T. C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

SOSYOLOJİ DERNEĞİ

BÖLGESEL KALKINMANIN

CAN SUYU:GAP

KARŞILAŞTIRMALI SOSYAL VE EKONOMİK YAPI ARAŞTIRMASI

Birsen GÖKÇE

Aytül KASAPOĞLU

Nilay ÇABUK KAYA

Zuhal GÜLER

T. C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI
VE
SOSYOLOJİ DERNEĞİ

Ocak 2010 ANKARA

T. C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

SOSYOLOJİ DERNEĞİ

BÖLGESEL KALKINMANIN

CAN SUYU:GAP

KARŞILAŞTIRMALI SOSYAL VE EKONOMİK YAPI ARAŞTIRMASI

Birsen GÖKÇE

Aytül KASAPOĞLU

Nilay ÇABUK KAYA

Zuhal GÜLER

T. C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI
VE
SOSYOLOJİ DERNEĞİ

Ocak – 2010 ANKARA

T. C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ
BAŞKANLIĞI

SOSYOLOJİ DERNEĞİ

Yayın No: 21

ISBN: 978-975-98503-2-6

BÖLGESEL KALKINMANIN CAN SUYU:GAP
KARŞILAŞTIRMALI SOSYAL VE EKONOMİK YAPI ARAŞTIRMASI

T. C. Başbakanlık
GAP Bölge Kalkınma İdaresi
Başkanlığı Adresi:
Akbayır Mah. 104. Cad. No: 115/2
Karaköprü / ŞANLIURFA
Tel:
0.414. 347 08 20
Faks:
0. 414. 347 08 35
http://www.gap.gov.tr

Dernek Adresi :
Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/7
Beşevler / ANKARA
Tel :
0.312.215 67 54
Fax :
0.312.2221252
http://www.sosyolojidernegi.org.tr
e-posta: sosyolojidernegi@gmail.com

Bu kitabın telif ve yayın hakkı T. C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na aittir. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın ya da yazarların izni olmaksızın, kitabın bir kısmı ya da tümü çoğaltılamaz ve kullanılamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntılar yapılabilir.

Baskı
Ümit Ofset Matbaacılık
Kazım Karabekir Cad. Murat Çarşısı No: 41/1-2 İskitler/Ankara
Tel: (312) 384 26 27 – 384 17 07

Bu Çalışma TÜBİTAK-Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG)'ın bir projesi olarak yapılmıştır.

© 2010 Her Hakkı Saklıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ v
BAŞLARKEN vii
YAZARLAR HAKKINDA xi
İÇİNDEKİLER xiii
KISALTMALAR xvi
TABLOLAR LİSTESİ xviii
EK TABLOLAR LİSTESİ xxii
SUNUŞ xxvii
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM: ARAŞTIRMA PROBLEMİ 5
II. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI 24
III. BÖLÜM: SONUÇ 285
KAYNAKÇA 319
EKLER: 329

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek, bu yörede yaşayan insanlarımızın gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası farkları gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ile sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan, ülkemizi uluslararası alanda markalaştıran bir bölgesel kalkınma projesidir.

Bir bölgesel kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin kapsamı, hedefleri, uygulanma tarzı ve uygulandığı bölgenin beşeri ve toplumsal-kültürel özellikleri gözönüne alındığında, insan sermayesi ve son yıllarda gündeme gelen sosyal sermayenin geliştirilmesine yapılacak yatırımın önemi ortaya çıkmaktadır. Fiziksel sermaye kapsamında görülebilecek barajların inşası, sulama yatırımları, kentsel ve kırsal altyapı yatırımları, üretim teknolojilerine yapılan yatırımların, bunları kullanacak ve işletecek insanların beceri düzeylerinin geliştirilmesine yönelik yatırımlar ile gerek bu şebekelerin işletilmesi sürecinde gerekli olan kurumsal yapıların ve toplum katılımının sağlanabileceği sosyal sistemlerin geliştirilememesi durumunda, fiziksel sermayeye yapılan yatırımlardan gerekli verim alınamayacaktır. Diğer bir ifade ile kalkınma sürdürülebilir kılınamayacaktır. GAP yönetimi büyük ölçüde bunun farkına varmış ve 90'lı yılların ortasından itibaren projeyi sürdürülebilir insani kalkınma projesi olarak tanımlamaya ve ele almaya başlamıştır. Proje, sürdürülebilir kalkınma felsefesiyle, toplumsal yapıyı; eşitlik, etkinlik, adil kalkınma ve katılımcılık kavramlarıyla kaynaştırmıştır. Artık GAP dünyada, salt mühendislik harikası dev yapıtlarıyla tanınmamakta, geliştirdiği ve uyguladığı evrensel kalkınma yaklaşımı ile de örnek alınan bir konuma ulaşmış bulunmaktadır.

GAP'ın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli olan noktalardan biri de, dönem dönem yapılan sosyal araştırmalar yoluyla projenin Bölge'deki etkisinin izlenip değerlendirilmesidir. İnsan odaklı bir proje olarak GAP'ın belirlenen hedeflerine ulaşma düzeyi ve yapılanlar ile yapılması gerekenlere yönelik geri bildirimler alınması hem GAP'ın geldiği bu noktada hem de bundan sonra yapılması planlanan projelere model olması açısından çok önemlidir.

İşte GAP'ın yaklaşık son 10-15 yıl öncesiyle ve sosyal- ekonomik boyutuyla karşılaştırmalı olarak araştıran, "Bölgesel Kalkınmanın Can Suyu:

GAP Kaşılaştırılmalı Sosyal ve Ekonomik Yapı Araştırması" adlı çalışma, bu anlamda gerek ülkemiz gerekse GAP için çok önemli bilgi setleri sunarak, bu işlevi yerine getirmiştir. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere, Can Suyu olarak GAP, Bölge'deki kalkınmanın ilk ve en önemli hamlesidir. GAP ile "Can Suyu" nu alan bölge, umutların da yeşermeye başladığı bir bölge olmuştur.

Bu çalışmayı ilgililerin incelemesine sunarken, Sosyoloji Derneği Başkanı ve araştırma yöneticisi Prof. Dr. Birsen GÖKÇE'in şahsında, çalışmada emeği geçenlere katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Sadrettin KARAHOCAGİL
Başkan

BAŞLARKEN

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile tanışmam Nisan 1988'de Urfa'da yapılan, Harran Sempozyumu ile oldu. Dört gün süresince dinlediğim bildirilerin etkisiyle sempozyumun son günü başkanlığını yaptığım bir oturumda GAP'ta projeden yararlanacak olan "insan"a ait bir yaklaşımın söz konusu olmadığını vurgulamıştım. Yapılanların yaşama geçirilebilmesi için kullanacak olanların "neyi", "nasıl" kullanacakları konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ancak bu koşulla gerçekleşebilir.

Üniversitedeki öğretim sorumluluğuma paralel olarak 1968 yılında Keban Barajı'nın yapımından etkilenmeyen yöre halkıyla başlayan Güneydoğu çalışmalarım 40 yılı aştı. Bu süre içinde yeniden yerleştirme konusundaki akademik çalışmalarımın sonucunda **"GAP Bölgesi Baraj Göl Havzası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması"**nın yürütme sorumluluğunu kazandım ve Sosyoloji Derneği'nin çatısı altında kurulan bir ekiple 1992 yılında başlayan bu çalışmayı 1994 yılında tamamladık. Araştırma "Suyun Öteki Yüzü" adı ile Dernek tarafında yayınlanmıştır. Araştırmanın sonuç ve önerilerinin Birecik barajının yapımı surecinde uygulanmasını isteyen GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yürütme sorumluluğunu da şahsıma vermiş ve çeşitli mesleklerden oluşturulan 24 kişilik ekiple yürütülen bu çalışma ile ilk kez, bölgeden dışarı göç önlenmiştir. Böylece projelendirme aşamasında halkın görüşlerinin alınması yani katkılarının sağlanması projenin basarı ile sonuçlanmasına olanak vermiştir. Ülkeyi tanımak ve halkımıza katkı verebilmek arzusu zor koşulların üstesinden gelmemize destek olmuştur. 2000'li yıllardan sonra da bölgede terör nedeniyle köylerinden ayrılan kişilerin yeniden köylerine dönüş sürecinde ulusal danışman olarak görev yaptım. Bu kitabın önsözünde amacım kendi özgeçmişimi anlatmak değil, Avrupa Birliği'ne giriş çabaları içinde olan bir dönemde kamu yararına çalışmalar yapan bir gönüllü kuruluşun, Sosyoloji Derneği'nin karşılaştığı bir sorunu sergilemek içindir. Evet, bu noktadan itibaren hikâyeye devam edelim.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi yöneticilerinden 2005 yılında gelen talep doğrultusunda GAP'ın 15 yıllık geçmişini, artılarıyla ve eksileriyle ortaya koyacak bir araştırma gerçekleştirmemiz istendi. Mali kaynaklar

konusundaki sıkıntıları nedeniyle de, bu kaynağı bizim bulmamıza kendilerinin de yardımcı olacaklarını ifade ettiler.

Sosyoloji Derneği tarafından "GAP Bölgesi'nde Karşılaştırmalı Sosyal ve Ekonomik Yapı Araştırması" başlıklı bir proje hazırlanarak, TÜBİTAK'A sunuldu. Kabul edilen proje için iki kez, dernekle sözleşme imzalandığı halde, TÜBİTAK mevzuatında ve uygulamalarında yapılan değişiklikler ileri sürülerek bu sözleşmeler iptal edildi. İptal gerekçesi ise gönüllü bir kuruluşa, **kamu yararına** olduğu halde, proje desteği veremeyecekleriydi. Sonuçta GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin projeye verdiği önem nedeniyle, proje ekibinde yer alan dernek üyesi, Ankara Üniversitesi'nde görevli Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu'nun projeyi Ankara Üniversitesi adına imzalaması ile bu proje için sorun çözüldü. **Ancak, TÜBİTAK'IN kamu yararına çalışan derneklere destek vermemesi ile ilgili kararını, yeniden gözden geçirmesinin gerekli olduğunu düşünüyorum.**

Sonuçta bu proje TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmalar Gurubu (SOBAG)'nun mali ve teknik desteği ile Ankara Üniversitesi'nin sorumluluğunda altısı da Sosyoloji Derneği üyesi olan ve değişik üniversitelerde görev yapan akademisyenler tarafından yürütülmüştür.

Türkiye, bölgesinde lider bir ülke olarak bir yandan küreselleşen dünyadaki gelişmelerden etkilenirken, öte yandan insani boyutu da içeren, sürdürülebilir bir kalkınmayı hedeflemekte ve bölgeler arasındaki eşitsizlikleri en aza indirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Güneydoğu Anadolu Projesi hem dünya hem de ülke çapında hayati önem taşımaktadır.

Çok sektörlü entegre ve sürdürülebilir bir sosyo-ekonomik bölgesel kalkınma projesi olarak GAP'ın temel hedefi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde **toprak, su** ve **insan** kaynaklarını geliştirerek, bölgenin Türkiye'nin diğer bölgeleriyle arasındaki gelişmişlik farkını azaltmanın yanında, baraj ve hidroelektrik santralleri inşası, sulama, kırsal ve kentsel altyapı, sağlık, turizm, eğitim, ulaştırma, kültür vb. alanlarda yapılacak yatırımlarla da bölgede sürdürülebilir insani gelişmeyi sağlamaktadır. GAP Bölgesi'nde Karsılaştırmalı Sosyal ve Ekonomik Yapı Araştırmasının amacı ise, sürdürülebilir kalkınma açısından GAP'ın sosyal etki değerlendirmesinin yapılmasıdır. Başka bir deyişle GAP'ın kapsadığı alanda sosyal ve insani geliştirme göstergelerinde meydana gelen değişmelerin saptanmasıdır.

Hazırlık aşamasında konu ile ilgili olarak bilgi birikimi olan ve çeşitli kuruluşlarda çalışan 40 kişinin katılımı ile bir günlük bir çalıştay yapılmış,

konu tartışılmış ve katılımcıların görüşleri de projede göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırma üç ana hedefi gerçekleştirmek üzere planlanmıştır.

1. Proje kapsamına giren illerde yapısal ve insani gelişmelerin saptanması
2. Yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre meydana gelen değişmelerin belirlenmesi
3. Öncelikli sorun ve müdahale alanlarının tanımlanması.

Bu doğrultuda gerekli verilerin derlenmesi ve politika belirleyiciler ve uygulayıcılar için önerilerde bulunulması amacı ile bu çalışma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dokuz ilinin kentsel ve kırsal yerleşimlerinde yürütülmüştür. Araştırmada, nicel ve nitel veri toplama teknikleri birlikte kullanılmış ve hedef kitle merkezli değerlendirme yaklaşımı ile GAP'ın etkilerine bölge insanının çeşitli sosyal ve insani kazanımları temelinde bakılmış ve projenin etkisi bu göstergeler bağlamında saptanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırma bugüne değin yapılanlardan farklı olarak, bilginin kaynağına "geri dönüşü"nü sağlamayı hedeflemesi, bölge düzeyinde dokuz ilin kırsal ve kentsel yerleşim alanlarından seçilen örneklem üzerinden yürütülerek, sosyo-ekonomik, kültürel ve bireysel boyutların birlikte değerlendirilmeye alınması, geçmiş ve bugünün karsılaştırılması, nicel ve nitel araştırma tekniklerinin birbirlerini destekler biçimde kullanılması, GAP'ın planlayıcı ve uygulayıcıları dışındaki kişiler tarafından harici bir değerlendirme sağlanmış olması, akademik geçmişi olan araştırmacılar tarafından titizlikle yürütülmesi vb. başta olmak üzere birçok yönden önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde çok sayıda kişinin emek ve katkısı söz konusudur. Bunların başında örnekleme çıkan ve kendileriyle görüşülen bölge halkı gelmektedir. Öte yandan özverili çalışmalarıyla bilgi toplanması aşamasına destek veren meslektaşlarımız ve yerel yöneticilerimiz olmasaydı kuskusuz bu çalışma yapılamazdı. Ayrıca, projenin doğuşunu gerçekleştiren GAP Bölge Kalkınma İdaresi başkan ve yöneticileriyle mali desteği sağlayan TÜBİTAK SOBAG yöneticileri ve de bütçeleme işlemlerini gerçekleştiren Ankara Üniversitesi Bütçe Dairesi görevlilerine teşekkür ederiz. Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU, Doç.Dr. Nilay ÇABUK KAYA, Yrd. Doç. Dr. Zuhal GÜLER ve Yrd. Doç. Dr. İsmet PARLAK, alan çalışması sorumluluğunu

üstlenmiş olmasaydı bu çalışma gerçekleşemezdi. Bu nedenle ekibimizi oluşturan arkadaşlarıma içtenlikle teşekkür ediyor, başarılarının devamını diliyorum. Çalışmanın her aşamasında ve özellikle de rapor yazımında göstermiş olduğu titiz ve özverili çalışmaları için değerli meslektaşımız Yrd. Doç. Dr. Zuhal GÜLER'e ekibimiz adına teşekkür eder, akademik yaşamında başarılar dileriz. Ayrıca alan çalışmalarını koordine eden Dr. Leyla KAHRAMAN, Dr. İnan KESER, Dr. Abdurrahim ÖZMEN ve Ömer Faruk YILMAZ'a da alanda verdikleri olağan üstü çaba için teşekkürlerimizi sunarız.

Son olarak GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı Sayın Sadrettin KARAHOCAGİL'in yayına olan desteği, çalışmanın ilgili kişilere daha kolay ulaşmasına olanak sağlayacaktır. Kendisine içtenlikle teşekkür ediyoruz.

Araştırma sonuçlarının, projenin gerçekleşmesine katkıda bulunması çalışmamızın ödülü olacaktır.

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE

Sosyoloji Derneği Başkanı

YAZARLAR HAKKINDA

Prof. Dr. BİRSEN GÖKÇE

Sosyoloji öğrenimini A.Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF)'nde yapan GÖKÇE (1961), bilim uzmanlığını İngiltere'de aldı (1962). Doktora çalışmalarını DTCF'nde 1967'de tamamladı. CENTO, FULBRİGT ve AVRUPA KONSEYİ burslarıyla, İngiltere, ABD ve İskandinav ülkelerine gitti. 1975 yılında doçent, 1980 yılında profesör oldu. 1967 yılından itibaren Hacettepe Üniversitesi'nde Sosyoloji Dersleri okuttu. 1982-1985 yılları arasında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Kurucu Dekan olarak görev yaptı. 1986-2003 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmış ve TODAİE' DE Araştırma Dersleri vermiştir. Sosyoloji Derneği'nin kurucularındandır. Halen Ankara Üniversitesi'nde Yüksek lisans ve Doktora Dersleri vermeye devam etmektedir. Çeşitli ulusal ve uluslar arası toplantılara bildirilerle katılan GÖKÇE'NİN gençlik, aile, gecekondu, kırsal alan ve yeniden yerleşim konularında 60'ı aşkın makalesi, üçü çok yazarlı 12 kitabı vardır. *Toplumsal Bilimlerde Araştırma (5. Baskı, 2007)* ve *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar (3. Baskı, 2007)* kitapları çeşitli üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Prof. Dr. M. AYTÜL KASAPOĞLU

1951 İstanbul doğumludur. 1973 yılında Hacettepe Üniversitesinden yüksek lisans derecesi ile mezun olmuştur. 1982 yılında Ankara Üniversitesinden doktora derecesini aldıktan sonra aynı üniversitede 1988 yılında doçent, 1993 de profesör kadrosuna yükseltilmiştir. Çoğunluğu sağlık, çevre ve afet alanlarında olmak üzere 16 kitap ve 26 sı yabancı dilde toplam 56 makalesi yayınlanmıştır. 1990 yılından bu yana kurucu üyesi olduğu Sosyoloji Derneğinin başkan yardımcılığını yürütmektedir. Halen Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü Başkanı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocukludur.

Doç. Dr. Nilay ÇABUK KAYA

1961 Salihli doğumludur. 1985 yılında Ege Üniversitesi'nden lisans derecesi ile mezun olmuştur. 1988 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalından yüksek lisans derecesini almıştır. 1989 yılında MEB burslu öğrencisi olarak İngiltere'de Durham Üniversitesi'nde doktora programına başlamış ve 1994 yılında doktora derecesini aldıktan sonra 1995'de Ankara Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak görevine başlamıştır. 2005 yılında doçentlik unvanını almıştır. Sosyolojinin değişik alt disiplinlerini kapsayan alanlarda makale ve araştırmaları bulunmaktadır. Özel ilgi alanı olarak toplumsal cinsiyet, gençlik ve kalkınma çalışmaları ile yakından ilgilenmektedir. Sosyoloji derneğinin aktif bir üyesi olarak etkinliklerinde yer almaktadır. Halen Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi görevinde bulunmaktadır. Evli ve bir çocukludur.

Yrd. Doç. Dr. Zuhal GÜLER

1969 Zara/Sivas doğumludur. 1990 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden Üniversite Birincisi olarak mezun olmuştur. 1993 yılında aynı üniversitede yüksek lisansını tamamlamıştır. 1991-1995 yılları arasında Milli Eğitime bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1995-1998 yılları arasında Uludağ Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmış ve 1998 yılandan itibaren de doktorasını yapmak üzere Araştırma Görevlisi olarak Hacettepe Üniversitesi'ne geçişmiştir. 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'ndan Doktora Derecesi almıştır. Doktora Tez çalışmasının kitaplaştırılmış hali ile 2007 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Akademik ilgi alanı intihar, kitle iletişim, aşk, kırsal kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, barajların sosyal etkileri ve yeniden iskândır. İkisi barajlar ve yeniden iskânla, biri de ortak yazarlı ve köy web siteleri ile ilgili olmak üzere yayınlanmış üç kitabı bulunmaktadır. Sosyoloji Derneği üyesidir ve Yönetim Kurulu üyeliği yapmıştır. Halen Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ v
BAŞLARKEN vii
YAZARLAR HAKKINDA xi
İÇİNDEKİLER xiii
KISALTMALAR xvi
TABLOLAR LİSTESİ xviii
EK TABLOLAR LİSTESİ xxii
SUNUŞ xxvii
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM: ARAŞTIRMA PROBLEMİ 5
1. Araştırmanın Konusu 5
2. Araştırmanın Amacı 7
3. Araştırmanın Kapsamı 8
4. Veri Toplama Yolu ve Teknikleri 17
5. Alanda Karşılaşılan Güçlükler 21
II. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI 24
1. Sosyo-Demografik Özellikler 24
1.1. Eğitim 24
1.2. Cinsiyete Göre Okullaşma 34
1.3. Hane Halkı Büyüklüğü 36
1.4. Dil 37
1.5. Din-Mezhep 39
1.6. Feodal İlişkiler 42
2. Nüfus Hareketleri 45
2.1. Doğum Yeri ve Yaşanılan Yer Arasındaki Fark 45
2.2. Bölge-İçi ve Bölge-Dışı Nüfus Hareketliliği 47
2.3. Nüfus Hareketliliğinin Nedenleri 49
2.4. Yakın Gelecekte Göç Etme Eğilimi ve Nedenleri 52
3. Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar 56

3.1. Çalışma Durumu 57
3.2. Sosyal Güvenlik 66
3.3. Gelir ve Tüketim Durumu 68
3.4. İş Durumu 78
3.5. Mal/Mülk (Ev, Araba vb.) Sahipliği 81
3.6. Geçim Kaynakları 91
3.7. Toprak Mülkiyeti 95
3.8. Tarımsal Üretim ve Ürün Deseni 104
3.9. Ürün Değerlendirme Biçimi 118
3.10. Tarımda Değişme Göstergeleri 127
4. Sosyo-Kültürel Yapı 141
4.1. Çocuk Sayısı 141
4.2. Eş Sayısı, Akraba Evliliği ve Boşanma 152
4.3. Evlilik Yaşı 165
4.4. Evlenme Biçimleri ve Nikah Durumu 167
4.5. Başlık Parası 172
4.6. Evlilik İçi İlişkiler, Kadın ve Erkeğin Görevleri 175
4.7. Miras 181
4.8. Şiddet 183
4.9. Kuşaklar Arası Farklılıklar 184
4.10. Kız Çocuklarının Eğitimi 186
4.11. Aile Yaşamı ve Değişim Eğilimi 190
5. Sosyal ve Psikolojik Yapı 199
5. 1. Geleceğe Yönelik Beklenti 199
5. 2. Katılım 218
5. 3. Sağlık 225
6. GAP ve Değişme 240
6. 1. İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre GAP ve Değişme Eğilimi 240
6. 2.Kamu Kurum ve Kuruluş Yetkililerine Göre GAP ve Değişme Eğilimi 257

6. 2. 1. Katılım ve Bilgilendirme 257
6. 2. 2. Eşgüdüm 260
6. 2. 3. GAP'ın Bugünkü Durumu ve Geleceği 262
7. Mahalle ve Köylerin Muhtarlara Göre Genel Görünümü 268
7.1. Mahalle Muhtarları 268
7.2. Köy Muhtarları 274
III. BÖLÜM: SONUÇ 285
1. Sosyo-Demografik Özellikler 285
2. Nüfus Hareketleri 289
3. Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar 293
4. Sosyo-Kültürel Yapı 304
5. Sosyal ve Psikolojik Yapı 309
6. GAP ve Değişme 312
KAYNAKÇA 319
EKLER: 319
EK-I: İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI 331
EK-II: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMPOZYUMU, 25 NİSAN 1988 TARİHLİ OTURUM TARTIŞMASI 333
EK-III: TABLOLAR 335
EK-IV: GAP BÖLGESİ HİDROELEKTRİK SANTRALLERİ HARİTASI 411
EK-V: GAP BÖLGESİ SU KAYNAKLARI PROJELERİ HARİTASI 413
EK-VI: GAP BÖLGESİ NÜFUS DAĞILIMI (1985) HARİTASI 415
EK-VII: GAP BÖLGESİ NÜFUS DAĞILIMI (2000) HARİTASI 417
DİZİN 419

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Ak Parti
ANAP	Anavatan Partisi
B.D.G.İ.	Birinci Derecede Gelişmiş İller
Bağ-Kur	Bağımsız Çalışanlar Kuruluşu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
DSP	Demokratik Sol Parti
EİEİ	Elektrik İşleri Etüt İdaresi
GAP	Güney Doğu Anadolu Projesi
GAP BKİ	Güney Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi
GİAD	Genç İş Adamları Derneği
GİDEM	Girişimciyi Destekleme Merkezi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HÜ	Hacettepe Üniversitesi
HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
IMF	Uluslar Arası Para Fonu
İ.D.G.İ.	İkinci Derecede Gelişmiş İller
İEG	İnsani Gelişme Endeksi
İHD	İnsan Hakları Derneği
KÖY	Kalkınmada Birinci Öncelikli Yöreler
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi

ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
SOBAG	Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Gurubu
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SWOT Analizi	Strength, Weakness, Opportunities, Threat (Güçlü ve Zayıf Noktalar ile Fırsat ve Tehditler)
ŞIRGEV	Şırnak Geliştirme Vakfı
TEMA	Türkiye Erezyonla Mücadele Vakfı
TİSK	Türkiye İşvren Sendikaları Konfederasyonu
TKV	Türkiye Kalkınma Vakfı
TMMOB	Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odası Birliği
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
USİAD	Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği
Ü.D.G.İ.	Üçüncü Derecede Gelişmiş İller
YTL	Yeni Türk Lirası

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: GAP İllerinin Kır-Kent Nüfusları ve Tahmini Hane Sayıları (2000) ... 9

Tablo 2: GAP İllerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Konumu ... 11

Tablo 3: Örneklemdeki İllere Düşen Hane Sayıları ... 12

Tablo 4: Örneklemin İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Temsili ... 13

Tablo 5: Dokuz GAP İlinde Örnekleme Çıkan Kırsal ve Kentsel Yerleşim Birimleri İle Kentsel Yerleşim Birimindeki Mahalleler ... 15

Tablo 6: Örneklemin Yaş Ortalaması ... 20

Tablo 7: Örneklemin İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaş Ortalaması ... 20

Tablo 8: Örneklemin Medeni Durumu ... 21

Tablo 9: Örneklem Kapsamında Yer Alanların Eğitim Durumu ... 25

Tablo 10: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Herhangi Bir Okula Devam Eden Çocukların Dağılımı ... 30

Tablo 11: Cinsiyete Göre Eğitim Durumu ... 34

Tablo 12: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Konuşulan Dilin Dağılımı ... 38

Tablo 13: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Dinlerinin Dağılımı ... 40

Tablo 14: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Mezheplerinin Dağılımı ... 41

Tablo 15: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Aşiretin Dağılımı ... 42

Tablo 16: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Aşirete Bağlılık Derecesi ... 44

Tablo 17: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gelinen Yerleşim Yerlerinin Dağılımı ... 48

Tablo 18: Örneklemdeki Hane Reislerine Göre Kazanılan Paranın En Fazla Harcandığı Alanlar ... 72

Tablo 19: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre, Örneklemdeki Hane Reislerinin İhtiyaçlardan Artan Parayı Nasıl Değerlendirdikleri ... 75

Tablo 20: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eski ve Yeni Geçim Kaynaklarının Dağılımı 92
Tablo 21: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Sahip Olduğu Eski ve Yeni Toprak Mülkiyet Durumu 96
Tablo 22: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ve Şimdi Sahip Olunan Ortalama Sulu Toprak Büyüklükleri (Dönüm) 99
Tablo 23: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ve Şimdi Sahip Olunan Ortalama Kuru Toprak Büyüklükleri (Dönüm) 101
Tablo 24: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün Tarımsal Üretim Yapma Durumu 105
Tablo 25: Hane Reislerinin Bugünkü Ürettikleri Ürünlerin Miktarında Eskiye Göre Artış Derecesi 113
Tablo 26: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün Yılda Kaç Ürün Aldıklarının Dağılımı 116
Tablo 27: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Tarımsal Üretimde Karşılaştıkları En Önemli Sorunların Dağılım 124
Tablo 28: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl İçinde Hane Reislerine Tarımla İlgili Konularda Bilgi Verilme Durumu 126
Tablo 29: İllerin Gelişmişlik Düzeyine göre Yaklaşık Son 10-15 yıl İçinde Hane Reislerinin Tarımsal Üretimdeki Değişikliklerin En Önemli Kaynağı Olarak Neyi Gördükleri 135
Tablo 30: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Kredi Kullanma Alışkanlıkları 138
Tablo 31: İllerin Gelişmiş Düzeyine Göre Sahip Olunan Toplam Çocuk Sayısı 142
Tablo 32: İllerin Gelişmişlik Düzeyine ve Hane Reisi, Kadın ve Gençlere Göre Bugünkü Koşullarda İstenilen Toplam Çocuk Sayısı 146
Tablo 33: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların, Kız Çocuğu Boşandığında Nasıl Yaşaması Gerektiği Konusundaki Düşünceleri 158

Tablo 34: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Gelecekte Mutsuz Bir Evlilikleri Olduğunda Boşanma Konusundaki Düşüncelerinin Dağılımı 161
Tablo 35: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Gençlere Göre Evlendiği/Evleneceği Kişide En Çok Bulunmasını İstedikleri Özellikler 163
Tablo 36: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reislerine Göre, Hane Halkının En Önemli Sorununun Ne Olduğu 200
Tablo 37: Gençlere Göre Hayatta Başarılı Olmayı Sağlayan En Önemli Şeyin Ne Olduğu 205
Tablo 38: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Kendilerini, Diğer Bölgelerde Yaşayan Gençlerle Eşit Hissetme Derecesi 207
Tablo 39: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Hayatlarından Memnuniyet Derecesi 209
Tablo 40: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençler İçin Bireysel Özgürlüğün Mü, Can ve Mal Güvenliğinin Mi Daha Önemli Olduğu? 212
Tablo 41: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Kendilerini Ne Derecede Özgür Hissettikleri 213
Tablo 42: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Türkiye Yerine Gelişmiş Yabancı Bir Ülkede Çalışmayı/Yerleşmeyi Tercih Etme Durumu 215
Tablo 43: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Türkiye'nin AB'ye Girmesi Konusundaki Düşünceleri 217
Tablo 44: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Ortalama Hamilelik Sayısı 233
Tablo 45: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ortalama Doğum Sayıları. 234
Tablo 46: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Doğum kontrolü Uygulamama Nedenleri 236
Tablo 47: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Hamilelik Sürecinde Doktora Gitmememe Nedenleri 238
Tablo 48: Mahallelerin İllere Göre Dağılımı 268
Tablo 49: Mahallelerin Geçmişte ve Bugün Sahip Olduğu Alt ve Üst Yapı Olanakları 271

Tablo 50: Mahallelerde Son 10-15 Yıl İçinde Düzenlenen Kurslar..... 272
Tablo 51: Mahallelerin En Önemli Üç Sorununun Ne Olduğu..... 274
Tablo 52: Köylerin Eskiden ve Bugün Yollarının Nasıl Olduğu 275
Tablo 53: Köylerde Eskiden ve Bugün İçme Suyunun Nasıl Sağlandığı. 275
Tablo 54: Köylerde Eskiden ve Bugün İl/İlçe ve Diğer Köylerle Ulaşımda En Çok Kullanılan Araçlar 276
Tablo 55: Köylerde Eskiden ve Bugün Telefon, TV ve Gazete Bulunma Durumu 277
Tablo 56: Köylerde Eskiden ve Bugün Tarımsal Üretimin Nasıl Yapıldığı 279
Tablo 57: Köylerde Tarımsal Üretim Girdilerinin Nereden Temin Edildiği 280
Tablo 58: Köyde Son 10-15 Yıl İçinde Düzenlenen Kurslar 282
Tablo 59: Eskiden ve Bugün İçin Köylerdeki Altyapı Olanakları 282
Tablo 60: Köylerde Alışkanlıkların Değişimi 284
Tablo 61: Köylerin En Önemli Üç Sorununun Ne Olduğu 284

EK TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 62: İllerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Eğitim Durumu 337
Tablo 63: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ortalama Hane Halkı Profili 338
Tablo 64: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Devam Edilen Okullar ve Çocuk Sayıları 339
Tablo 65: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Doğum Yeri ve Yaşanılan Yerin Dağılımı 340
Tablo 66: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Nüfus Hareketliliğinin Nedenleri 341
Tablo 67: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Önümüzdeki Yıllarda Göç Etmeyi Düşünme Durumu 343
Tablo 68: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Göç Etmeyi Düşünenlerin Göç Etme Nedenleri 344
Tablo 69: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Bir İşte Çalışma Durumu 346
Tablo 70: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdeki Çalışanların Yaptıkları İşler 347
Tablo 71: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Sosyal Güvenlik Durumu 348
Tablo 72: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdekilerin Bağlı Oldukları Sosyal Güvenlik Kuruluşları 349
Tablo 73: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Sendika Üyeliği 350
Tablo 74: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdekilerin Şu Anki Ekonomik Durumlarından Memnuniyet Dereceleri 351
Tablo 75: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdeki Hane Reislerinin Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesine Göre Ekonomik Durumlarını Nasıl Değerlendirdikleri 352
Tablo 76: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdekilerin Büyük Alış-Veriş Merkezlerine Gitme Sıklığı 353

Tablo 77: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ile Karşılaştırıldığında İş Olanakları, Düzenli Gelir ve Güvenceli İşe Sahip Olmada Artış Durumu 354
Tablo 78: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ile Karşılaştırıldığında İşsizlerin, İkinci İşte Çalışmakta Olanların, Çalışan Kadınların Artış Durumu 355
Tablo 79: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ile Karşılaştırıldığında Araba, Ev Sahibi ve Kira Geliri Olanlarda Artış Durumu 356
Tablo 80: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Sahip Olunan Taşınır-Taşınmaz Mallar 357
Tablo 81: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Taşıma Araçlarına Sahip Olma Durumu 358
Tablo 82: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre İletişim Teknolojilerine Sahibi Olma Durumu 359
Tablo 83: İllerin Gelişmiş Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün En Çok Ürettikleri Birinci Ürün 360
Tablo 84: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün İkinci Olarak En Çok Ürettikleri Ürün 362
Tablo 85: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün Üçüncü Olarak En Çok Ürettikleri Ürün 364
Tablo 86: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünleri Eskiden ve Bugün Birinci Değerlendirme Biçimleri 366
Tablo 87: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünü Eskiden ve Bugün İkinci Değerlendirme Biçimleri 367
Tablo 88: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünü Eskiden ve Bugün Üçüncü Değerlendirme Biçimleri 368
Tablo 89: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Eskiden ve Bugün Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünü Satarken Karşılaştıkları Güçlüklerin Dağılımı 369

Tablo 90: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Eskıden ve Bugün Hane Reislerine Tarımsal İşlerde En Çok Kimin Yardımcı Olduğu 370
Tablo 91: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ile Hane Reisi, Kadın ve Gençlere Göre Erkeğin Birden Fazla Kadınla Evlenmesinin Temel Nedeni 371
Tablo 92: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reisi ve Kadınların Evlenme Biçimleri 373
Tablo 93: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reisi ve Kadınların Çocukları İçin Uygun Gördükleri Evlenme Biçimleri 374
Tablo 94: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reisleri ve Kadınların Evlenirken Başlık Parası Alıp-Verme Durumu 375
Tablo 95: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reisleri ve Kadınların Çocuklarını Evlendirirken Başlık Parası Alıp Almadıkları 376
Tablo 96: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ile Hane Reisi ve Kadınlara Göre Evde En Çok Kimin Sözünün Geçtiği 377
Tablo 97: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ile Hane Reisi, Kadın ve Gençlere Göre Kadının Aile İçindeki En Önemli Görevi 378
Tablo 98: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ile Hane Reisi, kadın ve Gençlere Göre Erkeğin Aile İçindeki En Önemli Görevi 379
Tablo 99: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reisi ve Kadınlara Göre, Kız Çocukların Mirastan Pay Almalarına İlişkin Değerlendirmeleri 380
Tablo 100: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Erkeğin Eşini Dövmesine/Şiddet Uygulamasına İlişkin Görüşler 381
Tablo 101: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kız Çocuklarının Okula Gönderilmeme Nedenleri 382
Tablo 102: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Öğrenimlerine Devam Edemeyen Gençlerin Okuldan Ayrılma Nedenleri 384
Tablo 103: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Fala, Büyüye, Cine-Periye ve Yatırlara-Türbelere İnanç Durumu 386
Tablo 104: İllerin Gelişmişlik Düzeyine ve Hane Reislerine Göre Eskiden ve Bugün Güçlünün Kime Dendiği 387

Tablo 105: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ile Hane Reisi ve Kadınlara Göre Seçimlerde En Çok Kime Danışıldığı 389
Tablo 106: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre En Çok Nereye Ait Hissedildiği 391
Tablo 107: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ulusal ve Yerel Kanalların İzlenme Sıklığı 392
Tablo 108: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Herhangi Bir Derneğe, Kooperatife veya Siyasi Partiye Üyelik Durumu 393
Tablo 109: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Kadınlar Hakkındaki Değerlendirmeleri 394
Tablo 110: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin "Kadınların da Çalışıp Aile Bütçesine Katkı Yapmalıdır" Görüşüne Katılma Derecesi 395
Tablo 111: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ile Hane Reisi ve Kadınlara Göre Aile Planlamasının Uygulanması Konusundaki Düşünceler ... 396
Tablo 112: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ailede Bir Sağlık Sorunu Olduğunda Kime /Nereye Başvurulduğu 397
Tablo 113: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre AIDS Hastalığının Nereden/Kimden Duyulduğu 398
Tablo 114: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre AIDS Olma Riski Konusunda Ne Düşünüldüğü 400
Tablo 115: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Aile Üyelerinden Biri AIDS Hastası Olduğunda Ona Bakılıp Bakılmayacağı 401
Tablo 116: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre HIV'li Olduğu Bilinen Bir Esnaftan Yiyecek Satın Alınıp Alınmayacağı 402
Tablo 117: Hane Reislerine Göre Yaşanılan Bölgede/Kentte Son 10-15 Yıl İçinde Yaşanılan Değişimler 403
Tablo 118: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre GAP'ın Bilinip Bilinmediği 405
Tablo 119: İllerin Gelişmişlik Düzeyine göre GAP'ın Ne Olduğu? 406
Tablo 120: GAP'ın Güneydoğu'nun Sorunlarını Ne Ölçüde Çözeceği? 407

Tablo 121: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Yaklaşık 10-15 Yıl İçinde Herhangi Bir Kursa Katılıp Katılmadığı..... 408
Tablo 122: Soru Formunu Cevaplayanların Bağlı Oldukları Kurum ve Kuruluşların Dağılımı..... 409

SUNUŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin yer aldığı, tarihte Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan GAP Bölgesi, Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında geçiş sağlayan bir ulaşım kavşağıdır. Bu ulaşımda Dicle ve Fırat'tan büyük ölçüde yararlanılmıştır. Çin'den ve Hindistan'dan gelen Baharat Yolu'nun devamı olarak Kızıldeniz ve Akdeniz limanlarına ulaşan bu yol, tarihsel açıdan dünyanın en işlek yolu olup stratejik bir öneme haizdir. Bugün de küresel güçlerin bölgeye özel ilgi göstermeleri ekonomik ve siyasi nedenlere bağlıdır. Dünyadaki petrol rezervlerinin % 60-65'ine sahip olan bu bölgenin stratejik öneminin kaynağının petrol olması, bölge üzerinde çeşitli siyasi senaryoların düzenlenmesinin belli başlı nedenidir.[1] İşte Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), bu topraklar üzerinde uygulamaya geçirilmiştir.

1. Bölge Hakkında Genel Bilgiler

Fırat ve Dicle sularının, belirli noktalarda tutularak barajlar yapılması, 70 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle elektrik enerjisine ilk sırada gereksinim duyulmuş ve boşa akan suyun bu amaçla değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. GAP kapsamındaki Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili olarak 1936 yılında Atatürk'ün, akan suları akılcı değerlendirilmesi için verdiği direktif doğrultusunda çalışmalar başlamıştır (Bağış, 1994: 29). 1935 yılında kurulmuş olan Elektrik işleri Etüt (EİE) İdaresi tarafından, Fırat üzerindeki ölçme ve rasat istasyonlarında (gözlem merkezi) topografik etütler yapılmıştır. Araştırmalar 1958'de sonuçlanmış, Fırat üzerinde üç, Dicle üzerinde beş olmak üzere toplam sekiz baraj kurulabileceği ve yaklaşık 20 bin hektar arazi sulanabileceği saptanmıştır. 1954 yılında Devlet Su İşleri'nin (DSİ) kurulması ve bölgesel çalışmaların başlatılmasıyla proje genişletilmiştir. Fırat üzerindeki yedi proje paketi ile Dicle havzasındaki altı proje paketi birleştirilerek 13 projeden oluşan bir projeler demeti GAP'ın alt yapısını oluşturmuştur.

Devlet Su İşleri (DSİ) 1966'da Keban Barajı'nın yapımını üstlenmiş, 1974'te de bölgeye devamlı su sağlayacak olan baraj hizmete girmiştir. İzleyen yıllarda Karakaya Barajı'nın temelleri atılmış, 1980'de Fırat ve Dicle projeleri birleştirilerek GAP adı altında toplanmıştır. Atatürk

[1] Bu konuda bkz. *GAP Raporu*. Ulusal Sanayici ve İş Adamları Derneği, 2008

Barajı'nın yapımına da 1981'de başlanmıştır. GAP'ın entegre bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan çalışmaların eşgüdüm içinde gerçekleştirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) verilmiştir. Bölgenin kalkınma hedeflerini çizen GAP Master Plan, öncelikle su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesini mali ve teknik kapasite çerçevesinde ele alarak, yapılacakları belirli bir takvime bağlamıştır. Planda bölgenin gelişim çizgisinin, kısa zamanda ülkenin genel gelişimi düzeyine çıkarılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede Güneydoğu Anadolu'da ciddi bir değişim öngörülmüştür. Bu değişim sürecinde ekonomik ve sosyal hedefler belirlenerek temel strateji olarak tarımsal gelişimin sağlanması ve Güneydoğu'nun bir ihracat bölgesi haline gelmesi benimsenmiştir.

Bu çalışmaların belirli bir birimin sorumluluğunda ve eşgüdüm içinde yürütülmesi amacıyla 1989'da GAP Bölge Kalkınma İdaresi kurulmuştur. Sırasıyla Kralkızı, Dicle, Batman, Karkamış ve Birecik barajları yapılmıştır. Master Plan, GAP'ın 2005 yılında tamamlanmasını öngörüyordu. Ancak ülkede, Ortadoğu'da ve komşu ülkelerdeki hızlı gelişmeler ve Türkiye'nin kamu finansman dengesindeki bozulmalar plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Bu nedenlere bağlı olarak 1998 yılında hedef, 2010 yılına uzatılmıştır.

2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Sosyolojik Analizi[2]

Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana bölgeler arasındaki dengesizlikler artarak devam ede gelmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra başkentin Ankara'ya taşınması, demiryolları ve hava yollarının yaygınlaştırılması, Anadolu'nun çeşitli yerlerine fabrikalar yapılması ülkede bir iç pazarın oluşmasına ve ekonominin canlanmasına yol açmıştır. Ancak bu çabalar bölgesel farklılaşmayı giderecek nitelikte olmamış ve kalkınma hamleleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine ulaşamamıştır. Coğrafi koşullar bu konuda ciddi bir engel oluşturmuştur. İklim koşulları ve arazi yapısı nedeniyle ulaşım ve haberleşme hizmetlerinin maliyetinin yüksek olması, planlı döneme kadar bu bölgenin göz ardı edilmesinin en belli başlı nedenidir.

---

[2] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz:

1) Gökçe, Birsen (2008); Ruşen Keleş'e Armağan: Yerellik ve Politika, s.141-163, Ankara: İmge Kitapevi.
2) Gökçe, Birsen (2007); Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.

Bölgelerarası dengesizlik, ekonomik, toplumsal ve fiziksel koşulların coğrafi yapıya göre farklılık göstermesi nedeniyle, sermaye akışı ve yatırımlarının daha çok elverişli bölgelerde yoğunlaşması sonucu, emek ve sermaye alan ve veren bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek artmasıdır. Bölgesel dengesizlik üç ana başlık altında toplanabilir:

- Fiziksel (Coğrafi) Dengesizlik: Bu tür dengesizlikler, fiziksel koşulların ve doğal kaynakların bölgelere göre farklı düzeylerde olmasından kaynaklanmaktadır.
- Ekonomik ve Fonksiyonel Dengesizlik: Üretim faktörlerinin eşit olmayan dağılımı gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasındaki farkın temel nedenlerinden biridir. Sanayinin sınırlı olduğu bölgelerde ileri teknoloji ve bilgi gerektiren sanayi kolları gelişemediği gibi kapalı aile ekonomisi, pazarlamanın olmaması da ekonominin gelişmesini engellemektedir.
- Toplumsal Dengesizlik: Eğitim, sağlık, iletişim ve benzeri alanlarda yatırım azlığı nedeniyle görülen eksiklikler toplumsal yapıyı olumsuz yönde etkilemektedir.

Kalkınmada birinci öncelikli yöreler (K.Ö.Y.) bölgesel dengesizliğin en çok olduğu yörelerdir. Doğu ve Güneydoğu illerini kapsayan bu yörelerde kalkınma projeleri ayrı bir önem taşımaktadır. Türkiye ortalamalarının çok aşağısında olan istatistiki veriler bu bölgelere kalkınma hamlelerinin ulaşmadığının bir göstergesidir. Yaklaşık yirmi yıldır Türkiye'nin toplumsal, siyasi ve ekonomik gündemini oluşturan ve çeşitli etiketlerle anılan (Terör, PKK olayı, Kürt sorunu, etnik sorun vb.) sorunların kökeninde bölgenin ekonomik bakımdan kalkınmamış olması yatmaktadır. Dolayısıyla bizce sorun Doğu ve Güneydoğu şemsiyesinin altında yer alan ekonomik ve toplumsal dengesizlikten kaynaklanan geri kalmışlık sorunudur.

Yörede yaygın olan kan bağına dayalı geleneksel aile, akraba, aşiret ve köy yapısı, bireysel davranışların önüne set çekmekte ve kişileri, ait oldukları aile ve aşiret gibi toplumsal grupla özdeşleştirmektedir. Kısacası, feodal kültür nedeniyle kişilerin davranışları, toplumsal ilişkileri bireysellikten öte, ait olunan topluluk düzeyinde olmaktadır. Özgün bireysel davranışlar ve siyasi katılım çok sınırlıdır. Bu alanda davranış biçimini ve yönünü belirleyen, aile, aşiret ya da köy reisi-ağasıdır.

Kırsal toplumsal ve kültürel yapı, kendi içerisinde özgün davranış biçimlerini, değer yargılarını, inançlarını ve denetim mekanizmalarını oluşturmuştur. Feodal yapının ve ilişkilerin sürdürülmesinde toplumun içinden gelen öz koruma mekanizmaları kadar, bu yapıların devamında çıkarları olan, aynı zamanda bu toplulukların dış dünya ile ilişkilerini yürüten şeyh, ağa ve aşiret reislerinin de önemli payı vardır. Bölgenin ağalık ve aşiret kurumlarının dışında kalmış kırsal alanları, dış dünyadan etkilenmeye ve sosyo-ekonomik değişime daha yatkın bir yapısal özellik göstermektedir. Ulaşım ve iletişim olanaklarındaki gelişme sonucu kentsel yaşam biçimi ile etkileşime giren bu kesimde geleneksel kırsal yapı yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır.

Bölgedeki kentleşme, hızlı nüfus artışının yanı sıra kırdan kente ve bölge içi kent merkezlerine kentsel göçün bir ürünüdür. Yani kentleşme kendi iç dinamiğinden değil, kırsal alandan akan nüfusun zorlaması ile ortaya çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde, bölge kent ve kasabaların geleneksel uğraşısı olan daha çok el emeğine dayanan esnaflık ve zanaatçılık büyük ölçekli sanayi ve ticari faaliyetlere dönüşmediğinden, geleneksel toplum yapısında bir sapma, başka bir deyişle köklü bir değişme olmamıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kasaba ve kentlere yerleşen kırsal nüfusun büyük bir bölümü tarımsal uğraşılardan tamamen kopmamıştır. Göçtükleri yerlerdeki topraklarını işlemek, yerleştikleri kasabalarda hayvancılıkla uğraşmak, tarımda mevsimlik işçi olarak çalışmak ya da seyyar satıcı gibi marjinal işlerle uğraşmak bu toplulukların en önemli ekonomik uğraşı alanlarıdır. Kentlere göç edip hizmet ya da küçük sanayi kesimlerinde çalışanlar nitelikli birer işgücü değildir. Kısacası, bölge kentlerindeki ekonomik yaşam, uzmanlaşma temeline dayalı işbölümüne bağlı belirgin bir toplumsal tabakalaşma yaratamamıştır. Bu durum, bölge insanının bilgi eksikliği ve ilgisizliği ile birleşince, ekonomik ve toplumsal amaçlı örgütlenme düşük bir düzeyde kalmıştır; kooperatif, sendika ve dernek gibi sivil toplum örgütleri hem sayı hem üye sayısı yönünden Türkiye ortalamasının da çok gerisinde bulunmaktadır.

Kırdan kente göç, feodal ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştur. Böylece kişi, aile üyesi olmanın dışında toplumsal birey olma ve özgün davranış gösterme sürecine girmiştir. Geleneksel ilişki ve kurumların etkinliği azalırken, değişime karşı eskiden gösterilen direnç de kısmen kırılmıştır. Ancak söz konusu kent ya da kasabalar, kırsal alandan gelenlere kurumsallaşmış ilişkiler, belirgin davranış kalıpları ve toplumsal kent

örgütlenmeleri ile oturmuş güçlü bir yapı sunamadıklarından, uyum süreci uzamakta, değişim sorun ve karmaşa yaratmaktadır. Değişim sürecinin hızlandığı son yıllarda şiddet olayları ve çıkar çatışmalarının arttığı gözlenmektedir (Örn. Bilge Köyü olayı).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi bölgede kalkınma sürecinde yapısal özelliklerden kaynaklanan ciddi engeller bulunmaktadır.

Bunlardan ilki, kır toplulukları bir yana, kentsel toplulukların bile önemli bir kesiminin içe dönüklüğü ya da kapalılığıdır. İkincisi, bölgeye özgü nedenlere bağlı olarak gerçekleşen kırdan kente doğru kontrolsüz göç olgusudur. Üçüncüsü ise yöre halkının uzun bir geçmişten bu yana süregelen üretim ilişkileri ve toplumsal örgütlenmeden kaynaklanan feodal ilişkilerle iç içe girmiş kurumlara olan bağımlılığıdır. Aslında Bölge kalkınması açısından Atatürk 1936 yılından itibaren hem akan suların değerlendirilmesine hem de eğitim olanaklarının arttırılmasına ve ekonomik gelişmeye birlikte önem vermiştir. Bu amaçla Van Gölü sahillerinde, üniversitesi olan bir kültür şehri kurulması yönünde çalışmalar yaptırmıştır. Öte yandan yöre köylülerine toprak dağıtılmak suretiyle hem üretimin artmasını hem de aşiret bağlılıklarından kurtarmayı amaçlamıştır. 1929 Meclisi açış konuşmasında; "çiftçiye toprak dağıtılması hükümetin aralıksız izlemesi gereken bir uygulamadır. Köylüye işleyebileceği kadar toprak sağlamak" (Özakıncı, 2009:39). Atatürk her vesileyle Mecliste yaptığı konuşmalarda bu konuyu gündeme getirmiş, "Toprak yasasının bir sonuca eriştirilmesini TBMM'nin üstün çabalarından beklerim (1936 yılı Meclis açılış konuşması)" demiştir. O dönemden günümüze kadar toprak dağılımındaki adaletsizlik sorun olmaya devam etmektedir. Aşiret yapısından kaynaklanan bu sorunun çözümü, siyasetçilerin engellerine takılmaktadır.

Bölgede feodal yapı, giderek çözülmekle birlikte, ilgi ve çıkarların daha geniş ölçekte örgütlenmesi ve toplulukların kan bağını aşan bir bağlılıkla bütünleşmesi yolunda önemli bir engeldir. Bu bağlılık bütünleştirici olmaktan çok ayrıcı bir etken olarak rol oynamaktadır. Bu nedenle sülale-aşiret gibi soy birliğine dayalı toplumsal alt bağlaşmalar, kır ve kent topluluklarının ortak amaçlar yönünde örgütlenmesi ve topluluk bilinç ve davranışı kazanmasında aşılması gereken bağımlılıklardır.

Yöre toplumunda bağımlılık yaratan kurumlardan biri de şeyhliktir. Manevi bir yükümlülüğün ötesinde, bir toplumsal ve siyasal nüfuz kaynağı olan şeyhlik, halkın toplumsal ilişkilerinden siyasal seçimlerine kadar geniş

bir yelpazede temel başvurma çarelerinden biridir. Şeyh bağımlılığı, davranışların geleneksel değerlere göre belirlenmesine yol açmakla kalmayarak, dinsel bir alt gruplaşma olarak topluluk bütünlüğünü engelleyici bir rol de oynamaktadır.

Bölgede bağımlılık yaratan bir diğer kurum da ağalıktır. Ağalık daha çok ekonomik bir kurum olmakla birlikte, toprak mülkiyetinden kaynaklanan bir toplumsal ve siyasal güç odağıdır. Ağanın başta toprağındaki ortakçı köylüler olmak üzere, mülkiyetini denetlediği köyler ve halkı üzerinde güçlü bir toplumsal otoritesi vardır. Geleneksel kurumlara (otoritelere) bağımlılık giderek gücünü yitirmektedir. Ancak her alanda örgütsüz ve güvencesiz olan toplumda, bu kurumlar (bağımlılık ve yükümlülükler) henüz işlevselliğini koruduğu için varlığını sürdürmektedir.

İşletme gereksinimlerinden borçlanmaya, güvenlikten dayanışmaya, sorunların çözülmesinden güçlüklerin aşılmasına kadar geniş bir alanda, aşiret reisine ya da şeyhe-ağaya gereksinen halk, bu işlev sürdükçe, bu kişilere bağımlı olmaya devam edecektir.

Doğu ile Batı arasında gözlenen toplumsal ve ekonomik farklılıklar arttıkça doğudaki insan gücü batıya yönelmektedir. Aslında bu yöneliş 19. yüzyılın ilk yarılarından beri gözlenmektedir. Güneydoğu'nun işsiz ve yoksul köylüleri (özellikle Harput, Bitlis ve Urfa'dan) pamuk mevsiminde İngilizlerin Çukurova'da geliştirdikleri ihracata dönük pamuk üretiminde kadın-erkek-çoluk-çocuk çalışır, sonra da köylerine dönerlerdi. Yine aynı yüzyılda doğulu erkekler batıya, özellikle İstanbul'a gider, kaba güce dayalı inşaat, amelelik, hamallık gibi işlerde çalışıp para kazanırlardı. Bu gidişler çoğunlukla köy ağasının izniyle olur ve kazanılan paranın bir kısmı ağaya ya da aşiret reisine gönderilirdi. Bu tablo 20. yüzyılda da devam etti. Özellikle 1950 sonrası çok partili döneme geçişle birlikte tarımda başlayan makineleşmenin köylüyü işsiz bırakması, kentleşmenin inşaat, ticaret ve sanayi sektöründe ortaya çıkardığı iş gücü talebi doğu işgücünün batıya akmasının en belirgin nedenleriydi. Bu anlamda doğudan batıya çalışmak için göçenler başlangıçta niteliksiz işgücünü oluşturuyordu. Bunun yanında yıllar ilerledikçe doğunun okumuş kesimi de gerek doğudaki iş olanaklarının sınırlı oluşu gerekse doğunun mahrumiyet bölgesi olması nedeniyle batıya yerleşmişlerdir. Doğu kökenli olup eğitim olanaklarından yararlanmış, yetişmiş nice bürokrat ve siyaset adamı nitelikli işgücü olarak Cumhuriyet'ten bu yana Batı'da görev üstlenmiştir (Sırrı Atalay, Ferit Melen, Kamuran İnan, Hikmet Çetin, Yıldırım Akbulut, Yalım Erez gibi)

Sonuç itibariyle Doğu, Batı'ya yaklaşık iki yüzyıldır yörenin gelişmesinde katkıda bulunabilecek nitelikli niteliksiz iş gücünü göndermektedir. Yani Doğu, insan gücü erozyonu yaşamaktadır. Öte yandan 1950'li yıllardan bu yana bu erozyona sermaye erozyonu da eklenmiş durumdadır. Batı'da kâr oranlarının daha yüksek olması bu erozyonun belli başlı nedenidir. Doğu, yatırım yapılacak bir yer olmaktan çok tüketim pazarı olarak algılanmaktadır. Doğu'da Batı'ya ait büyük şirketlerin bayilikleri, temsilcilikleri görev yapmaktadır. Doğu'da belli bir birikim sağlayan iş adamı batıda daha fazla kazanç sağlayacağını anlayınca yatırımını Batı'ya yöneltmekte, doğu ile ilişkisini ya tümden kesmekte ya da doğulu olmanın avantajını siyasi kadrolardan alabilmek ve siyasi alanda ileriye yönelik yatırım yapmak üzere bir süre daha bu ilişkiyi sürdürmektedir.

1950 sonrası Doğu'da para kazanmaya başlayan ve fakat gelişimini Batı'nın büyük kentlerinde sürdüren birçok tanınmış Doğu kökenli iş adamı halen çeşitli sektörlerde piyasaya hakim durumdadır. Doğulu sermaye sahipleri ucuza çalıştırdıkları doğulu işgücünü de batıya sürüklemişlerdir. Öte yandan doğuya verilen teşvik kredilerinden yararlanmak üzere doğu illerine yatırım yapar görünmüşler, aldıkları krediyi başka alanlara kaydırmışlardır. Bu süreçte siyasetçiler aracılık rolünü üstlenmişlerdir. Teşvik kredisinin yanında kaçakçılık da Doğu için önemli bir sermaye kapısı olmuştur. Bu sektörde uyuşturucu, mazot, silah, elektronik eşya, canlı hayvan, sigara ve içki önemli kalemler olarak belirtilebilir. Böylece doğuda sadece insan gücü ve sermaye erozyona uğramamış aynı zamanda toplumsal değerler de erozyona uğramıştır.

3. Tarihsel Koşullar

Bölgenin geri kalmışlığında bölgesel dengesizlik kadar tarihsel koşulların da etkisi görülmektedir. 1800'lü yılların başında Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'daki Kürt beyliklerine son vererek bu beylikleri merkeze bağlı vilayetler haline getirmek isteyen bir politika benimsemişti.

Bu politikaya karşı yer yer ayaklanmalar görülmeye başlandı. İlk ayaklanma, 1805'te Baban Beyi'nin ölmesi üzerine Osmanlı yönetiminin bu beyliğin başına rakip aşiretlerden bir paşa tayini ile başladı. Geleneğe göre beyliğin varisi, üç yıl boyunca yönetimin (Osmanlı/Musul/Bağdat) valiliklerinin ordularına karşı savaştı. Daha sonra sırasıyla 1814'te Soran, 1845'te Botan, 1850'de Bitlis Emirliği, 1880'de Dersim, Mardin, Hakkari yörelerinde ayaklanmalar olmuş ve bastırılmıştır. Ancak II. Abdülhamit

isyancı grupların varisleriyle anlaşma yoluna gitmiş ve hatta Ermeni ayrılıkçı hareketlerine karşı Kürtleri kullanmıştır. Çünkü aynı yüzyılda Doğu ve Güneydoğu'da Rusların desteğiyle Ermenilerde milliyetçilik akımı güçlenmişti. Bunun doğal sonucu olarak Ermeniler arasında da gerilim artmış ve kıpırdanmalar başlamıştı. Öte yandan tarihi kaynaklara göre yörede ticaret ve tarımla uğraşan Ermenilerin başkaldırışında Osmanlıların vergi arttırışının da rolü olmuştu.

1890'lı yıllarda başlayan Ermeni ayaklanmaları, Kürt ittifakı ile bastırılmaya çalışılmıştı. 1915 yılında Ermenilerin Müslüman nüfusa karşı asker toplaması sonucu Osmanlı hükümeti tehcir kararı almış ve Ermeni nüfusunu Rus cephelerinden Suriye ve Filistin taraflarına kaydırmıştı.

Bu zorunlu göç olayından sonra çok sayıda Ermeni, Avrupa ve Amerika'ya göç etmişti. Yörede Ermeni nüfusun azalması Doğu ve Güneydoğu ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Ermenilerin ayrılması ticaret, tarım ve zanaat alanında önemli boşluklar yaratmıştır. Burada iki olayın altının çizilmesi gerekir.

1. Zorunlu göç Doğu ve Güneydoğu'nun gelişmesinde bir duraklama dönemi yaratmıştır.
2. Ermeniler bu olayı hazmedememişler, Doğu ve Güneydoğu onlar için daima zihinlerini kurcalayan ve üzerinde sorun yaratılmaya çalışılan bir bölge olmuştur.

19. yüzyıldan beri bölgede izlenen olaylar Cumhuriyet döneminde de yöre halkıyla devlet arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan sorunları hazırlayıcı bir zemin oluşturmuştu. Özellikle İstiklal Savaşı yıllarında Kuva-i Milliye, cephelerde Fransız, İngiliz ve Yunan askerleriyle savaşırken Koçgiri ve Dersim aşiretleri Sevr Antlaşması'nın gereğinin yapılmasını, yani Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis'in Kürtlere bırakılmasını istiyorlardı. Sevr Antlaşması'nın Ermenilere tanıdığı haklarla da Erzurum, Van, Trabzon ve Bitlis'te kurulacak Ermenistan'ın Türkiye ile sınırının çizilmesi ABD başkanı Wilson'a bırakılmıştı. Wilson da Amerika'nın çıkarları açısından sınırın tespitinde cömert davranmış ve Erzincan, Ağrı, Bingöl ve Muş'u da kağıt üzerinde Ermenistan topraklarına dahil etmişti. Böylece toprak paylaşımı bu iki toplumun ortak paydasını oluşturarak çıkarları çerçevesinde birlikte hareket etmelerine yol açmıştır.

1921'de Koçgiri ve Dersim aşiretleri, Kuva-i Milliye ile silahlı çatışmaya girdi. Daha sonra, Sünni aşiretlerin ayaklanma girişimleri başladı. Liderliğini Şeyh Sait'in yaptığı bu hareket Cumhuriyet hükümetinin ciddi

karşı koyuşuyla, 1925 yılında Şeyh Sait ve 47 arkadaşının tutuklanıp yargılanarak asılmalarıyla noktalanmıştır.

Ancak Kürt aşiretlerinin toparlanma ve yeniden hükümete başkaldırma olayı da 1936'da Dersim harekatını gündeme getirmiştir. Cumhuriyet hükümeti bu sefer bölgede silahsızlanmayı gerçekleştirmek amacıyla aşiretlerden silahlarını teslim etmelerini istedi. Karşı koyuş üzerine asi aşiretlerle çatışma çıktı. Hava harekatıyla bölge bombalandı. Aşiretlerin sözcüsü Seyit Rıza da 1937 yılında 11 kişi ile beraber Elazığ'da idam edildi.

Bu ayaklanma ve karşı koyuş aşiret mensuplarıyla devlet arasında gerilimin sürmesine neden oldu. Bu da yörenin gelişme sürecinin doğal olarak yavaşlamasına yol açtı.

19. yüzyılda Osmanlılarla başlayan Kürt aşiretlerini/beyliklerini vilayet haline getirme çabaları; toprak mülkiyeti, tasarruf hakkını aşiret reislerine bırakma çerçevesinde yapıldığından üretim ve bölüşüm alışkanlıkları geleneksel biçimini koruyordu. Ancak Cumhuriyet döneminde devletin merkezileştirici ve eşitlikçi politikasıyla uyuşmayan bu durum ayaklanmaların esas sebebini oluşturmuştur.

1950'li yıllardan sonra çok partili dönemin siyasi ödünleri Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki hastalıkların yabancı desteklerle zaman zaman yeniden gündemde yer almasına neden olmuştur. 1960-1975 yılları arasında yurtdışı temsilciliklerimize karşı gerçekleştirilen silahlı eylemlerin altında Ermenilerin olması, 1975'ten sonra ülkemizde yaygın olarak görülen terör olayları ve özellikle bu olayların Güneydoğu'da kronik hale getirilmesinin altında da PKK'nın oluşu yüzyıllık Ermeni-Kürt ittifakının yabancı desteklerle sürdürülme çabalarının gündemde tutulmasının bir göstergesidir.

Özet olarak, Doğu ve Güneydoğu'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli ayaklanmalar (Şeyh Sait isyanı, Mutki ayaklanması vb.) olmuş ve bunlar bastırılmıştır. Feodal ilişkilerden kaynaklanan bu ayaklanmalar, bölgenin sosyo-ekonomik gelişmemişliğiyle de yakından ilgilidir. Köken, dil, din ve mezhep farklılıklarının yanında Kürt kimliğine sahip olan nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgenin gelişmemişlik sorunu vardır. Bu sorunlar Kürtçülük akımını siyasi arenaya taşımak için bir araç olarak kullanılmaktadır.

Kürtlük konusunda etnik kimlik talepleri, ayrılıkçı terör örgütleri tarafından Türkiye gündemine sokulmuştur. Ayrılıkçı akımların temel amacı terör örgütleriyle Türkiye Cumhuriyeti'ni parçalamak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak ve bu doğrultuda bölge halkına ve

dünya kamuoyuna kendi görüşlerini farklı yaklaşımlarla yansıtmaktır. Demokratik yollarla amaçlarını gerçekleştiremeyeceklerini bildikleri için mücadeleyi, kırsal alana kaydırarak silahlı eyleme dönüştürmüşlerdir. Kendilerini desteklemeyen toprak sahipleri, ticaretle uğraşanlar ve yöre halkı üzerinde baskı kurarak terör yaratmaktadırlar. Halkı, can alarak, korku ve şiddete dayalı terör estirerek, kendi amaçları doğrultusunda zorla ikna etmeyi hedefleyerek devlete karşı güvensizlik yaratacak ve ekonomik yatırımları engelleyecek eylemlerle bunaltmaya çalışmaktadırlar. Amaç, yöredeki vatandaşları dili, kültürü, tarihi, gelenek ve göreneği ayrı etnik aidiyete sahip olduklarına inandırmaktır. Bağımsız bir devlet kurma amacına dayalı tüm etkinlikler çeşitli örgütler aracılığıyla uluslar arası platformda, dünya kamuoyunu etkileyecek bir şekilde canlı tutulmak istenmektedir. 4. Doğu'ya Yapılan Yatırımlar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu ve Güneydoğu'da yılların getirdiği geleneksel üretim biçimi hükümrandı. Toprak mülkiyeti, tasarruf hakkı aşiret reislerinin elindeydi. 1930'lardan itibaren devlet yatırımlarının bölgeye girişi ile yarı-feodal ilişkilerin ağır ve zorunlu da olsa çözülmeye başladığı görülmektedir. Başlangıçta çok yavaş olan bu sürecin 1960'lı ve 1970'li yıllarda hız kazandığı söylenebilir.

1924'ten başlayarak Ankara, Sivas, Samsun, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Siirt, Bingöl, Muş'a demiryolunun ulaşması sonucu, bölgenin yatırım için uygun görülen illeri olarak, Malatya, Elazığ ve Diyarbakır seçilmişti. Sanayi yatırımları için bu illerdeki doğal kaynakların girdi olarak kullanılması hedeflenmişti. Bunun sonucunda Malatya'da bez, sigara; Elazığ'da bakır, kurşun, krom; Diyarbakır'da içki; Bitlis'te sigara fabrikaları kurulmuştu.

Devletin yatırımlarla ilgili bir başka girişimi de tarım ve hayvancılık alanlarına yönelikti. Urfa'da kurulan Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği, bir tarım işletmesiydi. Malatya'da kurulan deneme istasyonu kayısıcılığın gelişmesine katkı vermişti. Erzurum ve Kars'ta da hayvancılığın geliştirilmesi için haralar kurulmuştu. Böylece 1950'li yıllara gelindiğinde Doğu ve Güneydoğu'da devletin doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle feodal üretim ilişkilerinden kapitalizme geçiş işaretleri görülmeye başlanmıştı.

1950'den sonra çok partili dönemde Raman rafinerisi, Malatya, Erzincan, Erzurum ve Elazığ'da şeker fabrikaları, Erzurum'da yem fabrikası ve Et Balık Kurumu, Diyarbakır'da yünyapağı fabrikası kurulması ve

karayolları yapımının hız kazanmasının kökeninde siyasi popülizm yatmaktadır. Toprak dağılımında ciddi düzeyde eşitsizliğin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu'da birçok köyün aile, kişi ya da sülaleye ait olması büyük toprak sahibine bağlı olarak yaşamını sürdüren köylünün oyunu yönlendirme hakkını da ağaya, aşiret reisine veriyordu. Bu durumu kendi lehlerine değerlendiren siyasi kadrolar tarafından tarım alanları genişletilmiş, devlet arazileri köylülere dağıtılmıştı. Gelişmenin ağırlığı da tarıma kaydırılmıştı. Tarımın makineleşmesi, miras yoluyla küçülen toprakların ağalarca satın alınması topraksız köylü oranını artırdı. Bir taraftan kırsal kesimden kent merkezlerine akın olurken, Doğu'da sermaye birikimini sağlayanlar da yatırım yeri olarak batıyı seçtiler. Devlet de doğuya batıda gelişen sanayi gereksinimlerine uygun yatırımlar yapmıştı. Enerji (Keban) ve madencilik (ham petrol, bakır, krom, demir, linyit üretimi) gibi. Öte yandan kamu yatırımlarının yoğunlaştığı bir diğer alan da tarımdı. Sulama konusuna 1950'den beri özel bir önem verilmekle beraber sulama başlı başına bir sorun olmaya devam ede gelmiştir. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da tarıma elverişli alanlar olmasına rağmen sulama yetersizliği verimin düşüklüğüne neden olmaktaydı. Bu doğrultuda GAP'ın entegre bir proje olarak hem enerji üretmesi hem de sulama sorununa cevap vermesi hedeflenmişti. Ancak GAP'ın gündeme gelmesiyle beraber parçalanan toprakları satın alma yoluyla kendilerinde toplayan toprak ağaları, küçük köylü ile kiracı ve ortakçı ilişkisini sürdürerek onun yeni teknolojiyi kullanmasına ve birikim sağlamasına engel olmuş, küçük köylüyü siyasi ve ekonomik denetim altına almıştır.

Öte yandan toprak ağaları, özellikle Urfa'dan başlayarak, toprak reformu çalışmalarını da her seferinde siyasi güç kullanarak engellemeyi başarmışlardır. Böylece 2000'li yıllara gelindiğinde GAP'ın bölgedeki farklılaşmayı hızlandırması beklenmekteydi. Ancak 2005 yılında kapitalistlerin sivrildiği ve yanında da tarım işçisinin çoğaldığı bir tablo ile karşılaşılmıştır.

5. Bölgesel Eşitsizlik

Ulusal İnsani Gelişme Raporu'na göre (BM Kalkınma Programı, 2001:3), Türkiye gelişmektedir ancak eşitsizlikler artmaktadır. Eşitsizliğin en temel ve basit göstergesi iller arasında oluşan insani gelişme endeksinde (İGE) görülen farklılıklardır. İnsani gelişmenin boyutları; uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, bilgi sahibi olmak ve onurlu bir yaşam standardına sahip

olmak. Bu boyutları temsil eden üç değişken vardır: yaşam beklentisi, eğitim düzeyi ve gelir. "Türkiye'de eşitsizlik bölgeler, gelir grupları, bilgi, insani gelişme ve cinsiyet bağlamında olduğu gibi yaş grupları ile kır-kent yerleşimi arasında ve hatta hane halkı içinde bile gözlemlenebilmektedir. Bu tip eşitsizlik şekillenmesi, ulusal kaynak kullanımında verimsizliğe yol açabilirken kontrolsüz şehirleşme, suç ve hatta toplumsal huzur sorunlarını da derinleştirmektedir (2001:3).

Türkiye'de yaşam beklentisi ortalaması 1965'te 54 yıl iken 1998'de 69 yıla çıkmıştır. En yüksek yaşam beklentisi 76.2 ile Bursa'da, en düşük ise 58.3 ile Şırnak'tadır. Okur yazarlık oranı 1965'te %53 iken 1998'de %84'e yükselmiştir. En yüksek okur yazarlık oranı %93.1 ile İstanbul en düşük ise Şırnak'tır. Gelirin en yüksek olduğu il Kocaeli (16911.8 GSYİH) en düşük olduğu il ise yine Şırnak'tır (2354.1 GSYİH)[3].

Bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve az gelişmiş bölgelerin hızla kalkındırılmasında Haziran'da Ankara'da yapılan 2009 Kentleşme Şurası'nda hazırlanan Komisyon Raporu'na göre;

- Az gelişmiş bölgelerin mevcut potansiyel ve kapasitelerini destekleyecek politikaların oluşturulmasının,
- Tüm bölgelerin çekiciliklerini arttıracak özelliklerin belirlenmesi ve bu konularda politikaların saptanmasının,
- Bölgelerin kapasitelerinin geliştirilmesinde darboğaz oluşturan konuların üstesinden gelinmesine yönelik önlemlerin tanımlanmasının,
- Bölgesel gelişmeye yönelik kurumsal yapının, karar verme süreçlerinin ve bu düzlemdeki planlama çalışmalarının konumlanması ve içeriğinin geliştirilmesinin

gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla mevcut durumu değiştirmek için stratejiler geliştirilmiş ve uygulanması gereken eylemler belirtilmiştir. Bu konuda geliştirilen görüşler özet olarak üç ana başlıkta toparlanabilir.

a) Kalkınmanın Hızlandırılması İçin Farklı Konularda Bölgeleri ve Onların Gelişme Süreçlerini Yönlendirecek ve Destekleyecek Ulusal Düzlemde Politikaların Geliştirilmesi:

Bu çerçevede bölgelerdeki potansiyel kaynakların tespiti ve istihdam

[3] Bkz. EK-I: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

alanları yaratacak şekilde değerlendirilmesi, mesleki ve teknik eğitimin desteklenerek kalifiye işgücünün talebe uygun şekilde arttırılması, yerel girişimciliğin ve KOBİ'lerin desteklenmesi, tarımdaki verimliliği arttırmak için sosyal, kurumsal ve iktisadi düzenlemelere gidilmesi, tarımsal kalkınmayı ve bununla ilintili sanayilerin bir bütün olarak değerlendirilmesi, üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanması ve ekonomik faaliyetleri için gerekli olan teknik alt yapının tüm bölgelerde geliştirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Sağlık, sosyal güvenlik ve temel altyapı hizmetlerine erişim kapasitesi geliştirilmelidir.

b) Bölgenin Özgün Niteliklerini Öne Çıkaracak Bir Yaklaşım Biçimi

c) Bilgi Altyapısının Geliştirilmesi, Bölge Düzeyindeki Kurumsal Yapının ve Karar Süreçlerinin Düzenlenmesi:

Bölgenin kendi varlıklarını ve kaynaklarını koruyabilmesi ve bunları etkin kullanabilmesi için tüm paydaşların yer alacağı bölgedeki ortak karar ve danışma mekanizmaları geliştirilmelidir (T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009:78-79).

6. GAP Bölgesi İle İlgili Gelişmeler ve GAP'ın Son Durumu

Master Plan'da bölgenin ekonomik ve sosyal sektörlerinde meydana gelecek değişimlerde eğitim ve sağlık hizmetleriyle kentsel altyapı gereksinimlerinin makro düzeyde ele alınması, finansman konusuyla doğru orantılı olamamıştır. Öte yandan Master Plan hazırlanırken insan faktörü üzerinde durulmamış, kalkınmanın sürdürülebilir boyutu dikkate alınmamıştır. Kısaca, teknik konulara ağırlık verilmiş ama onu kullanacak, ondan yararlanacak ve sürdürülebilirliğini sağlayacak 'insan' söz konusu edilmemiştir. Yörede, sulama sistemleriyle yılda 6-7 ürün alınacağı söylentileri yaygınlaşırken o ürünün kimin tarafından, nasıl yetiştirileceği üzerinde durulmamıştır (Gökçe, 1988: 626,627) (Bkz. EK-II)

GAP Bölgesi'nde insan odaklı çalışmaların yapılması, başka bir değişle GAP'ın sosyal boyutu üzerine 1990'lı yıllarda Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığınca bir dizi sosyolojik araştırma yaptırılmıştır. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nca GAP'ın sosyal boyutu üzerine yapılan araştırmalar şunlardır:

1. GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışma, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Ankara 1993.

2. GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması, Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara 1993.
3. GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Ankara 1994.
4. GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması, Sosyoloji Derneği, Ankara, 1994.
5. GAP Bölgesi'nde kadının statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara 1994.

Bu araştırmaların sonuçları çerçevesinde 1995 yılında GAP Sosyal Eylem Planı hazırlanmıştır. Gerek projelendirme gerekse projelerin uygulanmasında, katılımcılığı temel ilke edinen ve GAP'ta sürdürülebilir kalkınmayı hedef alan Sosyal Eylem Planı'nın ilk uygulaması Bilecik Barajı'nın yapımında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede yöre halkının katılım ve eğitimini gerçekleştirecek toplantı, seminer ve deneme uygulamaları yapılmıştır. Ayrıca bugün, sayıları 40'a ulaşan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), başka bir deyişle çağdaş toplum merkezleri açılmıştır.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, kuruluşunun 15. yılında GAP'taki uygulamaların değerlendirilmesine gereksinim duymuş ve elinizdeki araştırma bu amaçla yapılmıştır. Araştırma bulgularının dışında 2008 yılı itibariyle GAP'ta gelinen son durum, bugüne kadar yapılan diğer araştırma sonuçlarına bağlı ve karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Master Plan çerçevesinde ana hatlarıyla yapılan değerlendirmede, aşağıdaki hususlar saptanmıştır:

1. Yapılması öngörülen 19 hidroelektrik santralinden sekizi, 2007 itibariyle tamamlanmış, böylece bölgede planlanan enerji yatırımlarının %74'ü gerçekleştirilmiştir.
2. Sulama amaçlı 22 barajdan ise 14'ü bitirilmiş, sulama oranı %18'de kalmıştır.

Sulanması beklenen 1 milyon 700 bin hektarlık alanın sadece 270 bin hektarı sulanmıştır.

Özellikle enerjide alınan sonuçlar kuşkusuz küçümsenecek bir noktada değildir. Sulamada ise hala bazı sorunlar yaşanmakta olup bölgenin tamamında henüz sulu tarıma geçilememiştir. Üretimde hissedilen artış ve çeşitlenme, işletme sayısında artış, istihdamda ciddi bir yükselme olmakla

beraber, projenin sadece %54'ünün tamamlanmış olması (USİAD, 2008:29), planın hedeflendiği gibi 2010'da bitirilemeyeceğini göstermektedir.

Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (USİAD) 2008 tarihli GAP raporunda "Bu gecikme projenin teknik açıdan rantabilitesini düşürmesinin yanı sıra sosyo-ekonomik açıdan projeden beklenen gelişmenin de ötelenmesine neden olmuştur" denilmektedir (USİAD, 2008:29). Aynı görüş, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Mehmet Kaya tarafından da paylaşılmaktadır (Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, 2007:7). Özellikle Diyarbakır'da sulama boyutundaki oran %5'lerde kalmıştır. Öte yandan GAP Bölgesi'nde oluşan bazı çekim merkezleri dışında büyüme merkezleri yaratılamamıştır. Köylerin belirlenmesinde bölgesel ihtiyaçlar yerine politik baskılar etkin olmuştur/olmaktadır (Büyüktaş, 2007:45). Dolayısıyla köy yatırım ve teşvikleri etkisiz kalmıştır.

Bu durum yakın çevreden, özellikle Güneydoğu'daki şehir merkezlerine olan iç göç, işsizlik, ekonomik eşitsizlik, plansız kentleşme, suç, kaçakçılık gibi sosyal sorunların da baş edilemez hale gelmesine neden olmuştur.

Tamamlanması için yaklaşık 13 milyon dolar kaynağa gereksinim duyulan proje için 2007 yılında ayrılan ödenek miktarı sadece 1 milyon 220 bin 505 YTL'dir. Bu durum, GAP için başlangıçtaki hız ve heyecanın kaybedilerek projenin yavaşlama dönemine girdiğini göstermektedir. Ancak, bölgesel kalkınma konusunun gündeme gelmesi, önümüzdeki yıllarda projenin tekrar canlanacağına işaret sayılabilir. GAP'ın bitirilmesi siyasi ilgi ile doğru orantılıdır.

Bu konuda ifade edilmesi gereken son nokta; GAP'ın sadece bir enerji ve sulama projesi olmadığı, bölgenin sosyal ve kültürel dönüşümünü gerçekleştirecek yapısal ve entegre bir proje olduğudur. Esasen GAP Bölge Kalkınma İdaresi adının da içerdiği gibi topyekün bir kalkınma hedeflenmiştir. Bunun için tarımsal alt yapılara önem verilmeli, çiftçiler eğitilmeli, ürün planlaması ve pazarlama ilişkilerine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bölgenin konumu pazarlama konusunda gelecek vaat etmektedir. İç göçü durduracak önlemler alınmalıdır. Doğu ve Güneydoğu nüfusunun %65'i az topraklı ya da topraksız geçici tarım işçisidir. Bunların çalışmak ya da yaşamak için bölge dışına gitmesi engellenmelidir. Master Plan'da GAP'ın tamamlanması durumunda 3,8 milyon kişi için iş kapasitesi yaratılacağı öngörülmüştür. Bu öngörü GAP'ın tamamlanmasıyla gerçekleşebilecektir. Kişiler ve bölgeler arasındaki gelir farkının azalması,

kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde önemli bir unsurdur. Kalkınma hamlelerine destek ve kuvvet verecek olan insanın yetiştirilmesi, mesleki yönlendirme ve yaşam standardının yükseltilmesi için hizmet vermesi beklenen bir çok kurumun bürokratik sürecinin dar boğazını aşarak, kurumlar arası eşgüdümü sağduyu içinde gerçekleştirmesi için ciddi bir yenilenme hamlesine gereksinim vardır.

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE

Sosyoloji Derneği Başkanı

GİRİŞ

Türkiye'nin en önemli kalkınma sorunlarından biri, kaynakların bölgeler arasında dengeli bir şekilde dağılmaması, başka bir deyişle bölgeler arası eşitsizliktir. Bu durum, önemli sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de, özellikle planlı dönemde, ekonomik büyüme ile birlikte refahın dengeli ve adil dağılımının sağlanması temel hedef olarak ele alınmıştır (Aşık 1998:569). Söz konusu hedefe ulaşmak için ise, fert başına düşen gelirin artması, istihdam sağlanarak işsizliğin ortadan kaldırılması, gelir dağılımının sosyal gruplar arasında dengeli ve adil dağılması ile beraber, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltan ve giderek ortadan kaldıran, "bölgesel kalkınma" politikalarının uygulanması öngörülmüştür. Bu amaçla da bölgeler arasındaki eşitsizliklerden kaynaklı sosyo-ekonomik sorunların çözümüne yönelik, devlet müdahalesi içeren bazı eylem planları geliştirilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu politikalara ve gösterilen gayretlere rağmen, günümüzde bölgelerarası gelişmedeki dengesizlikler istenilen ölçüde tam anlamıyla giderilememiştir (Aşık 1998:569; Doğanay 1993:25; Gökçe 1997:98-100; Gökçe 2007:273-278; Richardson 1995:18, 21, 25, 28, 32).

Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmanın ya da ortadan kaldırmanın ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal bazı güçlükleri vardır. Şöyle ki, genellikle hızlı kalkınma için bölgenin özelliğine göre tarım ya da sanayi yatırımlarının da hızla artırılması gerekmektedir. Öte yandan sanayi yatırımları uygun coğrafi koşulları da gerekli kılmaktadır. Ancak, azgelişmiş bölgelerde ekonomik gelişme, büyük ölçüde tarımsal üretimin etkisi altındadır. Bu nedenle de azgelişmiş bir bölgenin coğrafi özelliği de dikkate alınarak benimsenen yatırım politikası sanayileşme olduğunda, bölge kalkınması için tarım ile sanayi yatırımlarının bütünleştirilerek bir arada ele alınması bir zorunluluktur. Aksi taktirde sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirilemeyecektir. Örneğin pamuk ya da buğday üretiminin yoğun olduğu bir bölgede, pamuk üretimine (çırçır, dokuma fabrikası vb.) ya da buğday üretimine (yem, un, makarna vb. fabrikası vb.) dayalı yan sanayilerin kurulması, yatırımların verimliliğini artırabilecektir. Buna ek olarak, azgelişmiş bölgelerde zaten kıt olan yatırım ve nitelikli iş gücü kaynaklarının, gelişmiş bölgelerde yoğunlaşması ise sorunun bir başka boyutudur. Bu nedenle de bölgesel kalkınma için çok daha kapsamlı ve uygulanabilir yatırım politikaları gerekmektedir.

Toplumsal, ekonomik ve kültürel amaçlarla, hangi gelişme düzeyinde bulunursa bulunsun, her ülkede bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Genellikle de bölgeler arasındaki dengesizliği azaltmak için bölgesel kalkınma planları hazırlanmaktadır. Ülkemizde de benzer şekilde bölgesel dengesizliğe çözüm getirmek ya da göreli bir denge yaratmak amacıyla bölgesel kalkınma planları hazırlama ve uygulama çalışmaları geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Türkiye'de, 1963 yılında planlı döneme geçişle birlikte, bölge kalkınması da beş yıllık kalkınma planlarında yer almaya başlamıştır. Planlı dönemin başladığı 1963 yılından günümüze kadar geçen süre içinde söz konusu planlar uygulanarak sonuçlanmış ve bu planlarda kırsal Türkiye'nin sosyo-ekonomik kalkınmasını amaçlayan çeşitli proje, program, yaklaşım ve modeller öngörülmüştür.

Her ne kadar Cumhuriyet dönemi boyunca merkezi planlamaya dayalı kalkınma çalışmaları yürütülmüşse de, 1980'lerle birlikte planlı kalkınmadaki geleneksel anlayışlar terk edilmiştir. Ekonomi politikalarında görülen değişmeyle birlikte serbest pazar ekonomisi benimsenmiş, ekonomik yapı özel sektörün ağırlıkta olduğu bir yapıya dönüştürülmek istenmiştir. Ekonomik politikalardaki bu değişiklik ise, kalkınma planlarına daha liberal kalkınma politikaları olarak yansımıştır (Sencer 1991:52-55). Bu yaklaşım değişikliği 1983'ten sonra yürürlüğe giren Beşinci ve Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planlarında görülmektedir.

1990 yılı ve sonrasında kalkınma planlarıyla ağırlıklı olarak bölgesel dengesizliğe çözüm getirme çalışmaları yapılmaya başlanmış, bu amaç doğrultusunda da Güneydoğu illerinin büyük bir bölümü "kalkınmada birinci derecede öncelikli yöreler" kapsamına alınmış ve kalkınmaya yönelik projeler birbiri ardı sıra gündeme gelmeye başlamıştır (Gökçe 1997:100). Bu projelerden biri de Şanlıurfa, Mardin, Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır, Siirt, Batman, Kilis ve Şırnak illerini kapsayan "Güney Doğu Anadolu Projesi" olarak formüle edilen GAP'tır. Bu illerden sadece Gaziantep, kalkınmada öncelikli yöreler kapsamı dışındadır. GAP, bölgede toprak, su ve insan kaynaklarından yararlanılması ve bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması amacıyla geliştirilmiş olan bir projedir.

Kuşkusuz Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından beri Türkiye'de çok büyük ölçüde ekonomik kalkınma olmuştur. Bununla birlikte planlı dönemde bölgelerarası gelişmişlik farkını ortadan kaldırma hedefi, imalat sanayinden başlayarak sanayileşmeyi ve kalkınmayı hızlandıracak

düzenlemeler, artan nüfusu karşılayacak düzeyde yapılamadığından gerçekleştirilememiştir (Gökçe 2005:279). Dolayısıyla ülkemizde fiziksel (coğrafi), ekonomik, toplumsal ve yine bu kapsamda değerlendirilecek olan siyasal, kültürel vb. koşullar, bölgelere göre farklılık gösterdiğinden batı bölgeleri doğudan ve özellikle Güneydoğu Anadolu'dan çok daha hızlı kalkınmıştır Bu durum bölgesel eşitsizliklerin giderek artmasına neden olmuştur.

Planlı dönemde bölgelerarası gelişmişlik farkını ortadan kaldırma hedefi doğrultusunda sanayileşmeyi ve kalkınmayı hızlandırma çabalarının, bölgenin yapısal özellikleri ve halkın istekleri dikkate alınmadan yapıldığından sürdürülebilir kalkınmaya temel oluşturamadığı söylenebilir. Ülkemizin kalkınma politikalarına yapılan eleştiriler de bu noktada toplanmaktadır. Buna göre Türkiye'de kalkınma, "tepeden/yukarıdan-aşağıya" doğrudur, başka bir deyişle projelerin devlet tarafından halk adına planlandığı ve uygulandığı bir kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Richardson 1995:17). Bu nedenle de Türkiye'de bölgesel kalkınmada istenilen amaçların çoğuna ulaşılamamıştır. Sonuç olarak, "bölgesel kalkınma yerine kalkınma noktaları meydana gelmiştir" (Lewis 1993). GAP Bölgesi için de, bugünkü gelinen nokta açısından, benzer yorumlar yapılabilmektedir. Örneğin GAP'ta da bölgesel kalkınmanın belirli "koridorlar" boyunca yoğunlaştırılması amaçlanmıştır. Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri dahil olmak üzere bunlar arasındaki alan söz konusu kalkınma koridorlarından biridir (Richardson 1995:17). Buna göre, GAP kapsamındaki diğer illerin henüz Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın ulaştığı gelişme düzeyine ulaşmadığı ifade edilmektedir (1995:17). Ancak zaman içinde söz konusu gelişme düzeyine ulaşacağı varsayılmaktadır. İşte yapılan bu çalışmanın temel amaçlarından biri de, var olduğu bilinen, GAP illeri arasındaki gelişmişlik farkının nedenlerinin ve nasıl giderilebileceğinin, verilerden hareketle ortaya konulmasıdır.

"GAP Bölgesi'nde Karşılaştırmalı Sosyal ve Ekonomik Yapı Araştırması" başlığı ile TÜBİTAK tarafından desteklenen projenin kitap haline dönüştürülmüş şekli olan bu çalışmanın temel amacı, sürdürülebilir kalkınma açısından GAP'ın sosyal etki değerlendirmesinin yapılmasıdır. Başka bir deyişle GAP Bölgesi'nde sosyal ve insani gelişme göstergelerinde yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre meydana gelen değişme eğilimlerinin saptanmasıdır. Bu amaçla gerekli verilerin derlenerek bu konuda politika belirleyiciler ve uygulayıcılara yönelik önerilerde bulunulabilmesi için bu

çalışma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dokuz ilinin kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde yürütülmüştür. Veriler nicel ve nitel veri toplama teknikleri birlikte kullanılarak derlenmiştir. Bu etki araştırmasında proje-merkezli yaklaşım yerine, hedef-kitle merkezli yaklaşım kullanılmıştır. Hedef-kitle merkezli değerlendirme yaklaşımı ile GAP'ın etkilerine, bölge insanının çeşitli sosyal ve insani kazanımları temelinde bakılmış ve projenin etkisi bu göstergeler bağlamında saptanmaya çalışılmıştır.

GAP'ın sosyal etkilerini bütünsel olarak değerlendirmeye yönelik olan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, araştırmanın konusu, amacı, evren ve örneklemi, veri toplama yolu ve teknikleri ile alanda karşılaşılan güçlükler ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

İkinci bölümde, alan araştırması sürecinde elde edilen verilerin analizi yapılmıştır. Veriler, sistematik olması ve daha kolay karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, "Sosyo-Demografik Özellikler", "Nüfus Hareketleri", "Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar", "Sosyo-Kültürel Yapı", "Sosyol ve Psikolojik Yapı", "GAP ve Değişim" başlıkları altında analiz edilmiştir.

Son bölüm olan sonuç bölümünde ise, verilerin sentezi yapılarak ulaşılan ara sonuçlar kapsamlı olarak özetlendikten sonra çalışmanın amacına ve konusuna uygun olarak GAP'ın bölgeye olan sosyal-ekonomik, kültürel etkilerine, GAP illeri arasında gelişmişlik farkının nedenleri ve nasıl giderilebileceği vb. konularda çıkarımlarda bulunulmuş ve bazı önerilere yer verilmiştir.

I. BÖLÜM: ARAŞTIRMA PROBLEMİ

1. Araştırmanın Konusu

GAP çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir sosyo-ekonomik bölgesel kalkınma projesi olarak nitelendirilmektedir. Temel hedefi Bölge'nin toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirmek yoluyla ülkenin azgelişmiş bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak olan proje, baraj ve hidroelektrik santralleri inşası, sulama, kırsal ve kentsel altyapı, sağlık, eğitim, turizm ulaştırma, kültür vb. alanlarda yapılan kalkınma yatırımlarını içermektedir. Bu yatırımlardan beklenen, Bölge'de sürdürülebilir insani gelişmenin sağlanmasıdır.

Sürdürülebilirlik kavramının uluslararası kalkınma konularının gündemine girmesiyle birlikte her ülke, özel koşullarından hareketle, kendi sürdürülebilir kalkınma ölçütlerini belirlemek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin bu alandaki gereksinimlerini saptamak amacıyla 1995 yılı Mart ayında GAP İdaresi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile birlikte Şanlıurfa'da bir seminer gerçekleştirmiştir. Bu seminerde, gerek seminerin sonuçlarına gerekse GAP Master Planı'nın amaç ve öngörülerine dayanılarak, GAP'ta kalkınma süreci için "sürdürülebilirlik" bağlamında aşağıdaki hedefler benimsenmiştir (GAP BKİ-UNDP 1995:29-30):

- Bölge'deki ekonomik koşulları mümkün olan en ileri düzeyde geliştirecek şekilde yatırımların artırılması,
- Sağlık ve eğitim hizmetlerinin ülke düzeyine ulaşacak biçimde geliştirilmesi,
- Yeni istihdam olanaklarının yaratılması,
- Kentlerde yaşam kalitesi ile kentsel ve toplumsal altyapının, daha sağlıklı kentsel çevreler yaratılmasına olanak tanıyacak biçimde iyileştirilmesi,
- Kırsal altyapının sulamada optimal gelişmeye olanak tanıyacak biçimde tamamlanması,
- Bölge içi ve bölgeler arası ulaşabilirliğin artırılması,
- Mevcut ve yeni kurulacak sanayilerin altyapı gereksinimlerinin karşılanması,

- Suyun, toprağın, havanın ve bunlarla ilişkili eko-sistemlerin öncelikli olarak korunması,
- Karar alma ve proje uygulanmasında halk katılımının geliştirilmesi.

GAP çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri ise sosyal sürdürülebilirlik, tarımsal sürdürülebilirlik, ekonomik geçerlilik, fiziksel ve mekânsal sürdürülebilirlik ile çevresel sürdürülebilirlik olarak ifade edilmiştir (GAP BKİ 2004). Çevresel ve kültürel sürdürülebilirlik doğal kaynakların sürdürülebilirliğine, çevre ve kültürel mirasın korunmasına bağlıdır. Ekonomik geçerlilik verimli ve etkin projelerin uygulanması, istihdam olanakları, ekonomik gelişme ve özel sektör katılımı ile çok yakından ilgilidir. Sosyal sürdürülebilirlik ise katılımcılık, eşitlik, adillik ve insan kaynaklarının gelişimi ilkelerinin benimsenmesine bağlıdır.

Sürdürülebilir insani gelişme kavramının GAP literatürüne girmesiyle birlikte proje, ağırlıklı bir biçimde çevresel ve insani boyutları da kapsamına almış ve temel hedef olarak da Bölge insanının yaşam kalitesinin yükseltilmesini benimsemiştir. Bu yaklaşım ile, ekonomik büyümeye yönelik fiziksel yatırımlar da dahil, tüm proje ve uygulamaların insani gelişmeye yaptıkları katkı açısından değerlendirilmeleri gerekli olmuştur.

GAP'ın başlangıcından günümüze kadar Bölge'de farklı konularda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Şöyle ki, yukarıda da değinildiği üzere, GAP kapsamında dokuz ili içeren bölgesel kalkınma projesine ilişkin olarak 1995 yılında, projenin planlanması ve uygulanmasında katılımcılığı temel alan ve bölgede sürdürülebilir insani kalkınmayı amaçlayan 'GAP Sosyal Eylem Planı' hazırlanmıştır. Bu plan ise bir dizi sosyal araştırma projelerinin uygulaması sonucunda hazırlanmıştır. Söz konusu sosyal araştırmalar aynı zamanda bu çalışmada da temel alınmıştır. Söz konusu araştırmalar sırasıyla:

- GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması,
- GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması,
- GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması,
- GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması,

* GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım ve Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışması,
* Birecik Barajından Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi,

Yapılan bu çalışmalardan her birinin kendine özgü konuları olmakla birlikte, genel olarak bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına ilişkin bulgular da ortaya konulmaktadır.

"Bölgesel Kalkınmanın Can Suyu: GAP" adı ile kitaplaştırılan bu araştırmanın konusunu ise, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını benimsemiş olan GAP'ın bölge insanı üzerindeki sosyal ve insani gelişme göstergeleri açısından izlenmesi yani GAP'ın bölgeye olan sosyal-ekonomik etkilerinin, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre, karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, sürdürülebilir kalkınma açısından GAP'ın sosyal etki değerlendirmesinin yapılmasıdır. Söz konusu araştırmada bu amacı gerçekleştirmek üzere birbiriyle bağlantılı olarak belirlenen alt amaçlar ise şunlardır:

- GAP Bölgesi'nde yapısal ve insani gelişmenin saptanması,
- Yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre meydana gelen değişmelerin belirlenmesi,
- Öncelikli sorun ve müdahale alanlarının tanımlanması.

Yukarıda sıralanan konular için gerekli verilerin derlenmesi ve bu konuda politika yapıcılar ve uygulayıcılar için anlamlı önerilerde bulunulması amacıyla bu araştırma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dokuz ilinin kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde yürütülmüştür.

Araştırmanın temel hedefi doğrultusunda, Bölge'deki uygulamaların aşağıdaki başlıklar altında analizi amaçlanmıştır:

- Sosyo-Demografik özellikler
- Nüfus Hareketleri
- Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar
- Sosyo-kültürel Yapı

- Sosyo-psikolojik Yapı
- GAP ve Değişim

Bu analizler kapsamında belirlenen değişkenler illerin gelişmişlik düzeyine göre ele alınmıştır. Böylelikle de ortamsal faktörler göz önünde bulundurularak GAP Bölgesi'ndeki uygulama ve programların farklı gelişmişlik düzeyinde bulunan alanlardaki yaşam düzeylerine olan sosyal etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bütünü:

(i) GAP Bölgesi'nde bugüne kadar yapılan projelerin etkileri,

(ii) Sosyal altyapının (eğitim, sağlık ve toplum hizmetlerinin vb.) yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre gösterdiği farklılıkların saptanması,

(iii) Kamusal altyapının geldiği nokta,

(iv) Sürdürülebilir sosyal kalkınma konusunda kapasite geliştirme çalışmalarının boyutu,

(v) Sosyal sermayenin (bölge insanın sosyal bağlarının) gelişmesi konusunda karşılaştırmalı bir değerlendirme olanağı sağlamıştır.

Sonuç olarak bu araştırma temelde GAP'ın sosyal etkilerini bütünsel olarak değerlendirmeye yöneliktir. Bu etki araştırmasında proje-merkezli yaklaşım yerine, hedef-kitle merkezli yaklaşım kullanılmıştır. Hedef-kitle merkezli değerlendirme yaklaşımı ile GAP'ın etkilerine, bölge insanının çeşitli sosyal ve insani kazanımları temelinde bakılmış ve projenin etkisi bu göstergeler bağlamında saptanmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirme kapsamında hem GAP'ın fiziksel ve mali göstergelerinin hem de projenin uygulama süreci ve performans göstergelerinin bir arada ele alınması olanaklı olmuştur.

3. Araştırmanın Kapsamı

Evren: İnsan-merkezli sosyal bir analizi içeren araştırmanın evrenini bölgenin dokuz ilindeki hem kentsel hem de kırsal yapı içinde yaşayan nüfus oluşturmaktadır.

Örneklem: Araştırma, GAP Bölgesi içinde uygulanmakta olan projelerden değişik biçim ve derecelerde etkilenen kentsel ve kırsal hane

birimlerinde yürütülmüştür. Aşağıda çalışmanın evren ve örneklemi daha ayrıntılı olarak tanımlanmıştır.

GAP Bölgesi kapsamında bulunan dokuz ilin kentsel ve kırsal yerleşim alanlarında bulunan haneler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu evrenin toplam nüfusu 6 608 619 (Bkz. Tablo 1, Tablo 3) ve hane sayısı, GAP illerinin hane büyüklüğü ortalamasından hareketle, tahmini 1.101.436 hane olarak belirlenmiştir. Bu haneler DPT'nin 2003 yılındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi içinde farklı düzeyde gelişmişlik grubu içindeki il ve ilçe yerleşimleri ile bu yerleşim birimlerinin kırsalı içinde yer almaktadır. Kentsel nüfus toplamı 4.143.136 kişi ve tahmini toplam kentsel hane sayısı 690.523'dür. Kırsal nüfus toplamı 2.465.483 toplamı kişi ve tahmini toplam kırsal hane sayısı da 410.913'dür (Tablo 1).

Tablo 1: GAP İllerinin Kır-Kent Nüfusları ve Tahmini Hane Sayıları (2000)

İller	Toplam Nüfus	Kent Nüfus	Kır Nüfus	Tahmini Toplam Hane[4] Sayısı	Tahmini Kent Hane Sayısı	Tahmini Kır Hane Sayısı
ADIYAMAN	623 811	338 939	284 872	103.968	56.489	47.479
BATMAN	456 734	304 166	152 568	76.122	50.694	25.428
DİYARBAKIR	1 362 708	817 692	545 016	227.118	136.282	90.836
GAZİANTEP	1 285 249	1 009 126	276 123	214.208	168.187	46.021
KİLİS	114 724	74 985	39 739	19.120	12.497	6.623
MARDİN	705 098	391 249	313 849	117.516	65.208	52.308
SİİRT	263 676	153 522	110 154	43.946	25.587	18.359
ŞANLIURFA	1 443 422	842 129	601 293	240.570	140.354	100.216
ŞIRNAK	353 197	211 328	141 869	58.866	35.221	23.644
TOPLAM	**6. 608. 619**	**4.143.136**	**2.465.483**	**1.101.436**	**690.523**	**410.913**

Örneklem hacmini belirleme tekniği:

TOPLAM NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜ: M=6.608.619

ORTALAMA HANE BÜYÜKLÜĞÜ: H= 6

TOPLAM HANE SAYISI: N= M/ H 6.608.619/ 6= 1.101.436.

Evrenin hedef kitledeki hane sayısının 1.101.436 olarak bilindiği kabul edilirse bu durumda örnek büyüklüğü d= + 0.05 örnekleme hatası, p=0.30 gerçekleşme olasılığı ve q=0.70 gerçekleşmeme olasılığı söz konusu

[4] GAP bölgesi ortalama hane büyüklüğü altı kişi kabul edilerek tahmini bir hane sayısı hesaplanmıştır.

olduğunda α =0.05 düzeyinde istatistiksel bakımdan anlamlılık taşıyan örnek büyüklüğü,

$n = Nt^2 pq/d^2 (N-1) + t^2 pq$ formülünden örneklem hacmi geçici olarak 895 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın örneklem birimini haneler oluşturmaktadır. Haneler belirlenen örnek hacmi içine *aşamalı örneklem* tekniği ile seçilmiştir. Yaklaşık 6.608.619 kişiyi barındıran bölgede, (her hane/ailede ortalama altı fert bulunmasından hareketle) ortalama 1.101.436 hane olduğu öngörülmüştür. Araştırma için geçici olarak n=896 örneklem hacmi istatistiksel olarak uygun bir büyüklük olarak kabul edilmiştir. Gerekli düzeltmelerden sonra araştırmanın gerçek örnek hacmi 1230 olarak hesaplanmıştır. Çünkü 895 örneklem hacminin tabakalı oranlı örneklem tekniği ile illere dağılımında tabakalara 20'den küçük sayı düştüğünde bu tabakalardaki hanelerin istatistiksel işlemler bakımından temsil gücünün olmadığı dikkate alınarak bu yerleşim biriminde görüşülecek hane sayıları 20'ye yükseltilmiştir. Bunun sonucunda örneklem hacmi 1230'a ulaşmıştır. Bu 1230 hanenin her birinde kadın, erkek ve 14-25 yaş arası gençlerle görüşülmüştür. Bu nedenle de toplam

1230 x 3=3690 görüşme formu uygulanmıştır. Ayrıca yaklaşık 100 muhtar (köy-mahalle) ile görüşme yapılarak ilçe-köy-mahalle hakkında genel bilgi almak üzere görüşme formu doldurulmuştur. Dolayısıyla toplam 3790 kişi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Bu yerleşim birimleri, DPT'nin 2003 yılı verilerinden hareketle, öncelikle il bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre birinci dereceden dokuzuncu dereceye kadar kendi içinde kategorileştirilmiştir. Bu dokuz ilin gelişmişlik göstergeleri aşağıda Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: GAP İllerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Konumu

İller	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Sıra Numarası
GAZİANTEP	1
KİLİS	2
DİYARBAKIR	3
ADIYAMAN	4
ŞANLIURFA	5
BATMAN	6
MARDİN	7
SİİRT	8
ŞIRNAK	9

Not: Sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi kapsamında, demografik göstergeler, istihdam göstergeleri, eğitim göstergeleri, sağlık göstergeleri, sanayi göstergeleri, tarım göstergeleri, inşaat göstergeleri, mali göstergeler, alt-yapı göstergeleri, diğer refah göstergeleri değişken olarak kullanılmıştır.

Tablo 3: Örneklemdeki İllere Düşen Hane Sayıları

İller	Toplam il Geçici Hane Sayısı	Toplam il Düzeltilmiş Hane Sayısı	Gelişmiş Kent Hane Sayısı	Gelişmiş Kır Hane Sayısı	Azgelişmiş Kent Hane Sayısı	Azgelişmiş Kır Hane Sayısı
1.GAZİANTEP	170 (0.19)*	**208**	148	17 (3)**	2 (18)**	3 (17)**
2.KİLİS	18 (0.02)*	**80**	12 (8)**	3 (17)**	1 (19)**	2 (18)**
3.DİYARBAKIR	188 (0.21)*	**222**	131	51	1 (19)**	5 (15)**
4.ADIYAMAN	81 (0.09)*	**115**	55	13 (7)**	1(19)**	7 (13)**
5.ŞANLIURFA	197 (0.22)*	**217**	127	50	3 (17)**	17 (3)**
6.BATMAN	63 (0.07)*	**110**	50	5 (15)**	2 (18)**	6 (14)**
7.MARDİN	98 (0.11)*	**106**	43	22	21	12 (8)**
8.SİİRT	36 (0.04)*	**88**	28	2 (18)**	2 (18)**	4 (16)**
9.ŞIRNAK	45 (0.05)*	**80**	18 (2)**	6 (14)**	7 (13)**	14 (6)**
TOPLAM	**896**	**1226**	**622**	**243**	**181**	**180**

**Her ilin tabaka ağırlığı; **Tabaka içinde temsil gücünü sağlamak için hane sayılarını 20'ye yükseltmek için gerekli olan sayı.*

Gelişmişlik endeksine göre örneklemde öncelikle dokuz il kendi içinde sıralanmıştır (Tablo 2). Daha sonra:

Birinci aşamada, bu illerin kapsamında yer alan ilçelerden "en gelişmiş" olanla "en geri kalmış" olan ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik kriterine göre birinci tabaka ölçütü oluşturulmuştur. Bu tabakalardan seçilecek hane sayısı da oranlı tabakalı örneklem tekniği ile belirlenmiştir.

İkinci aşamada ise, belirlenen bu illerin en gelişmiş ve en geri kalmış ilçe yerleşimlerinden örneklem birimine girecek kırsal yerleşim birimleri saptanmıştır. Saptanan bu yerleşim birimlerinde kent-kır oranlarına göre hane sayısına ulaşılmıştır (Bkz. Tablo 3). Örneklemdeki illerin kırsal ve kentsel yerleşim birimlerinin gelişmişlik düzeyine göre temsil oranları aşağıdaki Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Örneklemin İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Temsili

Gelişmişlik Boyutu	İlin Adı	İlçe Adı	Temsil Oranı	
BİRİNCİ DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	Gaziantep	Merkez	13,7	17,0
		Yavuzeli	3,3	
	Kilis	Merkez	3,3	6,6
		Musabeyli	3,3	
	Diyarbakır	Merkez	14,7	18,0
		Çınar	3,3	
İKİNCİ DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	Adıyaman	Merkez	6,1	9,3
		Gerger	3,2	
	Şanlıurfa	Merkez	14,4	17,7
		Harran	3,3	
	Batman	Merkez	5,7	9,0
		Gercüş	3,3	
ÜÇÜNCÜ DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	Mardin	Merkez	5,3	8,6
		Derik	3,3	
	Siirt	Merkez	3,9	7,2
		Baykan	3,3	
	Şırnak	Merkez	3,3	6,6
		İdil	3,3	

Her bir ilin örneklemdeki temsil oranı, o ilin toplam nüfusu ile orantılı olarak alındığından, büyük şehir statüsündeki Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri örneklemde temsil itibariyle en büyük paya sahip olmuştur.

Ayrıca veriler değerlendirirken, Tablo 4'te de görüldüğü üzere dokuz GAP ili de kendi içinde tekrar üç gelişmişlik kategorisine ayrılarak değerlendirilmiştir. Buna göre:

1. *Gaziantep-Kilis-Diyarbakır*: Birinci Derecede Gelişmiş İller (B.D.G.İ)[5]
2. *Adıyaman-Şanlıurfa-Batman*: İkinci Derecede Gelişmiş İller (İ.D.G.İ)
3. *Mardin-Siirt-Şırnak*: Üçüncü Derecede Gelişmiş İller (Ü.D.G.İ)

kategorisi içinde değerlendirilmiştir. Böylelikle de tek tek dokuz GAP iline ait derlenen verilerin "gelişmişlik" kriterine göre bir arada ve birbiriyle karşılaştırılabilmesi olanaklı kılınmıştır. Daha da önemlisi söz konusu illerin gelişmişlik düzeyinde GAP'ın etkisinin olup olmadığı somut olarak ortaya konulabilmiştir.

Örneklem seçiminde *üçüncü aşamada*, kentsel ve kırsal olarak örneklem birimine girmiş olan yerleşim birimlerinden mahalleler rastlantısal (random) olarak belirlenmiştir.

Dördüncü aşamada ise örnekleme giren haneler yine rastlantısal olarak seçilmiştir.

İlk üç aşamada örneğe çıkacak olan birimler alana çıkmadan önce saptanmış, mahallelerde görüşme yapılacak haneler ise alanda belirlenmiştir.

Örneğe çıkan haneler alanda dört aşamada seçilmiştir. Öncelikle GAP kapsamında yer alan dokuz il DPT'nin sosyal gelişmişlik endeksine göre kendi içinde sıralanmıştır (Bkz. Tablo 2). Daha sonra bu dokuz ilin ilçelerinin sosyal gelişmişlik endeksine göre sıralamaları yapılarak en gelişmiş ve en az gelişmiş ilçeler örneklem kapsamına dahil edilmiştir (Bkz. Tablo 4). Burada merkez ilçe en gelişmiş olanı temsil ederken en az gelişmiş olanı da sıralamadaki son ilçe oluşturmaktadır. Bu grupların her birinde yer alan örnekleme çıkacak hanelerin sayısı oranlı tabakalı örneklem tekniği ile seçilmiştir.

Bir sonraki aşamada ise, bir önceki aşamada örneklem kapsamına giren en gelişmiş ve en geri kalmış ilçelerin, örnekleme dahil edilecek olan kırsal ve kentsel hane sayıları kır-kent nüfusu oranlarına göre belirlenmiştir. Kırsal haneler belirlenirken, alanda seçilen ilçelere (gelişmiş-azgelişmiş)

---

[5] Metinde bundan sonra kısaca, "Birinci Derecede Gelişmiş İller", B.D.G.İ; "İkinci Derecede Gelişmiş İller", İ.D.G.İ. ve "Üçüncü Derecede Gelişmiş İller" ise Ü.D.G.İ. şeklinde ifade edilecektir.

bağlı merkez köylerden nüfusu en fazla olan köyün seçilmesi örnekleme dahil olacak kırsal haneleri oluşturmuştur.

Yukarıdaki örneklem seçim aşamalarından sonra, çalışma kapsamındaki dokuz ilin örneklemine çıkan kentsel yerleşim birimlerinin mahalleleri saptanmıştır. Yerleşim birimindeki mahalleler alfabetik olarak sıralanmış ve rastlantısal sayılar tablosundan belirlenen sayıya göre sıralanmış olan mahalleler listesinden, atlanarak seçilmiştir.

Dokuz GAP ilinde örnekleme çıkan kırsal ve kentsel yerleşim birimleri ile kentsel yerleşim birimindeki mahalleler aşağıdaki Tablo 5'te bir arada verilmiştir.

Tablo 5: Dokuz GAP İlinde Örnekleme Çıkan Kırsal ve Kentsel Yerleşim Birimleri İle Kentsel Yerleşim Birimindeki Mahalleler

İlin Adı	İlçenin Adı	Mahallenin Adı	Köyün Adı
GAZİANTEP	Merkez	*Değirmiçem*	Battal
		Binevler	
		Konak	
		Deniz	
		Üçoklar	
		Perilikaya	
	Yavuzeli	*Fevziçakmak*	Küçük Kara Kuyu Köyü
		Hürriyet	
		Cumhuriyet	
		Sultan Selim	
KİLİS	Merkez	*Doğan Güreş Paşa*	Topallar
		İsmet Paşa	
		Ekrem Çetin	
	Musabeyli	*Cumhuriyet*	Uzunlu Karamelik
		Murathöyüğü	
		Pınar	

DİYARBAKIR	Merkez	*Peyas*	Büyükkadı
		Hasırlı	
		Mevlana Halit	
	Çınar	*Cumhuriyet*	Akçomak
		Yenimahalle	
		Yeşil	
ADIYAMAN	Merkez	*Yavuz Selim*	Börgerek
		Bahçelievler	Külafhöyük
		Yeşilyurt	
		Yeşilevler	
	Gerger	*Merkez*	Yeşilyurt
		Keleşan	Eskikent
		Fatih	
ŞANLIURFA	Merkez	*Bahçelievler*	Sultantepe
		Şair Nabi	
		Yakubiye	
	Harran	*Cumhuriyet*	Giyimli
		Süleyman Demirel	
		Şıh Hayati Harrani	
BATMAN	Merkez	*Gap*	Binatlı
		Cumhuriyet	
		Karşıyaka	
	Gercüş	*Pınarbaşı*	Hisar
MARDİN	Merkez	*Çabuk*	Ortaköy
		Yenişehir	
		Evren	
	Derik	*Kale*	Tepebağ
SİİRT	Merkez	*Kooparatif*	Aktaş
		Conkbayır	
	Baykan	*İnönü*	Dedebakır
ŞINAK	Merkez	*Atatürk*	Balveren
	İdil	*Atakent*	Yenimahalle

Son olarak araştırma birimi olan hanelere ulaşılmıştır. Hanelere ise belirlenmiş olan mahallerin (kuzey-güney ve batı-doğu) dört bir yönünden rastlantısal sayılar tablosundan belirlenmiş sayıya göre sokakların çift ve tek numaralarından atlanarak ulaşılmıştır. Örnekleme giren hanede görüşmeler, hane reisi, evli kadın ve 14-25 yaş arası genç ile yapılmıştır. Hane reisi dışındaki evli kadın ve genç olarak hanede görüşme formuna cevap verecek kişi Kish metodu kullanılarak belirlenmiştir. Bu metoda göre, doğum günü görüşmenin yapıldığı tarihe en yakın olan kişi görüşmeye katılacak kişi olarak seçilmektedir. Gidilen hanede görüşüleceklerden biri eksik olduğu taktirde yedek örneklem (sağ ya da soldaki hanelerden biri) kullanılmıştır. Yedek örneklemin eksik olması durumunda o hane fire sayılmıştır.

4. Veri Toplama Yolu ve Teknikleri

Araştırmanın kuramsal çerçevesini toplumsal değişme ve kalkınmanın insan-merkezli yaklaşımı bağlamında sürdürülebilir kalkınma modelinin kriterleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada nicel (quantitative) ve nitel (qualitative) araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Özellikle bazı değerlendirme konularının nicel olarak tanımlanması kolay olmadığından (örneğin, Bölge insanının GAP'taki uygulamalara yaklaşımları nedir, Bölge insanının nasıl geliştirilebileceği konusundaki düşünceleri nelerdir ve niçin bu şekilde düşündükleri konuları vb.), bu tür verilere nitel tekniklerle ulaşılması mümkün olabilmiştir. Ayrıca toplanan nitel verilerden, nicel verilerin yorumlanmasında yararlanılarak farklı araştırma tekniklerinin birbirini destekleyecek biçimde (sacayağı şeklinde) kullanılması sağlanmıştır.

Nicel teknik olarak:

Bu çalışmada GAP'ın etkinliğinin ölçülmesinde etkin olan yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu amaçla, "*Hane Halkı Reisi Görüşme Formu*", "*Kadın Görüşme Formu*", "*Genç Görüşme Formu*", "*Mahalle Genel Bilgi Formu*", "*Köy Genel Bilgi Formu*" olmak üzere beş farklı soru formu hazırlanıp uygulanmıştır. Ayrıca ilgili kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin doğrudan GAP ile ilgili görüş ve önerilerini almak üzere "*Kamu Kurum ve Kuruluş Yetkilileri Soru Formu*" hazırlanarak, 300 kişiye posta yoluyla gönderilmiş ve 136'sından cevap gelmiştir. Bölge ziyareti, iki odak grup çalışması ile tamamlanmıştır.

Sonuç olarak nicel veri toplama tekniği yoluyla Bölge insanının yaşadıkları kentsel ve kırsal yerleşim birimleri DPT'nin gelişmişlik

indeksindeki değerlere göre "en gelişmiş" olanla "en geri kalmış"/"en az gelişmiş" kategorisi içinde karşılaştırılabilmiştir. Bölge içinde "en gelişmiş" sosyal göstergeler ile "en geri kalmış" sosyal göstergelere sahip olan yerleşim birimlerindeki bireylere, aynı ölçme araçları uygulanarak ve bu iki gruba ilişkin sonuçlar bir arada ele alınarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmiştir. Bu analiz kapsamında her iki gruba ilişkin özellikler, belirlenen değişkenler bağlamında ele alınmıştır. Ortamsal faktörler göz önünde bulundurularak GAP Bölgesi'ndeki uygulamaların ve programların farklı gelişmişlik düzeyinde bulunan alanlardaki yaşam düzeylerine olan sosyal etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Nitel teknikler olarak:

- Derinlemesine-görüşmeler: Açık-uçlu sorulardan oluşan görüşme formları ile
- Odak grup toplantıları: 6-10 kişilik gruplarla bir moderatör aracılığıyla ile gerekli konulara ilişkin görüş ve düşüncelerin toplanması yoluyla yapılmıştır.

Odak Görüşmeler:

Bölge içinde hane halkı reisi görüşmelerinin yapıldığı örneklem birimlerinde aynı zamanda cinsiyet (kadın-erkek) yaş (yaşlı-genç) ve mülkiyet (toprak sahibi- topraksız) gibi kriterlere dayalı olarak farklı grupları temsil eden kişilerle 6-10 kişilik gruplar şeklinde odak görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılacak olan odak gruplar yine DPT'nin gelişmiş endeksinden yararlanılarak belirlenmiştir. Buna göre GAP kapsamında yer alan dokuz ilden en gelişmiş, orta düzeyde ve en geri kalmış olan illerinde (Gaziantep, Şanlıurfa, Şırnak) aşağıda belirtilen kategorideki kişilerle odak grup görüşmeleri yapılmıştır.

Odak grup çalışmaları yapılan kategoriler ve odak grup sayısı:

- ✓ Seçilen üç ilde cinsiyete göre: kadın ve erkeklerle görüşme (cins 2 X il 3=6).
- ✓ Seçilen üç ilde yaşlı ve gençlerle görüşme (Yaş 2 X il 3)=6 odak görüşme).
- ✓ Seçilen üç ilde topraklı ve topraksızla görüşme (toprak durumu 2 X il 3=6 görüşme) olmak üzere,

Toplam 18 odak görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, alan çalışmasına başlanmadan önce konu ile ilgili uzmanların (DPT, GAP İdaresi, GAP ile ilgili olarak daha önceki dönemlerde yapılan projelerde yer alan akademisyen-uzmanların) katıldığı odak grup çalışması, geniş bir katılımla Ankara'da yapılmıştır. Bu çalışmada konu ile ilgili uzmanların proje hakkında görüş ve önerilerine yer verilmiş, GAP Bölgesi için nelerin yapıldığı ya da bundan sonra yapılması gereken çalışmaların neler olduğu, temsil ettikleri kurum adına kendilerinin çalışmaya katkılarının neler olabileceği ve daha da önemlisi yapılacak olan bu araştırmanın bölgeye katkısı, farklı kurumların bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için de SWOT analizi yapılarak çalışmanın güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek fırsat ve tehditler tartışılmıştır.

Alan çalışması tamamlandıktan ve veriler bilgisayar ortamına aktarılıp SPSS programı aracılığı ile dökümü yapıldıktan sonra ise, ham veri sonuçlarından hareketle araştırma ekibi tarafından Şanlıurfa ve Batman illerinde de odak grup çalışması yapılmıştır. Alanda yapılan bu odak grup çalışması Bölge GAP ile doğrudan ilgili sivil toplum kuruluşlarının temsilciler ve kamu kurum ve kuruluş temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Böylelikle GAP'ın getirileri ve götürülerinin ya da GAP kapsamında bölgede yapılanların ve daha da önemlisi GAP'ın amacına ulaşması için kısa sürede nelerin öncelikle yapılması gerektiği konusu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu araştırma kapsamında, sadece GAP'tan etkilenen/yararlanan bölge halkının görüşleri/önerilerine değil, GAP'ın tüm taraflarının değerlendirmelerine bir arada yer verilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda belirtilen söz konusu odak grup çalışmalarının yanı sıra nitel veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşmeler de yapılmıştır:

Derinlemesine görüşmeler:

- İlgili kurum ve kuruluş yetkilileri ile,
- Farklı üretim ve hizmet sunan işyerleri ile,
- Sivil toplum kuruluşları ile olmak üzere,

dokuz ilde toplam (her ilden en az beş derinlemesine görüşme yapılarak) yaklaşık 45 derinlemesine görüşme yapılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, sonuç raporunda bulgular tartışılırken, gerek odak grup çalışmaları ve gerekse derinlemesine mülakatlarla elde edinilen bilgilerden yararlanılmıştır.

Dolayısıyla bu çalışmada yer alan veriler, dokuz GAP ilinin kentsel ve kırsal alanlarında (hane reisi-kadın-genç aynı haneden olmak üzere) 1230'u kadın, 1230'u hane reisi ve 1230'u da genç, toplam 3690 kişi ile yüz yüze yapılan görüşmelerden; 20 odak grup çalışması; 45 derinlemesine mülakattan; konu ile doğrudan ilgili 136 Kamu Kurum ve Kuruluş Yetkilisine posta yoluyla gönderilen soru kâğıtlarından ve çalışma kapsamında gidilen köy-mahallelerden 17 köy muhtarı, 49 mahalle muhtarı olmak üzere toplam 66 muhtardan elde edilen verilerdir.

Örneklem kapsamında yer alan hanelere ilişkin bazı "genel bilgiler" (cinsiyet, yaş, vb. gibi) kısaca şöyledir: Görüşme formu uygulanan hane reislerinden %93.3'ü erkek, %6.7'si ise kadındır. Gençlerden ise %43.6'sı erkek, %56.4'ü de kadındır. Dolayısıyla toplam verilere göre görüşme yapılanlardan %54.4'ü kadın, %45.6'sı da erkektir.

Tablo 6: Örneklemin Yaş Ortalaması

Anket Tipi	Ortalama	Sayı (N=3646)*	Standart Sapma	En Küçük Yaş	En Büyük Yaş
Hane reisi	49,4	1211	12,2	18	94
Kadın	40,7	1306	12,5	14	85
Genç	18,6	1129	3,6	14	33
TOPLAM	**36,7**	**3646**	**16,4**	**14**	**94**

***44 bilinmiyor**

Örneklemin genel yaş ortalaması 36.7 (St.sapma=16.4) olup, yaş ortalaması hane reislerinde 49.4 (St.sapma=12.2), kadınlarda 40.7 (St.sapma=12.5), gençler de ise 18.6 (St.sapma=3.6)'dir (Tablo 6).

Tablo 7: Örneklemin İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaş Ortalaması

Kategorik İller	Ortalama	Sayı (N=3646)*	Standart Sapma	En Küçük Yaş	En Büyük Yaş
Birinci Derecede Gelişmiş İller	36,9	1513	16,2	14	94
İkinci Derecede Gelişmiş İller	37,6	1316	16,9	14	85
Üçüncü Derecede Gelişmiş İller	35,1	817	15,9	14	90
TOPLAM	**36,7**	**3646**	**16,4**	**14**	**94**

***44 bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeylerine göre örneklemin yaş ortalaması arasında çok büyük fark bulunmamaktadır. Başka bir deyişle yaş ortalamaları bir birine oldukça yakındır (Tablo 7). Yaş ortalamasının en yüksek olduğu iller 37.6 (Std.sapma=16.9) ile İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sırası ile 36.9 (Std.sapma=16.2) ile B.D.G.İ. izlemektedir. Yaş ortalamasının en düşük olduğu (35.1 Std.sapma=15.9) iller ise Ü.D.G.İ.'dir.

Tablo 8: Örneklemin Medeni Durumu

Medeni Durum	Hane Reisi		Genç	
	Sayı	%	Sayı	%
Evli	1140	92,7	87	7,1
Dul, Boşanmış	73	5,9	3	0,2
Bekar	17	1,4	1140	92,7
TOPLAM	**1230**	**100,0**	**1230**	**100,0**

Örneklem kapsamında görüşülen kadınların evli olma şartı arandığı için, Tablo 8'e sadece hane reisi ve gençlerin medeni durumu yansıtılmıştır. Buna göre hane reislerinde en yüksek oran "evli" olanlar iken gençlerde en yüksek oran "bekâr" olanlardır. Hatta hane reislerinden evli olanların oranı ile gençlerden bekâr olanların oranı bir birine eşittir (Bkz. Tablo 8). Hane reislerinde en düşük oranı "bekâr" olanlar, gençler de ise "dul, boşanmış" olanlar oluşturmaktadır.

5. Alanda Karşılaşılan Güçlükler

Projenin çok kapsamlı ve geniş bir alanda yürütülmesine bağlı olarak araştırma sürecinde hem bölgenin coğrafi yapı özelliklerinden hem da yapısal özelliklerinden kaynaklı bazı güçlüklerle karşılaşıldığı söylenebilir. Ancak karşılaşılan tüm güçlükler, araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini etkilemeyecek şekilde aşılmaya çalışılmıştır.

Karşılaşılan en önemli güçlüklerden biri, bölgeye özgü güvenlik sorunları olmuştur. Her ne kadar alana çıkılmadan önce ve örneklem planı yapılırken bu durum büyük bir hassasiyetle dikkate alınmışsa da, alan araştırması sürecinde beklenmeyen bazı durumlarla karşılaşılmıştır. Bu nedenle de alanda, Diyarbakır, Batman, Siirt ve Şırnak İllerinde güvenlik ve ulaşım sorunları açısından çok hassas olan, dolayısıyla söz konusu koşullarda hanelerden sağlıklı verilerin derlenmesinin olanaklı olmayacağı

düşünülen kimi yerleşim yerlerinin yerine, onların muadili olabilecek başka yerleşim birimleri örnekleme dahil edilmiş ve oralarda uygulama yapılmıştır. Böylelikle de Batman, Siirt, Diyarbakır ve Şırnak illeri kapsamında başlangıçta projede önerilen örneklem içinde bazı uygulama yerlerinin alternatifleri seçilerek değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Değiştirilen söz konusu yerleşim birimleri aşağıda verilmiştir:

- Diyarbakır ilinde; Eğil ilçesi yerine Çınar ilçesi
- Batman ilinde; Sason ilçesi yerine Gercüş ilçesi
- Siirt ilinde Şirvan ilçesi yerine Baykan ilçesi
- Şırnak ilinde İdil ilçesinin kırsal alanı yerine bu ilçenin merkezinde, köyden göç alan bir mahalle örnekleme dahil edilmiştir. Çünkü Şırnak kırsal alanında güvenlik açısından araştırmanın yapıldığı dönemde risk oldukça yüksek olduğu için İdil ilçesinin kırsal kesiminin tamamen iptal edilmesi, proje ekibince uygun görülmüştür.

Alanda karşılaşılan bir diğer güçlük, yine proje önerisi kapsamında çalışma takvimi oluşturulurken hiç gündemde olmayan Milletvekili Genel Seçimleridir. Başka bir deyişle alan çalışması devam ederken ülkenin ve dolayısıyla bölgenin seçim dönemine girmiş olmasıdır. Bu durum, çalışmaların çalışma takvimine uygun olarak yapılsa da, planlanan hızda gerçekleştirilmesini kısmen de olsa etkilemiştir. Özellikle, seçim dönemine girilmiş olduğu, tüm gerçekliği ile alanda yaşanmış ve bölgenin yapısal özelliklerinden dolayı da bütün ağırlığı ile hissedilmiştir. Bu durum aslında, çalışma açısından bir şans olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu yolla bölgenin yapısal özelliklerinin ve dolayısıyla siyasal yapısının tüm yalınlığı ile gözlemlenmesi olanaklı olmuştur. Seçim döneminde Bölge halkının ve aşiretlerin en önemli gündemini seçimler oluşturmuştur. Bu nedenle de kimi yerleşim yerlerinde (Şanlıurfa, Gaziantep vb.) bazı aileler tarafından araştırma ekipleri, seçimlerle ilgili olarak orada bulundukları ya da seçim çalışmaları için geldikleri yönünde algılanmıştır. Hatta Gaziantep'te araştırma ekibinin Yavuzeli ilçesine gittiği gün/saatte, Gaziantep milletvekili adaylarının da orada olması bu algıyı daha da pekiştirmiştir. Bu ise görüşme yapılacak olan ailelere çalışma amacının anlatılmasını biraz zorlaştırmış ve zaman kaybına neden olmuştur. Ancak bu güçlük, görüşme formlarının hanelere uygulanmaya başlanması ve soruların içeriğinin seçimle hiçbir

bağlantısının olmadığının aileler tarafından anlaşılması ile aşılmıştır. Kontrol edilemeyen, başka bir deyişle kontrol dışı karşılaşılan başka bir güçlük de Bölge'de hava sıcaklığının ülke ortalamasının çok üzerinde olmasıdır.

Yukarıda sıralanan tüm bu güçlüklerin, çalışmaların olabildiğince hızla tamamlanarak kontrol altına alındığını söylemek olanaklıdır. Ayrıca belirtilen güçlükler araştırmanın amacının, görüşülen kişilerin anlayabildikleri ifadelerle sık sık anlatılmasıyla aşılmıştır. Çünkü "bu çalışmanın bize faydası ne olacak?" diye soranlar olduğu gibi, "sizin gibi araştırmacılar, neden devlet tarafından gönderilip sorunlarımız dinlenmiyor, bu güne kadar gelip kimse bize yaşadığımız sıkıntıların neler olduğunu sormadı" diyenler de olmuştur.

Araştırma sürecinde karşılaşılan bütün bu güçlüklere rağmen her bir hanenin, GAP boyutunu da katarak içtenlikle anlattıkları hayat hikâyelerinin alınarak, farklı yaşamlara yolculuk edilmesi, çok heyecan verici ve anlamlı olmuştur.

II. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI

"Sosyo-Demografik Özellikler", *"Nüfus Hareketleri"*, *"Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar"*, *"Sosyo-Kültürel Yapı"*, *"Sosyal ve Psikolojik Yapı"*, *"GAP ve Değişim"* başlıkları altında, örneklem kapsamında yer alan hane reisi, kadın, genç kategorileri illerin gelişmişlik derecelerine göre veriler analiz edilmiş ve karşılaştırmalı olarak sistematik bir biçimde sunulmuştur.

1. Sosyo-Demografik Özellikler

Sosyo-demografik özellikler başlığı altında, dokuz GAP ili kapsamında örnekleme çıkan nüfusun, eğitim durumu, etnik kimlik algısı, mezhep/din, feodal ilişkiler gibi, bölgenin yapısal özellikleri ve GAP sonrası değişim eğilimleri açısından önemli göstergeler olabilecek konularda elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

1.1. Eğitim

Örneklem kapsamında yer alan hane reisi, kadın ve genç ile bunların öğrenim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hane reisi, kadın ve gencin eğitim durumlarına bakıldığında hane reislerinden %22.6'sının, kadınların %53.1'inin, gençlerin de %6.2'sinin "okuma-yazma bilmediği" Tablo 9'dan hareketle söylenebilir. En yüksek oranı hane reislerinde ve gençlerde "ilkokul mezunu olanlar" oluştururken, kadınlarda ise "okuma-yazma bilmeyenler" oluşturmaktadır. En düşük oran ise hane reislerinde ve kadınlarda "liseden ayrılanlarda", gençlerde de "üniversite/yüksek okuldan ayrılanlarda görülmektedir.

Tablo 9: Örneklem Kapsamında Yer Alanların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Hanereisi %	Kadın %	Genç %	TOPLAM % (N=3653)*
Okuma yazma bilmiyor	22,6	53,1	6,2	28.3
İlkokuldan ayrılmış	4,4	8,7	6,0	6.4
İlkokul mezunu	39,4	23,8	26,1	29.8
Ortaokuldan ayrılmış	2,1	1,3	2,6	2.0
Ortaokul mezunu	9,9	3,6	28,5	13.5
Liseden ayrılmış	1,1	0,7	2,3	1.3
Lise mezunu	11,8	5,8	24,4	13.6
Üniversiteden/yüksekokul dan ayrılmış	1,2	0,2	0,4	0.6
Üniversite/yüksek okul mezunu	5,8	1,6	3,4	3.6
Başka	1,6	1,1	-	0.9
TOPLAM	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100.0**

P<0.05 ***37 Bilinmiyor**

Genel toplamda ise görüşülenlerin %28.3'ünün "okuma-yazma bilmediği", %29.8'inin "ilkokul mezunu", %13.5'inin "ortaokul mezunu", %13.6'sının "lise mezunu", %3.6'sının da "üniversite/yüksek okul mezunu" olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, okullaşma oranı üniversiteye gidildikçe hızla düşmektedir.

Ortalama değerlere bakıldığında, iller genelinde ortalama eğitim yılının 4.9 (Std.sapma=4.3) olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu ortalama eğitim yılı, temel eğitimin beş yıl olduğu dönem düşünülecek olunursa ilkokul mezuniyetini bile karşılayamamaktadır. En küçük değeri "hiç okula gitmeyenler" oluştururken, en büyük değer 15 yıldır. Başka bir deyişle bir uçta hiç okula gitmeyenler, diğer uçta da en fazla üniversiteye kadar okuyanlar bulunmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe ortalama eğitim yılının da arttığı söylenebilir. Şöyle ki, ortalama eğitim yılı B.D.G.İ'de 5.3 yıl (Std.sapma=4.4), İ.D.G.İ.'de 4.7 yıl (Std.sapma=4.3), Ü.D.G.İ.'de de 4.6 yıl (Std.sapma=4.3)'dır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en küçük değeri hiç okula gitmeyenler; en

büyük değeri de 15 yıl okula gidenler oluşturmaktadır. Anlaşılacağı üzere sadece B.D.G.İ.'de eski beş yıllık temel eğitim sistemine göre ilkokul mezunu olan bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde ortalama eğitim yılı olarak bugünkü sekiz yıllık temel eğitimden geçen bulunmamaktadır. Ancak burada örneklem kapsamında yer alan hane reisi, kadın ve gençlerin, başka bir deyişle örneklemin yaş ortalamasının da 36.7 olduğu unutulmamalıdır. Sekiz yıllık temel eğitim uygulamasına geçildiği dönemde okula devam edenler sadece örneklem kapsamında yer alan gençler olabilir. Gençlerden ise 14-25 yaş arası olanlar örnekleme dahil edilmiştir. Yaş ortalamaları ise ~18.6'dır. Bu nedenle de ortalama eğitim yılı verileri değerlendirilirken, özellikle hane reisi, kadınlar ve kısmen de gençler açısından temel eğitimin beş yıl (ilkokul mezunu olma) olarak düşünülmesi uygun olacaktır. Aşağıda verilen hane reisi, kadın ve genç ortalama eğitim yılı verileri değerlendirilirken de bunun göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ortalama eğitim yılları arasında anlamlı fark olduğu görülmektedir. Gençten kadına doğru gidildikçe ortalama eğitim yılları da düşmektedir. Dolayısıyla en yüksek eğitim yılı ortalamasına 7.1 (Std.sapma=3.7) ile gençler; en düşük eğitim yılı ortalamasına da 2.5 (Std.sapma=3.7) ile kadınlar sahiptir. Kadınlarda bu ortalama eğitim yılı olarak "ilkokul terk"e, gençlerde ise "ortaokul terk"e karşılık gelmektedir. Hane reislerinde de ortalama eğitim yılı 5.3 (Std.sapma=4.3)'tür. Her üç kategoride en küçük değeri hiç okula gitmeyenler; en büyük değeri de 15 yıl okula gidenler oluşturmaktadır. Eğitim durumu açısından iller genelinde en yüksek oranı "hiç okula gitmeyenler"; en düşük oranı da "üniversite/yüksek okul mezunu" olanlar oluşturmaktadır. "Hiç okula gitmediğini" belirtenlerden sonra oransal olarak ikinci sırada "ilkokul mezunu"; üçüncü sırada "ortaokul mezunu"; dördüncü sırada da "lise mezunu" olanlar yer almaktadır.

GAP illerinin gelişmişlik düzeyleri ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle illerin gelişmişlik düzeyleri ile eğitim görme oranları arasında doğru orantılı ilişki vardır. Şöyle ki, illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe eğitim görenlerin oranı da artmaktadır (Bkz. EK Tablo 1). Bununla birlikte bu noktada, gelişmiş iller kategorisinde yer alan Gaziantep ve Kilis İllerinin, GAP öncesi ve sonrası kendi iç dinamikleri ile ve sanayi ağırlıklı gelişmiş oldukları belirtilmelidir. Nitekim alan araştırması sürecinde Gaziantep ve

Kilis illerinde iş yeri temsilcileri ile yapılan mülakatlarda da, "GAP'ın kendilerine somut bir etkisinin olmadığı ve hiçbir faydasını görmedikleri" de sık sık dile getirilmiştir. "B.D.G.İ." kategorisinde yer alan üç ilin, yani Gaziantep, Kilis ve Diyarbakır'ın genel toplamında "hiç okula gitmeyenlerin" oranı "İ.D.G.İ.'e (Adıyaman, Şanlıurfa, Batman)" ve "Ü.D.G.İ.'e (Mardin, Siirt, Şırnak)" göre daha düşükken; "ortaokul mezunu", "lise mezunu" ve "üniversite/yüksek okul mezunu" olanların oranı ise İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha yüksektir. Ancak kendi içinde değerlendirildiğinde her üç gelişmişlik kategorisindeki illerde de en yüksek oranı "ilkokul mezunları", en düşük oranı ise "üniversite/yüksek okul mezunları" oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışma kapsamındaki illerin geneli için, verilerden hareketle eğitim kademelerinde ilkokuldan üniversiteye yükseldikçe eğitime katılım oranının gittikçe düştüğü yorumu yapılabilir. Eğitim ortalaması ise 4.9 yıldır.

GAP Bölgesi'inde Nüfus Hareketleri Araştırması verilerine göre de Bölge içinde okur-yazarlık oranının en yüksek olduğu il %74 ile Gaziantep'tir. Ardından %67 ile Adıyaman gelmektedir. Diğer iller ise Bölge ortalamasının altında kalmaktadır. Kadınlar arasındaki okur-yazarlık oranı erkeklerden oldukça düşüktür. Aynı durum ilkokul mezunları konusunda da ortaya çıkmaktadır, ilkokul mezunlarının oranı ilgili araştırma sonuçlarına göre %54 ile Gaziantep'te, %48 ile Adıyaman'da en yüksektir. Bu alandaki Bölge ortalaması ise ancak %42'yi bulmaktadır. Bölge'nin diğer illeri bu oranın altında kalmaktadır. Şırnak %41 ile okur-yazarlık oranı, %39 ile de ilkokul mezunları açısından en düşük düzeyde kalan ildir (Akşit vd. 1993).

GAP Bölgesi'inde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda ise hanehalkı reislerinden herhangi bir okul bitirmeyenlerin oranı %39.7 iken, % 60.3'ü çeşitli düzeylerde örgün eğitim görmüştür. En son bitirilen okula göre, hanehalkı reislerinden %43.1'i ilkokul mezunuyken, %5.6'sı ortaokul, %5.2'si lise bitirmiş durumdadır. Hanehalkı reisleri evreninde yükseköğrenim görenlerin oranı %6.5'e varmaktadır (Sencer vd. 1992:366). Bölge ve evren geneline oranla yüksek olan öğrenim düzeyi kırda düşerken, kentte yükselmektedir. Gerçekten ilkokul bitirenlerin oranı kırda %45.8, kentte %39.4, buna karşılık ortaokul ve lise mezunlarının oranı kırda % 5.6, kentte %18.5'tir. Yükseköğrenimlilerin oranı kentte %13.9'a çıkarken, kırda yalnızca %1.3 düzeyindedir (Sencer vd.1992:366).

Hanehalkı reislerinin öğrenim düzeyi ilden ile de değişmektedir. Herhangi bir örgün öğretim kurumunu bitirmeyenlerin oranca en yüksek düzeyde olduğu iller % 47.2'yle Diyarbakır, % 43.5'le Şanlıurfa, en düşük oranda kaldığı ilse % 21.3'le Adıyaman'dır. Buna karşılık ilkokul bitirenler Adıyaman'da %64.0'le en yüksek orana ulaşırken Mardin'de %36.9'la en düşük düzeyde kalmaktadır. Orta öğrenimlilerin % 15.5'le, yükseköğrenimlilerin % 8.3'le en yüksek orana ulaştığı il Mardin'dir (Sencer vd.1992:366).

Eşlere gelince, öğrenim düzeyi hanehalkı reislerine göre çok daha düşüktür. Herhangi bir okul bitirmeyenlerin hane reisleri arasında %39.7 olan oranı, eşler arasında % 79.4'e çıkmaktadır. Buna karşılık, eşlerden ilkokul bitirenlerin oranı %13.4'de kalırken, orta öğrenimlilerin %4.6'ya, yüksek.öğrenimlilerse %2.6'ya kadar düşmektedir (Sencer vd.1992:367).

Eşler evreninde genelde düşük olan eğitim düzeyi, kırda daha da düşerken, kentte görece yükselmektedir. Bir örgün öğretim kurumu bitirmeyenler, oranca kırda %92.3 gibi yüksek bir orana varırken, kentte %60.7'ye gerilemektedir. Bunun gibi, ilkokul bitirenlerin oranı kırda % 7.3'ken, kentte % 22.3'tür. Orta ve yüksek öğrenimliler kır kesiminde yalnızca % 0.3'ken, kentte % 17.0'ye kadar çıkabilmektedir (Sencer vd.1992:367).

Örneklem kapsamındaki hane reisi, kadın ve gençlerin öğrenim durumuna, illerin gelişmişlik derecelerine göre bakıldığında ise, hane reisi için B.D.G.İ., İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de, iller genelinde olduğu gibi, en yüksek oranı, "ilkokul mezunu olanlar", en düşük oranı ise "üniversite mezunu" olanlar oluşturmaktadır.

Kadınlarda ise, B.D.G.İ., İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de, hane reislerinden farklı olarak en yüksek oran "hiç okula gitmediğini" belirtenlerde görülmektedir. Yine kadınlarda en düşük oranı, hane reislerinde olduğu gibi, "üniversite/yüksek okul mezunu" olanlar oluşturmaktadır. Ancak bu oran hane reislerine göre genel olarak daha düşük olduğu gibi, illerin gelişmişlik dereceleri düştükçe de giderek azalmaktadır (Bkz. EK Tablo 1). Dolayısıyla bu verilerden hareketle, bölgenin yapısal özellikleri nedeniyle kadınların yarısından fazlasının hala eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadığı/eğitime katılamadığı yorumu yapılabilir.

Gençlerde, B.D.G.İ.'de en yüksek oranı "ortaokul mezunu", en düşük oranı ise "üniversite/yüksek okul mezunu" olanların olduğu hareketle söylenebilir (Bkz. EK Tablo 1). İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise, B.D.G.İ.'den

farklı olarak, en yüksek oranları "ilkokul mezunu" olanlar oluştururken, en düşük oranı yine tüm gelişmişlik derecelerinde ve hane reisi, kadın verilerinde olduğu gibi "üniversite/yüksek okul mezunu" olanlar oluşturmaktadır. Ayrıca, gerek B.D.G.İ.'de ve gerekse İ.D.G.İ.-Ü.D.G.İ.'de gençlerden "üniversite/yüksek okul mezunu" olanların oranı hemen hemen aynı ve oldukça düşüktür. Gençlere ilişkin bu verilerden hareketle, bölgedeki genç ve dinamik nüfustan üniversite mezunu olanların oranının çok düşük olması, bölgenin gelişme dinamikleri açısından potansiyel bir eksiklik ve kayıp olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, sadece üniversite için değil eğitimin her kademesi için bölgeye özgü ivedilikle uygulamaya dönük eğitim politikalarının geliştirilip, hayata geçirilmesinin bir zorunluluk olduğu söylenebilir.

Bölgede eğitime ilişkin bugünkü duruma bakılmadan önce Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) verilerinden (MEB,1993) hareketle 1992-1993 Öğretim Yılı için Türkiye geneliyle Bölge'nin karşılıklı okullaşma oranlarına bakılması yararlı olacaktır. Buna göre ilköğretimde %87,16'ya karşılık %74,86, ortaokulda %56,51'e karşılık %33,55, lisede %24,84'e karşılık %14,24 ve teknik lisede ise %18,82'ye karşılık %6,38'dir. Anlaşılacağı üzere söz konusu yıllar arsında da Bölge'de, ilokuldan liseye doğru gidildikçe okullaşma oranları düşmektedir. İller arasında okullaşma oranının ilkokulda en yüksek (%95.5) olduğu il Gaziantep; en düşük (%51.2) olduğu il Şırnak'tır. Ortaokulda okullaşma oranı ise en yüksek (%47.4) Adıyaman'da; en düşük (%15) de yine Şırnak'tadır. Lisede okullaşma oranı en yüksek (%20.7) Gaziantep'te; en düşük (%5.1) Şırnak'tadır. Son olarak teknik lisede okullaşma oranı yine Gaziantep'te en yüksek (%9), Şırnak'ta da en düşük (%1.2)'tür.

Tablo 10: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Herhangi Bir Okula Devam Eden Çocukların Dağılımı

Okullaşma Oranı	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*İLLER GENEL TOPLAMI* (N=1228)*
Okula gidiyor	Sayı	366	323	200	889
	%	72,8	73,9	74,6	73,6
Okula gitmiyor	Sayı	137	114	68	319
	%	27,2	26,1	25,4	26,4
TOPLAM	**Sayı**	**503**	**437**	**268**	**1208**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P> 0.05 ***22 Bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hanelerde okula devam eden çocukların oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Toplamda en yüksek oranı her hangi bir okula devam eden çocuklar oluşturmaktadır (Tablo 10). Okula devam eden çocuklar, okula devam etmeyen çocukların yaklaşık üç katıdır.

İllerin gelişmişlik düzeyleri ile ilköğretime devam eden çocuk sayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. B.D.G.İ., İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ.'de en yüksek oranı ilköğretime devam eden "bir çocuğu olanlar" oluştururken, en düşük " oranları "beş ve daha fazla çocuğu" ilköğretime devam eden haneler oluşturmaktadır (Bkz. Ek Tablo 3).

İllerin gelişmişlik düzeyleri ile düz liseye devam eden çocuk sayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. B.D.G.İ., İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ.'de düz liseye devam eden çocuk sayılarında da en yüksek oranı, düz liseye devam eden "bir çocuğu olan" haneler oluştururken, en düşük " oranları "beş ve daha fazla çocuğu" düz liseye devam edenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte iller kendi içinde değerlendirildiğinde, Ü.D.G.İ.'de, "bir çocuğu düz liseye giden" hanelerin oranı, İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ.'e göre daha yüksektir (Bkz. Ek Tablo 3).

Meslek lisesine devam eden çocuk sayıları ile illerin gelişmişlik düzeyleri arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. B.D.G.İ., İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ.'de meslek lisesine devam edenlerde en yüksek oranı "1 çocuğu meslek lisesine devam eden" haneler oluşturmakla birlikte, B.D.G.İ.'de bu oran diğer gelişmişlik düzeyindeki illere göre 43 puan daha yüksektir (Bkz. Ek Tablo 3). Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde en düşük oran ise "iki çocuğu meslek lisesine devam eden" hanelerdir.

İllerin gelişmişlik düzeyleri ile üniversite/yüksek okula devam eden çocuk sayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranı "bir çocuğu üniversite/yüksek okula devam eden" haneler oluşturmaktadır.Ancak B.D.G.İ.'de bu oran İ.D.G.İ.'e göre yaklaşık %5, Ü.D.G.İ.'e göre de yaklaşık %3 daha yüksektir. B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de en düşük oranı "beş ve daha fazla çocuğu üniversite/yüksek okula devam eden" haneler, İ.D.G.İ.'de de "üç çocuğu üniversite/yüksek okula devam edenler" oluşturmaktadır (Bkz. Ek Tablo 3).

Devam edilen okullar ve çocuk sayıları kendi içinde karşılaştırıldığında, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde ilköğretime devam edenler "beş ve daha fazla çocuk sayısına ulaşabilmekte, düz liseye devam edenler sadece Ü.D.G.İ.'de; üniversite/yüksek okula devam edenler ise sadece B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "beş ve daha fazla çocuk sayısına" ulaşabilmektedir. Toplamda ise okullar arasında en yüksek oranı meslek lisesine devam eden tek oluşturmaktadır. Bunu daha sonra sırası ile düz lise, üniversite/yüksek okul ve ilköğretim izlemektedir.

Hanelerde sahip olunan çocukların yaşları bilinmediğinden, başka bir deyişle okul çağında olup da okula devam eden/etmeyen çocuk sayıları bilinmediğinden ortalama değerlere bakılması verileri daha anlamlı kılabilecektir. Buna göre iller genelinde ilkokula devam çocuk sayısı ortalaması 2.1 (Std.sapma=1.2)'dir. İlkokula devam eden çocuğu olmayanlar en küçük değeri oluştururken, en fazla yedi çocuğu ilkokula devam eden haneler bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ilkokula devam eden çocuk sayısı ortalamasının en yüksek olduğu iller 2.4 (Std.sapma=1.3) ile Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller 1.9 (Std.sapma=1.1) ile B.D.G.İ.'dir. İ.D.G.İ.'de ise ilkokula devam eden çocuk sayısı ortalaması 2 (Std.sapma=1.1)'dir. B.D.G.İ.'de ilkokula devam eden çocuğu olmayanlar en küçük değeri; yedi çocuğu İlkokula devam edenler de en büyük değeri oluşturmaktadır. İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise en küçük ve en büyük değerler

bir birine eşittir. Buna göre en küçük değeri bir çocuğu ilkokula devam edenler; en büyük değeri de altı çocuğu ilkokula devam edenler oluşturmaktadır. Bu verilerden hareketle, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, ilkokula devam eden çocuk sayısı ortalamalarının arttığı söylenebilir (Bkz. EK Tablo 3). Ancak bu artışta, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ'de ailelerin çocuklarını, diğer illere göre daha fazla okutmak isteğinin etkili olmasından çok, söz konusu illerde hanelerdeki ortalama çocuk sayısının (İ.D.G.İ.'de 6.1, Ü.D.G.İ.'de 5.8) B.D.G.İ.'den (5.2) hem yüksek hem de ilkokul çağındaki çocuk sayısının fazla olmasına bağlanabilir. Nitekim illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe Türkçe konuşanların oranının düşmesi (Tablo 12), yine özellikle gençlerlerden illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe hiç okula gitmeyenlerin oranının artması (Bkz. EK Tablo-1) bu yorumu destekler nitelikteki verilerdir. Benzer yorum illerin gelişmişlik düzeyine göre düz liseye ve meslek lisesine devam eden çocuk sayıları ortalamaları için de söz konusudur.

İller genelinde toplamında düz liseye devam eden çocuk sayısı ortalaması, ilkokula devam eden çocuk sayısı ortalamasına göre 0.9 daha düşük ve 1.2 (Std.sapma=0.6)'dir. Düz liseye devam eden çocukları bulunmayanlar en küçük değeri; en fazla beş çocuğu düz liseye devam edenler ise en büyük değeri oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre, düz liseye devam eden çocuk sayıları ortalaması B.D.G.İ.'de 1.2 (Std.sapma=0.6); İ.D.G.İ.'de 1.3 (Std.sapma=0.5); Ü.D.G.İ.'de 1.3 (Std.sapma=0.6)'tür. Anlaşılacağı üzere İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de düz liseye devam eden çocuk sayıları ortalamaları bir birine eşittir ve B.D.G.İ.'e göre biraz daha yüksektir. B.D.G.İ.'de düz liseye devam eden çocuğu bulunmayanlar en küçük değeri, üç çocuğu düz liseye devam edenler en büyük değeri; İ.D.G.İ.'de bir çocuğu düz liseye devam edenler en küçük değeri, üç çocuğu düz liseye devam edenler en büyük değeri; Ü.D.G.İ.'de de yine bir çocuğu düz liseye devam edenler en küçük değeri, beş çocuğu düz liseye devam edenler en büyük değeri oluşturmaktadır.

İller genelinde meslek lisesine devam çocuk sayısı ortalaması, düz liseye devam edenlerden 0.3 düşük ve 0.9 (Std.sapma=0.6)'dur. En küçük değeri, meslek lisesine devam eden çocuğu bulunmayanlar; en büyük değeri de üç çocuğu meslek lisesine devam edenler oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre, meslek lisesine devam eden çocuk sayıları ortalamasının en yüksek olduğu iller 2 (Std.sapma=1.4) ile Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller 0.8 (Std.sapma=0.5) ile B.D.G.İ.'dir. İ.D.G.İ.'de ise

meslek lisesine devam eden çocuk sayısı ortalaması 1.5 (Std.sapma=0.5)'tir. B.D.G.İ.'de en küçük değeri meslek lisesine devam eden çocuğu bulunmayanlar, en büyük değeri iki çocuğu meslek lisesine devam edenler; İ.D.G.İ.'de en küçük değeri bir çocuğu meslek lisesine devam edenler, en büyük değeri iki çocuğu meslek lisesine devam edenler; Ü.D.G.İ.'de en küçük değeri yine bir çocuğu meslek lisesine devam edenler, en büyük değeri üç çocuğu meslek lisesine devam edenler oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere, ilkokula devam eden ortalama çocuk sayılarında olduğu gibi, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe meslek lisesine devam eden ortalama çocuk sayıları da artmaktadır.

İller genelinde üniversite/yüksek okula devam eden çocuk sayısı ortalaması, liseye devam eden çocuk sayısı ortalamasına eşit ve 1.2 (Std.sapma=0.9)'dir. Üniversite/yüksek okula devam eden çocukları bulunmayanlar en küçük değeri; en fazla 5 çocuğu üniversite/yüksek okula devam edenler ise en büyük değeri oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, üniversite/yüksek okula devam eden çocuk sayıları ortalamasının en yüksek olduğu iller 1.5 (Std.sapma=1) ile Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller 1.1 (Std.sapma=0.9) ile B.D.G.İ.'dir. İ.D.G.İ.'de ise üniversite/yüksek okula devam eden çocuk sayısı ortalaması 1.3 (Std.sapma=0.6)'dır. B.D.G.İ.'de üniversite/yüksek okula devam eden çocukları bulunmayanlar en küçük değeri; en fazla beş çocuğu üniversite/yüksek okula devam edenler en büyük değeri; İ.D.G.İ.'de en az bir çocuğu üniversite/yüksek okula devam edenler en küçük değeri; en fazla üç çocuğu üniversite/yüksek okula devam edenler en büyük değeri; Ü.D.G.İ.'de yine en az bir çocuğu üniversite/yüksek okula devam edenler en küçük değeri; en fazla beş çocuğu üniversite/yüksek okula devam edenler en büyük değeri oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, ilkokuldan liseye doğru yükseldikçe, okula devam eden çocuk sayıları ortalamalarının düştüğü ve üniversiteye/yüksek okula devam eden çocuk sayıları ortalamasının da liseye devam eden çocuk sayısı ortalaması ile eşitlendiği söylenebilir. Bölge'deki üniversite sayısındaki artış da bu konuda göz önünde bulundurulmalıdır. 1992 yılında GAP Bölgesi'nde üç üniversite var iken, bugün bu sayı ikiye katlanarak altıya ulaşmıştır. Ayrıca, her hangi bir okula devam eden çocuk sayıları ortalamalarının da illerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olduğu ve daha çok bunda sahip olunan ortalama çocuk sayısının etkili olabileceği de düşünülebilir.

1.2. Cinsiyete Göre Okullaşma

Örneklem kapsamında yer alan hane reislerinin %6.7'si, gençlerin ise %56.4'ü kadın olduğundan dolayı, eğitim de cinsiyetler arası farklılığın olup olmadığının ortaya konulabilmesi için eğitim verilerine burada yeri gelmişken tekrar cinsiyete göre bakılması yararlı olacaktır. Aşağıda Tablo 11'de örneklemin cinsiyete göre eğitim durumu verilmiştir.

Tablo 11: Cinsiyete Göre Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	*Sayı/%*	*Cinsiyet*		*TOPLAM (N=3690) **
		Kadın	*Erkek*	
Hiç okula gitmedim	Sayı	981	285	1266
	%	49,7	17	34,7
İlkokul mezunu	Sayı	525	634	1159
	%	26,6	37,8	31,7
Ortaokul mezunu	Sayı	215	327	542
	%	10,9	19,5	14,8
Lise mezunu	Sayı	204	316	520
	%	10,3	18,8	14,2
Üniversite/yüksek okul mezunu	Sayı	34	97	131
	%	1,7	5,8	3,6
Diğer	Sayı	14	20	34
	%	0,7	1,2	0,9
TOPLAM	**Sayı**	**1973**	**1679**	**3652**
	%	**100**	**100**	**100**

P<0.05 ***38 Bilinmiyor**

Cinsiyete göre eğitim durumunda bölgede, eğitimde cinsiyet ayrımcılığı somut olarak görülmektedir. Şöyle ki, "hiç okula gitmeyenlerin" oranı kadınlarda en yüksek oranda iken, erkeklerde bu oran yaklaşık üç kat daha azdır (Tablo 11). Yine "ilkokul mezunu" olan kadınların oranı da erkeklere göre %11.2 daha düşüktür. Kadınlarda ve erkeklerde en düşük oranı "üniversite/yüksek okul mezunları" oluşturmakla birlikte erkeklerde bu oran kadınların beş katı daha fazladır. Her iki cinsiyette de, eğitim kademeleri yükseldikçe eğitim oranları düşmekle birlikte, kadınlarda söz konusu oranlar erkeklere göre hep daha düşük seyretmektedir.

Ortalama eğitim yılı kadınlarda 3.6 yıl (Std.sapma=4.1), erkeklerde ise 6.5 yıl (Std.sapma=4.1)'dır. Kadında da erkekte de en küçük değeri hiç okula gitmeyenler; en yüksek değeri ise 15 yıl okula gidenler oluşturmaktadır. Nüfus Hareketleri Araştırması'nda ise örneklemin %51.1'i ilkokul, %.9'u ortaokul, %4.1'i lise ve %0.3'ünün ise üniversite mezunu oldukları saptanmıştır. Bunlara formel bir eğitim almaksızın okur yazar olduklarını söyleyen %11.1'lik hane reisleri de ilave edildiğinde toplam %71.6 düzeyinde bir okur yazarlık oranına ulaşılmaktadır (Akşit vd. 1993:44). Okula gidenlerin oranı karşılaştırıldığında ise 1993'te %60,4 olan okullaşma oranının, bu araştırma da %64.3' yükseldiği anlaşılmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise kadında en yüksek eğitim yılı ortalaması 4.1 yıl (Std.sapma=4.2) ile B.D.G.İ.'de; en düşük eğitim yılı ortalaması da 3.2 ile (Std.sapma=4.1) İ.D.G.İ.'de görülmektedir. Ü.D.G.İ.'de eğitim yılı ortalaması 3.3 (Std.sapma=3.9)'tür. Toplumsal Değişme Araştırması'nda kadın nüfusta okuma yazma bilmeyenlerin oranı %79.4 (Sencer vd. 1992:367) olarak belirlenmiş iken, Kadının Statüsü Araştırması'nda (Saltık, 1994:13) ise bu oran kırsal alanda %76.4 ve kentsel alanda ise %44.9 olarak tespit edilmiştir.

Erkeklerde ise, kadınlardan biraz farklı olarak, illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe ortalama eğitim yılı da artmaktadır. Buna göre en yüksek eğitim yılı ortalamasına 6.8 yıl (Std.sapma=4) ile B.D.G.İ. sahipken; en düşük eğitim yılı ortalamasına 6.1 yıl (Std.sapma=4.2) ile Ü.D.G.İ. sahiptir. İ.D.G.İ.'de de eğitim yılı ortalaması 6.3 (Std.sapma=4)'tür.

Bölgede eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin doğal bir yansıması olarak, okur-yazar olmayan kadınların oranı (%40.4), okur-yazar olmayan erkeklerin oranının dört katıdır. Bununla birlikte gerek kadın gerekse erkek için, illerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, her iki cinsiyet için okur-yazarlık oranı da artmaktadır. Ancak her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde kadınların okur-yazarlık oranı erkeklere göre hep düşük kalmaktadır. Örneğin Türkçe okur-yazar olmayan kadınların oranı B.D.G.İ.'de %34,1 iken erkeklerin %8; İ.D.G.İ.'de kadınların oranı %43.8 iken erkeklerin %9,3 ve son olarak Ü.D.G.İ.'de kadınların oranı %46.7 iken erkeklerin %15.5'tir.

Hane reisi, Kadın ve Gençlerin Türkçe okur-yazarlık oranları karşılaştırıldığında ise toplamda en yüksek (%94.7) Türkçe okur-yazarlık oranına gençler sahiptir. Bunu daha sonra sırası ile hane reisi ve kadın izlemektedir. Ancak hane reisi ve kadında olduğu gibi gençlerde de illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe Türkçe okur-yazarlık oranı da düşmektedir.

Örneğin, B.D.G.İ.'de Türkçe okur-yazar olmayan gençlerin oranı %4.3 iken, bu oran Ü.D.G.İ.'de yaklaşık iki kat artarak %8.8'e yükselmiştir.

1.3. Hane Halkı Büyüklüğü

Hane büyüklüğü açısından dokuz GAP ilinde ortalama hane büyüklüğünün 7.3 (Std.sapma=3.3) olduğu, en küçük ailenin iki üyeden, en kalabalık ailenin ise 29 üyeden oluştuğu görülmektedir (Bkz. EK Tablo-2). Nüfus Hareketleri araştırmasına göre ise hanelerin ancak dörtte birinde nüfus dört kişi ya da altındadır. En büyük dilimi nüfusu beş'in ya da on'un üstünde olan aileler oluşturmaktadır (%43,7). Hanenin bu kadar kalabalık olmasının nedeni geniş aile değildir. Nitekim geniş (10 kişi ve daha fazla) aile oranı % 15'i dahi geçmemektedir (% 13,9). Araştırmada nüfusu beşin üzerinde olan çok sayıda haneye rastlanmıştır. Sekiz kişiden oluşan hane sayısı % 10.7, 9 kişiden oluşan hane sayısı % 8,6 ve toplam 124 hane (% 13,9) 10 ve daha fazla kişiden oluşmaktadır (Akşit,1993:118).

İllerin gelişmişlik dereceleri ile hanedeki toplam kişi sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bununla birlikte B.D.G.İ.'de ortalama hane büyüklüğü 6.9 iken, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ortalama hane büyüklüğü 7.5 ve daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-2). 1993 araştırmasında ise ortalama hane halkı büyüklüğü 7,5'tir. Dolayısıyla yaklaşık 15 yıllık süreçte küçükte olsa hane halkı büyüklüğünün gelişmiş illerde azaldığı söylenebilir.

Veriler genel olarak değerlendirilecek olunursa toplamda *hanelerdeki erkek* (Std.sapma=2) ve *kadın* (Std.sapma=1.9) ortalaması 3.6 ile bir birine eşittir. *Sürekli hanede bulunan kişi* ortalaması 7 (Std.sapma=3.3), *geçici olarak hane dışında bulunan kişi* ortalaması 0.6 (Std.sapma=1.4), hanelerde bulunan *emekli* ortalaması 0.2 (Std.sapma=0.5), *işçi* ortalaması 0.7 (Std.sapma=1), memur ortalaması 0.2 (Std.sapma=0.5), *12-4 yaş arası işsiz* olanların ortalaması 1.2 (Std.sapma=1.6), *25-65 Yaş Arası İşsiz* olanların ortalaması 0.7 (Std.sapma=1.2), *toplamda işsiz* olanların ortalaması 2 (Std.sapma=2.4)'dir (Bkz. EK Tablo-2).

Sürekli olarak hanede bulunan kişi sayısında en küçük değer 2, en büyük değer 27'dir ve her hanede geçici olarak hane dışında bulunan kişi yoktur. Geçici olarak hane dışında bulunanlarda en büyük değer ise 11'dir. Yine her hanede emekli, işçi, memur, 12-24 yaş arası ve 25-65 yaş arası işsiz bulunmamaktadır. En yüksek değer emeklilerde değer 5, işçilerde 9,

memurlarda 6, 12-24 yaş arası işsizlerde 9, 25-65 yaş arası işsizlerde 14'tür. Toplam işsizlerde ise en yüksek değer 20'dir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile, hanedeki toplam "erkek ve kadın sayısı", "sürekli hanede bulunan kişi sayısı", "geçici olarak hane dışında bulunan kişi sayısı", "hanede bulunan emekli-işçi sayısı", "12-24 yaş ve 25-65 yaş arası işsiz sayısı" ve "toplam işsiz sayısı" arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak illerin gelişmişlik düzeyi ile "hanede bulunan toplam memur sayısı" arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

1.4. Dil

Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'na göre dil itibariyle her biri türdeş olan araştırmanın yapıldığı köylerde yaşayan halkın ana dili, çoğunlukla Kürtçedir. Kürtçenin ana dil olarak konuşulduğu köy oranı, evren genelinde %70,6'dır. Buna karşılık yaklaşık 1/5'inde ana dil Türkçe iken, %8.8'inde de Arapçadır. Kürtçe konuşan köyler, Gaziantep dışındaki her ilde çoğunluktadır. Bu tür köylerin oranı Diyarbakır'da %87.5, Mardin'de %83.3 iken; Adıyaman'da %80, Şanlıurfa'da ise %77.8'dir. Gaziantep'te Kürtçenin anadil olarak konuşulduğu köy oranı yalnızca %16.7'dir. Ana dili Türkçe olan köylerin oranı Gaziantep'te %83,3'e yükselirken, Adıyaman'da %20'ye, Diyarbakır'da %12.5'e düşmektedir. Mardin ve Şanlıurfa'da ise bu nitelikte köy yoktur. Arapça konuşan köyler ise %22.2 ile Şanlıurfa, %16.7 ile de Mardin'de toplanmıştır. Köylerden %79.4'ünün ana dili başka olmakla birlikte, hemen tümünde Türkçe en yaygın biçimde konuşulan dildir. Alan köylerinde Türkçe konuşan nüfusun oranı %76.5'tir. Bu oran kadınlar arasında %55.6'ya düşerken, erkekler arasında %95.4'e yükselmektedir (Sencer vd. 1992:153).

Aşağıdaki Tablo 12'den de anlaşılacağı üzere, Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda olduğu gibi, yapılan bu araştırmada da en yüksek oranı "ana dilinin Kürtçe" olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte iller genelinde, "ana dilinin Türkçe" olduğunu belirtenler de azımsanmayacak bir orandadır. Ancak, aşağıda da ayrıntılı olarak değinildiği üzere, konuşulan ana dilin dağılım oranlarının hem illerin gelişmişlik düzeyine hem kırsal-kentsel yerleşim birimi olma hem de cinsiyete ve okur-yazarlık durumuna göre değişmektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre konuşulan ana dilin dağılımı Tablo 12'de verilmektedir.

Tablo 12: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Konuşulan Dilin Dağılımı

Konuşulan Dil	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II.Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*İLLER GENEL TOPLAMI* (N=3689)*
Türkçe	S	825	381	55	1261
	%	53.6	28.7	6.7	34.2
Kürtçe	S	608	681	589	1878
	%	39.5	51.2	71.7	50.9
Arapça	S	15	172	160	347
	%	1.0	12.9	19.5	9.4
Zazaca	S	90	95	18	203
	%	5.9	7.1	2.2	5.5
TOPLAM	**S**	**1538**	**1329**	**822**	**3689**
	%	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**

P<0.05 *** 1 Bilinmiyor**

İllerin Gelişmişlik Düzeyleri ile konuşulan dil arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. İllerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, Türkçe konuşanların oranı da artmaktadır. Buna göre, en yüksek "Türkçe" konuşma oranı B.D.G.İ.'de, en düşük "Türkçe" konuşma oranı ise Ü.D.G.İ.'de görülmektedir (Tablo 12). İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise en yüksek oranı "Kürtçe" konuşanlar oluşturmaktadır. En düşük oranlar ise, B.D.G.İ.'de "Arapça"; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "Zazaca" konuşanlardır. Eğitim durumu verilerinden de hareketle (Bkz. EK Tablo-1), eğitim düzeyi arttıkça Türkçe konuşanların oranının da arttığı yorumu yapılabilir.

Bölge geneline bakıldığında ise, en yüksek oranı "Kürtçe" konuşanların oluşturduğu verilerden anlaşılmaktadır. Bunu sırası ile "Türkçe" konuşanlar, "Arapça" konuşanlar ve "Zazaca" konuşanlar izlemektedir. Dolayısıyla bölgede Zazalar da dahil olmak üzere dört farklı etnik yapının varolduğu söylenebilir. Ancak Zaza ve Kürt etnisitesinin toplam oranı %56.4 olup, bu oran GAP illerindeki etnik yapının ağırlıklı olarak Kürt kökenli yurttaşlardan oluştuğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Ancak görüşülen kişilerin yaklaşık ¾'ü (%73.5) Türkçe'yi

okuyup yazabildiğini de belirtmişlerdir. Buna karşılık yaklaşık ¼'ü (%26.5) Türkçe'yi bilmemektedir. Bu da azımsanamayacak bir orandır.

Kırsal kesimde ise "Kürtçe" konuşanların oranı, iller genel toplamına göre %65.9'a çıkmakta, "Türkçe" konuşanların oranı ise %18.9'a düşmektedir. Aşiret olgusunda olduğu gibi konuşulan dil açısından da Kürtçenin kırsal kesimde daha yaygın olduğu söylenebilir. Arapça konuşanların oranı %10.8, Zazaca konuşanların oranı ise %4.3'tür.

Nüfus Hareketleri Araştırması'nın (1994) köy örnekleminde yer alan hane reislerinin %73'ü de Kürtçenin ana dilleri olduğunu belirtmekle birlikte, %93'ünün Türkçeyi de bildikleri belirtilmiştir. GAP kapsamında kalan kentlerde ise bütün hane reislerinin Türkçe konuştukları saptanmıştır. Aynı araştırmada kadınlar arasında Türkçe bilme oranının ise erkekler kadar yüksek olmadığı da vurgulanmıştır. Yine illerin gelişmişlik düzeyleri ile okur-yazarlık oranları arasında da anlamlı bir ilişki vardır. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe Türkçe okur-yazarlık oranı da artmaktadır. Örneğin Türkçe okur-yazar olanların %77 ile en yüksek olduğu iller B.D.G.İ. iken Türkçe okur-yazar olmayanların %32 ile en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ.'dir. Dolayısıyla gerek Nüfus Hareketleri gerekse Toplumsal Değişme araştırma sonuçlarıyla –örneklem farklılıklarına rağmen- bu araştırma bulgularının benzer sonuçlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Dilin ortak bir kültür ve ulusal kimlik yaratma konusundaki önemi gözönüne alındığında, Türkçe bilmemenin ulusal bütünleşme sürecinde; ayrıca kamusal hizmetlerden yararlanma ya da ulusal medyayı takip edebilme vb. konularda bir takım kesintileri beraberinde getireceği söylenebilir.

1.5. Din-Mezhep

İllerin gelişmişlik düzeyi ile dinlerin dağılımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Görüşme yapılan hane reislerinin tamamına yakını (%99,4) "Müslüman" olduğunu ifade etmiştir (Tablo 13). Bunun dışında çok düşük oranlarda "Hıristiyan" ve "Süryani" olduğunu belirten hane reisleri de olmuştur.

Tablo 13: İllerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Hane Reislerinin[6] Dinlerinin Dağılımı

Dinler	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*İLLER GENEL TOPLAMI* (N=1228)*
Müslüman	Sayı	508	440	273	1221
	%	99.2	99.3	100.0	99.4
Hıristiyan	Sayı	-	2	-	2
	%	-	0.5	-	0.2
Süryani	Sayı	-	1	-	1
	%	-	0.2	-	0.1
Başka	Sayı	2	-	-	2
	%	0.4	-	-	0.2
Cevap Vermek İstemedi	Sayı	2	-	-	2
	%	0.4	-	-	0.2
TOPLAM	**Sayı**	**512**	**443**	**273**	**1228**
	%	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**

P> 0.05 *** 2 Bilinmiyor**

Büyük çoğunluğu Müslüman olan hane reislerinin mezheplerinin genel dağılımına bakıldığında, en yüksek oranı "Hanefi" Mezhebinden olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "Şafi" ve "Alevi" Mezhebinden olanlar izlemektedir. En düşük oran ise "Caferi" mezhebinden olanlardır (Tablo 14).

[6] Din ve Mezhep öğrenmeye yönelik sorular, Örneklem birimi hane olduğu için sadece hane reisine sorulmuştur.

Tablo 14: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Mezheplerinin Dağılımı

Mezhep	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*İLLER GENEL TOPLAMI* (N=1225)*
	Sayı	304	276	21	601
Sünni/Hanefi	%	59.5	62.4	7.7	49.1
	Sayı	193	141	251	585
Sünni/Şafi	%	37.8	31.9	92.3	47.8
	Sayı	6	15	-	21
Alevi	%	1.2	3.4	-	1.7
	Sayı	-	8	-	8
Caferi	%	-	1.8	-	0.7
	Sayı	1	-	-	1
Bilmiyorum	%	0.2	-	-	0.1
	Sayı	1	-	-	1
İnançsız, Ateist	%	0.2	-	-	0.1
	Sayı	3	2	-	5
Başka	%	0.6	0.5	-	0.4
Cevap Vermek İstemedi	Sayı	3	-	-	3
	%	0.6	-	-	0.2
TOPLAM	**Sayı**	**511**	**442**	**272**	**1225**
	%	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**

P<0.05 *** 5 Bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeyi ile mezheplerin dağılımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. B.D.G.İ.'de en yüksek oranı "Hanefi" Mezhebinden olanlar, en düşük oranı "Alevi" Mezhebinden olanlar; İ.D.G.İ.'de yine en yüksek oranı "Hanefi" Mezhebinden olanlar, en düşük oranı "Caferi" Mezhebinden olanlar; Ü.D.G.İ.'de ise en yüksek oranı

"Şafi" Mezhebinden olanlar, en düşük oranı da "Hanefi" Mezhebinden olanlar oluşturmaktadır. B.D.G.İ.'de "Caferi" Mezhebinden olanların bulunmadığı, Ü.D.G.İ.'de ise "Hanefi ve Şafi" Mezhebi dışında mezhepler yer almamaktadır. Ayrıca iller arasında karşılaştırma yapıldığında, "Hanefi" Mezhebinden olanların en yüksek oranda olduğu iller ise İ.D.G.İ.'dir (Tablo 14).

1.6. Feodal İlişkiler

GAP Bölgesi'nde Toplumsal Değişme Araştırması'na göre Bölge'deki yaygın toplumsal örgütlenme ve bağlılık biçimi aşiret ilişkilerine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, köylerin önemli bir kesimi için toplumsal bağlılık aşiret bağıyla özdeşleşmiştir. Yine aynı araştırma verilerine göre köylerin %61.8'i bir ya da birkaç aşirete bağlı hane halklarından oluşmaktadır. Bunlardan tek bir aşirete bağlı olanların oranı %32.4'tür. Aşiret köylerinin hemen tümü ayrı bir aşiret halkını barındırmaktadır. Birden çok köyü kapsayan yalnızca iki aşiret (Mardin'de Seyhan ve Şanlıurfa'da Pijanlı aşiretleri) olduğu saptanmıştır. Kısacası köylerin çoğunluğu aşiret yapısı içinde örgütlenmiştir. Aşiret köylerinin oranı Mardin'de %83.3, Adıyaman'da %60, Şanlıurfa'da %55.5, Diyarbakır'da %37.5 iken, Gaziantep'te yalnızca %16.7'dir. Buna göre kır bağlamında aşiret bağı, özellikle Mardin, Adıyaman ve Şanlıurfa için geçerlidir (Sencer vd., 1992:143).

Tablo 15: İllerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Aşiretin Dağılımı

Aşiretin Olup Olmadığı	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II.Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*İLLER GENEL TOPLAMI* (N=3664)*
Aşireti yok	S	1290	688	626	2604
	%	84,7	52,2	76,2	71,1
Aşiretin adı	S	230	625	195	1050
	%	15,1	47,4	23,7	28,7
Cevap vermek istemedi	S	3	6	1	10
	%	0,2	0,5	0,1	0,3
TOPLAM	**S**	**1523**	**1319**	**822**	**3664**
	%	**100**	**100**	**100**	**100**

P<0.05 ***26 Bilinmiyor**

Toplumsal Değişme Araştırması'ndan farklı olarak, bu çalışmada ise aşiret üyeliği bağlamında dokuz GAP ilinde örneklem kapsamında yer alan tüm kategorilere bir arada genel olarak bakıldığında, aşiretinin olmadığını belirtenler en yüksek orandadır (Tablo 15). İllerin gelişmişlik düzeylerine göre ise aşiret üyeliğinin en fazla olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Başka bir deyişle diğer GAP illerine göre aşiret ilişkilerinin en yoğun olarak yaşandığı iller Adıyaman, Şanlıurfa ve Batman illeridir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. İzlemektedir. Aşiret üyeliğinin en düşük olduğu illerin ise B.D.G.İ. olduğu görülmektedir. Öktem (2006:28) Şanlıurfa merkeze bağlı dört köyde yaptığı çalışmada da "aşiret üyeliğini %81.3 olarak saptanmıştır. Bu veri de İ.D.G.İ.'de aşiret üyeliğinin, dolayısıyla feodal ilişkilerin diğer illere göre daha yaygın olduğu yorumunu destekler niteliktedir.

Örneklem kapsamında yer alan köylerde ise iller genel toplamına göre "aşirete mensup olmadığını" belirtenlerin oranı (%65.5) %5.6 daha düşmekte; aşirete mensup olanların oranı (%34.4) da %5.9 artmaktadır. Dolayısıyla, kırsal kesimde kentsel kesimlere göre feodal ilişkilerin kısmen daha yaygın olduğu söylenebilir.

Sencer (1993b:335) tarafından GAP Bölge İdaresi adına yürütülen bir araştırmaya göre ise, Bölge'den alınan örneklemin %43,3'ünde aşiret örgütlenmesi ile bir ilişki tespit edilmiştir. Bu oran kırsal alanlardan alınan örneklemde %57.2, kentsel örneklemde ise %33.3 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla kırsal alanlarda hızla çözülmekte olan aşiret örgütlenmesi kentlerde yeni işlevler kazanmakta ve bu yeni işlevleri ile tampon bir kurum olarak sürmektedir. Dönüşüme uğramış durumuyla aşiret örgütlenmesi daha çok karşılaşılan sorunlarla ilişkili bir danışma kurumu haline dönüşmüş gibidir. Hane reisleri arasında %36.8'i bulan belli bir kesim aşiret örgütlenmesini "parçalayıcı" bulurken, %63.2'si ise "birleştirici" bulmuştur (Sencer 1993b:513). Köylerin genel olarak kentsel bölgelerden daha homojen olmasına rağmen kabile, sülale veya aile düzeyinde toplumsal gruplaşmaların kırsal alanda daha önemli olduğu söylenebilir. Nitekim köylü hane reislerinin %48,5'i herhangi bir gruplaşma belirtmezken geri kalanlar aile veya sülale düzeyinde gruplaşma belirtmişlerdir (Sencer 1993b:512).

Bir aşirete mensup olma durumu ile hane reisi, kadın ve genç kategorileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hanereisi, kadın ve genç kategorileri açısından, hane reisinden gençlere doğru gidildikçe "aşirete mensup olma" oranının düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla aşireti olduğunu belirtenlerde en yüksek (%32.7) oranı hane

reisleri; en düşük (%21.7) oranı da gençler oluşturmaktadır. Buradan hareketle, gençlerin ebeveyinlerine göre aşiret olgusunu kabullenme düzeylerinin daha düşük olduğu söylenebilir.

Her hangi bir aşirete mensup olma durumunda olduğu gibi, aşirete bağlılık derecesi açısından da hane reisi, kadın ve genç kategorileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Aşireti bulunan gençlerden, bu aşirete kendini "çok bağlı" hissedenlerin oranı (%13.9), kadınlara (%18.4) ve hane reislerine (%16.6) göre daha düşüktür. Yine gençlerden, aşireti olduğu halde söz konusu aşirete kendisini "hiç bağlı hissetmeyenlerin" oranı (%31.4) da hane reislerinden (%19.9) ve kadınlardan (%19.7) oldukça yüksektir. Dolayısıyla, düşük oranlada da olsa her hangi bir aşirete üye olduğunu belirten gençlerin, bu aşirete bağlılık derecelerinin hane reisi ve kadınlara göre daha düşük düzeyde kaldığı sonucuna ulaşılabilir. Kadınların ise, hane reislerine göre aşirete bağlılık derecelerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 16: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Aşirete Bağlılık Derecesi

Aşirete Bağlılık Derecesi	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II.Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*İLLER GENEL TOPLAMI* (N=1050)
Çok	S	54	107	14	175
	%	23,6	17,1	7,2	16,7
Oldukça	S	62	134	74	270
	%	27,1	21,4	38,1	25,7
Az	S	62	196	59	317
	%	27,1	31,3	30,4	30,2
Hiç	S	40	177	19	236
	%	17,5	28,2	9,8	22,5
Cevap Vermek İstemedi	S	11	13	28	52
	%	4,8	2,1	14,4	5,0
TOPLAM	**S**	**229**	**627**	**194**	**1050**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05

Her hangi bir aşiret mensubu olanlardan en yüksek oranı söz konusu aşirete "az" bağlı olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra sırası ile "oldukça" bağlı olanlar ile aşireti olmakla birlikte "hiç" bağlı olmadığını belirtenler izlemektedir. En düşük oran ise, aşiretine bağlılık

derecesinin "çok" olduğunu belirtenlerdir (Tablo-16). Genel olarak, GAP Bölgesi'nde feodal yapının ve buna bağlı olarak feodal kültürün kısmen devam ettiği ancak, ulaşım ve iletişim olanaklarında yaşanan gelişmeler sonucu kent yaşamı ile etkileşime giren bu kesimde feodal ilişkilerin önemini yitirmeye başladığı söylenebilir (Gökçe, 2007:281). Nitekim, iller genelinde eskiye göre bugün "güçlü" algısının değişmiş olması da bu yorumu destekler niteliktedir. Şöyle ki, eskiden "güçlü" sıralamasında ikinci sırada "toprak ağası", üçüncü sırada aşiret reisi yer alırken, bugün toprak ağası ve aşiret reisi güçlülük sıralamasında sonlardadır.

Ancak, illerin gelişmişlik düzeyine göre burada altı çizilmesi gereken nokta, GAP yatırımlarından daha fazla yararlanan illerden Şanlıurfa'nın da içinde yer aldığı İ.D.G.İ.'de, aşirete mensup olma oranının diğer illere göre daha yüksek olmasıdır. Bu da bölgesel kalkınma için sadece teknik alt yapı yatırımlarının yeterli olmadığını, insana yatırımların da buna paralel yürütülerek bireyin güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.*

2. Nüfus Hareketleri

Bu başlık altında, dokuz GAP ilinde örneklem kapsamında yer alan nüfusun bölge-içi ve bölge-dışı göç etme eğilimlerine ve göç eğilimlerinin nedenlerine ilişkin olarak nüfus hareketlerinin yönünü ve de GAP'ın etkisinin olup olmadığını belirlemeye yönelik olarak elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

2.1. Doğum Yeri ve Yaşanılan Yer Arasındaki Fark

Örneklem kapsamında yer alan tüm nüfusun "doğduğu yer ile yaşadığı yer arasındaki farka" dokuz GAP ilinin genel toplamı açısından bakıldığında, ailelerin en yüksek oranda doğdukları yerde yaşadıkları görülmektedir (Bkz. EK Tablo-4).

İllerin gelişmişlik düzeylerine göre ise, her üç gelişmişlik düzeyinde de yine en yüksek oranı "doğdukları yerde yaşayanlar" (%82.6) oluşturmakla birlikte, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe nüfus hareketliliği de azalmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından 2005-2006 yıllarında yapılan nüfus araştırmasında da Türkiye genelinde kırsal alanda doğdukları yerde yaşayanların oranı %72.4'tür. Toplumsal Değişme Araştırması'nda da bulunduğu yerin yerlisi olanlar kırsal alanda %82'dir (Sencer vd. 1992:380). Nüfus hareketleri araştırmasına

---

*Cumhuriyetin ilk yıllarına ait aşiret düzeni için bakınız.Cengiz Özakıncı: 'Etnik Köken Sorunu', **Bütün Dünya,** s.31-41, Aralık 2009.

göre ise hanereislerinin %21.7'si hiç göç etmediğini söylemiştir. Dolayısıyla o veriler ışığında, kentlerin yeni mahallelerinin esasen göçmen bir nüfustan oluştuğu yönünde yoruma ulaşılmıştır. Yerli ve ikinci kuşak nüfusun en yaygın olduğu iller Mardin ve Gaziantep, en düşük olduğu il ise Diyarbakır olarak tespit edilmiştir (Akşit vd. 1993:158). Bu araştırmada ise iller gelişmişlik derecelerine göre kendi içlerinde karşılaştırıldığında, "doğduğu yerde yaşayanların" en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra İ.D.G.İ. izlemektedir. "Doğduğu yerde yaşayanların" en düşük oranda olduğu iller ise, B.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-4).

Dolayısıyla illerin gelişmişlik düzeyi ile doğum yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi arttıkça "doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların" oranı yükselmekte, gelişmişlik düzeyi düştükçe de "doğduğu yerde yaşayanların" oranı yükselmektedir. Örneğin B.D.G.İ.'de "doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların" oranı, Ü.D.G.İ.'e göre yaklaşık yedi kat daha yüksektir. Bunda, B.D.G.İ. kapsamında yer alan Gaziantep ve Kilis'in sanayi kenti statüleri gereği iş, eğitim vb. açılardan bölgenin her açıdan çekim merkezi olmalarının etkili olduğu düşünülebilir. Diyarbakır'ın ise bu iki kente göre daha özel bir konumu vardır. Diyarbakır da güvenlik nedeniyle çevre illerden ve köylerden çok fazla göç alan bir kenttir. Sonuç olarak nüfusun ağırlıklı olarak bölge içinde, gelişmiş illere doğru hareketlilik gösterdiği söylenebilir. 1993 Nüfus Hareketleri Araştırması'ndan elde edilen veriler de bu sonuçları doğrular niteliktedir.

Şöyle ki, 1993 Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre (Akşit vd. 1993) GAP Bölgesi'ne 1975-80 arasında gelenlerin yaklaşık 1/3'ü yine Bölge illerinden gelmektedir. Bu oran 1980-85 arasında biraz düşmüş ve diğer iller, metropoller ve Çukurova'dan gelenler artmıştır. Bölge illeri mevcut imkan ve seçenekleriyle göç edenlerin %30'u için bir çekim merkezi olma durumundadır. Yakın illeri de hesaba katarsak Bölge'ye göçlerin %48,1'inin GAP Bölgesi ve yakın illerden olduğu görülmektedir. Bölge dışına göç ise başlıca İstanbul, İzmir ve Ankara gibi batı metropolleri ile kırsal dönüşümün tarihsel olarak daha önce gerçekleştiği Çukurova yönündedir (Akşit vd. 1993:3).

Hane reisi, Kadın ve Genç kategorileri açısından, B.D.G.İ., İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "doğduğu yerde yaşayanlarda" en yüksek oranı gençler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra hane reisleri ve kadınlar izlemektedir. Kadınlarda, "doğduğu yerde yaşayanların" oranının düşük, başka bir deyişle "doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların" oranının daha yüksek olmasında

kadınların evlilik nedeni ile eşin yaşadığı yere gelin olarak gitmelerinin etkili olduğu düşünülebilir. Hane reislerinde, kadınlarda ve gençlerde yine illerin gelişmişlik düzeyi arttıkça "doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların" oranı yükselmekte, gelişmişlik düzeyi düştükçe de "doğduğu yerde yaşayanların" oranı yükselmektedir (Bkz. EK Tablo-4).

2.2. Bölge-İçi ve Bölge-Dışı Nüfus Hareketliliği

Doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların, şu anda yaşadıkları yerleşim yerlerine nerelerden geldiklerinin dağılımı aşağıda Tablo 17'de verilmektedir. Buna göre toplamda en yüksek oranı, "bölge içinde başka ilçeden" gelenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra sırası ile "bölge içinde başka ilden", "bölgenin dışında başka ilden" ve "bölge içinde başka köyden" gelenler izlemektedir. En düşük oranlar ise "bölgenin dışında başka ilçeden", "yurt dışından" ve "bölgenin dışında başka köyden" gelenlerdir. Gelinen yerleşim yerleri tek tek değil de bölge-içi/bölge-dışı olarak ayrılarak verildiğinde, görüşülen kişilerin %81,6'sının görüşmenin yapıldığı yerleşim birimine yine halen yaşadıkları bölge içinden başka bir yerden gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu verilerden hareketle GAP Bölgesi'nde öncelikle bölge içinde bir nüfus hareketliliğinin yaşandığı yorumu yapılabilir.

Tablo 17: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gelinen Yerleşim Yerlerinin Dağılımı

Buraya Nereden Geldiği	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*İLLER GENEL TOPLAMI* (N=629)*
Bu Bölgede Başka İlden	Sayı	92	29	11	132
	%	22,3	15,8	33,3	21,0
Bu Bölgeden Başka İlçeden	Sayı	212	95	5	312
	%	51,5	51,6	15,2	49,6
Bu Bölgede Başka Köyden	Sayı	41	28	0	69
	%	10,0	15,2	0,0	11,0
Bu Bölgenin Dışında Başka İlden	Sayı	42	26	14	82
	%	10,2	14,1	42,4	13,0
Bu Bölgenin Dışında Başka İlçeden	Sayı	13	4	2	19
	%	3,2	2,2	6,1	3,0
Bu Bölgenin Dışında Başka Köyden	Sayı	5	1	0	6
	%	1,2	0,5	0,0	1,0
Yurt Dışından	Sayı	7	1	1	9
	%	1,7	0,5	3,0	1,4
TOPLAM	**Sayı**	**412**	**184**	**33**	**629**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 ***14 Bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de en yüksek oranı "bölge içinden başka bir ilçeden" gelenler; Ü.D.G.İ.'de de "bölgenin dışından başka ilden" gelenler oluşturmaktadır. Ü.D.G.İ.'de bölge dışından başka ilden gelenlerin oranının yüksek olmasında, söz konusu illere özgü güvenlik koşulları vb. nedeniyle bölge dışından çok sayıda devlet memurunun orada çalışmasının etkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte illerin gelişmişlik düzeyi dikkate alınarak ve bölge içi olarak değerlendirildiğinde B.D.G.İ.'de, %83.8, İ.D.G.İ.'de %82.6 ve Ü.D.G.İ.'de de %48.6 oranında, yer değiştirmenin bölge içi ile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. 1993 Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre de bir kere göç ettiğini söyleyenlerin oranı %70.6'dır ve bunlar çoğunlukla köyden kente göçenlerdir. Yoksul mahalleleri dolduran göçmen nüfusun da ağırlıklı olarak köy kökenli nüfus olduğu belirtilmiştir. Örneğin Siverek ilçesindeki yeni mahallelerin tamamının ve Diyarbakır'ın yeni mahallelerinin ise %85.3'ünün bu tür ailelerden oluştuğu tespit edilmiştir (Akşit vd.1993:158). Bu veriler de yine öncelikle bölge içinde köyden-ilçeye, köyden-ile, ilçeden-ilçeye, ilçeden-ile, ilden-ile şeklinde bir nüfus hareketliliği olduğu yorumunu destekler niteliktedir.

2.3. Nüfus Hareketliliğinin Nedenleri

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve genç kategorilerinin nüfus hareketliğinin nedenleri arasında sadece B.D.G.İ. açısından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ. açısından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

Gelişmişlik dereceleri dikkate alınmadan tüm iller genelinde, başka bir yerde doğdukları halde görüşmenin yapıldığı yerleşim birimine sonradan gelenler, buraya yerleşme nedeni olarak en yüksek oranda "ekonomik nedenleri" göstermişlerdir. Bunu daha sonra sırası ile, "ailevi nedenler", "güvenlik nedenleri" ve "bireysel nedenler" izlemektedir. En düşük oran ise, "hemşeriler orada yaşadığı için" ve "köye geri dönüş projesi nedeniyle" yer değiştirmedir (Bkz. EK Tablo-5). Bu etkenlerin dışında bireylerin yer değiştirmelerini gerektiren diğer gerekçeler arasında eğitim, sağlık, çevresel etkenler de bulunmaktadır. Başka seçeneği içerisinde ise ağırlıklı olarak özellikle kadınlar açısından "evliliğin", hane reislerinde de "tayin" süreçlerinin etkili olduğu belirtilebilir. Kısacası ekonomik nedenler %50.1, ailevi nedenler de %15.2'dir. Bu iki gerekçenin toplamı %65.3'tür. Genellikle ailevi nedenler de geçim sıkıntısını kapsamaktadır. 1992

Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda da toprak yetersizliği ve geçim sıkıntısı ile yer değiştirenlerin oranı %65.4'lük bir büyüklüğe ulaşmaktadır (Sencer vd. 1992:386). Böylece nüfus hareketlerinin nedenlerinin aynı oranda devam edegeldiği söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre de B.D.G.İ., İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'in ayrı ayrı toplamında, görüşülen kişiler doğdukları yerden farklı bir yerde yaşıyor olmalarının nedeni olarak yine en yüksek oranda "ekonomik nedenleri" belirtmişlerdir. En düşük oranlar ise B.D.G.İ.'de "sağlık nedenleri", İ.D.G.İ.'de, eşit oranlarda olmak üzere, "hemşerilerin varlığı", "köye geri dönüş" ve "eğitim nedenleri", Ü.D.G.İ.'de yine eşit oranlarda "ailevi nedenler", "akrabaların ve ailenin diğer üyelerinin varlığı"dır. Bununla birlikte iller kendi arasında karşılaştırıldığında, "ekonomik nedenlerle" İ.D.G.İ.'e geldiklerini belirtenlerin oranı, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-5). En düşük oran ise ise Ü.D.G.İ.'dedir. Daha önce de ifade edildiği üzere GAP Bölgesi'nde bölge içinde ve belirli merkezlere (örn. Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep gibi) doğru bir nüfus hareketliliği söz konusudur. EK Tablo-5'teki veriler de bu bulguları destekler niteliktedir. Şöyle ki, İ.D.G.İ.'de "ekonomik nedenli" yer değiştirmenin, diğer illere göre daha yüksek olmasında GAP ile birlikte Şanlıurfa'nın bir cazibe merkezi olarak nüfusu kendisine çekmesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Benzer yorum, ekonomik nedenli yer değiştirmede ikinci sırada yer alan Gaziantep, Kilis ve Diyarbakır illeri için de yapılabilir. Sonuç olarak Ü.D.G.İ.'den İ.D.G.İ. ve B.D.G.İ. doğru "ekonomik nedenli" bir nüfus hareketi olduğunu söylemek olanaklıdır. Ayrıca B.D.G.İ.'de "güvenlik nedeniyle" yer değiştirme İ.D.G.İ.'e göre yaklaşık iki kat daha yüksektir. Bunda da, Diyarbakır'ın bu anlamda bir çekim merkezi olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Ü.D.G.İ.'de görüşülen kişilerden, "güvenlik nedeniyle" yer değiştirdiğini belirten bulunmamaktadır. Bu da beklenir bir durumdur. Çünkü Ü.D.G.İ.'de güvenlik sorunları diğer illere göre daha yoğun olarak yaşandığı için, söz konusu nedenle yer değiştirmelerin Ü.D.G.İ.'den B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'e doğru olduğu yorumu verilerden hareketle yapılabilir. Önceki araştırmalarda da göçe kararlı olanlar Ü.D.G.İ.'de daha fazla, gelişmişlik düzeyi yükseldikçe kararlılık daha düşük bir orana dönüşmektedir (Sencer vd. 1992:399). Böylece yerleşim birimlerinin gelişmişlik düzeyi ile göçe eğilimli olmayan nüfus arasında gerek 20 yıl öncesi gerekse bugün için doğru orantılıdır denilebilir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından, her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de yer değiştirme nedeni olarak en yüksek oranı "ekonomik nedenler" oluşturmaktadır. Bunu daha sonra B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "ailevi nedenler" izlemektedir. Ü.D.G.İ.'de ise ekonomik nedenlerden sonra hane reislerinde ve gençlerde "bireysel nedenler"; kadınlarda, eşit oranlarda olmak üzere, "ailevi" ve "bireysel" nedenler yer değiştirme nedeni olarak ifade edilmiştir. Ancak, Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerden farklı olarak gençlerde "ekonomik nedeni" ifade edenlerin oranı hane reislerine ve kadınlara göre daha yüksektir. Ayrıca hane reislerinde ve gençlerde yer değiştirme nedeni olarak "ailevi nedeni" ileri süren olmamıştır (Bkz. EK Tablo-5). Dolayısıyla Ü.D.G.İ.'de her üç kategorinin hem fikir olduğu ve ön plana çıkan nedenin "ekonomik nedenler" olduğu söylenebilir. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de ise "ekonomiyi" yer değiştirme nedeni olarak gösterenlerin oranı hane reislerinden kadınlara doğru gidildikçe düşmektedir. Başka bir deyişle ekonomik nedenli yer değiştirme hane reislerinde gençlere göre; gençlerde ise kadınlara göre oransal olarak daha yüksektir.

Şu anda yaşadıkları yer doğdukları yerden farklı olanların, burada ortalama kaç yıldır yaşadıklarına bakıldığında, iller genelinde ortalamanın 17.8 yıl (Std.sapma=12), en küçük değerin 1 yıl; en büyük değerin de 60 yıl olduğu söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, en yüksek ortalamanın 19.3 yıl (Std.sapma=13.6) ile İ.D.G.İ.'de; en düşük ortalamanın da 6.4 yıl (Std.sapma=5.4) ile Ü.D.G.İ.'de olduğu söylenebilir. B.D.G.İ.'de ortalama 18 (Std.sapma=11.2)'dir. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde en düşük değeri bir yıldır söz konusu yerleşim yerinde yaşayanlar; en büyük değerleri de B.D.G.İ.'de 57 yıl, İ.D.G.İ.'de 60 yıl ve Ü.D.G.İ.'de 20 yıldır orada yaşayanlar oluşturmaktadır.

Toplumsal Değişme araştırmasında ise doğduğu yerde oturmayan köy hanehalkı reislerinden %37.2'si toprak yetersizliği, %29.1'iyse geçim sıkıntısı nedeniyle bulunduğu yerden ayrılmıştır, iş değiştirme ve yeni bir iş bulma gibi nedenler de eklendiğinde, ekonomik etkenler ya da baskılarla yer değiştirmek zorunda kalanların oranca yaklaşık üçte ikilik (% 65.4'lük) bir büyüklüğe ulaştığı saptanmaktadır. Geri kalan üçte birlik kesim, geçimsizlik-kan davası, evlenme ve çeşitli nedenlerin yanısıra, ailesine bağımlı olduğu için yer değiştirmiştir. (Sencer vd.1992:386).

Kent hanehalkı reislerine gelince, bu kesimce yer değiştirme nedenlerinin sıra düzeni ve oransal ağırlığı farklıdır. Doğum yeri başka olan

kent hanehalkı reisleri arasında yer değiştirme nedeni olarak geçim sıkıntısı %40.0'la öncelik almaktadır. Bunu, gruplandırılabilir gerekçeler içinde %9.2'yle iş değiştirme ve yeni bir iş bulma, %6.2'yle atanma izlemektedir. Henüz çocukken yer değiştirenler yaklaşık dörtte birlik bir orana ulaşmaktadır (Sencer vd.1992:386).

Eşlerin doğdukları yerden ayrılış nedenleri, hanehalkı reislerinden değişiktir. Gerçekten doğduğu yer başka olan eşlerden köyde yaşayanlar içinde %71.1'inin yer değiştirme gerekçesi evlenmedir. Bunu %9.1'le toprak yetersizliği ve %4.1'le geçim sıkıntısı izlemektedir. Kırda doğduğu yeri çocukken bırakan eş hiç yoktur (Sencer vd. 1992:387).

2.4. Yakın Gelecekte Göç Etme Eğilimi ve Nedenleri

İllerin gelişmişlik düzeyi ile göç etmeyi düşünme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Dokuz GAP ili genel toplamında görüşülen kişiler en yüksek oranda (%84,1) ilerleyen yıllarda yaşadıkları yerden başka bir yere göç etmeyi "hiç düşünmediğini" belirtmiştir (Bkz. EK Tablo-6). Bunu daha sonra, hiç göç etmeyi düşünmeyenlerden yaklaşık sekiz kat daha düşük oranla "ilk fırsatta göç etmeyi isteyenler" izlemektedir. En düşük oran ise göç edip etmeme konusunda "kararsız" olanlardır. Toplumsal Değişme araştırmasında da göç etmeyi düşünmeyen %75 civarında kararlı bir nüfusun olduğu tespit edilmiştir (Sencer vd. 1992:398). Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre ise başka bir yere göç etmek istemediğini söyleyen hane reisleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Henüz yeni olan ve bulunduğu yeni ortama uymaya çalışan çoğunluk ikinci bir göçe kalkışmaya niyetli ve hazırlıklı görünmemektedir. Diğer yandan göç isteğinin en fazla olduğu merkezler Mardin (% 51.6), Siverek (% 52.5) ve Gaziantep (% 58.6), bulunduğu yerde kalma düşüncesinin en yaygın olduğu merkezler ise Kızıltepe (% 77.4) ve Besni'dir (% 71.1) (Akşit vd. 1993:173). Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda ise evren genelinde %5.7'sinin göçe kararlı olduğu, %19.2'sininse göç etmeyi düşündüğü anlaşılmıştır. Buna göre alan nüfusunun dörtte üçü yer değiştirme eğiliminde olmayan kararlı bir nüfus niteliğindedir (Sencer,1992:398). Göç amacıyla yer değiştirmeye kararlı olanların oranı kırda % 6.9'a yükselirken, kentte %4.2'ye inmekte, göçe eğilimli olanlarla birlikte yerinde hareketlenebilecek olan nüfusun (hane halkı reislerinin) oranı kırda % 26.5'ken, kentte % 22.7'ye gerilemektedir (Sencer vd.1992:398).

Bulunduğu yerden göçmeye kararlı olanların en yüksek orana vardığı il % 8.0'le Adıyaman, en düşük olduğu illerse % 3.6'yla Mardin ve % 4.7'yle Gaziantep'dir. Göçe kararlı olanlar Adıyaman'ın kır kesiminde % 8.0'e ulaşırken, Gaziantep'in kent kesiminde % 1.9'a düşmektedir. Buna bağlı olarak durağan nüfusu en düşük düzeyde kalan il % 70.7 ile Adıyaman, en yüksek düzeye varan il ise % 80.4'le Gaziantep' dir (Sencer vd. 1992:399).

Gelişmişlik düzeyine göre göç etmeyi düşünme durumuna bakıldığında ise, oldukça farklı bir eğilimle karşılaşılmaktadır. Şöyle ki, göç etmeyi "hiç düşünmeyenlerin" oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta, illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe de azalmaktadır. Başka bir deyişle, "ilk fırsatta göç etmeyi isteyenlerin" oranı gelişmiş illerde, az gelişmiş illere göre daha fazladır. EK Tablo-6 incelendiğinde bu durum somut olarak görülmektedir. Göç etmeyi "hiç düşünmeyenlerin" oranının en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ. iken, en düşük olduğu iller ise B.D.G.İ.'dir. Tam tersi "ilk fırsatta göç etmek isteyenler" ile "kararsız" olanların oranının en yüksek olduğu iller B.D.G.İ., en düşük olduğu iller ise Ü.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-6). Bu verilerden hareketle, GAP Bölgesi'nin az gelişmiş illerinde (Mardin, Siirt, Şırnak) yaşayan ailelerin ilerleyen yıllarda yaşadıkları yerden bir başka yere göç etmeyi düşünmedikleri yorumu yapılabilir. Ancak söz konusu ailelerin yaşadıkları illerde iş, eğitim, sağlık vb. olanaklar yeterli olduğu taktirde, başka bir deyişle karınlarını doyurabilecekleri sürece memleketlerinden ayrılmak istemedikleri, gerek alan çalışması sırasındaki gözlemlerden gerekse yapılan mülakatlardan hareketle söylenebilir. Özellikle GAP kapsamında planlanan ve henüz uygulamaya koyulmamış olan sulama projelerinin bu üç ilde hayata geçirilmesi ile birlikte var olan göç etme eğilimin daha da düşebileceğini söylemek mümkündür. Ancak sulama projeleri tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda ürün desenine uygun sanayi yatırımlarının yapılması ve daha da önemlisi dengesiz toprak dağılımının çözülmesi vb. sulama projeleri ile birlikte düşünülmesi gereken zorunluluklardır.

Gelişmiş illerde ise göç eğiliminin, az gelişmiş illere gere daha yüksek oranda olmasında, diğer nedenlerin yanı sıra gelişmiş illerin nimetlerinden yararlanan/yararlanamayan ailelerin hem kendileri hem de çocukları için iş, eğitim, sağlık vb. koşulların şu anda yaşadıkları yerlerden daha fazla ve iyi olduğu büyük şehirlerde yaşama isteklerinin kısmen etkili olduğu düşünülebilir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorilerine tek tek bakıldığında, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde, hane reisi, kadın ve gençlerde en yüksek oranı göç etmeyi "hiç düşünmeyenler" oluşturmaktadır. Ancak, yine her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde, gençlerden "ilk fırsatta göç etmeyi isteyenlerin" oranı, hane reisi ve kadınlara göre daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-6). B.D.G.İ.'de "ilk fırsatta göç etmeyi isteyen gençlerin oranı, hane reislerine göre üç, kadınlara göre yaklaşık iki (2,4) kat; İ.D.G.İ.'de, hane reislerine göre iki, kadınlara göre yaklaşık üç (3,4) kat; Ü.D.G.İ.'de ise hane reisi ve kadınlara göre yaklaşık iki buçuk (2,6) kat daha fazladır. Dolayısıyla bölgede genç nüfusun, hane reisi ve kadınlara göre, hane reislerinin de (İ.D.G.İ. Hariç) kadınlara göre göç eğiliminin daha fazla olduğu yorumu yapılabilir (Bkz. EK Tablo-6).

Göç etmeyi şu ya da bu şekilde düşünenlerin göç etme nedenleri arasında iller genelinde birinci sırada "ekonomik nedenler" yer almaktadır. Bunu daha sonra sırası ile "eğitim nedenleri", "çevresel nedenler", "bireysel nedenler" ve "ailevi nedenler" izlemektedir. En düşük oranlar ise yine sırası ile, "güvenlik nedenleri", "köye geri dönüş", "sağlık nedenleri" ve "ailenin diğer üyelerinin ve akrabaların varlığı"dır (Bkz. EK Tablo-7). "Başka" seçeneği kapsamında ise daha çok "tayin" göç etme nedeni olarak ifade edilmiştir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve gençlerin göç etmeyi düşünme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre göç etmeyi düşünme nedenlerine bakıldığında görülmektedir ki, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, göç etme düşüncesini temellendiren iki ana etken, ekonomi ve eğitimdir. Buna göre her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde en yüksek oranda "ekonomik nedenler" göç düşüncesine gerekçe olarak gösterilmiştir. Ekonomik nedenlerden sonra B.D.G.İ ve İ.D.G.İ.'de "eğitim" ile "çevresel" nedenler; Ü.D.G.İ.'de "bireysel nedenler" ile "eğitim" en önemli göç nedenleri olarak ifade edilmektedir (Bkz. EK Tablo-7). Ancak, illerin gelişmişlik düzeyine göre en önemli göç nedeni olarak "ekonomik nedenlerin" oransal ağırlığı da değişmektedir. Şöyle ki, B.D.G.İ.'de göç etmeyi düşünme nedeni olarak "ekonomik nedenleri" ifade edenlerin oranı, İ.D.G.İ.'e göre %6.9 daha düşük, Ü.D.G.İ.'e göre de %2.2 daha yüksektir. Dolayısıyla "ekonomik nedenler" en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda da Ü.D.G.İ.'de ifade edilmektedir.

Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, yapılan mülakatlarda da sık sık ifade edildiği gibi, GAP kapsamında yapılan yatırımlardan en fazla yararlandığı düşünülen Şanlıurfa'nın da içinde yer aldığı İ.D.G.İ.'de, ekonomik nedenlerin göç etme düşüncesini temellendirmesidir. Çünkü yapılan çalışmalarda (Bkz. Güler Parlak 2006:127; 2007:161) GAP kapsamında yapılan barajlardan ve dolayısıyla GAP'tan kazanan Şanlıurfa, kaybeden ise Adıyaman olarak belirtilmektedir. Göç etmeyi düşünme nedenleri arasında ikinci sırada yer alan "eğitim" ise ekonomik nedenlerde olduğu gibi yine en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda da B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ifade edilmiştir (Bkz. EK Tablo-7). Bununla birlikte, Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerden farklı olarak, "bireysel nedenlerin" eğitimden daha fazla göç etme düşüncesinde etkili olduğu söylenebilir. Bunlara ek olarak İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "güvenlik" ve "köye geri dönüş" nedeniyle göç etmeyi düşündüğünü belirten bulunmamaktadır. Dolayısıyla düşünsel olarak söz konusu illerde ekonomi, eğitim ve bireysel nedenlerin, bölgeye özgü güvenlik sorunlarından daha fazla "itici" göç nedeni olduğu yorumu yapılabilir. Buradan hareketle de, GAP'ın iki önemli alanda, başka bir deyişle hem ekonomik yatırımlar yoluyla istihdam yaratma alanında, hem de eğitim olanaklarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için eğitim alanında bölge çapında yeni ve daha kapsamlı eylem planlarını kısa sürede uygulamaya geçirmesinin bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Özellikle, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi diğerlerine göre, göreceli olarak daha üst düzeyde olan illerde bile ekonomi ve eğitim etkenlerinin göç etme düşüncesini temellendirmesi, öncelikle bu iki alanda yapılacak olan yatırımların dokuz ili de kapsayacak şekilde planlanması açısından önem taşımaktadır.

Hane reisi, kadın, genç kategorilerine ve illerin gelişmişlik düzeyine göre, göç etmeyi düşünme nedenleri karşılaştırıldığında, her üç kategoride de en yüksek oran yine "ekonomik nedenler"dir. Fakat Ü.D.G.İ.'de gençler açısından, hane reisi ve kadınlardan farklı olarak, ekonomik nedenlerle aynı oranda olmak üzere "bireysel nedenler" de göç etmeyi düşündürmektedir. Ancak, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hane reisinden gence doğru gidildikçe "ekonomik nedenler" oransal olarak düşmektedir. Başka bir deyişle "ekonomik neden" her iki gelişmişlik düzeyindeki illerde oransal olarak hane reislerinde kadınlara göre, kadınlarda ise gençlere göre daha yüksektir. Sadece Ü.D.G.İ.'de bu durumun farklı olduğu görülmektedir. Şöyle ki,

Ü.D.G.İ.'de "ekonomik neden" oransal olarak kadınlarda, hane reisi ve gençlere göre daha yüksektir.

Göç etmeyi düşünmelerinin en önemli nedeni olarak ikinci sırada hane reislerinde, B.D.G.İ.'de, "ailevi nedenler", İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "bireysel nedenler"; Kadınlarda, B.D.G.İ.'de "çevresel nedenler", İ.D.G.İ.'de, eşit oranda olmak üzere "ailevi" ve "bireysel" nedenler, Ü.D.G.İ.'de "bireysel nedenler"; Gençlerde ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde "eğitim nedenleri" yer almaktadır. Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, gençler için göç etmeyi düşünme nedeni olarak "eğitimin", oransal olarak hane reisleri ve kadınlara göre çok daha yüksek olmasıdır (Bkz. EK Tablo-7). Sonuç olarak, hane reisi, kadın ve genç, göç etmeyi düşünmede en önemli neden olarak, "ekonomik nedenler" ortak paydasında buluşmakla birlikte, ekonomik nedenler dışındaki diğer nedenlerin sıralaması her üç kategori için illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Örneğin "eğitim" göç nedeni olarak Ü.D.G.İ.'de sadece genç kategorisi tarafından; "güvenlik nedenleri" B.D.G.İ.'de sadece kadınlar tarafından, ifade edilmektedir.

3. Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar

GAP'ın etkisiyle Bölge'nin ekonomik yapısında değişen ve halen varlığını sürdüren öğeler bu bölümde ele alınmıştır. Bu amaçla da GAP kapsamında yer alan illerin gelişmişlik düzeyine göre istihdam, sosyal güvenlik kapsamında olup olmama, sendikaya üyelik durumuna ilişkin vb. verilerin analizi "ekonomik yapı" başlığı altında yapılmıştır. Bunların yanı sıra tasarruf eğilimi, gelirin hangi kalemler aracılığı ile tüketime dönüştüğü (tüketim eğilimi), hanelerin sahip olduğu taşınır-taşınmaz mallara ilişkin verilerin de bu çerçevede analizi yapılmaya çalışılmıştır. Yine aynı başlık altında, illerin gelişmişlik düzeyine göre hanelerin geçim kaynakları, eğer tarımsal üretim yapılıyorsa ürün deseni ve çeşitliği, ürünün nasıl değerlendirildiği, tarımsal üretimde karşılaşılan sorunlar, tarımsal bilgilendirilme boyutu, genel anlamda ekonomik durumdan memnuniyet düzeyi ile ilgili veriler, geçimlik tarım ekonomisinden pazar ekonomisine uzanan çok geniş bir yelpazede ve yaklaşık 10-15 yıl öncesi ile bu günkü durum karşılaştırılarak verilmiştir. Sonuç olarak, ekonomik yapı öğeleri açısından öncesi ile bugünkü durum karşılaştırılarak GAP ile birlikte, söz konusu illerde ekonomik anlamda değişme eğilimi irdelenmiştir.

3.1. Çalışma Durumu

Dokuz GAP ilinde örneklem kapsamında yer alan kişiler arasında en yüksek oranı, her hangi bir işte çalışmadığını, başka bir deyişle şu anda para kazandığı bir iş yapmadığını belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-8). Çalıştığını belirtenler ise, çalışmadığını ifade edenlerden yaklaşık 3 kat (2.7) daha düşük orandadır. Başka bir deyişle görüşülenlerden sadece 1/3'ü aktif olarak gelir getiren bir işte çalışmaktadır. Toplumsal Değişme araştırmasında ise kırda %2.6 ve kentte ise % 9.3'e varan açık işsizlerin bulunduğu saptanmıştır. Görünür işsizliğin süreğenliğine bakıldığındaysa, işsiz hanehalkı reislerinden % 85.2'sinin üç yıldan uzun bir süredir bu durumda olduğu saptanmaktadır. Buna karşılık bir ile üç yıldan beri işsiz olanlar % 11.1, henüz işsiz kalanlarsa % 3.7 düzeyindedir. İşsizliğin en yüksek oranda olduğu Diyarbakır'da işsizlerin tümü, Mardin'deyse % 85.7'si üç yılı aşkın bir süredir işsizdir (Sencer vd. 1992:418).

Bugünkü durum itibariyle bakıldığında ise illerin Gelişmişlik düzeyi ile çalışma durumu arasında istatistiksel olarak da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. "Çalışmadığını" belirtenlerin oransal olarak en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller ise İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. Ancak B.D.G.İ. ile İ.D.G.İ. arasında "çalışmadığını" belirtenlerin oranları arasındaki fark (%1.5) çok düşüktür. Dolayısıyla çalışanların, başka bir deyişle istihdam edilenlerin B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de ağırlıkta olduğu, istihdam dışı nüfusun ise Ü.D.G.İ.'de yoğunlaştığı görülmektedir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de kadınlardan "çalışmadığını" belirtenler en yüksek orandadır. Daha da önemlisi illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kadınlardan çalışmayanların oranı da yükselmekte ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-8). Kadınlardan sonra çalışmayanlarda ikinci en yüksek oran gençlerdedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre gençlerden de, "çalışmadığını" belirtenlerin en yüksek olduğu iller yine Ü.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "çalışmayan" gençlerin oranı birbirine çok (%0.4'lük farkla) yakındır. Çalışmayanların en düşük oranda olduğu kategori ise hane reisleridir. Ancak iller arasında hane reislerinde de "çalışmayanların" en yüksek oranda olduğu iller, kadın ve gençte olduğu gibi, Ü.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. Hane reislerinde "çalışmayanların" en düşük olduğu iller ise İ.D.G.İ.'dir. Sonuç olarak, iller hem kendi içinde hem de gelişmişlik derecelerine göre karşılaştırılarak aktif olarak gelir getiren bir

işte çalışma durumu açısından hane reisleri birinci sırada (%60.6), gençler ikinci sırada (%14.3) kadınlar da üçüncü ve son sırada (%5.8) yer almaktadır. Öyle ki, kadınlardan çalışanlar hane reislerinin yaklaşık 1/10'una eşittir. Başka bir anlatımla 10 çalışan hane reisine bir çalışan kadın karşılık gelmektedir. Hane reisi ve kadın çalışanların ağırlıkta olduğu illerin İ.D.G.İ., gençlerde de, İ.D.G.İ.'e göre çok düşük bir (%0.4'lük) farkla, B.D.G.İ. olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmadığını belirtenlerin çalışmama nedenlerine bakılacak olursa, iller genelinde en yüksek (%31) oranı "ev hanımı" olmayı çalışmama gerekçesi olarak belirtenler oluşturmaktadır ki, kuşkusuz bunlar daha sonra aşağıda değinileceği üzere örneklem kapsamında yer alan kadın nüfustur. Bunu daha sonra sırası ile "öğrenci" olduğu için (%19), "işsiz veya uygun iş olmadığı" (%16.9), "ailesi çalışmasına izin vermediği" (%6.4), "yaşlı olduğu" (%6), "emekli olduğu" (%5.1), "eşi çalışmasına izin vermediği" (%3.3), "çalışmaya ihtiyacı olmadığı" (%3.8), "hasta olduğu" (%2.9), "çocukları yetiştirdiği" (%2.6) için çalışmadığını belirtenler izlemektedir. En düşük oranları ise, eşit oranlarda olmak üzere, "tarla-köy işleri ile uğraştığı" ve "bir mesleği olmadığı" (%0.4) için çalışmadığını belirtenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile çalışmama nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en yüksek oranı "ev hanımı" olduğu için çalışmadığını belirtenler oluşturmaktadır. Ancak, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "ev hanımlığı nedeniyle" çalışmadığını belirtenlerin oranı da artmaktadır. Dolayısıyla Ü.D.G.İ.'de "ev hanımı" olduğundan çalışmadığını belirtenlerin oranı (%42.7), B.D.G.İ.'e (%23.8) ve İ.D.G.İ.'e (%31.1) daha yüksektir. B.D.G.İ. (%19.4) ile İ.D.G.İ.'de (%19.8), çalışmama nedeni olarak "ev hanımlığından" sonra ikinci sırada "öğrencilik" gelirken, Ü.D.G.İ.'de ikinci sırada "işsizlik veya uygun işin olmaması" (%23.4) gelmektedir. Ü.D.G.İ.'de "öğrencilik" nedeniyle çalışmadığını belirtenler (%17.3) üçüncü sırada yer alırken, B.D.G.İ.'de (%15.4) ve İ.D.G.İ.'de (%14.1) "işsizlik veya uygun iş olmadığı" için çalışmadığını belirtenler ise üçüncü sırada yer almaktadır. Anlaşılacağı üzere, "işsizlik veya uygun iş olmadığı" için çalışmadığını belirtenlerin oranı, İ.D.G.İ.'de diğer illere göre daha düşüktür. İlginç bir veri de "eşi çalışmasına izin vermediği için" çalışmadığını belirtenlerde görülmektedir. Şöyle ki, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "eşi izin vermediği için" çalışmadığını belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük

orana (%0.3) Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana (%4.9) da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %3.4'tür. "Ailesi çalışmasına izin vermediği için" çalışmadığını belirtenlerin oranının (%8.2) en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük (%4.1) olduğu iller de yine Ü.D.G.İ.'dir. "Çocukları yetiştirdiği" ve "çalışmaya ihtiyacı olmadığı ya da çalışmak istemediği" için çalışmadığını belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmektedir. Buna göre "çocukları yetiştirdiği" için çalışmadığını belirtenlerin en yüksek oranda (%4.4) olduğu İller B.D.G.İ.; en düşük oranda (%0.2) Ü.D.G.İ.'dir. Yine benzer şekilde "çalışmaya ihtiyacı olmayanların ya da çalışmak istemeyenlerin" en yüksek oranda (%6.5) olduğu iller B.D.G.İ.; en düşük oranda (%0.8) Ü.D.G.İ.'dir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise çalışmama nedeni olarak hane reislerinde B.D.G.İ.'de en yüksek oranı (%29.8) "işsizlik ya da uygun iş bulamama"; en düşük oranları (%0.5), eşit oranda olmak üzere, "tarla-köy işleri yaptığı", "eğitim eksikliği ya da eğitimsizlik", "bir mesleğinin olmayışı", "ailesinin çalışmasına izin vermemesi", "çocuklarını yetiştirmesi" ve "çalışmaya ihtiyacı olmaması ya da istememesi" oluşturmaktadır. İ.D.G.İ.'de en yüksek (%35.2) oranı "emeklilik" nedeniyle çalışmama; en düşük (%0.2) oranı "bir mesleğin olmayışı" nedeniyle çalışmama; Ü.D.G.İ.'de ise, en yüksek (%43.5) oranda "işsizlik veya uygun işin olmaması", en düşük (%7.6) ise eşit oranlarda olmak üzere "hastalık" ve "ev hanımı olma" nedenleri gelmektedir.

Kadınlar tarafından çalışmama nedeni olarak, B.D.G.İ.'de en yüksek (%43.3) oranda "ev hanımlığı", en düşük (%0.9) oranda da "tarla-köy işleri yapma"; İ.D.G.İ.'de en yüksek (%51.9) oranda yine "ev hanımlığı", en düşük oranda (%0.2) "bir mesleğinin olmayışı", Ü.D.G.İ.'de ise diğer illerde olduğu gibi en yüksek (%96,6) oranda "ev hanımlığı", eşit oranlarda olmak üzere, en düşük oranda (%0.4) da "yaşlılık", "eşin çalışmaya izin vermemesi, "ailesinin çalışmaya izin vermemesi" ve "çocuklarını yetiştirmesi" ifade edilmiştir. Verilerden anlaşılacağı üzere kadınlarda, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "ev hanımı olduğu" için çalışmadığını belirtenlerin oranı da artmaktadır. Buna karşılık yine kadınlarda, "eşi çalışmaya izin vermeyenler" oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en yüksek oranlara (%10.3) B.D.G.İ.'de, en düşük orana (%0.4) da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Kadınlardan "ailesi çalışmasına izin vermediği için" çalışmadığını belirtenlerin oranı da en yüksek oranda (%8.8) olduğu İller İ.D.G.İ.; en düşük (%0.4) oranda olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir.

Gençlerde ise çalışmama nedeni olarak her üç gelişmişlik derecesindeki ilde de en yüksek oranları "öğrenci" olduğu için çalışmadığını belirtenler oluşturmaktadır. Ancak İ.D.G.İ.'de "öğrenci" olduğu için çalışmadığını belirtenlerin oranı (%52.2), B.D.G.İ.'e (%49.5) ve Ü.D.G.İ.'e (%45.5) göre daha yüksektir. Yine gençlerde, çalışmama nedeni olarak "öğrencilikten" sonra ikinci sırada yer alan "işsizlik veya uygun işin olmamasını" belirtenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%36.8) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%15.5) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %22.3'tür. Gençlerden "ailesi izin vermediği için" çalışmadığını belirtenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%10.3) oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%12.8) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran (%11.3) Ü.D.G.İ.'den %1 daha yüksektir.

Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre hane reislerinin büyük çoğunluğu (%74.2-525 hanereisi) kendilerini çiftçi olarak tanımlamışlar; 55 hane reisinin kent ya da kırda mevsimlik işçilik yaptığı; belirgin bir meslek grubu olarak şoförlerin de 32 kişiyle temsil edildikleri saptanmıştır. Kendilerini doğrudan işsiz olarak tanımlayanlar ise 37 kişidir. İmam, kamu görevlisi, serbest meslek, seyyar satıcı, lokantacı veya kahveci, köy korucusu, işçi emeklisi, değirmenci, elektrikçi, sıvacı ve kasap olarak işlerini tanımlayan hane reisleri bulunmasına rağmen bu meslek gruplarındaki sayılar çok düşüktür (Akşit vd. 1993:44). Bu veriler ışığında EK Tablo-9 ise geçmişle bugünkü durumu karşılaştırması bakımından önemli veriler sunmaktadır.

İstihdam içinde yer alanların çalışma alanlarına bakıldığında tüm iller genelinde en yüksek oranı "kendi işinin sahibi" olanlar oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar izlemektedir. En düşük oran ise, "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı" çalıştığını belirtenlerdir (Bkz. EK Tablo-9).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve genç tarafından yapılan iş arasında istatistiksel olarak da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre "kendi işinin sahibi" olanların oransal olarak en yüksek olduğu iller, eşit oranda olmak üzere, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir.

Her ne kadar B.D.G.İ. kategorisinde yer alan Gaziantep ve Kilis İlleri sanayicilerin, dolayısıyla kendi işini yapanların ağırlıkta olduğu iller olsa da, EK Tablo-9'daki verilerden de anlaşılacağı üzere, "kendi işinin sahibi"

olanların oranı B.D.G.İ. ile İ.D.G.İ. 'de bir birine eşittir. Bunda, GAP sonrası özellikle Şanlıurfa'da tarım (çırçır fabrikası, yem fabrikası, tarımsal girdi satış yerleri vb.) ve inşaat sektörü ile ilgili iş yeri açanların, çiftçilikle uğraşanların sayısının artmasının etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca, bilindiği üzere Kilis ve Gaziantep illeri teşvik kapsamından çıkarıldığı ve daha önce teşvik kapsamında olmayan Adıyaman ili teşvik kapsamına alındığı için, söz konusu illerdeki bazı bireysel yatırımların Adıyaman iline kaydırılmasının da bu oranın yükselmesinde etkili olduğu yorumu yapılabilir. Nitekim alan araştırması sürecinde Gaziantep ilinde yapılan mülakatlarda, Gaziantep'in en büyük firmalarından olan SANKO'nun bile teşvikten yararlanabilmek amacıyla bazı yatırımlarını Adıyaman'a ve Kahramanmaraş'a yaptığı öğrenilmiştir.

"Ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanların, oransal olarak en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. Bu veri aynı zamanda Tablo 17'ye ilişkin olarak yapılan yorumu da destekler niteliktedir. Şöyle ki, nüfus hareketliliği açısından Ü.D.G.İ.'de en yüksek oranı "bölgenin dışından başka ilden" gelenler oluşturmaktadır (Tablo 17). Bu da söz konusu illere özgü güvenlik koşulları vb. nedeniyle bölge dışından çok sayıda devlet memurunun orada çalışması ile açıklanmıştır. Nitekim EK Tablo-9'daki veriler de bunu kısmen doğrulamaktadır.

"Ücretle/maaşla ve yarı zamanlı" çalışanlarda ise, diğer iki iş kategorisinden farklı olarak, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe oransal olarak bir düşüş görülmektedir. Dolayısıyla "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı" çalışanların en yüksek oranda olduğu iller B.D.G.İ., en düşük olduğu ise Ü.D.G.İ.'dir (EK Tablo-9.)

Yukarıda sıralanan işlerin dışında yapılan "başka" işlere bakıldığında, bunlar iller genelinde kendi içinde oransal olarak sırası ile şu şekilde belirtilebilir: %47'si "gündelik-mevsimlik tarım işçiliği", %44'ü "geçici işçilik/inşaat işçiliği" ve %9'u da "ortakçılık-yarıcılık" yaptığını belirtmiştir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, "gündelik-mevsimlik tarım işçiliği" yapanların en yüksek (%57.1) oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük (%41.4) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.'de "gündelik-mevsimlik tarım işçiliği" yaptığını belirtenlerin oranı ise %52'dir.

"Başka" seçeneği kapsamında "geçici işçilik/inşaat işçiliği" yapanların en yüksek (%44.3) oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük (%42.9) oranda olduğu İller Ü.D.G.İ.'dir. Ancak, B.D.G.İ. ile (%44) İ.D.G.İ.'de bu oran bir birine (%0.3'lük farkla) çok yakındır.

"Ortakçılık-yarıcılık" yaptığını belirtenler ise yine İ.D.G.İ.'de en yüksek (%14.3) oranda; B.D.G.İ.'de ise en düşük (%4) orandadır. Ü.D.G.İ.'de ise "başka" seçeneği kapsamında "ortakçılık-yarıcılık" yaptığını belirten yoktur.

Çalışan hane reisi, kadın ve genç kategorilerinin yaptıkları işlerin, hem söz konusu kategorilerin kendi aralarında hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre biraz farklılaştığı EK Tablo-9'dan hareketle söylenebilir. Şöyle ki, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ'de hane reislerinde en yüksek oranı "kendi işinin sahibi olanlar", Ü.D.G.İ.'de de "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar oluşturmaktadır. Hane reislerinde de illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "kendi işinin sahibi olanların" oranı düşmektedir. Buna göre "kendi işinin sahibi olanların" oranı B.D.G.İ.'de İ.D.G.İ.'e göre; İ.D.G.İ.'de de Ü.D.G.İ.'e göre daha yüksektir.

Kadınlarda ise B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "kendi işinin sahibi olanlar"; Ü.D.G.İ.'de de "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar en yüksek orandadır. Kadınlar için de, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "kendi işinin sahibi olanların" oranının düştüğü söylenebilir. Dolayısıyla "kendi işine sahip olduğunu" belirten kadınların oranı, diğer illere göre B.D.G.İ.'de en yüksek; Ü.D.G.İ.'de ise en düşüktür (EK Tablo-9). Ancak bu oranlar yorumlanırken, çalışan kadın ve genç sayısının, hane reislerine göre çok daha düşük (EK Tablo-8) olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim Ü.D.G.İ.'de çalışan toplam kadın sayısı sadece yedi, örneklem kapsamında ise çalıştığını belirten kadınların oranı %5.6'dır. Gençlerden ise şu anda çalıştığını belirtenlerin oranı %14.2'dir. Buna karşılık hane reislerinden çalışanların oranı %60.2'dir. Toplamda ise Örneklem kapsamında çalışanların oranı %26.5'tir. Ancak, hane reisi ve genç kategorileri içerisinde kadınların da bulunduğu düşünülerek, çalışıp çalışmama durumuna sadece cinsiyete göre bakıldığında, çalışan kadın oranının (%5.1) daha da düştüğü görülmektedir. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe cinsiyet açısından çalıştığını belirten kadın oranı da düşmekte ve en düşük (%3.2) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%6.5) orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise çalışan kadın oranı (%4.5), B.D.G.İ.'e göre %2 daha düşüktür.

Gençlerde B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de en yüksek oranı, "kendi işinin sahibi" olanlar; en düşük oranı "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı çalışanlar" oluşturmaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise, diğer iki ilden farklı olarak, en yüksek oranı "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar; en düşük oranı da yine diğer illerde olduğu gibi "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı çalışanlar"

oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, gençlerden "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanların oranının arttığı ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşıldığı söylenebilir.

Ücretle/Maaşla ve tam zamanlı çalışanların iş kollarına bakıldığında %47.7'si "memur" (öğretmen, defterdarlık, doktor, imam), %19.7'si "özel sektörde" yardımcı eleman (teknisyen, güvenlik görevlisi vb.), %32.6'sı kamu kurum/kuruluşunda "işçi" (belediye, bayındırlık, DSİ vb.)'dir. Ücretle/Maaşla ve yarı zamanlı çalışanlardan %42.1'inin "işçi", %57.9'unun da "özel sektörde" çalıştığı verilerden hareketle söylenebilir. Kendi işinin sahibi olanlardan da %36.5'i "esnaf", %33.9'u "kendi toprağında çiftçilik", %19'u "serbest meslek", %5'i "ticaret", %4.6'sı "hayvancılık-besicilik", %0.9'u da "zanaatkarlık" ile uğraştığını belirtmiştir.

Sonuç olarak yapılan iş açısından hane reisi, kadın ve genç karşılaştırıldığında, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de oransal olarak hane reisi, kadın ve kısmen de gençlerde birinci sırada "kendi işinin sahibi olanlar", ikinci sırada "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar, üçüncü sırada "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı" çalışanlar yer almaktadır. Ancak Ü.D.G.İ.'de her üç kategoride de ilk sırada "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar, ikinci sırada "kendi işinin sahibi olanlar", üçüncü sırada "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı" çalışanlar yer almaktadır. "Kendi işinin sahibi olanların" ağırlıkta olduğu iller, diğer illere göre hane reislerinde ve kadınlarda B.D.G.İ.; gençlerde de İ.D.G.İ.'dir. Kadınlarda, hem diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ilden hem de hane reisi ve gençlerden farklı olarak, Ü.D.G.İ.'de "kendi işinin sahibi olanlar" ile "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı" çalışan yoktur. Buradan hareketle öncelikle, genel olarak tüm bölgede özel olarak ise Ü.D.G.İ.'de, kadınlara yönelik yeni istihdam alanları/olanakları yaratılmasının bir zorunluluk olduğu söylenebilir.

Yukarıda sıralanan işlerin ortalama olarak ne kadar zamandan beri yapıldığına bakılacak olunursa, iller genelinde işin yapılma süresi ortalama 16.7 yıl (Std.sapma=11.9)'dur. En küçük değeri, söz konusu işi bir yıldır yapanlar; en büyük değeri de 60 yıldır yapanlar oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, yapılan işlerin ortalama süresinin en yüksek olduğu iller 18.3 yıl (Std.sapma=12.4) ile İ.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de 12.8 yıl (Std.sapma=8.8) ile Ü.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.'de ise ortalama 16.8 yıl (Std.sapma=12.2)'dir. Her üç gelişmişlik düzeyindeki iş en az bir yıldan beri yapılmakta; en fazla B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de 60 yıldan; Ü.D.G.İ.'de de 45 yıldan beri yapılmaktadır.

Ancak, yapılan iş türlerinde yaklaşık son 10-15 yıl içinde her hangi bir değişim eğilimin olup olmadığının anlaşılması aşısından, tek tek yapılan işlerin ortalama yapılma zamanlarına bakılması yararlı olacaktır. Buna göre B.D.G.İ.'de çalışanlardan ücretle/maaşla ve tam zamanlı iş kategorisinde olanların "memurluğu" ortalama 17.2 yıl (Std.sapma=7), "işçiliği" ortalama 10.5 (Std.sapma=8.8), özel sektörde yine "işçiliği" ortalama 10.8 (Std.sapma=8.3) yaptığı verilerden hareketle söylenebilir. En az memuriyetlik yapanın 2 yıl, en fazla memuriyetlik yapanın 30 yıl; en az işçilik yapanın altı ay, en fazla işçilik yapanın 28 yıl, özel sektör de ise en az işçilik yapanın yine altı ay, en fazla işçilik yapanın da 30 yıl yaptığı anlaşılmaktadır. Kendi işinin sahibi olanlardan ise "esnaflık" yapanların ortalama 14.4 yıl (Std.sapma=10.2), "serbest meslek sahibi" olanların ortalama 10.4 yıl (Std.sapma=7), "kendi toprağında çifçilik" yapanların ortalama 33.2 yıl (Std.sapma=13.3), "hayvancılık-besicilik" yapanların ortalama 25.9 yıl (Std.sapma=11.8), "ticaret" yapanların ortalama 18 yıl (Std.sapma=7.4) ve "zanaatkarlıkla" uğraşanların ortalama 11.5 yıl (Std.sapma=7.8) söz konusu işleri yaptıkları söylenebilir. B.D.G.İ.'de "başka" uğraşı alanları kapsamında olan "tarım işçiliği" ortalama 15.1 yıl (Std.sapma=12), "inşaat işçiliği-ustalığı" ortalama 15 yıl (Std.sapma=14.5), "ortakçılık-yarıcılık" ise ortalama 27.5 yıl (Std.sapma=17.7) yapılmıştır. Esnaflığı, serbest meslek sahipliğini en az 1 yıldır en fazla ise esnaflığı 45, serbest meslek sahipliğini 30 yıldır yapan bulunmaktadır. Kendi toprağında çiftçilik yapanlar ise bu isi en az dört yıldır, en fazla da 60 yıldır yapmaktadırlar. Ticaretle uğraşanlar en az 3,5 yıldır, en fazla 30 yıldır; zanaatkarlar en az 6 yıldır, en fazla da 17 yıldır bu işe devam etmektedirler.

İ.D.G.İ.'de ise, ücretle/maaşla ve tam zamanlı iş kategorisinde "memur" olanlar ortalama 17.9 yıl (Std.sapma=8.4), "işçi" olanlar ortalama 12.8 (Std.sapma=10), özel sektörde "işçi" olanlar ortalama 13.7 yıl (Std.sapma=13) çalışmışlardır. Memurluk yapanlar en az 1,5 yıldır, en fazla 30 yıldır; işçilik yapanlar en az 1 yıldır, en fazla 30 yıldır; özel sektörde çalışanlar en az 1 yıldır, en fazla 30 yıldır söz konusu işleri yapmaktadırlar. Kendi işinin sahibi olanlardan "esnaflık" yapanlar ortalama 16.2 yıl (Std.sapma=13), "serbest meslek sahipleri" ortalama 13.9 yıl (Std.sapma=9), "kendi toprağında çiftçilik yapanlar" ortalama 23.7 yıl (Std.sapma=14), "ticaret" yapanlar ortalama 12.8 yıl (Std.sapma=8.2), "zanaatkarlık" yapanlar ortalama 15 yıl (Std.14.1) söz konusu işlerde çalışmışlardır. Esnaflar en az 7 aydır, en fazla 45 yıldır; serbest meslek sahipleri en az 2, en

fazla 30 yıldır; kendi toprağında çiftçilik yapanlar yine en az iki, en fazla 60 yıldır; ticaretle uğraşanlar en az 3, en fazla 20 yıldır; zanaatkarlık yapanlar en az beş, en fazla 25 yıldır bu işle uğraşmaktadırlar. İ.D.G.İ.'de "tarım işçiliği" yapanlar ortalama 17.2 yıl (Std.sapma=10.7), "inşaat işçisi-ustası" olanlar ortalama 18.5 yıl (Std.sapma=11.3), "hayvancılık-besicilik" yapanlar ortalama 21.4 yıl (Std.sapma=15.6), "ortakçılık-yarıcılık" yapanlar da ortalama 21.4 yıl (Std.sapma=11.8) söz konusu işleri yapmaktadırlar. Tarım işçiliği yapanlardan en az üç, en fazla 50 yıldır; inşaat işçiliği-ustalığı yapanlardan en az bir, en fazla 40 yıldır; hayvancılık-besicilik yapanlardan en az iki, en fazla 40 yıldır; ortakçılık-yarıcılık yapanlardan en az 10, en fazla yine 40 yıldır bu işle uğraşanlar bulunmaktadır.

Ü.D.G.İ.'de de, ücretle/maaşla ve tam zamanlı iş kategorisinde yer alan "memurlar" ortalama 11.4 yıl (Std.sapma=7.7), "işçiler" ortalama 14.3 yıl (Std.sapma=8.9), özel sektörde "işçilik" ortalama 9.8 yıl (Std.sapma=8.9) çalışmışlardır. Memur, işçi ve özel sektörde çalışanlardan en az çalışanların bir yıl, en fazla çalışanların ise memurlarda 30 yıl, işçilerde 40 yıl, özel sektörde 34 yıl olduğu anlaşılmaktadır. Kendi işinin sahibi olanlardan "esnaflık" yapanlar ortalama 12.9 (Std.sapma=7.6), "serbest meslek sahipleri" ortalama 11.2 yıl (Std.sapma=7.5), "kendi toprağında çiftçilik yapanlar" ortalama 25.8 yıl (Std.sapma=11.6), "hayvancılık-besicilik" yapanlar ortalama 8 yıl (Std.sapma=0) bu işi yapmışlardır. Ü.D.G.İ.'de örneklem kapsamında "ticaret" ve "zanaatlarla" uğraşan yoktur. Esnaflık yapanlardan en az bir, en fazla 25 yıldır; serbest meslek sahiplerinden en az altı aydır, en fazla 30 yıldır; kendi toprağında çiftçilik yapanlardan en az 15, en fazla 45 yıldır; "hayvancılık-besicilik" yapanlardan en az-en fazla 8 yıldır bu işi yapanlar bulunmaktadır. "Tarım işçiliği" yapanlarda ise ortalama dokuz yıl (Std.sapma=8.9), "inşaat işçiliği-ustalığı" yapanlarda ortalama 16 yıl (Std.sapma=12.4)'dır. Ü.D.G.İ.'de yine örneklem kapsamında "ortakçılık-yarıcılık" yapan bulunmamaktadır. Tarım işçiliği yapanlardan en az beş ay, en fazla 25 yıldır; inşaat işçiliği-ustalığı yapanlardan en az iki, en fazla 35 yıldır söz konusu işlerle uğraşanlar bulunmaktadır.

Çalışmakta olanların başka bir gelir sağlayıcı ek işi olup olmadığına bakıldığında, iller genelinde çalışanlardan %12.4'ünün ek bir iş daha yaptığı anlaşılmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi ile ek iş yapma arasında da istatistiksel olarak da anlamlı olan bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi arttıkça gelir sağlayan başka bir iş yapanların oranı da artmaktadır. Dolayısıyla ek geliri olanların oranının en yüksek (%16) olduğu

iller B.D.G.İ., en düşük (%4.8) olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. İ.D.G.İ.'de ise ek bir işi daha olanların oranı (%11.9), B.D.G.İ.'den %4.1 düşüktür. Ek gelir getiren bir işte çalışanlar arasında ise iller genelinde sırasıyla %50 ile "çiftçilik", %11.4 ile "hayvancılık-besicilik", %10.5 ile "emekli aylığı", %8.8 ile "serbest meslek", %5.3 ile "ev ya da dükkan kirası", %3.5 ile eşit oranlarda olmak üzere "esnaflık" ve "aile desteği", %2.6 ile yine eşit oranlarda olmak üzere "işçilik" ve "ticaret" ve %1.8 ile "gündelik mevsimlik tarım işçiliği-gündelik işçilik" bulunmaktadır.

3.2. Sosyal Güvenlik

Bölge açısından, çalışma yaşamının içinde yer alıp almama kadar, çalışan ve çalışmayanların her hangi bir sosyal güvenlik kapsamında olup olmaması da önemli bir veridir. EK Tablo-10'dan anlaşılacağı üzere tüm iller genelinde en yüksek oranı sosyal güvenlik kapsamında olanlar oluşturmaktadır. Sosyal güvencesi olanların oranı, olmayanlara göre yaklaşık üç buçuk (3.5) kat daha fazladır. Bu da, sosyal güvencesi olanların sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri, emeklilik geliri sağlayarak en azından geleceklerini kısmen de olsa güvence altına alabilmeleri vb. açısından Bölge için önemli bir gösterge olarak yorumlanabilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile sosyal güvenlik kapsamında olup olmama arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında sosyal güvenlik kapsamında olanların oranının en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ., en düşük de B.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-10). Bu durum, Ü.D.G.İ.'de çalışanların oranının diğer illere göre daha düşük (Bkz. EK Tablo-8) olduğundan dolayı ilk bakışta bir çelişkili bir durum olarak algılanabilir. Ancak, Ü.D.G.İ.'de çalışmayanların oranı yüksek olduğu halde sosyal güvenlik kapsamında olanların oranının diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre yüksek olmasında, "Yeşil Kart" sahibi olanların burada daha fazla olmasının bunda etkisi olduğu düşünülebilir (Bkz. EK Tablo-11).

Hane reisi, kadın ve genç kategorilerinde ise B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de illerde hane reisinden kadına doğru gidildikçe sosyal güvenlik kapsamında olma oranı düşerken, Ü.D.G.İ.'de farklı olarak, kadınlardan sosyal güvenlik kapsamında olanların oranı daha yüksektir. Dolayısıyla sosyal güvenlik kapsamında olanlar arasında en yüksek oran hane reislerindedir. Bunu daha sonra kadınlar izlemekte ve en düşük oran da gençlerdedir. Çalışmayan kadın oranı, hane reisi ve gençlere göre çok yüksek (Bkz. EK Tablo-8) olduğu halde, sosyal güvenlik kapsamında olan kadınların eşlerinden dolayı

bu haktan yararlandıklarını düşündürmektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre de sosyal güvenlik kapsamında olan hane reisi, kadın ve gençlerin en yüksek oranda olduğu iller yine Ü.D.G.İ.'dir. Kadın hariç, en düşük olduğu iller ise B.D.G.İ.'dir. Kadınlarda en düşük olanların oranı B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de birbirine eşittir.

İller genelinde bağlı bulunulan Sosyal Güvenlik Kuruluşları sıralamasında en yüksek oranı "Yeşil Kart" sahipliği oluşturmaktadır. Bunu daha sonra sırasıyla SSK ve eşit oranlarda olmak üzere Emekli Sandığı ile Bağ-Kur izlemektedir. En düşük oran ise, "özel sigorta" yaptıranlardır (Bkz. EK Tablo-11).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile bağlı olunan Sosyal Güvenlik Kuruluşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının illerin gelişmişlik düzeyine göre dağılımında Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'a bağlı olanların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi artıkça artmaktadır. Başka bir deyişle Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'a bağlı olanlarının oranının en yüksek olduğu iller B.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. "Yeşil Kart" ı olanlar da ise, doğal olarak, tam tersi bir durum söz konusudur. Şöyle ki "Yeşil Kartı" olanların oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana ise B.D.G.İ.'de ulaşmaktadır. "Özel Sigorta" kapsamında alanlar da en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de; en düşük oranda ise B.D.G.İ.'dedir (Bkz. EK Tablo-11).

Hane reisi, kadın ve genç kendi arasında karşılaştırıldığında, her üç kategori için de birinci sırada "Yeşil Kart" sahibi olma (%39); ikinci sırada SSK'lı olma (%29,5), son sırada ise "özel sigorta" gelmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre hane reisi, kadın ve gençlerde en yüksek oranı B.D.G.İ.'de SSK'lı olanlar; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de de "Yeşil Kart" sahibi olanlar oluşturmaktadır. En düşük oranlar ise, her üç kategori için de "özel sigorta" kapsamında olanlardır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına tek tek bakıldığında ise hane reisi, kadın ve gençlerde Emekli Sandığı'na, SSK'ya bağlı olanların en yüksek oranda olduğu iller B.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. Bağ-Kur kapsamında olma ise, hane reisi ve gençlerde B.D.G.İ.'de en yüksek oranda, Ü.D.G.İ.'de de en düşük orandadır. Kadınlarda, hane reisi ve gençlerden farklı olarak, Bağ-Kur'lu olma oranı, İ.D.G.İ.'de en yüksek ve yine Ü.D.G.İ.'de en düşüktür. Özel Sigorta kapsamında olma oranı ise her üç kategoride de İ.D.G.İ.'de en yüksek, B.D.G.İ.'de en düşüktür. Yeşil Kart kullanmanın ise oranı her üç kategoride, Ü.D.G.İ.'de en yüksek, B.D.G.İ.'de

en düşüktür Ancak her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de kadınlardan "Yeşil Kart" kullananların oranı hane reisi ve gençlere göre daha yüksektir. Bununla birlikte "emekli sandığına" bağlı olma oranı her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde hane reisinden gence doğru gidildikçe düşmektedir (Bkz. EK Tablo-11).

Sosyal Güvenlik kuruluşlarına üyelik kadar, günümüzde iş yaşamında sendikal bir etkinlik içerisinde olma ya da en azından bir sendikaya üye olmak da, hem ekonomik hem siyasal hem de kültürel anlamda ve daha da önemlisi "sosyal katılım" boyutuyla önemli bir gösterge olarak düşünülebilir. Ancak çalışma kapsamındaki tüm iller genelinde sendikaya üyelik oranı çok düşüktür (Bkz. EK Tablo-12). Sendikaya üye olanlar üye olmayanların yaklaşık 1/10'u kadardır. Başka bir deyişle bölgede, her 10 çalışandan sadece biri sendika üyesidir.

İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe sendika üyesi olanların oranı da artmaktadır. Buna göre sendika üyeliğinin oransal olarak en yüksek olduğu iller B.D.G.İ., en düşük olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. Çalışanlardan, B.D.G.İ.'de yaklaşık 1/6'sının; İ.D.G.İ.'de 1/14'ünün; Ü.D.G.İ.'de de 1/26'sının sendika üyesi olduğu görülmektedir.

Sendika üyeliği oransal olarak, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de kadınlarda, erkeklere ve gençlere göre; İ.D.G.İ.'de ise hane reislerinde, kadınlara ve gençlere göre daha yüksektir. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde sendika üyeliği açısından en düşük oran gençlerdedir (Bkz. EK Tablo-12).

İllerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak, sadece hane reisi, kadın ve genç kategorileri kendi arasında karşılaştırıldığında, sendikaya üye olanlar arasında en yüksek oranla birinci sırada (%13.2 ile) kadınlar, ikinci sırada (%10 ile) hane reisleri, üçüncü ve son sırada (%3.2 ile) gençler gelmektedir. Ancak bu veriler yorumlanırken, toplamda çalışan kadın sayısının, hane reislerine göre oransal olarak çok düşük (Bkz. EK Tablo-8) olduğu da unutulmamalıdır. Bununla birlikte, düşük düzeyde de olsa, çalışan kadınlardan sendikaya üye olanların oranının hane reisi ve gençlere göre daha yüksek olması bölgedeki kadının gelişim yönünü göstermesi açısından oldukça önemli bir nokta gibi görünse de, sayıların küçüklüğü yüzünden yüksek oranların yanıltıcı olabileceği mutlaka göz önünde bulundurulmak zorundadır.

3.3. Gelir ve Tüketim Durumu

Yaşanılan yere insanı bağlayan, oradan ayrılmasını/göç etmesini engelleyenlerden biri de genel anlamda memnuniyet duygusudur. Özellikle

ekonomik durumdan memnuniyet bu anlamda önemli bir göstergedir. Hele ki günümüzde "memleket" kavramının anlamı değişerek, insanın "doğduğu yer değil, doyduğu yer" memleketi" olmuşsa! Çalışmanın verilerine bu açıdan bakıldığında ise görülmektedir ki, dokuz GAP ili genel toplamında şu anki ekonomik durumlarından "biraz memnun olanların" oranı en yüksektir. Bunu daha sonra "hiç memnun olmayanlar" izlemektedir. En düşük oranı ise, ekonomik durumlarından "tamamıyla memnun" olanlar oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-13).

İller arasında ise, şu anki ekonomik durumundan "tamamıyla memnun" ve "biraz memnun" olanların oransal olarak en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ., en düşük olduğu iller de ilk sırada B.D.G.İ., daha sonra da Ü.D.G.İ.'dir. Tamamıyla memnun olanlar sıralamasında B.D.G.İ. ikinci sırada yer almaktadır (Bkz. EK Tablo-13).

Ancak, her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde ekonomik durumundan "biraz memnun" olanların oranları arasında çok büyük bir fark yoktur. Ekonomik açıdan, İ.D.G.İ.'de, B.D.G.İ.'e göre daha yüksek oranda bir memnuniyet düzeyinin olmasında, GAP ile birlikte İ.D.G.İ. kapsamında yer alan Şanlıurfa'da sulu tarıma geçişin gelir artışında somut bir etkisinin olduğu (Güler Parlak 2007:191-192) düşünülebilir. Ancak aynı durumu, İ.D.G.İ. kapsamında yer alan Adıyaman (Güler Parlak 2006:100) ve Batman İlleri için düşünmek zordur. Çünkü sulama projeleri söz konusu iki ilde de tam anlamıyla henüz hayata geçirilmemiştir. Nitekim alan araştırması sürecinde yapılan mülakatlar sırasında, bu sorun sık sık dile getirilmiştir. Ekonomik durumundan "hiç memnun" olmayanların en yüksek oranda olduğu iller, Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir.

Sonuç olarak İ.D.G.İ.'de yaşayanların B.D.G.İ.'de yaşayanlara göre; B.D.G.İ.'de yaşayanların da Ü.D.G.İ.'e göre ekonomik durumlarından daha fazla memnun oldukları söylenebilir.

Şu anki ekonomik durumundan "tamamıyla memnun" olanlar hane reislerinde ve kadınlarda, diğer illere göre İ.D.G.İ.'de en yüksek orandadır. En düşük oranlar ise hane reislerinde Ü.D.G.İ.'de, kadınlarda B.D.G.İ.'dedir. Gençlerde ise "tamamıyla memnun" olanlar diğer illere göre, B.D.G.İ.'de en yüksek orandadır. Ayrıca gençlerde, hane reisleri ve kadınlardan farklı olarak, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "tamamıyla memnun" olanların oranı da düşmektedir. Yine "tamamıyla memnun" olma açısından hane reisi, kadın ve genç kendi içinde illere göre karşılaştırıldığında, B.D.G.İ.'de gençlerin, kadınlara ve hane reislerine oranla; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de

kadınların, hane reisleri ve gençlere oranla ekonomik durumlarından daha fazla memnun oldukları söylenebilir.

"Biraz memnun" olma oranı hane reislerinde Ü.D.G.İ.'de, kadınlarda ve gençlerde de İ.D.G.İ.'de, diğer illere göre en yüksektir. "Biraz memnun olanlarda" en düşük oranlar ise, hane reislerinde B.D.G.İ.'de, kadınlarda ve gençlerde Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Ayrıca hane reislerinde, kadınlardan ve gençlerden farklı olarak, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe ekonomik durumundan "biraz memnun olanların" oranı da artmaktadır

Ekonomik durumundan "hiç memnun" olmayanlarda ise hane reislerinde B.D.G.İ.'de yaşayanlar, kadınlarda ve Gençlerde Ü.D.G.İ.'de yaşayanlar, diğer illere göre en yüksek orandadır. Ayrıca gençlerde, hane reisi ve kadınlardan farklı olarak, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "hiç memnun olmama" oranı da artmaktadır. "Hiç memnun" olmayanlarda en düşük oranlar ise, hane reislerinde ve kadınlarda İ.D.G.İ.'de; gençlerde de, doğal olarak B.D.G.İ.'de görülmektedir (Bkz. EK Tablo-13).

Sonuç olarak, şu anki ekonomik durumundan "biraz memnun olanlar da dahil edildiğinde, B.D.G.İ.'de gençlerin, kadınlara ve hane reislerine göre; İ.D.G.İ.'de de kadınların, hane reisleri ve gençlere göre ekonomik durumlarından daha fazla memnun oldukları söylenebilir. İllerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak hane reisi, kadın ve genç kendi arasında karşılaştırıldığında ise, ekonomik durumdan memnun olma açısından en yüksek oranla birinci sırada (%69.6 ile) gençler, ikinci sırada kadınlar, üçüncü sırada da hane reisleri gelmektedir. Dolayısıyla hane reisi, kadın ve genç kategorileri içinde ekonomik durumdan memnuniyet düzeyi en düşük, başka bir deyişle ekonomik durumundan en fazla memnun olmayanlar hane reisleridir. İller arasında ise hane reislerinin memnun olmama düzeyinin en yüksek olduğu iller B.D.G.İ.'dir.

Hane reislerinin şu andaki ekonomik durumdan memnuniyet düzeyleri düşük olmakla birlikte, şimdi ile yaklaşık 10-15 yıl öncesi ekonomik durumlarını karşılaştırdıklarında, ekonomik durumlarında eskiye oranla, bir iyileşme eğilimi olduğu görülmektedir (Bkz. EK Tablı-14). Şöyle ki, tüm iller genelinde en yüksek oranı, bugünkü ekonomik durumunun eskiye göre hem "iyi" olduğunu hem de "değişmediğini" belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "daha iyi" olduğunu söyleyenler izlemektedir. En düşük oran ise, eskiye göre ekonomik durumunun "daha kötü" olduğunu belirtenlerdir. Ekonomik durumlarının eskiye göre "değişmediğini" ve daha kötü olduğunu belirtenler dışarıda bırakılıp, "daha iyi" ve "iyi" olduğunu

belirtenler bir arada değerlendirildiğinde, ekonomik durumda eskiye oranla yaklaşık %50'lik bir iyileşmenin olduğu söylenebilir ki, bu da azımsanmayacak bir orandır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, ekonomik durumda eskiye oranla en fazla iyileşmenin görüldüğü illerin İ.D.G.İ.'de, en fazla kötüye gidişin göründüğü illerin de B.D.G.İ.'de olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hane reislerinden, ekonomik durumlarının yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre "daha iyi" ile "iyi" olduğunu belirtenlerin toplam oranı, diğer illere göre , İ.D.G.İ.'de en yüksektir. Eskiye oranla "daha kötü" olduğunu belirtenlerin oranı ise, Ü.D.G.İ.'de en yüksektir. Ayrıca ekonomik durumunun eskiye göre "iyi" olduğunu belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de ulaşmaktadır. "Daha kötü" olduğunu belirtenlerin oranı ise, tam tersine illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe azalmaktadır.

Her il kategorisi kendi içinde değerlendirilecek olunursa, B.D.G.İ.'de en yüksek oranı, eskiye göre ekonomik durumlarının "daha kötü" olduğunu, en düşük oranı "iyi" olduğunu belirtenler; İ.D.G.İ.'de en yüksek oranı "daha iyi" olduğunu, en düşük oranı "değişmediğini" ve "daha kötü olduğunu" belirtenler; Ü.D.G.İ.'de de en yüksek oranı "iyi" olduğunu belirtenler, en düşük oranı "daha iyi" olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. İ.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ilden farklı olarak, "daha iyi"den "daha kötüye" doğru gidildikçe oranlarda düşüş gözlenmektedir. Sonuç olarak, illerin gelişmişlik düzeyine göre, ekonomik durumlarının eskiye göre "değişmediğini" belirtenler dışarıda bırakılıp, "daha iyi" ve "iyi" olduğunu belirtenler bir arada değerlendirildiğinde, iller arasında yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre ekonomik durumda en fazla iyileşmenin yaşandığı illerin İ.D.G.İ. olduğu söylenebilir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. izlemektedir. Diğer illere göre en fazla kötüye gidişin de B.D.G.İ.'de olduğu yorumu yapılabilir. Bu veriler, aynı zamanda EK Tablo-13'e bağlı olarak İ.D.G.İ.'e ilişkin olarak yapılan yorumu da destekler niteliktedir. Şöyle ki, diğer illere göre şu andaki ekonomik durumdan memnuniyet düzeyinin daha yüksek olduğu iller de yine İ.D.G.İ.'dir. Bunda da GAP ile birlikte İ.D.G.İ. kapsamında yer alan Şanlıurfa'da sulu tarıma geçişin gelir artışında ve dolayısıyla memnuniyet düzeyinin yükselmesinde etkisi olabileceği belirtilmişti. Benzer yorum, bir birini destekler nitelikte, İ.D.G.İ.'de ekonomik durumun eskiye göre daha iyileşmiş olması için de yapılabilir.

Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'na göre (Sencer vd. 1992:505) hane halklarının yaklaşık üçte ikisinin (%64.4'ünün) toplam giderleri içinde beslenme giderlerinin payı %40-%75'dir. Giderinin %75-%100'ünü beslenmeye ayıran hane halkları yaklaşık onda birlik (%8.1'lik) bir orana ulaşmaktadır. Buna karşılık giderinin %20-%40'ını beslenmeye ayıran hanehalkı oranı %23.2, %20'den azını ayıransa % 4.4 oranındadır. Gider kalemleri içinde oransal payıyla önemli bir yer tutan barınma (konut) giderleridir. Yine evren genelinde hane halklarından %62.7'sinin konut gideri, toplam giderinin %6-%20'sidir. Giderin %20 den fazlasını barınmaya ayıran hane halkı oranı %9.7'ye düşerken., %27.6'sının %5'den daha az pay ayırdığı görülmektedir.

Tablo 18: Örneklemdeki Hane Reislerine Göre Kazanılan Paranın En Fazla Harcandığı Alanlar

Harcama Kalemleri	*Sayı/%*	*1. Öncelik*	*2. Öncelik*	*3. Öncelik*
Gıda	S	1016	144	37
	%	83,0	11,8	3,1
Giyim	S	15	417	292
	%	1,2	34,2	24,9
Barınma (kira vb)	S	24	35	29
	%	2,0	2,9	2,5
Eğitim	S	56	149	129
	%	4,6	12,2	11,0
Sağlık	S	18	107	183
	%	1,5	8,8	15,6
Ulaşım	S	4	15	40
	%	0,3	1,2	3,4
Haberleşme (sabit ve cep tel)	S	2	27	64
	%	0,2	2,2	5,4
Zorunlu harcamalar (elektrik, su vb.)	S	40	268	339
	%	3,3	22,0	28,9
Tarımsal girdiler (tohum gübre vb.)	S	39	52	42
	%	3,2	4,3	3,6
Başka	S	10	4	20
	%	0,8	0,3	1,7
TOPLAM	**S**	**1224**	**1218**	**1175**
	%	**100**	**100**	**100**

Bugün için ise gelirin tüketim kalemleri arasındaki dağılımına bakıldığında (Tablo 18) birinci öncelikli değerlendirmede en yüksek oranı

"gıda" (%83), en düşük oranı da "haberleşme (sabit ve cep telf. gibi)" harcamaları (%0,2) oluşturmaktadır. Birinci öncelikli harcamalar sıralamasında gıdadan sonra, "eğitim", "fatura ödemeleri", "tarımsal girdiler", "kira", ""sağlık ve "giyim" gelmektedir. Bu verilerden hareketle, aile içi gelirin öncelikle yaşam için gerekli olan yeme-içme eylemine aktarıldığı yorumu yapılabilir. Gelirin, ikinci öncelik olarak da en yüksek oranda "giyim", en düşük oranda ise "ulaşım" harcamalarına gittiği görülmektedir (Tablo 18). Üçüncü öncelik olarak ise, gelirin en yüksek oranda elektrik, su vb."zorunlu harcamalara", başka bir deyişle fatura ödemelerine; en düşük oranda da "gıdaya" gittiği görülmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerinin kazançlarını en fazla harcadıkları harcama kalemleri arasında anlamlı bir ilişki ($P<0,05$) bulunmaktadır. Birinci öncelikli harcamalar arasında en yüksek oranda olan gıda harcamalarının oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır. Şöyle ki, B.D.G.İ.'de %79 iken, İ.D.G.İ.'de %80.8'e ve Ü.D.G.İ.'de %93.4'e ulaşmaktadır. Dolayısıyla gıda harcamalarının iller arasında en fazla Ü.D.G.İ.'de görüldüğü söylenebilir.

Yine birinci öncelikli harcamalar listesinde yer alan, "giyim, "barınma (kira)", "eğitim" ve "zorunlu harcamaların (elektrik, su vb.)" oranının illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe arttığı, verilerden hareketle söylenebilir. "Tarımsal girdi (tohum, gübre vb.) harcamaları" ile "sağlık", harcamalarının oranı ise, İ.D.G.İ.'de diğer iki ile göre daha yüksektir. Ayrıca İ.D.G.İ. dışında, diğer iki ilde "haberleşme" harcamaları hiç yoktur.

İkinci öncelikli harcamalar arasında en yüksek oranda olan "giyim", oransal olarak illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe artmakta ve en fazla giyim harcaması B.D.G.İ.'de görülmektedir. İkinci öncelikli olarak "eğitim" ve " sağlık" harcamalarının oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır. En düşük harcama kalemleri arasında yer alan "ulaşım" ise, B.D.G.İ.'de İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha yüksektir.

Hane reisleri tarafından en yüksek oranda üçüncü öncelikli harcama kalemi olarak ifade edilen elektrik, su vb."zorunlu harcamalar", illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe artmakta ve dolayısıyla fatura harcamaları en fazla Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Yine üçüncü öncelikli harcamalar listesinde, en düşük oranda yer alan "gıda" ile "eğitim", "ulaşım", "haberleşme" ve "tarımsal girdi" harcamaları da illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe artmaktadır. Üçüncü öncelik olarak sadece "giyim"

harcamalarında ters bir orantı söz konusudur ve illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe giyim harcamalarının oranı da artmaktadır.

Tüketim hem bir ekonomik hem de sosyal ve kültürel gösterge olarak değerlendirilecek olunursa, tüketimin hangi kanallar/mağazalar üzerinden yapıldığı da anlam taşımaktadır. Özellikle gıda ve giyim alış-verilerinin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Bu doğrultuda EK Tablo-15 incelendiğinde, alış-verişlerin hiper/gros marketlerden değil, geleneksel olarak küçük ve orta boy mağazalardan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hane reislerinde de, kadınlarda da genel de en yüksek oranı büyük alış-veriş merkezlerine "hiçbir zaman" gitmediğini belirtenler, en düşük oranı da "her zaman" gittiğini belirtenler oluşturmaktadır. Her iki kategoride de gitme sıklığı açısından "her zaman gidenlerden" "hiçbir zaman gitmeyenlere" doğru oranlar git gide artmaktadır. Ancak kadınlarda erkeklere göre, büyük alış-veriş merkezine "hiçbir zaman gitmediğini" belirtenler yaklaşık %10,1; "her zaman" gidenler ise %1 daha yüksektir. Buna karşılık kadınlardan, "ara sıra" gittiğini belirtenler ise erkeklere oranla %8.2 daha düşüktür. Dolayısıyla bu verilerden hareketle, erkeklerin kadınlara oranla büyük alış-veriş merkezlerine daha fazla gittikleri söylenebilir. Kadının ev dışına, köy ve ilçe dışına çıkışındaki engeller vb. konular bu oranın düşük olmasının bir başka nedenidir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerinin büyük alış-veriş merkezlerine gitme sıklıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmazken, kadınların büyük alış-veriş merkezlerine gitme sıklıkları ile illerin gelişmişlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte her iki kategoride de illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, büyük alış-veriş merkezlerine "hiçbir zaman" gitmeyenlerin ve "ara sıra" gidenlerin oranı da artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Tam tersine, illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe de, "her zaman" gidenlerin oranı artmakta ve en yüksek orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Kadın ile hane reisi arasındaki tek anlamlı fark ise, B.D.G.İ.'de büyük alış-veriş merkezine "her zaman" giden kadınların oranının hane reislerine göre daha yüksek (5.6 farkla) olmasıdır. Dolayısıyla, gerek hane reisi gerekse kadın açısından, büyük alış-veriş merkezlerine gitme eyleminin B.D.G.İ.'de, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha sık olduğu yorumu yapılabilir. Bunda B.D.G.İ.'de büyük alış-veriş merkezlerinin diğer illere göre hem sayıca hem de çeşit olarak daha fazla olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Bunu B.D.G.İ.'de hane reislerinin ekonomik durumlarıyla ilişkilendirerek

açıklamak, bu araştırma verilerinden hareketle zor olmaktadır. Çünkü şu anki ekonomik durumundan "tamamıyla ve kısmen" memnun olanlar ile şu anki ekonomik durumunu yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre "daha iyi ve iyi" görenlerin en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-13 ve EK Tablo-14). Kadınların da, erkeklere oranla B.D.G.İ.'de büyük alış-veriş merkezine her zaman daha fazla gitmelerinde, söz konusu alış-veriş merkezlerinin sayısı ve çeşitliliğinin yanı sıra, B.D.G.İ.'de kadın üzerindeki geleneksel baskının, diğer illere göre, daha az olmasının etkisinin olduğu düşünülebilir. Kazanılan paranın "ne kadarının neye ve nerede" harcandığı kadar tasarruf eğilimleri de önemli bir kültürel ve ekonomik göstergeler olarak değerlendirilebilir. Tablo 19'da GAP Bölgesi'nde illerin gelişmişlik düzeyine göre örnekleme çıkan hane reislerinin ihtiyaçlarından arta kalan parayı nasıl değerlendirdiklerinin dağılımı verilmiştir.

Tablo 19: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre, Örneklemdeki Hane Reislerinin İhtiyaçlardan Artan Parayı Nasıl Değerlendirdikleri

İhtiyaçlardan Artan Paranın Nasıl Değerlendirildiği	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1222)**
Parası Artmıyor	S	450	412	265	1127
	%	88,2	93,4	97,8	92,2
Faize Yatırıyor	S	2	-	0	2
	%	0,4	-	0,0	0,2
Altın vb. Ziynet Eşyası Alıyor	S	11	11	1	23
	%	2,2	2,5	0,4	1,9
Bankaya Yatırıyor	S	15	3	-	18
	%	2,9	0,7	-	1,5
Dolar, Euro vb. Alıyor	S	3	2	-	5
	%	0,6	0,5	-	0,4
Evinde Saklıyor	S	9	8	1	18
	%	1,8	1,8	0,4	1,5
Başka	S	20	5	4	29
	%	3,9	1,1	1,5	2,4
TOPLAM	**S**	**510**	**441**	**271**	**1222**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***8 Bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeyi ile arta kalan paranın nasıl değerlendirildiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak hemen belirtilmelidir ki, iller genelinde en yüksek oranı, gelirlerinin harcamalarına ancak karşılık geldiğini, başka bir deyişle paraları artmadığı için hiç tasarruf yapamadığını belirten hane reisleri oluşturmaktadır. Tasarruf yapabilenler (sadece %7.8) en yüksek oranı da "altın vb. ziynet eşyası alanlar" ve daha sonra da, eşit oranlarda olmak üzere, "bankaya yatıranlar" ile "evinde saklayanlar"dır. En düşük oran ise, "dolar, euro vb. alan" hane reisleridir. "Başka" seçeneği kapsamında ise taşınır-taşınmaz alarak, işe yatırım yaparak, hayvan satın alarak, sosyal yaşama (eğlence, tatil vb.) ve sosyal yardıma (öğrenciye burs, derneklere yardım gibi) harcayarak, arta kalan parayı değerlendirme biçimleri sayılabilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "parasının artmadığını" belirtenlerin, başka bir deyişle tasarruf yapamayanların oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Tablo 19). Öyle ki, Ü.D.G.İ.'de tasarruf yapabildiğini belirtenlerin oranı sadece %2.2'dir. Dolayısıyla B.D.G.İ.'de yaşayanların, İ.D.G.İ.'e Göre yaklaşık iki (1.7) kat, Ü.D.G.İ.'e göre de yaklaşık beş (5.3) kat daha fazla, şu ya da bu şekilde tasarruf yapabildikleri söylenebilir.

İller kendi içinde değerlendirildiğinde, tasarruf yapabilenler arasında tasarruf şekli olarak en yüksek oranı, B.D.G.İ.'de "bankaya yatırma"; İ.D.G.İ.'de "altın vb. ziynet eşyası alma"; Ü.D.G.İ.'de, eşit oranlarda olmak üzere, ""altın vb. ziynet eşyası alma" ile "evde saklama" eğiliminde olanlar oluşturmaktadır. En düşük oranlar ise, B.D.G.İ.'de "faize yatırma"; İ.D.G.İ.'de "dolar, euro vb. alma"; Ü.D.G.İ.'de de 'başka' seçeneği kapsamında yer alan "tarıma yatırım yapma" dır. Ayrıca "bankaya yatırma" ile "dolar, euro vb. alma" eğilimi illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmektedir. Ancak, Ü.D.G.İ.'de "bankaya yatırma" ile "dolar, euro vb. alma" eğiliminin hiç olmadığının belirtilmesinde de yarar vardır. "Faize yatırarak" tasarruf edilen paranın değerlendirilmesi eğilimi ise, çok düşük oranda da olsa, sadece B.D.G.İ.'de görülmektedir (Tablo 19).

Nüfus Harekeleti Araştırması'nın verilerine göre de tasarruf yapabilen hanelerin sayısı son derece azdır (329 hane). Bu durum, kırsal hanelerin ancak gündelik geçimliklerini sağlayabildikleri ve bu nedenle yatırıma yönelemedikleri biçiminde yorumlanabilir. Herşeye rağmen, kısıtlı yatırım olanakları içinde, tarımsal üretken yatırım oranı, tarım dışı yatırım öğelerinden daha büyük bir yüzdeyle temsil edilmektedir. Bir başka önemli

nokta, düğün-sünnet ve hacca gitme gibi sosyal prestij harcamalarının bütün içerisinde önemli bir orana sahip olmasıdır. Son olarak, çok küçük oranlarla temsil edildikleri için sağlıklı bir genellemeye izin vermeseler de, altın-ziynet alımı gibi geleneksel yatırım alanlarının, modern yatırım olanakları karşısında avantajlı konumlarını koruyor oldukları yolunda bir tespit yapılabilir (Akşit vd. 1993:46). Kısacası düşük gelirle geçimini ancak sağlayan ailelerin tasarruf ve yatırım düzeyleride 1993 verilerine göre de oldukça düşüktür. Örneğin kentte arsa ya da ev aldığını söyleyenlerin oranı %7.9'dur. Yalnız bu durum gecekondu evi yapmayı kapsamamaktadır, bankada parası olduğunu söyleyenlerin oranı ise çok daha düşüktür (% 1.5). Türkiye'de en yaygın tasarruf biçimi olarak bilinen ziynet eşyasına (altın) yatırım yapanlar ise %2.5'i geçmemektedir. Tahvil, hisse senedi ya da döviz alanlar ise neredeyse yok gibidir. Kendilerine işyeri alanlar %1.5'te kalmaktadır. Kurduğu işe para yatırdığını söyleyenlerin sayısı daha da aşağılardadır. Düşük tasarruf düzeyinin bir başka önemli göstergesi Hac ziyareti yapan hane reislerinin %1,1 düzeyinde olmasıdır. Köyde tarla aldığını, kırsal alanda makinalara yatırım yaptığını, hatta köydeki yakınlarına yardım yaptığını söyleyenler yine aynı oranlarda belirmektedir. Dükkan alanlar hane reislerinin yalnızca % 1.7'sini oluşturmaktadır (Akşit vd. 1993:155).

Toplumsal Değişme araştırmasında ise evren genelinde hanehalkı reislerinin yarısı (% 49.6'sı) geliriyle geçimini ancak karşıladığını, dörtte biri yatırım ve emeğinin karşılığını alamadığını belirtmiştir. Sürekli olmasa da kimi yıllar gelir fazlası yaratarak tasarruf edebildiğini söyleyenler %12.2'ye düşerken, gelirini yeterli bulanların oranı yalnızca % 14.1'dir (Sencer vd. 1992:562). Ancak, geçimlik düzeyde gelir sağlayanların oranı kırda % 51.8'e, emeğinin karşılığını alamayanların oranı % 28.0'e yükselirken, aynı grupların kentteki oranı sırasıyla % 46.5 ve % 18.5'dir (Sencer vd. 1992:562). Zaman zaman tasarruf olanağı bulabilenler tersine kırda % 8.9'a, gelirini yeterli bulanlar % 11.3'e düşerken, anılan kesimler kentte sırasıyla % 17.0 ve % 18.0'e yükselmektedir.

GAP Bölgesi'ndeki illerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, "iş olanaklarının", "düzenli bir gelir ve güvenceli bir işe sahip olanların", "işsizlerin", "ikinci işte çalışmakta olanların", "ev dışında çalışan kadınların", "araba, ev sahibi olanların" ve "dükkan, ev gibi kira geliri olanların" sayılarındaki, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre *artış, azalma ya da aynı kalma* durumu, bölgenin ekonomik yapısının değişme eğilimini

göstermesi açıdan oldukça önemlidir. Söz konusu sayılara ilişkin veriler EK Tablo-16, EK Tablo-17 ve EK Tablo-18'de verilmektedir.

3.4. İş Durumu

İller genelinde, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre *iş olanaklarının* "arttığını" belirten hane reisleri en yüksek oranda iken "azaldığını" belirtenler en düşük orandadır. Bununla birlikte, "aynı" olduğunu, başka bir deyişle bugün ile 10-15 yıl öncesi karşılaştırıldığında bölgede, iş olanakları açısından bir şeyin değişmediğini belirtenler de azımsanmayacak bir orandadır (Bkz. EK Tablo-16). Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre %28.9 olan işsizlik oranının (Akşit vd. 1993:172) önemini koruduğu bu araştırma bulgularıyla da desteklenmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile iş olanaklarının artışı arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, iş olanaklarının yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre "arttığını" belirtenlerin en yüksek oranda olduğu yerler, İ.D.G.İ.'dir. Artışın en düşük olduğu iller ise, Ü.D.G.İ.'dir. "Aynı" olduğunu, değişmediğini belirtenlerin diğer illere göre en yüksek oranda olduğu iller ise Ü.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-16).

Düzenli bir gelire sahip olanların sayısı açısından ise, tüm iller genelinde en yüksek oranı "arttığını", en düşük oranı da "azaldığını" belirten hane reisleri oluşturmaktadır. Ancak, "arttığını" belirtenler ile "aynı" olduğunu belirtenler arasında çok küçük (%3.8'lik) bir fark vardır. Başka bir deyişle yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre düzenli bir gelire sahip olanların sayısının "arttığını" ifade edenler ile "değişmediğini" ifade edenlerin oranı bir birine çok yakındır (Bkz. EK Tablo-16).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile düzenli gelire sahip olanların sayısındaki artış arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İş olanaklarındaki artışta olduğu gibi, düzenli gelire sahip olanların sayısının "artışı" da en yüksek oranda İ.D.G.İ. için, en düşük oranda da Ü.D.G.İ. için ifade edilmiştir. İller arasında, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre düzenli gelire sahip olanların sayılarının "değişmediğinin" en yüksek oranda belirtildiği iller ise yine Ü.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de, "arttı" diyenlerden "azaldı" diyenlere gidildikçe oranlar düşmektedir. Bununla birlikte, Ü.D.G.İ.'de, böyle bir oransal azalma söz konusu değildir. Hatta, düzenli bir gelire sahip olanların sayısının artığını belirtenler ile azaldığını belirtenlerin oranları (%0.7'lik farkla) bir birine çok yakındır (Bkz. EK Tablo-16).

Hane reisleri tarafından bugünkü ile yaklaşık 10-15 yıl önceki durum *güvenceli bir işe sahip olanların sayısı* açısından karşılaştırıldığında da, iller genelinde en yüksek oranı "arttığını", en düşük oranı da "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır. Arttığını belirtenler ile değişmediğini, başka bir deyişle"aynı" olduğunu belirtenlerin oranı ise %5.5'lik bir farkla bir birine oldukça yakındır (Bkz. EK Tablo-16).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile güvenli bir işe sahip olmadaki artış durumu arasında, istatistiksel olarak anlamlı, bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre güvenceli bir işe sahip olanların sayısının "arttığı" en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda ise Ü.D.G.İ.'de ifade edilmektedir. Ayrıca, B.D.G.İ.'de "arttığını" söyleyenlerle "azaldığını" söyleyenlerin oranı (%4.1'lik farkla) bir birine çok yakındır. "Aynı" olduğunu belirtenler ise en yüksek oranda Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Öyle ki, Ü.D.G.İ.'de güvenceli bir işe sahip olma durumunun değişmediğini belirtenlerin oranı, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de en yüksek oranda "arttığını" ya da "aynı" olduğunu belirtenlerin oranından çok daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-16).

Sonuç olarak, EK Tablo-16'daki verilerden hareketle bir sıralama yapılacak olunursa GAP ile birlikte iş olanaklarının, düzenli bir gelire ve güvenceli bir işe sahip olanların sayısının en fazla arttığı iller arasında ilk sırada İ.D.G.İ., ikinci sırada B.D.G.İ. ve üçüncü sırada da Ü.D.G.İ. gelmektedir. Başka bir deyişle iş olanaklarının artışı, düzenli bir gelir ve güvenceli işe sahip olanların sayılarının yükselmesi açısından GAP'tan en az etkilenen illerin Ü.D.G.İ., en fazla yararlanan illerin de İ.D.G.İ. olduğu söylenebilir ki, bu aynı zamanda GAP'ın belli kalkınma odakları yarattığı ve tüm bölgenin projeden aynı ölçüde yararlanamadığı yorumunu da destekler niteliktedir.

İş olanaklarının, eskiye oranla arttığı, özellikle İ.D.G.İ.'de, ağırlıklı olarak (Bkz. EK Tablo-16) ifade edilse de, EK Tablo-17 incelendiğinde bununla çelişkili olan bir durum ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, aynı zamanda yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre <u>işsizlerin sayısının</u> da "arttığı" iller genelinde yine en yüksek oranda ifade edilmiştir. En düşük oranı ise işsizlerin sayısının "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır. İller arasında işsizliğin "arttığını" belirtenlerin en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ., en düşük olduğu iller ise İ.D.G.İ.'dir. Dolayısıyla, İ.D.G.İ.'de işsizliğin, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre azaldığı, buna karşılık öncelikle Ü.D.G.İ.'de, daha sonra da B.D.G.İ.'de "arttığı" yorumu yapılabilir.

İkinci işte çalışmakta olanların sayısına bakıldığında ise, iller genelinde en yüksek oranı, yaklaşık 10-15 yıl öncesiyle "aynı" olduğunu belirtenler; en düşük oranı da "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi ile ikinci işte çalışmakta olanların sayısındaki artış arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre ikinci bir işte çalışmakta olanların sayısının "arttığı" en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda ise Ü.D.G.İ.'de ifade edilmektedir. "Aynı" olduğunu belirtenler ise yine en yüksek oranda Ü.D.G.İ.'de görülmektedir (Bkz. EK Tablo-17). Ayrıca, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, ikinci işte çalışmakta olanların yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı artmakta, "azaldığını" belirtenlerin oranı ise düşmektedir.

Ev dışında çalışan kadın, oranında ise, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre "artış" olduğu EK Tablo-17'den hareketle söylenebilir. Şöyle ki, iller genelinde en yüksek oranı, ev dışında çalışan kadın sayısında " artış" olduğunu, en düşük oranı da "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile ev dışında çalışan kadın sayısının artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre ev dışında çalışan kadın sayısının "arttığını" belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, iller arasında ev dışında çalışan kadın sayısında en fazla artış B.D.G.İ.'de görülmektedir. Bunu daha sonra İ.D.G.İ. izlemektedir. Ancak B.D.G.İ. ile İ.D.G.İ.'de "arttığını" ifade edenlerin oranı (%1.1'lik farkla) bir birine çok yakındır. "Aynı" olduğunu belirtenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Tam tersine, "azaldığını" belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılıdır (Bkz. EK Tablo-17).

Sonuç olarak, EK Tablo-17'deki verilerden hareketle bir sıralama yapılacak olursa GAP ile birlikte, <u>işsizliğin</u> diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ile göre en fazla azaldığı iller İ.D.G.İ.'dir. Bununla birlikte, bölge genelinde işsizlik artışı da azımsanamayacak bir orandadır. Bu nedenle Bölge'de <u>GAP kapsamında işsizliği önleyici yatırım politikalarına ağırlık verilmesi gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır.</u>

İkinci bir işte çalışanların sayısının artışı ya da azalışı ise farklı noktalardan bakıldığında farklı şekillerde yorumlanabilir. Şöyle ki, ikinci işte çalışanların sayısındaki artış, bir taraftan GAP ile birlikte "iş

alternatiflerinin artmasına", diğer taraftan da yapılan tek bir işin geçim sağlamaya yetmediği için insanların ikinci bir işe yönelmesine bağlanabilir. Ancak, "arttığını" belirtenlerin en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de olması ve GAP'ın sulama vb. yatırımlarının da ağırlıklı olarak İ.D.G.İ.'de ve özellikle de Şanlıurfa'da olmasından hareketle, ikinci işte çalışanların sayısının artışı, illerin gelişmişlik düzeyi bağlamında GAP'ın bir getirisi olarak yorumlanabilir. Bu yoruma tüm GAP illerinin de bu getiriden aynı ölçüde yararlanamadığı da eklenmelidir. Çünkü iller genelinde en yüksek oranı, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre ikinci bir işte çalışanların sayısının değişmediğini belirtenler oluşturmaktadır. Bu açıdan fark ise, iller gelişmişlik düzeylerine göre karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır.

Ev dışında çalışan kadın sayısında en fazla artışın B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de olduğu anlaşılmaktadır. Bunda, İ.D.G.İ. açısından sulu tarıma geçişle birlikte (yine Şanlıurfa'da) kadınların tarımsal iş gücü olarak (pamuk toplama vb.) daha aktif bir şekilde ev dışında çalışmalarının etkili olduğu düşünülebilir. B.D.G.İ. açısından da, ev dışında çalışma konusunda kadın üzerindeki toplumsal baskının Ü.D.G.İ.'e göre giderek daha azalmakta olduğu yönünde bir yorum yapılabilir.

3.5. Mal/Mülk (Ev, Araba vb.) Sahipliği

Bölgede istihdam, gelir artışı açısından gelişmeler ya da maddi iyileşmenin somut göstergeleri olarak araba, ev ve kira geliri sahibi olanların sayısındaki artışı incelendiğinde, yine en yüksek oransal artışlar İ.D.G.İ.'de görülmektedir (Bkz. EK Tablo-18).

İller genelinde, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre araba sahibi olanların sayısının "arttığını" belirtenler en yüksek oranda iken, "azaldığını" belirtenler en düşük orandadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile araba sahipliğindeki artış arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında araba sahipliğinin arttığını belirtenlerin oranının en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük olduğu iller ise Ü.D.G.İ.'dir. Araba sahibi olanların sayısının "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı ise en yüksek Ü.D.G.İ.'dedir. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "aynı" olduğunu belirtenler (%0.9'luk farkla) birbirine çok yakındır (Bkz. EK Tablo-18).

Ev sahibi olanların, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre "arttığını" belirtenler iller genelinde en yüksek orandadır ve bu oran "araba sahibi olanların" sayısındaki artışa (%1.3'lük düşük bir farkla) çok yakındır. En

düşük oranı ev sahibi olanların sayısının "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-18).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile ev sahibi olanların sayısındaki artış arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller karşılaştırıldığında, ev sahipliğinin, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre "arttığını" belirtenlerin oranı en yüksek İ.D.G.İ.'de; en düşük de Ü.D.G.İ.'dedir. "Aynı" olduğunu belirtenlerin oranı ise, yine Ü.D.G.İ.'de en yüksek, İ.D.G.İ.'de de en düşüktür.

Kira geliri (dükkan, ev gibi) olanların sayısındaki artış, oransal olarak ev ve araba sahibi olanların sayısındaki artışa göre daha düşük olmakla birlikte, örneklem kapsamındaki tüm iller genelinde en yüksek oranı, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre ev sahibi olanların sayısının "arttığını" belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-18). En düşük oran ise "azaldığını" belirtenlerdir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kira geliri olanların sayısındaki artış durumu arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre kira geliri olanların sayısının "arttığını" belirtenlerin en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ., en düşük oranda olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. Değişmediğini, başka bir deyişle "aynı" olduğunu belirtenler oranının en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-18).

Sonuç olarak, EK Tablo-18'deki verilerden hareketle yaklaşık 10-15 yıl öncesiyle bugün karşılaştırıldığında araba ve evi olanlar ile kira gelirine sahip olanların İ.D.G.İ.'de daha fazla arttığı ve bunun bölgeler arasında farklı yararlanma ya da etkilenme konusunda açık bir gösterge olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Her ne kadar maddi açıdan iyileşmenin bir göstergesi olarak araba,ev sahibi olanların sayısı iller genelinde, 15-25 yıl öncesine göre artmışsa da, ailelerin şu anda yaşamlarında en önemli gördükleri şeyin ise "para" değil (%10.8), "sağlık" (%48.4) olduğu saptanmıştır. "Sağlık"tan sonra yaşamda önemli görülen şeylerin sıralaması ise "aile huzuru (%26), "para", "güvenirliği olan bir iş" ve "güvenlik (%0.8)" şeklindedir. Buradaki sıralamadan hareketle önemle üzerinde durulması gereken nokta, şu andaki ekonomik durumlarından "hiç memnun olmayanların" oranının Bölge genelinde ~%35 olmasına karşın (Bkz. EK Tablo-13) maddi yaşama ilişkin önemli bir gösterge olan "para" ve "güvenirliği olan işin", manevi yaşama ilişkin "sağlık ve "aile huzurundan" sonra gelmesidir. Yine GAP illerinin bir

çoğunun içinde bulunduğu terörün, başka bir deyişle "güvenlik" sorununun ise %1'in bile altında kalması terörün artık bireylerin gündelik hayatlarında önemli bir sıkıntı olarak görülmediği şeklinde yorumlanabilir. Bunda, Bölge'de çok uzun zamandır terörün devam etmesi ve dolayısıyla günlük yaşamın bir parçası haline gelerek söz konusu soruna alışılarak duyarlılığın azalmış olmasının da etkisi olduğu düşünülebilir

İllerin gelişmişlik düzeyi ile şu anda yaşam için en önemli görülen öğeler arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de yaşam için önemli olarak görülen öğelerden en yüksek oranla ilk sırada "sağlığın" yer aldığı görülmektedir. Ancak iller arasında B.D.G.İ.'de "sağlık" olduğunu belirtenlerin oranı (%50.8), İ.D.G.İ. (46.6) ve Ü.D.G.İ. (%46.9)'e göre biraz daha yüksektir. Sağlıktan sonra ise yaşam için en önemli görülen öğe sıralaması illerin gelişmişlik düzeyine göre biraz farklılaşmaktadır. Şöyle ki, B.D.G.İ. (%27) ve İ.D.G.İ. (%30)'de "aile huzuru" yaşamda en önemli görülen öğeler açısından ikinci sırada yer alırken, Ü.D.G.İ.'de, diğer iki ilden farklı olarak, ikinci sırada "güvenirliği olan bir iş" (%25.6 ile) yer almakta ve "aile huzuru üçüncü sıraya (%17.7) düşmektedir. "Güvenirliği olan bir iş" B.D.G.İ. (%5.3) ve İ.D.G.İ.'de (%7.8) ise "para"dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Başka bir deyişle, Ü.D.G.İ.'de "güvenirliği olan bir işi" şu anki yaşamları için en önemli öğe olarak görenlerin oranı, B.D.G.İ.'e göre yaklaşık beş kat (4.8), İ.D.G.İ.'e göre de yaklaşık üç kat (3.2) daha fazladır. Dolayısıyla illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "güvenirliği olan bir işi" yaşam için en önem öğe olarak görenlerin oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de, en düşük orana da (%5.3) B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. En önemli görülen öğeler arasında "para" ise B.D.G.İ. (%11) ve İ.D.G.İ. (%12.2)'de üçüncü sırada; Ü.D.G.İ.'de dördüncü sırada (%8.2) yer alırken, "güvenlik" konusu önem sıralamasında en son sırada yer almaktadır. Ayrıca illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "güvenliği" yaşam için en önemli öğe olarak görenlerin oranı da düşmekte ve en düşük orana (%0.6 ile) Ü.D.G.İ.'de, en yüksek orana da (%1.1 ile) B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'e ise bu oran (%0.7 ile), Ü.D.G.İ.'deki orana çok yakındır.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri ile şu anda yaşam için en önemli görülen öğeler arasında da, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yaşam için en önemli görülen öğelerin sıralamasında yine "sağlık" her üç kategori için de birinci sırada yer almaktadır. Ancak kadınlarda, "sağlığı" en önemli öğe olarak görenlerin oranı (%54.7), hane

reislerine (%47.8) ve gençlere (%41.9) göre daha yüksektir. Hane reisi, kadın ve genç açısından ikinci sırada ise "aile huzuru" gelmektedir. Yine kadınlarda "aile huzurunu" en önemli öğe olarak görenlerin oranı (%30.6), hane reislerine (%19.6) ve gençlere (%27.6) göre daha yüksektir. Önem sıralaması, illerin gelişmişlik düzeyinde olduğu gibi, üçüncü sıradan itibaren hane reislerinde, kadın ve gençlere göre, biraz farklılaşmaktadır. Şöyle ki, hane reisleri için üçüncü sırada (%19.4) "para" yer alırken, kadın (%6.5) ve genç (%17.1) için "güvenirliği olan bir iş" yer almaktadır. Dolayısıyla hane reisleri açısından paranın, hem kadın ve genç kategorilerine göre hem de "güvenirliği olan bir işe" göre yaşamda daha fazla önem taşıdığı yorumu yapılabilir. Bu durumun, geleneksel aile yapısında ailenin geçimini sağlamakla yükümlü kılınmış olan hane reisleri açısından, beklenen yönde bir önem sıralaması olduğu söylenebilir. Dördüncü sırada hane reislerinde "güvenirliği olan bir iş" (%9.2), kadın (%6.4) ve genç (%6.5) için ise "para" gelmektedir. Her üç kategoride "güvenlik" önem sıralamasında en son sırada yer almaktadır. Ancak hane reislerinde bu oran (%1.1) kadın (%0.6) ve gençlere (%0.8) göre biraz daha yüksektir.

Örneklem kapsamında yer alan illerde hanelerin taşınır-taşınmaz mallara sahiplik durumu ile hangi ulaşım ve iletişim araçlarına sahip oldukları ve daha da önemlisi bunların sayıları hem ekonomik anlamda hem de tüketim kültürü açısından önemli bir gösterge olarak yorumlanabilir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre taşınır-taşınmaz mallara, ulaşım ve iletişim araçlarına sahip olma durumu EK Tablo-19, EK Tablo-20 ve EK Tablo-21'de verilmiştir.

Hane reislerinden edinilen veriler doğrultusunda, *ev sahibi* olmak açısından iller genelinde en yüksek oranı kendi evi bulunanlar oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-19). Öyle ki, ev sahibi olanların oranı, evi olmayanların oranından yaklaşık beş (4.7) kat daha fazladır. 1994 Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre ev sahipliği oranında ciddi bir artış gözlenmektedir. O yıllarda hanelerin yaklaşık 2/3'ü konut sahibi iken, bugün bu oran %82,6'ya ulaşmıştır. İllerin gelişmişlik düzeyi ile ev sahipliği arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Bununla birlikte illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe ev sahibi olanların oranı da artmakta ve en yüksek orana B.D.G.İ.'de; en düşük orana ise Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Ayrıca, kendi evine sahip olanların oranı B.D.G.İ. ile İ.D.G.İ.'de bir birine (%1'lik farkla) çok yakındır (Bkz. EK Tablo-19).

İller genelinde sahip olunan ortalama ev sayısı 1.1 (Std.sapma=0,4), en küçük değer 1, en büyük değer de 9'dur. Dolayısıyla bölgede en az 1, en fazla da 9 tane evi olan hane reisleri olduğu görülmüştür. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise B.D.G.İ.'de ev sayısı ortalaması 1.1 ile (Std.sapma=0,4) geneli yansıtmakta, en küçük değer 1, en büyük değer 6'dır. İ.D.G.İ.'de yine sahip olunan ev sayısı ortalaması 1.1 (Std.sapma=0.6), en küçük değer 1, en büyük değer de 9'dur. Ü.D.G.İ.'de ise ortalama 1 (Std.sapma=0,2), en küçük değer=1, en büyük değer=3'tür.

Ev sahibi olma durumundan farklı olarak, *kredi kartına* sahibi olanların oranı oldukça düşüktür. İller genelinde en yüksek oranı kredi kartı bulunmayanlar oluştururken, en düşük oranı kredi kartı olanlar oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-19). Hane reislerinden sadece 1/3'ü kredi kartına sahiptir. İllerin gelişmişlik düzeyi ile kredi kartı sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe kredi kartına sahip olanların oranı da artmaktadır ve dolayısıyla en yüksek orana B.D.G.İ.'de; en düşük orana da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Sonuç olarak, kredi kartı sahibi olanların oranı B.D.G.İ.'de İ.D.G.İ.'e; İ.D.G.İ.'de de Ü.D.G.İ.'e Göre daha yüksektir.

Sahip olunan kredi kartları sayılarının ortalaması iller genelinde 1.7 (Std.sapma=1.3), en küçük değer= 1, en büyük değer=10'dur. Bu durumda, en az bir en fazla da 10 adet kredi kartına sahip olan hane reisleri bulunmaktadır ki, bu da çok yüksek bir sayıdır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre kredi kartı ortalamasının 1.9 ile (Std.sapma=1.5) en yüksek olduğu il, B.D.G.İ.'dir. Aynı zamanda B.D.G.İ.'de en küçük değer=1, en büyük değer= 10'dur. Ü.D.G.İ.'de ise ortalama 1.2'ye (Std.sapma=0,4) düşmektedir. Ü.D.G.İ.'de en küçük değer=1, en büyük değer=2'dir.

Bölge, mevsim şartları itibarıyla, yaz aylarında oldukça sıcak geçtiği halde *klima sahibi* olan hanelerin oranı oldukça düşüktür. İller genelinde en yüksek oranı klima sahibi olmayanlar; en düşük oranı da kliması olanlar oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-19). Hanelerden sadece ~1/5'inin kliması vardır ki, bu da çok düşük bir orandır. İllerin gelişmişlik düzeyi ile klima sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe klimaya sahip olanların oranı artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Hatta Ü.D.G.İ.'de klima sahibi olanların oranı, B.D.G.İ.'e göre yaklaşık iki kat daha fazladır.

EK Tablo-19'daki verilerden hareketle sonuç olarak, B.D.G.İ.'de yaşayanların, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de yaşayanlara göre daha yüksek oranda ev ve kredi kartı sahibi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ev ve kredi kartı sahipliği açısından ilk sırada B.D.G.İ., ikinci sırada İ.D.G.İ., üçüncü ve son sırada ise Ü.D.G.İ. gelmektedir. Buna karşılık, klima sahipliği açısından sıralama tam tersidir. Şöyle ki, Ü.D.G.İ.'de yaşayanlar B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de yaşayanlara göre daha yüksek oranda klima sahibidirler.

İller genelinde hane reislerinden *özel arabası olanların* oranı, olmayanlara göre oldukça düşüktür. Şöyle ki ~¼'ü özel arabaya sahip değildir (Bkz. EK Tablo-20). İllerin gelişmişlik düzeyi ile özel araba sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında özel araba sahipliği açısından en yüksek oranla ilk sırada İ.D.G.İ. gelmektedir. Bunu daha sonra %1.2 gibi farkla B.D.G.İ. izlemektedir. Üçüncü ve son sırada ise en düşük oranla Ü.D.G.İ. yer almaktadır. İ.D.G.İ.'de özel araba sahibi olanlar, Ü.D.G.İ.'e göre yaklaşık dört (3.7) kat daha fazladır. Dolayısıyla, İ.D.G.İ.'de yaşayanlar açısından, lüks tüketime giren özel araba sahibi olma konusunda, kısmen de olsa, alım gücünde artış olduğu yorumu yapılabilir.

İller genelinde ortalama özel araba sayısı 1 (Std.sapma=0.2)'dir. En küçük değer=1 ve en büyük değer=3'tür. Başka bir deyişle bölge genelinde en az bir, en fazla da üç arabaya sahip olan hane bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, B.D.G.İ.'de ortalama araba sayısı 1.03 (Std.sapma=0.2), en küçük değer=1, en büyük değer=3'tür. İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise hem ortalama (=1) hem standart sapma (=0) hem de en büyük ve en küçük değerler (=1) bir birine eşittir.

Taksi, minibüs, otobüs vb. gibi *ticari araç sahipliği* ise iller genelinde, özel araba sahibi olanlara göre çok düşük orandadır . Ticari araç sahibi olanlar, olmayanların ~1/30'u kadardır. Başka bir deyişle ticari araç sahibi olmayanlar, olanların 30 katıdır (Bkz. EK Tablo-20). İllerin gelişmişlik düzeyi ile ticari araç sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, ticari araç sahibi olanların oranı da artmakta ve en yüksek orana B.D.G.İ.'de; en düşük orana da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır.

Ortalama ticari araç sayısı iller genelinde 1 (std.sapma=0.2), en küçük değer=1, en büyük değer=2'dir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, B.D.G.İ.'de ortalama 1.04 (Std.sapma=0.2), en küçük değer=, en büyük değer=2'dir. Anlaşılacağı üzere B.D.G.İ.'de değerler daha çok geneli

yansıtmaktadır. İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de hem ortalama (=1) hem de en küçük ve en büyük değerler (=1) bir birine eşittir.

Tarımsal işlerde kullanılan ve dolayısıyla bir tarım aracı, tarımsal girdi olan *traktör sahipliği* de iller genelinde yine çok düşük oranda seyretmektedir (%7). Traktöre sahip olanlar, olmayanların ~1/13'üdür (Bkz. EK Tablo-20). İllerin gelişmişlik düzeyi ile traktör sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Özel araba sahipliğinde olduğu gibi, traktör sahipliğinde de en yüksek oran İ.D.G.İ.'de, en düşük oran da Ü.D.G.İ.'dedir (Bkz. EK Tablo-20). Oransal olarak İ.D.G.İ.'de traktör sahibi olanlar, Ü.D.G.İ.'e göre ~12 kat, İ.D.G.İ.'e göre de iki buçuk (2.5) kat daha fazladır. Bu oransal fazlalıkta, İ.D.G.İ.'de ve özellikle Sanlıurfa'da GAP öncesi tarımsal üretim çok sınırlı ve tamamıyla doğal koşullara bağlı iken, GAP sonrası sulu tarıma geçişle birlikte traktöre olan ihtiyacın artmasının etkili olduğu düşünülebilir. 1993 yılı verilerine göre traktör sahibi olanların oranı hayli düşüktür. Hanelerin %77.4'ü traktör sahibi değildir. 107 hane ise, önceden traktör sahibi olup, sonra sattığını belirtmiştir. Traktör sahibi haneler için en önemli kaynak kendi birikimleri olmuştur. Kredi ile traktör edinme oranı ancak %10'dur. Toprak, hayvan, altın satarak ve genel olarak kendi birikimini kullanarak traktör edinme asıl eğilimi oluşturmaktadır (Akşit vd. 1993:58).

Sahip olunan traktör sayılarının ortalaması (=1), hem iller genelinde hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre aynıdır. Dolayısıyla standart sapmalar (=0) ile en küçük (=1) ve en büyük (=1) değerler de bir birine eşittir.

Motosiklet sahipliğinde de en düşük oranı, iller genelinde motosikleti sahib olanlar oluşturmaktadır. Motosiklet sahibi olanlar, olmayanların ~1/17'sidir (Bkz. EK Tablo-20). İllerin gelişmişlik düzeyi ile motosiklet sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe motosiklet sahibi olanların da oranı artmakta ve en yüksek orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise motosiklet sahibi olduğunu belirten hane reisi yoktur.

Motosiklet sayılarının ortalaması iller genelinde 1.01 (Std.sapma=0.1), en küçük değer=1, en büyük değer=2'dir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre bakıldığında ise, Ü.D.G.İ.'de motosiklet sahibi olan kimse olmadığı için, sadece B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de ortalama motosiklet değerleri bulunmaktadır. Buna göre B.D.G.İ.'de ortalama 1 (Std.sapma=0.2), en küçük değer=1, en

büyük değer=2'dir. İ.D.G.İ.'de ortalama 1 (Std.sapma=0), en büyük ve en küçük (=1) değer bir birine eşittir.

Sonuç olarak, örneklem kapsamında yer alan illerde taşıt sahipliği açısından özel araca sahip olanlar, ticari araç, traktör ve motosiklete sahip olanlardan daha fazladır. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hane reislerinin 1/3'ü; Ü.D.G.İ.'de ise 1/13'ü özel arabaya sahiptir. Ticari araca ve motosiklete sahiplik açısından ise B.D.G.İ. en yüksek oranla ilk sırada; traktöre sahiplikte de İ.D.G.İ. ilk sırada yer alırken, Ü.D.G.İ. söz konusu bu araçlara sahiplik açısından en düşük oranlarla sıralamanın sonunda yer almaktadır. Dolayısıyla Ü.D.G.İ. için, ailelerin alım gücünde, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'e göre somut bir artışın olmadığı yorumu yapılabilir.

Hanelerin tüketim alışkanlıklarına ilişkin verilere geçmeden önce Nüfus Hareketleri Araştırması'ndan bazı verilerin sunulması yararlı olacaktır. 1993 yılı verilerine göre (Akşit vd. 1993:45) örneklem kapsamındaki iller, dayanıklı tüketim malı sahipliği açısından, kırsal Türkiye'nin genel özelliklerine uygun bir yapı göstermektedir. En yaygın olarak sahip olunan kalemler, sırasıyla, buzdolabı (%78.5), tüpgazlı ocak (%78.9) ve televizyondur (%76.2). Yarı üretim aracı niteliği olan dikiş makinesi sahipliği de oldukça yaygındır (%52.8). Lüks dayanıklı tüketim malı olarak da nitelenebilecek bulaşık makinesi ve video gibi mallardaki sahiplik oranları ise, bekleneceği gibi, çok düşüktür (sırasıyla % 6 ve % 2.5)

Ülkemizde alım gücünden çok, tüketim kültürünü yansıtan bir gösterge olarak cep *telefonu sahipliğinde* ise hem EK Tablo-19 ve EK Tablo-20'deki sahip olunan araç oranları hem de iller açısından farklı bir eğilim ortaya çıkmaktadır (Bkz. EK Tablo-21). Şöyle ki, buraya kadar sıralanan taşınır-taşınmaz mal ve taşıma araçları sahiplik oranlarına göre cep telefonuna sahip olanların oranı çok daha yüksektir. Bu da, cep telefonunun alım gücünden bağımsız olarak bir tüketim kültürü nesnesi olarak ve dolayısıyla tüketim kültürü ekseninde değerlendirilmesi gerektiğine tekrar vurgu yapmaktadır. Nitekim bu anlamda cep telefonunun, bir iletişim aracı olmaktan çok, statü aracı olarak algılandığı da söylenebilir. Radikal Gazetesi'nde 9 Mart 2007'de yayınlanan bir haber de bu yorumu destekler niteliktedir (Bkz. Radikal 2007). Haberin başlığı ise şöyledir: "Urfa'da moda: Altın telefon." Haberin ayrıntılarında ise Şanlıurfa'da son zamanların modasının gümüş ve altın kaplama cep telefonları olduğu, fiyatların da 1000-3500 YTL arasında değiştiği ve müşterilerin toprak ağaları ile iş adamları arasından çıktığı ifade edilmektedir.

İller genelinde en yüksek oranı cep telefonu olanlar oluşturmakta ve cep telefonu olanlar, olmayanların yaklaşık dört (4.4) katına eşittir (Bkz. EK Tablo-21). İllerin gelişmişlik düzeyi ile cep telefonu sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında cep telefonuna sahip olanların, en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.'dir. Daha da önemlisi İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe cep telefonuna sahip olanların oranı da artmakta ve dolayısıyla en düşük orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Bununla birlikte burada bir noktanın altının tekrar çizilmesi gerekmektedir ki o da, cep telefonu sahipliğinde en düşük oranın bile, özel araç, ticari araç, klima, kredi kartı ve bilgisayar sahipliği oranından çok daha yüksek olmasıdır.

İller genelinde ortalama cep telefonu sayısı 1.5 (Std.sapma=1), en küçük değer=1, en büyük değer=10'dur. Kredi kartında olduğu gibi, aynı şekilde cep telefonu için de en az bir telefona en fazla ise 10 telefona sahip olanların olduğu anlaşılmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise ortalama cep telefonu sayıları değişmektedir. Buna göre B.D.G.İ.'de ortalama 1.5 (Std.sapma=1), en küçük değer=1, en büyük değer=7'dir. İ.D.G.İ.'de ortalama 1.3 (Std.sapma=1), en küçük değer=1, en büyük değer=10'dur. Ü.D.G.İ.'de ortalama 1.9 (Std.sapma=1.1), en küçük değer=1, en büyük değer=8'dir. Dolayısıyla ortalama cep telefonu sayısının en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ. iken, en fazla cep telefonuna (10) sahip olanların bulunduğu iller de İ.D.G.İ.'dir.

Bilgisayar sahipliği ise iller genelinde en düşük orandadır. Bilgisayarı olanlar, olmayanların ~1/5'ine eşittir (Bkz. EK Tablo-21). İllerin gelişmişlik düzeyi ile bilgisayar sahipliği arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça bilgisayar sahibi olanların oranı da artmakta ve en yüksek orana B.D.G.İ.'de; en düşük orana da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-21). B.D.G.İ.'de Bilgisayar sahibi olanların oranı, İ.D.G.İ.'e göre yaklaşık iki (2.3) kat daha fazladır.

Internet bağlantısı ise, iller genelinde bilgisayarı olan hanelerin tamamında bulunmamakta ve sadece ~½'sinde bulunmaktadır (Bkz. EK Tablo-21). Dolayısıyla Internet bağlantısı bulunan hanelerin oranı oldukça düşüktür. İllerin gelişmişlik düzeyi ile Internet bağlantısı olma durumu arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça evinde Internet bağlantısı olanların oranı da artmakta ve en yüksek orana B.D.G.İ.'de; en düşük orana da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-21). Ancak Internet bağlantısı açısından

İ.D.G.İ. ile Ü.D.G.İ.'in oranları (%0.1'lik farkla) birbirine çok yakındır. Dolayısıyla anlamlı farkın B.D.G.İ. ile diğer iki il arasında olduğu söylenebilir.

Renkli Televizyonun ise, cep telefonunun girdiği hanelerden daha fazla hanelere ulaştığı ve hatta tamamına yakınına girdiği görülmektedir. İller genelinde televizyonu olmayan hanelerin oranı sadece %2.2'dir (Bkz. EK Tablo-21). İllerin gelişmişlik düzeyi ile Renkli TV sahipliği arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. İller arasında Renkli TV'si olanlar açısından yaklaşık %1'lik bir fark bulunmaktadır.

İller genelinde ortalama renkli TV sayısı 1.2 (Std.sapma=0.5), en küçük değer=1, en büyük değer=5'tir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise sahip olunan renkli TV sayıları ortalaması değişmektedir. B.D.G.İ.'de ortalama 1.3 (Std.sapma=0.6), en küçük değer=1, en büyük değer=4'tür. İ.D.G.İ. ise geneli yansıtmakta ve ortalama 1.2 (Std.sapma=0.5), en küçük değer=1, en büyük değer=5'tir. Ü.D.G.İ.'de ortalama 1 (Std.sapma=0.2), en küçük değer=1, en büyük değer=2'dir. Dolayısıyla, her ne kadar oransal olarak tam tersi bir durum söz konusu olsa da (Bkz. EK Tablo-21) renkli TV ortalaması açısından, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe renkli TV ortalamasının da düştüğü söylenebilir. Nitekim en yüksek ortalamaya B.D.G.İ.; en düşük ortalamaya da Ü.D.G.İ. sahiptir.

TV'si bulunanlardan *kablolu yayın, Digitürk, CINE 5, uydu yayını vb. sahipliğinde* ise, iller genelinde en düşük oranı (%30.6 ile) söz konusu yayın bağlantılarına sahip olmayanlar oluşturmaktadır. Kablolu yayın, Digitürk, CINE 5, uydu yayını vb. sahip olmayanların oranı, olanların yaklaşık iki (2.2) katına eşittir. İllerin gelişmişlik düzeyi ile kablolu yayın, Digitürk, CINE 5, uydu yayını vb. sahipliği arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, kablolu yayın, Digitürk, CINE 5, uydu yayını vb. sahipliği oranı da artmakta ve en yüksek orana (%58.8 ile) Ü.D.G.İ.'de, en düşük orana (%27.3 ile) ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Bu verilerden hareketle Ü.D.G.İ.'de kablolu yayın, Digitürk, CINE 5, uydu yayına vb. sahip olanların, B.D.G.İ.'e göre yaklaşık iki (2.4) kat daha fazla olduğu söylenebilir. Bu fazlalık, Ü.D.G.İ.'in B.D.G.İ.'e kıyasla daha az sosyal etkinliklere sahip oluşu ile açıklanabilir.

Sonuç olarak, EK Tablo-21'deki verilerden hareketle, iletişim sağlayan araçların sahipliğinde ilk sırayı en yüksek sahip olma oranı ile Renkli TV almakta, bunu daha sonra cep telefonu sahipliği izlemektedir. İletişim teknolojisinin birer parçası olan bilgisayar ve internet bağlantısının

ise, Renkli TV ve cep telefonu sahipliğini çok gerilerden takip ettiği somut olarak görülmektedir. Daha da önemlisi bilgisayar sahipliği ve Internet bağlantısı en yüksek oranda B.D.G.İ.'de görülürken, tam tersine Renkli TV ve cep telefonu sahipliği en yüksek oranda Ü.D.G.İ.'de görülmektedir.

Bunların dışında ve bunlara ek olarak "Kompakt Diskli Müzik Seti, VCD/DVD Çalar, Video"ya sahip olma durumuna bakılacak olunursa:

Kompakt Diskli Müzik Seti, VCD/DVD Çalar, Video sahibi olanlar, iller genelinde %25.1 ile en düşük oranı oluşturmaktadır. Söz konusu araçlara sahip olmayanların oranı, olanların yaklaşık üç (2.8) katına eşittir. İllerin gelişmişlik düzeyi ile kompakt diskli müzik seti, VCD/DVD çalar, video sahipliği arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe bu kalemlere sahiplik oransal olarak artmakta ve en yüksek orana (%34.1 ile) B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. En düşük oran da (%15 ile) Ü.D.G.İ.'dir. Dolayısıyla B.D.G.İ.'de kompakt diskli müzik seti, VCD/DVD çalar, videoya sahip olanlar, Ü.D.G.İ.'e göre yaklaşık iki (2.2) kat daha fazladır.

3.6. Geçim Kaynakları

GAP'ın ekonomik anlamda bölgeye olan katkısını değerlendirebilmek amacıyla hane reislerine eski (yaklaşık 10-15 yıl öncesi) ve yeni (şimdiki) geçim kaynakları, toprak mülkiyet dağılımı, toprağın kuru ve sulu oluşu, tarımsal üretim itibariyle yetiştirilen ürün dağılımı, elde edilen ürünün miktarsal dağılımı, ürünlerin değerlendirilme yöntemleri, yılda kaç ürün alındığı gibi sorular yöneltilmiştir.

Tablo 20: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eski ve Yeni Geçim Kaynaklarının Dağılımı

Geçim Kaynakları	Sayı/%	*Eski*[7]				*Yeni*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1211)**	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1221)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Tarımdan	S	159	174	41	374	129	146	38	313
	%	31,2	39,6	15,6	30,9	25,3	33,3	14,0	25,6
Tarım Dışı	S	308	243	204	755	321	256	208	785
	%	60,4	55,4	77,9	62,3	62,9	58,3	76,5	64,3
Her İkisi De	S	28	16	2	46	23	19	2	44
	%	5,5	3,6	0,8	3,8	4,5	4,3	0,7	3,6
İşsiz	S	9	2	6	17	19	11	13	43
	%	1,8	0,5	2,3	1,4	3,7	2,5	4,8	3,5
Başka	S	6	4	9	19	18	7	11	36
	%	1,2%	0,9	3,4	1,6	3,5	1,6	4,0	2,9
TOPLAM	**S**	**510**	**439**	**262**	**1211**	**510**	**439**	**272**	**1221**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 *** 19 Bilinmiyor** **P<0,05** ***9 Bilinmiyor**

[7] "Eski" ile Yaklaşık 10-15 Yıl Önceki geçim kaynakları, "Yeni" ile de şimdiki/bugünkü geçim kaynakları kastedilmektedir.

İller genelinde *eski* ve *yeni* geçim kaynakları açısından en yüksek oranları, geçimlerini "tarım dışı" alanlardan sağlayanlar, en düşük oranları da geçimlerini "hem tarımdan hem de tarım dışından" sağlayanlar oluşturmaktadır (Tablo 20). Eski ile *yeni* arasında fark, geçim sağlama yolu olarak ikinci sırada yer alan "tarımda" görülmektedir. Şöyle ki, GAP ile birlikte tam tersi olması beklenirken, bu gün "tarımdan" geçimini sağlayanların oranı *eskiye*, başka bir deyişle yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre %5.3 düşmüştür. Yine geçim kaynakları "hem tarım hem de tarım dışı" olanlar da %0.2 düşmüştür. Geçimini "tarım dışından" sağlayanların oranı ise *eskiye* göre %2 artmıştır. "İşsizlerin" oranı da eskiye göre yaklaşık üç (2.5) kattır. Dolayısıyla bu verilerden hareketle eski ve yeni geçim sağlama biçimlerinde aslında köklü bir değişimin yaşanmadığı; ancak, hem Türkiye genelinde yaşanan ekonomik sorunların hem de Bölge genelinde çeşitli nedenlerle yaşanan nüfus hareketlerinin ya da yer değiştirme özelliklerinin de dikkate alınarak oranlar hakkında dikkatli yorum yapılması gerektiği belirtilmelidir. Diğer bir ifadeyle Türkiye çapında işsizliğin artması kadar, tarımda çalışan nüfusun azalmasının gözardı edilmemesi gerekmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eski ve yeni geçim kaynakları arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde eskiden ve şimdi geçim kaynakları arasında en yüksek oranları, geçimlerini "tarım dışından" sağlayanlar, en düşük oranları da ""hem tarımdan hem de tarım dışından" sağlayanlar oluşturmaktadır (Tablo 20). Ayrıca eski ve yeni geçim kaynakları açısından, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, geçimlerini "hem tarımdan hem de tarım dışından" sağlayanların oranı da düşmekte, en yüksek orana B.D.G.İ.'de, en düşük orana Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Eski ve yeni geçim sağlama yolu olarak "tarım" her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde yine ikinci sırada yer almaktadır. Daha da önemlisi *bu gün* tarımla geçimini sağlayanların oranı *eskiye* göre, B.D.G.İ.'de %5.9; İ.D.G.İ.'de %6.3; Ü.D.G.İ.'de ise %1.6 oranında düşmüştür. Anlaşılacağı üzere en fazla düşüş ise B.D.G.İ.'de görülmektedir. Bununla birlikte B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de geçimlerini "tarım dışı" kaynaklardan sağlayanların oranı *eskiye* göre artarken, Ü.D.G.İ.'de (%1.4) düşmüş, buna karşılık da işsizlerin oranı, diğer illerden daha fazla ve yaklaşık üç (2.5) kat artmıştır (Tablo 20). Ayrıca İ.D.G.İ.'de, diğer illerden farklı olarak eskiye göre, çok düşük de olsa bir artış (%0.7'lik) geçimlerini "hem tarımdan hem de tarım dışından" sağlayanlarda olmuştur. İşsizlik oranları ise eskiye göre, B.D.G.İ.'de %1.9; İ.D.G.İ.'de %2; Ü.D.G.İ.'de de

%2.5 artmıştır. Anlaşılacağı üzere, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, eskiye göre işsizlik oranının artış yüzdeleri de artmakta ve dolayısıyla issizliğin eskiye göre en fazla arttığı iller Ü.D.G.İ., en az arttığı İller de B.D.G.İ.'dir.

Eski ve yeni geçim kaynakları ayrı ayrı ve illerin gelişmişlik düzeylerine göre kendi içinde değerlendirilecek olunursa *eskiden* geçim kaynağı "tarım" olanların en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; geçim kaynağı "tarım dışı" olanların ve "işsizlerin" en yüksek oranda olduğu İller Ü.D.G.İ.; geçim kaynakları "hem tarım hem de tarım dışı" olanların en yüksek oranda olduğu iller ise B.D.G.İ.'dir (Tablo 20). Bu gün için de yine illerin gelişmişlik düzeyine göre en yüksek oranlar, eski ile aynı geçim kaynaklarındadır.

Sonuç olarak illerin gelişmişlik düzeyine göre ve eski ve yeni bağlamında geçim kaynağı sıralamasının değişmediği, sadece oranlarının değiştiği söylenebilir. Dolayısıyla bir boyutuyla da tarımsal kalkınma projesi olan GAP'ın tarımsal üretim yapan hanelerin oransal olarak artışında etkisinin olmadığı, ancak tarım dışı alanlarda entegre bir proje olarak Bölgeye bir hareketlilik getirdiği söylenebilir. Bu durum, GAP'ın önceliği sulama projelerinden çok, enerji projelerine ağırlık vermesinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Ancak burada, daha sonra değinileceği üzere, GAP'tan bağımsız olarak Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının da bu sonuçta etkili olduğunun göz önünde bulundurulması bir zorunluluktur.

Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda, hanehalkı reislerinin % 26.2'sinin kendisine ya da ailesine ait toprağı işlediği, % 6.2'sinin ise yarıcılık-kiracılıkla tuttuğu toprakta tarımla uğraştığı anlaşılmaktadır (Sencer vd. 1992:385). İşlediği toprağı olmayanlarla hiç toprağı bulunmayanların %41.6 oranına ulaşması, köyden kente göçte topraksızlık ve toprak yetersizliğinin birincil rol oynadığını ortaya koymaktadır. Topraksızlık nedeniyle kente göçenlerin Şanlıurfa'da %63.6'ya, Diyarbakır'da % 60.0'a ulaşması, toprak yetersizliğine bağlı yer değiştirmenin özellikle bu illerde etkin olduğunu göstermektedir (Sencer vd. 1992:385).

Kent hanehalkı reislerinden memleketinde kendisine ya da ailesine ait toprağı bulunan %26.2'lik kesimin bu toprağı nasıl kullandığı araştırıldığında, %6.2'sinin kendisinin işletmeyi sürdürdüğü, %9.2'sinin memlekette yaşamaya devam eden aile fertlerine bıraktığı saptanmaktadır. Öte yandan, %4.6'sı ortakçı-yarıcı eliyle işletirken, işlemeden bırakanlar

%6.2 oranında kalmaktadır. Bu dağılım, toprağı olup da kente göçenler içinde doğrudan işletmecilik yada yarıcılık yoluyla toprağıyla bağını sürdürenlerin anlamlı bir oranda (%41.2) olduğunu göstermektedir (Sencer vd. 1992:385).

3.7. Toprak Mülkiyeti

Aşağıdaki Tablo 21'de, *eskiden* ve *bugün* toprak sahipliği dağılımı verilmiştir. İller genelinde *eskiden* ve *bugün* toprağının olmadığını belirtenler en yüksek orandadır. Eskiden ve bugün toprağı olmadığını ifade edenler, toprağı olanların yaklaşık 2 (eskiden=2.2, bugün=2.3) katıdır. Dolayısıyla eski ve yeni karşılaştırıldığında, toprak mülkiyeti konusunda anlamlı bir değişimin yaşanmadığı söylenebilir. Sadece eskiye göre bugün topraksızların oranı %1 artmıştır . Bu artışta da, GAP kapsamında planlanan barajlar nedeniyle ekilebilir nitelikte olan büyük miktarlarda toprakların baraj göl aynası altında kalmasının etkili olduğunu düşündürmektedir (Gökçe vd. 2006; Güler Parlak 2006 ve 2007).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiden ve bugün toprağa sahip olup olmama durumu arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de *eskiden* ve *bugün* en yüksek oranları topraksızlar oluşturmaktadır (Tablo 21). Ayrıca topraksızların oranı *eskiye* göre B.D.G.İ.'de %1.6; İ.D.G.İ.'de %0.7 artmış, Ü.D.G.İ.'de ise değişmemiştir.

Tablo 21: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Sahip Olduğu Eski ve Yeni Toprak Mülkiyet Durumu

		Eski				*Yeni*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*		*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	
Toprağın Olup Olmadığı	*Sayı/ %*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1226)**	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER (N=1227)**
Toprağı var	S	163	165	50	378	155	162	49	366
	%	31,9	37,3	18,3	30,8	30,3	36,6	17,9	29,8
Toprağı yok	S	348	277	223	848	356	281	223	860
	%	68,1	62,7	81,7	69,2	69,7	63,4	81,7	70,1
Cevap Vermek İstemedi	S	-	-	-	-	-	-	1	1
	%	-	-	-	-	-	-	0,4	0,1
TOPLAM	**S**	**511**	**442**	**273**	**1226**	**511**	**443**	**273**	**1227**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 ***4 Bilinmiyor** **P<0,05** ***3 Bilinmiyor**

Eski ve *yeni* bağlamında iller gelişmişlik düzeylerine göre kendi içinde değerlendirilecek olunursa, *eskiden* topraksızların en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. En düşük olduğu, başka bir deyişle en fazla toprak sahibi olan hane reisinin bulunduğu iller ise İ.D.G.İ.'dir. Bu gün ise, geçim kaynaklarında olduğu gibi, yine en yüksek ve en düşük orana sahip olan iller açısından sıralama değişmemiştir (Tablo 21).

Sonuç olarak, yaklaşık 10-15 yıl öncesi ile bugün toprak sahibi olma açısından karşılaştırıldığında, hem iller genelinde hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre toprak sahibi olma durumu açısından en yüksek ve en düşük sıralamasında bir değişim olmadığı, sadece oransal olarak bir değişimin söz konusu olduğu ve topraksızların oranının *eskiye* göre *bugün* daha da arttığı anlaşılmaktadır.

Öktem (2006:27)'in Şanlıurfa merkeze bağlı dört köyde (Karaali, Kısas, Sağlık, Yardımcı) gerçekleştirdiği araştırmada ise "topraksız aile" oranının %59 olması, yukarıda yapılan yorumu destekler niteliktedir.

Eskiden ve bugün sahip olunan topraklarda yetiştirilen/yetiştirilecek olan ürün çeşidini belirlemesi açısından önemli olan, 'toprağın kıraç ya da sulu olma' durumu da GAP çerçevesinde önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Toprak sahibi olanların, yaklaşık 10-15 yıl öncesi ve bugün sahip oldukları sulu ve kuru ortalama toprak büyüklükleri, illerin gelişmişlik düzeyine göre Tablo 22 ve Tablo 23'te verilmiştir.

İller genelinde, *eskiden* sahip olunan *sulu toprak* miktarı ortalama 67 dönüm (Std.sapma=189.2), en küçük değer=1, en büyük değer=2000 dönüm iken *bugün* sahip olunan *sulu toprak* miktarı ortalama 64.8 dönüm (Std.sapma=96.1), en küçük değer=0, en büyük değer=500 dönüm olmuştur (Tablo 22). Bu verilerden hareketle iller geneli için *eski* ile *bugünkü* durum karşılaştırıldığında, ortalama sulu toprak büyüklüğünün *eskiye göre bugün* (2.2 dönüm) azaldığı söylenebilir. Yine *eskiden* en az 1 dönüm en fazla 2000 dönüm sulu toprağa sahip olan haneler bulunurken, Tablo 22'ye göre bugün hiç sulu toprağı olmayanlarla en fazla 500 dönüm toprağı olanların bulunduğu da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eskiye göre bugün hem sahip olunan ortalama sulu toprak miktarının düştüğü hem de çok büyük toprak sahibi olanların azaldığı yorumu yapılabilir. Bununla birlikte bölgede zaten eskiden beri var olan dengesiz toprak dağılımının, halen devam ettiğinin de hemen altı çizilmelidir. Çünkü, eskiden bir uçta bir dönüm, öteki uçta en fazla 2000 dönüm sulu toprağa sahip olan haneler bulunurken, bugün de bir

uçta hiç sulu toprağı olmayanlar, diğer uçta da en fazla 500 dönüm sulu toprağa sahip olanlar bulunmaktadır. Her ne kadar eskiye göre bugün, en fazla olan toprak miktarı dört kat azalmışsa da, yine dağılımın dengesiz olduğu görülmektedir.

Tablo 22: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ve Şimdi Sahip Olunan Ortalama Sulu Toprak Büyüklükleri (Dönüm)

	Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi Ortalama Sulu Toprak				*Bugün Ortalama Sulu Toprak*			
	I. Derecede Gelişmiş iller (N=57)	*II. Derecede Gelişmiş iller (N=66)*	*III. Derecede Gelişmiş iller (N=6)*	*TÜM İLLER GENEL ORT. (N=129)*	*I. Derecede Gelişmiş iller (N=51)*	*II. Derecede Gelişmiş iller (N=102)*	*III. Derecede Gelişmiş iller (N=6)*	*TÜM İLLER GENEL ORT. (N=159)*
Sulu Toprak Sahipliği	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Ortalama	43,5	92,3	12,3	67,0	41,6	79,6	12,3	64,8
Standart Sapma	44,9	259,5	15,1	189,2	61,7	109,1	15,1	96,1
En Küçük Değer	1	2	2	1	2	0	2	0
En Büyük Değer	200	2000	40	2000	400	500	40	500

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise eskiden ve bugün en yüksek sulu toprak ortalamasına sahip iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. En düşük otalama ise Ü.D.G.İ.'dedir. Şöyle ki, eskiden B.D.G.İ.'de ortalama sulu toprak miktarı 92.3 dönüm (St.sapma=259.5), bu gün ise ortalama 79.6 dönüm (St.sapma=109.1)'dür.

Ortalama sulu toprak miktarı açısından ikinci sırada yer alan B.D.G.İ.'de eskiden ortalama 43.5 dönüm (Std.sapma=44.9), bugün ortalama 41.6 dönüm (Std.sapma=61.7)'dür (Tablo 22). Anlaşacağı üzere İ.D.G.İ.'de eskiye göre bugün, ortalama sulu toprak miktarı 12.7 dönüm azalmıştır. Benzer durum B.D.G.İ. için de söz konusudur. B.D.G.İ.'de ortalama sulu toprak miktarı eskiye göre bugün 1.9 dönüm, azalmıştır. Ü.D.G.İ.'de ise eski ile bugün arasında her hangi bir fark bulunmamakta, başka bir deyişle, zaten çok düşük olan ortalama sulu toprak miktarı (12.3, Std.sapma=15.1) değişmemiştir.

Eski ile yeni kapsamında ve illerin gelişmişlik düzeyine göre sulu toprak sahipliği açısından görülen başka bir değişim, en az ve en fazla toprak miktarında ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, B.D.G.İ.'de eskiden en az 1, en fazla 200 dönüm sulu toprağı olanlar varken, bugün en az 2, en fazla 400 dönüm toprağı olanlar; İ.D.G.İ.'de eskiden en az 2, en fazla 2000 dönüm sulu toprağı olanlar varken, bugün hiç sulu toprağı olmayanlarla en fazla 500 dönüm toprağı olanlar bulunmaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise en az (2 dönüm), en fazla (40 dönüm) sahip olunan sulu toprak miktarı eski ve bugüne göre değişmemektedir (Tablo 22).

İller kendi içinde eski ve bugünkü duruma göre değerlendirildiğinde, eskiden en yüksek sulu toprak ortalamasının İ.D.G.İ.'de olduğu görülmektedir. İ.D.G.İ. aynı zamanda sulu toprak miktarları arasında en fazla uçurumun olduğu, başka bir deyişle sulu toprak dağılım dengesinin en bozuk olduğu illerdir de (Tablo 22). Bunu daha sonra hem ortalama hem de toprak dağılım dengesi açısından B.D.G.İ. izlemektedir. Son sırada ise Ü.D.G.İ. bulunmaktadır ki, bu illerde de zaten toprak sahibi olanların oranı, diğer illere göre çok düşüktür (Tablo 21). Bu gün ise iller açısından sıralama değişmemiş, sadece sahip olunan ortalama sulu toprak miktarları ile en küçük ve en büyük değerler sayısal olarak düşmüştür.

Tablo 23: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ve Şimdi Sahip Olunan Ortalama Kuru Toprak Büyüklükleri (Dönüm)

	Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi Ortalama KuruToprak				*Bugün Ortalama KuruToprak*			
	I. Derecede Gelişmiş İller (N=136)	*II. Derecede Gelişmiş İller (N=124)*	*III. Derecede Gelişmiş İller (N=44)*	*TÜM İLLER GEN. ORT. (N=304)*	*I. Derecede Gelişmiş İller (N=122)*	*II. Derecede Gelişmiş İller (N=78)*	*III. Derecede Gelişmiş İller (N=44)*	*TÜM İLLER GEN. ORT. (N=244)*
Kuru Toprak Sahipliği	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Ortalama	68,3	81,1	47,7	70,5	66,4	48,8	47,2	57,3
Standart Sapma	71,1	154,1	51,5	111,3	68,6	60,2	51,8	63,7
En Küçük Değer	1	2	5	1	1	0	2	0
En Büyük Değer	500	1500	300	1500	500	470	300	500

İller genelinde ortalama sahip olunan *kuru toprak mikrarları*, hem eskiden hem de bugün sahip olunan ortalama *sulu toprak miktarına göre* daha fazladır (Tablo 22 ile Tablo 23). Bununla birlikte sahip olunan ortalama sulu toprak miktarında olduğu gibi, ortalama kuru toprak miktarında da bugün eskiye göre bir düşüş söz konusudur. Eskiden, sahip olunan ortalama kuru toprak miktarı 70.5 dönüm (Std.sapma=111.3) iken bu gün 53.3 (Std. Sapma=63.7) dönüme düşmüştür (Tablo 23). Yine eskiden en az 1, en fazla 1500 dönüm kuru toprağı olan haneler bulunurken bugün hiç toprağı olmayanlarla en fazla 500 dönüm toprağa sahip olanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, tıpkı sulu toprak sahipliğinde olduğu gibi eskiye göre bugün hem sahip olunan ortalama kuru toprak miktarının düştüğü hem de çok büyük kuru toprak sahibi olanların azaldığı yorumu yapılabilir. Ancak toprak dağılımının dengesizliği, kuru-sulu toprak farkı olmaksızın devam etmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre de, her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de, *eskiye* göre *bugün* sahip olunan ortalama kuru toprak miktarları düşmüştür. Ortalama, B.D.G.İ.'de 1.9 dönüm, İ.D.G.İ.'de 32.3 dönüm; Ü.D.G.İ.'de ise 0.5 dönüm, eskiye göre bugün, düşüş yaşanmıştır. Dolayısıyla eskiye göre ortalama kuru toprak miktarında en fazla düşüş İ.D.G.İ.'de yaşanmıştır. Ayrıca, İ.D.G.İ.'de eskiye göre bugün, sahip olunan en fazla kuru toprak miktarı yaklaşık üç (3.3) kat azalmıştır. B.D.G.İ.'de Değişmemiştir. Ü.D.G.İ.'de ise eskiden farklı olarak, en az sahip olunan kuru toprak miktarı beş dönümden iki dönüme düşerken, en fazla sahip olunan kuru toprak miktarı değişmemiştir (Tablo 23).

Bunda, GAP kapsamında planlanan barajlardan en büyüğü olan Atatürk Barajı'nın İ.D.G.İ. kapsamında yer alan Şanlıurfa ve Adıyaman il sınırlarında yer almasının etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü Atatürk Barajı göl alanı, başka bir deyişle baraj rezervuarı en büyük olan barajdır. Atatürk Barajı'ndan başta Adıyaman olmak üzere, Şanlıurfa ve kısmen de Diyarbakır illeri etkilenmiştir. Göl alanı 817 km2 olan Atatürk Barajı nedeniyle, 43 400 hektar alan şahıs arazisi kamulaştırılmış ve 1 ilçe (Samsat), 28 köy, 64 mezra tamamen su altında kalmıştır. Bu rakamlar, bu güne kadar Atatürk Barajı'ndan etkilenen toplam yerleşim yerleri olarak ifade edildiğinde, 1 ilçe ve 145 köyün etkilendiği anlaşılmaktadır (Gökçe vd. 2006; Güler Parlak 2007). Dolayısyla Atatürk Barıjı ile birlikte GAP kapsamında yapılan diğer barajların bölgede ekilebilir ortalama toprak miktarının azalmasında etkili olduğu ve bunun da ortalama toprak miktarlarında "eskiye göre yenide

düşüş" olarak Tablo 22 ve Tablo 23'e yansıdığı söylenebilir. Benzer şekilde, eskiden 1500, 2000 dönüm gibi çok büyük toprak miktarlarının da bugün en yüksek değer olarak 500 dönüme düşmesi, söz konusu toprakların baraj gölü altında kalmasına bağlanabilir. Çünkü yakın dönemde Bölge'de toprak reformu söz konusu olmamıştır. Bu nedenle de barajlarla birlikte büyük toprak sahiplerinin toprak kaybına uğradıkları ve doğal süreç sonucu sahip olunan toprakların daraldığı yorumu yapılabilir.

İller kendi içinde değerlendirildiğinde *eskiden* ortalama kuru toprak miktarının en yüksek (81.1 dönüm, Std.sapma=154.1) olduğu iller, İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra İ.D.G.İ. (68.3 dönüm, Std.sapma=71.1) izlemektedir. Son sırada ise Ü.D.G.İ. (47.7 dönüm, Std.sapma=51.5) bulunmaktadır. En büyük miktarda (1500 dönüm) kuru toprağa sahip olanlar da yine İ.D.G.İ.'de görülmektedir. B.D.G.İ.'de en az iki, en fazla 500 dönüm; Ü.D.G.İ.'de en az 5, en fazla 300 dönüm kuru toprağı olanlara rastlanırken, İ.D.G.İ.'de en az 2, en fazla da 1500 dönüm kuru toprağa sahip olanlara rastlanmaktadır (Tablo 22). Bugün ise, hem eskiden hem de sahip olunan sulu toprak ortalamasından biraz farklı olarak, illerin kendi içinde sıralamasının değiştiği görülmektedir. Buna göre bugün, sahip olunan ortalama kuru toprak miktarının en yüksek (66.4 dönüm, Std.sapma=68.6) olduğu iller B.D.G.İ.'dir. İkinci sırada ise İ.D.G.İ. (48.8 dönüm, Std.sapma=60.2) gelmektedir. Üçüncü ve son sırada ise Ü.D.G.İ. (47.2 dönüm, Std.sapma=51.8) yer almaktadır (Tablo 22). Burada ilginç olan veri İ.D.G.İ. ile Ü.D.G.İ.'de sahip olunan ortalama toprak büyüklüklerinin eskiye göre, birbirine (1.6 farkla) çok yaklaşmış olmasıdır. Hatta bugün İ.D.G.İ.'de ortalama toprak büyüklüğü nerdeyse, yaklaşık 10-15 yıl öncesi en düşük kuru toprak ortalamasına sahip Ü.D.G.İ.'e (1.1'lik farkla) yaklaşmıştır.

Bugün iller arasında en fazla (500 dönüm) kuru toprağa sahip olanlar B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de ise hiç kuru toprağı olmayanlarla en fazla 450 dönüm kuru toprağı olanlar; Ü.D.G.İ.'de de en az iki dönüm, en fazla 300 dönüm kuru toprağı olanlar bulunmaktadır. Anlaşılacağı üzere İ.D.G.İ.'de eskiye göre bugün, sahip olunan en fazla kuru toprak miktarı yaklaşık üç (3.3) kat azalmıştır. B.D.G.İ.'de Değişmemiştir. Ü.D.G.İ.'de ise eskiden farklı olarak, en az sahip olunan kuru toprak miktarı beş dönümden iki dönüme düşerken, en fazla sahip olunan kuru toprak miktarı ise değişmemiştir (Tablo 23).

3.8. Tarımsal Üretim ve Ürün Deseni

Eski ve yeni geçim kaynaklarında, toprak dağılımında olduğu gibi tarımsal üretim yapma durumu açısından da eskiye göre oransal bir düşüşün olduğu görülmektedir (Tablo 24). İller genelinde hane reislerinden hem eskiden hem de bugün tarımsal üretim yaptığını belirtenler en düşük orandadır. Bununla birlikte bugün için tarımsal üretim yaptığını belirtenlerin oranı eskiye göre biraz daha (%1.7) düşmüştür.

Tablo 24: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün Tarımsal Üretim Yapma Durumu

Tarımsal Üretim Yapma Durumu	*S/%*	*Eski*				*Yeni*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İiller*	*III. Derecede Gelişmiş İiller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1226)**	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmişİ iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1227)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Üretim yapıyor	S	159	178	42	379	144	172	42	358
	%	31,1	40,3	15,4	30,9	28,2	38,8	15,4	29,2
Üretim yapmıyor	S	352	264	231	847	367	271	231	869
	%	68,9	59,7	84,6	69,1	71,8	61,2	84,6	70,8
TOPLAM	S	**511**	**442**	**273**	**1226**	**511**	**443**	**273**	**1227**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***4 Bilinmiyor** **P<0.05** ***3 Bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiden ve bugün tarımsal üretim yapma durumu arasında, istatiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Eskiden ve bugün tarımsal üretimin en yüksek oranda yapıldığı iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. En düşük oranda tarımsal üretim ise Ü.D.G.İ.'de yapılmaktadır (Tablo 24). Eski ile bugün, illerin gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak karşılaştırıldığında, Ü.D.G.İ. hariç bugün eskiye göre tarımsal üretim yapanların oransal olarak azaldığı görülmektedir. Şöyle ki, eskiye göre bugün tarımsal üretim yapanlar B.D.G.İ.'de %2.9; İ.D.G.İ.'de %1.5 oranında azalmıştır. Ü.D.G.İ.'de ise oransal bir değişme söz konusu değildir (Tablo 24).

Bölgede, eskiye göre tarımsal üretim yapanlardaki düşüş, ekilebilir toprakların özellikle İ.D.G.İ.'de daralmasına ve de GAP'ın etkisinden bağımsız olarak tarımsal girdi fiyatlarının yüksekliğine, buna karşılık verimin düşüklüğüne, uygulanan tarım politikalarına (doğrudan destekleme vb.) hem de toprak dağılımının dengesizliğine bağlanabilir. Özellikle üzerinde durulması gereken nokta tarım politikası haline gelen doğrudan desteklemelerdir. Dış kredilerle sağlanan bu desteklemelerle, sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde değil tüm Türkiye'de kırsal kesimde, çiftçiler işlemedikleri toprakları için dönüm başına para alabilmektedir. Ancak bu uygulamanın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sonuçlarının, başka bir deyişle yansımalarının diğer Bölgelere göre farklı olduğu söylenebilir. Şöyle ki Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Tablo 21, Tablo 22 ve Tablo 23'ten de anlaşılacağı üzere, hem toprak sahibi olanların oranı düşük hem de toprak dağılımı dengesizdir. Böyle olunca da söz konusu desteklemelerden en fazla gelir elde eden büyük toprak sahipleri olmakta ve topraksız oldukları için büyük toprak sahiplerinin yanında daha önce çalışan/onun adına toprağını işleyen maraba, yarıcı, ortakçı ya da kürekçi üzerine tapulu toprağı olmadığı için doğrudan tarım desteklemelerinden yararlanamamaktadır. Öyle ki, kendisi büyük şehirde iş kurup yaşayan ama toprakları Şanlıurfa'da ya da başka bir ilde marabaları tarafından işlenen, başka bir deyişle tarımla uğraşmayan, toprağının başında olmayan büyük toprak sahipleri bile doğrudan tarım desteklemelerinden yararlanabilmektedir. Sonuç olarak yapılan bu "karşılıksız!" desteklemelerin tarımsal üretim yapanların azalmasına ve en önemlisi Bölge'de topraksızları daha da yoksullaşmasına neden olduğu söylenebilir. Ancak bu uygulamaların yanlışlığı anlaşılmış olup, toprak yerine ürüne destek politikası hazırlıklarının yapılması olumlu bir gelişimdir.

Tarımsal üretim yapan hane reislerinin *yaklaşık 10-15 yıl önce ve bugün* en çok ürettikleri birinci ürünlerin dağılım EK Tablo-22'de verilmiştir. İller genelinde eskiden ve bugün en çok üretilen birinci ürünler arasında en yüksek oranları "buğday" üretimi, en düşük oranları da *eski* için "pancar" *bugün* için ise "meyve" üretimi oluşturmaktadır.

1993 yılı verilerine göre yetiştirilen buğdayın yaklaşık %45'i, arpanın yaklaşık %33'ü, mercimeğin %11.55'i ve pamuğun da yaklaşık %5'si satılmamakta, hane içi tüketimde kullanılmaktadır. Satışının en fazla olduğu ürünler ise tütün, pamuk ve mercimektir (Akşit vd. 1993:55). Toplumsal Değişme araştırmasına göre ise toprakların en geniş kesimi (% 39.6'sı) buğdaya ayrılmıştır. Bu ürünü ekilişteki paylarına göre % 28.8'le arpa, % 23.4'le mercimek ve % 4.5'le pamuk izlemektedir. Tütünün aldığı pay % 2.2, nohutun % 1.1'de kalırken, yağlı tohumlar ve soğan ekilisine ayrılan alan yalnızca % 0.4'tür (Sencer vd. 1992:227). Dolayısıyla, ekilen alan içinde tahılın payı % 68.4'e yükselirken, baklagillerin payı % 24.5'te kalmakta, endüstri bitkilerininse % 6.7'ye düşmektedir. Tahıl oranı Diyarbakır'da % 80.0'e, Adıyaman'da % 79.7'ye çıkarken, Gaziantep'te % 68.4'e, Mardin'de % 63.8'e, Şanlıurfa'daysa % 61.0' e gerilemektedir (Sencer vd. 1992:227). Baklagillerin ekilişteki yeri Mardin'de % 34.9, Şanlıurfa'da %31.0, Gaziantep'te % 30.0'ken, Diyarbakır'da % 13.6, Adıyaman'daysa ancak % 6.2'dir (Sencer vd. 1992:227). Endüstri bitkilerine gelince, büyük çoğunluğu pamuktan oluşan bu ürün grubunun Adıyaman'daki oransal payı tütün ekilen alana bağlı olarak % 14.1'e yükselirken, Şanlıurfa'da % 7.6, Diyarbakır'da % 6.4 düzeyini korumakta, Mardin'de % 1.4'e düşmektedir. Gaziantep'te endüstri bitkisi ekilisi çok sınırlıdır. Bu ilde yumru bitkilerin ekilişten aldığı pay % 1.6'dır (Sencer vd. 1992:227).

Üretilen ürün açısından *eski* ile *bugün* arasında en önemli değişim buğday üretiminde olmuştur. Şöyle ki, eskiden ve bugün için üretilen birinci ürünler arasında en yüksek oranı "buğday" oluşturmakla birlikte, buğday üretimi bugün *eskiye* göre %16.7 düşmüş, bunun yerine %15 (eskiye göre 5.4 kat) "pamuk" üretimi artmıştır (EK Tablo-22). Ayrıca eskiye göre bügün, tütün üretimi %2.8; baklagiller %0.6; meyve üretimi %0.5 oranında düşerken, yem bitkileri üretimi %0.7; sebze üretimi %2.3; bağcılık %1.5; antep fıstığı üretimi %0.7 oranında artmıştır. Bununla birlikte kimi ürünlerin de (örn.pancar) eskiden birinci tercih olarak üretilirken bugün artık birinci ürün tercihi arasında yer almadığı, kiminin de (örn. mısır) eskiden hiç üretilmezken bugün en çok üretilen birinci ürünler arasında yer almaktadır

(EK Tablo-22). *Eskiye* göre *bugün*, başta pamuk olmak üzere, yem bitkileri, sebze üretiminin artışında GAP ile birlikte sulu tarım yapılabilmesinin etkili olduğu söylenebilir. Tütün üretiminin azalmasında ise, daha çok Bölge'de tütüne kota konulmasının etkisi olduğu düşünülebilir (Güler Parlak 2006). Dolayısıyla bu verilerden hareketle iller genelinde eskiye göre bugün ürün deseninin kısmen de olsa değişmeye başladığı yorumu yapılabilir. Sadece eskiden en çok üretilen birinci ürünlerden olan pancar bugün hiç üretilmez olmuş, yeni ürün çeşidi olarak da, çok düşük oranda da olsa mısır eklenmiştir. Üretilen ürün çeşidinden ziyade, oransal sıralamasının değiştiği görülmektedir. Şöyle ki, *eskiden* en çok üretilen birinci ürünün oransal sıralaması 1.buğday, 2.antep fıstığı, 3.tütün, 4.yem bitkileri, 5.pamuk, 6.baklagiller ve sebze, 7.bağ 8.meyve, 9.pancar şeklinde iken, *bugün* için 1.buğday, 2.pamuk 3.antep fıstığı, 4.yem bitkileri, 5.sebze, 6.bağ, 7.tütün, 8. baklagiller, 9.mısır, 10.meyve üretimi şeklinde olmuştur. Buğday ve yem bitkileri üretimi yerini korurken, pamuk üretimi beşinci sıradan ikinci sıraya; sebze üretimi altıncı sıradan beşinci sıraya; bağcılık yedinci sıradan altıncı sıraya yükselmiş, antep fıstığı üretimi ikinci sıradan üçüncü sıraya; tütün üretimi üçüncü sıradan yedinci sıraya; baklagiller üretimi altıncı sıradan yedinci sıraya düşmüştür. Bireysel üretici tercihleri kadar yapısal piyasa talepleri ve tohum gibi destekleme politikalarının da bu değişimde pay sahibi olduğu belirtilmelidir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiden ve bugün en çok üretilen birinci ürünler arasında, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmiş düzeyindeki ilde de eskiden ve bugün en çok üretilen ürünler arasında en yüksek oranı "buğday" üretimi almaktadır. Nüfus Hareketleri araştırmasında da benzer bir durum görülmektedir (Akşit, 1993:47). En düşük oranları ise eskiden B.D.G.İ.'de "pancar, baklagiller, meyve", İ.D.G.İ.'de "meyve", Ü.D.G.İ.'de "tütün, baklagiller, sebze, meyve, bağ" oluştururken bugün için, B.D.G.İ.'de "baklagiller", İ.D.G.İ.'de "baklagiller, mısır, sebze, bağ, antep fıstığı", Ü.D.G.İ.'de de "tütün, baklagiller, yem bitkileri, sebze, bağ, antep fıstığı" oluşturmaktadır.

B.D.G.İ.de *eskiye göre bugün*, buğday üretimi %8.7; pamuk üretimi %0.6; düşmüş, baklagiller üretimi %0.7; yem bitkileri üretimi %0.2; sebze üretimi %5.9; bağcılık %2.3; antep fıstığı üretimi %1.7 artmıştır. Bununla birlikte, çok düşük oranlarda da olsa, B.D.G.İ.'de eskiden yetiştirilen pancar ve meyve de bugün birinci tercih olarak yetiştirilmemektedir. İ.D.G.İ.'de ise *eskiye göre bugün*, buğday üretimi %28; tütün üretimi %5.6; baklagiller

üretimi %1.7 oranında düşerken, pamuk üretimi %31.7; sebze ile antep fıstığı üretimi %0.1 oranında artmıştır. İ.D.G.İ.'de meyve eskiden birinci tercih olarak yetiştirilen ürünler arasında yer alırken, bugün birinci tercih olarak üretülen ürünler arasında arasında yer almamaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise *eskiye göre bugün Eskiye göre bugün* üretilen ürünlerde, diğer illere göre oransal olarak en az değişim, Ü.D.G.İ.'de olmuştur. Şöyle ki, Ü.D.G.İ.'de eskiye göre bugün buğday üretimi sadece %2.4 artarken, tütün, baklagiller sebze, meyve üretimi ve bağcılık oranları hiç değişmemekte, yem bitkileri üretimi de yarı yarıya (%2.4) düşmektedir (EK Tablo-22).

Nüfus Hareketleri Araştırması verilerine göre (Akşit vd. 1993:55) 1993 yılı itibariyle tarımla uğraşanların en fazla yetiştirdikleri ürünler buğday, arpa ve mercimektir. Ancak bu ürünlerin yetiştirildiği toprak büyüklükleri ağırlıklı olarak 1-50 dönüm olup (%66 ile %73 arası) ve 51-100 dönüm dür (%16 ile %21).

Yaklaşık 10-15 yıl öncesi ile bugün en çok üretilen birinci ürünler, illerin gelişmişlik düzeyi açısından karşılaştırıldığında sonuç olarak, GAP'ın özellikle sulama boyutuyla en fazla İ.D.G.İ.'de üretilen ürünlerin oransal değişiminde ve dolayısıyla sıralamasında etkili olduğu yorumu yapılabilir. Dolayısıyla GAP'la birlikte en fazla toprak kaybına (Tablo 23) uğrayan iller İ.D.G.İ. olmakla birlikte, GAP'tan sulama boyutuyla en fazla yararlanan illerin de yine İ.D.G.İ. (daha çok Şanlıurfa'nın) olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ü.D.G.İ. ise bu açıdan hemen hemen kayda değer bir etkisinin olmadığını söylemek mümkündür.

İller genelinde *eskiden ve bugün* ikinci olarak en yüksek oranda üretilen ürün "yem bitkileri", en düşük oranda üretilen de eskiden "pirinç" bugün ise "antep fıstığı"dır. Ancak, yem bitkileri eskiden ve bugün ikinci olarak en yüksek oranda üretilen ürünler olmakla birlikte, aynı zamanda yine eskiye göre bugün üretim oranı en fazla düşen (%18.2) üründür de. (Bkz. EK Tablo-23). Eskiye göre bugün üretimi düşen ürünlerde, yem bitkilerinden sonra %1.7 oranında düşüşle tütün üretimi gelmektedir. İkinci olarak en çok üretilen ürünlerden eskiye göre bugün üretimi artan ürünler ve artış oranları ise sırasıyla şu şekilde belirtilebilir: Buğday üretimi %8; pamuk üretimi %4.1; mısır üretimi %2.1; sebze üretimi %2; meyve üretimi %1; antep fıstığı üretimi %0.7; baklagiller üretimi %0.4; bağcılık %0.1; oranında artmıştır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiden ve bugün ikinci olarak en çok üretilen ürünler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Eskiden, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde, bugün ise İ.D.G.İ. hariç,

B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ikinci olarak en yüksek oranda "yem bitkileri" üretilmektedir. İ.D.G.İ.'de ise en yüksek oranı "buğday" üretimi oluşturmaktadır. En düşük oranları ise eskiden B.D.G.İ.'de "mısır ve pirinç"; İ.D.G.İ.'de "bağcılık"; Ü.D.G.İ.'de "buğday, mısır ve sebze" üretimi; bugün de B.D.G.İ.'de "mısır"; İ.D.G.İ.'de "antep fıstığı" ve Ü.D.G.İ.'de, "pamuk, mısır, sebze" üretimi oluşturmaktadır. İkinci olarak üretilen ürünler açısından Ü.D.G.İ.'de eski ile bugün arasında hemen hemen hiç farklılık yoktur. Sadece eskiden ikinci olarak buğday üretilirken, bugün buğday üretimi ikinci üretim tercihleri arasında yer almamaktadır. Bunun dışında diğer üretilen tüm ürünlerin oranları bile eski için de bugün de aynıdır (Bkz. EK Tablo-23).

İkinci olarak en çok üretilen ürünler açısından eski ile yeni arasında anlamlı fark, daha çok İ.D.G.İ.'de kısmen de B.D.G.İ.de görülmektedir. Şöyle ki, İ.D.G.İ.'de eskiye göre bugün, buğday üretimi %17; pamuk üretimi %5.5; mısır üretimi %4.6; sebze üretimi %2.9; meyve üretimi %2.3, bağcılık %0.1 oranında artarken, tütün üretimi %3.4; baklagiller üretimi %1.3 ve yem bitkileri üretimi %28.3 oranında düşmüştür. Bununla birlikte ikinci en çok yetiştirilen antep fıstığı, eskiden İ.D.G.İ.'de hiç üretilmezken bugün, düşük oranda da olsa, yetiştirilmektedir. B.D.G.İ.'de ise, ikinci olarak en çok üretilen tütün ve mısır üretiminde eskiye göre bugün, oransal olarak bir fark bulunmamaktadır. Ancak İ.D.G.İ.'de eskiye göre bugün, buğday üretimi %0.6; pamuk üretimi %3.2; baklagiller üretimi %2.1; sebze üretimi %1.7; antep fıstığı üretimi %0.8; bağcılık %0.1 oranında artmış, yem bitkileri üretimi %11.9 oranında düşmüştür. Kısacası hem iller genelinde hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre (özellikle de B.D.G.İ., İ.D.G.İ.'de) ikinci en çok üretilen ürünlerden eskiye göre bugün en fazla oransal düşüş "yem bitkilerinde" görülmektedir (Bkz. EK Tablo-23).

Yem bitkisi üretimindeki bu oransal düşüşten yola çıkılarak, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hayvancılığın eskiye göre bugün, önem ve ağırlığını yitirdiği, buna karşılık Ü.D.G.İ.'de hayvancılığın öneminin devam ettiği sonucuna ulaşmak mümkün. Nitekim, özellikle B.D.G.İ.'de hayvan beslemek için gerekli olan yem bitkisi üretiminden çok, pamuk, mısır gibi sanayi bitkileri üretimine doğru bir eğilim belirmiştir.

Hane reisleri tarafından üçüncü olarak en çok üretilen ürünlerin dağılımı da aşağıda EK Tablo-24'te verilmiştir. Buna göre, iller genelinde üçüncü olarak üretilen ürünlerde en yüksek oranı eskiden "baklagiller", bugün ise "yem bitkileri" almaktadır. En düşük oranlar ise *eskiden* "pancar

ve meyve", *bugün* de "pancar ve yağlı tohumlar" üretiminde görülmektedir (Bkz. EK Tablo-24). Üçüncü olarak en çok üretilenler açısından eski ile yeni arasında anlamlı fark, baklagiller üretiminde görülmektedir. Baklagiller üretimi eskiye göre bugün %16 oranında düşmüştür. Üretiminde eskiye göre oransal olarak düşüş ve artış görülen diğer ürünler ise şu şekilde sıralanabilir: Pamuk üretimi %1.7; bağcılık %0.2; antep fıstığı üretimi %0.8 düşerken; buğday üretimi %3.3; tütün üretimi %0.6; yem bitkileri üretimi %4.4; mısır üretimi %7.9 ve meyve üretimi %0.5 oranında artmıştır. Görüldüğü üzere, eskiye göre tütün ve yem bitkileri üretiminde artış sadece söz konusu ürünlerin üçüncü tercih olarak üretildiği durumda söz konusudur. Birinci ve ikinci en çok üretilen ürünler arasında tütün ve yem bitkilerinin oranı eskiye göre hep daha düşük seyretmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiden ve bugün üçüncü olarak en çok üretilen ürünler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. *Eskiden* her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, üçüncü tercih olarak, en yüksek oranda "baklagiller" üretilmekteyken *bugün*, en yüksek oranı B.D.G.İ.'de "yem bitkileri", İ.D.G.İ.'de "mısır", Ü.D.G.İ.'de de "baklagiller" üretimi yapılmaktadır. En düşük oranlar ise *eskiden* B.D.G.İ.'de "tütün,mısır ve meyve"; İ.D.G.İ.'de "buğday, tütün, pancar, antep fıstığı", Ü.D.G.İ.'de "mısır ve antep fıstığı" üretiminde; *bugün* de B.D.G.İ.'de "tütün yağlı tohumlar, meyve", İ.D.G.İ.'de "pancar ve antep fıstığı", Ü.D.G.İ.'de "buğday, pamuk, mısır, antep fıstığı ve meyvede" görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, birinci olarak en çok üretilen ürünlerden üçüncü olarak en çok üretilen ürünlere gidildikçe, illerin gelişmişlik düzeyine göre üretimi tercih edilen ürünler daha da farklılaşmaktadır (Bkz. EK Tablo-22, EK Tablo-23, EK Tablo-24).

Üçüncü tercih olarak üretilen ürünlerden eskiye göre bugün B.D.G.İ.'de sebze üretimi %3.2; buğday üretimi %0.5; tütün üretimi %0.1; pamuk üretimi %0.2; yem bitkileri üretimi %5.3; meyve üretimi %0.1 oranında artarken, baklagiller üretimi %5.6; bağcılık %0.5; antep fıstığı üretimi %1.7 oranında düşmüştür. Ayrıca B.D.G.İ.'de daha önce birinci, ikinci tercih olarak da üretildiği hiç belirtilmeyen keten, kenevir gibi yağlı tohumlar, bugün üçüncü tercih olarak üretilmektedir. İ.D.G.İ.'de ise, buğday üretimi %8.5; tütün üretimi %1.3; pancar üretimi %0.5; yem bitkileri üretimi %3.5; mısır üretimi %20.2; sebze üretimi %1.4; bağcılık %0.2; antep fıstığı üretimi %0.1 artarken, pamuk üretimi %3.3; baklagiller üretimi %31.4; düşmüştür. Üçüncü Derecede Gelişmiş İllerde de, tütün üretimi %0.4; yem

bitkileri üretimi %5.4; mısır ve antep fıstığı üretimi %0.3 artmış, buğday ve pamuk üretimi %4.3; baklagiller üretimi %2.8 düşmüştür. Ü.D.G.İ.'de, eskiden üçüncü tercih olarak hiç yetiştirilmeyen meyvenin de bugün yetiştirildiği görülmektedir (Bkz. EK Tablo-24).

EK Tablo-22, EK Tablo-23 ve EK Tablo-24'deki yaklaşık 10-15 yıl öncesi ve bugün üretilen ürünlere ilişkin veriler genel olarak değerlendirilecek olunursa, *eskiden* üretimi en çok tercih edilen ilk üç ürünün sırasıyla1.buğday, 2.yem bitkileri, 3.baklagiller; *bugün* ise 1.buğday, 2.ve 3.yem bitkileridir. Eskiyle yeni arasında tercih edilen ilk iki ürün sıralamasında farklılık olmamakla birlikte, oransal olarak buğday ve yem bitkilerinin üretimi eskiye göre önemli ölçüde düşmüştür. Özellikle İ.D.G.İ.'de söz konusu ürünlerin üretimi eskiye göre düşerken sulama gerektiren pamuk ve mısırın üretim oranları da artmıştır. Üretimi en çok yapılan üçüncü üründe ise, eski ile yeni arasında hem ürün çeşitleri hem de oransal dağılımları tamamen farklılaşmıştır. Eskiden en çok üretilen üçüncü ürün baklagiller iken bugün, yem bitkileridir. Ancak daha önce de değinildiği gibi burada bir noktanın altının tekrar çizilmesi yararlı olacaktır. Şöyle ki, bugün için buğdaydan sonra hem ikinci hem de üçüncü sırada en çok üretimi tercih edilen ürün yem olarak kullanılan bitkiler olmakla birlikte, eskiye göre bu türden bitkilerin üretim oranları, özellikle İ.G.G.İ. ve B.D.G.İ.'de çok düşmüştür. Benzer durum buğday ve baklagiller üretimi için de söz konusudur. Başta dışa bağımlılık yaratan yanlış politikalar olmak üzere diğer bazı teknik ve ekonomik nedenlerle artık hayvancılığın Bölge'de geçim kaynağı olarak ağırlığının azaldığını söylemek mümkündür. Kuşkusuz neden-sonuçtan ziyade birlikte değişme ilişkisi çerçevesinde, sulamayla birlikte ekilebilir nitelikte olan alanlara daha fazla gelir getirecek tarım ürünlerinin (pamuk vb. gibi) ekilmesi, mera alanlarının daralması da yem bitkileri üretimi ve dolayısıyla hayvancılığı doğrudan etkileyen faktörler olarak düşünülebilir.

Tablo 25: Hane Reislerinin Bugünkü Ürettikleri Ürünlerin Miktarında Eskiye Göre Artış Derecesi

		Ürün Adı												
Artış Derecesi	*S/%*	*Buğday (N=336)*	*Tütün (N=195)*	*Pamuk (N=242)*	*Pancar (N=179)*	*Yağlı Tohumlar (N=179)*	*Baklagiller (N=212)*	*Yem Bitkileri (N=265)*	*Mısır (N=209)*	*Pirinç (N=176)*	*Sebze (N=201)*	*Bağ (N=196)*	*Antep Fıstığı (N=200)*	*Meyve (N=200)*
Arttı	S	158	8	89	5	2	27	111	50	2	48	23	26	20
	%	47,0	4,1	36,8	2,8	1,1	12,7	41,9	23,9	1,1	23,9	11,7	13,0	11,1
Aynı	S	80	12	26	11	7	57	63	24	7	33	35	24	27
	%	23,8	6,2	10,7	6,1	3,9	26,9	23,8	11,5	4,0	16,4	17,9	12,0	15,0
Azaldı	S	83	33	13	1	6	31	54	6	6	8	25	10	7
	%	24,7	16,9	5,4	0,6	3,4	14,6	20,4	2,9	3,4	4,0	12,8	5,0	3,9
Ekimi Yok	S	15	141	113	161	163	96	37	128	160	111	113	139	125
	%	4,5	72,3	46,7	89,9	91,1	45,3	14,0	61,2	90,9	55,2	57,7	69,5	69,4
Bilmiyor	S	-	1	1	1	1	1	-	1	1	1	-	1	1
	%	-	0,5	0,4	0,6	0,6	0,5	-	0,5	0,6	0,5	-	0,5	0,6
TOPLAM	**S**	**336**	**195**	**242**	**179**	**179**	**212**	**265**	**209**	**176**	**201**	**196**	**200**	**180**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0%**	**100,0**

Tablo 25'te hane reislerinin üretimini yaptıklarını belirttikleri ürünlerin (Bkz. EK Tablo-22, EK Tablo-23 ve EK Tablo-24) miktarlarında yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre nasıl bir değişim olduğunun dağılımı verilmiştir. Hane reislerinin öznel değerlendirmelerine göre *bugün eskiye* göre üretim miktarında en fazla artışın "buğday" olduğu anlaşılmaktadır. Bunu daha sonra "yem bitkileri", "pamuk", eşit oranlarda olmak üzere, "mısır ve sebze" izlemektedir. Üretim miktarı en fazla düşen ürün ise "pancar"dır. Eskiye göre artık "ekimi yapılmayan" ürünlerde ise en yüksek oranı keten, kenevir gibi "yağlı tohumlar" oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "pirinç", "pancar", "tütün" ve "pamuk" izlemektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiye göre bugün buğday, tütün, pamuk, baklagiller, yem bitkileri, mısır, sebze, bağcılık ve meyvenin üretim miktarı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, pancar, yağlı tohumlar ve pirinç üretim miktarı arasında anlamlı bir ilişki yoktur. İllerin gelişmişlik düzeyi kapsamında, *eski ile bugün* karşılaştırıldığında, *eskiye* göre *bugün*, "buğday" üretim miktarının en yüksek oranda (%65,9) ile Ü.D.G.İ.'de, en düşük oranda (% 32,2) İ.D.G.İ.'de arttığı; "tütün" üretim miktarının en yüksek oranda (%6.7 ile) B.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%2.5 ile) Ü.D.G.İ.'de arttığı; "pamuk" üretim miktarının en yüksek oranda (%59.1 ile) İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%2.5 ile) Ü.D.G.İ.'de arttığı; "pancar" üretim miktarının, Ü.D.G.İ.'de aynı kalmasına karşılık , en yüksek oranda (%5.5 ile) B.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%2.4 ile) İ.D.G.İ.'de arttığı; "yağlı tohum" üretim miktarının en yüksek oranda (%1.8 ile) B.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%1.2 ile) İ.D.G.İ.'de arttığı ve Ü.D.G.İ.'de hiç artmadığı (artış oranı=0); *"baklagiller"* üretim miktarının en yüksek oranda (%14) İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%11.3 ile) B.D.G.İ.'de arttığı; *"yem bitkileri"* üretim miktarının en yüksek oranda (%65.9 ile) Ü.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%36.9 ile) B.D.G.İ.'de arttığı; "mısır" üretim miktarının en yüksek oranda (%37.2 ile) İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%2.5 ile) Ü.D.G.İ.'de arttığı; ekimi bölgede çok az olan "pirinç" üretim miktarının en yüksek oranda (%2.5 ile) Ü.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%1.2) İ.D.G.İ.'de arttığı; "sebze" üretim miktarının en yüksek oranda (%36.4 ile) B.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%10 ile) Ü.D.G.İ.'de arttığı; "bağcılık"da üretim miktarının en yüksek oranda (%15.7 ile) İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%13.4) B.D.G.İ.'de arttığı ve Ü.D.G.İ.'de hiç artmadığı (artış oranı=0); "antep fıstığı" üretim miktarının en yüksek oranda (18.9 ile) B.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%8.1 ile) İ.D.G.İ.'de arttığı; "meyve" üretim miktarının en yüksek

oranda (%15.7 ile) İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%2.5 ile) Ü.D.G.İ.'de arttığı görülmektedir. Buradan hareketle, İ.D.G.İ.'de ve özellikle de Şanlıurfa'da sulu tarımla birlikte, pamuk ve mısır üretim miktarının bugün ile yaklaşık 10-15 yıl öncesi karşılaştırıldığında, somut olarak diğer illere göre arttığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu sonuç, aynı zamanda, illerin gelişmişlik düzeyine göre bugün için üretimi en çok yapılan ürünlere (Bkz. EK Tablo-22, EK Tablo-23 ve EK Tablo-24) ilişkin yapılan yorumları da destekler niteliktedir. Diğer bir ifade ile sulama sonucu ortaya çıkan iklim değişmeleri kadar uygulanan tarım politikalarına bağlı olarak da çiftçiye sağlanan desteklerin, gözlenen değişmelere yol açtığı söylenebilir.

Tablo 26: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün Yılda Kaç Ürün Aldıklarının Dağılımı

		Eski				*Yeni*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=354)*	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=343)*
Ürün Sayısı	*S/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Tek Ürün	S	126	165	37	328	117	129	36	282
	%	91,3	94,3	90,2	92,7	88,0	76,3	87,8	82,2
İki Ürün	S	4	7	3	14	7	38	5	50
	%	2,9	4,0	7,3	4,0	5,3	22,5	12,2	14,6
İkiden Fazla Ürün	S	8	3	1	12	9	2	-	11
	%	5,8	1,7	2,4	3,4	6,8	1,2	-	3,2
TOPLAM	**S**	**138**	**175**	**41**	**354**	**133**	**169**	**41**	**343**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P>0.05				**P<0.05**			

Ürün çeşitliliği kadar, yılda kaç ürün alındığı da önemli bir veridir. Tablo 26 incelendiğinde, iller toplamında eskiden ve bugün için en yüksek oranları yılda "tek ürün" alanların, en düşük oranları da yılda "ikiden fazla ürün" alanların oluşturduğu görülmektedir. Ancak, *eskiye göre bugün* yılda "tek ürün" alanların oranı %10.5 düşerken, yılda "iki ürün" alanların oranının, hemen hemen aynı miktarda (%10.6) arttığı söylenebilir.Dolayısıyla, eskiye göre bugün yılda "iki ürün" alanlar yaklaşık dört (3.7) kat artmıştır. Bununla birlikte yılda "ikiden fazla ürün" alanların oranı ise, *eskiye* göre, %0.2 düşmüştür.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile *eskiden* bir yılda alınan ürün sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmazken, *bugün* bir yılda alınan ürün sayısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. *Eskiden ve bugün*, her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en yüksek oranları yılda "tek ürün" alanlar oluşturmaktadır. En düşük oranlar ise eski için B.D.G.İ.'de "iki ürün"; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "ikiden fazla ürün" alanlar iken, *bugün* için de B.D.G.İ.'de ve Ü.D.G.İ.'de "iki ürün"; İ.D.G.İ.'de "ikiden fazla ürün" alanlardır (Tablo 26).

Eskiye göre bugün "tek ürün" alan hane reislerinin oranı, B.D.G.İ.'de %3; İ.D.G.İ.'de %18 ve Ü.D.G.İ.'de %2.4 düşmüştür. Buna karşılık yılda "iki ürün" alanların oranı *eskiye göre bugün*, B.D.G.İ.'de %2.4; İ.D.G.İ.'de %18.5; Ü.D.G.İ.'de %4.9 artmıştır. Yılda "ikiden fazla ürün" alanların oranı ise B.D.G.İ.'de %1 artarken, İ.D.G.İ.'de %0.5 düşmüştür. Ayrıca *bugün, eskiden farklı olarak*, Ü.D.G.İ.'de "ikiden fazla ürün" aldığını belirten hane reisi bulunmamaktadır (Tablo 26).

Eski ve yeni kapsamında iller kendi içinde değerlendirildiğinde ise, *eskiden* yılda "tek ürün" alanların en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük olduğu iller Ü.D.G.İ.'dir. Yılda "iki ürün" aldığını belirtenlerin en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ., en düşük olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. "İkiden fazla ürün" alanların en yüksek oranda olduğu iller ise B.D.G.İ., en düşük olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. *Bugün* ise, eskiden farklı olarak, iller arasında "tek ürün" alanların en yüksek oranda olduğu iller B.D.G.İ., en düşük olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bugün için tek ürün aldığını belirtenlerin tam tersine "iki ürün" alanların en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ., en düşük olduğu iller B.D.G.İ.'dir. "İkiden fazla ürün" alanların en yüksek oranda olduğu iller, yine eskiden olduğu gibi, B.D.G.İ., en düşük olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir.

Sonuç olarak, bir yılda üretilen ürün sayısındaki artış açısından anlamlı fark "iki ürün"de ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, eskiye göre bugün yılda tek ürün alanların sayısı düşerken, iki ürün alanların sayısı artmaya başlamıştır. Ancak söz konusu artışın tüm illerde eşit olmadığı da bir veridir. Çünkü, eskiye göre bugün, İ.D.G.İ.'de yılda iki ürün alanların oranındaki artış, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre çok daha yüksektir. Kuşkusuz bunda da, GAP ile birlikte İ.D.G.İ.'den özellikle Şanlıurfa'nın sulu tarım olanaklarına kavuşmuş olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, burada bir noktanın da vurgulanması yararlı olacaktır. O da, genel olarak bakıldığında sulu tarım yapılmasına ve iklim koşularının, arazi verimliliğinin uygun hale gelmiş olmasına rağmen İ.D.G.İ.'de de bir yılda alınan ürün sayısının aslında düşük kaldığıdır. Hem ürün sayısı ve hem de doğal olarak ürün deseninin sınırlı kaldığı verilerden anlaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de sadece pamuk ve mısır üretimi eskiye göre artmıştır. Bunların dışında, sulama ile birlikte ürün deseninde kayda değer her hangi bir değişiklik olmamıştır (Bkz. EK Tablo-22, EK Tablo-23, EK Tablo-24 ve Tablo 25).

3.9. Ürün Değerlendirme Biçimi

Üretilen ürünlerin birinci sırada değerlendirme biçimi açısından iller genelinde *eski ile yeni* arasında çok belirgin bir farklılaşma olmadığı, EK Tablo-25'ten hareketle söylenebilir. Buna göre *eskiden* ve *bugün* en yüksek oranları, ürününü "kendi tüketimi için kullananlar" oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "tüccara satanlar" izlemektedir. En düşük oranları ise *eskiden* "fabrikaya", *bugün* de "hem tüccara hem devlete" sattığını belirtenler oluşturmaktadır.Üretilen ürünü birinci olarak değerlendirme açısından eskiyle yeni arasında anlamlı fark, ürününü devlete satanlarla fabrikaya satanlarda görülmektedir. Şöyle ki, *bugün eskiye göre*, ürününü devlete satanların oranı %4.1 düşerken, "fabrikaya" satanların oranı %6.6 artmıştır. Buna ek olarak eskiye göre bugün, daha düşük oranlarda olmakla birlikte, ürünü "kendi tüketimi için kullananlar" %0.3, "tüccara satanlar" %2.8; "hem tüccara hem de devlete satanlar" %1.3 oranında düşmüş, "kooperatife satanlar" ise %0.9 oranında artmıştır (Bkz. EK Tablo-25).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile *eskiden* ve *bugün* için üretilen ürünün birinci olarak değerlendirme biçimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. *Eskiden* ve *bugün* her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en yüksek oranları, "ürününü kendi tüketimi için kullananlar" oluşturmaktadır. En düşük oranlar ise eskiden B.D.G.İ.'de ürününü

"kooperatife"; İ.D.G.İ.'de "fabrikaya"; Ü.D.G.İ.'de "kooperatife ve fabrikaya" satanlarda görülmektedir. *Bugün* en düşük oranlar B.D.G.İ.'de ürününü "kooperatife ve fabrikaya"; İ.D.G.İ.'de "kooperatife", Ü.D.G.İ.'de "tüccara ve fabrikaya" satanlarda görülmektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre eskiden ve bugün birinci olarak ürünü değerlendirme biçimi açısından anlamlı fark, İ.D.G.İ.'de ürününü "fabrikaya" satanlarda görülmektedir. Çünkü *bugün eskiye göre* ürününü "fabrikaya" satanların oranı %14.4 (yaklaşık 14 kat) artmıştır. Buna karşılık ürününü "devlete satanlar" %6.2; "tüccara satanlar" %2.8 ve "hem tüccara hem de devlete satanlar" %2.7 oranında düşmüştür. B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de, eski ile bugün arasında, ürünü birinci sırada değerlendirme biçimi açısından, İ.D.G.İ. kadar anlamlı bir fark bulunmamaktadır (Bkz. EK Tablo-25).

Özetle, hane reisleri birinci olarak ürettikleri ürünleri öncelikle kendi tüketimleri için kullanmaktadırlar. Tüketimlerinden arta kalanı da eskiden tüccara ve devlete, bugün için ise yine tüccara, eskiden farklı olarak da, devlet yerine fabrikaya satmaktadırlar. Ayrıca, kooperatiflerin, ürünün değerlendirilmesi sürecinde pasif bir konumda oldukları anlaşılmakta ve ürünün pazarlanmasından, üreticinin bilgilendirilmesine kadar bir çok konuda etkin olması gereken kooperatif örgütlenmelerinin aktif hale getirilmesi için gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır.

Üretilen ürünlerin ikinci sırada değerlendirme biçimi açısından *hem eskiden hem de bugün* için iller genelinde en yüksek oranı, ürününü "tüccara satanlar" oluşturmaktadır. Bunu daha sonra ürününü "kendi tüketimi için kullananlar" izlemektedir. *En düşük* oranlar ise, yine eski ve bugün için ürününü "hem devlete hem de tüccara satanlar" dır (Bkz. EK Tablo-26). Üretilen ürünü ikinci sırada değerlendirme biçimi açısından da eski ile yeni arasında çak fazla bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece, eskiye göre bugün en fazla oransal artış (%3.9 ile) ürününü "tüccara satanlarda"; en fazla oransal düşüş (%3.2 ile) de ürününü "kendi tüketimi için kullananlarda" görülmektedir (Bkz. EK Tablo-26).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile *eskiden* ikinci olarak ürünü değerlendirme biçimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmazken, bugün değerlendirme biçimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, *eskiden* ve *bugün* en yüksek oranların, ikinci olarak ürününü "tüccara satarak" değerlendirenler bulunmaktadır. En düşük oranlar ise *eskiden* ve *bugün* B.D.G.İ.'de ürününü "hem tüccara hem de devlete satanlar"; İ.D.G.İ.'de "kooperatife satanlar"

oluştururken Ü.D.G.İ.'de eskiden "devlete, fabrikaya, hem tüccara hem de fabrikaya satanlar"; *bugün* ise "kooperatife, fabrikaya, hem tüccara hem de fabrikaya satanlar" oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-26). İllerin gelişmişlik düzeyi göre ikinci sırada ürünü değerlendirme biçimi açısından eski ile bugün arasında anlamlı fark, daha çok yine İ.D.G.İ.'de görülmektedir. Şöyle ki İ.D.G.İ.'de *eskiye göre bugün*, ürününü "kendi tüketimi için kullananlar" %8.9; "kooperatife satanlar" %2.2; "devlete satanlar" %2.1 oranında düşerken, "tüccara satanlar" %9.1; "fabrikaya satanlar" %9.8 oranında artmıştır. Ayrıca, İ.D.G.İ.'de, düşük oranda da olsa, *eskiden* ürününü "hem tüccara hem de devlete satan" bulunurken, *bugün* için "hem tüccara hem de devlete satan" bulunmamaktadır (Bkz. EK Tablo-26).

Üretilen ürünlerin üçüncü sırada değerlendirme biçimi açısından ise iller genelinde *eskiden* en yüksek oranı ürününü "kendi tüketimi için kullananlar" oluştururken, *bugün*, eşit oranlarda olmak üzere, "kendi tüketimi için kullananlar" ve "fabrikaya satanlar" oluşturmaktadır. En düşük oran ise, hem eskiden hem de bugün için aynıdır ve "kooperatife satarak" değerlendirdiğini belirtenlerdir (Bkz. EK Tablo-27).

Bununla birlikte eski ile yeni arasında ürünü üçüncü olarak değerlendirme biçimi açısından çok büyük oransal farklılığın olmadığı söylenebilir. Başka bir deyişle, hane reislerinin ürünü üçüncü olarak değerlendirme biçimleri eskiye göre çok az değişmiştir. *Eskiye* göre *bugün* oransal artış sadece "devlete sattığını" (%1.7)" ve "hem tüccara hem de devlete sattığını (%1.4)" belirtenlerde olmuştur. Üçüncü olarak ürünü diğer değerlendirme biçimleri ise bugün, eskiye oranla az da olsa düşmüştür (Bkz. EK Tablo-27).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile *eskiden* ve *bugün* üçüncü olarak ürünü değerlendirme biçimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. İllerin gelişmişlik düzeyine göre üçüncü olarak ürünü değerlendirme biçimleri eskiye ve bugüne göre B.D.G.İ., İ.D.G.İ.'de oransal olarak kısmen değişmekle birlikte Ü.D.G.İ.'de hiç oransal değişme olmamıştır (Bkz. EK Tablo-27). Ürünü üçüncü sırada değerlendirme biçimleri açısından *eskiden* ve *bugün* B.D.G.İ.'de en yüksek oranı "fabrikaya satanlar"; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "kendi tüketimi için kullananlar" oluşturmaktadır. En düşük oranlar ise, B.D.G.İ.'de eskiden ve bugün "kooperatife satanlar"; İ.D.G.İ.'de eskiden "devlete" ve "hem devlete hem de tüccara satanlar", bugün "kooperatife satanlar"; Ü.D.G.İ.'de ise yine eskiden ve bugün "fabrikaya satanlar" dır.Ürünü üçüncü değerlendirme biçimi açısından eski ile bugün

arasında kısmen anlamlı fark B.D.G.İ.'de "fabrikaya" ve "kooperatife" satanlarda; İ.D.G.İ.'de ise "kendi tüketimi için kullananlarda", "devlete", "tüccara", "fabrikaya satanlarda görülmektedir. Şöyle ki, B.D.G.İ.'de *eskiye göre bugün* ürününü "fabrikaya satanlar" %3.9 oranında artmış; "kooperatife satanlar" da %2 oranında düşmüştür. İ.D.G.İ.'de ise, ürününü "devlete satanlar" %9 oranında artarken; "kendi tüketimi için kullananlar" %13.5; "tüccara satanlar" %6.3; "fabrikaya satanlar" %2.1 oranında düşmüştür (Bkz. EK Tablo-27).

EK Tablo-25, EK Tablo-26 ve EK Tablo-27'den hareketle üretilen ürünün eski ve bugün karşılaştırılarak birinci, ikinci ve üçüncü sırada değerlendirilme biçimlerine genel bir bütünsellik içinde bakıldığında, en yüksek oranda eskiden de bugün de hane reislerinin yarıya yakınının ürününü birinci sırada kendi tüketimi için kullandığı, başka bir deyişle pazara yönelik üretim yapmadığı anlaşılmaktadır. İkinci sırada tüccara satanlar ya da serbest piyasayı tercih edenler, üçüncü sırada *eskiden* kendi tüketimi için kullananlar, *bugün* ise hem kendi tüketimi için kullananlar hem de fabrikaya satanlar gelmektedir. Görüldüğü üzere eski ile bugün arasında, üçüncü değerlendirme biçimi hariç, ürünü değerlendirme biçimi sıralaması açısından hemen hemen bir fark bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bugün eskiye göre ürünü değerlendirmede tercih edilen sıralama değişmemiş olsa da, aynı değerlendirme biçimi içinde oranların, örneğin fabrikaya satma oranının artması gibi değişmelerin olduğu yorumu yapılabilir.

Üretilen ürünlerin değerlendirilme biçiminde olduğu gibi, ürünlerin satılması sürecinde karşılaşılan güçlükler açısından da eski ile yeni arasında çok büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Yine eskiden ve bugün karşılaşılan güçlük sıralaması aynı, sadece oransal dağılım kısmen değişmiştir (Bkz. EK Tablo-28). İller genelinde *eskiden ve bugün*, en yüksek oran, "hiçbir güçlükle karşılaşmadığını" belirtenlerdir. Bunu daha sonra *hem eskiden hem de bugün* için sırasıyla "pazarlama", "tüccarın parayı zamanında vermemesi" ve "ürünün ucuza gitmesi" sorunları izlemektedir. *Eskiden ve bugün* karşılaşılan güçlüklerde en düşük oranları ise "saklama/depolama" ile "devletin parayı zamanında vermemesi" oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiden ve bugün üretilen ürün satılırken karşılaşılan güçlükler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de *en yüksek* oranı, *eskiden ve bugün* "hiçbir güçlükle karşılaşmadığını" belirtenler oluşturmaktadır. Bunu eskiden

ve bugün için her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de "pazarlama" sorunu izlemektedir (Bkz. EK Tablo-28).

Dolayısıyla iller genelinde olduğu gibi, illerin gelişmişlik düzeyine göre de *eski ile bugün* karşılaştırıldığında, ürünlerin satılması sürecinde karşılaşılan sorunların farklılaşmadığı, sadece oransal olarak değiştiği söylenebilir. Şöyle ki, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "pazarlama sorunu" eskiden de bugün de ilk sırada karşılaşılan bir güçlük olmakla birlikte, eskiye göre bugün B.D.G.İ.'de %2.6 oranında düşerken, İ.D.G.İ.'de %5.3; Ü.D.G.İ.'de %2.6 oranında artmıştır. Yine "tüccarın parayı zamanında vermemesi" eskiye göre B.D.G.İ.'de %1.5 oranında düşerken; İ.D.G.İ.'de %0.8 artmıştır (Bkz. EK Tablo-28). Yukarıda sayılanların dışında, ürün satılırken karşılaşılan diğer güçlükler ise, düşük oranlarda olmakla birlikte, "ulaşım (%0.3)" ve "ürünün kalitesizliği (%0.2)" olarak ifade edilmiştir. Sonuç olarak hem iller genelinde hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre, ürün satışında karşılaşılan en önemli ve ivedilikle çözülmesi gereken ortak sorun pazarlamadır.

Tarımsal üretimin aile içi etkinliklerle mi yoksa dışardan işgücü istihdam ederek mi gerçekleştirildiği, başka bir deyişle üretimin ölçek düzeyi ekonomik yapıyı analizde önemli değişkenlerdendir. EK Tablo-29'dan anlaşıldığı üzere, iller genelinde tarımsal üretim ağırlıklı olarak *eskiden* de *bugün* de en yüksek oranda hane halkı üyelerince gerçekleştirilmektedir. Daha sonra bunu oransal olarak sırasıyla hem *eskiden* hem de *bugün* için "kendisi tek başına yapanlar", "hem işçi tutup hem de kendileri çalışanlar" ve "işçi tutanlar izlemektedir. *Eski* ve *bugün* için en düşük oranları ise, tarımsal üretimde "erkek çocukların" kendilerine yardım ettiğini belirten hane reisleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla tarımsal üretimin eskiden ve bugün için aynı işgücü kullanılarak yapıldığı, ancak eski ile yeni arasında kullanılan işgücü oransal dağılımı farklılık göstermektedir. Buna göre *eskiye* göre *bugün* tarımda"bütün aile birlikte çalıştığını" belirtenler %9.9 oranında düşerken; kendisi tek başına yapanlar" %0.3; "işçi tutanlar" %2.1; "hem işçi tutup hem kendileri çalışanlar" %4.2; "ortakçıya-yarıcıya-icara-kürekçiye verenler" %4.2 oranında artmıştır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiden ve bugün tarımsal üretime yardımcı olanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Araştırma kapsamına giren bölgenin üç farklı gelişmişlik kategorisindeki illerde, *eskiden* ve *bugün* en yüksek oranı tarımda "bütün aile birlikte çalışanlar" oluşturmaktadır. Ancak gerek *eski* gerekse *bugün* için "bütün aile

birlikte çalıştığını" belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi ile doğru orantıda olup en düşük oranlara Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık, "kendisi tek başına yaptığını", "hem işçi tutup hem de kendilerinin çalıştığını", "ortakçıya-yarıcıya-icara-kürekçiye verdiğini" belirtenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır (Bkz. EK Tablo-29).

Tarımsal üretime yardımcı olanlar açısından en düşük oranları ise *eskiden* B.D.G.İ.'de "erkek çocukların" yardım ettiğini; İ.D.G.İ.'de "işçi tuttuğunu" ve "ortakçıya-yarıcıya-icara-kürekçiye verdiğini"; Ü.D.G.İ.'de, eşit oranlarda olmak üzere, "erkek çocukların" yardım ettiğini ve "ortakçıya-yarıcıya-icara-kürekçiye verdiğini" belirtenler oluşturmaktadır. *Bugün* de, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "erkek çocukların" yardım ettiğini; Ü.D.G.İ.'de "erkek çocukların" yardım ettiğini ve "işçi tuttuklarını" belirtenler en düşük orandadır. Bu oran, erkek çocukların okula gönderilmeme nedenini de göstermektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre eski ile yeni arasında tarımda kullanılan işgücü açısından anlamlı fark, "bütün aile birlikte çalıştığını" belirtenlerde görülmektedir. Şöyle ki, eskiye göre bugün, B.D.G.İ.'de "bütün aile birlikte çalıştığını belirtenler" %8.4; İ.D.G.İ.'de %12; Ü.D.G.İ.'de %4.9 oranında düşmüştür. Ayrıca "hem işçi tutup hem de kendilerinin" çalıştığını ve sadece "işçi tuttuğunu" belirtenler açısından da B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de *eski ile bugün* arasında, kısmen bir farklılık olduğu söylenebilir. Şöyle ki, "hem işçi tutup hem de kendileri çalışanlar" B.D.G.İ.de %3; İ.D.G.İ.'de %6 oranında eskiye göre artmıştır. "İşçi tuttuğunu" belirtenler ise eskiye göre B.D.G.İ.'de %3; İ.D.G.İ.'de %1.9 oranında artmıştır. Ü.D.G.İ.de ise, eski ile bugün arasında hemen hemen oransal bir farklılık bulunmamaktadır. Sadece, *eskiye göre bugün*, "ortakçıya-yarıcıya-icara-kürekçiye verdiğini" söyleyenler %2.5 oranında artarak; "bütün aile birlikte çalıştığını" belirtenler ise %4.9 oranında düşerek değişmiştir. Bunların dışında diğer tüm oranlar eski ile aynıdır ve dolayısıyla değişmemiştir (Bkz. EK Tablo-29).

Tablo 27: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Tarımsal Üretimde Karşılaştıkları En Önemli Sorunların Dağılım

Sorunlar	*S/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=364)*
Topraksızlık	S	18	30	3	51
	%	12,6	16,7	7,3	14,0
Toprak Yetersizliği	S	9	24	2	35
	%	6,3	13,3	4,9	9,6
Tarımsal Araç-Gereç Eksikliği	S	13	7	-	20
	%	9,1	3,9	-	5,5
Sulama	S	75	49	18	142
	%	52,4	27,2	43,9	39,0
Gübreleme-İlaçlama	S	7	22	2	31
	%	4,9	12,2	4,9	8,5
Bilgi Eksikliği	S	5	22	2	29
	%	3,5	12,2	4,9	8,0
Saklama/Depolama	S	-	1	2	3
	%	-	0,6	4,9	0,8
Kredi	S	4	4	-	8
	%	2,8	2,2	-	2,2
Pazarlama	S	3	5	3	11
	%	2,1	2,8	7,3	3,0
Başka	S	9	16	9	34
	%	6,3	8,9	22,0	9,3
TOPLAM	**S**	**143**	**180**	**41**	**364**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05

Hane reisleri tarımsal üretimde karşılaştıkları *en önemli* sorun olarak, iller genelinde en yüksek oranda "sulamayı" ifade etmişlerdir (Tablo 27). Bunu daha sonra sırası ile "topraksızlık", "toprak yetersizliği", "gübreleme-ilaçlama", "bilgi eksikliği" ve "tarımsal araç-gereç eksikliği" izlemektedir. En düşük oranda yaşanan sorunların da "pazarlama", "kredi" ve "saklama-depolama" olduğu görülmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile tarımda karşılaşılan en önemli sorunlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, tarımda yaşanan sorunlar açısından en yüksek oranı "sulama" oluşturmaktadır. Ancak, iller arasında "sulama" sorununun en fazla yaşandığı iller B.D.G.İ.; en az yaşandığı İller ise İ.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.'de "sulama" sorunu yaşadığını belirtenlerin oranı, İ.D.G.İ.'e göre %25.2; Ü.D.G.İ.'e Göre ise %8.5 daha fazladır. Kuşkusuz İ.D.G.İ.'de "sulama" sorununun diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illeri göre daha az olmasının nedeni Şanlıurfa'nın ve dolayısıyla Harran Ovası'nın GAP ile sulama olanaklarına kavuşmasıdır. Bununla birlikte İ.D.G.İ.'de de küçümsenmeyecek bir oranda hane reisinin "sulama" sorununu yaşadığını belirtmesi de anlamlı ve altının çizilmesi gereken bir veridir.

B.D.G.İ.'de "sulama"dan sonra tarımda yaşanan en önemli diğer sorunlar sırası ile "topraksızlık", "tarımsal araç-gereç eksikliği", "toprak yetesizliği" ve "gübreleme-ilaçlama" dır. İ.D.G.İ.'de ise, B.D.G.İ.'e göre daha yüksek oranlarda olmak üzere, "topraksızlık", "toprak yetersizliği", gübreleme-ilaçlama" ve "bilgi eksikliği" tarımda karşılaşılan en önemli sorunlar arasındadır. Burada İ.D.G.İ. açısından vurgulanması gereken diğer önemli bir veri de, İ.D.G.İ., diğer illere göre, en az sulama sorunu yaşamakla birlikte, aynı zamanda tarımda en fazla "topraksızlık, "toprak yetersizliği", "bilgi eksikliği" ve "gübreleme-ilaçlama" sorunları ile karşılaşan iller de olmalarıdır. (Tablo 27). Ü.D.G.İ.'de ise tarımda yaşanan sorunlar, diğer illerden farklı olarak üç oransal kategoride belirtilebilir. Çünkü, ilk sırada ifade edilen "sulama" sorunundan sonra gelen "topraksızlık" ile "pazarlama" sorunları eşit oranda ve ikinci sırada en önemli sorun olarak ifade edilirken; "toprak yetersizliği", "gübreleme-ilaçlama", "bilgi eksikliği", "saklama-depolama" sorunları da yine eşit oranda ve dolayısıyla üçüncü sırada en önemli sorun olarak ifade edilmiştir. Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda Bölge genelinde %42.7 oranında topraksızlık ve işsizlik (Sencer vd. 1992:553); Nüfus Hareketleri Araştırması'nda (Akşit vd. 1993:83) ise ekonomik sorunlar başlığı altında işsizlik, topraksızlık, toprak dağılımındaki bozukluk, fakirlik gibi konulara verilen öncelik %60.4'tür.

Tablo 28: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl İçinde Hane Reislerine Tarımla İlgili Konularda Bilgi Verilme Durumu

Bilgi Verilip Verilmediği	*S/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=387)*
Bilgi verildi	S	9	25	1	35
	%	6,3	13,2	1,9	9,0
Bilgi verilmedi	S	135	164	53	352
	%	93,8	86,8	98,1	91,0
TOPLAM	**S**	**144**	**189**	**54**	**387**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05

Tarımda karşılaşılan sorunların çözüm yollarından biri, konunun uzmanları tarafından üreticilere, tarımsal üretimle ilgili olarak bilgi verilmesi ve yol gösterilmesidir. GAP gibi kapsamlı ve bir boyutu da tarımsal kalkınma olan projelerde bu daha hayati bir öneme sahiptir. Özellikle sulu tarım öncesi ve sonrası çiftçinin sulama, ürün deseni, gübreleme vb. konularda bilgilendirilmesi, hem toprağın daha verimli ve çoraklaşmasına meydan vermeden kullanılmasını sağlayacak hem de üreticilerin projeye katılımını sağlayarak, projeyi benimsemesinde/sahiplenmesinde de etkili olacaktır. Tablo 28'de hane reislerine, yaklaşık 10-15 yıl içinde tarımsal üretimle ilgili bilgi verenin, yol gösterenin olup olmadığının dağılımı verilmiştir. Buna göre, iller genelinde en yüksek oranı kendisine "bilgi verilmediğini" belirtenler oluşturmaktadır. Bilgi verilmediğini belirtenler, bilgi verildiğini belirtenlerin ~10 katıdır. Bu verilerden hareketle, hane reislerinin tarımsal üretimle ilgili olarak yeterince bilgilendirilmedikleri sonucuna varılmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık 10-15 yıl içinde hane reislerine tarımsal üretimle ilgili bilgi verilme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, kendilerine tarımsal konularla ilgili "bilgi verildiğini/yol gösterildiğini" belirtenlerin en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük olduğu İller de Ü.D.G.İ.dir (Tablo 28). Dolayısıyla İ.D.G.İ.'de yaşayan hane reislerinden tarımsal üretimle uğraşanlara, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre tarımla ilgili konularda daha fazla

bilgi verilmiştir. Bunda da yine İ.D.G.İ. kapsamında yer alan Şanlıurfa'da diğer illerden çok daha önce sulama projelerinin hayata geçirilmesinin etkisi olduğu düşünülebilir.

Tarımsal konularda kendilerine bilgi veren/yol gösteren olduğunu belirten hane reislerinin verdikleri cevaplardan, bilgilendirilmelerinin GAP İdaresi, Fıstık Araştırma Merkezi, Tarım Araştırma Merkezi, Tarım İl Müdürlüğü ve Ziraat Odası'ndan uzmanlarınca/ziraat mühendislerince yapıldığı, anlaşılmaktadır.

GAP gibi kapsamlı bir proje için oldukça düşük oranda ve çok sınırlı kaldığı düşünülebilecek olan bilgilendirme, sırasıyla "ürün ekimi (%75)", "ilaçlama (%5.6)" ve (%2.8 ile) eşit oranlarda olmak üzere "ürün hasadı", "ürün çeşidi", "gübreleme" ve "besicilik" konularında yapılmıştır.

Sonuç olarak, bu sınırlı bilgilendirme süreci göz önünde bulundurularak, tarımsal yapının dönüşümü açısından da çok önem taşıyan entegre bir kalkınma projesi olan GAP'ın, üretici bağlamında insan faktörüne eğitim ve dolayısıyla bilgilendirme boyutu ile ilgili olarak daha fazla yatırım yapması gerekmektedir.

3.10. Tarımda Değişme Göstergeleri

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde ekonomik yapı ile ilgili olarak ortaya çıkan değişme eğilimleri, hane reisleri tarafından yapılan değerlendirmeler çerçevesinde aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir:

Toprak büyüklüğünün, iller genelinde en yüksek oranda (%70.4 ile) yaklaşık son 10-15 yıl içinde "aynı" olduğu, başka bir deyişle değişmediği ifade edilmiştir. En düşük oranı (%10.9) da toprak büyüklüğünün "arttığını" belirtenler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, toprak büyüklüğünün "arttığını" belirtenler, "aynı" olduğunu belirtenlerden yaklaşık altı (6.4) kat daha düşüktür.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde toprak büyüklüğünün artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe yaklaşık son 10-15 yıl içinde toprak büyüklüğünün "arttığını" belirtenlerin oranı da yükselmekte ve en yüksek orana (%12.4) B.D.G.İ.'de en düşük orana (%2.5) ise Ü.D.G.İ.'de, ulaşılmaktadır. Yaklaşık son 10-15 yıl içinde toprak büyüklüğünün "azaldığını" ifade edenlerin en yüksek (%20.5) oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük (%5) oranda olduğu iller ise Ü.D.G.İ.'dir. Bununla birlikte toprak büyüklüğünün "aynı" olduğunu belirtenlerin oranları ise her

üç gelişmişlik düzeyindeki illerde, "arttığını ve azaldığını" belirtenlere göre en yüksek orandadır. İller arasında ise yaklaşık son 10-15 yıl içinde toprak büyüklüğü en yüksek oranda (%92.5) Ü.D.G.İ.'de "aynı" kaldığı, yani değişmediği anlaşılmaktadır.

Bu verilerden hareketle, bölgede yaklaşık 10-15 yıl içinde ekilebilir toprak büyüklüğündeki değişimin çok sınırlı olduğu ve var olan düşük orandaki değişme eğiliminin de toprak büyüklüğündeki artış açısından en fazla B.D.G.İ.'de; toprak büyüklüğündeki azalma ya da toprak kaybı açısından da en fazla İ.D.G.İ.'de görüldüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Ekilebilir toprak büyüklüğündeki söz konusu artış-azalma eğiliminde ise, B.D.G.İ.'de haneler tarafından toprak satın alınması yoluyla ekilebilir topraklarını genişletmelerinin; İ.D.G.İ.'de ise hem toprak satmanın hem de toprakların büyük bir bölümünün GAP kapsamında planlanan barajların rezervuar alanında kalması bu sonucu doğurmuştur.

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde toprak büyüklüğü çok değişmemekle birlikte, *tarımda verimin* arttığı söylenebilir. Şöyle ki, iller genelinde en yüksek oranı (%50.3) tarımsal verimin "attığını", en düşük oranı (%14.3) da "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır. Ayrıca, tarımda verimin "arttığını" ifade edenlerin oranı, "azaldığını" ifade edenlerin oranından yaklaşık dört (3.5) kat daha fazladır. Bununla birlikte, verimin "aynı" kaldığını belirtenler de (%35.4) küçümsenmeyecek bir orandadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde tarımsal verimin artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, yaklaşık son 10-15 yıl içinde tarımsal verimde en fazla (%67.8) artış İ.D.G.İ.'de, en az artış (%20) ise Ü.D.G.İ.'de olmuştur. Ayrıca yine Ü.D.G.İ.'de tarımsal verimin "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı (%67.5) da, İ.D.G.İ.'de "arttığını" belirtenlerin oranı (%67.8) ile hemen hemen aynıdır.

Tarımsal verimde, yaklaşık son 10-15 yıl içinde bölge genelinde bir verim artışı olduğu ve bu verim artışının da en fazla İ.D.G.İ.'de görüldüğünü söylemek olanaklıdır. Başka bir deyişle tarımsal verim, İ.D.G.İ.'de B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre çok daha fazla artmıştır. Bunda ise yine İ.D.G.İ.'de, söz konusu zaman diliminde (özellikle Şanlıurfa'da) tarımsal verimi artırıcı sulama vb. tarımsal yatırımlarının etkili olduğu düşünülebilir. Bu açıdan Ü.D.G.İ. ise en fazla dezavantajlı iller statüsünde olmaktadır.

Ürün çeşidi ise yaklaşık son 10-15 yıl içinde iller genelinde en yüksek oranda (%52.5) "aynı" kalmıştır. Ancak, ürün çeşidinin "arttığını" belirtenler (%39.2) de küçümsenmeyecek orandadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde ürün çeşidinin artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre en yüksek oranları B.D.G.İ.'de (%65.5) ve Ü.D.G.İ.'de (%72.5) ürün çeşidinin "aynı" kaldığını belirtenler; İ.D.G.İ.'de ise "arttığını" belirtenler oluşturmaktadır. Dolayısıyla ürün çeşidinde yaklaşık son 10-15 yıl içinde en fazla artış İ.D.G.İ.'de, en az artış ise, başta Ü.D.G.İ., daha sonra da B.D.G.İ.'de olmuştur.

Bu verilerden hareketle ürün çeşidinde, bölgede yaklaşık son 10-15 yıl içinde kısmen bir değişim eğiliminin görüldüğü ancak, ürün çeşidi açısından en fazla değişme eğilimi İ.D.G.İ.'de, en az değişme eğilimi ise Ü.D.G.İ.'de olmuştur.

Sulama ile ilgili olarak, iller genelinde yaklaşık son 10-15 yıl içinde sulamanın "attığını" belirtenlerin oranı (%41.2) ile "aynı" olduğunu" belirtenlerin oranı (%42.1) bir birine (%0.9'luk farkla) çok yakındır. Sulamanın "azaldığını" belirtenler (%16.1) ise "arttığını" belirtenlerden yaklaşık üç (2.5) kat daha azdır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde sulamadaki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sulamanın "arttığını" belirtenlerin en yüksek oranda (%56.8) olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranda (%7.5) olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. Buna karşılık Ü.D.G.İ.'de sulamanın "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı (%70) en yüksektir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. (%46.4) izlemektedir.

Sulamanın, bölgede yaklaşık son 10-15 yıl içinde kısmen arttığı söylenebilir. Ancak bu artış da iller arasında dengeli bir şekilde olmadığı en fazla artışın İ.D.G.İ.'de, en az artışın ise Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Şöyle ki, İ.D.G.İ.'de sulamanın arttığını belirtenlerin oranı, B.D.G.İ.'e göre yaklaşık iki (1.8) kat; Ü.D.G.İ.'e göre de yaklaşık sekiz (7.6) kat daha fazladır.

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu açısından önemli bir gösterge olan topraklardaki çoraklaşma/tuzlaşmaya bakıldığında ise iller genelinde en yüksek oranı (%50.1) yaklaşık son 10-15 yıl içinde çoraklaşmanın "aynı", çoraklaşma bakımından bir değişimin yaşanmadığını belirtenler, en düşük oranı da çoraklaşmanın "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır. Her ne kadar hane reislerinin yaklaşık yarısı, çoraklaşma

açısından eskiye göre bir değişimin olmadığını belirtse de, çoraklaşmanın "arttığını" belirtenlerin oranının %35.8 olması da azımsanacak bir oran değildir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde çoraklaşmanın/tuzlanmanın artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre, yaklaşık son 10-15 yıl içinde çoraklaşmanın "arttığını" belirtenlerin en yüksek oranda (%47. 1) olduğu iller, aynı zamanda sulu tarımın da en fazla yapıldığı İ.D.G.İ.'dir. Çoraklaşmada en düşük "artış" oranı ise B.D.G.İ.'de görülmektedir. Buna karşılık B.D.G.İ.'de çoraklaşmanın "aynı" olduğunu belirtenler (%60.7); Ü.D.G.İ.'de çoraklaşmanın "azaldığını" belirtenler (%15) en yüksek orandadır.

Çoraklaşma, ekilebilir toprağın bir daha ekilememesi ve o topraktan artık hiç bir verim elde edilememesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan da çoraklaşma derecesi çok önemli bir veridir. Yaklaşık son 10-15 yıl içinde, kısmen Bölge'de ve özellikle de sulamanın arttığı İ.D.G.İ.'de, diğer illere göre daha fazla çoraklaşmanın/tuzlanmanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gübrelemenin, iller genelinde yaklaşık son 10-15 yıl içinde artma eğiliminde olduğu görülmektedir. En yüksek oranı (%67.1) gübrelemenin "arttığını", en düşük oranı ise (%6.2) "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde gübrelemedeki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. Gübrelemenin "arttığı", en yüksek oranda (%80.6) İ.D.G.İ.'de; en düşük oranda (%45) ise Ü.D.G.İ.'de ifade edilmektedir. Buna karşılık, "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı (%50) Ü.D.G.İ.'de en yüksek, "azaldığını" belirenlerin oranı (%9.4) ise B.D.G.İ.'de en yüksektir.

Gübrelemenin Bölge genelinde eskiye göre arttığı ve en fazla da, sulamanın ve çoraklaşmanın artış gösterdiği yine İ.D.G.İ.'de yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.. Başka bir deyişle yaklaşık son 10-15 yıl içinde gübreleme, İ.D.G.İ.'de öncelikle Ü.D.G.İ.'e, sonra da B.D.G.İ.'e göre daha fazla artmıştır.

Tarım için tohumlama, açısından da iller genelinde yaklaşık son 10-15 yıl içinde kısmen artma eğiliminin olduğunu verilerden hareketle söylemek olanaklıdır. İller genelinde en yüksek oranı (%53.3) tarım için tohumlamanın "arttığını", en düşük oranı (%6.8) ise "azaldığını" belirtenler

oluşturmaktadır. Bununla birlikte, "aynı" olduğunu belirtenlerin oranının da (%38.8) çok düşük olmadığının altı çizilmelidir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde tarım için tohumlamadaki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. Tarım için tohumlamanın yaklaşık son 10-15 yıl içinde "arttığı" en yüksek oranda (%71.6) İ.D.G.İ.'de; en düşük oranda (%33.6) da B.D.G.İ.'de olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık, hem "aynı" olduğunu (%52,6) hem de "azaldığını" (%10.9) belirtenlerin oranı B.D.G.İ.'de en yüksektir. Ancak B.D.G.İ.'de "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı ile Ü.D.G.İ.'de "aynı" olduğunu belirenlerin oranı ise (%52.5) hemen hemen (%0.1'lik farkla) aynıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bölgede tarım için tohumlama açısından eskiye göre bugün kısmi bir artışın olduğu, ancak yine bu artışın illere göre oransal dağılımının dengeli olmadığı, İ.D.G.İ.'de artışın, başta B.D.G.İ.'e, daha sonra da Ü.D.G.İ.'e göre, daha fazla olduğu yorumu yapılabilir.

Hayvancılık için tohumlamanın da, tarım için tohumlama kadar (%53.3) olmasa da, yaklaşık son 10-15 yıl içinde kısmen arttığı görülmektedir. İller genelinde en yüksek oranı (%44.8) hayvancılık için tohumlamanın "arttığını"; en düşük oranı (%7.5) "azaldığını belirtenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte, hayvancılık için tohumlamanın "artığını" (%44.8) belirtenler ile "aynı" olduğunu belirtenlerin (%40.3), oransal olarak bir birine (%4.5'lik farkla) oldukça yakın olduğunun belirtilmesinde de yarar vardır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde hayvancılık için tohumlamadaki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. Yaklaşık son 10-15 yıl içinde hayvancılık için tohumlanın "arttığı" en yüksek oranda (%59.4) İ.D.G.İ.'de; en düşük oranda (%30) B.D.G.İ.'de belirtilmektedir. Ü.D.G.İ.'de ise "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı (%60) oranı, B.D.G.İ.'de de "azaldığını" belirtenlerin oranı (%10.8) en yüksektir.

Sonuç olarak, hayvancılık için tohumlamanın bölgede yaklaşık son 10-15 yıl içinde kısmen arttığı ve bu artışın da İ.D.G.İ.'de, sırasıyla B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha fazla olduğu yorumu yapılabilir.

Pazarlama olanaklarında, İller genelinde yaklaşık son 10-15 yıl içinde kısmı bir artışın olduğu söylenebilir. İller genelinde en yüksek oranı (%45) pazarlama olanaklarının "arttığını" belirtenler oluşturmakla birlikte,

"arttığını" belirtenler ile "aynı" olduğunu belirenlerin oranı (%42.1) da bir birine (%2.9'luk farkla) çok yakındır. En düşük oranı (%11.5) ise, pazarlama olanaklarının "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde pazarlama olanaklarındaki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İller arasında, pazarlama olanaklarının "arttığı" en yüksek oranda (%59.6) İ.D.G.İ.'de; en düşük oranda (12.5) da ise Ü.D.G.İ.'de ifade edilmektedir. Pazarlama olanaklarının "aynı" olduğunu, başka bir deyişle yaklaşık son 10-15 yıl içinde değişmediğini belirtenler (%67.5) ile "azaldığını" belirtenlerin (%20) en yüksek oranda olduğu iller ise Ü.D.G.İ.'dir.

Dolayısıyla yaklaşık son 10-15 yıl içinde pazarlama olanaklarının, İ.D.G.İ.'de B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre, daha fazla arttığı ve iller genel toplamı açısından da kısmi bir artışın olduğu yorumu yapılabilir.

Hane reisleri tarımsal üretimde karşılaştıkları en önemli sorunlar sıralamasında, oransal olarak pazarlamadan sonra en son sırada yer alan *saklama/depolama* (Tablo 27) olanaklarındaki artış durumuna bakıldığında, iller genelinde fazla bir artışın olmadığı söylenebilir. Şöyle ki, en yüksek oranı (%54.4), yaklaşık son 10-15 yıl içinde saklama/depolama olanaklarının "aynı" olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "arttığını" belirtenler (%32.8) izlemektedir. En düşük oran (%7.8) ise, saklama/depolama olanaklarının "azaldığını" belirtenlerdir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde saklama/depolama olanaklarındaki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İller arasında saklama/depolama olanaklarında en yüksek artış (%52.7) İ.D.G.İ.'de; en düşük artış ise B.D.G.İ.'de görülmektedir. Ancak, Ü.D.G.İ.'de, saklama/depolama olanaklarının "arttığını" söyleyen hane reisinin de hiç bulunmadığı belirtilmelidir. Dolayısıyla Ü.D.G.İ.'de, diğer illere göre en yüksek oranları saklama/depolama olanaklarının "aynı" (%77.5) olduğunu ifade edenler ile "azaldığını" (%22.5) ifade edenler oluşturmaktadır.

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde bölgede saklama/depolama olanaklarının kısmen arttığı ve bu artışın da İ.D.G.İ.'de en yüksek oranda olduğu, buna karşılık Ü.D.G.İ.'de saklama-depolama olanakları açısından kayda değer hiçbir artış olmamıştır.

Tarımın temel öğelerinden olan iş gücü, başka bir deyişle *işçi bulma* olanaklarında, yaklaşık son 10-15 yıl içindeki artış durumuna bakıldığında,

iller genelinde artış düzeyleri arasında oransal olarak çok fark olmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle işçi bulma olanaklarının "arttığını" (%32.8), "aynı" (%35.9) olduğunu ve "azaldığını" (%30.5) belirtenlerin oranı bir birine çok yakındır

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde işçi bulma olanaklarındaki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İşçi bulma olanaklarının, yaklaşık son 10-15 yıl içinde "arttığını" belirtenlerin en yüksek oranda (%40) olduğu iller, yukarıda sıralanan diğer olanaklardaki artışın tersine Ü.D.G.İ.; en düşük (%24.1) olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. Ancak, Ü.D.G.İ.'de aynı zamanda işçi bulma olanaklarının "arttığını" belirtenlerin oranı ile "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı (%40) da bir birine eşittir. Aynı şekilde İ.D.G.İ.'de de işçi bulma olanaklarının "arttığını" belirenler ile "azaldığını belirtenlerin oranı (%38) bir birine eşittir.

Genel olarak bakıldığında, her ne kadar işçi bulma olanakları en fazla Ü.D.G.İ.'de artmış görünüyorsa da, Bölge geneli için verilerden hareketle işçi bulma olanaklarında somut bir artışın olduğunu söyleyebilmek zordur. Ayrıca Ü.D.G.İ.'de işçi bulma olanaklarındaki artış tersinden okunacak olunursa, başka bir deyişle söz konusu artışa olumlu değil, olumsuz bir anlam yüklendiğinde, Ü.D.G.İ.'deki işçi bulma olanaklarındaki bu artışın, aslında söz konusu illerin, diğer illere göre en yüksek işsizlik artış oranına (%84.6) sahip olmalarından (Bkz. EK Tablo-17) kaynaklandığı da düşünülebilir.

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde toprak büyüklüğü, verim, çoraklaşma, ürün çeşidi, sulama, tarım için tohumlama, hayvancılık için tohumlama, gübreleme, pazarlama, saklamla/depolama, işçi bulma gibi buraya kadar sıralanan tüm artış oranlarına göre en yüksek ve hatta kimi oranları ikiye katlayan artış *tarımda makineleşmede* görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, iller genelinde tarımda makineleşmenin "arttığını" belirtenler (%80.6) en yüksek oranda iken; "azaldığını" belirtenler (%2.4) en düşük orandadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yaklaşık son 10-15 yıl içinde makineleşmedeki artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Makineleşmedeki artış oranının en yüksek (%89) olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. izlemektedir. Tarımda makineleşmenin artış oranının en düşük oranda (%69.9) olduğu iller ise B.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.'de, diğer illere göre en yüksek oranı ise makineleşmenin "aynı" (%24.8) olduğunu belirtenler oluşturmaktadır.

B.D.G.İ.'de tarımda makineleşmenin, diğer iki ile göre artış düzeyinin daha düşük olması, kısmen B.D.G.İ.'de eskiden ve bugün hem tarımdan geçimini sağlayanların daha düşük oranda (eskiden %31.2, bugün %25,3) olmasına (Tablo 20) hem de tarımsal üretim yapanların daha düşük (eskiden %31.1, bugün %25.3) oranda olmasına (Tablo 24) bağlanabilir. Ancak, Ü.D.G.İ.'de de eskiden ve bugün tarımdan geçimini sağlayanların (eskiden %15.6, bugün %14) ve tarımsal üretim yapanların (eskiden %15.4, bugün %15.4) oranın (Tablo 20, Tablo 24) B.D.G.İ.'den çok daha düşük olmakla birlikte, tarımda makineleşme oranının çok daha yüksek olması bu yorumu eksik bırakmaktadır. Bu nedenle B.D.G.İ.'de tarımda makineleşmenin artış oranının düşüklüğü, söz konusu illerin diğer illere göre görece gelişmiş iller olması ve dolayısıyla tarımda makineleşmenin, diğer illerden farklı olarak, daha önce/erken başlamış olmasına bağlanabilir. Diğer bir ifade ile, B.D.G.İ.'de son yıllarda önemli bir artış gözlenmemesi olumsuz bir durum olarak değerlendirilmemelidir.

Sonuç olarak yaklaşık son 10-15 yıl içinde bölgede tarımda makineleşmede çok fazla bir artışın olduğu görülmektedir. Ayrıca, makineleşmedeki artışın İ.D.G.İ.'de, oransal olarak B.D.G.İ.'e (%19.1'lik farkla) ve Ü.D.G.İ.'e kıyasla (%9'luk farkla) daha fazla artmıştır.

Tablo 29: İllerin Gelişmişlik Düzeyine göre Yaklaşık Son 10-15 yıl İçinde Hane Reislerinin Tarımsal Üretimdeki Değişikliklerin En Önemli Kaynağı Olarak Neyi Gördükleri

Tarımdaki Değişimin Kaynakları	*S/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=353)*
Bölgede Yürütülen GAP	S	12	75	4	91
	%	8,7	42,4	10,5	25,8
Devletin Tarım Politikaları	S	50	51	23	124
	%	36,2	28,8	60,5	35,1
Dünya Bankası vb. Uluslararası Kuruluşların Politikaları	S	6	-	-	6
	%	4,3	-	-	1,7
Sivil Toplum Kuruluşlarının Bölgedeki Çalışmaları	S	-	5	-	5
	%	-	2,8	-	1,4
Tarımsal Konularda Uzmanlarca Bilgilendirme Çalışmaları	S	7	5	2	14
	%	5,1	2,8	5,3	4,0
Teknollojik Gelişmeler	S	14	8	-	22
	%	10,1	4,5	-	6,2
Bilmiyor	S	14	14	9	37
	%	10,1	7,9	23,7	10,5
Başka	S	35	19	-	54
	%	25,4	10,7	-	15,3
TOPLAM	**S**	**138**	**177**	**38**	**353**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde tarımda yaşanan ve yukarıda daha önce sıralanan değişikliklerde etken olarak hane reisleri, iller genelinde en yüksek oranda "devletin tarım politikalarını"; en düşük oranda da "sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki çalışmalarını" görmektedirler (Tablo 29). Bölgede yürütülen GAP'ı ise tarımdaki değişikliklerin kaynağı olarak görenlerin oranı yaklaşık ¼'tür.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerinin yaklaşık son 10-15 yıl içinde "tarımsal üretimdeki değişikliklerin en önemli kaynağı olarak neyi" gördükleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de tarımdaki değişmelerin kaynağı olarak en yüksek oranda "devletin tarım politikaları" görülürken, İ.D.G.İ.'de "Bölge'de yürütülen GAP" görülmektedir. İ.D.G.İ.'de GAP'ın söz konusu tarımsal değişimde etkili olduğunu düşünen hane reislerinin oranı, B.D.G.İ.'den yaklaşık beş; Ü.D.G.İ.'den de yaklaşık dört kat daha fazladır (Tablo 29). Tarımsal değişimde en az etkisi olduğu düşünülenler ise B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "tarımsal konularda uzmanlarca bilgilendirme çalışmaları"; İ.D.G.İ.'de, eşit oranda olmak üzere, "sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki çalışmaları" ve "tarımsal konularda uzmanlarca bilgilendirme çalışmaları" olarak sıralanabilir.

Tarımsal değişimde en az etkili olduğu düşünülen kaynaklar, aynı zamanda Bölge'de tarımsal konularla ilgili yeterince bilgilendirme yapılmadığına ilişkin (Tablo 28) bulguları da destekler niteliktedir. Ayrıca buna ek olarak GAP'ın Bölge'de tarımsal yapının dönüşümünde etkisinin henüz yeterli olmadığı ve daha çok İ.D.G.İ.'de etkin olduğu yorumu da yapılabilir. Bu yorum da beraberinde, GAP'ın tarımsal yatırımlarının Bölge illeri arasında dengeli bir şekilde dağılmadığı sonucunu getirmektedir. Hane reislerince tarımsal yapıda ortaya çıkan değişikliklerin GAP ile ilişkilendirilmesinin oldukça düşük düzeyde kalmasına başka bir noktadan bakılacak olursa, GAP'ın bölge insanı üzerinde ya da onların düşüncesinde yeterli düzeyde yer tutamadığı sonucuna da ulaşmak olanaklıdır.

Tarımsal yapıdaki değişim eğilimlerinden sonra, maddi açıdan yine tarımla ilgili olan ve daha da önemlisi tarımı doğrudan etkileyen "tarım işçisi, toprak kiralama ve traktör kiralama ücretlerinde" yaklaşık 10-15 yıl öncesi ile karşılaştırıldığında, bugün bir "artış eğiliminin" söz konusu olduğu görülmektedir.

Hane reislerine göre *eskiye* kıyasla *bugün* tarım işçilerinin ücretleri artmıştır. İller genelinde en yüksek oranı (%70.1) "arttığını"; en düşük oranı (%7.3) da "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiye göre bugün tarım işçilerinin ücretlerinin artış duruma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. Tarım işçilerinin ücretlerinin *eskiye* göre *bugün* "arttığını" belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır. Dolayısıyla tarım işçisi ücretlerinin *eskiye* göre *bugün* en yüksek oranda (%90) "arttığı" illerin Ü.D.G.İ.; en düşük oranda (%58.6) "arttığı" illerin de B.D.G.İ. olduğu söylenebilir. Diğer illerden farklı olarak, tarım işçisi ücretlerinin *eskiye* göre *bugün*, en az değiştiği (%30) iller ise İ.D.G.İ.'dir. Bu verilerden hareketle eskiye göre bugün, tarım işçisi ücretlerinin Ü.D.G.İ.'de, İ.D.G.İ. ve B.D.G.İ.'e göre daha fazla arttığı ifade edilmiştir.

Toprak kiralama ücretleri açısından da, iller genelinde en yüksek oranı (%67.9), *eskiye* göre *bugün* toprak kiralama ücretlerinin "arttığını"; en düşük oranı (%6.8) da "azaldığını" belirtenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiye göre bugün toprak kiralama ücretlerinin artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İşçi ücretleri artış oranında olduğu gibi, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe toprak kiralama ücretlerinin arttığını belirtenlerin oranı da artmakta ve en yüksek artış oranına (%85) Ü.D.G.İ.'de; en düşük artış oranına (%56.9) da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu verilerden hareketle, eskiye göre bugün toprak kiralama ücretlerinde Ü.D.G.İ.'de, İ.D.G.İ. ve B.D.G.İ.'e göre daha fazla artış olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Traktör kiralama ücretlerinin de, tarım işçisi ve toprak kiralama ücretlerinde olduğu gibi ve hemen hemen onlara yakın oranlarda "arttığı" söylenebilir. Şöyle ki, *eskiye* göre *bugün*, iller genelinde en yüksek oranı (%73.6) traktör kiralama ücretlerinin "arttığını" belirtenler, en düşük oranı (%5.1) da "azaldığını" ifade edenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eskiye göre bugün traktör kiralama ücretlerinin artış durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Traktör kiralama ücretlerinin arttığını belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana (%90) Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana (%64.5) da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Ayrıca, Ü.D.G.İ.'de traktör kiralama ücretlerinin eskiye göre bugün "azaldığını" belirten bulunmamıştır. Buna karşılık, traktör kiralama ücretlerinin "aynı"

olduğu (%23.2) ve "azaldığı" (%7.2) en yüksek oranda B.D.G.İ.'de ifade edilmiştir.

Traktör kiralama ücretlerindeki artış da dahil edilerek, Bölge'de tarım işçisi ücretleri ve toprak kiralama ücretlerinin eskiye göre bugün arttığı ve söz konusu ücretlerin Ü.D.G.İ.'de, İ.D.G.İ. ve B.D.G.İ.'e göre daha fazla bir artış eğiliminde olduğu genel sonucuna ulaşmak olanaklıdır.

Bölge insanının kredi kullanma sıklığı veya alışkanlığı da ekonomik ilişkiler içerisinde yer alma durumunu göstermesi açısından önemlidir. Tablo 30'da illerin gelişmişlik düzeyine göre kredi kullanma oranları verilmiştir.

Tablo 30: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Kredi Kullanma Alışkanlıkları

Kredi Kullanılıp Kullanılmadığı	*S/ %*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1220)**
Kullanıyor	S	116	46	3	165
	%	23,0	10,4	1,1	13,5
Kullanmıyor	S	389	396	270	1055
	%	77,0	89,6	98,9	86,5
TOPLAM	**S**	**505**	**442**	**273**	**1220**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***10 Bilinmiyor**

İller genelinde en yüksek oranı "kredi kullanmayanlar"; en düşük oranı da kredi kullananlar oluşturmaktadır. Hane reislerinden kredi kullanmadığını belirtenlerin oranı, kredi kullananlardan yaklaşık altı (6.4) kat daha fazladır (Tablo 30).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kredi kullanma alışkanlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kredi kullanma oranı çok düşük de olsa, illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe kredi kullananların oranı da artmaktadır. Dolayısıyla kredi kullananların en yüksek oranda olduğu illerin B.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu illerin de Ü.D.G.İ. olduğu söylenebilir (Tablo 30). Sonuç olarak, Bölge'de kredi kullanma alışkanlığının çok az ve kredi kullananların da B.D.G.İ.'de görece ağırlıkta olduğu söylenebilir. 1993 yılı verilerine göre (Akşit vd. 1993:59) ise

hanelerden ürün girdileri için borç ya da kredi kullananların oranı %30 civarındadır. Kaynak açısından dağılım ise şu şekildedir: % 60'ı banka ya da kooperatiften; % 9'u tüccar ya da esnaftan; % 4'ü faizsiz olarak tanıdığından; ve %27'si de faizle şahıstan borç almaktadır. Bu dağılımdan da anlaşılacağı gibi, borç kaynağı olarak modern kurumlar (banka, kooperatif) daha başat durumdadır. Bununla birlikte, tefecilik gibi geleneksel kaynaklar azımsanmayacak oranda varlığını sürdürmektedir.

Kredi kullandıklarını belirtenlerin, kullandıkları krediler arasında ise iller genelinde en yüksek oranı (%46.6) "ihtiyaç kredisi" kullananlar oluşturmaktadır. Bunu daha sonra, "tarımsal kredi (%18.4)" ve "konut kredisi (%17.2)" kullananlar izlemektedir. En düşük oranda (%15.3) kullanılan kredi de "araba" kredisidir. Dolayısıyla üretim değil tüketim amaçlı kullanılan kredilerin oranlarının yüksek olduğu, başka bir deyişle üretime değil tüketime yönelik kredi kullanma alışkanlığının ya da eğiliminin olduğu söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kullanılan kredi türleri Arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İller arasında "tarımsal kredi" en yüksek oranda (%28.3) İ.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%14.9) B.D.G.İ.'de; "konut kredisi" en yüksek oranda (%33.3) Ü.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%10.9) İ.D.G.İ.'de; "araba kredisi" en yüksek oranda (%18.4) B.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%8.7) İ.D.G.İ.'de; "ihtiyaç kredisi" en yüksek oranda (%46.5) B.D.G.İ.'de, en düşük oranda (%33.3) Ü.D.G.İ.'de kullanılmaktadır. Ayrıca Ü.D.G.İ.'de "tarımsal kredi" ve "araba kredisi" kullandığını belirten hane reisi bulunmamaktadır.

İller genelinde tarımsal kredi kullanan hane reisleri *eskiden* (%81) de *bugün* (%81.5) de, tarımsal krediyi en yüksek oranda "Ziraat Bankası'ndan" almaktadırlar. En düşük oranları ise tarımsal krediyi *eskiden* (%19) "kooperatiften"; *bugün* (%3.7) ise "tefeci" den alanlar oluşturmaktadır. Tarımsal kredi açısından eski ile bugün arasındaki en önemli fark, *eskiye* göre *bugün* tarımsal krediyi "kooperatiften" alanların oranının %4.2 düşmesi ve buna karşılık eskiden hiç olmayan "tefecinin" bugün kredi sağlayan bir aracı olarak kooperatifin yerini almaya başlamasıdır. Bu duruma yol açan faktörlerin başında ülke çapında yaygınlaşan kayıt dışı ekonomi ve büyük ölçüde kaçakçılık temelli biriken sermayenin (kara paranın) yatırıma dönüşme isteğinin geldiği söylenebilir.

Ü.D.G.İ.'de tarımsal kredi kullananlar bulunmadığı için Ü.D.G.İ. hariç tutularak, illerin gelişmişlik düzeyine göre bakıldığında, *eskiden*

(%63.6) ve *bugün* (%71.4) B.D.G.İ.'de en yüksek oranları tarımsal krediyi "Ziraat Bankası'ndan" sağlayanlar; en düşük oranları ise *eskiden* (%36.4) "kooperatiften", *bugün* (%7.1) "tefeciden sağlayanlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla B.D.G.İ.'de eskiye göre bugün, tarımsal krediyi Ziraat Bankası'ndan sağlayanların oranı %7.8 artarken, kooperatiften sağlayanların oranı, tefecilerin ortaya çıkması ile, %15 oranında düşmüştür. İ.D.G.İ.'de ise *eskiden* hane reislerinin tamamı (%100) tarımsal krediyi "Ziraat Bankası'ndan" almaktalarmış. *Bugün* de yine en yüksek oranda (%92.3) "Ziraat Bankası'ndan" alınmakla birlikte *eskiye* göre %7.7'lik bir düşüş görülmektedir. *Bugün* için en düşük oranda (%7.7) ise tarımsal kredi "kooperatiften" alınmaktadır. İ.D.G.İ.'de tarımsal krediyi "tefeciden" alan hane reisi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Bölge'de kooperatifçilik gelişmediği için, (Bkz. EK Tablo-25, EK Tablo-26, EK Tablo-27) bu tip tarımsal kredi kullananların oranı, Ziraat Bankası'ndan kredi alanlara göre çok düşük düzeyde kalmaktadır. Ayrıca eski ile bugün karşılaştırıldığında ise eskiye göre de bugün kooperatiften tarımsal kredi sağlayanların oranı giderek düşmektedir. Bu boşluğu ise, özellikle B.D.G.İ.'de, tefecilerin doldurmaya başladığı görülmektedir.

Alınan tarımsal kredinin ise *eskiden* (%71.4) ve *bugün* (%70.4) en yüksek oranda "tarımsal araç-gereç", başka bir deyişle tarımsal girdi için; en düşük oranda ise *eskiden* (%28.6) ve *bugün* (%29.6), "borç ödemek için" kullanıldığı söylenebilir. Zaten bu iki kullanım alanı dışında da, tarımsal kredinin kullanıldığı başka bir alana rastlanılmamıştır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise tarımsal kredi *eskiden* (%72.7) ve *bugün* (%71.4) B.D.G.İ.'de en yüksek oranda yine "tarımsal girdi için" kullanılmaktadır. En düşük oranda da *eskiden* (%27.3) ve *bugün* (%28.6) "borç ödemek için" kullanıldığı belirtilmiştir. İ.D.G.İ.'de de tarımsal kredinin, B.D.G.İ.'e çok yakın oranlarda olmak üzere, en yüksek oranda *eskiden* de (%70) *bugün* de (%69.2) yine "tarımsal girdi için" kullanıldığı anlaşılmaktadır. En düşük oranda ise yine B.D.G.İ.'de olduğu gibi, *eskiden* (%30) ve *bugün* (%30.8) "borç ödemek için" kullanılmıştır.

Tarımsal kredinin kullanım alanları arasında gerek eski ile bugün, gerekse illere göre anlamlı bir farkın bulunmadığı; tarımsal kredinin öncelikle tarımsal araç-gereç almak, başka bir deyişle tarımsal girdi için, daha sonra da çiftçiler tarafından borç ödemek için kullanıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

4. Sosyo-Kültürel Yapı

Kuşkusuz sosyal olguları kesin sınırları ile bir birinden ayırmak olanaklı değildir ve toplumsal gerçek bir bütündür. Başka bir deyişle "ekonomik" olanla "sosyo-kültürel" olan birbirinden ayrı olarak ele alınıp incelenemez. Bununla birlikte karmaşık olan bu gerçeği kategorileştirerek ya da burada yapıldığı gibi başlıklar altında sınıflandırarak analize tabi tutmak, sonuç ve değerlendirme aşamasında yol gösterici olacaktır. İşte bu nedenle de "Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar" başlığından sonra bölgenin Sosyo-Kültürel dokusunu yansıtan verilerin "Sosyo-Kültürel Yapı" başlığı altında analiz edilmesi uygun olacaktır. Çok geniş kapsamlı olan bu başlık altında Bölge'de sahip olunan ve bugünkü koşullarda istenilen çocuk sayısı, eş sayısı, nikah şekli, evlilik biçimi, başlık parası alıp-verme durumu, miras, boşanma vb. gibi aile ve evlilik yapısını tanımlayan verilerin yanı sıra, gençlerin bu konulara yaklaşımlarına ilişkin verilerin analizi de bu bölümde yapılmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak hanelerin batıl inanç düzeyleri, son 10-15 yıl içinde gerek aile içi gerekse bölgedeki ilişkilerde ve alışkanlıklarda yaşanan değişim eğilimleri, "güçlü" algısı gibi sosyo-kültürel yapıya ilişkin verilerin analizi de söz konusu başlık altında yer almaktadır.

4.1. Çocuk Sayısı

İller genelinde sahip olunan toplam çocuk sayısına bakıldığında en yüksek oranı "beş ve daha fazla çocuğu olanlar", en düşük oranı da "çocuğu olmayanlar" oluşturmaktadır. Öte yandan "beş ve daha fazla çocuğu olanların" oranı, "bir çocuğu" olanların 18 katına; "iki çocuğu" olanların yaklaşık sekiz (8.2) katına; "üç çocuğu" olanların da yaklaşık beş (4.5) katına eşittir (Tablo 31).

Tablo 31: İllerin Gelişmiş Düzeyine Göre Sahip Olunan Toplam Çocuk Sayısı

Toplam Çocuk Sayısı	*S/ %*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1020)**
Çocuğu Yok	S	6	1	1	8
	%	1,4	0,3	0,5	0,8
1 Çocuk	S	12	7	16	35
	%	2,8	1,9	7,2	3,4
2 Çocuk	S	40	20	15	75
	%	9,4	5,4	6,8	7,4
3 Çocuk	S	67	40	33	140
	%	15,7	10,8	14,9	13,7
4 Çocuk	S	71	50	17	138
	%	16,6	13,4	7,7	13,5
5 ve Üzeri Çoçuk	S	231	254	139	624
	%	54,1	68,3	62,9	61,2
TOPLAM	**S**	**427**	**372**	**221**	**1020**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***210 Bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeyi ile sahip olunan toplam çocuk sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmiş düzeyindeki ilde de en yüksek oranları "beş ve daha fazla çocuğu" olanlar; en düşük oranı da "çocuğu olmayanlar" oluşturmaktadır. Bununla birlikte iller arasında, "beş ve daha fazla çocuğa" sahip olma açısından en yüksek oran İ.D.G.İ.'de, en düşük oran ise B.D.G.İ.'dedir. Buna karşılık B.D.G.İ.'de ise, "üç ve dört çocuğa" sahip olanların oranı, diğer illere göre daha yüksektir. Aynı zamanda "dört çocuğa sahip" olanların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve dolayısıyla en düşük orana Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Ü.D.G.İ.'de, diğer illere göre en yüksek oran da "bir çocuğu" olanlarda görülmektedir (Tablo 31).

İller genelinde ortalama çocuk sayılarına bakıldığında ise, ortalama çocuk sayısının 5.7 (Std.sapma=2.9); en küçük değeri hiç çocuğu olmayanların oluşturduğu ve en büyük değerin, başka bir deyişle en fazla sahip olunan çocuk sayısının ise 20 olduğu verilerden hareketle söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de yine en küçük değeri hiç çocuğu olmayanlar oluşturmaktadır. Bunun dışındaki değerler illere göre farklılaşmaktadır. Şöyle ki, B.D.G.İ.'de hanedeki çocuk sayısı ortalaması, genel ortalamanın biraz altında ve 5.2 (Std.sapma=2.7); en fazla sahip olunan çocuk sayısı da 17'dir. İ.D.G.İ.'de ortalam çocuk sayısı 6.1 ile genel ortalamanın üzerinde (Std.sapma=2.8); en fazla sahip olunan çocuk sayısı da 20'dir. Son olarak Ü.D.G.İ.'de ise, ortalam çocuk sayısı da genel ortalamanın yine üzerinde ve 5.8 (Std.sapma=3.2)'dir. En fazla sahip olunan çocuk sayısı ise 19'dur.

Bu ortalama değerlerden hareketle, hem hane başına düşen ortalama çocuk sayısı hem de bir hanenin sahip olduğu çocuk sayısı en fazla olan illerin İ.D.G.İ. olduğu söylenebilir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. izlemektedir. Diğer illere göre, hane başına düşen ortalama çocuk sayısının ve bir hanenin sahip olduğu çocuk sayısının en az olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. Başka bir deyişle İ.D.G.İ.'de hanelerin, sırasıyla öncelikle B.D.G.İ.'e daha sonra da Ü.D.G.İ.'e göre daha fazla çocuğa sahip oldukları söylenebilir. Burada, İ.D.G.İ. açısından yeri gelmişken tekrar hatırlanması gereken bir veri de, söz konusu illerde, aynı zamanda aşireti olanların oranının da diğer illere göre daha yüksek olmasıdır. Başka bir deyişle, illere göre en düşük ve en yüksek çocuk sayısı ortalaması ile benzer şekilde, aşireti olanların en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller de B.D.G.İ.'dir (Tablo 15). Dolayısıyla İ.D.G.İ.'deki çocuk sayısının fazlalığı, sosyo-kültürel daha bir çok etkenle ilişkilendirilebileceği gibi, aşiret olgusu ile de bağlantısı kurularak yorumlanabilir. Nitekim ortalama çocuk sayılarında olduğu gibi, aşirete sahip olanlarda da İ.D.G.İ.'den sonra oransal olarak ikinci sırada Ü.D.G.İ.'in, üçüncü sırada ise B.D.G.İ.'in gelmesi de ayrıca bu yorumu desteklemektedir (Tablo 15).

Sahip olunanan çocukların cinsiyet ortalamalarından hareketle de, bölgede erkek çocuk sayısının kız çocuklarına göre biraz fazla olmakla birlikte, uç değer olarak en fazla sahip olunan kız çocuğu sayısının erkek çocuk sayısına göre biraz fazla olduğu söylenebilir. Şöyle ki, iller genelinde sahip olunan kız çocuğu ortalaması 2.8 (Std.sapma=1.8), en fazla sahip olunan kız çocuğu sayısı 15'tir. Sahip olunan erkek çocuğu ortalaması ise 2.9 (Std.sapma=1.7), en fazla sahip olunan erkek çocuğu sayısı ise 11'dir. Kız ve erkekler için en küçük değeri ise, hiç kız ve erkek çocuğu olmayanlar oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre şu anda sahip olunan kız çocukları ortalamasının 2.9 ile en yüksek (Std.sapma=1.9) olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Yine en fazla sahip olunan kız çocuğu sayısı da 15 ile İ.D.G.İ.'de bulunmaktadır. Bunu daha sonra 2.8 ortalama (Std.sapma=1.9) ve en fazla sahip olunan 10 kız çocuğu ile Ü.D.G.İ. izlemektedir. B.D.G.İ. ise, diğer iki gelişmiş düzeyindeki illere göre en düşük değerlere sahiptir. B.D.G.İ.'de sahip olunan kız çocuğu ortalaması 2.6 (Std.sapma=1.7), en fazla sahip olunan kız çocuğu sayısı da dokuzdur. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde en düşük değeri ise, hiç kız çocuğu olmayanlar oluşturmaktadır.

Erkek çocuk ortalamasının da 3.2 ile (Std.sapma=1.7) en yüksek olduğu iller, kız çocuğu ortalamasında olduğu gibi, yine İ.D.G.İ.'dir. Ancak ortalama yüksek olmakla birlikte, en fazla sahip olunan erkek çocuk sayısı İ.D.G.İ.'de dokuzdur ve bu açıdan diğer illere göre daha düşüktür. Çünkü en fazla sahip olunan erkek çocuk sayısı Ü.D.G.İ.'de 10, B.D.G.İ.'de ise 11'dir. Erkek çocuk ortalamasının yüksekliği açısından İ.D.G.İ.'den sonra 3 ortalama (Std.sapma=1.9) ile Ü.D.G.İ. gelmektedir. Son sırada ise 2.6 ortalama (Std.sapma=1.7) ile B.D.G.İ. gelmektedir.

Bu ortalama verilerden hareketle İ.D.G.İ.'de hem kız hem de erkek çocuğu ortalamasının diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksek olduğu, başka bir deyişle hane başına düşen ortalama kız ve erkek çocuk sayılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılabileceği gibi, genel olarak erkek çocuk ortalmasının kız çocuk ortalamasına göre daha yüksek seyrettiği; sadece, B.D.G.İ.'de kız-erkek çocuk ortalmalarının bir birine eşit olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Burada, "şu anda sahip olunan" toplam çocuk çocuk ile kız ve erkek çocuk ortalama değerlerinin ayrıntılı olarak verilmesinin nedeni, söz konusu değerlerin "bugünkü koşullarda istenilen" toplam çocuk ile kız-erkek çocuk ortalama sayılarıyla karşılaştırılabilmektir. Başka bir deyişle varolana karşılık ne kadar istendiği/istenmediği arasındaki farkın ortaya konulabilmesidir.

İller genelinde en yüksek oranı, bugünkü koşullarda "4 çocuk" isteyenler; en düşük oranı ise "bir çocuk" isteyenler oluşturmaktadır. "dört çocuk" isteyenlerden sonra oransal olarak sırasıyla "iki çocuk", "beş ve daha fazla çocuk", "üç çocuk" isteyenler ve "hiç çocuk istemeyenler" gelmektedir (Tablo 32).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve genç tarafından bugünkü koşullarda istenilen çocuk sayısı arasında istatistiksel olarak

anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre bugünkü koşullarda "hiç çocuk istemeyenlerin" oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Benzer şekilde bugünkü koşullarda "bir çocuk" ile "üç çocuk" isteyenlerin oranı da yine illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük oranlara Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oranlara ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. En fazla "iki çocuk" isteyenlerin oranı ise yine B.D.G.İ.'de en yüksektir. "iki çocuk" isteyenlerde en düşük oranlar da, birbirine eşit olmak üzere, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Buna karşılık "dört çocuk" ile "beş ve daha fazla çocuk" isteyenlerin oranı, "bir ve üç çocuk" isteyenlerin tersine, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en düşük oranlara B.D.G.İ.'de; en yüksek oranlara da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Tablo 32). Ancak bugünkü koşullarda istenilen çocuk sayıları açısından tek tek iller kendi içinde değerlendirildiğinde ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, oranlar değişmekle birlikte, istenilen çocuk sayıları arasında, diğer belirtilen sayılara göre en yüksek oranı "dört çocuk"; en düşük oranı da "bir çocuk" istiyenler oluşturmaktadır.

Tablo 32: İllerin Gelişmişlik Düzeyine ve Hane Reisi, Kadın ve Gençlere Göre Bugünkü Koşullarda İstenilen Toplam Çocuk Sayısı

Bugünkü Koşullarda İstenilen Çocuk	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3476)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Çocuk istemiyor	S	7	6	8	21	4	4	2	10	1	3	-	4	35
	%	1,4	1,2	1,6	1,4	1,0	0,8	0,6	0,8	0,5	1,1	-	0,6	1,0
1 çocuk istiyor	S	1	4	5	10	2	2	3	7	-	-	3	3	20
	%	0,2	0,8	1,0	0,7	0,5	0,4	0,9	0,6	-	-	1,1	0,4	0,6
2 çocuk istiyor	S	128	120	281	529	71	120	146	337	31	62	98	191	1057
	%	26,1	24,4	56,1	35,7	17,6	23,1	42,0	26,5	16,1	23,2	37,4	26,5	30,4
3 çocuk istiyor	S	58	58	53	169	43	43	49	135	18	25	22	65	369
	%	11,8	11,8	10,6	11,4	10,6	8,3	14,1	10,6	9,3	9,4	8,4	9,0	10,6
4 çocuk istiyor	S	188	232	132	552	165	254	130	549	85	118	120	323	1424
	%	38,3	47,3	26,3	37,2	40,8	48,9	37,4	43,2	44,0	44,2	45,8	44,7	41,0
5 ve üzeri çocuk istiyor	S	109	71	22	202	119	96	18	233	58	59	19	136	571
	%	22,2	14,5	4,4	13,6	29,5	18,5	5,2	18,3	30,1	22,1	7,3	18,8	16,4
TOPLAM	**S**	**491**	**491**	**501**	**1483**	**404**	**519**	**348**	**1271**	**193**	**267**	**262**	**722**	**3476**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P<0.05** ***214 Bilinmiyor**

Dolayısıyla bu verilerden hareketle, bugünkü koşullarda her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en fazla "dört çocuğun" istenilir olduğu, ancak B.D.G.İ.'den Ü.D.G.İ.'e gidildikçe en fazla "dört çocuk" isteyenlerin oranın da arttığı sonucuna ulaşılabilir. Başka bir deyişle, Ü.D.G.İ.'de en fazla "dört çocuğun", İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha fazla istenilir olduğu söylenebilir.

Şu anda sahip olunan çocuk sayıları ile bugünkü koşullarda istenilen çocuk sayıları karşılaştırıldığında görülmektedir ki, şu anda "dört çocuğa" sahip olanların oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşerken, bugünkü koşullarda "dört çocuğa" sahip olmak isteyenlerin oranı tam tersine illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır. Bu açıdan anlamlı fark özellikle Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Çünkü, Ü.D.G.İ.'de, diğer illere göre şu anda "dört çocuğa sahip" olanlar en düşük oranda; "bir çocuğu" sahip olanlar da en yüksek oranda iken, tam tersine bugünkü koşullarda "dört çocuk isteyenler" en yüksek oranda; "bir çocuk" isteyenler ise en düşük orandadır Dolayısıyla az çocuğa sahip olanların bugünkü koşullarda daha çok cocuğa sahip olmak istedikleri söylenebilir. "dört çocuğa sahip olanlar ve isteyenler" dışında, bugünkü koşullarda istenilen çocuk sayısının fazla olduğu illerde, aynı zamanda şu anda sahip olunan çocuk sayılarının da aşağı yukarı oransal olarak yüksek seyrettiği söylenebilir (Tablo 31). Şöyle ki, çocuk sayılarında illerin gelişmişlik düzeylerine göre "beş ve daha fazla çocuğa" sahip olma açısından en yüksek oran İ.D.G.İ.'de, daha sonra da Ü.D.G.İ.'dedir. En düşük oran ise B.D.G.İ.'dedir. B.D.G.İ.'de ise, "üç ve dört çocuğa" sahip olanların oranı, diğer illere göre daha yüksektir. Bugünkü koşullarda "beş ve daha fazla çocuk" isteyenlerin oranı ise Ü.D.G.İ.'de en yüksektir. Bunu daha sonra İ.D.G.İ. izlemektedir. En düşük oran ise B.D.G.İ.'dir. Dolayısıyla "beş ve daha fazla çocuğa" sahip olan ve bugün de aynı miktarda çocuk isteyenler arasında iller açısından fazla bir fark bulunmamaktadır. (Karşılaştırma İçin Bkz. Tablo 31 ve Tablo 32).

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, hane reislerinde her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranı bugünkü koşullarda "dört çocuk isteyenler"; en düşük oranı da B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "bir çocuk işteyenler", Ü.D.G.İ.'de de "hiç çocuk istemeyenler" oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, hane reislerinden "dört çocuk isteyenlerin" oranı da artmaktadır. Ayrıca hane resislerinde Ü.D.G.İ.'de "bir çocuk isteyen" bulunmamaktadır (Tablo 32).

Kadınlarda ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde, hane reislerine göre daha yüksek oranlarda olmak üzere, en yüksek oranı yine "dört çocuk isteyenler" oluşturmaktadır. Kadınlarda en düşük oranlar ise, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "bir çocuk isteyenlerde"; Ü.D.G.İ.'de "üç çocuk isteyenlerde" dir. Bununla birlikte kadınlarda, hane reislerinden farklı olarak, "dört çocuk isteyenlerin" oranı, diğer illere göre İ.D.G.İ.'de daha yüksektir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. Kadınlardan "dört çocuk isteyenlerin" en düşük oranda olduğu iller ise, hane reislerinin tam tersine, Ü.D.G.İ.'dir. Ancak hane reislerinde olduğu gibi kadınlarda da Ü.D.G.İ.'de "bir çocuk isteyen" bulunmamaktadır.

Gençlerde, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hanereisi ve kadınlardan farklı olarak bugünkü koşullarda en yüksek oranda "iki çocuk" istenmektedir. Bundan sonra oransal olarak "dört çocuk isteyenler" gelmektedir. Bununla birlikte gençlerden "iki çocuk isteyenlerin" oranı B.D.G.İ.'de İ.D.G.İ.'e göre (%14.1) daha yüksek iken; İ.D.G.İ.'de de "dört çocuk isteyenlerin" oranı B.D.G.İ.'e göre (%11.1) daha yüksektir. Gençlerde Ü.D.G.İ.'de ise diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerden farklı olarak ama, hane reisi ve kadınlarda olduğu gibi, en yüksek oranı "dört çocuk isteyenler" oluşturmaktadır. Gençler için bugünkü koşullarda istenilen çocuk sayıları açısından en düşük oranlar ise B.D.G.İ.'de, hane reisi ve kadında olduğu gibi "bir çocuk isteyenlerde"; hane reisi ve kadınlardan farklı olarak, İ.D.G.İ.'de, "hiç çocuk istemeyenlerde" ve Ü.D.G.İ.'de de "bir çocuk isteyenlerde" dir. Yine gençlerde, Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmiş düzeyindeki illerden farklı olarak, "çocuk istemeyen" bulunmamaktadır (Tablo 32).

Genel olarak bu verilerden hareketle bugünkü koşullarda İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de, B.D.G.İ.'e göre daha fazla sayıda çocuk istendiği; B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de kadınların sırası ile hane reisi ve gençlere göre, Ü.D.G.İ.'de ise gençlerin yine sırasıyla kadın ve hane reislerine göre daha fazla sayıda çocuk sahibi olmak istedikleri; illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, kadınlar dışında hane reisleri ve gençlerde daha fazla sayıda çocuk isteyenlerin oranlarının da arttığı sonuçlarına ulaşılmaktadır. Kadınlarda ise, daha önce belirtildiği üzere en yüksek oranda istenilen çocuk sayısı İ.D.G.İ.'de görülmektedir.

Ortalama değerlere bakıldığında ise, iller genelinde bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayısı 3.4 (Std.sapma=1.2) ile, sahip olunan ortalama çocuk saysından 2.3 daha düşüktür. En küçük değeri "hiç çocuk istemeyenler" oluştururken; en büyük değeri en fazla "beş çocuk isteyenler" oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre de, B.D.G.İ.'de istenilen ortalama çocuk sayısı 3.2 (Std.sapma=1.2); İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise istenilen ortalama çocuk sayıları 3.5 (Std.sapma=1.1) ile bir birine eşittir. B.D.G.İ.'den sadece 0.3 kadar daha yüksektir. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de yine en küçük değeri hiç çocuğu olmayanlar; en büyük değeri de en fazla "beş çocuk isteyenler" oluşturmaktadır. Anlaşılacağı üzere B.D.G.İ.'de sahip olunan ortalama çocuk sayısı 5.2 iken, bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayısı 3.2'ye; İ.D.G.İ.'de sahip olunan ortalama çocuk sayısı 6.1 iken, istenilen ortalama çocuk sayısı 3.5'e; Ü.D.G.İ.'de de sahip olunan ortalama çocuk sayısı 5.8 iken, istenilen ortalama çocuk sayısı yine 3.5'e düşmektedir.

Dolayısıyla, hem iller toplamında hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre sahip olunan ortalama çocuk sayısına göre, bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayısının düştüğü, yani genel olarak bu açıdan bir değişme eğiliminin olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak bununla birlikte bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayısının İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de, B.D.G.İ.'e göre daha yüksek olduğu, başka bir deyişle daha fazla sayıda çocuğun istenilir olduğu da eklenmelidir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayılarının hane reislerinden gençlere doğru gidildikçe düştüğü söylenebilir. Başka bir deyişle istenilen ortalama çocuk sayısının hane reislerinde en yüksek; gençler de ise en düşük olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki, bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayıları hane reislerinde 3.7 (Std.sapma=1.1), kadınlarda 3.6 (Std.sapma=1.1) ve gençlerde de 2.9 (Std.sapma=1.1)'dir. Her üç kategoride de en küçük değeri "hiç çocuk istemeyenler" oluştururken; en büyük değeri "beş çocuk isteyenler" oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, hane reislerinde illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayıları da artmaktadır. Buna göre hane reislerinde B.D.G.İ.'de istenilen ortalama çocuk sayısı 3.5 (Std.sapma=1.2), İ.D.G.İ.'de ortalama 3.8 (Std.sapma=1.1), Ü.D.G.İ.'de ortamla 3.9 (Std.sapma=1.1)'dir. Kadınlarda, bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayısı B.D.G.İ.'de, hane reislerinin ortalama değerine eşit ve 3.5 (Std.sapma=1.1)'tir. İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise, bir birine eşit olmak üzere, 3.6 (Std.sapma=1.1) ile en yüksektir. Hem hane reisi ve kadınlarda hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre en küçük değeri "hiç çocuk istemeyenler"; en büyük değeri de en fazla "beş çocuk isteyenler" oluşturmaktadır. Gençlerde, hane reislerinde olduğu

gibi illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe istenilen ortalama çocuk sayısı artmaktadır. Şöyle ki gençlerde bugünkü koşullarda istenilen ortalama çocuk sayıları B.D.G.İ.'de 2.7 (Std.sapma=1.1), İ.D.G.İ.'de 3 (Std.sapma=1) ve Ü.D.G.İ.'de 3.2 (Std.sapma=1.1)'dir. Ayrıca gençlerde B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de en küçük değeri "hiç çocuk istemeyenler"; Ü.D.G.İ.'de ise "bir çocuk isteyenler" oluşturmaktadır. En büyük değer ise, her üç gelişmişlik dezeyindeki ilde de en fazla "beş çocuk isteyenler" dir. Anlaşılacağı üzere, gençlerde istenilen ortalama çocuk sayıları hane reisi ve kadınlara göre daha düşüktür.

İstenilen toplam çocuk sayılarına ilişkin ortalama değerlere bakıldıktan sonra, istenilen cinsiyete göre ortalama değerlerin nasıl farklılaştığına ve istenilen ortalama kız-erkek çocuk sayısının sahip olunan ortalama kız-erkek çocuk sayısının göre nasıl bir değişme eğilimi gösterdiğine bakılacak olunursa, bugünkü koşullarda istenilen ortalama kız çocuğu sayısının, iller genelinde şu anda sahip olunan ortalama kız çocuğu sayısına göre, düştüğü (1.0) ancak en fazla istenilen kız çocuğu sayısının ise arttığı söylenebilir. Şöyle ki, bu günkü koşullarda istenilen kız çocuğu ortalaması 1.8 (Std.sapma=1.1) ve en büyük değer ise 20'dir.

Bugünkü koşullarda istenilen ortalama erkek çocuk sayısı ise, şu anda sahip olunan ortalama erkek çocuk sayısına göre 0.9 düşerek iki (Std.sapma=1.4) olmuştur. Ancak bu günkü koşullarda istenilen hem ortalama erkek çocuk sayısının hem de en fazla sahip olunmak istenilen erkek çocuk sayısının kız çocuklarına göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kız çocuklarında en büyük değer 20 iken erkek çocuklarında bu 30'a yükselmiştir. Kız ve erkek çocuklarında en küçük değeri ise, hiç kız ve erkek çocuğu istemeyenler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu verilerden hareketle bir yandan Bölge'de, erkek çocuğun kız çocuğa göre daha istenir, tercih edilir olma eğiliminin kısmen devam ettiği sonucuna ulaşılabilir. Bir yandan da, ortalama istenilen kız-erkek çocuk sayısı düşmekle birlikte, en fazla istenilen kız-erkek çocuk sayısının (en büyük değerin) şu anda sahip olunan en fazla çocuk sayısının çok üzerinde olduğu, hatta ikiye katladığı söylenebilir. Gözlenen bu durumun büyük ölçüde kendileriyle görüşülenler arasında görece genç ve yeni evlilerin bulunması ve dolayısıyla henüz tam istedikleri sayıda çocuk sahibi olma konumuna gelmemiş ya da erişmemiş olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Bugünkü koşullarda istenilen ortalama kız-erkek çocuk sayılarına illerin gelişmişlik düzeyine göre bakıldığına ise:

Şu anda sahip olunan ortalama kız çocuk sayısına göre bu günkü koşullarda istenilen ortalama kız çocuğu sayıları düşmekle birlikte, bu açıdan da illerin sıralamasının fazla değişmediği görülmektedir. Başka bir deyişle İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ. hem şu anda sahip olunan ortalama kız çocuğu sayısının en yüksek olduğu hem de bu günkü koşullarda en fazla kız çocuğu isteyenlerin ortalamasının en yüksek olduğu illerdir. En düşük ortalmalara da yine B.D.G.İ. sahiptir. Ortalama değerler verilecek olunursa: B.D.G.İ.'de bu günkü koşullarda istenilen kız çocuğu ortalaması 1.7 (Std.sapma=1), en fazla istenen kız çocuğu sayısı 12'dir. İ.D.G.İ.'de ortalama 1.9 (Std.sapma=1.3) ve en fazla istenilen kız çocuğu sayısı 20'dir. Ü.D.G.İ.'de ise ortalama yine 1.9 (Std.sapma=0.9), en fazla istenilen kız çocuğu sayısı yedidir. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde en küçük değeri de hiç kız çocuğu istemeyenler oluşturmaktadır.

İller genelinde olduğu gibi, illerin gelişmişlik düzeyine göre de bu günkü koşullarda istenilen ortalama erkek çocuk sayısı, istenilen ortalama kız çocuğu sayısına göre daha yüksektir. Bununla birlikte, kız çocuklarında olduğu gibi bugünkü koşullarda istenilen ortalama erkek çocuk sayısı da, şu anda sahip olunan ortalama erkek çocuk sayılarına göre daha düşüktür. Erkek çocuk isteme açısından da illerin sıralaması fazla değişmemiştir. İller arasında bu günkü koşullarda istenilen ortalama erkek çocuk sayısının en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise ortalamalar bir birine eşittir. İllere göre ortalama değerler ise söyledir. B.D.G.İ.'de bugünkü koşullarda istenen ortalama erkek çocuk sayısı 1.9 (Std.sapma=1.4), en fazla istenilen erkek çocuk sayısı ise 25'dir. İ.D.G.İ.'de ortalama 2.1 (Std.sapma=1.6) ve en fazla istenen erkek çocuk sayısı 30'dur. Ü.D.G.İ.'de ise ortalama 1.9 (Std.sapma=1.1), en fazla istenilen erkek çocuk sayısı 21'dir. Ayrıca her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde en küçük değeri, hiç erkek çocuk istemeyenler oluşturmaktadır. Kızlarda olduğu gibi, erkeklerde de istenilen en fazla erkek çocuk sayısı, sahip olunanın çok çok üzerindedir. B.D.G.İ.'de sahip olunan en fazla erkek çocuk 11 iken, bugünkü koşullarda istenen 25'e; İ.D.G.İ.'de sahip olunan en fazla erkek çocuk 9 iken istenen 30'a ve Ü.D.G.İ.'de ise sahip olunan en fazla erkek çocuk 10 iken 21'e yükselmiştir. Anlaşılacağı üzere en yüksek uç değerler de kız çocuklarına göre daha yüksektir.

Sonuç olarak, illerin gelişmişlik düzeyine göre kız çocuğunun çok ya da az istenir olma eğiliminin değişmediği, başka bir deyişle her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de erkek çocuğa sahip olmanın kız çocuğu sahip olmadan daha fazla istenir bir durum olduğu; sahip olunan kız-erkek çocuk sayısı ile istenilen çocuk sayısı arasında önemli bir fark olduğu, yani çok fazla kız-erkek çocuğa sahip olma durumunun, bugünkü koşullarda daha az kız-erkek çocuk istenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Ancak, illerin gelişmişlik düzeyine göre bakıldığında bu durumun biraz değiştiği, sahip olunana göre bugünkü koşullarda istenilen kız-erkek çocuk ortalaması düşmekle birlikte yine de en yüksek kız-erkek çocuk ortalamasına sahip olan illerin, aynı zamanda bugünkü koşullarda istenilen en yüksek kız-erkek çocuk ortalamalarına sahip iller olduğu da eklenmelidir. Başka bir deyişle sahip olunan çocuk sayısının fazla olduğu iller, aynı zamanda istenilen çocuk sayısının da, diğer illere göre fazla olduğu illerdir.

4.2. Eş Sayısı, Akraba Evliliği ve Boşanma

Evlilik ve aile yaşamı ile ilgili değerlendirmeler sosyal ve kültürel yapı analizleri için önemli bir yer tutmaktadır. Hane reislerinin en yüksek oranını (%96.6) "tek eşle evli" olanlar, en düşük oranını (%0.2) "üç eşle evli" olanlar oluşturmaktadır. "İki eşle evli" olanların oranı (%2) da oldukça düşüktür. Dolayısıyla hane reislerinin büyük bir kısmının "tek eşle evli" olduğu söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile eş sayısı/çok eşle evlilik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. İllere göre, "tek eşle evli olanların" en yüksek oranda (%98.2) olduğu iller B.D.G.İ., en düşük oranda (%95.2) olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. Buna karşılık, çok düşük oranlarda da olsa "iki eşle evli olanların" en yüksek oranda (%2.4) olduğu iller, eşit oranlarda olmak üzere İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ., en düşük oranda (%1.3) olduğu iller de B.D.G.İ.'dir."Üç eşle evli" olanların oranı (%0.2) ise B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de bir birine eşittir ve Ü.D.G.İ.'de ise "üç eşle evli" olan hane reisine rastlanmamıştır.

İller genelinde bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesinin temel nedeni olarak en yüksek oranda "çocuğunun olmaması"; en düşük oranda da "levirat: Yenge ile evlilik" gösterilmektedir. İkinci sırada ise, "ilk eşle anlaşamama" başka bir deyişle "eşler arasında anlaşmazlık", özellikle kadınlar ve daha sonrada gençler tarafından, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi için meşru bir neden olarak görülmektedir. Üçüncü sırada ise

yine çocukla ilgili olan "erkek çocuğunun olmaması"; dördüncü sırada da "zevki için" erkeğin birden fazla kadınla evlendiği ifade edilmiştir (Bkz. EK Tablo-30).

İllerin gelişmiş düzeyi ile bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesinin temel nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, erkeğin birden fazla kadınla evlenme nedeni olarak en yüksek oranı yine "kadının çocuğunun olmaması"; en düşük oranları da B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "levirat", Ü.D.G.İ.'de "levirat", "erkeğin zevki için evlenmesi" ve "çok çocuğa sahip olunmak istenmesi" oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "çocuğun olmamasını" çok eşle evliliğin temel nedeni olarak görenlerin oranı artmaktadır. Dolayısıyla iller arasında, "çocuğun olmaması" en yüksek oranda Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranda da B.D.G.İ.'de çok eşle evlilik nedeni olarak düşünülmektedir. Benzer şekilde yine illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "erkek çocuğun olmamasını" çok eşle evliliğin temel nedeni olarak görenlerin oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "eşler arası anlaşmazlık" ve "zevk için" erkeğin birden fazla kadınla evlendiğini belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre de, "çocuğun olmamasından" sonra, B.D.G.İ.'de "eşler arası anlaşmazlık"; İ.D.G.İ.'de "zevk için evlilik"; Ü.D.G.İ.'de de " erkek çocuğun olmaması çok eşle evlilik nedeni olarak düşünülmektedir. Üçüncü sırada ise, B.D.G.İ.'de "zevk için evlenme"; İ.D.G.İ.'de ise "eşler arası anlaşmazlık"; Ü.D.G.İ.'de de "cahillik" erkeğin çok eşle evlenmesinin temel nedeni olarak ifade edilmektedir. (Bkz. EK Tablo-30).

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesinin nedeni olarak B.D.G.İ.'de en yüksek oranda hane reisleri tarafından "kadının çocuğunun olmaması"; kadınlar ve gençler tarafından ise "eşler arası anlaşmazlık" gösterilmektedir. Çok eşle evlilik nedeni olarak hane reisleri tarafından B.D.G.İ.'de en yüksek oranda ifade edilen "çocuğun olmaması", oransal olarak hane reisinden gence gidildikçe düşmektedir. Başka bir deyişle hane reislerinden "çocuğun olmamasını" çok eşle evlilik nedeni olarak düşünenlerin oranı, kadınlara (%3.2) ve gençlere (%7.8) göre daha yüksektir. İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de her üç kategori için de

en yüksek oranları "çocuğun olmaması" oluşturmaktadır. Buna karşılık İ.D.G.İ.'de kadınlardan "çocuğun olmamasını" çok eşle evliliğin nedeni olarak düşünenlerin oranı erkeklere ve gençlere göre en yüksek oranda; Ü.D.G.İ.'de de en düşük orandadır. Bununla birlikte illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, hane reisi, kadın ve gençte "çocuğun olmamasını" çok eşle evlilik nedeni olarak görenlerin oranı artmaktadır. Ancak her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de kadınlar açısınan ilginç olan veri, çok eşle evlilik nedeni olarak "erkek çocuğun olmamasını" temel neden olarak gören kadınların, hane reisi ve gençlere göre daha yüksek oranda olmasıdır. B.D.G.İ.'den Ü.D.G.İ.'e doğru gidildikçe de "erkek çocuğun olmamasını" erkeğin çok eşle evliliğinin temel nedeni olarak gören kadınların oranı artmaktadır (Bkz. EK Tablo-30).

Sonuç olarak, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesinin nedenlerine ilişkin cevaplarda ortak nokta, kadının çocuğunun olmaması ya da erkek çocuğunun olmamasıdır. 'Çocuk sahibi olamamak' en çok hanereisleri tarafından ifade edilirken; 'erkek çocuk sahibi olamama'yı ikinci bir evliliğin gerekçesi olarak gösterenler ise kadınlar arasında daha yaygındır.

Her ne kadar hane reisleri (ki bunların %6.7'si de yine kadındır), çocuk sahibi olamamayı ikinci hatta üçüncü bir evlilik yapmak için meşru neden olarak görüyorlarsa da, kadın ve gençlerin de bu konuda paralel düşünüyor olmaları, bunun kültürel bir kod olarak toplumsal değer alanı içerisine yerleştiğini göstermektedir. Nitekim belirtildiği üzere ikinci sırada gelen 'erkek çocuk sahibi olamamak', çok eşle evlilik nedeni olarak en fazla kadınlar arasında ifade edilmektedir. Hatta gençlerin bu konudaki tavrı bile, hanereislerinden belirgin bir biçimde farklılaşmamaktadır. Öyle ki, B.D.G.İ.'de hane reislerine göre az da olsa düşük oranda olmakla birlikte, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "erkek çocuğun olmamasını" erkeğin çok eşle evliliği için neden olarak gösteren gençlerin oranı hane reislerinin oranından çok daha yüksek ve hatta kadınların oranına yakındır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe de oranlar artmaktadır.

Bu arada, iller genelinde kadınların %3.9'unun "kuması" olduğu ve kuması olan kadınların en yüksek (%5.4) oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük (%2.9) oranda olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. Buna ek olarak "kuması" olan kadınların "kuma sayısına" bakıldığında en yüksek (%78.7) oranda "bir kuma"ya, en düşük (%21.3) oranda da "iki kuma"ya sahip olan kadın olduğu söylenebilir. Yine kuması olan kadınların ~1/4'ü (%25.5) kuması ile birlikte "aynı evde" yaşamakta, ~3/4'ü de (%74.5) "ayrı evde" yaşamaktadır.

Ayrıca örneklem kapsamındaki kadınların tamamına yakınının (%98.9'unun) ilk evliliği olduğunun da belirtilmesi yararlı olacaktır.

Hane reislerinden edinilen veriler doğrultusunda, iller genelinde hane reislerinin yarıya yakını (%44.2) eşi ile akrabadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerinin eşleri ile akraba olma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe eşi ile arasında akrabalık bağı bulunan hane reislerinin oranı da artmakta ve dolayısıyla en yüksek orana (%49.1) Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana (%40) B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır.

İller genelinde kadınlardan ~3/4'ü (%74.2) ilk evlendiğinde "eşinin ailesinin yanında" oturduğunu; ~1/4'ü de (%25.8) "ayrı evde" oturduğunu belirtmiştir. İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların ilk evlendiklerinde nerede oturdukları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, ilk evlendiğinde "ayrı evde" oturduğunu belirten kadınların oranı da artmakta ve en yüksek (%32.6) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%22.9) orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise "ayrı evde" oturduğunu belirten kadınların oranı %25.1'dir. "Eşinin ailesinin yanında" oturduğunu belirten kadınların oranı ise, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%67.4) oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%77.1) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de söz konusu oran %74.9'dur.

Kadınlar, kendi evlilik deneyimlerinden/yaşantılarından hareketle, kız çocukları evlendiğinde "ayrı evde" oturmalarını daha uygun bulmaktalar. Şöyle ki, kadınlar kendilerinden farklı olarak kız çocukları evlendiğinde en yüksek (%93.6) oranda "ayrı evde" oturması gerektiğini belirtmiştir. Bunu daha sonra "eşinin ailesinin yanında" oturması (%4.6) gerektiğini belirtenler izlemektedir. En düşük (%0.6) oranı da "kendi ailesinin yanında" oturması gerektiğini belirtenler oluşturmaktadır. "Başka" seçeneği (%1.3) kapsamında ise, kadınlar tarafından "nerede isterse orada oturması" gerektiği ve bunun "o günkü duruma ve koşullara bağlı olduğu" ifade edilmiştir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre kız çocukları evlendiğinde nerede/kiminle birlikte oturması gerektiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, kız çocukları evlendiğinde "ayrı evde oturması" gerektiğini düşünen kadınların oranı da artmaktadır. Buna göre en yüksek (%98.9) oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%90.4) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %93.9'dur. "Eşinin ailesinin yanında oturması" gerektiğini düşünen

kadınların oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%7) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de kızların evlendiğinde "eşinin ailesinin yanında oturması" gerektiğini düşünen kadınların oranı da %3.9'dur. "Kendi ailesinin yanında oturması" gerektiğini düşünenlern oranı da İ.D.G.İ.'de en yüksek (%1.4); B.D.G.İ.'de en düşüktür (%0.2). Kadınlardan, Ü.D.G.İ.'de kızların "kendi ailesi yanında oturması" gerektiğini düşünen yoktur.

Kadınlara göre, erkek çocuklar da evlendiğinde "ayrı evde" oturmalıdır. İller genelinde en yüksek (%92.1) oranı erkek çocuklar evlendiğinde "ayrı evde" oturmalarının; en düşük (%2.3) oranı da "kendi ailesinin yanında" oturmalarının uygun olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. "Eşinin ailesinin yanında" oturması gerektiğini belirtenlerin oranı ise %4.4'tür.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre erkek çocukları evlendiğinde nerede/kiminle birlikte oturması gerektiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kız çocuklarında olduğu gibi, erkek çocuklarında da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, erkek çocuklar evlendiğinde "ayrı evde oturması" gerektiğini düşünen kadınların oranı da artmaktadır. Buna göre en yüksek (%98.9) oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%89.9) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %90.9'dur.

"Eşinin ailesinin yanında oturması" gerektiğini düşünen kadınların oranı ise İ.D.G.İ.'de en yüksek (%5.5); Ü.D.G.İ.'de ise en düşük (%1.1)'tür. B.D.G.İ.'de ise bu oran %5.3'tür. Erkek çocuklarının "kendi ailesinin yanında oturması" gerektiğini düşünenlerin oranı ise en yüksek (%3.1) B.D.G.İ.'de; en düşük (%2.7) de İ.D.G.İ.'dedir. Ü.D.G.İ.'de erkek çocuklarının "kendi ailesi yanında oturması" gerektiğini düşünen kadın yoktur.

Kadınlara göre, evliliklerde oturulması gereken yer açısından kız ve erkek çocuğu arasında ayırım yapılmadığı, başka bir deyişle anlamlı bir farkın olmadığı söylenebilir. Nitekim gerek kız gerekse erkek çocukları evlendiğinde, her iki tarafın ailelerinin yanında oturmalarından çok "ayrı evde oturmaları" en uygun görülmektedir.

Gençlerin de bu konuda kadınlardan çok farklı düşünmedikleri söylenebilir. Kadınlara göre biraz daha düşük oranda olmak üzere, gençlerde iller genelinde en yüksek (%88.8) oranı evlenen gençlerin "ayrı evde" oturması gerektiğini belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "eşinin

ailesinin yanında oturması" (%5.9) gerektiğini belirtenler izlemektedir. En düşük (%4.2) oran da "kendi ailesinin yanında oturması" gerektiğini ifade edenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlere göre gençler evlendiğinde nerede/kiminle birlikte oturması gerektiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Gençlerde her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları, evlenildiğinde "ayrı evde oturulması" gerektiğini; en düşük oranları da "kendi ailesinin yanında oturması" gerektiğini belirtenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte, "ayrı evde oturulması" gerektiğini belirtenlerin oranı iller arasında Ü.D.G.İ.'de (%94.8) en yüksek; İ.D.G.İ.'de ise (%86) en düşüktür. B.D.G.İ.'de ise bu oran %88.3'tür. Buna karşılık "eşinin ailesinin yanında" yaşaması gerektiğini belirtenlerin oranı İ.D.G.İ.'de en yüksek (%6.8); Ü.D.G.İ.'de de en düşüktür (%4.9). Benzer şekilde yine "kendi ailesinin yanında yaşaması" gerektiğini belirtenlerin oranı da İ.D.G.İ.'de en yüksek (%6.1); Ü.D.G.İ.'de de en düşüktür (%0.4). B.D.G.İ.'de ise söz konusu oran %4.5'tir.

Anlaşılacağı üzere, gençlerin evlendiğinde nerede/kiminle oturacağı açısından kadınlar ile gençlerin düşünceleri arasında çok anlamlı bir farklılığın bulunmadığı söylenebilir. Hatta sonuç olarak, gençlerin tersine kadınların çocuklar evlendiğinde gençler göre daha yüksek oranda "ayrı evde oturmalarını uygun gördükleri de eklenebilir.

Tablo 33: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların, Kız Çocuğu Boşandığında Nasıl Yaşaması Gerektiği Konusundaki Düşünceleri

Boşanan Kız Çocuğunun Nasıl Yaşaması Gerektiği	*S/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1220)**
Yeniden Evlenerek Yaşamalı	S	146	112	35	293
	%	28,6	25,3	13,2	24,0
Bizimle Birlikte Yaşamalı	S	196	215	79	490
	%	38,4	48,5	29,7	40,2
Çocukları İle Yalnız Yaşamalı	S	64	42	40	146
	%	12,5	9,5	15,0	12,0
Tek Başına Yaşamalı	S	23	4	4	31
	%	4,5	0,9	1,5	2,5
Başka	S	52	23	13	88
	%	10,2	5,2	4,9	7,2
Bilmiyorum	S	30	46	95	171
	%	5,9	10,4	35,7	14,0
TOPLAM	**S**	**511**	**443**	**266**	**1220**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***10 Bilinmiyor**

Kadınların kız çocuklarının olası bir boşanma durumunda nasıl yaşamaları gerektiğine dair görüşleri oldukça ilgi çekicidir. Kadınlar her ne kadar evlenen kız çocuklarının en yüksek oranda ayrı evde yaşamasını uygun görselerde, bu durumun boşanan kız çocukları için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır (Tablo 33). Kadınlar iller genelinde en yüksek oranda boşanan kız çocuklarının "kendileri ile birlikte yaşamaları" gerektiğini" belirtmişlerdir. Bunu daha sonra "yeniden evlenerek yaşamaları" ve "çocukları ile yalnız yaşamaları" gerektiğini belirtenler izlemektedir. En düşük oranı ise "tek başına yaşaması" gerektiğini belirtenler oluşturmaktadır. "Başka" seçeneği kapsamında ise, "boşanmasına izin vermeyeceğini",

"kendisi nasıl yaşamak isterse öyle yaşaması gerektiğini" ve "çalışarak yaşamasının uygun olacağını" belirtenler yer almaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre kızları eşlerinden boşandığında nasıl yaşamaları gerektiği konusundaki düşünceleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Olası bir boşanma durumunda kız çocuklarının "yeniden evlenerek yaşaması" gerektiğini belirten kadınların oranı illerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe artmaktadır ve en yüksek orana B.D.G.İ.'de; en düşük orana da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Kendileri ile birlikte yaşaması" gerektiğini belirtenlerin ise en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. En düşük orana ise Ü.D.G.İ. sahiptir. Buna karşılık "çocukları ile yalnız yaşaması" gerektiğini belirtenlerin oranı Ü.D.G.İ.'de en yüksek; İ.D.G.İ.'de en düşüktür. "Tek başına yaşaması" gerektiğini belirtenlerin oranı da B.D.G.İ.'de en yüksek; İ.D.G.İ.'de en düşüktür. Bu konuda fikir yürütmeyen başka bir deyişle "bilmediğini" ifade eden kadınların oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Tablo 33).

Boşanmanın kadınlar açısından olumsuz bir durum olduğu ve bu durumun kadının tek başına yaşamasına engel olarak görüldüğü sonucuna ulaşılabilir. Bu bakımdan B.D.G.İ. diğer iki arasında çok fazla fark olmasa da, boşanan kız çocuklarının tek başına yaşamasına B.D.G.İ.'de biraz daha olumlu bakıldığı döylenebilir. İ.D.G.İ.'de ise boşanan kız çocuklarına karşı daha katı tutum sergilenmekte ve boşanan kız çocuklarının ağırlıklı olarak kendi ailesinin yanında yaşaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise, diğer illere göre daha düşük oranlarda seyretmekle birlikte, yine kendi ailesinin yanında ya da eğer varsa çocukları ile yaşamını sürdürmesi uygun görülmektedir. Kuşkusuz burada ilginç olan nokta, kadınların bu şeçenekleri toplumsal baskıyı yeniden üreten bir biçimde boşanan kız çocukları için uygun görmeleridir. Ancak muhafazakar yöndeki tutumların toplumsal gerçeklik ile yakından ilişkisi olduğu ve kadının bir birey olarak kabul edilmesi ve seçme hakkı tanınmasının zaman alacağı belirtilmelidir.

Kadınlardan sonra gençlerin "boşanma" konusundaki düşüncelerine bakılmadan önce "evlilik" hakkındaki düşüncelerine yer verilmesi yararlı olacaktır.

Gençler iller genelinde en yüksek (%68.6) oranda "evliliğin şart" olduğunu düşünmektedirler. Bunu daha sonra bu konuda "fikri olmadığını" (%11.5) belirtenler ile evliliğe "bir süre birlikte yaşayıp öyle karar

verilmesi" (%10) ve "ancak çocuk istenirse evlenilmesi" (%5.6) gerektiğini düşünenler izlemektedir. En düşük (%1.4) oranı ise evliliği "modası geçmiş bir kurum" olarak gören gençler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin evilik hakkındaki düşünceleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları "evliliğin şart olduğunu" belirten gençler oluşturmaktadır. İ.D.G.İ.'de "evliliğin şart olduğunu" düşünen gençlerin oranı (%78.7), B.D.G.İ.'e (%59.1) ve Ü.D.G.İ.'e (%70) göre daha yüksektir. Evlilik için "bir süre birlikte yaşatıp öyle karar verilmesi" gerektiğini düşünen gençlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%1.1) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%16) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran %8.4'tür. Benzer şekilde "evliliği modası geçmiş bir kurum" olarak niteleyen gençlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%0.7) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%2.1) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "ancak çocuk istenilirse evlenilmesi" gerektiğini düşünen gençlerin oranı illerin gelişmilik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%13.3) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%3.3) orana ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise çocuk istendiğinde evlenilmesi gerektiğini düşünen gençlerin oranı %3.4 ile B.D.G.İ.'deki orana çok yakındır.

Gençlerin boşanma konusundaki görüşlerinin kısmen esnek olduğu Tablo 34'teki verilerden haraketle söylenebilir. Gençler, gelecekte mutsuz bir evlilikleri olursa eğer, iller genelinde en yüksek oranda "boşanırım" şeklinde yanıt vermişlerdir. Bunu daha sonra sırası ile "mutsuz da olsam boşanmaya karşıyım", "başka çarem yoksa kabul ederim" ve "ailemin bu konudaki önerilerini dikkate alırım" şeklinde yanıt verenler izlemektedir. En düşük oranı ise, "töremiz gereği kabul edemem" şeklinde yanıt verenler oluşturmaktadır.

Tablo 34: İllerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Gençlerin Gelecekte Mutsuz Bir Evlilikleri Olduğunda Boşanma Konusundaki Düşüncelerinin Dağılımı

Boşanma Konusundaki Düşünceler	*S/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1228)**
Mutsuz Olursam Boşanırım	S	264	250	140	654
	%	51,6	56,4	51,3	53,3
Mutsuz da Olsam Boşanmaya Karşıyım	S	122	104	93	319
	%	23,8	23,5	34,1	26,0
Başka Çarem Yoksa Kabul Ederim	S	51	50	18	119
	%	10,0	11,3	6,6	9,7
Töremiz Gereği Kabul Edemem	S	1	4	1	6
	%	0,2	0,9	0,4	0,5
Ailemin Bu Konudaki Önerilerini Dikkate Alırım	S	53	32	17	102
	%	10,4	7,2	6,2	8,3
Bilmiyorum	S	21	3	4	28
	%	4,1	0,7	1,5	2,3
TOPLAM	S	**512**	**443**	**273**	**1228**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***2 Bilinmiyor**

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin mutsuz bir evlilik yaptıklarında boşanma konusundaki düşünceleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en yüksek oranları evlilikte "mutsuz olursa boşanacağını" belirten; en düşük oranları da "töre gereği kabul edemeyeceğini" belirten gençler oluşturmaktadır. Bununla birlikte iller arasında, "mutsuz olursa boşanacağını" belirten gençlerin oranı İ.D.G.İ.'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ile göre daha yüksektir. B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ. ise bu oranlar bir birine (%0.3'lük farkla) çok yakındır

(Tablo 34). "Mutsuz da olsa boşanmaya karşı olduğunu" belirten gençlerin oranı ise Ü.D.G.İ.'de en yüksek; İ.D.G.İ.'de de en düşüktür. Ancak B.D.G.İ. ile İ.D.G.İ.'de boşanmaya karşı olanların oranı yine bir birine (%03'lük farkla) çok yakındır. "Başka çaresi yoksa kabul edeceğini" belirtenlerin oranı ise İ.D.G.İ.'de en yüksek; Ü.D.G.İ.'de en düşüktür. Törelerin boşanma üzerindeki etkisinin ise İ.D.G.İ.'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ile göre biraz daha fazla olduğu söylenebilir. "Ailesinin boşanma konusundaki önerisini dikkate alacağını" ifade eden gençlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de Gelişmiş İllerde en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Tablo 34).

Genel olarak gençlerin mutsuz bir evliliği sürdürmektense bu evliliği boşanarak bitirme konusuna da kısmen de olsa olumlu baktıkları anlaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de "mutsuz bir evlilik yapıldığında boşanma taraftarı olanların"; Ü.D.G.İ.'de ise "mutsuz bir evlilik yapılmış olsa da boşanmaya karşı olanların" oranlarının diğer illere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Buradan hareketle de Ü.D.G.İ.'in, İ.D.G.İ. ve B.D.G.İ.'e göre boşanma konusunda daha muhafazakar olduğu sonucuna ulaşılabilir. Gençlerin boşanma konusundaki düşüncelerinin şekillenmesinde törelerin etkisinin bulunduğu çok düşük oranda olmakla birlikte, "mutsuz da olsa boşanmaya karşı olanların" oranı azımsanmayacak bir orandadır. Gençlerden boşanmaya karşı olanların oranı, boşanma taraftarı olanların yaklaşık yarısına eşittir.

Bu arada gençlerin evlenecekleri kişide aradıkları özellikler de kültürel yapıyı ve değişimi yansıtması açısından önemlidir. Gençlerin evlendikleri/evlenecekleri kişide en çok bulunmasını istedikleri özelliklerin dağılımı Tablo 35'te verilmektedir.

Tablo 35: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Gençlere Göre Evlendiği/ Evleneceği Kişide En Çok Bulunmasını İstedikleri Özellikler

Bulunması İstenilen Özellikler	*S/ %*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1226)**
Zengin Olmasını	S	13	8	5	26
	%	2,5	1,8	1,8	2,1
Dindar Olmasını	S	25	34	7	66
	%	4,9	7,7	2,6	5,4
Güzel, Yakışıklı Olmasını	S	39	32	7	78
	%	7,6	7,2	2,6	6,4
Ailemle İyi Geçinecek Biri Olmasını	S	55	99	42	196
	%	10,7	22,4	15,4	16,0
Tahsilli Olmasını	S	49	43	27	119
	%	9,6	9,7	9,9	9,7
Köklü Bir Aileden Olmasını	S	3	4	2	9
	%	0,6	0,9	0,7	0,7
Aynı Siyasi Görüşte Biri Olmasını	S	8	5	-	13
	%	1,6	1,1	-	1,1
İyi Bir Meslek Sahibi Olmasını	S	23	20	19	62
	%	4,5	4,5	7,0	5,1
İşi Olmasını	S	9	-	22	31
	%	1,8	-	8,1	2,5
Çalışkan, Becerikli, Hamarat Olmasını	S	8	7	22	37
	%	1,6	1,6	8,1	3,0
Gelenek ve Göreneklerimizin Benzer Olmasını	S	5	7	4	16
	%	1,0	1,6	1,5	1,3
Aynı Dinden ve Mezhepten Olmasını	S	1	-	-	1
	%	0,2	-	-	0,1
Aynı Etnik Kökenden Olmasını	S	1	3	2	6
	%	0,2	0,7	0,7	0,5
Ahlaklı ve Namuslu Olması	S	165	132	99	396
	%	32,2	29,9	36,4	32,3
Yaşının Uygun Olmasını	S	1	-	1	2
	%	0,2	-	0,4	0,2
Kötü Alışkanlıklarının Bulunmaması (İçki, Sig., vs.)	S	5	2	2	9
	%	1,0	0,5	0,7	0,7
Saygılı Olmasını	S	41	19	1	61
	%	8,0	4,3	0,4	5,0
Başka	S	61	27	10	98
	%	11,9	6,1	3,7	8,0
TOPLAM	**S**	**512**	**442**	**272**	**1226**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***4 Bilinmiyor**

İller genelinde gençlerin evlendikleri/evlenecekleri kişide bulunmasını/ görmeyi en fazla istedikleri en önemli üç şeyi sırasıyla "ahlaklı ve namuslu olmak", "ailesiyle iyi geçinmek" ve "eğitimli olmak"tır. En az istenen üç özellik ise "aynı dinden ve mezhepten olmak", "yaşının uygun olması" ve "aynı etnik kökenden olmak" tır. Bunların dışında sırasıyla "güzel/yakışıklı olmak", "dindar olmak", "iyi bir meslek sahibi olmak", "saygılı olmak", "çalışkan, becerikli ve hamarat olmak", "işinin olması", "zengin olmak", "gelenek ve göreneklerinin bir birine benzemesi", "köklü bir aileden olmak" ve "kötü alışkanlıklarının bulunmaması" da diğer kriterler arasında yer almaktadır (Tablo 35). "Başka" seçeneği kapsamında ise "anlaşabilmek", "anlayışlı olması", "evine bağlı olması", "anlayışlı olması", "güvenilir olması", "kibar olması", "uyumlu olması", "sadık olması", "sağlam karakterli olması" vb. en çok ifade edilen özellikler arasındadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin evlendikleri/evlenecekleri kişide en çok bulunmasını istedikleri özellikler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de gençlerin evlendikleri/evlenecekleri kişide bulunmasını/görmeyi en fazla istedikleri en önemli üç şey yine sırasıyla "ahlaklı ve namuslu olmak", "ailesiyle iyi geçinmek" ve "eğitimli olmak"'tır. Ancak, evlendiği/evleneceği kişinin "ahlaklı ve namuslu olmasını" isteyen gençlerin oranı, Ü.D.G.İ.'de B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'e göre daha yüksektir. "Ailesiyle iyi geçinen/geçinebilecek biri olmasını" isteyenlerin oranı ise İ.D.G.İ.'de, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha yüksektir. Seçtiği/seçeceği eşinin "eğitimli olmasını" isteyen gençlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, çok az da olsa, artmaktadır ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Tablo 35). İllerin gelişmişlik düzeyine göre gençlerin evlendikleri/evlenecekleri kişide en az bulunmasını istedikleri özellikler ise B.D.G.İ.'de, eşit oranlarda olmak üzere, "aynı din ve mezhepten olunması" ile "aynı etnik kökenden olunması"; İ.D.G.İ.'de içki, sigara, kumar gibi "kötü aşışkanlıklarının bulunmaması" ve Ü.D.G.İ.'de de, yine eşit oranda olmak üzere, "yaşının uygun olması" ile "saygılı olması" dır. Buna ek olarak, evlenilen/evlenilecek kişide bulunması istenilen özelliklerden İ.D.G.İ.'de "işi olması", "aynı din ve mezhepten olması" ve "yaşının uygun olması" gerektiğini belirten; Ü.D.G.İ.'de de "aynı siyasi görüşte biri olması" ve "aynı din ve mezhepten olması" gerektiğini belirten genç olmamıştır (Tablo 35).

Dolayısıyla gençlerin eş seçiminde maddiyat ve fiziksel görünüşten çok daha fazla manevi öğeler ile kendilerinden çok aileyi benimseyip anlaşabilmesi konularına ağırlık vermektedirler. Ayrıca, evlenilen/evlenilecek olan kişinin "ahlaklı ve namuslu olması" ve "eğitimli" olmasının" Ü.D.G.İ.'de, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'e göre; "aile ile iyi geçinilmesinin" ise İ.D.G.İ.'de B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre; daha fazla önemsendiği sonucuna varılabilir.

4.3. Evlilik Yaşı

Yine aile/evlilik yapısı bağlamında "evlilik yaş ortalamalarına" bakılacak olunursa İller genelinde hane reislerinin evlilik yaş ortalaması 21.4 (Std.sapma=4.3), evlenilen en küçük/erken yaş 10, en büyük yaş ise 40'dır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise Hane reislerinin evlilik yaş ortalamasının 21.8 (Std.sapma=4.6) ile en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ., en düşük olduğu iller ise 20.9 (Std.sapma=3.9) yaş ortalaması ile Ü.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.de ise evilik yaş ortalaması 21.4 (Std.sapma=4.2)'tür. Hane reislerinde B.D.G.İ.'de en erken evlilik yaşı 12, en büyük evlilik yaşı 40; İ.D.G.İ.'de en erken evlilik yaşı 11, en büyük evlilik yaşı 40; Ü.D.G.İ.'de ise en erken evlilik yaşı 10, en büyük evlilik yaşı 38 yaştır. Anlaşılacağı üzere, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, en erken evlilik yaşı da düşmektedir.

Kadınlarda ise iller genelinde ortalama evlilik yaşı hane reislerine göre 3.8 daha düşüktür. Kadınlarda ortalama evlilik yaşı 17.7 (Std.sapma=3.2) ve en küçük evlilik yaşı, hane reislerinde olduğu gibi 10, en büyük evlilik yaşı ise hane reislerinden farklı olarak 37'dir. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe, kadınların ortalama evlilik yaşı da giderek yükselmekte ve en yüksek evlilik yaş ortalamasına B.D.G.İ.'de, en düşük evlilik yaş ortalamasına da Ü.D.G.İ.de ulaşılmaktadır. Şöyle ki, kadınlarda B.D.G.İ.'de ortalama evlilik yaşı 18 (Std.sapma=3.3); İ.D.G.İ.'de ortalama evlilik yaşı 17.7 (Std.sapma=3.1); Ü.D.G.İ.'de ortalama evlilik yaşı 17.2 (Std.sapma=3.2)'dir. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de, kadınlarda ortalama evlilik yaşı, hane reislerine göre daha düşük seyretmektedir. Ayrıca yine kadınlarda en küçük evlilik yaşı (10 yaş) da illerin gelişmişlik düzeyine göre değişmemektedir. Bununla birlikte en büyük evlilik yaşı illere göre değişmektedir. Şöyle ki, en büyük evlilik yaşı, B.D.G.İ.'de 37; İ.D.G.İ.'de 33 ve Ü.D.G.İ.'de 30 yaştır.

Örneklem kapsamında yer alan hane reisi ve kadının kendi evlilik yaş ortalamalarından sonra, genç kategorisini de katarak, kız ve erkek çocukları

için en uygun görülen evlilik yaşı ortalamalarına önce iller genelinde, sonra illerin gelişmişlik düzeyine göre ve son olarak da hane reisi, kadın, genç kategorileri açısından aşağıda ayrı ayrı ele alınmıştır:

İller genelinde kız çocukları için en uygun görülen evlilik yaşı ortalaması 20.7 (Std.sapma=2.6)'dir. İlginç olan nokta nasıl ki hane reisi ve kadında en küçük evlilik yaşı 10 ise, kız çocukları için de, bu yaş yasal evlilik yaşı olmasa da, en küçük evlilik yaşı olarak uygun görülmektedir. En büyük evlilik yaşı ise 35'dir.

Erkek çocukları için ise en uygun görülen evlilik yaşı ortalaması, kız çocuklarına göre ortalama 2.7 daha yüksektir. Dolayısıyla erkek çocuk için en uygun görülen evlilik yaş ortalaması 23.4 (Std.sapma= 2.9)'tür. En küçük evlenme yaşı 11, en büyük evlenme yaşı ise yine kız çocuklarında olduğu gibi 35 yaş uygun görülmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, kız çocukları için uygun görülen en yüksek evlilik yaşı ortalaması Ü.D.G.İ.'de; en düşük evlilik yaş ortalaması da İ.D.G.İ.'de ifade edilmiştir. Buna göre kız çocukları için en uygun görülen evlilik yaşı ortalama değerleri: B.D.G.İ.'de 20.7 yaş (Std.sapma=2.7), en küçük evlilik yaşı 10, en büyük evlilik yaşı 35; İ.D.G.İ.'de 20.3 yaş (Std.sapma=2.4) en küçük evlilik yaşı 14, en büyük evlilik yaşı 30; Ü.D.G.İ.'de 21.1 yaş (Std.sapma=2.4), en küçük evlilik yaşı 15, en büyük evlilik yaşı 30'dur.

Yine illerin gelişmişlik düzeyine göre erkek çocukları için de uygun görülen en yüksek evlilik yaşı ortalaması, kız çocuklarında olduğu gibi Ü.D.G.İ.'de; en düşük evlilik yaşı ortalaması ise İ.D.G.İ.'de görülmektedir. Ortalama değerler verilecek olunursa: B.D.G.İ.'de ortalama 23.4 yaş (Std.sapma=3.1), en küçük evlilik yaşı 15, en büyük evlilik yaşı 35; İ.D.G.İ.'de ortalama 23.3 yaş (Std.sapma=3), en küçük evlilik yaşı11, en büyük evlilik yaşı 35; Ü.D.G.İ.'de ortalama 23.5 yaş (Std.sapma=2.4), en küçük evlilik yaşı 18, en büyük evlilik yaşı ise 30'dur.

Anlaşılacağı üzere, erkek çocuklar için en uygun görülen evlilik yaş ortalaması, kız çocuklarına göre daha yüksektir. Bunda daha çok, kız çocuklarından farklı olarak, erkek çocuklar için askerlik yapıp geldikten sonra evliliğin uygun görülmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca kız çocuklarında en küçük evlilik yaşı olarak 10 yaşı uygun görenler bulunsa da, erkeklerde 15 yaşın altını evlilik için uygun gören bulunmamaktadır.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, hane reislerine göre kız çocukları için en uygun görülen evlilik yaşı ortalaması 20 yaş

(Std.sapma=2.4), en küçük evlilik yaşı 10, en büyük evlilik yaşı ise 35 yaş olarak görülmektedir. Kadınlara göre kız çocukları için en uygun görülen evlilik yaşı ortalaması 20.7 (Std.sapma=2.5), en küçük evlilik yaşı 15, en büyük evlilik yaşı 32'dir. Gençlerde ise kız çocukları için en uygun görülen evlilik yaşı ortalaması 21.3 (Std.sapma=2.6), en küçük evlilik yaşı 15, en büyük evlilik yaşı 30'dur. Dolayısıyla gençler, hane reisi ve kadın kategorilerinden farklı olarak, kız çocuklarının daha büyük yaşlarda evlenmesini uygun görmektedir.

Erkek çocukları için ise en uygun evlilik yaşı ortalaması, hane reisleri tarafından 22.7 yaş (Std.sapma=2.8), en küçük evlilik yaşı 11, en büyük evlilik yaşı 35; kadınlar tarafından 23.6 yaş (Std.sapma=2.9), en küçük evlilik yaşı 15, en büyük evlilik yaşı 35; gençler tarafından da 23.9 yaş (Std.sapma=2.9), en küçük evlenme yaşı 15, en büyük evlenme yaşı yine 35 olarak görülmektedir. Erkek çocuk için uygun görülen ortalama evlilik yaşının, hane reisinden gence doğru gidildikçe ileri yaşlara çekildiği görülmektedir. Hane reisi, kadın ve gençlerin erkeklere göre, kız çocuklarının daha küçük yaşlarda evlenmesini uygun görmektedirler.

4.4. Evlenme Biçimleri ve Nikah Durumu

İller genelinde, evlenme biçimleri açısından hane reislerinde en yüksek oranı "görücü usulüyle" evlenenler; en düşük oranı da "beşik kertmesi yapılarak" evlenenler oluşturmaktadır. Hane reislerinde "görücü usulüyle" evlenenleri sırasıyla "kendisi anlaşarak", "berdel yaparak" ve "kaçarak" evlenenler izlemektedir (Bkz. EK Tablo-31). Kadınlarda ise en yüksek oranı, erkeklerde olduğu gibi, "görücü usulüyle" evlenenler; en düşük oranı da "beşik kertmesi yapılarak" evlenenler oluşturmaktadır. Hane reislerinde ve kadınlarda evlenme biçimi sıralaması değişmemekle birlikte, oransal olarak farklılık göstermektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi ve kadının evlenme biçimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hane reisinde, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "kendisi anlaşarak" evlenenlerin oranı düşmekte, "berdel yapılarak" evlendirilenlerin oranı da artmaktadır. Dolayısıyla hane reislerinde "kendisi anlaşarak" evlenenlerin en yüksek oranda olduğu iller B.D.G.İ., en düşük oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.'dir. Buna karşılık, "berdel yapılarak" evlendirilenlerin oranının en yüksek olduğu İller Ü.D.G.İ., en düşük olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. "Görücü usulüyle" evlilik ise erkeklerde en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de görülmektedir.

Kadınlarda ise, hane reislerinden farklı olarak, "kendisi anlaşarak" evlenenlerin en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller ise B.D.G.İ.'dir. Kadınlarda "görücü usulüyle" evlilik de en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de; en düşük oranda ise Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Bununla birlikte, erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da, "berdel yapılarak" evlenenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-31).

Sonuç olarak, bölgede yaygın olan evlenme biçimi "görücü usulü" ile evliliktir. Ayrıca da kadınlarda, hem görücü usulüyle evliliğin hem de berdel türü evliliğin, hane reislerine göre kısmen daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yine "kendisi anlaşarak" evlenenlerin, diğer illere göre B.D.G.İ.'de; "görücü usulüyle" evliliğin İ.D.G.İ.'de; "berdel türü" evliliğin de Ü.D.G.İ.'de ağırlıkta olduğunu söylemek olanaklıdır.

Hane reisi ve kadınların evlenme şekli ağırlıklı olarak "görücü usulüyle evlilik" olmakla birlikte, gerek hane reisleri gerekse kadınlar çocukları için "kendileri anlaşarak" biçimini tercih etmektedirler. İller genelinde hem hane reislerinde hem de kadınlarda en yüksek oranı çocuklarının "kendilerinin anlaşarak" evlenmesini isteyenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "görücü usulüyle evlensin" diyenler izlemektedir. En düşük oran ise çocuklarının "berdel yapılarak" evlenmesini isteyenlerdir. Ayrıca kadınlarda çocularının "kendileri anlaşarak" evlenmelerini isteyenlerin oranı erkeklere göre %3,3 daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-32).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi ve kadının çocukları için istedikleri evlenme biçimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hane reisleri ve kadınlarda çocuklarının "kendileri anlaşarak" evlenmesini isteyenlerin en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ., en düşük oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. Buna karşılık İ.D.G.İ.'de çocuklarının "görücü usulüyle" evlenmesini isteyen hene reisleri ve kadınlar, diğer illere göre en yüksek orandadır. Berdel türü evlilik ise hane reislerinde sadece B.D.G.İ.'de çocukların evliliği için istenen bir evlilik biçimi iken, kadınlarda her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de "berdel türü" evliliği isteyene rastlanılmamıştır. Ayrıca yine kadınlarda, kendi evlilik biçimlerinin tam tersine (Bkz. EK Tablo-31) illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, çocukları için berdel türü evlilik isteyenlerin oranı (%0.1 de olsa) artmaktadır.

Sonuç olarak, hane reisleri ve kadınlar, geleneksel evlenme biçimleri ile evlenmiş olsalar da kendi çocuklarının "anlaşarak" evlenmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Benzer düşünceye gençler de sahiptir.

Ailerin kendilerinin evlilik biçimi ile, çocukları için istedikleri evlilik biçimlerinden sonra gençlerin bu konudaki düşüncelerine, başka bir deyişle gençlere göre "nasıl evlenilmesi gerektiğine" bakıldığında, gençlerin görüşleri ile ailerinin onlar için istedikleri evlenme biçimleri arasında paralellik olduğu söylenebilir. Şöyle ki, iller genelinde "nasıl evlenilmelidir?" sorusuna gençler tarafından en yüksek (%89.7) oranda "kendileri anlaşarak" yanıtı verilmişdir. En düşük (%0.2) oranı ise "kaçarak" evlenilmesi gerektiğini ifade eden gençler oluşturmaktadır. Gençlerden "görücü usulüyle" evliliği uygun görenlerin oranı, "kendileri anlaşarak evlenmeli" diyenlerin oranından yaklaşık dokuz (8.8) kat daha düşüktür. İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençler tarafından uygun görülen evlenme biçimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gençlerden, "kendileri anlaşarak" evlenmelidir diyenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta, hane reisi ve kadında olduğu gibi, en yüksek (%95.2) orana Ü.D.G.İ.'de ulaşmaktadır. En düşük (%87.7) oran ise B.D.G.İ.'dedir. Gençler tarafından "görücü usulüyle" evliliği uygun görenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en yüksek (%11.9) orana B.D.G.İ.'de; en düşük (%4.8) orana da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Gençlerden, "kaçarak" evlenilmesi gerektiğini söyleyenler ise, çok düşük oranda (%0.4) olup ve sadece B.D.G.İ.'de rastlanılmaktadır.

Evli olan hane reislerinden iller genelinde "hem resmi hemde imam nikahına" sahip olanlar en yüksek oranda (%88.8)'dır. Bunu daha sonra sadece "resmi nikahı" bulunanlar (%7.9) izlemketedir. Sadece "imam nikahına" sahip olanlar ise en düşük oranda (%3.3)'dır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hanereislerinin nikah şekilleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sadece "resmi nikahı" olan hane reislerinin en yüksek oranda (%12.7) olduğu iller B.D.G.İ.; en düşük oranda (%2.5) olduğu iller ise İ.D.G.İ.'dir. Yalnızca "resmi nikahı" bulunanların tam tersine, sadece "imam nihahı" olanların en yüksek (%4.8) oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu (%2.4) iller de B.D.G.İ.'dir. Yine İ.D.G.İ. "hem resmi nikahı hem de imam nikahı" olanlar açısından da, diğer illere göre en yüksek (%92.4) orana sahiptirler. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. (%90) izlemektedir. En düşük (%84.9) oran ise B.D.G.İ.'deki hane reislerinde görülmektedir. Dolayısıyla, bölgede hane

reislerinin evliliğinde "hem resmi hem de imam nikahı"nın bir arada yaygın olduğu; sadece "imam nikahı" veya sadece "resmi nikah" ile evliliğin fazla yaygın olmamakla birlikte, diğer illere göre "imam nikahının" İ.D.G.İ.'de; "resmi nikahın" da B.D.G.İ.'de daha fazla olduğu görülmektedir.

Kadınlarda da iller genelinde, hane reislerinden daha yüksek oranda olmak üzere, en yüksek oranı "hem resmi hem de imam nikahı" bulunanlar oluşturmaktadır. Kadınlarda, hane reislerinden farklı olarak en düşük (%2.3) oran sadece "resmi nikahı" bulunanlardır. Kadınlar arasında, sadece "imam nikahı" bulunanların oranı ise hane resilerinden biraz daha (%1.1) yüksek ve %4.4'tür.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların nikah şekilleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadınlarda, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe sadece "resmi nikahı" bulunanların oranı da düşmekte ve en düşük (%0.4) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%5.1) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %2.3'tür. Sadece "imam nikahı" bulunan kadınlarda en yüksek (%5.2) oran İ.D.G.İ.'de; en düşük oran ise Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. B.D.G.İ.'de "imam nikahlı" kadınların oranı ise %4.5'tir. "Hem resmi hem de imam nikahı" bulunanlarda ise en yüksek (%96.7) orana Ü.D.G.İ.; en düşük (%90.4) orana da B.D.G.İ. sahiptir. İ.D.G.İ.'de "hem resmi hem de imam" nikahı bulunan kadınların oranı ise %92.5'tir.

Dolayısıyla kadınlar açısından da, evliliklerde "hem resmi hem de imam nikahının" bir arada yaygın olduğu; sadece "imam nikahı" ve sadece "resmi nikah" ile evliliğin fazla yaygın olmamakla birlikte, hane reisleri ile benzer şekilde, diğer illere göre "imam nikahı" İ.D.G.İ.'de; "resmi nikah" da B.D.G.İ.'de daha fazla görülmektedir.

Gençler ise, iller genelinde, hane reisi ve kadınlardan daha düşük oranlarda olmak üzere, evlenen gençler en yüksek oranda (%83) "hem imam hem de resmi nikahı"; en düşük oranda (%1.3) da sadece "imam nikahı" ile evliliği tercih etmektedirler. Gençlerden, evlenilirken sadece "resmi nikah" yaptırılmasını yeterli görenlerin oranı (%15.5) hane reislerine göre %7.6, kadınlara göre de %13.2 daha yüksektir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin evlenirken tercih edilmesi gerektiğini düşündükleri nikah şekilleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sadece "resmi nikahın" tercih edilmesi gerektiğini düşünenlerin oranı (%22.6) B.D.G.İ.'de en yüksek, İ.D.G.İ.'de (%9) ise en düşüktür. Sadece "imam nihahının" tercih edilmesini gerektiğini

düşünenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%0.4) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%1.9) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de "imam nikahını" tercih edenlerin oranı da %1.1'dir. "Her resmi hem imam nikahı" yapılmasını gerekli görenlerin de en yüksek (%89.8) oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük (%75) oranda olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. Ü.D.G.İ.'de ise bu oran %87'dir.

Sonuç olarak, gençlerin de, hane reisi ve kadınlar gibi evliliklerde ilk tercihlerinin "hem resmi hem de imam nikahı" olduğu, ancak gençlerden "imam nikahı" yaptırmadan sadece "resmi nikah" ile evliliği tercih edenler, hane reisi ve kadınlara göre daha yüksek orandadır.

Hane reisi ve kadınların çocuklarının evliliklerinde en çok hangi nikah türünü tercih ettiklerine bakıldığında, kendi nikah şekilleri ile çocukları için istedikleri nikah şekli arasında çok fazla anlamlı bir farkın bulunmadığı söylenebilir. Şöyle ki, iller genelinde hane reisleri, kendilerinin nikah şeklinde olduğu gibi çocukları için de en yüksek (%90.6) oranda "hem resmi hem de imam" nikahını, en düşük (%0.9) sadece "imam nikahını" tercih etmektedirler. Sadece "resmi nikahı" tercih edenlerin oranı da %8.5'tir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerinin çocukları için tercih ettikleri nikah şekli arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hane reisleri çocuklarının evliliğinde "resmi nikahı" en yüksek (%13.6) oranda B.D.G.İ.'de; en düşük (%3.2) oranda İ.D.G.İ.'de tercih etmektedirler. Ü.D.G.İ.'de "resmi nikahı" tercih eden hane reislerinin oranı %7.7'dir. "İmam nikahını" en yüksek (%1.8) oranda B.D.G.İ.'de; en düşük (%0.5) oranda İ.D.G.İ.'de tercih etmektedirler. Ü.D.G.İ.'de çocukları için "imam nikahını" tercih ettiğini belirten hane reisi bulunmamaktadır. "Hem resmi hem de imam nikahı" ise en yüksek (%96.4) oranda İ.D.G.İ.'de; en düşük (%84.6) B.D.G.İ.'de çocuklar için tercih edilmektedir. Ü.D.G.İ.'de iki nikah şeklini birden tercih eden hane reislerinin oranı ise %92.3'tür.

Kadınlarda ise iller genelinde çocukları için en yüksek (%95.4) oranda "hem resmi hem de imam nikahı"; en düşük (%0.2) oranda sadece "imam nikahı" tercih edilmektedir. sadece "resmi nikahı" tercih edenlerin oranı ise %4.3'tür. Anlaşılacağı üzere kadınlarda sadece "imam nikahı" ile evli olanların oranı daha yüksek ve sadece "resmi nikahı" bulunanların oranı en düşük iken, kadınlar çocuklarının evliliğinde, kendilerininkinden farklı olarak, yalnız başına "imam nikahı"nı yeterli görmemektedirler.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların çocukları için tercih ettikleri nikah şekli arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadınlarda, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, çocuklarının evliliğinde sadece "resmi nikahı" tercih edeceklerini belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük (%0.4) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%7.4) orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %3.2'dir. "İmam nikahını" tercih edenlerin oranı (%0.2) ise B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de birbirine eşittir. Kadınlarda, hane reislerinde olduğu gibi, Ü.D.G.İ.'de çocukları için "imam nikahını" tercih ettiğini belirten bulunmamaktadır. Ü.D.G.İ.'de kadınların tamamına yakınının (%99.6); B.D.G.İ.'de %92.4'ünün; İ.D.G.İ.'de %96.4'ünün "hem resmi hem de imam nikahını" tercih ettikleri söylenebilir. Anlaşılacağı üzere illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe çocuklarının evliliğinde "hem resmi hem de imam nikahını" tercih eden kadınların oranı da artmaktadır.

Gerek hane reislerinde gerekse kadınlarda çocuklar için en yüksek oranda "hem resmi hem de imam nikahının" bir arada tercih edilmesinde çocuklarının evlilikte mağdur olmalarını istememelerinin yanı sıra bölgede dini ritüellerin de evliliği biçimlendirmede etkili olmaya devam ettiği söylenebilir. Bu açıdan da hane reisleri ve kadınlar kendi evliliklerinde olduğu gibi çocuklarının evliliğinde de dini ritüellerin devamlılığını istemektedirler. Her ne kadar gençler, hane reisi ve kadınlara göre daha yüksek oranda sadece "resmi nikahı" tercih etmekle beraber onlarda da yine en yüksek oranı "hem resmi hem de imam nikahı" ile evlenilmesi gerektiğini düşünenler oluşturmaktadır. Dolayısıyla gençler ile aileleri arasında da evlilikte dini ritüellerin de yerine getirilmesi açısından çok anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

4.5. Başlık Parası

Hane reislerinin evlenirken başlık parası alıp-verme durumu açısından iller genelinde en yüksek oranı başlık parası "alıp-vermediğini"; en düşük oranı da başlık parası "alıp-vermediğini" belirtenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte her ne kadar hane reislerinin yarıdan fazlası başlık parası alıp-vermediğini belirtse de, başlık parsı alıp-verenler de azımsanmayacak bir orandadır (Bkz. EK Tablo-33).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerinin evlenirken başlık parası alıp-verme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, hane reislerinden evlenirken başlık parası alıp-

verdiğini belirtenlerin en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller ise Ü.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.'de başlık parası "alıp-verdiğini" belirtenler oransal olarak ikinci sırada yer almaktadır. Dolayısıyla Ü.D.G.İ., aynı zamanda başlık parası alıp-vermeyenlerin en yüksek oranda olduğu illerdir (Bkz. EK Tablo-33).

Kadınlarda ise evlenirken ailesinin başlık parası "almadığını" belirtenler en yüksek oranda; ailesinin başlık parası "aldığını" belirtenler de en düşük orandadır. Ancak, hane reislerinde olduğu gibi kadınlarda da başlık parası "alındığını" belirtenler en az olmakla birlikte, bu oran azımsanmayacak bir orandır (Bkz. EK Tablo-33).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlar evlenirken ailelerinin başlık parası alıp-verme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hane reislerinde olduğu gibi, hatta hemen hemen aynı oranda kadınlarda da başlık parası "alındığını" belirtenlerin en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. En düşük orana ise Ü.D.G.İ. sahiptir.

Hane reisi ve kadınlara ilişkin bu veriler çerçevesinde, İ.D.G.İ.'deki hane reisi ve kadınların B.D.G.İ.'e göre; B.D.G.İ.'deki hane reisleri ve kadınların da Ü.D.G.İ.'e göre evlenirken/evlendirilirken daha yüksek oranda başlık parası "alıp-verdikleri" anlaşılmaktadır.

Gençlerde ise, iller genelinde en yüksek (%91) oranı kız çocukları evlendirilirken başlık parası "verilmemesi" gerektiğini düşünenler; en düşük (%5.4) oranı da "verilmesi" gerektiğini düşünenler oluşturmaktadır. Gençlerden %3.6'sı da bu konuda "kararsız" olduğunu ifade etmiştir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlere göre kız çocukları evlendirilirken başlık parası verilip verilmemesi gerektiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İller arasında, gençlerden başlık parası verilmesi gerektiğini düşünenlerin en yüksek (%9.5) oranda olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. (%3.3) izlemektedir. En düşük (%2.9) oran da B.D.G.İ.'dedir. Dolayısıyla veriler tersinden okunacak olunursa, gençlerden başlık parası geleneğine karşı olanların en yüksek (%92.9) oranda olduğu iller B.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. (%92.3) izlemektedir. Diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre başlık geleneğine karşı olan gençlerin en düşük (%88) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir.

Hane reisi ve kadınların kendileri evlenirken/evlendirilirken başlık parası alınıp alınmadığına; gençlerin bu konudaki düşüncelerine bakıldıktan

sonra, hane reisi ve kadınların şimdi çocuklarını evlendirirken başlık parası alıp-almadıklarına ilişkin veriler de EK Tablo-34'te verilmiştir.

Hane reislerinden iller genelinde en yüksek oranı, çocuklarını evlendirirken başlık parası "alıp-vermediklerini" belirtenler; en düşük oranı da başlık parasından farklı olarak düşündükleri "süt parası ya da analık hakkı alıp-verdiklerini" belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-34).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerinin çocuklarını evlendirirken başlık parası alıp-verme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Başlık parası "aldığını" belirten hane reislerinin en yüksek oranda olduğu iller, kadın, hane reisisi ve gençlerde olduğu gibi yine İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. En düşük oran da Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Hane reislerinden, başlık parası alıp-verdiğini belirtenlerin yanı sıra "süt parası ya da analık hakkı alıp-verdiklerini" belirtenlerin de oranının en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ. izlemektedir. En düşük oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir (Bkz. EK Tablo-34).

Kadınların başlık parası konusuna eğilimlerini öğrenmek amacıyla, söz konusu soru hane reislerinden farklı olarak kadınlara "kız çocukları evlendirilirken başlık parası alınmalı mıdır" şeklinde ve gençlere sorulduğu biçimiyle sorulmuştur. Buna göre kadınlarda iller genelinde kız çocukları evlendirilirken başlık parası "alınmaması gerektiğini" düşünenler, en düşük oranı oluşturmaktadır. Buna karşılık kadınlarda, hane reislerinden farklı olarak "süt parası ya da analık hakkı alınıp-verilmesi" gerektiğini düşünenler en yüksek oranı oluşturmaktadır. Bunu daha sonra başlık parası "alınması gerektiğini" düşünenler izlemektedir. Kadınlarda "başlık parası alınması" gerektiğini düşünenlerin oranının, hane reisleri ile hemen hemen aynı oranda olduğunun belirtilmesi yararlı olacaktır (Bkz. EK Tablo-34).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre kız çocukları evlendirilirken başlık parası verililip verilmemesi gerektiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Başlık parası "verilmesi gerektiğini" düşünen kadınların, hane reisleri ile aynı oranda olmak üzere, en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. En düşük oran da Ü.D.G.İ.'dedir. Buna karşılık Ü.D.G.İ.'de "süt parası ya da analık hakkı verilmesi gerektiğini" düşünen kadınlar en yüksek orandadır. Süt parası ya da analık hakkı verilmesi gerektiğini düşünenlerde ikinci sırada B.D.G.İ.'deki kadınlar gelmektedir. En düşük

oran ise, başlık parası verilmesi gerektiğini düşünen kadınların en yüksek oranda olduğu İ.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-34).

Genel olarak, başlık parası geleneğinin gerek hane reisi ve kadınlar kendi evlendikleri yıllarda Bölge'de kısmen de olsa hüküm sürdüğü ancak, çocukların evliliği söz konusu olduğunda giderek başlık parası geleneğinin ağırlığını yitirdiği ve özellikle kadınlarda başlık parası geleneğinin yerini "süt parası ya da analık hakkı" gibi bir uygulamaya bıraktığı sonucuna ulaşılabilir. Gençler arasında ise hane reisi ve kadınlara göre başlık parası geleneğinin terk edilmesine yönelik tutumların daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Çok düşük oranlarda da olsa Bölge'de varlığını kısmen devam ettiren başlık geleneğinin ise, hem hane reisi hem kadın hem de gençler açısınan, diğer illere göre İ.D.G.İ.'de gerek tutum gerekse de davranış olarak daha fazla bir varlık alanı bulduğu görülmektedir.

Aile yapısını yansıtması açısından önemli olan ve ailenin geleneksel geniş aile mi, çekirdek aile mi olduğunu gösteren ölçütlerden biri, evde en çok kimin sözünün geçtiğidir. EK Tablo-35'de hane reisi ve kadınlara göre evde en çok kimin sözünün geçtiğinin, başka bir deyişle son sözü kimin söylediğinin dağılımı verilmiştir.

4.6. Evlilik İçi İlişkiler, Kadın ve Erkeğin Görevleri

İller genelinde hane reisleri en yüksek oranda evde en çok "kendilerinin" sözünün geçtiğini ifade etmiştir. Bunu daha sonra sırasıyla "herkesin görüşünün alındığını", "eşinin", "kayınpederinin/babasının", "çocuklarının" ve "kayınvalidesinin/annesinin" sözünün geçtiğini belirtenler izlemektedir. En düşük oranı ise evde "eşi ile birlikte" karar verdiğini ifade eden hane reisleri oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-35).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hanereislerine göre evde en çok kimin sözünün geçtiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hane reislerinde her üç gelişmişlik düzeyinde de en yüksek oranları evde en çok "kendilerinin" sözünün geçtiğini belirtenler; en düşük oranları da B.D.G.İ.'de "kayınvalidesinin/annesinin"; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "kendisi ile birlikte eşinin" sözünün geçtiğini belirtenler oluşturmaktadır. Ancak, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe evde en çok "kendisinin" sözünün geçtiğini belirten hane reislerinin oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "eşinin" sözünün geçtiğini belirten hane reislerinin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük oran Ü.D.G.İ.'de; en

yüksek oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Benzer şekilde "herkesin görüşünün alındığını" belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Ayrıca, B.D.G.İ.'de "kendisinin ve eşinin"; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "kayınvalidesinin/annesinin"; Ü.D.G.İ.'de de "çocuklarının" evde sözünün geçtiğini belirten hane reisine de rastlanılmamıştır (Bkz. EK Tablo-35).

Kadınlarda ise iller genelinde en yüksek oranı evde "eşinin" sözünün geçtiğini belirtenler oluşturmakla birlikte bu oran hane reislerinden evde "kendisinin sözünün geçtiğini belirtenlere göre %14.5 daha düşüktür. Kadınarda "eşinin" sözünün geçtiğini ifade edenleri, daha sonra sırası ile "herkesin sözünün geçtiğini"belirtenler ve "kendisinin", "kayınpederinin/babasının", "kayınvalidesinin/annesinin", "kendisinin ve eşinin" sözünün geçtiğini belirtenler izlemektedir. En düşük oranı ise, evde "çocuklarının" sözünün geçtiğini belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-35).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre evde en çok kimin sözünün geçtiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadınlarda, hane reislerinin tam tersine, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe evde en çok "kendisinin" sözünün geçtiğini belirtenlerin oranı düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Herkesin görüşünün alındığını" belirtenlerin oranı ise, hane reislerinde olduğu gibi, İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük oran yine Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Buna karşılık "eşinin" sözünün geçtiğini belirten kadınların oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-35).

Bu verilerden hareketle aile içi ilişkiler açısından geleneksel erkek egemen aile yapısının yaygın olduğu; illerin gelişmişlik düzeyine göre bu açıdan çok az bir farklılığın bulunduğu ve illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe ailede erkek egemenliğinin çok fazla artmadığı sonucuna ulaşılabilir. Bilindiği üzere daha modern ve demokratik olarak tanımlanan ailelerde, bütün aile üyelerinin görüşü alınmakta ya da karı-koca birlikte karar vermektedir. Gerek hane reislerinde gerekse kadınlarda, "herkesin görüşü alınır" ya da "benim ve eşimin sözü geçer" yanıt oranının düşüklüğü, aile yapısının "geleneksel aile" özellikleri taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, hane reisleri evde kendilerinin sözünün geçtiğini kadınlara göre

daha yüksek oranda belirterek kendi egemenlik alanlarını genişletmeye çalışırlarken, evin kadınının bu egemenliği kendi lehine daraltma eğiliminde olduğu da eklenebilir. Şöyle ki, hane reisleri evde en çok kendi sözlerinin geçtiğini ifade ederken, kadınlar, hane reislerine göre daha düşük oranda "eşlerinin"; daha yüksek oranda da "kendilerinin" sözlerinin geçtiğini ifade etmişlerdir.

Genel sonuç olarak, hem ailede son sözü söyleyenin erkek olmasından (hane reislerinin %93.3'ü erkek ve sadece %6.7'si ise kadındır) hem de ortalama hane büyüklüğünün 7.3 olmasından (Bkz. Tablo 17) hareketle, Bölge'de aile yapısının geleneksel geniş aile özellikleri gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte iller arasında, B.D.G.İ.'de (ortalama=6.9), İ.D.G.İ. (ortalama=7.5) ve Ü.D.G.İ. (ortalama=7.5)'e göre hem ortalam hane büyüklüğünün hem de ailede erkek egemenliğinin daha sınırlı olduğu iddia edilebilir. Ancak bu, B.D.G.İ.'de aile yapısının çekirdek aileye doğru evrildiği anlamına gelmemektedir. Çünkü, anlaşılacağı üzere B.D.G.İ.'de de hem ortalama hane büyüklüğü oldukça yüksektir hem de evde ağırlıklı olarak son sözü söyleyen yine erkektir. Diğer bir ifade ile ataerkilliği üreten şartlartda fazla bir değişme söz konusu değildir.

Evdeki kadınlar arasındaki hiyerarşiye bakıldığında ise, iller genelinde en yüksek (%47.4) oranı evde kadınlar arasında en çok "kendisinin" sözünüm geçtiğini belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra, sırası ile "kayınvalidesinin" (%13.4), "hepsinin"(%3.4), eşit oranlarda (%0.8) olmak üzere "annesinin" ve "kızının", "gelinin" (%0.5) sözünün en çok geçtiğini belirtenler izlemektedir. En düşük (%0.2) oranı ise "kumasının" sözünün geçtiğini belirtenler oluşturmaktadır. Kadınlardan %32.1'i de evde "kendisinden başka kadın olmadığını" ifade etmiştir. Evdeki kadınlardan "hiçbirinin" sözünün geçmediğini, sadece erkeklerin evde sözünün geçtiğini belirten kadınların oranı da %1.1'dir. Dolayısıyla, hiyerarşik olarak evde hane reisinden sonra ikinci sırada "hane reisinin eşinin"; üçüncü sırada ise "kayınvalidenin" yer aldığı söylenebilir. Kadınlar arasında ise bu sıralamanın, "evin hanımı", "kayınvalide", "anne", "kız" şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle evde hane reisi-kadın arasında bir hiyerarşi olduğu gibi, evin kadınları arasında da bir hiyerarşinin bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Nitekim, evde en çok "kendisinin" sözünün geçtiğini belirten kadınların oranı (%47.4), tüm kadınların sözünün geçtiğini belirtenlerin oranın (%3.4) ~14 katına eşittir.

İllerin gelişmişilik düzeyi ile kadınlardan evde en çok sözü geçenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de kadınlardan evde en çok sözü geçenlerde en yüksek oranları "kendisinin" sözünün geçtiğini belirtenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe evdeki kadınlar arasında en çok "kendisinin" sözünün geçtiğini belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük (%41.2) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%53.6) orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran %44.1'dir. Benzer şekilde illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe evdeki bütün kadınların, başka bir deyişle "hepsinin" sözünün geçtiğini belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük (%2.2) oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%4.1) oran B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %3.4'tür. Buna karşılık evde "kendisinden" sonra en çok "kayınvalidesinin" sözünün geçtiğini belirten kadınların oranı ise, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%15.4) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%12.2) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Ayrıca evde "kendisinden başka kadın olmadığını" belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakda ve en yüksek (%40.9) orana Ü.D.G.İ.; en düşük (%24) orana da B.D.G.İ. sahiptir. İ.D.G.İ.'de bu oran %36.2'dir.

Evdeki kadınlar arasındaki hiyerarşinin illerin gelişmişlik düzeyine göre oransal olarak kısmen değişdiği, ancak hiyerarşik sıralamanın iller genelindeki sıralama ile aynı olduğu söylenebilir. Ayrıca iller arasında B.D.G.İ.'de "kendisinin", "kızının"(%1.8), "hepsinin" ve "kumasının" (%0.4); İ.D.G.İ.'de "annesinin" (%0.9); Ü.D.G.İ.'de de "kayınvalidesinin" sözünün evde en çok geçtiğini belirtenlerin oranı diğer illere göre daha yüksektir. Buna ek olarak, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "kumasının"; Ü.D.G.İ.'de de "kızının" ve "gelininin" evde sözünün geçtiğini belirten kadına rastlanılmamıştır. Evdeki kadınlardan "hiç birinin" sözünün geçmediğini belirtenlerin oranı B.D.G.İ.'de %1.8; İ.D.G.İ.'de ise %1.1'dir.

Aile yapısına, dolayısıyla da sosyo-kültürel yapıya ilişkin bir diğer önemli nokta ise aile içinde erkek ve kadının görevlerinin nasıl algılanarak tanımlandığıdır. EK Tablo-36 ve EK Tablo-37'de kadın ve erkek için en önemli görülen görevlerin dağılımı verilmiştir.

İller genelinde kadının en önemli görevinin "ev işlerini yapmak" olduğu en yüksek oranda ifade edilmiştir. Bunu daha sonra "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak", "çocuklarına bakmak" ve "aile bütçesine katkıda bulunmak" izlemektedir. En düşük oranları da "aileni güvenliğini

sağlamak", "ailenin namusunu korumak" oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-36).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve gençlere göre kadının en önemli görevinin ne olduğu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kadının en önemli görevinin "evin işlerini yapmak" olduğunu belirtenlerin oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık kadının en önemli görevinin "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak" olduğunu belirtenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Benzer şekilde kadının görevinin "çocuklarına bakmak" olduğunu belirtenlerin oranı da yine illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna ek olarak İ.D.G.İ.'de kadının en önemli görevinin "çocuklarına bakmak", "aile içi uymu ve huzuru sağlamak" olduğunu belirtenlerin oranı birbirine eşittir. Ayrıca İ.D.G.İ.'de kadına "ailenin güvenliğini sağlamak" gibi bir görev de atfedilmemektedir (Bkz. EK Tablo-36).

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde en yüksek oranları, kadının en önemli görevinin "evin işlerini yapmak" olduğunu belirtenler oluşturmakatadır. Ancak bu oran B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hane reisinden gence doğru gidildikçe düşmektedir. Ü.D.G.İ.'de ise kadının en önemli görevinin "evin işlerini yapmak" olduğu belirten hane reislerinin oranı gençlere göre; gençlerin oranı ise kadınlara göre daha yüksektir. B.D.G.İ.'de her üç kategori için kadının görev sıralamasında ikinci sırada "aile içi uyum ve huzuru sağlamak", üçüncü sırada da "çocuklarına bakmak" gelmektedir. İ.D.G.İ.'de ise hane reisi ve kadınlar açışından görev sıralamasında ikinci sırada "çocuklarına" bakmak; gençlerde de "aile içi uyum ve huzuru sağlamak"; hane reisi ve kadınlarda üçüncü sırada "aile içi uyum ve huzuru sağlamak"; gençlerde ise "çocuklarına bakmak" yer almaktadır. Ü.D.G.İ.'de kadının en önemli görevi olarak hane reislerinde ikinci sırada "çocuklarına bakmak"; üçüncü sırada "aile içi uyum ve huzuru sağlamak"; kadın ve gençlerde ise ikinci sırada "aile içi uyum ve huzuru sağlamak"; üçüncü sırada "çocuklarına bakmak" gelmektedir. Anlaşılacağı üzere hem illerin gelişmişlik düzeyine göre hem de hane reisi, kadın ve genç kategorilerine göre kadının en önemli görevinin ne olduğu algısı fazla değişmemektedir. Dolayısıyla kadının aile içindeki en

önemli üç görevinin "evin işlerini yapmak", "çocuklarına bakmak", "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak" olarak ifade edilmesi, daha da önemlisi kadının da kendi görevlerini en yüksek oranda bu şekilde belirtmesi geleneksel cinsiyetci rol dağılımına uygun bir algılamanın yaygın olduğu sonucuna ulaşılmasını olanaklı kılmaktadır.

Kadından farklı olarak, erkeğin en önemli görevi iller genelinde en yüksek oranda "aile bütçesine katkıda bulunmak", daha doğrusu "dışarıda çalışarak evi geçindirmek" şeklinde ifade edilmiştir. Bunu daha sonra, kadında olduğu gibi ikinci sırada "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak" izlemektedir. Dolayısıyla kadın ve erkek kendilerine atfedilen en önemli görev sıralamasında sadece "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak" ortak paydasında buluşmaktadırlar. Bunun dışında çakışan görevleri bulunmamaktadır. Erkeklerde en düşük oranı ise erkeğin görevinin "evin işlerini yapmak" olduğunu belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-37).

B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ. ile hane reisi, kadın ve gençlere göre erkeğin en önemli görevinin ne olduğu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, Ü.D.G.İ. için böyle bir ilişki söz konusu değildir. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de erkeğin görevinin "evin geçimini sağlamak" olduğunu belirtenler en yüksek oranda iken; "evin işlerini yapmak" olduğunu belirtenler de en düşük orandadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, erkeğin en önemli görevinin "evin geçimini sağlamak" olduğunu belirtenlerin oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Yine her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de erkeğin görev sıralamasında ikinci sırada "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak", üçüncü sırada da "ailenin güvenliğini sağlamak" yer almaktadır. Ancak illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe erkeğin en önemli ikinci görevinin "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak" olduğunu belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oran ise B.D.G.İ.'de görülmektedir. Benzer şekilde erkeğin en önemli üçüncü görevinin "ailenin güvenliğini sağlamak" olduğunu belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana ise B.D.G.İ.'de rastlanmaktadır (Bkz. EK Tablo-37).

Hane reisi, kadın ve genç kategorilerinde ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları erkeğin en önemli görevinin "evin geçimini sağlamak" olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. Ayrıca illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe de hane reisi, kadın ve gençlerden erkeğin en

önemli görevinin "evin geçimini sağlamak" olduğunu belirtenlerin oranı da yükselmektedir (Bkz. . EK Tablo-37).

Erkeğin en önemli görevlerine ilişkin algılamada ilginç bir veri de, görev sıralamasının en sonunda yer alan "ev işlerini yapmaya" ilişkindir. Şöyle ki, erkeğin görevinin "ev işlerini yapmak olduğu" B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de en yüksek oranda kadınlar tarafından; Ü.D.G.İ.'de ise gençler tarafından ifade edilmiştir. Dolayısıyla B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de ev işlerini yapmak gerek gençler gerekse hane reisleri tarafından erkeklerin görevi olarak algılanmamaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise bu konuda hane reisi ve kadınların oranları bir birine eşit, gençlerin oranı ise her ikisinden biraz daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-37).

Sonuç olarak, özellikle kırsal kesimde, kadınlar da, erkeklerle birlikte tütünde, pamukta vb. çalışmakla birlikte, aile içinde kadın-erkek arasındaki görev dağılımı "ev içi-ev dışı olarak" ya da "ev içi işler-ev dışı işler" olarak belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise kadın ve erkeğin en önemli görevine ilişkin sıralama değişmemekle birlikte, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kadının görev alanının "ev içi"; erkeğin ise "ev dışı" olduğunu belirtenlerin ve bu şekilde sınırlandıranların oranının arttığı görülmektedir. Dolayısıyla kadından farklı olarak, bölgede erkeğin ailedeki rolü ekonomik ve daha çok kamusal alana yönelik olarak tanımlanmaktadır.

4.7. Miras

Bölgede aile içi ilişkilerde kadın ve erkeğe biçilen rol tanımı kadar, erkek çocuklarına kıyasla kız çocuklarına ilişkin, eğitim dahil bir çok konudaki değerlendirmeler de önemli bir yer tutmaktadır. Bu konulardan biri de mirastır. Kız çocuklarının miras paylaşımına dahil edilmesi veya dışarıda bırakılması bu anlamda çok önemlidir.

Hane reisleri, iller genelinde en yüksek oranda mirasla ilgili olarak kız ve erkek çocuk arasında ayrım yapmayacaklarını ve mirastan "eşit pay" almaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte en düşük oranı oluşturan "kızlar hiç miras almamalı" şeklinde ifade eden hane reisleri de azımsanamayacak bir orandadır. Ayrıca, kız çocuklarının erkek çocukların aldığı mirasın yarısını alması gerektiğini belirtenlenlerin oranı da "kızların hiç almaması" gerektiğini düşünen hane reislerinin oranına (%0.2'lik farkla) çok yakındır (Bkz. EK Tablo-38).

Kadınlarda da iller genelinde en yüksek oranı kız-erkek çocukların mirastan "eşit pay" alması gerektiğini düşünenler oluşturmaktadır. Ancak,

kadınlarda söz konusu oran hane reislerine göre %0.9 daha düşüktür. Buna karşılık kadınlarda, "kızların mirastan hiç pay almaması" gerektiğin düşünenlerin oranı hane reislerine göre %1 daha yüksektir ki bu da anlamlıdır. Kadınlarda en düşük oranı ise, kız çocukların erkek çocukların aldığı mirasın yarısını alması gerektiğini belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-38).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisleri ve kadınların, kız çocuklarının mirastan pay almasına ilişkin değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında kız ve erkek çocukların mirastan "eşit pay" almaları gerektiğini düşünen hane reisleri ve kadınların en yüksek oranda olduğu iller B.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. Buna karşılık kızların "mirastan hiç pay almamaları" gerektiğini düşünen hane reisi ve kadınların en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. Hane reisi ve kadınlar arasında en yüksek ve en düşük oranlarda farklılık sadece Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Çünkü hane reislerinde kızların, erkeklerin yarısı kadar mirastan pay almaları gerektiğini düşünenlerin oranı İ.D.G.İ.'de en yüksek; Ü.D.G.İ.'de en düşük iken; kadınlarda bu oran B.D.G.İ.'de en yüksek; İ.D.G.İ.'de ise en düşüktür (Bkz. EK Tablo-38). Hane reislerinin ve kadınların miras paylaşımı konusunda, kısmen kız-erkek çocuğu ayrımı yaptığı ve bu ayrımın da diğer illere göre İ.D.G.İ.'de daha fazla görüldüğü sonucuna ulaşılabilir. Tarımcı toplumlarda toprağın bölünmemesi için en büyük erkek çocuk lehine gerçekleşen uygulamaların giderek ortadan kalkmasında topraksızlık kadar, çocukların okuyarak meslek sahibi olması ve topraktan kopması oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ancak İkinci Bölge'de görece daha geniş sulu tarım arazilerinin bulunması, bu yöre insanının mirasın bölünmemesi adına kız çocuklarının haklarını feda eden geleneksel ancak bir rasyoneli de bulunan tutumlara sahip olmayı sürdürdüklerini düşündürmektedir. Çünkü toprağın bölünmesi aynı zamanda verimliliğin de düşmesidir. Kadın erkek arasındaki eşitsizliklerin yeniden üretilmesine yol açan miras konusunun başlangıç noktası ne olursa olsun, daha sonraki gelişimler, ataerkil ideolojinin kadınlar tarafından da bir ölçüde de olsa desteklenmesi nedeniyle sürdürülebildiğini göstermektedir.

Bu arada görüşülen kadınlardan sadece %12.3'ünün kendi üzerine tapulu malı/mülkü bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe de üzerinde tapulu mal/mülk bulunduğunu belirten kadınların oranı düşmekte

ve en düşük (%3.3) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%17.7) orana ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de bu oran ise %11.5'tir.

4.8. Şiddet

Bir erkeğin eşini dövmesi ya da şiddet uygulamasına ilişkin düşüncelere bakıldığında, iller genelinde en yüksek oranı bu olaya "tamamiyle karşı" olanlar; en düşük oranı da bu konuda "kararsız olduğunu" belirtenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte "erkeğin karısını dövebileceği" ifade edenler de azımsanmayacak bir orandadır (Bkz. EK Tablo-39).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hanereisi, kadın ve gençlere göre bir erkeğin eşini dövmesi ya da şiddet uygulaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında kadına yönelik şiddete/dayağa karşı olanların en yüksek oranda olduğu iller B.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. Buna karşılık "bir erkeğin karısını dövebilir" şeklinde belirtenlerin oranının en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. "Kararsızların" oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-39).

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, kadına yönelik şiddete/dayağa "tamamen karşı olanların" oranı B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hane reisinden gence doğru gidildikçe artmaktadır. Buna karşılık B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de tam tersine "erkeğin karısını dövebileceğini belirtenlerin oranı, hane reisinden gence doğru gidildikçe düşmektedir. Ü.D.G.İ.'de ise, "erkeğin karısını dövebileceğini" belirtenler arasında en yüksek oranı yine hane reisleri; en düşük oran ise, kadınlar oluşturmaktadır. Kadına yönelik şiddet/dayak konusunda "kararsız" kalanların oranı ise her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de hane reislerinde en yüksek; gençlerde ise en düşüktür. Ancak burada düşündürücü olan nokta gerek B.D.G.İ.'de gerekse İ.D.G.İ.'de kadına yönelik şiddet/dayak taraftarı olanlarda hane reislerinden sonra, çok da düşük sayılmayacak oranlarla, ikinci sırada kadınların yer almasıdır.

Bölgede, kadına yönelik şiddet/dayak konusunda düşünsel olarak genel eğilimin şiddet/dayak karşıtı bir yönde olduğu; bu eğilimin ise en fazla Ü.D.G.İ.de görüldüğü; buna karşılık iller arasında İ.D.G.İ.'de, şiddet/dayak taraftarı bir eğilim gösterenlerin diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre biraz daha fazla olduğu; hane reislerinin ise kadın ve gençlere göre daha fazla şiddet/dayak taraftarı bir eğilim içinde oldukları sonucuna ulaşılabilir.

Gençlerin ailelerinden ne sıklıkla fiziksel şiddet gördüklerine bakıldığında da, iller genelinde en yüksek (%87.4) oranı "hiç" şiddet görmediğini belirtenler; en düşük (%0.5) oranı da "sık sık" şiddet gördüğünü belirtenler oluşturmaktadır. "Ara sıra" şiddet gördüğünü belirtenlerin oranı %5.2; "çok seyrek" şiddet gördüğünü belirtenlerin oranı ise %6.9'dur.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlein fiziksel şiddet görme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. "Sık sık" fiziksel şiddet gördüğünü belirtenlere (%1.2) sadece B.D.G.İ.'de rastlanmaktadır. Şöyle ki, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "sık sık " şiddet gördüğünü belirten gence rastlanmamıştır. "Ara sıra" şiddet gördüğünü belirten gençlerin oranı ise, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%2.2) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%7.8) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "hiç" şiddet görmediğini belirtenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%91.9) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%84.4) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Çok seyrek" şiddet gören gençlerde ise en yüksek (%7.7) oran İ.D.G.İ.'de; en düşük oran (%5.9) Ü.D.G.İ.'de görülmektedir.

Hem gençlerin ailelerinden şiddet görme sıklığına ilişkin verilerden hem de kadına yönelik şiddete/dayağa yönelik verilerden hareketle sadece düşünsel olarak değil, eylemsel olarak da fiziksel şiddetin bölgede çok yaygın olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

4.9. Kuşaklar Arası Farklılıklar

Kuşaklar arası farklılığı görmek açısından, gençlerin anne-babaları ile kendilerini karşılaştırdıklarında aralarında hangi konularda farklılıklar/benzerlikler olduğu şu şekilde sıralanabilir:

Gençlerin, anne-babaları ile kendi aralarında, oransal olarak sırasıyla "eğlence tarzı" (%68.5), "kılık, kıyafet" (%67.3), "para harcaması" (%65.9) "arkadaş seçimi" (%63.2), "meslek seçimi" (%60.8), "ev döşemesi" (%60.5), "okul tercihi" (%58.2), "eş seçimi ve evlenme tarzı" (%58), konularında kısmen farklılık olduğu görülmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin anne-babaları ile kısmen farklı oldukları konular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gençlerden, anne-babaları ile aralarında "kılık, kıyafet", "arkadaş seçimi", "eğlence tarzı", "meslek seçimi", "eş seçimi ve evlenme tarzı", "okul tercihi", "ev döşemesi", "para harcaması" konularında farklılık olduğunu belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve

bu konularda farklılık açısından en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, Ü.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin ebeveyinleri ile aralarında İ.D.G.İ.'e göre; İ.D.G.İ.'de ise B.D.G.İ.'e göre, söz konusu konularda daha fazla farklılık olduğu sonucuna ulaşılabilir. Başka bir deyişle, tersinden okunacak olunursa B.D.G.İ.'de gençler ile ebeveyinleri arasında yukarıda sıralanan konular açısından kuşaklar arası farklılığın, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre kısmen daha az alduğu söylenebilir.

Gençlerin anne-babaları ile kısmen benzer olduklarını belirttikleri konuların ise daha çok toplumsallaşma süreci ile doğrudan aktarılan ve değişmeye dirençli olan, bireysel tercihten çok, kültürel ve dolayısıyla manevi değerler alanıyla ilgili konular olduğu görülmektedir. Gençlerin ana-babaları aralarında kısmen farklılık olmadığın, başka bir deyişle benzerliğin daha fazla olduğu konuların başında "dini" konular gelmektedir. Şöyle ki, anne-babaları ile kendi aralarında "dini" konularda farklılık gören gençlerin oranı sadece %19.3'tür. Bunu daha sonra sırasıyla "aşirete bağlılık" (%28.2), "geleneklere bağlılık" (%29.8), "siyasi" (%30.6), "akrabalık ilişkileri" (%31.1), "yemek ve mutfak düzeni" (%38.8) gibi konular izlemektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin anne-babaları ile kısmen benzerlik taşıyan konular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gençlerden, anne-babaları ile aralarında "siyasi" konularda kısmen benzerlik olduğunu belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%34.8) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%27.6) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "dini" konularda anne-babaları ile aralarında kısmen benzerlik olduğunu belirten gençlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%11) oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%22) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. "Yemek ve mutfak düzeni" konusundaki oran ise, iller arasında Ü.D.G.İ.'de en yüksek (%39.6); İ.D.G.İ.'de de en düşük (%38.3)'tür. Ancak B.D.G.İ.'de bu oran (%38.7), İ.D.G.İ.'e %0.4'lük farkla çok yakındır. "Geleneklere bağlılık" açısından ise en yüksek (%35.3) orana İ.D.G.İ.; en düşük (%22.5) orana da Ü.D.G.İ. sahiptir. B.D.G.İ.'de de söz konusu oran %29'dur. Benzer şekilde "akrabalık ilişkileri" konusunda kısmen farklılık olmadığını belirten gençlerin oranı yine İ.D.G.İ.'de en yüksek (%33.5); Ü.D.G.İ.'de ise en düşük (%24.3)'tür. B.D.G.İ.'de (%32.6) ise söz konusu oran, %0.9'luk farkla İ.D.G.İ.'e oldukça yakındır. Son olarak "aşirete bağlılık" konusunda

ise yine en yüksek (%31.4) oran İ.D.G.İ.'de; en düşük (%24.5) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Ü.D.G.İ.'de bu oran %29'dur.

4.10. Kız Çocuklarının Eğitimi

Örneklem grubunun, kız çocuklarının eğitimine ilişkin düşüncelerini dolaylı olarak öğrenebilmek amacıyla *"genelde çevrenizde kız çocuklarının okula gönderilmemesi için bir çok neden ileri sürülmektedir. Siz kız çocuklarının okula gönderilmemesinin en önemli nedeninin ne olduğunu düşünüyorsunuz?"* şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Buna göre iller genelinde kız çocuklarının okula gönderilmeme nedeni olarak ilk sırada en yüksek oranla "ailenin okutacak ekonomik gücünün olmaması" gösterilmektedir. Bunu daha sonra sırasıyla "kızların okumasının gereksiz olduğu", "kız-erkek birlikte okuduğu", "cahil oldukları", "evde-tarlada iş olduğu", "adet olmadığı, ayıp olduğu", "günah olduğu", "ortam/çevre kötü ve güvensiz olduğu" ve "okumadan bir yarar umulmadığı" için kız çocuklarının okula gönderilmediğini belirtenler izlemektedir. En düşük oranı da "okulun uzak olması ya da köyde/ilçede okul olmaması" nedeni oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-40). "Başka" seçeneği kapsamında ise, kızların okula gönderilmeme nedenleri olarak "okul kızların ahlakını bozduğu için", "namus meselesi olduğu için", "aile izin vermediği için", "aileler kızlarını kıskandığı ve ona güvenmediği için", "baş örtüsü yasak olduğu için", "erken evlendirildikleri için" vb. nedenler sıralanmıştır. Bunun yanı sıra, "kızların artık okula gönderildiğini, böyle bir sorun olmadığını" belirtenler de olmuştur. Kız çocuklarının okula gönderilmemesinde coğrafi/fiziksel koşullardan çok ekonomik nedenlerin ve sonra da kültürel nedenlerin etkili olduğu sonucuna varılmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve gençlere göre kız çocuklarının okula gönderilmeme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. "Kızların okuması gereksiz olduğu", "evde-tarlada iş olduğu" ve "ailenin okutacak gücü olmadığı" için kız çocuklarının okula gönderilmediklerini belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "günah olduğu", "okumadan bir yarar umulmadığı", "cahil oldukları" ve "ortam/çevre kötü ve güvensiz olduğu" için kızların okula gönderilmediklerini belirtenlerin oranı ise, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük oranlara Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Bunların dışında "kız-erkek

birlikte okuduğu", "adet olmadığı" ve "okul uzak olduğu" için kızların okula gönderilmediğini düşünenlerin oranının en yüksek olduğu iller, İ.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-40).

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, hane reislerinde kızların okula gönderilmeme nedeni olarak en yüksek oranları B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "ailenin okutacak gücünün olmaması"; en düşük oranları da B.D.G.İ.'de "okulun uzak olması"; İ.D.G.İ.'de de "okumadan bir yarar umulmaması" oluşturmaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ilden farklı olarak, hane reislerinde en yüksek oranı "kızların okumasının gereksiz olduğunu" belirtenler; en düşük oranı da "ortamın/çevrenin kötü ve güvensiz olduğunu" belirtenler oluşturmaktadır. Kadınlarda, kızların okula gönderilmeme nedeni olarak en yüksek oranı B.D.G.İ.'de "kız-erkeğin birlikte okumasını"; en düşük oranı da "okulun uzak olmasını" gösterenler oluşturmaktadır. Neden olarak "kız-erkeğin birlikte okumasını" düşünen kadınların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır. İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise en yüksek oranları "ailenin okutacak gücünün olmaması"; en düşük oranları da İ.D.G.İ.'de "okumadan bir yarar umulmaması" ile "ortamın/çevrenin kötü ve güvensiz olmsı"; Ü.D.G.İ.'de de yine "okumadan bir yarar umulmaması" oluşturmaktadır Gençlerde ise, en yüksek oranları B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "kızların okuması gereksiz olduğu için" okula gönderilmediklerini belirtenler; en düşük oranları da "okulun uzak olmasını" gerekçe olarak gösterenler oluşturmaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise en yüksek oranı "ailenin okutacak gücünün olmamasını"; en düşük oranı da "okulun uzak olduğunu" belirtenler oluşturmaktadır. Gençlerden, "kızların okuması gereksiz olduğu için" okula gönderilmediklerini belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır. Her üç kategoride de "ailenin okutacak gücü olmadığı" için kızların okula gönderilmediğini belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılıdır. Bunlara ek olarak "kızların okuması gereksiz olduğu için" okula gönderilmediklerini belirtenlerin oranı, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hane reisinden gence doğru gidildikçe artmaktadır. Ü.D.G.İ.'de ise bu oran hane reislerinde en yüksek; kadınlarda da en düşüktür. Buna karşılık, aileler "cahil oldukları için" kızlarını okula göndermediklerini düşünenlerin oranı, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hane reisinden gence doğru gidildikçe düşmektedir. Ü.D.G.İ.'de ise bu oran İ.D.G.İ.'de en yüksek; B.D.G.İ.'de ise en düşüktür (Bkz. EK Tablo-40).

Öğrenimine devam etmemiş/okuldan ayrılmış gençlere doğrudan *"neden okuldan ayrıldınız ya da öğreniminize devam etmediniz?"* şeklinde sorulduğunda ise, iller genelinde gençler en yüksek oranda neden olarak "ailelerinin izin vermemesini" göstermişlerdir. Bunu daha sonra sırasıyla "okumayı sevmediği", "ailenin ekonomik durumu uygun olmadığı", "ailenin sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldığı", "yaşadığı yerde okul olmadığı" için okula devam edemeyenler izlemektedir. En düşük oranları da "sağlık sorunları nedeniyle" ve "nişanlandığı için" okuldan ayrılanlar oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-41).

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ. ile kız-erkek çocuklarının okula devam etmeme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, Ü.D.G.İ. için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de en yüksek oranları "ailesi izin vermediği için" okula devam edemeyen gençler, Ü.D.G.İ.'de ise en yüksek oranı "okumayı sevmediği için" okula devam etmeyen gençler oluşturmaktadır. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de bunu daha sonra "okumayı sevmediği için" okulu bırakan gençler; Ü.D.G.İ.'de de "aile sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldığı için" okulu bırakan gençler izlemektedir. En düşük oranları ise B.D.G.İ.'de "nişanlandığı için"; İ.D.G.İ.'de "yaşadığı yerde okul olmadığı için"; Ü.D.G.İ.'de de "sağlık nedenleriyle" ve yine yaşadığı yerde okul olmadığı için" okula devam etmeyen gençler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-41).

Cinsiyete göre ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, "ailesi izin vermediği için" okulu bırakan gençlerde en yüksek oran kızlardadır. Söz konusu nedenle okula devam edemeyen kızların oranı B.D.G.İ.'de erkeklerin yaklaşık dokuz katına; İ.D.G.İ.'de ~16 (15.9) katına; Ü.D.G.İ.'de ise yaklaşık üç (3.4) katına eşittir (Bkz. EK Tablo-41). Dolayısıyla "aile izin vermediği için" okula devam edememe durumunun erkek çocuklardan çok, doğrudan kız çocukları için geçerli olduğu ve bu açıdan kız çocuklarının dezavantajlı grubu oluşturduğu söylenebilir. İller arasında ise, okula devam etme konusunda İ.D.G.İ.'de yaşayan genç kızların, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de yaşayan genç kızlara göre daha fazla dezavantajlı olduğu da görülmektedir.

Okula devam konusunda "aile izninden" kızlar, "ekonomik durumun uygun olmamasından" da erkeklerin daha fazla etkilendiği görülmektedir. Şöyle ki, her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de "ailenin ekonomik durumu uygun olmadığı için" okuldan ayrılan gençlerin oranı, kızlardan erkeklere doğru gidildikçe artmakta ve erkeklerde en yüksek orana İ.D.G.İ.'de; en

düşük orana da Ü.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna ek olarak "okumayı sevmediği için" okuldan ayrıldığını belirten gençlerin oranı da kızlardan erkeklere doğru gidildikçe artmakta ve erkeklerde en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da İ.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-41).

İller genelinde EK Tablo-40 ile EK Tablo-41'de kız çocuklarının okula gönderilmeme/okuldan ayrılma nedenleri karşılaştırıldığında, söz konusu sonuçların bir birini destekler nitelikte olmadığı görülmektedir. Şöyle ki, hane reisi, kadın ve gençler tarafından kız çocuklarının okula gönderilmeme nedeni olarak "ailenin okutacak ekonomik gücünün olmaması ilk sırada en yüksek oranla ifade edilirken (Bkz. EK Tablo-40), öğrenimine devam etmemiş/okuldan ayrılmış olan genç kızlar ise, bunun nedeni olarak en yüksek oranda "ailesinin izin vermemesini" göstermiştir (Bkz. EK Tablo-41). "Ekonomik nedenler" ise kızların okula devam etmeme nedenleri arasında, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de üçüncü sırada; Ü.D.G.İ.'de de dördüncü sırada yer almaktadır.

Kadınlara göre, *eğer çevrelerindeki tüm kadınlar en azından ilkokulu okumuş olsalardı* iller genelinde sırasıyla "annelik bilinçleri" (%87), "vatandaşlık bilinçleri" (%82), "sağlık durumları" (%80), "mutu bir birey olmaları" (%78.8) "ekonomik durumları" (%78.4) ve "eşler arası ilişkileri" (%76.4) şimdikinden "çok farklı" olurdu. Bu verilerden hareketle kadınların, eğitim aldıkları taktirde, ekonomik, sağlık, annelik bilinci, eşler arası ilişki, vatandaşlık bilinci ve mutlu bir birey olmalarının, eğitim almamışlara göre olumlu anlamda çok farklı olacağı düşüncesini paylaştıkları söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlar okuduğu taktirde şimdikinden farklı olabileceği düşünülen konular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadınlardan, en az ilkokula gitmiş olsalardı "ekonomik durumlarının", "sağlık durumlarının", "vatandaşlık bilinçlerinin", "mutlu bir birey olma durumlarının" şimdikinden çok farkı olacağını belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla eğitimin, belirtilen konularda kadının yaşamına etkisinin, eğitim almamışlara göre, olumlu olacağına olan inancın, Ü.D.G.İ.'de yaşayan kadınlarda B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de yaşayan kadınlara göre çok daha fazla olduğu söylenebilir. Eğitim görmüş kadınların "annelik bilincinin" şimdikinden olumlu anlamda "çok farklı olacağını" belirten kadınların oranının en yüksek (%89.5) olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük (%%84.2) olduğu iller de

B.D.G.İ.'dir. Benzer şekilde "eşler arası ilişkinin" şimdikinden çok farklı olacağını ifade eden kadınların oranı yine İ.D.G.İ.'de en yüksek (%83.6); B.D.G.İ.'de de en düşük (%71)'tür.

4.11. Aile Yaşamı ve Değişim Eğilimi

Kadınlardan, evlilik biçimi vb. konularda bugünkü durumlarını yaklaşık 10-15 yıl öncesi ile karşılaştırmaları istendiğinde, söz konusu konularda yaşanan değişme eğilimlerine ilişkin öznel değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur.

Kadınlara göre, çevrelerinde yaşanan evliliklerde yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün, oransal olarak sırasıya, "beşik kertmesi" (%91.4), "berdel türü evlilikler" (%83.7), "başlık parası alma" (%73.4), "küçük yaşta evlilikler" (%71.1), "çocuk sayısı" (%70), "çok eşlilik" (%68.8), "kuması olan kadınlar" (%67.8), "kadına yönelik şiddet" (%62.9) azalmıştır. "Resmi nikah ile evlilikler" (%89.9) ve "boşanmalar" (%61) artmıştır. Buna karşılık "aşiret içi ve akraba evlilikleri" (%49.1) ve "görücü usulü ile evlilikler" (%45.7) kısmen aynı kalmıştır. Bununla birlikte "aşiret içi ve akraba evliliklerinin" azaldığını belirten kadınların oranı (%40.2), aynı olduğunu belirtenlerin (%49.1) oranına %8.9'luk farkla yakındır. Azaldığını belirtenlerin oranı ise %10.7'dir. Benzer şekilde "görücü usulü ile evliliklerin" azaldığını belirtenlerin oranı (%42.2), aynı olduğunu belirtenlerin (%45.7) oranına %3.5'lik farkla oldukça yakındır. Artış olduğunu belirtenlerin oranı ise %12.1'dir. Dolayısıyla, bölgede aşiret ve akraba evlilikleri ile görücü usulü ile evlilik biçimlerinin de, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre değişme, başka bir deyişle azalma eğiliminde olduğunu söylemek olanaklıdır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre evlilik vb. konuların yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre artışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. Yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün "çok eşliliğin", "küçük yaşta evliliklerin", "kuması olan kadınların", "çocuk sayısının" azaldığı belirten kadınların oranı, illerin gelişmişlikdüzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Berdel türü evliliklerin" ise azaldığını belirten kadınların en yüksek (%89.7) oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük (%76.7) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. Benzer şekilde "beşik kertmesi türü evliliklerin" azaldığını belirten kadınların en yüksek (%96) oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük (%86.3) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir.

Yine "başlık parası geleneğinin" azaldığını belirten kadınların en yüksek (%85) oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük (%58.4) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. "Kadına yönelik şiddetin" azaldığını belirtenlerin en yüksek (%68.6) oranda olduğu iller, diğer azalma eğiliminde olan konulardan farklı olarak İ.D.G.İ.; en düşük (%56) oranda olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. Ü.D.G.İ.'de de söz konusu oran %66.5'tir. Kadınlardan edinilen veriler doğrultusunda "çok eşliliğin", "küçük yaşta evliliklerin", "kuması olan kadınların", "çocuk sayısının", Ü.D.G.İ.'de, öncelikle B.D.G.İ.'e ve daha sonra da İ.D.G.İ.'e göre daha fazla azalma eğilimde olduğu; berdel türü evliliklerin", "beşik kertmesinin", "başlık parası geleneğinin" de yine Ü.D.G.İ.'de, ancak bu sefer öncelikle İ.D.G.İ.'e ve daha sonra da B.D.G.İ.'e göre daha fazla azalma eğiliminde olduğu; "kadına yönelik şiddetin" ise İ.D.G.İ.'de, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre daha fazla azalma eğilimde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aynı olduğu belirtilenlerden ise, "aşiret içi ve akraba evliliğinde" en yüksek (%59) İ.D.G.İ.'de; en düşük (%35.5) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Ü.D.G.İ.'de ise aynı olduğunu belirtenlerin oranı (%58.5), İ.D.G.İ.'deki (%59) orana, %0.5'lik farkla çok yakındır. "Görücü usulü ile evliliklerin" aynı olduğunu belirten kadınların oranı da yine İ.D.G.İ.'de en yüksek (%57.4); B.D.G.İ.'de en düşük (%31.1)'tür. Ü.D.G.İ.'de ise bu oran %53.8'dir. Dolayısıyla "aşiret içi ve akraba evliliği" ile "görücü usulüyle evliliklerin" İ.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yaygın olup, değişme eğilimi de daha azdır.

"Resmi nikah ile evliliklerin" arttığını ifade eden kadınların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%96.3) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%87.7) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise bu oran (%88.5), B.D.G.İ.'deki (%87.7) orana, %0.8'lik farkla çok yakındır. Buna karşılık, "boşanmaların" arttığını belirtenlerin oranı, tam tersine, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%51.7) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%65.2) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %61.8'dir. Bu verilerden hareketle, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün "resmi nikah ile evliliklerin" Ü.D.G.İ.'de, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'e göre, kısmen daha fazla tercih edilir olmaya başlandığı; "boşanmaların" ise B.D.G.İ.'de önce Ü.D.G.İ.'e ve daha sonra da İ.D.G.İ.'e göre daha fazla arttığı görülmektedir.

Hanelerin batıl inanç düzeyine bakıldığında, iller genelinde en yüksek oranları, yatır ve türbeler hariç, "fala", "büyüye", "cin ve periye"

inanmadığını belirtenler oluşturmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi ile fal, büyü, cin ve periye inanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "fala", "büyüye", "cin ve periye" inanmayanların oranı da armakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-42). Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de düşük olmakla birlikte, Ü.D.G.İ.'de batıl inanç düzeyinin B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'e göre kısmen daha düşük olduğu söylenebilir.

İnanılanlar arasında ise "yatır ve türbeler" ile bir de tabloya yansımamakla birlikte "nazar" yer almaktadır. Şöyle ki, iller genelinde "yatır ve türbelere" inananlar en yüksek oranda ve inanmadığını belirtenlerden de yaklaşık iki (2.3) kat daha fazladır (Bkz. EK Tablo-42). Benzer şekilde "nazara" inandığını belirtenler (%70.8) en yüksek oranı oluşturmaktadır. "Nazara" inananlar ise inanmayanların (%26.8) yaklaşık üç (2.6) katına eşittir. İllerin gelişmişlik düzeyi ile "yatır ve türbelere", "nazara" inanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. "Yatır ve türbelere" inananların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-42). "Nazara" inananların ise en yüksek (%82) oranda olduğu iller Ü.D.G.İ. en düşük (%64.2) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.'de ise bu oran %70.4'tür.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, "nazara" kadınların (%75.7) hane reisi (%73.3) ve gençlere (%62.4) göre; "yatır ve türbelere" de yine kadınların (%72.9) hane reisi (%69.9) ve gençlere (%56.4) göre inanma oranlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bunlara en az inanların ise gençler olduğu anlaşılmaktadır.

İnanılmama oranları yüksek olanlardan "fala" ise inanmayanların oranı hane reislerinden gençlere gidildikçe düşmektedir. Dolayısıyla hane reisleri (%94.5), kadınlara (%89.5) ve gençlere (%89) göre fala daha yüksek oranda inanmamaktadır. "Büyüye" inanmayanlarda en yüksek (%83.5) orana gençler sahiptir. Ancak hane reislerinin (%83) oranı %0.5'lik farkla gençlerin oranına çok yakındır. Kadınlarda ise büyüye inanmayanların oranı %79.9'dur. "Cin ve Periye" kadın ve gençlerin inanmama oranları (%69.2) da bir birine eşittir ve hane reislerine (%64.6) göre biraz daha yüksektir.

Hanelerin batıl inanç düzeyleri açısından, yatır ve türbe gibi "dinsel yönü" bulunanlara belli bir inanç beslendiği; dinsel yönü bulunan ancak batıl yönü daha ağır basan cin ve perilere inanç düzeyinin oransal olarak giderek

düştüğü sonucuna ulaşılabilinir. Nitekim EK Tablo-42'e bakıldığında iller genelinde cin ve perilere inanmayanlardan fala inanmayanlara doğru gidildikçe oran giderek artmaktadır. Bunlara inanç düzeyinin en düşük olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. Hane reisi, kadın ve genç kategorileri arasında bu açıdan bir uyum ya da paralellik bulunduğunu söylemek zordur. Şöyle ki, nazar ile yatır ve türbeler en fazla kadınlar; en az da gençler inanmaktadır. Fala ise en fazla gençlerin, en az hane reislerinin; büyüye en fazla kadınların, en az gençlerin; cin ve periye ise en fazla hane reislerinin, en az da kadınların inandığı söylenebilir.

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde ilişkiler ve alışkanlıklarda yaşanan değişim eğilimlerine bakılacak olunursa, hane reislerinin algısına göre iller genelinde en çok değişmenin "konut kalitesi" (%49.4), "araç-gereç sahipliği" (%48.2), "giyim kuşam alışkanlıkları" (%47.8), "beslenme/tüketim alışkanlıkları" (%45.8) gibi maddi alanlarda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte "kültür ve eğlencede" de "çok" değişme olduğunu belirtenlerin oranı (%37.9) en yüksektir. Ancak, "kültür ve eğlencede" "hiç" değişme olmadığını belirtenlerin oranı (%35.6), "çok" değiştiğini belirtenlere %2.3'lük farkla yakın olduğu için, söz konusu değişmenin kısmi olduğu söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile son 10-15 yılda değişme eğiliminde olan alanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında değişim, "konut kalitesinde" en yüksek (%55) oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük (%40.5) oranda Ü.D.G.İ.'de; "araç-gereç sahipliğinde" en yüksek (%57.4) oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük (%32.5) oranda Ü.D.G.İ.'de; "giyim kuşam alışkanlıklarında" en yüksek (%57.8) oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük (%27) oranda Ü.D.G.İ.'de; "beslenme/tüketim alışkanlıkları" en yüksek (%53.7) oranda İ.D.G.İ.'de, en düşük (%32) oranda Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Oranlardan anlaşılacağı üzere, belirtilen alanlarda en fazla değişme eğilimine İ.D.G.İ. sahiptir. Bunu daha sonra B.D.G.İ. izlemektedir. Bu alanlarda, diğer illere göre de en az değişme eğilimine de Ü.D.G.İ. sahiptir. İ.D.G.İ.'in sahip olduğu bu değişme potansiyelinde GAP'ın somut etkisinin olduğu düşünülebilinir.

Hane reisleri tarafından iller genelinde son 10-15 yılda "hiç değişmediği" en yüksek oranda belirtilen alanlar ise şu şekilde sıralanabilir: "Aile içi çatışma" (%56.3), "komşular arası ilişkiler" (%44.7), "kaç-göçte (kadın-erkek ilişkisinde)" (%43.6), "aile içi dayanışma" (%43.5), "aile içi rol ve ilişkiler" (%41.9), "komşular arası dayanışma" (%41.7), "akrabalar arası

ilişkiler" (%39.6),'dir. Söz konusu sıralanan ilişkilerde çok az değişme gözlenmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile son 10-15 yılda çok az değişme eğiliminde olan alanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "aile içi rol ve ilişkilerde", "akrabalar arası ilişkilerde", " komşular arası ilişkilerde", "aile içi dayanışmada" ve "aile içi çatışmada" az değişme olduğunu belirten hane reislerinin oranı artmakta ve en yüksek oranlar Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlar da B.D.G.İ.'de görülmektedir. "Kaç-göçte (kadın-erkek ilişkisinde)" az değişme olduğunu belirtenlerin oranı ise Ü.D.G.İ.'de en yüksek (%36.8); İ.D.G.İ.'de de en düşük (%19.1)'tür. Buna karşılık illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "aile içi rol ve ilişkilerde", "akrabalar arası ilişkilerde", "komşular arası ilişkilerde" çok değişme olduğunu belirten hane reislerinin oranı düşmekte ve en düşük oranlara Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu alanlarda en az değişme eğiliminin Ü.D.G.İ.'de; en fazla değişme eğiliminin de B.D.G.İ.'de olduğu sonucuna ulaşılabilinir. "Aile içi dayanışmada", "komşular arası dayanışmada" ve "komşular arası çatışmada", "kaç-göçte (kadın-erkek ilişkisinde)" çok değişme yaşandığını belirtenlerin en yüksek oranlarda olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük oranlarda olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. "Aile içi çatışmada" ise çok değişme yaşandığını belirtenlerin en yüksek (%19.5) oranlarda olduğu iller yine İ.D.G.İ. olmakla birlikte, en düşük (%13.7) oranda olduğu iller B.D.G.İ.'dir.

Sonuç olarak, bölgede son 10-15 yıl içinde "konut kalitesi", "araç-gereç sahipliği", "giyim kuşam alışkanlıkları" "beslenme/tüketim alışkanlıkları" gibi daha çok maddi öğelerle ilişkilendirilebilecek alanlardaki değişimin, "aile içi çatışma", "komşular arası ilişkiler", "aile içi dayanışma, "aile içi rol ve ilişkiler", "komşular arası dayanışma", "akrabalar arası ilişkiler" vb. ilişkiler alanına göre, doğal olarak, daha fazla olduğu; bu açıdan İ.D.G.İ. ile diğer iki gelişmişlik düzeyindeki iller arasında somut olarak farklılık olduğu; aile içi, komşular, akrabalar arası ilişkilerin/dayanışmanın/çatışmanın ise az değiştiği görülmektedir. ilişkilerde/ dayanışmada/çatışmada en az değişme ise Ü.D.G.İ.'de olmuştur.

Özellikle bölgeye özgü yaşanan bir takım olayların, yaklaşık 10-15 yıl öncesi ile bugünkü artış durumu karşılaştırıldığında da değişim eğilimi açısından ilginç sonuçlar elde edilebilmektedir. Bu olayların başında "kan davası" gelmektedir. Hane reislerinden edinilen veriler doğrultusunda

yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün, "kan davası" (%47.2), "kız kaçırma" (%43.3), "töre cinayeti" (%38.4), "kaçak sınır ticareti" (%17.2) azalmıştır. Ancak burada bir noktanın altının çizilmesi yararlı olacaktır. Sıralanan olaylar için "böyle bir olay yok" şeklinde tepkili yanıt veren hane reislerinin oranı, bu olayların azaldığını belirtenlere göre çok daha yüksektir. Bunda da, söz konusu olayların, nitelikleri gereği, gizlenmesi ya da reddedilmesi gerektiği düşüncesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim, "kan davası" için "böyle bir olay yok" şeklinde belirtenlerin oranının %40, "kız kaçırma" için %37.4, "töre cinayeti" için %46.8, "kaçak sınır ticareti" için de %54.7 olması bu yorumu destekler niteliktedir

İllerin gelişmişlik düzeyi ile azaldığı belirtilen olaylar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, diğer illere göre en fazla düşüşün "kan davasında" (%53.5) İ.D.G.İ.'de; "kız kaçırma" (%63.5) ve "töre cinayetinde" (%49.3) Ü.D.G.İ.'de; "kaçak sınır ticaretinde" (%18.4) ise B.D.G.İ.'de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, "kaçak sınır ticaretindeki" artış durumu ile ilgili diğer oranların da verilmesi yararlı olacaktır. Şöyle ki, iller genelinde "kaçak sınır ticaretinin" arttığını (%12.4) ve aynı (%15.7) olduğunu belirtenlerin oranının, azaldığını (%17.2) belirtenlerin oranına kısmen yakın olduğu görülmektedir. Yine B.D.G.İ.'de, diğer illere göre en yüksek oranda arttığını (%18.2) ifade edenlerle azaldığını (%18.4) ifade edenlerin oranı hemen hemen bir birine eşittir. Dolayısıyla "kaçak sınır ticaretinde" aslında bir azalmanın olduğunu söylemek olanaklıdır.

Yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün arttığı belirtilen olaylar ise: "İntihar" (%21), "boşanma" (%37.8), "çocuk kaçakçılığı" (%19.8), "silah kaçakçılığı" (%19.9), "uyuşturucu kaçakçılığı" (%24.5), "tarihi eser kaçakçılığı" (%17.1), "evden kaçma" (%19.9), "kontrol noktaları" (%35.9), "Güvenlik ve huzur" (%44.2)'dur. Ancak azalış gösteren olaylarda olduğu gibi artış gösteren olaylarda da "böyle bir olay yok" şeklinde belirtenlerin oranı oldukça yüksektir. Şöyle ki, iller genelinde "böyle bir olay yok" şeklinde cevap veren hane reislerinin "intihar" için %47.3, "boşanma" için %32.5, "çocuk kaçakçılığı" için %67.4, "silah kaçakçılığı" için %61.8, "uyuşturucu kaçakçılığı" için %64.7, "tarihi eser kaçakçılığı" için %68.9, "evden kaçma" için %51.9, "kimlik kontrol noktaları" için %16.7, "Güvenlik ve huzur" için %12.2'dir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile arttığı belirtilen olaylar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, diğer illere

göre "intiharda" (%28.2), "boşanmada" (%45.6), "çocuk kaçakçılığında" (%26.4), "uyuşturucu kaçakçılığında" (%37.4), "silah kaçakçılığında" (%28.9), "tarihi eser kaçakçılığında" (%25.6), "evden kaçmalarda" (%26.4), "kontrol noktalarında" (%49.9), "güvenlik ve huzurda" (%49.6) en fazla artışın B.D.G.İ.'de olduğu söylenebilir. Bunu daha sonra İ.D.G.İ. izlemektedir. Söz konusu olaylarda en düşük artış oranlarına da Ü.D.G.İ. sahiptir. Başka bir deyişle illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, arttığı belirtilen olayların artış oranları da düşmektedir. Burada ayrıntılı olarak üzerinde durulması gereken olaylardan biri "intihar"dır. Çünkü iller genelinde "intiharın" yaklaşık 10-15 yıl içinde arttığını belirtenlerin oranı (%21) ile azaldığını belirtenlerin oranı (%20.5) bir birine çok yakındır. Aynı olduğunu belirtenlerin oranı ise %11.3'tür. Ayrıca, "intihar" oranı, beklenenin tersine kadın intiharlarının son yıllarda çok yaygın olduğu Batman ilinin de içinde yer aldığı İ.D.G.İ.'de değil de B.D.G.İ.'de yüksek çıkmıştır. Bunda, Batman'ın adının intihar ile özdeşleştirilmek istenmemesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim, alan araştırması sürecinde bu durumdan rahatsızlık sık sık dile getirilmiştir. Bununla birlikte B.D.G.İ.'de (%10.4) ve İ.D.G.İ.'de (%10) "intiharın" aynı olduğunu belirten hane reislerinin oranı da hemen hemen bir birine eşittir.

Toplumsal yapıda insanlar arası ilişkilerin niteliğini ve kapsamını göstermesi açısından *eskiden* ve *bugün* güçlünün kime dendiği önemli bir değerlendirmedir. İller genelinde hane reisleri *eskiden* en yüksek oranda "çok parası olana" güçlü dediklerini belirtmişlerdir. Bunu daha sonra ikinci sırada "toprak ağasına", üçüncü sırada "aşiret reisine", dördüncü sırada "Devlete/Devlet görevlilerine (asker, memur vb.)" ve beşinci sırada da "toprak sahibi olana" güçlü denildiğini belirtenler izlemektedir. En düşük oranları ise "Kaymakama", "muhtara", "politikacılara", "çalışkan olana", "nüfusu kalabalık, erkek çocuğu çok olana" güçlü denildiğini belirtenler oluşturmaktadır. *Bugün* ise yine ilk sırada en yüksek oran "parası olana" güçlü denildiğini belirtenlerdedir. Bununla birlikte, bu oran *eskiye* göre *bugün* yaklaşık iki kat (1.8) artmıştır (Bkz. EK Tablo-43). Bunu daha sonra, eskiden farklı olarak, ikinci sırada "Devlete/Devlet görevlilerine (asker, memur vb.)", üçüncü sırada "güçlünün olmadığını, herkesin eşit olduğunu", dördüncü sırada "politikacılara" ve beşinci sırada da "aşiret reisine" güçlü denildiğini belirtenler oluşturmaktadır. *Bugün* için en düşük oranlar ise "nüfusu kalabalık, erkek çocuğu çok olana", "büyüklere/yaşlılara", "şeyhe", "Belediye Başkanına", "toprak sahibi olana", "Kaymakama", "çalışkan

olana" güçlü denildiğini belirtenlerdir. Görüldüğü üzere, *eski* ile *bugün* karşılaştırıldığında *bugün* güçlü algısı ve sıralaması değişmiş; *eskiden* farklı olarak *bugün* "aşiret reisi" ve "toprak ağası" güçlülük sıralamasında son sıralara kaymıştır. Dolayısıyla bölgenin toplumsal ve kültürel yapısında önemli bir yeri olan aşiret reisleri (ve aşiret yapısının) ile toprak ağalarının halkın gözünde büyük ölçüde güç kaybına uğramış olduğu söylenebilir. Bunun tersine çok parası olmak ya da zengin olmak ise, bugün güçlü olmanın temel referans noktası haline gelmiştir. Buların dışında *eskiyle bugün* arasında gücün kaynağının algılanışı çerçevesinde, gözden düşen ya da yükselen değerlere bakıldığında ise, toprak sahibi olmak, şeyhlik, nüfusu/erkek çocuğu fazla ve büyük/yaşlı olmak da göreceli olarak geçer akçe olma niteliğini yitirmiştir. Bunun karşılığında ise eğitimli olmak, politikacılar ve muhtarlar ise geçmişe nazaran göreceli olarak güçlü sınıfında değerlendirilmiştir. Kısacası gücün kaynağı hem maddi değerlerle hem de kamu görevi temelinde devletle ilişkilendirilir olmuştur. Ayrıca, iller genelinde %5.5'lik farkla *eskiye* göre *bugün*, güçlü-zayıf ayrımının/karşıtlığının olmadığının, herkesin eşit olduğunun belirtilmesi de oldukça anlamlıdır. İllerin gelişmişlik düzeyine göre bakıldığında güçlü algılamasındaki bu değişim daha somut olarak izlenebilmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile *eskiden* ve *bugün* güçlünün kime dendiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. *Eskiden* B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de en yüksek oranı "çok parası olana"; İ.D.G.İ.'de "toprak ağasına" güçlü denildiğini belirtenler oluştururken; *bugün* her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en yüksek oranı "parası olana" güçlü denildiğini belirtenler oluşturmaktadır. Ayrıca da "parası olanın" güçlü olarak nilendirilebileceğini belirtenlerin oranı *eskiye* göre *bugün* B.D.G.İ.'de %18.8; İ.D.G.İ.'de %20.7; Ü.D.G.İ.'de %27.4 artarken; "toprak ağasını" güçlü olarak niteleyenlerin oranı B.D.G.İ.'de %16.7; İ.D.G.İ.'de %25.6; Ü.D.G.İ.'de de %11.3 azalmıştır. Benzer şekilde her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde "aşiret reisine" güçlü denildiğini belirtenlerin oranı da *eskiye* göre *bugün* oransal olarak düşerken; Devlete/Devlet görevlilerine (asker, memur vb.)" güçlü denildiğini belirtenlerin oranı da artmıştır (Bkz. EK Tablo-43). Güçlü algısının her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, *eskiye* göre *bugün* değiştiğini verilerden hareketle söylemek olanaklı olmakla birlikte, bu açıdan en fazla değişimin İ.D.G.İ.'de olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, İ.D.G.İ.'de gücün simgesi olarak "ağa" ya da "aşiret reisi" olmanın yerini bugün "çok paraya sahip olmak" ya da "devletin

gücü veya devlet görevlisi olmak" almıştır. Bununla birlikte, *eskiye* göre çok düşük oranlarda da olsa *bugün*, "ağa" ve "aşiret reisinin" güçlü olduğunu belirten hane reislerinin oranı İ.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre biraz daha yüksektir. Dolayısıyla İ.D.G.İ.'de, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'e göre toprak ağalarının ve aşiret reislerinin kısmen de olsa daha fazla etkin oldukları söylenebilir.

Güçlünün kime denildiğine dair sıralamada aşiret reisleri ile şeyh ve ağaların eski önem ve ağırlıklarını yitirdiklerini destekleyen bir diğer veri ise bölgede *bugün* için "seçimlerde en fazla danışılanlar" listesidir. İller genelinde hane reisi ve kadınlarda en yüksek oranları seçimlerde "kararları kendisinin verdiğini" belirtenler oluşturmaktadır. Ancak, kadınlarda bu oran hane reislerine göre %18.9 daha düşüktür (Bkz. EK Tablo-44). Hane reislerinde bunu daha sonra sırasıyla "aile büyüklerine" ve "aşiret büyüklerine" danışıldığını belirtenler izlerken; kadınlar "eşlerine" ve "aile büyüklerine" danışıldığını ifade etmektedirler. En düşük oranı ise her iki kategoride de "şeyhe-ağaya" danışıldığını belirtenler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, seçimlerde şeyh ve ağalar ile aşiret büyüklerinin siyasi etkilerinin giderek azalmaya başladığı; ağırlıklı olarak herkesin kendi kararını verdiği; ikinci önemli siyasi etki faktörünün ise aile büyükleri olduğu söylenebilir. Ancak, kadınlarda hane reislerinden farklı olarak, seçimlerde kendi kararını kendisi verenlerin oransal olarak daha düşük; buna karşılık eşine danışarak karar verenlerin çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi ve kadınların seçimlerde en çok kime danışıldığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hane reislerinden, seçimlerde "herkesin kendi kararını kendisinin verdiğini" belirtenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Buna karşılık "aile büyüklerine" danışıldığını belirten hane reislerinin oranı da, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Seçimlerde "aşiret büyüklerine" danışıldığını belirten hane reislerinin oranı ise, İ.D.G.İ.'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ile göre daha yüksektir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre hane reisleri ve kadınlar arasında seçimlerde danışılan kişilere ilişkin olarak en yüksek oranlarda kısmen farklılık görülmektedir. Şöyle ki, kadınlardan "aile büyüklerine" danışıldığını belirtenlerin oranı, hane reislerinin tam tersine, illerin

gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de,buna karşılık, "eşe" danışıldığını belirten kadınların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Bununla birlikte her iki kategoride de "herkesin kendi kararını kendisinin verdiğini" belirtenlerin oranı Ü.D.G.İ.'de; "aşiret büyüklerine danışıldığını" belirtenlerin oranı da B.D.G.İ.'de en yüksektir (Bkz. EK Tablo-44).

5. Sosyal ve Psikolojik Yapı

Hanelerin sorun algısına, aidiyet duygusuna, gençlerin eşitlik, özgürlük algısına kendilerini en çok nereye ait hissettiklerine, toplumsal ve siyasal katılım düzeylerine, izlenilen TV kanallarına, üreme sağlığı ili ilgili konulara ilişkin verilerin analizi bu bölümde yapılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de veriler "Geleceğe Yönelik Beklentiler", "Katılım" ve "Sağlık" alt başlıkları altında gruplandırılarak analiz edilmiştir. Özellikle "Geleceğe Yönelik Beklentiler" alt başlığı altında, ağırlıklı alarak GAP Bölgesi'nde yaşayan gençlerin kendilerini diğer bölgelerde yaşayan gençlerle ne derecede eşit hissettikleri, hayatta en çok ne için mücadele edecekleri, kendilerini ne derecede özgür hissettikleri gibi öznel değerlendirmelerine yer verilmiştir.

5. 1. Geleceğe Yönelik Beklenti

Bireylerin aile içinde hissettikleri ve kişisel değerlendirmelerine göre önem atfettikleri sorunlar, onların geleceğe ilişkin umut ve beklentilerini belirlemesi açısından önemlidir. Hanelerin en önemli sorun olarak neleri gördükleri Tablo 36'da verilmiştir.

Bölge'de 1993 yılı verilerine bakıldığında en başta gelen sorunun işsizlik (% 28,9) olduğu görülmektedir. Temel sorunu yalnızca işsizlik olarak gösteren hane reisleri işgücü piyasasının daha az gelişmiş olduğu Nizip (% 45.5) ve Siverek'te (% 41,4) çok yüksek boyutlara ulaşmaktadır. Bu merkezlerde işsizlik göçmen halkın en büyük sorunudur. Halen iş tutanların iş güvencesine sahip olmaması ve geçmişte sık sık yaşadıkları işsizlik deneyimleri bu konuda duyarlılığı artıran başlıca etkenlerdir. Onu daha az oranlarda geçim sıkıntısı (%7.2), çalışma koşullarındaki olumsuzluklar ve konut sorunu izlemektedir. Görüldüğü gibi salt ekonomik nitelikli ve ailenin geçimini doğrudan ilgilendiren sorunlar tüm diğerlerini geride bırakmaktadır (Akşit vd.1993:172). Ana sorunlar dışında değinilen

konular: kent yaşamına alışamama, kentlerin kendilerine karşı gösterdiği olumsuz tavırlar, aile sorunları, sağlık sorunları, çocukların eğitiminde karşılaşılan güçlükler, kentsel alt yapı sorunları, huzursuzluk, toplumsal ve siyasi sorunlar olarak sıralanabilir. Bunlar arasında tek başına olmasa da kent yaşamına alışamama (%5.2), diğer kentlilerin davranışındaki olumsuzluklar ve ailevi sorunlar, biraz daha sık olarak dile getirilmektedir. Alt yapı ve sağlık bunu izlemektedir. Toplumsal ve siyasal sorunların üzerinde duranlar ise yalnızca birkaç kişidir. Toplumsal Değişme araştırmasında ise evren genelinde işsizlik ve topraksızlık yarıya yakın bir oranla (%42.7'yle) büyük bir öncelik almaktadır (Sencer vd. 1992:553). Bu sorunu % 20.7'yle Bölge'nin son yıllarda yaşadığı olağanüstü koşullara bağlı olarak uygulanan olağanüstü rejimin yol açtığı demokrasi ve özgürlük sorunu izlemektedir. Hanehalkı reislerine göre, Bölge'nin önemli sorunları arasında üçüncü sırada yer alanı, ikincisine bağlı olarak güvenliktir. Yörede uzun süredir yaşanan terörden kaynaklanan güvenlik sorunu, hanehalkı reislerinin %14.0'ü tarafından en önemli sorun olarak ifade edilmiştir (Sencer vd. 1992:553).

Tablo 36: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reislerine Göre, Hane Halkının En Önemli Sorununun Ne Olduğu

Sorunlar	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1204)**
Parasızlık	S	325	297	206	828
	%	65,0	68,3	76,6	68,8
Aile İçi Geçimsizlik	S	9	5	3	17
	%	1,8	1,1	1,1	1,4
Akrabalar Arası Geçimsizlik	S	7	5	-	12
	%	1,4	1,1	-	1,0
Konu Komşu İle Geçimsizlik	S	3	1	1	5
	%	0,6	0,2	0,4	0,4
Hiç Bir Sorunumuz Yok	S	130	106	54	290
	%	26,0	24,4	20,1	24,1
Başka	S	26	21	5	52
	%	5,2	4,8	1,9	4,3
TOPLAM	**S**	**500**	**435**	**269**	**1204**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P>0.05 ***26 Bilinmiyor**

Hane reisleri, hanelerinin en önemli sorunu olarak ilk sırada ve en yüksek oranla "parasızlığı" göstermişlerdir. "Parasızlık", aynı zamanda işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi sorunları da kapsamaktadır. Bunu daha sonra sırasıyla "hiçbir sorunu olmadığını" belirtenler ile "aile içi geçimsizlik" ve "akrabalar arası geçimsizlik" sorunları olduğunu belirtenler izlemektedir. En düşük oranı ise "konu komşu ile geçimsizlik" sorunu yaşadığını belirtenler oluşturmaktadır (Tablo 36). Dolayısıyla bireylerin umut ve beklenti düzeylerinin daha çok para ve geçim gibi maddi öğelere bağlı olarak şekillendiği söylenebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hanelerin en önemli sorunu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. "Parasızlığın" en önemli sorunları olduğunu belirten hane reislerinin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık, hanelerinin "hiç bir sorunu olmadığını" belirten hane reislerinin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Düşük oranlarda da olsa, "aile içi", "akrabalar arası" ve "komşular arası" geçimsizliğin ise B.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerden daha fazla görüldüğü söylenebilir (Tablo 36).

Sonuç olarak, her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en önemli sorunun parasızlık olduğu; söz konusu sorunun iller arasında Ü.D.G.İ.'de B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'e göre daha yoğun olarak yaşanmaktadır.

Bireylerin yaşadıkları çevre ve bölgenin dışında, diğer coğrafi mekanların (ülke ve dünya çerçevesinde) ne kadar farkında olduklarını göstermesi açısından kendilerini en çok nereye ait hissettikleri önemli bir göstergedir. İller genelinde en yüksek oranı kendilerini "yaşadığı köy ya da şehrin" bir parçası olarak görenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra ikinci sırada "Türkiye'ye", üçüncü sırada ise "yaşadığı bölgeye" ait hissedenler izlemektedir. Kendilerini "dünyanın" ya da "Avrupa'nın" bir parçası oalrak görebilenlerin oranı ise son derece düşüktür (Bkz. EK Tablo-45).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile en çok nereye ait hissedildiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları kendisini "yaşadığı köy ya da şehrin" bir parçası olarak görenler oluşturmakla birlikte, iller arasında diğer illere göre, kendisini "yaşadığı köy ya da şehre" ait hissedenlerin oranının en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. İllerin

gelişmişlik düzeyine göre de yine ikinci sırada kendini "Türkiye'ye ait hissedenler yer almaktadır. Ancak, "Türkiye'ye" ait hissettiğini belirtenlerin oranı İ.D.G.İ.'de en yüksek; Ü.D.G.İ.'de ise en düşüktür. Son olarak "yaşadığı bölgeye" ait hissettiğini belirtenlerin oranının en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir (Bkz. EK Tablo-45). Dolayısıyla Ü.D.G.İ.'de yaşayanların, öncelikle İ.D.G.İ.'e, daha sonra da B.D.G.İ.'e göre aidiyetlerini daha fazla yaşadıkları coğrafi mekan ile sınırlandırarak belirledikleri söylenebilir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de yine en yüksek oranları "yaşanılan köy ya da şehrin" parçası olarak hissetmek oluşturmaktadır. Ancak kadınların kendilerini, hane reisleri ve gençlere göre, daha fazla "yaşadıkları köy ya da şehirle" özdeşleştirdikleri görülmektedir. Bunun dışında B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de gençlerin, kadınlara ve hane reislerine göre; İ.D.G.İ.'de hane reislerinin, kadınlara ve gençlere göre kendilerini daha fazla "yaşadıkları bölgeye" ait hissettikleri söylenebilir. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de kendisini "Türkiye'nin" bir parçası olarak gören hane reislerinin oranı, kadınlara ve gençlere göre daha yüksek iken, Ü.D.G.İ.'de bu oran hane reislerinde çok fazla düşmekte ve gençlerde yükselmektedir. Dolayısıyla, Ü.D.G.İ.'de diğer illere göre daha düşük oranda da olsa, kendisini "Türkiye'nin" bir parçası olarak hisseden gençlerin oranının, hane reisi ve kadınlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir (Bkz. EK Tablo-45).

İllerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak hane reisi, kadın ve genç kategorilerine bakıldığında, oranlar değişmekle birlikte aslında kendilerini ait hissettikleri yer sıralamasının her üç kategori için de aynı olduğu, değişmediği görülmektedir. Şöyle ki, hane reisi, kadın ve gençler oransal olarak ilk sırada kendilerini "yaşadıkları köy ya da şehre", ikinci sırada "Türkiye'ye", üçüncü sırada da "yaşadıkları bölgeye" ait hissettiklerini belirtmişlerdir. Ancak, kadınlarda "yaşadığı köy ya da şehre", gençlerde "yaşadığı bölgeye", hane reislerinde ise "Türkiye'ye" ait hissettiğini belirtenlerin oranı diğerlerinden daha yüksektir.

İnsanların yaşadıkları ve yaşamadıkları mekana ilişkin farkındalıkları ise bir ölçüde kitle iletişim araçlarını takip etme düzeyleriyle yakından ilişkilidir. 1993 verilerine göre başta GAP olmak üzere edinilen bilgilerin asıl kaynağını, radyo/TV oluşturmaktadır. GAP'a ilişkin bilgileri radyo TVden edinenlerin oranı %72'dir. Görüşülen hanelerin %6.5'i aynı bilgileri köylüsünden/arkadaşından; % 2'si gazetelerden; % 1.7'si ise yetkililerden

edindiğini belirtmiştir (Akşit vd. 1993:84). Bugün için ise iller genelinde esas olarak bölgeye yayın yapan TRT-GAP'ı "ara sıra" izlediklerini belirtenlerin oranı en yüksektir. Sürekli olarak TRT-GAP'ı izlediğini belirtenlerin oranı ise en düşüktür. TRT'nin diğer kanallarının izlenme oranı ise TRT-GAP'a nazaran daha yüksektir. Ancak sürekli olarak izlenilen kanalların TRT dışındaki özel kanallar (başta ATV, Show TV, Star, STV vb.)'dır. Yerel kanallar ise ulusal kanallar kadar sıklıkla izlenmemektedir. Şöyle ki, yerel kanalları "hiçbir zaman" izlemediğini belirtenlerin oranı, ulusal kanalların izlenme oranına göre oldukça yüksektir. Yerel kanalların "herzaman izlenme oranı ise, TRT kanallarına göre daha yüksek olmakla birlikte, TRT dışındaki ulusal kanallara göre de daha düşüktür (Bkz. EK Tablo-46). Televizyon kanallarının izlenme sıklıklarına dair bu veriler, ulusal kanalların bölgeye yönelik yayın yapma politikalarının önemini açık biçimde ortaya koymaktadır. EK Tablo-46'da yer almamakla birlikte uluslar arası (Roj TV, Med TV, Mezapotamya TV, Kürtsad, Discovery, National Geographic vb.) kanalların izlenme oranının da yine düşük olduğu görülmektedir. Uluslar arası kanalları "hiçbir zaman" takip etmediğini belirtenlerin oranı (%77.8) en yüksek iken; "her zaman" izlediğini belirtenlerin oranı (%9.4) da en düşüktür ve TRT'nin diğer kanallarını izlediğini belirtenlerin oranına yaklaşmaktadır. "Ara sıra" izleyenlerin oranı ise %12.9'dur. Daha somut olarak görülmesi açısından "her zaman" izlenen kanallar oransal olarak sıralanacak olunursa: Birinci sırada TRT'nin dışındaki ulusal kanallar (başlıcaları ATV %29.9, tüm ulusal kanalları izlediğini belirtenler %26.9, Show TV %16.9, Kanal D %7.4, Kanal7 %5.7, Star %4.2; STV %4.1, NTV %1.9); ikinci sırada yerel kanallar, üçüncü sırada TRT'nin diğer kanalları (TRT 1, TRT 2, TRT 3 gibi); dördüncü sırada uluslar arası kanallar; beşinci ve son sırada da TRT GAP gelmektedir. "Ara sıra" izlenen kanallarda ise birinci sırada TRT'nin diğer kanalları; ikinci sırada TRT GAP; üçüncü sırada TRT dışındaki ulusal kanallar; dördüncü sırada yerel kanallar; beşinci sırada da uluslar arası kanallar bulunmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile yerel, ulusal ve uluslararası televizyon kanallarının izlenme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Düşük oranlarda da olsa "her zaman izlediğini" belirtenlerden TRT GAP'ı izleyenlerin oranı İ.D.G.İ.'de; TRT'nin diğer kanallarını, diğer ulusal kanalları ve yerel uluslar arası kanalları izleyenlerin oranı B.D.G.İ.'de; uluslar arası kanalları izleyenlerin oranı ise Ü.D.G.İ.'de, diğer illere göre daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-46).

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri için ise, TRT GAP'ı, TRT'nin diğer kanallarını ve uluslar arası kanalları hane reislerinin; diğer ulusal kanalları gençlerin; yerel kanalları da kadınların, daha fazla izledikleri verilerden hareketle söylenebilir.

Özellikle gençlerin geleceğe ilişkin beklenti ve umut düzeyleri sosyo-psikolojik yapıyı göstermesi bakımından önemlidir. Türkiye, GAP ve yaşanılan yerleşim yeri (köy/kent) itibariyle gençlerin 10 yıl sonraki beklenti düzeylerine bakılacak olunursa; 10 yıl sonra "çok daha iyi bir Türkiye bekleyen" gençlerin oranı %26.7, "aynı sorunların sürdüğü bir Türkiye bekleyenlerin" oranı %9.1 ve "çok daha kötü bir Türkiye bekleyenlerin" oranı da %3.8'dir. Dolayısıyla ülkenin geleceği ile ilgili olumlu düşünen ve beklenti düzeyi yüksek olanlar, oransal olarak toplam gençlerin ¼'ü kadardır.

Gençlerin, bölgelerinde yürütülen GAP'ın 10 yıl sonraki durumuna ilişkin beklenti düzeyleri Türkiye'ye göre daha düşük olduğu söylenebilir. Şöyle ki "çok daha iyi bir GAP beklediğini" belirten gençlerin oranı %18.5, "aynı sorunların sürdüğü bir GAP bekleyenlerin" oranı %9.3, "çok daha kötü bir GAP bekleyenlerin" oranı da %4.5'dir.

Gençlerin yaşadıkları yerleşim yeri olan köyün/kentin 10 yıl sonrasında daha iyi olacağına dair beklenti düzeylerinin ise GAP'a göre biraz daha yüksek olduğu söylenebilir. "Çok daha iyi bir köy/kent beklediğini" belirten gençlerin oranı %20.7, "aynı sorunların sürdüğü bir köy/kent bekleyenlerin" oranı %9.2, "çok daha kötü bir köy/kent bekleyenlerin" oranı ise %6'dır. "Fikri olmadığını" belirtenlerin oranı ise Türkiye %2.4, GAP için %3.3, yaşanılan köy/kent için ise %2.5'tir. Dolayısıyla, ülke, bölge ve yaşanılan yerleşim yeri itibariyle düşünüldüğünde en fazla olumlu beklentinin ülke düzeyinde; en az olumlu beklentinin de GAP düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin Türkiye, GAP ve yaşadıkları köy/kente ilişkin beklenti düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ülkenin, 10 yıl sonra bugünkü durumdan çok daha iyi noktada olacağını düşünen gençlerin oranının en yüksek (%36.1) olduğu iller İ.D.G.İ.; en düşük (%9.5) olduğu iller de Ü.D.G.İ.'dir. Benzer şekilde "çok daha iyi bir GAP beklediğini" belirten gençlerin oranı da İ.D.G.İ.'de en yüksek (%%27.1), Ü.D.G.İ.'de de en düşük (%11.3)'tür. B.D.G.İ.'de de bu oran %15'tir. Yine "çok daha iyi bir köy/kent beklentisinde" olanların oranı İ.D.G.İ.'de en yüksek (%30), Ü.D.G.İ.'de ise en düşük (%12.4)'tür.

B.D.G.İ.'de ise, yaşadığı yerin gelecekte çok daha iyi olacağını düşünen gençlerin oranının %15 ile, "çok daha iyi bir GAP beklentisinde" olan B.D.G.İ.'deki gençlerin oranına eşit olduğu anlaşılmaktadır

İller arasında İ.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin öncelikle Ü.D.G.İ.'de daha sonra da B.D.G.İ.'de yaşayanlara göre Türkiye, GAP ve yaşadıkları köy/kentin geleceğinin bugünkünden çok daha iyi olacağına ilişkin beklenti/umut düzeyinin çok daha yüksek olduğu; bunda da, özellikle yaşanılan yer açısından, GAP kapsamında uygulanan projelerin İ.D.G.İ.'de daha ağırlıkta olmasının, gelirde ve tarımsal verimde artışa yol açmasının etkisi olduğu düşünülebilir (Bkz. EK Tablo-13, EK Tablo-14, EK Tablo-16).

Tablo 37: Gençlere Göre Hayatta Başarılı Olmayı Sağlayan En Önemli Şeyin Ne Olduğu

Başarlı Olmayu Sağlayan Şeyler	*Sayı /%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1228)**
Eğitim ve Bilgi Sahibi Olma	S	234	198	97	529
	%	45,7	44,7	35,5	43,1
Zeka	S	44	45	6	95
	%	8,6	10,2	2,2	7,7
Çalışmak, Çalışma Azmi	S	147	159	132	438
	%	28,7	35,9	48,4	35,7
Aile, Yakın Çevre, Eş ya da Sevgili	S	20	7	7	34
	%	3,9	1,6	2,6	2,8
Maddi Varlık, Zenginlik	S	21	17	25	63
	%	4,1	3,8	9,2	5,1
Ait Olduğu Toplumsal Grup	S	2	2	2	6
	%	0,4	0,5	0,7	0,5
Siyasetçilerle-Bürokratlarla İyi Geçinmek	S	-	-	1	1
	%	-	-	0,4	0,1
Başka	S	44	15	3	62
	%	8,6	3,4	1,1	5,0
TOPLAM	**S**	**512**	**443**	**273**	**1228**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 ***2 Bilinmiyor**

İller genelinde gençler hayatta başarılı olabilmenin yolunu iki temel noktada görmektedirler: "Eğitim ve bilgi sahibi olmak" ile "çalışmak ve çalışma azmi". Hayatta başarılı olmayı sağlayacak en önemli şeyler olarak "zeka", "maddi varlık, zenginlik", "aile, yakın çevre, eş ya da sevgili", "ait olunan toplumsal grup" ve "siyasetçilerle-bürokratlarla iyi geçinmek" gibi ölçütler son sıralarda yer almaktadır (Tablo 37). "Başka" seçeneği kapsamında ise, "özgüven" (%1.3), "sağlık" (%0.6), "huzur" (%0.5), "inanmak" (%0.3), "maneviyat" (%0.3) vb. sıralanmaktadır. Özellikle 1980 sonrası bir taraftan küreselleşme, diğer taraftan neo-liberal politikaların gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan kısa yolda hayata tutunabilmek, kolaycılık, rüşvet, mafya tipi örgütlenmeler, rant vb. olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir ortamda, en azından 'olması gereken' itibariyle gençlerin başarıyı eğitim/bilgi ve çalışmaya bağlamaları ilgi çekici bir sonuçtur.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlere göre hayatta başarılı olmayı sağlayacak en önemli şeyler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hayatta başarılı olmayı sağlayan şey olarak "eğitim ve bilgi sahibi" olmayı gören gençlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "çalışmak ve çalışma azmini" başarılı olmanın en önemli ölçütü olarak gören gençlerin oranı ise, tam tersine, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük oran da B.D.G.İ.'dedir. Ayrıca, "siyasetçilerle-bürokratlarla iyi geçinmek" gibi ölçütleri başarılı olmak için gerekli gören genç B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de bulunmamaktadır (Tablo 37). Dolayısıyla B.D.G.İ.'de yaşayan gençler için eğitim, Ü.D.G.İ.'de yaşayan gençler için ise "çalışmak ve azimli olmak" başarıda daha önemlidir. İ.D.G.İ.'deki gençler için ise "zeka" hayatta başarılı olmada, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan gençlere göre daha önemli görülmektedir.

Tablo 38: İllerin Gelişmişlik düzeyine Göre Gençlerin Kendilerini, Diğer Bölgelerde Yaşayan Gençlerle Eşit Hissetme Derecesi

Eşit Hissetme Derecesi	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1228)**
Çok Eşit Hissediyorum	S	66	39	7	112
	%	12,9	8,8	2,6	9,1
Oldukça Eşit Hissediyorum	S	64	60	36	160
	%	12,5	13,6	13,2	13,0
Orta Derecede Eşit Hissediyorum	S	133	90	38	261
	%	25,9	20,4	13,9	21,3
Biraz Eşit Hissediyorum	S	90	91	97	278
	%	17,5	20,6	35,5	22,6
Hiç Eşit Hissetmiyorum	S	160	162	95	417
	%	31,2	36,7	34,8	34,0
TOPLAM	**S**	**513**	**442**	**273**	**1228**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***2 Bilinmiyor**

Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının gençler tarafından algılanışı da, siyasi yapıdan kültürel yapıya hatta güvenlik sorununa kadar pek çok konuyu yakından ilgilendiren önemli bir noktadır. Bu anlamda gençler iller genelinde en yüksek oranda "hiç eşit hissetmediğini" belirtmiştir. Bunu daha sonra sırasıyla, "biraz eşit hissedenler", "orta derecede eşit hissedenler" ve "oldukça eşit hissedenler" izlemektedir. En düşük oranı, kendilerini diğer bölgelerde yaşayan gençlerle "çok eşit hissettiğini" belirten gençlerin oluşturması ise oldukça anlamlıdır (Tablo 38). Ayrıca, "hiç eşit hissetmediğini" belirten gençlerin oranına "biraz eşit hissedenlerin" oranı eklendiğinde, aslında bölgeler arasındaki eşitsizlikten rahatsızlık duyan gençlerin oranı %56,6'ya ulaşmaktadır. Başka bir deyişle, gençlerin yarıdan biraz fazlası diğer bölgelerdeki gençlerle kendilerinin eşit olmadıklarını düşünmektedirler.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile, gençlerin kendilerini diğer bölgelerde yaşayan gençlerle eşit hissetme derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. "Çok eşit" ve "orta derecede eşit" hissettiğini belirten gençlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük oran Ü.D.G.İ.de; en yüksek oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. "Biraz eşit hissettiğini" belirten gençlerin oranı ise, tam tersine illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise "oldukça eşit hissedenler" ile "hiç eşit hissetmeyenlerin oranı diğer ilere göre daha yüksektir (Tablo 38).

Cinsiyet açısından bakıldığında veriler daha da anlam kazanmaktadır. Şöyle ki, kendilerini diğer bölgelerdeki gençlerle karşılaştıran erkeklerden, "çok eşit" (%12.1), "oldukça eşit" (%14.6), "orta derecede eşit" (%22.6) ve "biraz eşit" (%23.4) hissedenlerin oranı kızlara göre daha yüksektir. Kızlarda ise "hiç eşit hissetmediğini" belirtenlerin oranı (%39.2) erkeklere (%27.3) göre daha yüksektir.

GAP Bölgesi'nde yaşayan gençlerin yarısından fazlasının kendilerini, diğer bölgelerde yaşayan gençlerle eşit hissetmediği; illerin gelişmişlik düzeyine göre ise gençlerin "eşit hissetme" derecelerinin değiştiği ve buna göre B.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin daha çok "orta derecede eşit", Ü.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin "biraz eşit" hissettikleri; İ.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin de daha çok "eşit hissetmedikleri"; kızların ise erkeklere göre eşitlik olmadığını daha fazla düşündükleri sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 39: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Hayatlarından Memnuniyet Derecesi

Memnuniyet Derecesi	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1227)**
Çok Memnunum	S	157	126	10	293
	%	30,7	28,4	3,7	23,9
Oldukça Memnunum	S	165	138	89	392
	%	32,2	31,2	32,7	31,9
Ne Memnunum Ne Memnum Değil	S	105	102	83	290
	%	20,5	23,0	30,5	23,6
Pek Memnum Değilim	S	51	56	72	179
	%	10,0	12,6	26,5	14,6
Hiç Memnum Değilim	S	34	21	18	73
	%	6,6	4,7	6,6	5,9
TOPLAM	**S**	**512**	**443**	**272**	**1227**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***3 Bilinmiyor**

Bölgeler arası eşitsizliği dile getirmelerine rağmen, gençlerin hayatlarından memnuniyet düzeylerinin çok fazla düşük olmadığı Tablo 39'dan anlaşılmaktadır. Şöyle ki, "çok memnun" ve "oldukça memnun" olanlar çerçevesinde hayatlarından memnuniyet duyanların toplam oranı %55,8'dir. Daha da önemlisi bu oran, bölgesel eşitsizlikten rahatsızlığını dile getiren gençlerin oranına (%0.8'lik farkla), neredeyse eşittir (Tablo 38, Tablo 39). "Hiç memnun olmadığını" belirten gençler ise en düşük oranı oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin hayatlarından memnuniyet derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hayatlarından "çok memnun" olan gençlerin oranı B.D.G.İ.'de en yüksektir ve illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe de "çok memnun" olanların oranı azalmaktadır. "Oldukça memnun" olduğunu belirten gençlerin oranı ise her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de bir birine çok yakındır. Ancak, Ü.D.G.İ.'de kısmen biraz daha yüksektir."Pek memnun olmayanlar" ile "ne memnunun ne de memnun değilim" şeklinde belirten gençlerin oranı ise

illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İlginç olan bir veri de, "hiç memnun olmayanların" oranı çok düşük oranda da olsa, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de birbirine eşittir (Tablo 39).

Cinsiyet açısından ise, kızlarda (%31) da erkeklerde (%33.1) de en yüksek oranları hayatlarından "oldukça memnun" olanlar oluşturmaktadır. En düşük oranlar ise (kızlarda %5.6, erkeklerde %6.4 ile) "hiç memnun olmadığını" belirtenlerde görülmektedir. Ancak, gençlerin kendilerini diğer bölgelerde yaşayan gençlerle eşit hissetme derecesinde olduğu gibi (Tablo 38), yaşamdan memnuniyet derecesinde de erkeklerden, "çok" (%25.6), "oldukça" (%33.1) memnun olduğunu belirtenler ile "pek memnun olmayanların" (%14.8) oranı, kızlara göre kısmen daha yüksektir. Buna karşılık kızlarda ise sadece "ne memnun ne memnun değilim" (%26.3) şeklinde ifade edenlerin oranı, erkeklere (%20.2) göre daha yüksek orandadır.

Gençler, kendilerinin diğer bölgelerde yaşayan gençlerle eşit olduklarına çok fazla inanmamakla birlikte yine de yaşamlarından memnun oldukları aanlaşılmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyine ve cinsiyete göre ise memnuniyet derecesi kısmen değişmektedir. B.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de yaşayan gençlere göre hayatlarından çok daha memnun oldukları; erkeklerin ise kızlara göre hayatlarından kısmen daha fazla memnun oldukları söylenebilir.

Gençlerin hayatta uğruna en çok mücadele edecekleri şeyler arasında ise ilk sırada "daha iyi bir yaşam (kendi ve ülkesi için) mücadelesi" (%24.3) gelmektedir. İkinci sırada "aile, çocuklar ve gelecek nesiller için" (%22), üçüncü sırada "özgürlük, eşitlik ve barış için", dördüncü sırada "eğitim-başarı-meslek ve kariyer için" (%18.3) mücadele gelmektedir. Uğrunda mücadele edilecek şeyler arasında "para" (%1.1) ise en son sırada yer almaktadır. Bunların dışında diğer mücadele edecekleri alanlar arasında sırasıyla "dinsel inanç ve değerler" (%3.5), "şeref" (%2.5), "idealler" (%2), "sevdiği kadın/erkek" (%1.3) ve "onur" (%0.7) bulunmaktadır. "Başka" seçeneği kapsamında da "mutluluk" (%0.9), "sağlık" (%0.8), aynı oranda olmak üzere "yaşamak" (%0.7) ve "kendi ayakları üzerinde durabilmek" vb. için mücadele edilebileceği sıralanmıştır. Dolayısıyla, kendisi/ülkesi için daha iyi bir yaşam ile aile-çocuklar-gelecek nesiller ve eğitim-başarı-meslek-kariyer için en çok mücadele edeceğini belirten gençler değerlendirildiğinde, kısmen bireysel yaşam alanına ilişkin değerler öncelikli mücadele alanı

olarak ifade edilmiştir. Oysa evrensel değer atfedilecek olan özgürlük-eşitlik-barış, din, şeref, idealler, onur gibi şeylerin listenin daha alt sıralarında yer alması, gençlerin hem bireysel hem de dünyevi değerlere daha fazla yöneldiklerini göstermesi açısından önemlidir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin hayatta en çok mücadele edecekleri şeyler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hayatta en çok "kendisi/ülkesi açısından daha iyi bir yaşam için" mücadele edeceğini belirten gençlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana (%38) Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%18.9) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran %22.2'dir. Benzer şekilde, en çok "özgürlük, eşitlik ve barış için" mücadele edeceğini belirten gençlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oran (%25.5) Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%13.1) oran B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de de söz konusu oran da %23.5'tir. Buna karşılık, "aile, çocuklar ve gelecek nesiller için" mücadele edeceğini belirten gençlerin oranı, tam tersine illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%11.4) oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%25.9) oran ise B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de ise bu oran %24 ile B.D.G.İ.'deki orana (%1.9'luk farkla) oldukça yakındır. "Eğitim-başarı-meslek-kariyer için" mücadele eden gençlerin oranı ise B.D.G.İ.'de (%24), İ.D.G.İ.'e (%11.8) ve Ü.D.G.İ.'e (%18.1) göre daha yüksektir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre B.D.G.İ.'de yaşayan gençlerde "aile, çocuk ve gelecek nesiller" ile "eğitim-başarı-meslek-kariyer" için mücadelenin; İ.D.G.İ.'de yaşayan gençler ise "özgürlük, eşitlik ve barış" ile "kendisi/ülkesi açısından iyi bir yaşam" için mücadelenin daha önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

İllere göre farklılaştığı gibi, cinsiyete göre de hayatta en çok mücadele edileceği belirtilen alanların farklılaştığı söylenebilir. Şöyle ki, erkeklerde "özgürlük, eşitlik ve barış" (%21.6) ile "eğitim-başarı-meslek-kariyer" (%21.2) için en çok mücadele edeceğini belirtenlerin oranı kızlara göre daha yüksektir. Kızlarda ise "aile, çocuklar ve gelecek nesiller" (%24.9) ile "kendinin/ülkesinin geleceği açısından daha iyi bir yaşam" için en çok mücadele edeceğini belirtenlerin oranı erkeklere göre daha yüksektir. Kızlarda daha çok sosyalizasyon sonucu cinsiyet rollerini de içeren sosyal, erkeklerde ise daha çok evrensel değerler hayatta en çok mücadele edilecek alanlardır.

Tablo 40: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençler İçin Bireysel Özgürlüğün Mü, Can ve Mal Güvenliğinin Mi Daha Önemli Olduğu?

Hangisinin Önemli Olduğu	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1228)**
İkisi de Önemli	S	172	132	209	513
	%	33,6	29,8	76,6	41,8
Can ve Mal Güvenliği Daha Önemli	S	192	174	13	379
	%	37,5	39,3	4,8	30,9
Bireysel Özgürlük Daha Önemli	S	145	137	50	332
	%	28,3	30,9	18,3	27,0
Fikrim Yok	S	3	-	1	4
	%	0,6	-	0,4	0,3
TOPLAM	**S**	**512**	**443**	**273**	**1228**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***2 Bilinmiyor**

Gençlerin hayatta uğruna en çok mücadele edecekleri şeylere ilişkin verileri desteklemesi açısından gençler için "bireysel özgürlük-can /mal güvenliği arasındaki tercih de oldukça anlamlıdır. Gençler, en yüksek oranda "her ikisinin de" eş düzeyde önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bunu daha sonra "can ve mal güvenliğinin daha önemli olduğunu" ve "bireysel özgürlüğün daha önemli olduğunu" belirtenler izlemektedir. Bu konuda "fikri olmadığını" belirtenler ise en düşük oranı oluşturmaktadır (Tablo 40).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile *"gençler için bireysel özgürlüğün mü can ve mal güvenliğinin mi daha önemli?"* olduğu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında "ikisinin de" aynı düzeyde önemli olduğunu belirten gençlerin oranı Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre çok daha yüksektir. Bununla birlikte, diyalektik olarak bütüncü bir yaklaşımla hem "can ve mal güvenliği" hem de "bireysel özgürlük" İ.D.G.İ.'de yaşayan gençler için, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan gençler göre daha önemlidir. İller kendi içinde değerlendirilecek olunursa B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "can/mal güvenliğinin";

Ü.D.G.İ.'de ise "her ikisinin de" en yüksek oranda olduğu görülmektedir (Tablo 40). Ayrıca erkeklerden "her ikisinin de" önemli olduğunu düşünenlerin oranı %46.1'dir. Kadınlarda da "mal ve can güvenliğinin" (%%33.3) ve "bireysel özgürlüğün" (%27.7) daha önemli olduğunu belirtenlerin oranı erkeklere göre kısmen daha yüksektir

Sonuç olarak, gençlerin "bireysel özgürlük ve can/mal güvenliğini" birarada önemsedikleri, illerin gelişmişlik düzeyine göre de tercihlerin kısmen de olsa farklılaştığı, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de "can/mal güvenliğinin daha önemli", Ü.D.G.İ.'de ise "ikisinin de önemli" olduğu görülmektedir. Erkeklerde ise kadınlara göre "bireysel özgürlük ve can/mal güvenliğini" birarada daha fazla önemli olduğu belirtilmiştir.

Özgürlük konusundan hareketle gençlerin kendilerini ne kadar özgür hissedebildikleri de ilginç bazı sonuçlar ortaya koymaktadır. İller genelinde en yüksek oranı kendilerini "biraz özgür" hissettiğini belirten gençler oluşturmaktadır. Bu da oldukça anlamlıdır. Bunu daha sonra "oldukça özgür" ve "çok özgür" hissettiğini belirtenler izlemektedir. En düşük oranı da "hiç özgür olmadığını" belirten gençler oluşturmakla birlikte bu oran "çok özgür hissettiğini" belirten gençlerin oranı da (%1.6'lık farkla) oldukça yakındır (Tablo 41).

Tablo 41: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Kendilerini Ne Derecede Özgür Hissettikleri

Ne Derecede Özgür Hissedildiği	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1223)**
Çok Özgür	S	72	56	15	143
	%	14,0	12,7	5,6	11,7
Oldukça Özgür	S	164	138	54	356
	%	32,0	31,3	20,1	29,1
Biraz Özgür	S	221	214	166	601
	%	43,1	48,5	61,7	49,1
Hiç Özgür Değil	S	56	33	34	123
	%	10,9	7,5	12,6	10,1
TOPLAM	**S**	**513**	**441**	**269**	**1223**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***7 Bilinmiyor**

Dolayısıyla bölgede gençlerin kendilerini kısmen özgür hissettikleri ya da sınırlı bir özgürlük hissi içinde olduğu söylenebilir. Ancak, kendilerini özgürlük konusunda böylesine sıkıntılı hisseden gençlerin neden can/mal güvenliğini, bireysel özgürlükten daha fazla ifade ettikleri sorgulandığında Bölge'ye özgü güvenlik sorunları mutlaka analize dahil edilmek zorundadır.Çünkü bireysel isteklerin gerçekleşmesi ile somut koşullar arasında birebir ilişki söz konusudur ve gençlerin Bölge'deki bu durumun farkında oldukları, bir anlamda erken olgunlaştıkları dahi düşünülebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin kendilerini *"ne derecede özgür hissettikleri?"* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. "Çok özgür" ve "oldukça özgür" hissettiğini belirten gençlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "biraz özgür" hissettiğini belirtenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. "Hiç özgür olmadığını" düşünenlerin oranı da Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre kısmen daha yüksektir (Tablo 41). Dolayısıyla B.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin kendilerini İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'deki gençlere göre kısmen daha özgür hissettikleri söylenebilir.

Cinsiyet açısından ise erkeklerden kendisini "çok özgür" ve "oldukça özgür" hissettiğini belirtenlerin oranı kızlara göre daha yüksek iken, kızlarda da "biraz özgür" hissedenler ile "hiç özgür hissetmediğini" belirtenlerin oranı erkeklere göre daha yüksektir. Bölgede erkeklerin genç kızlara göre kendilerini kısmen daha özgür hissettikleri söylenebilir. Özgürlük algısında cinsiyet kadar yaş da önemli bir değişkendir. Ancak cinsiyet ile gençlerin kendilerini ne derecede özgür hissettikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, yaş için böyle bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak yine de, "20-25 yaş" arası gençlerin "14-19 yaş" arası gençlere göre kendilerini "çok özgür" (%14.9) ve "oldukça özgür" (%31.1) hissetme oranları daha yüksektir. Buna karşılık, "14-19 yaş" arası gençlerden de kendisini "biraz özgür" (%51) hissedenler ile "hiç özgür hissetmeyenlerin" (%10.5) oranı, "20-25 yaş" arası gençlere göre daha yüksektir. Gençlerin yaşı ilerledikçe özgürlük algılarının da kısmen değiştiği, başka bir deyişle yaşla birlikte kendilerini daha özgür hissettikleri söylenebilir.

Tablo 42: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Gençlerin Türkiye Yerine Gelişmiş Bir Yabancı Bir Ülkede Çalışmayı/Yerleşmeyi Tercih Etme Durumu

Tercih Durumu	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1229)**
Evet	S	219	164	95	478
	%	42,7	37,0	34,8	38,9
Hayır	S	277	271	176	724
	%	54,0	61,2	64,5	58,9
Bilmiyorum	S	17	8	2	27
	%	3,3	1,8	0,7	2,2
TOPLAM	**S**	**513**	**443**	**273**	**1229**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***1 Bilinmiyor**

GAP Bölgesi'nde yaşayan gençlerin kendilerini kısmen özgür hissetmelerine, başka bir deyişe çok fazla özgür hissetmemelerine rağmen (Tablo 41), gençlere *"Türkiye yerine gelişmiş bir yabancı ülkede çalışmayı ve yerleşmeyi tercih eder misiniz?* şeklinde sorulduğunda ise en yüksek oranda "hayır" yanıtını vermişlerdir. Gençlerin yarısından fazlası Türkiye'de çalışmayı/yaşamayı tercih edeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Türkiye yerine yabancı bir ülkede çalışmayı /yerleşmeyi tercih edeceğini ifade edenlerin azımsanmayacak bir oranda olduğu da belirtilmelidir (Tablo 42).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin *"Türkiye yerine gelişmiş bir yabancı ülkede çalışmayı/yerleşmeyi tercih etme"* durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gençlerden, gelişmiş bir yabancı ülkede çalışmayı/yerleşmeyi tercih edeceğini belirtenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalırken, tercih etmeyeceğini belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır (Tablo 42). Ayrıca, gelişmiş bir yabancı ülkede yaşamayı tercih etme durumunun cinsiyete göre de farklılaştığının belirtilmesi yararlı olacaktır. Şöyle ki, Türkiye dışında gelişmiş bir ülkede yaşamayı tercih edeceğini belirten erkeklerin oranı (%43.2), kızlara (%35.6) göre biraz daha yüksektir. Dolayısıyla iller arasında B.D.G.İ.'de yaşayan gençler, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan gençlere göre yabancı bir ülkede

çalışmayı/yerleşmeyi kısmen daha fazla istemektedir. Buna karşılık, Türkiye'den başka bir ülkede çalışmayı/yerleşmeyi istemeyen gençlerin oranı ise Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre çok daha yüksektir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, "biraz özgür" hisseden gençler ile "hiç özgür hissetmediğini" belirten gençlerin oranının da aynı zamanda Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksek olmasıdır (Tablo 41). Dolayısıyla gençler kendilerini yeterince özgür hissetmeseler de, yine de Türkiye'de yaşamak istedikleri, tercihlerini Türkiye'den yana koydukları anlaşılmaktadır.

Türkiye yerine gelişmiş bir ülkede çalışmayı/yerleşmeyi tercih edeceğini belirtenler ise tercih nedenleri olarak ilk sırada "sosyal güvenlik koşullarının daha iyi olmasını" (%47.1), ikinci sırada "daha demokrat ve özgür olunmasını" (%25) ve üçüncü sırada "ücretlerin daha yüksek olmasını" (%18.3) belirtmişlerdir. "Başka" seçeneği kapsamında ise "yaşam standartları daha iyi", "iş olanakları daha iyi", "eğitim daha iyi" olduğu için, "farklı kültürleri tanımak, gezip görmek için", "kendini geliştirmek için", "Türkiye'den sıkıldığı için" vb. gerekçeler sıralanmıştır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile Türkiye yerine gelişmiş bir ülkeyi tercih etme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları "sosyal güvenlik koşulları daha iyi olduğu için" yurt dışını tercih edeceğini belirtenler oluşturmakla birlikte, söz konusu nedenle yurt dışında çalışmayı/yerleşmeyi isteyeceğini belirten gençlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%70.5) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%38) orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Daha demokrat ve özgür olduğu için" yurt dışında çalışmayı tercih edeceğini belirten gençlerin oranı ise İ.D.G.İ.'de (%26.2), B.D.G.İ.'e (%24.9) ve Ü.D.G.İ.'e Göre (%23.2) kısmen daha yüksektir. "Ücretlerin yüksekliğini" gerekçe gösterenler ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%4.2) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%24.9) orana ise B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna ek olarak erkeklerden, "sosyal güvenlik koşullarının daha iyi olmasını" (%50), "ücretlerin daha yüksek olmasını"(%21.8), yurt dışını tercih etme nedenleri arasında belirtenlerin oranı kızlara göre daha yüksek iken, kızlarda "daha demokrat ve özgür olduğu" için yurt dışında çalışmak/yerleşmek istediğini belirtenlerin oranı (%31.5), erkeklere (%17.9) göre daha yüksektir. Kızlara ilişkin bu veriler, aynı zamanda bölgede kızların erkeklere göre kendilerini daha az özgür hissettiklerine ilişkin yorumu da destekler

niteliktedir. Bu verilerden hareketle iller kendi aralarında karşılaştırıldığında Türkiye yerine gelişmiş bir ülkede çalışmak/yerleşmek isteyen gençlerden B.D.G.İ.'de yaşayanlar için "ücretlerin yüksekliği"; İ.D.G.İ.'de yaşayanlar için "daha demokrat ve özgür olunması"; Ü.D.G.İ.'deki Gençler için de "sosyal güvenlik koşullarının daha iyi olması" en önemli tercih nedenidir. Ayrıca erkeklere göre, daha yüksek oranda olmak üzere, kızlar için "daha demokrat ve daha fazla özgürlük olunması" yurt dışının tercih edilmesinin en önemli nedenidir.

Tablo 43: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Gençlerin Türkiye'nin AB'ye Girmesi Konusundaki Düşünceleri

Görüşler	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş iller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş iller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1230)*
Mutlaka Girmeli	S	166	180	103	449
	%	32,4	40,6	37,6	36,5
Girerse İyi Olur	S	154	134	89	377
	%	30,0	30,2	32,5	30,7
Girerse de Olur, Girmese de Olur	S	41	31	31	103
	%	8,0	7,0	11,3	8,4
Girmese Daha İyi Olur	S	34	25	5	64
	%	6,6	5,6	1,8	5,2
Kesinlikle Girmemeli	S	77	31	10	118
	%	15,0	7,0	3,6	9,6
Bilmiyorum	S	41	40	36	117
	%	8,0	9,0	13,1	9,5
Başka	S	-	2	-	2
	%	-	0,5	-	0,2
TOPLAM	**S**	**513**	**443**	**274**	**1230**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05

Son olarak gençlerin Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusundaki görüşlerine bakıldığında ise, iller genelinde gençler en yüksek oranda "mutlaka girmesi" gerektiğini düşünmektedir. Bunu daha sonra "girerse iyi olur" şeklinde belirtenlerle "kesinlikle girmemesi gerektiğini" düşünenler

izlemektedir. En düşük oranı ise "girmemesinin daha iyi olacağını" düşünen gençler oluşturmaktadır (Tablo 43). Dolayısıyla Türkiye yerine gelişmiş bir başka ülkede yaşamayı tercih eden gençlerin, AB üyeliği konusundaki görüşleri birlikte değerlendirildiğinde AB üyeliğinin Türkiye'nin maddi-manevi anlamda gelişmesine çok fazla bir yarar sağlamayacağı türünden bir görüş içinde oldukları sonucu çıkartılabilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusundaki görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları, Türkiye'nin AB'ye "mutlaka girmesi" gerektiğini düşünen gençler oluşturmakla birlikte söz konusu oran İ.D.G.İ.'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre kısmen daha yüksektir. "Girmesinin iyi olacağını" düşünenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kısmen artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Olumsuz düşünen, yani Türkiye'nin AB'ye "girmemesinin daha iyi olacağını" düşünen gençler ile "kesinlikle girmemesi gerektiğini" düşünenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve kısmen en düşük oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oran da B.D.G.İ.'dedir (Tablo 43).

Cinsiyete göre ise AB'ye girilmesine erkeklerin (%70.4), kızlara (%64.7) göre daha fazla olumlu baktıkları söylenebilir. Ayrıca "bilmediğini" belirten kızların oranı (%13.1) erkeklere (%4.9) göre de daha yüksektir.

5. 2. Katılım

Halkın herhangi bir derneğe, kooperatife ya da siyasi partiye üyelik düzeyi, sosyal ve psikolojik boyutuyla katılım açısından önemlidir. EK Tablo-47'de hanelerin her hangi bir dernekle, kooperatifle veya siyasi partiyle bağlantısının olup olmadığını göstermektedir.

İller genelinde, örgütlü bir yaşam içinde bulunanların oranının son derece düşük olduğu görülmektedir. Öyle ki, her hangi bir derneğe, kooperatife veya siyasi partiye üye olmayanlar, üye olanların ~28 katına eşittir.

B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'in gelişmişlik düzeyleri ile hane reisi, kadın ve gençlerin herhangi bir derneğe, kooperatife veya siyasal partiye üyeliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, Ü.D.G.İ. için böyle bir ilişki bulunmamaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe herhangi bir derneğe, kooperatife veya siyasi partiye üye olmayanların oranı da giderek

artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Benzer şekilde, hane reisi, kadın ve genç kategorisi için de, illerin gelişmiş düzeyi düştükçe örgütlü yaşamın içerisinde bulunmayanların oranı artmakta ve hatta Ü.D.G.İ.'de gençler hiçbir yere üye olmadığı görülmektedir (Bkz. EK Tablo-47). Ayrıca, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde, üyelik oranları çok düşük de olsa, hane reislerinin kadınlara ve gençlere göre örgütlü yaşamın içerisinde daha fazla yer almaktadırlar.

Herhangi bir örgütsel yapıya üyelik düzeyi son derece düşük düzeyde olduğu için, bunları tablo olarak vermek yerine, üyesi olunan örgütlenmeler ile üye olanların oranının sayılarının yazılması daha anlamlı olacaktır. Buna göre, "bilinmeyenler" de dahil, toplam 3690 kişilik örneklemden sadece 129 kişilik (%3.5), örgütlü yaşam içinde bulunan grup sözkonusudur. Bunlardan dokuz kişi (%0.2) "kooperatife" (Tarım Kredi, Tarım Satış, Köy Kalkınma Kooperatifi vb.); 16 kişi (%0.4) "sendikaya" (Eğitim-Sen, Eğitim Bir Sen, Tes-İş, Haber-Sen, Harb-İş, Türk-İş, sendikası vb.); 28 kişi (%0.8) "Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK)" (Marangozcular Derneği, Turistik Eşya Satıcıları Derneği, İnsan Hakları Derneği (İHD), Kantinciler Derneği, Kas Hastalıkları Derneği, Tabipler Odası, Esnaf Kefalet Odası, Muhtarlar Derneği vb.), 61 kişi (%1.7) siyasi içerikli örgütlere ya da "siyasi partiye" (AKP, CHP, MHP, DSP, ANAP, Saadet Partisi, Genç Parti) ve bir kişi de "Sulama Birliği" üyesidir. 14 kişi (%0.4) de üyesi olduğu organizasyonun adını söylemek istemediği için, nereye üye oldukları "öğrenilememiştir. Kooperatif ve yine bir nevi kooperatif olarak değerlendirilebilecek olan Sulama Birliği üyeliği sadece B.D.G.İ.'de söz konusudur. İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de kooperatife üye olduğunu belirten bulunmamaktadır. Sendika ile siyasi partilere üye olanların oranı ise, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmaktadır. STK'ya üye olanlarda en yüksek oran (%1.6) B.D.G.İ.'de görülmektedir. Ü.D.G.İ.'de ise STK üyeliği söz konusu değildir.

En fazla üyeliğin sözkonusu olduğu siyasi partilerde ise %4.2'si "lider", %30.6'sı aktif, %45.8'i "az aktif" ve %19.4'ü de "aktif olmayan" bir pozisyonda olduklarını belirtmişlerdir. "Çok aktif" olduğunu belirtenlerin en yüksek (%100) oranda olduğu illerin Ü.D.G.İ.'dir. Başka bir deyişle Ü.D.G.İ.'de siyasi siyasi partiye üye olanların tamamının "çok aktif" olduğu görülmektedir. Parti üyelikleri 1972'den başlayarak 2000'e kadar %0.1'lerde seyretmiş, 2000 ve 2000 yılından sonra, yine düşük de olsa kısmen artarak %0.2 ile %0.3'e ulaşmıştır. Sendikaya üye olanlarda "lider" konumunda olan bulunmamakta üye olanların %11.8'i "çok aktif", %41.2'si "az aktif",

%47.1'i de "aktif olmadığını" ifade etmiştir. İller arasında, diğer illere göre sendikalarda "çok aktif" olduklarını belirtenler sadece B.D.G.İ.'de bulunmaktadır. Sendika üyelikleri 1978 yılından başlayarak 2007 yılına kadar hep %0.1'ler düzeyinde seyretmekte ve sendikaya üyelik oranları, yıllara göre değişmemektedir. STK üyeliklerinde de %4.8'i "lider" konumunda, %38.1'i "çok aktif", %33.3'ü de "aktif değil"dir. Ayrıca, Ü.D.G.İ.'de her hangi bir STK üyesi bulunmamakta ve İ.D.G.İ.'de de STK üyesi olanların hiçbiri "aktif değil"dir. Dolayısıyla STK'larda "liderlik" ve "çok aktif" ya da "az aktif" olma oranları sadece B.D.G.İ. için söz konusudur. STK'lara üyeliklerde de, üyelik oranlarının yıllara göre değişmediği ve üyeliklerin 1984'te başladığı görülmektedir. Sulama Birliği üyesi olan bir kişi de birlikte "lider" konumundadır. Dolayısıyla, örgütlü yaşamın bir parçası olmanın çok düşük düzeyde de olsa B.D.G.İ.'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ile göre daha yaygın olduğu; daha da önemlisi B.D.G.İ.'de üye olanların, söz konusu organizasyonlarda aktif olarak yer aldıkları; özellikle Ü.D.G.İ.'de, sadece siyasi partiye üyeliğin daha önemli olduğu söylenebilir.

İller genelinde kadınlar, kendi hemcinslerinin "muhtarlık" ve "başbakanlık" yapabilecekleri düşüncesine en yüksek oranda "katılmakla" birlikte, bunlardan daha yüksek oranda "kadının kocasına itaat etmesi gerektiği" de (Bkz. EK Tablo-48).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre kadınların "muhtarlık" ve "başbakanlık" yapabileceği ve "kocasına itaat etmesi gerektiği" düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında diğer illere göre, kadınların "muhtarlık" yapabileceğini belirtenlerin en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ.'dir. Ancak B.D.G.İ.'de bu oran, Ü.D.G.İ.'deki orana %1.6'lık farkla çok yakındır. Dolayısıyla bu açıdan anlamlı farkın İ.D.G.İ. ile diğer iki gelişmişlik düzeyindeki iller arasında görüldüğü söylenebilir. "Kadının başbakanlık yapabileceğini" belirtenlerin oranı ise B.D.G.İ.'de en yüksek olmasının yanısıra illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kadının "başbakanlık yapabileceğini" belirtenlerin oranı da düşmektedir. "Kadının kocasına itaat etmesi gerektiği" düşüncesine "katılanların" oranı da İ.D.G.İ.'de en yüksektir. Bunu daha sonra, yakın bir oranla, Ü.D.G.İ. izlemektedir. En düşük oran ise B.D.G.İ.'de görülmektedir. Bu nednele de, bu konuda anlamlı fark B.D.G.İ. ile, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki iller arasında görülmektedir (Bkz. EK Tablo-48).

Sonuç olarak, kadın muhtarlık yaparak köy/mahalleyi de yönetse, başbakanlık yapıp ülkeyi de yönetse, kadının kendi evinde yani özel yaşamında kocasına itaat etmesi gerektiği düşüncesinin, kültürel bir kod olarak bölge kadını için ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Bu ağırlığın, İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de, B.D.G.İ.'e göre oransal olarak daha fazla hissedildiği; buna karşılık B.D.G.İ.'de ise kadının yöneticilik yapabileceğine dair inancın kısmen de olsa daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Kadınların "kadınlar hakkındaki" değerlendirmelerinden sonra gençlerin kadınlar hakkındaki değerlendirmelerine bakılacak olunursa, iller genelinde, *"kadınların da erkekler gibi çalışıp aile bütçesine katkıda bulunması gerektiği"* görüşüne "tamamiyle katıldığını" belirten gençler en yüksek orandadır. Bunu daha sonra "büyük ölçüde katıldığını" belirten gençler izlemektedir. En düşük oranları da "hiç katılmayanlar", "ne katılanlar ne katılmayanlar" ve "pek katılmayanlar" oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-49).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin, *"kadınların çalışıp aile bütçesine katkı yapması gerektiği"* görüşüne katılma derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadının aile bütçesine katkıda bulunması gerektiği görüşüne "tamamiyle katıldığını" belirten gençlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Büyük ölçüde katıldığını" belirten gençlerin oranı ise, tam tersine, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakte ve en yüksek oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük oran da B.D.G.İ.'dedir (Bkz. EK Tablo-49). Ayrıca her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de kızların, erkeklere göre kadınların çalışıp aile bütçesine katkıda bulunması gerektiği görüşüne "tamamen katılanların" oranı çok daha yüksektir.

Kadınlar ise, gençler ile aynı oranda olmasa bile, *"kadınların-kızların da erkekler gibi ev dışında gelir getirici bir işte çalışması"* gerektiği görüşüne en yüksek (%79.7) oranda "evet" demişlerdir. Bu konuda "kararsız" kalan kadınların oranı ise %7.6 ile en düşüktür. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, kadının ev dışında çalışarak aile bütçesine katkıda bulunması görüşüne katılan kadınların oranı da kısmen azalmakta ve en düşük (%72.4) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%85.7) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran %77.1'dir. Dolayısıyla, kadının ev dışında gelir getirici bir işte çalışması konusunda kadınların ve gençlerin hemen hemen paralel düşündüğü söylenebilir. Ayrıca gençlerde

olduğu gibi, B.D.G.İ.'de yaşayan kadınların, kadının ev dışında çalışmasını diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan kadınlara göre daha fazla destekledikleri söylenebilir.

Çalışan kadınlar ise, çalışmanın kendilerine en çok "ekonomik özgürlük" (%33.3) kazandırdığını ifade etmişlerdir. Çalışmalarının diğer kazanımlarını da, "öz güvenim arttı" (%25), "toplumda daha çok saygınlık gördüm" (%10.4) ve eşit oranda olmak üzere, "sosyal güvencem oldu", "evde kocamla birlikte sözüm geçer oldu" (%4.2) şeklinde sıralamışlardır. Çalışmasının "ekonomik özgürlük" kazandırdığını belirten kadınların oranı Ü.D.G.İ.'de (%28.6); "öz güvenini arttırdığını" belirtenlerin oranı (%41.7) B.D.G.İ.'de en yüksektir. Bununla birlikte çalışmasıyla, İ.D.G.İ.'de "toplumda daha çok saygınlık gördüğünü" belirten; B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "evde kocası ile birlikte sözünün geçer olduğunu" belirten; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "sosyal güvencesi olduğunu" belirten kadın bulunmamaktadır.

İller genelinde, *"eğer kadın dışarıda çalışıyor ise böylesi bir durumda eşinin ev işlerine yardım etmesi/paylaşması gerektiği"* düşüncesi gençlerin yaklaşık %60.7'si tarafından "tamamıyla", %20'si tarafından ise "büyük ölçüde" kabul görmektedir. Bu görüşe "hiç katılmadığını" belirtenlerin oranı ise %7.1'dir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin, *"kadın da dışarıda çalışıyorsa, kocasının ev işlerini paylaşması gerekir"* görüşüne katılma derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. "Tamamen katılan" gençlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%2.6) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%11.3) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Büyük ölçüde katıldığını" belirtenlerin oranı ise, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%38.5) oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%8.6) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Ancak, "hiç katılmayanların" oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%34.4) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%72.5) orana da B.D.G.İ.'de rastlanmaktadır. Karasızların, başka bir deyişle "ne katılan ne katılmayanların" oranı da Ü.D.G.İ.'de (%14.7), B.D.G.İ.'e (%4.1) ve İ.D.G.İ.'e (%4.3) göre çok daha yüksektir.

Ayrıca, *"kadın dışarda çalıştığında eşinin de ev işlerine yardım etmesi/paylaşması gerektiği düşüncesine"* "tamamen katıldığını" belirtenlerden kızların oranı (%66.6), erkeklerin oranına (%52.9) göre; "büyük ölçüde katılanlarda" erkeklerin oranı (%20.6), kızların oranına

(%19.5) göre; "hiç katılmayanlarda" ise, yine erkeklerin oranı (%10.1), kızların oranına (%4.8) göre daha yüksektir.

Ancak, bekar bir kız/erkeğin çalışarak kazandığı parayı ailesinden bağımsız olarak kullanabileceği görüşüne katılanların oranı, yukarıda belirtilen iki görüşe katılanların oranına göre oldukça düşüktür. Şöyle ki, gençler *"bekar genç kız veya erkeğin kazandığı parayı harcaması ya da biriktirmesi ailesini ilgilendirmemeli"* görüşüne iller genelinde katılanlar en yüksek oranda "tamamen katılmakla" birlikte, "pek katılmadığını" (%20.4), "hiç katılmadığını" (%17.8) ve "ne katılıp ne katılmadığını" (%11.4) belirtenler de azımsanmayacak orandadır. "Büyük ölçüde katıldığını belirtenlerin oranı da %17.7'dir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin *"bekar genç kız veya erkeğin kazandığı parayı harcaması ya da biriktirmesi ailesini ilgilendirmemeli"* görüşüne katılma derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, "tamamen katıldığını" belirten gençlerin oranı düşmekte ve en düşük (%23.1) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%40.2) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık "büyük ölçüde katılan" gençlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%26.4) oran Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%8.4) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Ancak burada bir noktanın altının çizilmesi gerkiyor ki, o da B.D.G.İ. Dercede Gelişmiş İllerde "hiç katılmadığını" belirten gençlerin oranının (%24.8) düşük olmaması ve hatta "tamamen katılanların" oranının (%40.2) yarısından fazla olmasıdır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe hiç katılmayanların" oranı da düşmektedir.

Gençlerden bağımsız olarak çalışan kadınlara, *"kazandığınız paranın kullanımına kim karar veriyor?"* şeklinde sorulduğunda ise, her ne kadar çalışan kadınlar çalışmanın kendilerine "ekonomik özgürlük" (%33.3) kazandırdığını ifade etseler de, kazandıkları parayı harcama yetkisinin tek başına kendilerinde olmadığı da anlaşılmaktadır. Şöyle ki, kazandığı paranın kullanımına "kendisi" karar veren kadınların oranı sadece %22.4'tür. Buna karşılık "kocasının" karar verdiğini belirtenlerin oranı %30.6; "kocası ile birlikte" karar verdiğini" belirtenlerin oranı ise %44.9'dur. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, kazandığı paranın kullanımına "kendisinin" karar verdiğini belirten kadınların en yüksek (%28) oranda olduğu iller B.D.G.İ.'dir ve illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe de bu oran düşmektedir. "Kocasının" karar verdiğini belirtenlerin oranı (%52.9) İ.D.G.İ.'de ve "kocası ile birlikte" karar verdiğini belirten kadınların oranı (%57.1) ise

Ü.D.G.İ.'de en yüksektir. Bununla birlikte, çalışmak için ailesinden ya da eşinden "izin aldığını" belirten kadınların oranı (%22) çok yüksek değildir. Ancak, kazanılan paranın kullanma inisiyatifi kendinde olan kadınların tam tersine, çalışmak için ailesinden/kocasından izin aldığını belirten kadınların oranı B.D.G.İ.'de en yüksek (%34.6), İ.D.G.İ.'de de en düşük (%5.9)'tür. Ü.D.G.İ.'de de bu oran %14.3'tür. Dolayısıyla, bölgede evli olup da çalışan kadınların aslında kısmi bir ekonomik özgürlüklerinin olduğu; B.D.G.İ.'de yaşayan kadınların kazandıkları parayı harcama konusunda ekonomik özgürlüklerinin, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan kadınlara göre daha fazla olduğu; buna karşılık çalışma özgürlüğü açısından ise İ.D.G.İ.'de yaşayan kadınların daha fazla özgür olduğu sonucuna ulaşılabilir. Söz konusu farkların çalışılan işin türünden kaynaklandığı düşünülebilir.Geleneksel cinsiyet rolleri dışındaki alanlarda istihdam oranı arttıkça,eşten izin alma konusunun daha fazla gündeme gelmesi olasıdır.

Gençlere ilişkin ilginç ve biraz da çelişkili olan bir diğer veri de, iller genelinde gençlerin "evli kadının kocasının izni olmaksızın bir yere gitmemesi gerektiği" görüşüne "tamamen kadıldıklarını" en yüksek (%54.6) oranda belirtmeleridir. Bunu daha sonra "büyük ölçüde katıldığını" belirtenler (%12.1) izlemektedir. Bu görüşe, "pek katılmayanların" oranı %12.4, "hiç katılmayanların" oranı ise %13.4'tür.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile gençlerin, *"evli bir kadının kocasından izinsiz bir yere gitmemesi gerektiği"* görüşüne katılma derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Söz konusu görüşe "tamamen katılan" geçlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kısmen düşmekte ve en düşük (%52.4) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%55.6) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Benzer şekilde "hiç katılmadığını" belirten gençlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%3.3) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%19.5) orana B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Büyük ölçüde katıldığını" belirtenlerin oranı ise, İ.D.G.İ.'de (%16.9), B.D.G.İ.'e (%6.4) ve Ü.D.G.İ.'e (%14.7) göre daha yüksektir.

"Evli bir kadının kocasından izinsiz bir yere gitmemesi gerektiği" görüşüne erkeklerin "tamamen katılma" oranı %62.9 ile en yüksek olmakla birlikte, "tamamen katıldığını" belirten kadınların oranı da %48.3 ile azımsanmayacak ve ilginç bir orandır. Benzer yorum bu görüşe "hiç katılmadığını" belirten kadınlar için de yapılabilir. Şöyle ki, "hiç katılmayan" kadınların oranı (%15) ile erkeklerin oranı (%11,4) orasında

çok büyük bir fark yoktur. Hatta "büyük ölçüde katıldığını" belirten kadınların oranı (%13.9) erkeklere göre (%9.7) daha da yüksektir.

Dolayısıyla gençler, gençlerin maddi konularda aileden bağımsızlığı konusunda ilginç biçimde tereddüt içindedirler. Öte yandan, kadının çalışması ve çalıştığı taktirde eşinin ev işlerini paylaşması gerektiğini düşünen gençler, evli kadının kocasının izni olmaksızın bir yere gitmemesi gerektiği konusunda da belirgin şekilde geleneksel tavırlarını ortaya koymaktadırlar. Bununla birlikte, B.D.G.İ.'de yaşayan gençlerin diğer iki gelişmişlik düzeyinde yaşayan gençlere göre; kızların ise erkeklere göre kadınlara ilişkin görüşlerinde kısmen daha esnek oldukları söylenebilir.

5. 3. Sağlık

Bireylerin sağlık konusundaki bilinçlenme düzeyi (aile planlaması, sağlık sorunlarında nereye başvurulduğu, cinsel hastalıklarla ilgili bilgi düzeyi vb.) de sosyal-psikolojik yapıyı yansıtması açısından önemlidir.

İller genelinde, hane reisi ve kadınlarda en yüksek oranı aile planlanması uygulamasını "destekleyenler" oluşturmaktadır. Ancak, aile planlamasının uygulanması konusunda gerek "kararsız" kalan ve gerekse de "karşı çıkanlar" arasında hane reisleri oranı kadınlara göre daha fazladır (EK Tablo-50).

Aile planlaması uygulamasına karşı çıkan hane reislerinin karşı çıkma gerekçeleri arasında, 'ailenin kalabalık olma ihtiyacı', 'Allah'ın işine karışılmaması gerektiği' ya da 'Allah'ın taktiri' olduğu, 'Allah'ın çocukların rızkını vereceğine inanç', bu uygulamanın 'Türkiye için bir tuzak ve dayatma' olduğu düşüncesi, 'Bölge'de insanlar zaten öldürüldüğü için gerek olmadığı', 'daha çok çocuk isteği', uygulamanın 'Allah'ın emrine karşı gelmek olduğu', 'devletin büyümesi ve devlete asker yetiştirmek' için, 'fıtrata aykırı', 'gavur işi', 'günah', 'köyde güçlü olmak için daha çok erkek çocuk sahibi olmak' gibi ağırlıklı olarak dinsel ve geleneksel karşı çıkış tepkileri dile getirilmiştir. Aile planlamasına karşı çıkan kadınlar ise, ağırlıklı olarak "bilgisizlik", "dinsel açıdan günah", "kocası istemediği için", "daha fazla çocuk isteği", "doğan çocuğun rızkını Allah'ın vereceği", ne kadar çocuğa sahip olunacağını "Allah'ın bileceği" gibi gerekçeler sıralamışlardır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi ve kadınların aile planlaması konusundaki düşünceleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hane reislerinde aile planlamasının uygulanması gerektiğini düşününenlerde, oranlar bir birine çok yakın olduğundan, illerin gelişmişlik düzeyine göre anlamlı bir fark bulunmadığı söylenebilir. Kadınlarda ise, en yüksek orana B.D.G.İ. sahiptir. Bunu daha sonra %1.1'lik farkla Ü.D.G.İ. izlemektedir. En düşük oran ise İ.D.G.İ.'de görülmektedir. Dolayısıyla, kadınlarda aile planlanması uygulanması gerektiğini düşünenlerde anlamlı fark İ.D.G.İ. ile B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ. arasında bulunmaktadır (Bkz. EK Tablo-50).

Ailelerin sağlık sorunları karşısındaki tavırları da, değişimi göstermesi açısından anlamlıdır. Hane reislerinden edinilen veriler doğrultusunda, iller genelinde hem *eskiden* hem de *bugün* en yüksek oranı, her hangi bir sağlık sorunu olduğunda "resmi sağlık kurumlarına" gidenler oluşturmaktadır. Ancak *eskiye* göre *bugün* sağlık sorunları karşısında "resmi sağlık kuruluşlarına gidenlerin" oranı %8. 4 daha fazladır. Geleneksel olarak "hacıya, hocaya, ziyarete, türbelere" şifa bulmak için gidenlerin oranı ise eskiye göre bugün %5.5 oranında düşmüştür. Ancak, hane reislerinin yaklaşık %3'lük bir kesim hala her iki seçeneği de kullandıklarını bildirmiştir (Bkz. EK Tablo-51).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile ailede bir sağlık sorunu olduğunda başvurulan yerler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Eskiden ve bugün için, İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "resmi sağlık kuruluşlarına" başvurulduğunu belirten hane reislerinin oranı artmakta, en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Hatta Ü.D.G.İ.'de yaşayan hane reislerinin tamamı, ailelerinde sağlık sorunu olduğunda doğrudan resmi sağlık kuruluşlarına gittiklerini ifade etmişlerdir (Bkz. EK Tablo-51). Dolayısıyla, illerin gelişmişlik düzeyine göre *eski* ile *bugün* karşılaştırıldığında, resmi sağlık kuruluşlarını tercih edenlerde *eskiye* göre *bugün* B.D.G.İ.'de %7.6'lık; İ.D.G.İ.'de %8.4'lük; Ü.D.G.İ.'de de %9.6'lık bir artış olduğu görülmektedir. Eskiden "geleneksel yolları" tercih edenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık *bugün* için "geleneksel yolları" tercih ettiğini belirtenlerin oranı *eskiye* göre B.D.G.İ.'de %4.5; İ.D.G.İ.'de %5.6 oranında düşmüş ve Ü.D.G.İ.'de de tamamen ortadan kalkmıştır (Bkz. EK Tablo-51). Benzer şekilde "her ikisini de" tercih ettiğini belirtenlerin oranı de *eskiye* göre *bugün* düştüğü ve yine Ü.D.G.İ.'de de tamamen ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Bu verilerden hareketle bölgede, aile içinde her hangi bir sağlık sorunu yaşandığında, eskiden de bugün de, öncelikle resmi sağlık kuruluşlarının, başka bir deyişle "tıbbi bakımın" tercih edildiği; ancak *eskiye* göre *bugün* "tıbbı bakımı" tercih edenlerin oranının daha fazla arttığı ve bu artışın da özellikle Ü.D.G.İ.'de olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Halk sağlığı açısından önemli olan ve bireylerin üreme sağlığı konusundaki bilinç düzeyini, farkındalıklarını gösteren kimi hastalıklar (frengi, bel soğukluğu, HIV/AIDS vb.) hakkındaki bilgi düzeyi de önemli bir gösterge olarak düşünülebilinir. Buna göre iller genelinde en yüksek oranları *frengi* (%75.6), *cinsel organlarda siğil/yara* (%63.8), *bel soğukluğu* (%61.4), *HIV/AIDS* (%54.8) hastalıklarını "hiç duymadığını" belirtenler oluşturmaktadır. Hastalıklar arasında en fazla duyulan ise *mantar* (%61.4) hastalığıdır.

Anlaşılacağı üzere hanelerin cinsel sağlıkla ilgili bilgi düzeyleri son derece sınırlı kalmaktadır. Özellikle ölümcül bir hastalık olduğu için halkın en fazla bilgi sahibi olması gereken AIDS hastalığının adının bile Bölge'de görüşülen kişilerin yarıdan fazlası (%54.8) tarafından "hiç duyulmamış" olması bu açıdan oldukça anlamlıdır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile söz konusu hastalıkların duyulup/duyulmaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe *frengi, cinsel organlarda siğil/yara, bel soğukluğu, HIV/AIDS* hastalıklarını "hiç duymadıklarını" belirtenlerin orana da artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ.'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık en fazla duyulan hastalık olan *mantar* hastalığını duyanların oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%43) oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%76.4) oran da B.D.G.İ.'dedir. Dolayısıyla *frengi, cinsel organlarda siğil/yara, bel soğukluğu, HIV/AIDS* ve *mantar* hastalıklarının duyulma oranlarının B.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla olduğu, başka bir deyişle söz konusu cinsel hastalıklar konusunda bilinç ve farkındalık düzeyinin B.D.G.İ.'de kısmen daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, mantar hastalığı hariç, diğer hastalıkları "hiç duymadığını" belirtenler her üç kategoride de en yüksek oranda olmakla birlikte, *frengi* (%33.8) ve *bel soğukluğu* (%51.5) hastalıklarının en fazla hane reisleri tarafından; *HIV/AIDS* (%53.9), cinsel organlarda siğil/yara (%37.9) ve mantar (%65.1) hastalıklarının da en fazla

gençler tarafından duyulduğu ifade edilmektedir. Verilerden hareketle kadınların cinsel hastalıklar konusunda bilinç ve bilgi düzeylerinin gençlere ve hane reislerine göre çok daha düşük olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İller genelinde AIDS'i duyma yolları arasında en yüksek oranı "TV"den; en düşük oranı da "radyo" dan duyanlar oluşturmaktadır. TV'den duyanlardan çok daha düşük oranlarda olmak üzere diğer duyulma yolları arasında sırasıyla, "okul", "arkadaş/akraba/komşu", "doktor/hemşire", "gazete", "mahellede/köyde uygulanan program/projeler", "broşür" ve "işyeri" bulunmaktadır (Bkz. EK Tablo-52). İllerin gelişmişlik düzeyi ile AIDS'in duyulma yolları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranı AIDS'i "TV'den duyanlar"; en düşük oranları ise B.D.G.İ.'de" radyodan"; İ.D.G.İ.'de "işyerinde"; Ü.D.G.İ.'de de, eşit oranlarda olmak üzere, "arkadaş/akraba/komşu" ve "gazete" den duyanlar oluşurmaktadır (Bkz. EK Tablo-52).

Hane reisi, kadın ve genç kategorilerinde ise, her üç gelişmişlik düzeyinde de yine en yüksek oranları AIDS'i "TV'den" duyanlar oluşturmaktadır. Ancak B.D.G.İ.'de AIDS'i "TV'den" duyan kadınların oranı hane reisi ve gençlere göre; İ.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de de "TV'den" duyan hane reislerinin oranı kadınlara ve gençlere göre daha yüksektir. Ayrıca İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "TV'den" duyduğunu belirten hane reislerinin oranı artarken, kadınların oranı düşmektedir. Gençlerde ise "TV'den duyduğunu" belirtenlerin oranı iller arasında İ.D.G.İ.'de en yüksektir. Bununla birlikte gençlerde, AIDS'i "okulda" duyduğunu ifade edenler de küçümsenmeyecek bir orandadır (Bkz. EK Tablo-52).

Dolayısıyla AIDS için en iyi bilgilendirme kanalının kitle iletişim araçları olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla özellikle TRT kanalları aracılığıyla bu konuda bilgilendirici program hazırlanmasının da önemi ortaya çıkmaktadır.

AIDS'in bulaşma yollarından ne kadar haberdar olunduğuna bakıldığında ise, iller genelinde AIDS'in "hayat kadınıyla cinsel ilişki yoluyla" (%97.3), "kaput kullanmamadan dolayı" (%97.3), "cinsel ilişki yoluyla" (%97), "kan nakli/kan yoluyla" (%91.8), "iğne/enjektör yoluyla" (%87.4), "çok eşlilik" (%75.5), "homoseksüel/eşcinsel ilişki yoluyla" (%74.4), "annenin bebeği emzirmesi yoluyla" (%60) bulaştığını belirtenler en yüksek orandadır. Ancak, "sarılma" (%71.4), "aynı tuvaleti kullanma" (%52.5), "aynı tabağı/bardağı kullanma" (%51.1), "aynı havuzu kullanma"

(%48.1), "öpüşme" (%46.7), "hapşırma" (%46.5) yoluyla bulaşmadığını belirtenler ise bulaştığını belirtenlere göre en yüksek orandadır. "Başka" seçeneği kapsamında ise "aynı mekanda yaşamakla" AIDS hastalığının bulaşacağını ifade edenler olmuştur.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile AIDS'in "cinsel ilişki" ve "hayat kadınıyla cinsel ilişki", yoluyla bulaştığını belirtenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki (P>0.05) yoktur. Buna karşılık illerin gelişmişlik düzeyi ile AIDS'in "çok eşlilik", "kaput kullanmamadan dolayı", "kan nakli/kan yoluyla", "homoseksüel/eşcinsel ilişki yoluyla", "iğne/enjektör yoluyla", "öpüşme", "sarılma", "aynı tuvaleti kullanma", "aynı tabağı/bardağı kullanma", "aynı havuzu kullanma", "hapşırma", "annenin bebeği emzirmesi" yoluyla bulaştığını belirtenler arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki (P<0.05) bulunmaktadır. AIDS'in "cinsel ilişki", "hayat kadınıyla cinsel ilişki", "kaput kullanmamadan dolayı", "kan nakli/kan yoluyla", "iğne/enjektör yoluyla" bulaştığını düşünenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Diğer bulaşma yollarından "çok eşlilik ile" bulaştığını belirtenler (%87.1) Ü.D.G.İ.'de; "homoseksüel/eşcinsel ilişki ile" bulaştığını belirtenler (%77.9) İ.D.G.İ.'de en yüksek oranda iken; "öpüşme" (%84.9), "sarılma" (%87.1), "aynı tuvaleti kullanma" (%77.4), "aynı tabağı/bardağı kullanma" (%81.7), "aynı havuzu kullanma" (%77.2), "hapşırma" (%55.4) yoluyla bulaşmadığını belirtenler ise Ü.D.G.İ.'dir en yüksek orandadır.

Hane reisi, kadın ve genç kategorilerine göre ise, AIDS hastalığının "cinsel ilişki yoluyla" ve "kaput kullanmamadan dolayı", "homoseksüel/eşcinsel ilişki ile" bulaştığını belirtenlerin oranı hane reislerinden gençlere doğru gidildikçe kısmen düşmektedir. "Çok eşliliği" ve "hayat kadınıyla cinsel ilişkiyi" bir bulaşma yolu olarak görenlerde ise kadınların oranı (%83.8 ve %98.7) hane reisleri (%67.5 ve %97) ve gençlere (%76.7 ve %96.4) göre kısmen daha yüksektir. "Kan nakli/kan", "iğne/enjektör", "annenin bebeği emzirmesi" yoluyla bulaştığını belirtenlerde de hane reislerinin oranı kadınlara ve gençlere göre daha yüksektir. AIDS hastalığının "öpüşme", "sarılma" ve "hapşırma" yoluyla bulaşmadığın belirtenlerin oranı ise hane reislerinden gençlere doğru gidildikçe artmaktadır. Ayrıca "aynı tuvalet", "aynı tabak/bardak" ve "aynı havuz" kullanıldığında AIDS'in bulaşmayacağını belirtenlerde de gençlerin oranı hane reisi ve kadınlara göre daha yüksektir.

AIDS hastalığının bulaşma yollarını "bilmediğini" belirtenlerin de azımsanmayacak oranda olduğundan hareketle, bölgede AIDS hastalığının bulaşma yolları hakkında yeterince bilgi sahibi olunmadığı; hane reislerinin kadınlara ve gençlere kıyasla AIDS konusunda bilinçlenme düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

"AIDS/HIV olma riskleri konusunda ne düşündükleri?" sorulduğunda da iller genelinde en yüksek oranı "hiç risk görmediğini" belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra sırasıyla "az", "orta" ve "yüksek" risk gördüğünü belirtenler izlemektedir. Bir kişinin ise "AIDS/HIV'li olduğu" anlaşılmaktadır (Bkz. EK Tablo-53).

B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de illerin gelişmişlik düzeyi ile AIDS/HIV olma riski konusunda ne düşünüldüğü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, Ü.D.G.İ. için böyle bir ilişki bulunmamaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları AIDS hastalığına yakalanma açısından "hiç risk görmeyenler" oluşturmakla birlikte, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "hiç risk görmeyenlerin" oranı artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. En düşük oranları ise B.D.G.İ.'de "HIV'li olduğunu"; İ.D.G.İ.'de, "yüksek" risk gördüğünü; Ü.D.G.İ.'de de eşit oranda olmak üzere, "orta" düzeyde risk gördüğünü ve "bilmediğini" belirtenler oluşturmaktadır (Bkz. EK Tablo-53).

Hane reislerinde "hiç risk görmediğini" belirtenlerin oranı her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de kadınlara ve gençlere göre daha yüksektir. Ayrıca AIDS olma konusunda "hiç risk görmeyen" kadın ve gençlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır (Bkz. EK Tablo-53).

Aile üyelerinden biri AIDS virüsünden hasta olduğunda ona "bakacağını" belirtenler, iller genelinde en yüksek orandadır. "Bakmayacağını" belirtenler ise en düşük orandadır. B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de illerin gelişmişlik düzeyi ile aile üyelerinden biri AIDS virüsünden hasta olduğunda ona bakma konusunda ne düşünüldüğü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, Ü.D.G.İ. için böyle bir ilişki bulunmamaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe AIDS hastasına "bakacağını" ifade edenlerin oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. Buna karşılık illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "bakmayacağını" belirtenlerin oranı da düşmektedir (Bkz. EK Tablo 54).

Ayrıca, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de AIDS hastası olan bir yakınına bakabileceğini belirtenlerin hane reislerinin oranı kadın ve

gençlere göre daha yüksektir ve daha da önemlisi hane reisinden gençler doğru gidildikçe bu oran daha da düşmektedir. Kuşkusuz yine bunda da hane reislerinin kadın ve gençlere göre AIDS'in bulaşma yolları vb. konularda daha fazla bilgi sahibi olmalarının etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ü.D.G.İ.'de hane reislerinin tamamının "bakacağını" ifade etmesi de bu yorumu destekler niteliktedir.

İller genelinde "AIDS virüsünden hasta olan yakınına bakacağını" belirtenler en yüksek oranda olmakla birlikte, aynı hoş görü ve hassasiyetin AIDS'li olan bir esnafa gösterilmeyeceği EK Tablo-55'deki verilerden hareketle söylenebilir. Şöyle ki, HIV'li olduğunu bildikleri bir esnaftan yiyecek satın "almayacağını" belirtenler en yüksek oranı oluşturmaktadır. En düşük oran ise bu konuda "kararsız" kalanlarda görülmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile HIV'li oduğu bilinen bir esnaftan yiyecek satın alıp almama durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe HIV'li esnaftan yiyecek "satın almayacağını" belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. Buna karşılık yiyecek "satın alacağını" belirtenlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır (Bkz. EK Tablo-55) Dolayısıyla yine Ü.D.G.İ.'de yaşayanların sadece kendi yakınlarına değil HIV'li her hangi bir esnafa da, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla hoşgörü ile yaklaştıkları söylenebilir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, B.D.G.İ. ve İ.D.G.İ.'de hane reisi, kadın ve gençlerde en yüksek oranları HIV'li esnaftan yiyecek "satın almayacağını"; Ü.D.G.İ.'de de yiyecek "satın alacağını" belirtenler oluşturmaktadır. B.D.G.İ.'de yiyecek "satın almayacağını" belirten kadınların oranı gençlere ve hane reislerine göre; İ.D.G.İ.'de hane reislerinin oranı kadınlara ve gençlere göre; Ü.D.G.İ.'de de gençlerin oranı hane reisi ve kadınlara göre kısmen daha yüksektir. Ayrıca hane reisi, kadın ve gençlerde illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, yiyecek "satın almayacağını" belirtenlerin oranı da düşmektedir. Nitekim, Ü.D.G.İ.'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerden farklı olarak, HIV'li esnaftan yiyecek "satın alacağını" belirten hane reisi, kadın ve gençlerin oranı "almayacağını" belirtenlerden daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-55).

Cinsel yoldan bulaşan bir hastalığı olması halinde eşiyle cinsel ilişkiye girerken prezervatif kullanacağını/kullandırtacağını belirtenlerin oranı ise iller genelinde %64.5 ile en yüksektir. Bunu daha sonra %24 ile

"bilmediğini" belirtenler izlemektedir. Ancak, böylesi bir hastalık durumunda olmazsa olmaz olan korunma gerekliliğinin %100 olması gerekirken, %60'larda kalması da yine bilinç düzeyi açısından önemli bir gösterge olarak düşünülebilir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile cinsel yoldan bulaşan bir hastalığı olması halinde eşiyle cinsel ilişkiye girerken prezervatif kullanma/kullandırtma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe, cinsel yoldan bulaşan bir hastalığı olması halinde eşiyle cinsel ilişkiye girerken prezervatif kullanacağını/kullandırtacağını belirtenlerin oranı da düşmekte ve en düşük (%43.7) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%76.9) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından da en yüksek oranı, cinsel yoldan bulaşan bir hastalık durumunda eşinden prezervatif kullanmasını isteyeceğini belirtenler oluşturmakla birlikte, söz konusu oran kadınlarda (%68.2), hane reisi (%57.6) ve gençlere (%67.8) göre biraz daha yüksektir. Bununla birlikte gerek hane reislerinde (%24.9), gerek kadınlarda (%23.9) ve gerekse gençlerde (%23.1) "bilmediğini" belirtenlerin de azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir.

Genelde halk sağlı, özelde de kadın sağlığı açısından çok önemli olan bir diğer veri de doğurganlığa ilişkin olandır. İller genelinde görüşülen kadınların tamamına yakınının (%97.6) "hamile kaldığı" söylenebilir. "Hiç hamile kalmadığını" belirtenlerin oranı ise sade %2.4'tür.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların hamile kalma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bununla birlikte illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe "hamile kaldığını" belirten kadınların oranı artmakta ve en yüksek orana (%98.5) Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%96.5) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran (%98.2) Ü.D.G.İ.'deki orana (%0.3'lük farkla) çok yakındır.

Tablo 44: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Ortalama Hamilelik Sayısı

Kategorik İller	Ortalama	*(N=1200)**	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
I. Derecede Gelişmiş İller	6,4	496	3,3	1	18
II. Derecede Gelişmiş İller	7,4	435	3,5	1	17
III. Derecede Gelişmiş İller	6,2	269	3,6	1	18
TOPLAM	**6,7**	**1200**	**3,5**	**1**	**18**

***30 Bilinmiyor**

Hamile kaldığını belirten kadınların ortalama kaç kez hamilelik yaşadıklarına bakıldığında iller genelinde ortalama hamilelik sayısı 6.7 (Std.sapma=3.5)'dir. En az hamile kalan kadının bir kez, en fazla hamile kalan kadının ise 18 kez hamile kaldığı anlaşılmaktadır (Tablo 44).

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ortalama hamilelik sayısının 7.4 (Std.sapma=3.5) ile en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra 6.4 (Std.sapma=3.3) ortalama ile B.D.G.İ. izlemektedir. Diğer illere göre en düşük hamilelik ortalaması ise 6.2 (Std.sapma=3.6) ile Ü.D.G.İ.'de görülmektedir. Ancak Ü.D.G.İ.'deki ortalama hamilelik sayısı 0.2'lik farkla B.D.G.İ.'deki ortalamaya çok yakındır. En az hamilelik sayısı ise her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de bir birine eşittir. En fazla hamilelik sayısı ise İ.D.G.İ.'de 17 kezdir. B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de ise en fazla hamilelik yaşayan kadınların sayısı 18 kez olarak birbirine eşittir. Dolayısıyla gerek ortalama hamilelik sayısı açısından gerekse en fazla yaşanan hamilelik açısından anlamlı farkın, İ.D.G.İ. ile diğer iki gelişmişlik düzeyindeki iller arasında bulunduğu söylenebilir.

İller genelinde hamile kalan kadınlardan ortalama 5.6 (Std.sapma=2.9)'sı canlı doğum yapabilmiştir. Hamilelikleri "hiç canlı doğumla" sonuçlanmayanlar en küçük değeri oluştururken en büyük değer, başka bir deyişle en fazla canlı doğum sayısı 18'dir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise canlı doğum ortalamasının 6 (Std.sapma=2.8) ile en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra 5.8 (Std.sapma=3.4) ortalama ile Ü.D.G.İ. izlemektedir. En düşük canlı doğum ortalaması ise 5.1 (Std.sapma=2.5) ile B.D.G.İ.'de görülmektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine

göre en küçük değerleri her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de hamileliklerinde "hiç canlı doğum" yapmamış olanlar oluştururken, en büyük değerler sayısal olarak illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır. Buna göre en fazla canlı doğum yapanların sayısı B.D.G.İ.'de 14; İ.D.G.İ.'de 17 ve Ü.D.G.İ.'de de 18'dir.

Canlı doğum ortalaması kadar ve hatta ondan çok daha önemli olan bir diğer ortalama da ölü doğum ortalamasıdır. İller genelinde ölü doğum ortalaması 1.1 (Std.sapma=1.7) ile, canlı doğum ortalamasına göre oldukça düşüktür. "Hiç ölü doğum" yapmamış olan kadınlar en küçük değeri oluştururken, en fazla ölü doğum sayısı 11'dir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, ortalama ölü doğum sayısının en fazla olduğu iller, hamilelik ve canlı doğum ortalamasında olduğu gibi, 1.4 (Std.sapma=1.8) ortalama ile yine İ.D.G.İ.'dir. Bunu daha sonra 1.3 (Std.sapma=1.6) ortalama ile B.D.G.İ. izlemektedir. Ü.D.G.İ.'de ise ortalama 0.4 (Std.sapma=1.1)'dir. Ayrıca, en küçük değerleri her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de hamileliklerinde "hiç ölü doğum" yapmamış olanlar oluştururken, en büyük değerler, canlı doğımun tersine, sayısal olarak illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmektedir. Şöyle ki, en fazla ölü doğum yapanların sayısı B.D.G.İ.'de 11 tane; İ.D.G.İ.'de 10 tane ve Ü.D.G.İ.'de de 8 tanedir.

Tablo 45: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ortalama Toplam Doğum Sayıları

Kategorik İller	Ortalama	*(N=1193)**	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
I. Derecede Gelişmiş İller	6,4	492	3,3	1	18
II. Derecede Gelişmiş İller	7,4	432	3,5	1	17
III. Derecede Gelişmiş İller	6,2	269	3,6	1	18
TOPLAM	**6,7**	**1193**	**3,5**	**1**	**18**

***37 Bilinmiyor**

Ölü ve canlı doğum ortalamalarından sonra toplam doğum ortalamalarına bakılacak olunursa, iller genelinde ortalama hamilelik sayısı 7.4 (Std.sapma=3.5) iken ortalama doğum sayısı 6.7 (Std.sapma=3.5)'dir. En

küçük değer ortalama bir doğum yapanlar; en büyük değer ise ortalama 18 doğum yapanlardır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise toplam doğum sayısında en yüksek ortalamaya 7.4 (Std.sapma=3.5) ile İ.D.G.İ. sahiptir. Bunu daha sonra 6.4 (Std.sapma=3.3) ile B.D.G.İ. izlemektedir. Ü.D.G.İ.'de ise doğum yapan ortalama toplam kadın sayısı 6.2 (Std.sapma=3.6)'dır. En küçük değerleri ise her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de toplamda bir tane doğum yapanlar oluşturmaktadır. En büyük değerler ise İ.D.G.İ.'de 17 tane, B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de de bir birine eşit ve 18 tanedir. Anlaşılacağı üzere Tablo 44 ile Tablo 45 karşılaştırıldığında ortalama değerler ile en küçük ve en büyük değerlerin bir birine eşit olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle kadınların ortamla hamilelik sayıları ile toplam doğum sayıları bir birine eşittir. Bu durum istenmeyen gebelik olmadığını çağrıştırmaktan ziyade, kadınların yaptıkları düşükleri rapor etmediklerini akla getirmektedir.

İller arasında doğurganlık açısından İ.D.G.İ. ile diğer iki gelişmişlik düzeyindeki iller arasında kısmen anlamlı farklılığın bulunduğu söylenebilir. Şöyle ki, hem iller genelinde hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre ortalama hamilelik, canlı-ölü doğum ve toplam doğum sayıları yüksek olmakla birlikte, söz konusu ortalamalar İ.D.G.İ.'de daha da yükselmektedir. Başka bir deyişle İ.D.G.İ.'de doğurganlık eğilimi daha fazladır. Dolayısıyla üreme sağlığı ile ilgili yatırımlara ve bu kapsamda eğitim çalışmalarına İ.D.G.İ.'de daha fazla ağırlık verilmesi bir zorunluluktur.

Kadınlara, *"doğum kontrol yöntemi uygulayıp uygulamadıkları?"* sorulduğunda ise kadınların %55.3'ü "uyguladığını" belirtirken, %44.7 gibi yüksek bir oranda kadın da "uygulamadığını" belirtmiştir.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların doğum kontrol yöntemini uygulama durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İller arasında doğum kontrolü "uyguladığını" belirten kadınların en yüksek (%60.2) oranda olduğu iller B.D.G.İ., en düşük (%51) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. Ü.D.G.İ.'de ise bu oran %53.3 ile İ.D.G.İ.'deki orana (%2.3'lük farkla) yakındır. Doğum kontrolü yapmadığını belirten kadınların, uygulamama nedenleri Tablo 46'da verilmiştir.

Tablo 46: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Doğum kontrolü Uygulamama Nedenleri

Nedenler	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=541)**
Hamile Kalma Durumu Olmadığı İçin	S	106	87	65	258
	%	53,5	40,5	50,8	47,7
Pahalı Olduğu İçin	S	6	10	-	16
	%	3,0	4,7	-	3,0
Sağlığı Uygun Olmadığı İçin	S	20	9	7	36
	%	10,1	4,2	5,5	6,7
Dinen Uygun Olmadığı İçin	S	8	20	2	30
	%	4,0	9,3	1,6	5,5
Geleneklerimize Uygun Olmadığı İçin	S	4	9	2	15
	%	2,0	4,2	1,6	2,8
Bu Konuda Bilgisiz Olduğum İçin	S	23	47	27	97
	%	11,6	21,9	21,1	17,9
Eşim İstemediği İçin	S	9	10	14	33
	%	4,5	4,7	10,9	6,1
Başka	S	22	23	11	56
	%	11,1	10,7	8,6	10,4
TOPLAM	**S**	**198**	**215**	**128**	**541**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***8 Bilinmiyor**

İller genelinde kadınların doğum kontrolü yapmama nedenleri arasında ilk sırada "hamile kalma durumlarının olmaması" gelmektedir. Bunu daha sonra sırası ile "bu konuda bilgisiz olduğu", "sağlığa uygun olmadığı", "dinen uygun olmadığı" ve "pahalı olduğu" için doğum kontrolü yapmadığını belirtenler izlemektedir. En düşük oranı ise, "geleneklere uygun olmamasını" gerekçe gösterenler oluşturmaktadır (Tablo 46). "Başka" seçeneği kapsamında ise "çok çocuk istenmesi", "şu anda hamile olunması", "kendisinin de eşinin de istememesi", "gerek görülmemesi" vb. gerekçeler sıralanmıştır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların doğum kontrolü uygulayıp uygulamamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde en yüksek oranı "hamile kalma durumları olmadığı için" doğum kontrol yöntemini uygulamadığını belirten kadınlar oluşturmakla birlikte, bu oran B.D.G.İ.'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre biraz daha yüksektir. Doğum kontrolü hakkında "bilgisiz olduğu için" uygulamadığını belirtenlerin en yüksek oranda olduğu iller ise İ.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller de B.D.G.İ.'dir. Buna karşılık, "sağlığa uygun olmamasını" gerekçe gösterenlerin en yüksek oranda olduğu iller B.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu iller ise İ.D.G.İ.'dir. Ek olarak İ.D.G.İ.'de "geleneklere ve dine uygun olmadığı için" doğum kontrolü yapmayan kadınların oranı da, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre kısmen daha yüksektir. "Eşi istemediği için" uygulamadığını belirten kadınların oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de, en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır (Tablo 46).

İller genelinde kadınlar, hamilelik sürecinde doktora gittiklerini en yüksek (%62.3) oranda ifade etmekle birlikte, hamilelik yaşayan kadınların %37.7'si de hiçbir doktor kontrolünden geçmeksizin bu süreci tamamlamışlardır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hamilelikte kadınların doktora gidip gitmemeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında diğer illere göre hamilelik sürecini doktora görünen kadınların oranının en yüksek (%68.3) olduğu iller Ü.D.G.İ.; en düşük (%52.9) olduğu iller de İ.D.G.İ.'dir. B.D.G.İ.'de ise bu oranın (%67.3), Ü.D.G.İ.'e %1'lik farkla oldukça yakın olduğu söylenebilir.

Tablo 47: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Hamilelik Sürecinde Doktora Gitmememe Nedenleri

Nedenler	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*II. Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=444)**
Ekonomik Nedenler	S	41	50	34	125
	%	25,8	25,1	39,5	28,2
Kültürel / Geleneksel Nedenler (Ayıp, günah olması vb.)	S	18	30	1	49
	%	11,3	15,1	1,2	11,0
Altyapı Yetersizliği	S	26	39	29	94
	%	16,4	19,6	33,7	21,2
Bilgisizlik / Cehalet	S	40	64	13	117
	%	25,2	32,2	15,1	26,4
Başka	S	34	16	9	59
	%	21,4	8,0	10,5	13,3
TOPLAM	**S**	**159**	**199**	**86**	**444**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***7 Bilinmiyor**

Hamilelik sürecinde doktora hiç gitmediğini belirten kadınlar, gitmeme nedeni olarak iller genelinde ilk sırada "ekonomik nedenleri" göstermişlerdir. Bunu daha sonra "bilgisizlik/cehalet", "alt yapı yetersizliği", "kültürel/geleneksel" nedenlerle doktora gitmediğini belirtenler izlemektedir (Tablo 47). "Başka" seçeneği kapsamında ise ağırlıklı olarak "sağlıklı olduğu ya da sorun olmadığı için" doktora gitmeye gerek duymadığını belirtenler yer almaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların hamilelik sürecinde doktora gitmeme nedenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Doktora gitmeme nedenleri arasında en yüksek oranı B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ.'de "ekonomik nedenler" oluştururken, İ.D.G.İ.'de "cehalet/bilgisizlik" gibi nedenler oluşturmaktadır. Ayrıca, "ekonomik nedenlerle" doktora gidemediğini belirtenlerin diğer illere göre daha yüksek

oranda olduğu iller ise Ü.D.G.İ.; en düşük oranda olduğu illerde İ.D.G.İ.'dir. Buna karşılık "kültürel/geleneksel nedenlerle" doktora gitmeyenlerin oranı İ.D.G.İ.'de en yüksek; Ü.D.G.İ.'de ise en düşüktür. Neden olarak "alt yapı yetersizliği (hastana, doktor eksikliği)" ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. "Bilgisizlik/cehalet nedenli" doktora gitmeme nedeni ise en yüksek oranda İ.D.G.İ.'de; en düşük oranda da Ü.D.G.İ.'de görülmektedir (Tablo 47). Dolayısıyla illerin gelişmişlik düzeyine göre hamilelik sürecinde doktora gitmeme nedenlerinin farklılık gösterdiği, B.D.G.İ.'de diğer nedenlere göre "ekonomik nedenler" ile "bilgisizlik/cahilliğin" ağırlıkta olduğu; İ.D.G.İ.'de başta "bilgisizlik/cahilliğin", daha sonra da "ekonomik nedenlerin" ağırlıkta olduğu; Ü.D.G.İ.'de ise öncelikle "ekonomik nedenlerin" sonra da "alt yapı yetersizliğinin" ağırlıkta olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle de her bir ilde önceliklerin farklılığı gözetilerek uygulamaya dönük yatırımlar yapılmalıdır.

Kadınlara, *"hastalandıklarında hastaneye öncelikle kiminle gideceği?"* sorulduğunda, iller genelinde kadınların sadece %10.2'si "yalnız" gidebileceğini belirtmiştir. En yüksek (%66.8) oranı ise "kocası ile birlikte gideceğini" belirtenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra sırasıyla "çocukları ile" (%19.3), "bir kadın akrabası ile" (%1.6) gideceğini belirtenler izlemektedir. En düşük oran ise "annesi" ve "bir erkek akrabası ile" (%0.6), "komşusu" ve "akrabası ile" (%0.2) gideceğini belirten kadınlardır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların hastaneye öncelikle kiminle gideceği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Hastalandığında hastaneye "yalnız gideceğini" belirten kadınların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük (%5.5) orana Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%12.2) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran 10.9'dur. Benzer şekilde "kocası ile birlikte" gideceğini belirten kadınların oranı da, illerin gelişmişlik düzey düştükçe düşmekte ve yine en düşük (%64.2) orana İ.D.G.İ.'de; en yüksek (%69.2) orana da B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ.'de ise "kocası ile birlikte" gideceğini belirtenlerin oranı (%65.5) ile Ü.D.G.İ.'deki orana (%1.3'lük farkla) oldukça yakındır. Buna karşılık, "çocukları ile birlikte gideceğini" belirten kadınların oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%29.2) orana Ü.D.G.İ.'de; en düşük (%13.5) orana da

B.D.G.İ.'de ulaşılmaktadır. B.D.G.İ.'de "arkadaşıyla"; İ.D.G.İ.'de "komşusuyla"; Ü.D.G.İ.'de de "bir erkek akrabası" ve "komşusu ile" hastaneye gideceğini belirten kadın bulunmamaktadır.

Kadınlar, hastaneye gittiklerinde erkek doktora görünmek ya da tedavi olmak konusunda ise, iller genelinde en yüksek (%68.9) oranda doktorun erkek ya da kadın olmasının "kendileri için fark etmeyeceğini" ifade etmiştir. Daha sonra ise bunun "zorunlu olursa olabileceğini" (%19.4) ve "erkek doktora görünmeyeceğini" (%6.9) belirtenler yer almaktadır. En düşük (%4.7) oranı ise "uzmanlık alanına göre bu durumun değişeceğini" düşünenler oluşturmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınların erkek doktora görünme ya da tedavi olma konusundaki düşünceleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Doktorun kadın ya da erkek olmasının "kendileri için fark etmediğini" belirten kadınların oranı her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranda olmakla birlikte, iller arasında Ü.D.G.İ.'de bu oran (%84.9), B.D.G.İ. (%65.4) ve İ.D.G.İ. (%63.4) göre çok daha yüksektir. "Erkek doktora görünmek istemeyeceğini" ifade eden kadınların oranı ise İ.D.G.İ.'de (%10.3), B.D.G.İ.'e (%5.7) ve Ü.D.G.İ.'e (%3.7) göre daha yüksektir. "Zorunlu olduğunda" erkek doktora muayene olabileceğini belirten kadınların oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük (%9.9) oran Ü.D.G.İ.'de; en yüksek (%%24.9) oran da B.D.G.İ.'de görülmektedir. İ.D.G.İ.'de ise söz konusu oran %19.6'dır. Özellikle doğum olduğunda kadın doktoru tercih edebileceklerini ve bunu da "uzmanlık alanına göre değişir" şeklinde ifade eden kadınların oranı yine İ.D.G.İ.'de (%7.1), B.D.G.İ.'e (%4.3) ve Ü.D.G.İ.'e (%1.5) göre daha yüksektir.

Kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe, "kadın-erkek doktor" ayrımı yapma oranları da düşmektedir. Doktorun kadın ya da erkek olmasının "kendileri için fark etmediğini" belirten kadınların oranı "hiç okula gitmeyenlerde" %62.7 ile en düşük oranda iken, bu üniversite/yüksek okul mezunlarında %84.2 ile en yüksek orandadır.

6. GAP ve Değişme

6. 1. İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre GAP ve Değişme Eğilimi

Verilerin analizinin yapıldığı son bölüm olan "GAP ve Değişme" iki alt başlık altında ele alınmıştır. "İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre GAP ve Değişme Eğilimi" başlığı altında öncelikle hane reisi, kadın ve genç kategorilerinden elde edilen ve GAP'ın bilinip bilinmediği, ne olduğu,

etkilerinin nasıl algılandığı, Güneydoğu'nun sorunlarını ne ölçüde çözeceği, GAP'ın amacına ulaşması için yapılması gerekenler, katıldıkları kurslar, söz konusu kurslardan edinilen bilgilerin uygulamaya aktarılıp aktarılmadığı, kursların kim tarafından ve nerede düzenlendiği gibi doğrudan GAP'a yönelik verilerin analizi yapılmıştır. Bu yapılırken de, yapılan derinlemesine görüşmeler ile odak grup çalışmalardan elde edilen veriler, yeri geldikçe destekleme amacıyla kullanılmıştır. İkinci alt başlık olan "Kamu Kurum ve Kuruluş Yetkililerine Göre GAP ve Değişme Eğilimi" başlığı altında ise, kamu kurum ve kuruluş yetkililerine posta yoluyla gönderilen soru kâğıdı verilerinin analizi yapılmıştır. Bu kapsamda ise ilgili kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin GAP'ı ve geleceğini nasıl değerlendirdiğine, projenin amacına ulaşması için nelerin yapılması gerektiği vb. konulara yer verilmeye çalışmıştır. Böylelikle de bu bölümde hem GAP'tan doğrudan etkilenen halkın hem de GAP'ın uygulanmasından sorumlu olan yetkililerin GAP'a bakış açılarının aynı anda ve karşılaştırmalı olarak yansıtılması amaçlanmıştır.

Son 10-15 yıl içinde yaşanan ve GAP ile ilişkilendirilebilecek değişimlerin, hane reisleri tarafından nasıl algılandığı önemli bir değerlendirmedir. Başka bir deyişle, GAP yatırımlarının somut olarak ne getirdiği ya da götürdüğünden bağımsız olarak, halkın bu yatırımları nasıl gördüğü, kendi yaşadıkları bölgede/kentte/mahallede bu değişimin farkında olup olmadıkları, kendi sübjektif değerlendirmeleri çerçevesinde anlamlı bir veri olarak görülebilir. Dolayısıyla EK Tablo-56'ya bakıldığında, hane reislerinin değerlendirmelerine göre *ekonomik alanda* en önemli değişim "ulaşım" ve "iletişim" olanaklarındaki artışta yaşandığı söylenebilir. Bunları daha sonra ise "sulama olanaklarındaki", "sanayi yatırımlarındaki" ve "tarımsal yatırımlardaki" artış izlemektedir. Ancak "sanayi yatırımları", "tarımsal yatırımlar" ve "sulama olanaklarındaki değişim eğilimi konusunda, artış olduğu kadar aynen devam ettiğini düşünenlerin oransal olarak çok düşük olmadığı ve birbirine yakın olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerine göre Bölge'de ekonomik alanda gözlenen değişme eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, diğer illere göre "sanayi yatırımlarında", "tarımsal yatırımlarda", "sulama olanaklarında", "ulaşım olanaklarında" ve "iletişim/haberleşme olanaklarında" artış oranının en yüksek olduğu iller İ.D.G.İ, en düşük olduğu iller ise Ü.D.G.İ'dir.

Toplumsal alanda yaşanan değişimler konusunda ise olumlu anlamda en fazla değişim "eğitim" ve "sağlık" hizmetleri alanında yaşanmıştır. Buna karşın "köyden kentlere göçlerin", "bölge dışına göçlerin" kısmen devam ettiği görülmektedir. Kentten köye dönüşlerin oldukça düşük olması da bunu destekler niteliktedir. Üstelik bu göç süreci, hane reislerinin "güvenlik ve huzurun" arttığını düşünmelerine rağmen yaşanmaktadır. Yaklaşık 10-15 yıl içinde bölgede "STK'ların sayısı ve faaliyetlerinin" de kısmen arttığı söylenebilir (Bkz. EK Tablo-56).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerine göre toplumsal alanda yaşanan değişme eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında, diğer illere göre "eğitim olanaklarında", "sağlık hizmetlerinde", "STK'ların sayısı ve faaliyetlerinde", "güvenlik ve huzurda" artış oranının en yüksek olduğu iller yine İ.D.G.İ.; en düşük olduğu iller de Ü.D.G.İ'dir. "Köyden kentlere göçler ise en yüksek oranda İ.D.G.İ'de artmış olmakla birlikte, artış oranının en düşük olduğu iller B.D.G.İ'dir. Buna karşılık "bölge dışına göçlerin" arttığını belirtenlerin oranı Ü.D.G.İ'de en yüksek; İ.D.G.İ'de ise en düşüktür.

Kültürel alanda ise "gelenek ve göreneklerin etkisinin" aynı düzeyde kaldığı ve hatta kısmen azaldığı söylenebilir. Şöyle ki iller genelinde en yüksek oranı "azaldığını" belirtenler oluştururken, "aynı" olduğunu belirtenlerin oranı da %1.5'lik farkla buna çok yakındır. Buna karşın, komşular arası, köy/mahalle içi vb. "yardımlaşma ve dayanışmanın" da, yaşanan çatışmalara karşın kısmen arttığı söylenebilir. Çünkü "yardımlaşma ve dayanışmanın" aynı olduğunu belirtenlerin oranı da %1.5'lik farkla arttığını belirtenlerin oranına çok yakındır. Gerek aile içi gerekse çevreyle "çatışmanın ise aynı olduğu, başka bir deyişle yaklaşık 10-15 yıl içinde fazla değişmediği söylenebilir (Bkz. EK Tablo-56).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kültürel alanda yaşanan değişme eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gelenekler ve göreneklerin etkisinde en fazla azalmanın B.D.G.D'de, en az ise İ.D.G.İ'de görüldüğü; buna karşılık "yardımlaşma ve dayanışmanın en fazla İ.D.G.İ'de, en az da Ü.D.G.İ'de arttığı ve Ü.D.G.İ'de aynı şekilde devam ettiği; çatışmanın ise B.D.G.İ. ve Ü.D.G.İ'de aynı, İ.D. G.İ'de ise kısmen azaldığı söylenebilir (Bkz. EK Tablo-56).

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde, Türkiye genelinde olduğu gibi bölge genelinde de en önemli değişimin ulaşım ve iletişim olanaklarındaki artışta yaşandığı anlaşılmaktadır. Genel olarak, sanayi yatırımlarında, tarımsal

yatırımlarda ve sulama olanaklarında da bir artış olduğu hane reisleri tarafından ifade edilmekle birlikte, söz konusu artış oranları illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Şöyle ki, ekonomik anlamda en fazla iyileşmenin, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre, İ.D.G.İ'de olduğu ve bu açıdan en dezavantajlı illerin ise Ü.D.G.İ olduğu görülmektedir. Toplumsal alanda ise iyileşme "eğitim" ve "sağlık" hizmetleri alanında yaşanmıştır. Buna "güvenlik ve huzurdaki" artış da eklenebilir. Ancak "köyden kentlere göçler", "bölge dışına göçler" kısmen devam etmektedir. Ekonomik alanda olduğu gibi, toplumsal alanda da yaşanan iyileşmelerin de iller arasında dengeli dağılmadığı söylenebilir. Çünkü eğitim, sağlık, güvenlik ve huzurda artış yine en fazla İ.D.G.İ' de, en az da Ü.D.G.İ'de görülmektedir. İlginç bir veri de İ.D.G.İ'de "köyden kentlere" göç artarken, Ü.D.G.İ'de "bölge dışına göçler" artmaktadır. Dolayısıyla, İ.D.G.İ'in her açıdan bir çekim merkezi konumunda olduğu ifade edilebilir.

Kültürel alanda ise, aslında geleneksel yapının sadece kısmi olarak değişme tohumlarını barındırdığı, henüz çözülme sürecinin çok yavaş olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü gelenek ve göreneklerin etkisinin azalma eğilimi göstermek yerine kısmen aynen devam ediyor olması, yine aile içi ve çevreyle çatışmanın fazla değişmemiş olması vb. bu yorumu destekler niteliktedir.

Gerek derinlemesine mülakatlardan ve gerekse odak grup çalışmalarından elde edilen veriler de bu yorumu desteklemektedir. Ancak burada önemle üzerinde durulması ve tekrar hatırlatılması gereken nokta, sadece gelişmişlik düzeyine göre değil, aynı gelişmişlik düzeyinde gösterilen illerin de GAP'tan aynı ölçüde etkilenmediği/yararlanmadığıdır. Nitekim İ.D.G.İ kapsamında yer alan Şanlıurfa'nın, Adıyaman ve Batman'a göre GAP'tan toplumsal, ekonomik vb. açılardan en fazla etkilenen/yararlanan il olduğunu mülakat ve odak grup verileri de desteklemektedir. Şöyle ki, her şeyden önce GAP'tan *"kazananın Şanlıurfa, kaybedenin ise Adıyaman"* olduğu ve başlangıçta vaat edilen *"tarım, sulama Şanlıurfa'ya; sanayi Adıyaman'a"* sloganının uygulamaya geçmediği; GAP'ın Adıyaman'da yeni iş alanları yaratmadığı, bunun çoğunlukla Şanlıurfa'da gerçekleştirildiği ve daha da önemlisi GAP'ın kültürel, ekonomik açıdan Adıyaman halkının yaşamına etkisinin çok sınırlı düzeyde kaldığı dile getirilmiştir. Burada yine üzerinde durulması gereken nokta, GAP'ın Adıyaman için "yararından çok zararının olduğu" algısının yaygın olmasıdır. Verimli toprakların sular

altında kalması ise ile Adıyaman merkezine yoğun bir göçün yaşanması, alt yapının bu göçü kaldıramaması, GAP yeni istihdam alanları yaratmadığı için de Adıyaman'a gelen göçlerle işsizliğin artması projenin zararları olarak ifade edilmiştir. Buna karşılık Şanlıurfa'da yapılan mülakat ve odak grup çalışmalarında GAP'ın Şanlıurfa'da istihdamı artırıcı etkileri olduğu, yeni iş alanları (tekstil, fidancılık, konservecilik, paketleme, tohumculuk, turizm, inşaat gibi) yarattığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra GAP'ın Şanlıurfa'da göç üzerine de önemli etkisinin olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Şanlıurfa Belediye Başkanı "GAP nedeniyle özellikle köylerden kent merkezine çok yoğun göçlerin yaşandığını; yoksul olanların Şanlıurfa'da gecekondulaşmayı arttırdığını ve var olan Şanlıurfa kültürünü bozduğunu; göçün halkın yaşamını sosyal ve kültürel açıdan gecekondu yapımı, seyyar satıcılık, hayvancılık, eğitimsizlik, işsizlik yani köy yaşamının kente gelmesi şeklinde etkilediğini" dile getirmiştir. Diğer taraftan Harran kaymakamı ise konuya daha farklı bir açıdan yaklaşarak "GAP ile birlikte Şanlıurfa'nın, özellikle de Harran'ın göç aldığını ve dışa göç vermenin azaldığını" vurgulamıştır. Buna ek olarak, Harran'da sulu tarıma geçişle birlikte, geçimini gündelik/mevsimlik tarım işçiliği ile sağlayan topraksız ailelerin de, "artık bölge dışına çalışmaya gitmek zorunda kalmadıkları, Harran'da kalıp çalıştıkları ve daha da önemlisi Şanlıurfa'nın bütün ilçelerine göç olduğu" belirtilmiştir.

Gaziantep'in ise bu açıdan konumunun daha farklı olduğu söylenebilir. GAP'tan önce de sanayileşmiş bir kent olması nedeniyle bir çekim merkezi olan Gaziantep'e "göçlerde GAP'ın doğrudan bir etkisi olmadığı, sadece proje kapsamında yapılan barajlar nedeniyle yerleşim yerleri, arazileri su altında kalan ailelerin gelip yerleşmesinin GAP'ın göç açısından Gaziantep'e doğrudan bir etkisi olduğu" dile getirilmiştir. Şanlıurfa, Adıyaman ve kısmen de Gaziantep dışındaki diğer GAP illerinde yaşanan göçler GAP ile değil de doğrudan daha çok terör ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca GAP'ın sosyal, kültürel ve ekonomik yönden kendilerini fazla etkilemediği de ifade edilmiştir.

Hane reislerinden, yaklaşık son 10-15 yıl içinde bölgede ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda yaşanan değişme eğilimlerine ilişkin veriler derlenirken, kadınlardan da sağlık ve özellikle üreme sağlığı, kadın sağlığı vb. alanlarda yaşanan değişme eğilimlerine ilişkin veriler derlenmeye çalışılmıştır. Buna göre kadınlar, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün, iller genelinde en yüksek oranda "erken yaşta evliliklerin ve hamileliklerin"

(%68.6), "ölü doğumların" (%73.6), "bebek ölümlerinin" (%75.2), "sık gebeliklerin" (%62.1) azaldığını; diğer taraftan "hastanede doğumların" (%92.3), "doktor kontrolünde hamileliklerin" (%91), "gebelik kontrol yöntemleri kullanmanın" (%89.7) ve "cinsel konulara ilişkin bilgi sahipliğinin" (%79.9) arttığını belirtmişlerdir. Ayrıca "kadınların kürtaj yaptırmasının" (%48.1) da eskiye göre bugün en yüksek oranda arttığı belirtilmekle birlikte, artış oranı diğerlerine göre en düşük olan alandır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile kadınlara göre yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün üreme ve kadın sağlığı açısından değişme eğiliminde olan alanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. "Erken yaşta evliliklerin", "ölü doğumların", "bebek ölümlerinin" ve "sık gebeliklerin" azaldığını belirten kadınların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Olumlu anlamda artış gösteren alanlardan ise, "hastanede doğumların" (%94.9), "doktor kontrolünde hamileliklerin" (%94.7), "cinsel konulara ilişkin bilgi sahipliğinin" (%87.8) B.D.G.İ'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla arttığı söylenebilir. "Gebelik kontrol yöntemlerini kullanmanın" (%95.4) ise Ü.D.G.İ'de, B.D.G.İ'e (%92.6) ve İ.D.G.İ'e (%83) göre daha fazla arttığı görülmektedir. İstenmeyen gebeliklerde kürtaj yaptıran kadınların oranının arttığını belirtenlerin en yüksek oranda (%61) olduğu iller B.D.G.İ; en düşük (%32.3) oranda olduğu iller de İ.D.G.İ'dir.

Yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün, ekonomik, toplumsal, kültürel alanda olduğu gibi kadın ve üreme sağlığı açısından da iyileşmenin olduğu söylenebilir. Ancak, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanındaki iyileşmeler de illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermekte, başka bir deyişle aynı oranda olmamaktadır. Şöyle ki, eskiye göre bugün "erken yaşta evliliklerde, bebek ölümlerinde ölü doğumlarda ve sık gebeliklerde, Ü.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla bir iyileşme varken, hastane doğumlarında, doktor kontrolünde hamileliklerde, cinsel konulara ilişkin bilgi sahipliğinde ise B.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla bir iyileşme vardır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, İ.D.G.İ'in kadın ve üreme sağlığına ilişkin konularda son sırada yer almasıdır. Oysaki ekonomik alanda olduğu gibi, toplumsal alanda (eğitim, sağlık vb.) da değişme eğiliminin en fazla olduğu iller İ.D.G.İ'dir (Bkz. EK Tablo-56). Ancak, bu değişime eğiliminin kadın ve üreme sağlığına geleneksel yapının etkisiyle kısmen yansıdığı

görülmektedir. Kürtaj yaptıran kadınların artış oranının da diğer illere göre İ.D.G.İ'de çok daha düşük olması bu yorumu destekler niteliktedir.

Uzun yıllardır devam eden ve bölgenin ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda kaderini değiştirme misyonunu üstlenmiş olan ve bölge halkının doğrudan ilgi odağı olması beklenilen GAP'ın amacı, işleyişi vb. konularda hanelerin bilgi ve haberdar olma düzeylerine bakıldığında ise son derece düşük olduğu EK Tablo-57'den hareketle söylenebilir. Şöyle ki, iller genelinde görüşülen kişilerin yarıdan fazlası GAP'ı "bilmediğini" belirtmiştir. GAP'ı "bildiğini" belirtenlerin oranı ise sadece %41.1'dir. Dolayısıyla halkın bölgede GAP'ı yeterince tanımadığı anlaşılmaktadır. Türkiye Ziraatçılar Derneği ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından, GAP kapsamında bulunan 54 köyde 2004 yılında yapılan bir çalışmada ise *"GAP köylerinde yaşayan aile reislerinin %50.5'inin GAP'ı sadece duyduğu veya televizyon izlediği; GAP'ı bölgesel kalkınma projesi olarak nitelendirenlerin oranının sadece %5.7 olduğu; GAP hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtenlerin önemli bir bölümünün ise GAP'ı sadece Atatürk Barajı ve Harran Ovası'na su gelmesi olarak bildiği"* ortaya konmuştur (Cumhuriyet, 2004:1,8)

İllerin gelişmişlik düzeyi ile GAP'ın bilinip bilinmediği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İller arasında GAP'ı "bildiğini" belirtenlerin oranı İ.D.G.İ'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksektir. Ancak B.D.G.İ'de GAP'ı "bildiğini" belirtenlerin oranı, İ.D.G.İ'deki orana (%0.2'lik farkla) çok yakındır (Bkz. EK Tablo-57). Dolayısıyla bu konuda anlamlı fark, Ü.D.G.İ ile diğer iki gelişmişlik düzeyindeki iller arasında bulunmaktadır. Çünkü Ü.D.G.İ'de GAP'ı bilenlerin oranı çok düşüktür. Bunda da, sulama vb. GAP yatırımlarının ağırlıklı olarak İ.D.G.İ'e ve özellikle de Şanlıurfa'ya yapılmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Benzer yorum, GAP'ı bilme açısından ikinci sırada yer alan B.D.G.İ için geçerlidir. Nitekim Gaziantep'te "GAP'ı bildiğini" ifade eden erkeklerle yapılan odak grup çalışmasında GAP'ın kapsadığı iller olarak sadece Şanlıurfa ve Gaziantep bilinmekte, söz konusu iki ilin dışında ki illerin GAP kapsamında olduğu bilinmemektedir. Ü.D.G.İ'den Mardin ve Siirt'te yapılan derinlemesine mülakatlarda "GAP'ın sadece sosyal yönden ÇATOM-GİDEMLER aracılığı ile duyulduğu ve etkili olduğu, bunun dışında (enerji, sulama vb) hiçbir etkisinin olmadığı" sıklıkla ifade edilmiştir. Hatta Siirt, "GAP'ın üvey evladı" olarak tanımlanmıştır.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de GAP hakkında en fazla bilgi sahibi olanların hane reisleri; en az bilgi sahibi olanların da kadınlar olduğu söylenebilir. Gençlerin ise projeden en fazla haberdar olan kesim olması beklenirken, hane reislerinden sonra ikinci sırada yer almaktadırlar. İller arasında ise yine İ.D.G.İ'de yaşayan hane reisi, kadın ve gençlerin, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre GAP hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu söylenebilir (Bkz. EK Tablo-57).

Projenin ne olduğu hakkında az çok bilgisi olanların değerlendirmelerine göre GAP öncelikle bir "sulama projesi"dir. İkinci olarak GAP "bölgesel entegre kalkınma projesi" ve son olarak da "enerji üretim projesi" olarak değerlendirilmektedir (Bkz. EK Tablo-58).

B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de, illerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve gençlere göre *"GAP'ın ne olduğu?"* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, Ü.D.G.İ için böyle bir ilişki söz konusu değildir. GAP'ın, bir "sulama projesi" olduğu İ.D.G.İ'de; "bölgesel entegre kalkınma projesi" ile "enerji üretim projesi" olduğu Ü.D.G.İ'de en yüksek oranda ifade edilmiştir. B.D.G.İ'de ise GAP'ın İ.D.G.İ'de olduğu gibi en fazla "sulama projesi" olarak algılanmaktadır (Bkz. EK Tablo-58).

Hane reisi, kadın ve genç kategorilerinde ise B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de en yüksek oranda GAP'ın "sulama projesi" olduğu ifade edilmekle birlikte, bu oran B.D.G.İ'de hane reislerinde, kadınlara ve gençlere göre; İ.D.G.İ'de de kadınlarda, hane reisi ve gençlere göre daha yüksektir. Ü.D.G.İ'de ise, en yüksek oranları hane reisi ve gençlerde GAP'ın "sulama projesi" olduğunu; kadınlarda da "enerji üretim projesi" olduğunu belirtenler oluşturmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, GAP'ı "bildiğini" belirtenlerin "GAP'ın ne olduğunu" kısmen bildikleri ve aslında "bölgesel entegre bir kalkınma projesi" olan GAP'ı da ağırlıklı olarak "sulama projesi" şeklinde tek boyutlu algıladıkları söylenebilir. Benzer algılayışın, yapılan mülakatlarda ve odak grup çalışmalarında da olması bu yorumu destekler niteliktedir. Şöyle ki, GAP'ı bildiğini belirten ilgili kişilerle derinlemesine mülakat ve odak grup çalışmaları yapılmakla birlikte, bir mülakat hariç tamamına yakınında GAP, ya bir boyutu (örneğin tarım) ön plana çıkarılarak ya da "sulama, enerji, kalkınma projesidir" şeklinde boyutları sıralanarak tanımlanmış ve amacı belirtilmiştir. Kuşkusuz bunlar içinde ise ağırlık "GAP'ın bir sulama projesi olduğu" şeklindedir. Bu nedenle de GAP'tan beklentiler ile GAP'ın amacı bu doğrultuda ifade edilmiştir.

GAP'ı "bildiğini" belirten hane reisleri, GAP'ın "bölgeyi kalkındırdığını-modernleştirdiğini" (%73.6), "tarımsal üretimi arttırdığını" (%80.1), "gelir düzeyini yükselttiğini" (%57.8), kısmen "yoksul köylüyü kalkındırdığını" (%56.8) en yüksek oranda düşünmekle birlikte, GAP'ın daha çok "varlıklıların işine yaradığını" (%88.5), "belli yöreleri kalkındırdığını (Şanlıurfa, Gaziantep gibi)" (%89), "mülkiyet ve gelir dağılımını daha da bozduğunu" (%51.5) da düşünmektedir. Buna ek olarak, hane reislerinden GAP'ın "işsizliğe son vermediğini" (%78) düşünenler ile "gelenek ve töreleri bozmadığını" (%62.3) düşünenler de en yüksek orandadır. Ancak burada, GAP'ın ne olduğu tam olarak bilinmeksizin, söz konusu projenin neyi ne kadar değiştirdiğine ilişkin değerlendirmelerin de dikkatle incelenmesi gerektiğinin belirtilmesi yararlı olacaktır. En yüksek oranda GAP'ı hane reisleri bilmekle birlikte, GAP'ın ne olduğu konusunda hane reislerinin algısı da ağırlıklı olarak "sulama projesi" şeklindedir.

Sonuç olarak, GAP'ın katkısının tüm bölgeye eşit ve adilane bir biçimde dağılmadığı görüşü hane reislerinin çok büyük bir kısmı tarafından paylaşılmaktadır. GAP'ın Bölgeyi kalkındırdığı/modernleştirdiği görüşünde olanlar ise azımsanmayacak bir orandadır. Ancak hane reislerine göre en önemli eksiklik, GAP ile birlikte işsizliğe bir çözüm üretilememiş oluşudur. Bununla birlikte hane reislerinin yarıdan biraz fazlası GAP'ın yoksul köylüyü kalkındırdığını ve gelir düzeyini yükselttiğini de düşünmektedir. Dolayısıyla sulamayla ilişkilendirilecek olunursa ve hane reislerinin de GAP'ı öncelikle bir sulama projesi olarak gördükleri hatırlanacak olunursa, hane reisleri tarafından GAP'ın en büyük katkısının "tarımsal üretim artışı" olarak görüldüğü söylenebilir. Ayrıca hane reisleri, GAP'ın mülkiyet ve gelir dağılımını kısmen daha da bozduğunu söylerken, %36.9'luk bir kesim de gelenek ve göreneklerin GAP ile birlikte bozulduğu düşüncesindedir. Her ne kadar GAP'ın "gelenek ve töreleri bozmadığını" (%62.3) düşünen hane reisleri en yüksek oranda ise de %39.9 oranında hane reisinin bunun tam tersini düşünüyor olması da anlamlıdır.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, GAP'ın "bölgeyi kalkındırdığı-modernleştirdiği" (%79.2), "tarımsal üretimi arttırdığı" (%83.4), "gelir düzeyini yükselttiği" (%66.4), "yoksul köylüyü kalkındığı" (%64.7), "varlıklıların işine yaradığı" (%91.1) görüşünde olan hane reislerinin oranı, İ.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksektir. GAP'ın "işsizliğe son vermediğini" düşünen hane reislerinin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%94.4) orana

Ü.D.G.İ'de; en düşük (%73.5) orana da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ'de ise bu oran %80.9'dır. GAP'ın, Şanlıurfa, Gaziantep gibi "belli yöreleri kalkındırdığını" düşünen hane reislerinin oranı da yine illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%97.3) orana Ü.D.G.İ'de; kısmen en düşük (%87.7) orana da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Şanlıurfa'nın da içinde yer aldığı İ.D.G.İ'de ise söz konusu oran %89.4 ile oldukça yüksektir. GAP'ın "mülkiyet ve gelir dağılımını daha da bozduğunu" düşünen hane reislerinin oranı ise B.D.G.İ'de (%56.3), İ.D.G.İ'e (%48.9) ve Ü.D.G.İ'e (%27.8) göre daha yüksektir. GAP ile birlikte "gelenek ve göreneklerin bozulduğunu" düşünen hane reislerinin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek (%88.9) orana Ü.D.G.İ'de; en düşük (%58.2) orana da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. İ.D.G.İ'de ise bu oran %63.7'dir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, "GAP'ın ne olduğunun" kısmen bilinmesinin, başka bir deyişle tam olarak bilinmemesinin bu sonuçlarda etkisinin olabileceği mutlaka dikkate alınmalıdır. Çünkü, özellikle Ü.D.G.İ sulama dahil GAP yatırımlarından en az yararlanan iller olduğu için, projenin hangi alanlarda ne gibi değişmelere neden olduğunun da en az bilinmesi beklenen illerdir de.

Hane reislerinin bugün için GAP'ın bölgeye etkilerine ilişkin değerlendirmelerinden sonra gençlerin GAP yatırımları ve GAP'ın geleceğini nasıl gördüklerine bakıldığında, gençlerin hem GAP'ın hem de GAP ile birlikte bölgelerinin geleceğinden fazlasıyla umutlu oldukları söylenebilir. Şöyle ki, gençler hane reislerinden daha yüksek oranlarda olmak üzere gelecekte bölgede sırasıyla "ulaşım olanaklarının daha da gelişeceğine" (%92.6), "tarımsal ürünlerin daha da çeşitleneceğine" (%86.9), "sulanan toprakların daha da artacağına" (%84.6), "daha fazla kalkınma-modernleşme olacağına" (%83.6), "sağlık hizmetlerinin daha da iyileşeceğine" (%83.6), "kadınların iş olanaklarının daha da artacağına" (%82.5), "eğitim hizmetlerinin daha da iyileşeceğine" (%82.2), "tarımsal üretim ve verimin daha da artacağına" (%82), "kızların okula katılımının daha da artacağına" (%80.1), "sanayi yatırımlarının artacağına" (%77.8), "yoksul köylünün daha da kalkınacağına" (%73), "gelir düzeyinin daha da yükseleceğine" (%70.7), "turizmin daha da gelişeceğine" (%70.5), "gelenek ve törelerin etkisinin daha da azalacağına" (%67.3), STK'ların sayısının daha da artacağına" (%66.5), "kadın-erkek eşitsizliğinin (%65) ve işsizliğin daha da azalacağına (%64.8) ", "kadının statüsünün ise artacağına" (%64.3) inandıklarını en yüksek oranlarda ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, aslında

istenmeyen bir durum olan "köyden kentlere göçün daha da artacağına" (%65) inandıklarını; buna karşılık istenir bir durum olan "kentten köye dönüşlerin artacağına" (%45.7) kısmen inanmadıklarını da yine en yüksek oranda belirtmişlerdir. Ayrıca yine hane reislerinden farklı olarak gençler, gelecekte "mülkiyet ve gelir dağılımının daha da bozulacağına" (%43.9) pek fazla inanmamaktadırlar.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre, bölgenin gelecekte "daha da kalkınacağına-modernleşeceğine", bölgede "tarımsal üretim ve verimin daha da artacağına", "işsizliğin daha da azalacağına", "yoksul köylünün daha da kalkınacağına" inandığını belirten gençlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek oranlara Ü.D.G.İ'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Benzer şekilde "kentten köye dönüşlerin daha da artacağına" inanmadıklarını belirten gençlerin oranı da illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve kısmen en yüksek (%46.2) orana Ü.D.G.İ'de; en düşük (%45.4) orana da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bölgenin tarım, ekonomi vb. alanlarda geleceğine ilişkin olarak Ü.D.G.İ'de yaşayan gençlerin diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan gençlere göre kısmen daha iyimser ve umutlu olduğu söylenebilir. Buna karşılık, bölgede gelecekte "gelenek ve törelerin etkisinin daha da azalacağına", "sanayi yatırımlarının artacağına ", "sivil toplum örgütlerinin sayısının daha da artacağına" inanan gençlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük oranlara Ü.D.G.İ'de; en yüksek oranlara da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Bunlara ek olarak, bugüne kıyasla "gelir düzeyinin yükseleceğine" (%76.1), "eğitim hizmetlerinin iyileşeceğine" (%89.1), "kızların okula katılımının artacağına" (%83.9), "sulanan toprakların artacağına" (%88.7), "ulaşım olanaklarının gelişeceğine" (%95.7), "tarımsal ürünlerin çeşitleneceğine" (%90), "sağlık hizmetlerinin iyileşeceğine" (%88.7), "turizmin gelişeceğine" (% 75.7), "kırdan/köyden kentlere göçlerin artacağına" (%69.6), "kadın-erkek eşitsizliğinin azalacağına" (%67.8), "mülkiyet ve gelir dağılımının bozulacağına" (%4.7) inandığını belirten gençlerin oranı ise İ.D.G.İ'de, B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'e göre kısmen daha yüksektir. "Kadının statüsünün daha da artacağına" (%71.2) olan inanç, Ü.D.G.İ'de yaşayan gençlerde; "kadınların iş olanaklarının daha da artacağına" (%83.1) olan inanç ise B.D.G.İ'de yaşayan gençlerde daha fazladır.

Kuşkusuz GAP yatırımları ve GAP'ın geleceği konusunda gençlerin beklenti ve değerlendirmeleri çok önemlidir. Gençler, GAP ile birlikte

ulaşım olanaklarının gelişeceğini, tarımsal ürünlerin çeşitleneceğini, sulanabilen toprak miktarının artacağını, bölgenin kalkınacağını, sağlık ve eğitim hizmetlerinin/olanaklarının artacağını, kadınlara iş olanaklarının ve kızların okula katılımının artacağını düşünmektedirler. Ancak olumlu yönde gelişeceğine inanılan konulardan bazıları örneğin, ulaşım olanakları gibi, sağlık hizmetleri veya eğitim olanakları gibi, kadınların iş hayatında kız çocuklarının ise eğitim hayatında daha fazla yer bulabilme olanağı GAP'ın ötesinde daha çok olağan toplumsal gelişme sürecine bağlı olarak da gerçekleşebilecek şeylerdir. Oysaki sanayi yatırımlarının artacağı, yoksul köylünün kalkınacağı ve gelir düzeyinin yükseleceği gibi doğrudan ekonomik gelişmeye bağlı ve somut biçimde gözlemlenebilecek alanlardaki beklenti düzeyinin diğer alanlara göre oransal olarak kısmen daha düşük olduğu söylenebilir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise gençlerin beklenti içinde oldukları konuların oransal olarak değiştiği görülmektedir. Değişmekle birlikte yine de İ.D.G.İ'de yaşayan gençlerin diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan gençlere göre GAP'tan beklentilerinin ve GAP'ın gelecekte ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda bazı şeyleri değiştireceğine olan inançlarının çok daha fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca, gençler yapılan odak grup çalışmalarında "GAP'ın amacına ulaşmadığını" dile getirmekle birlikte, GAP tüm illeri kapsayacak şekilde tamamlandığında hem GAP'ın hem de ülkenin geleceğinden umutlu olduklarını, bölgede sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşanabileceğine de inandıklarını belirtmişlerdir.

Hanelerin GAP'ın "Güneydoğu'nun sorunlarını çözme potansiyelini" nasıl değerlendirdiğine, başka bir deyişle GAP'ı Güneydoğu'nun sorunları için bir çözüm olarak görüp görmediklerine bakıldığında, iller genelinde en yüksek oranı "kimi sorunlarını çözeceğini" düşünenlerin oluşturduğu söylenebilir. Daha sonra bunu, çok daha düşük oranda olmak üzere "sorunları tümüyle çözeceğini" ve "sorunları çözmeyeceğini" belirtenler izlemektedir (Bkz. EK Tablo-59). Dolayısıyla GAP'ın, Güneydoğu'nun tüm sorunlarına değil de kimi sorunlarına (ekonomik vb.) çözüm olacağına inanılmaktadır. Benzer sonuçlara mülakat ve odak grup verilerinden hareketle de ulaşılmaktadır. Şöyle ki, GAP'ın şu andaki tamamlanmamış haliyle Güneydoğu'nun sorunlarını değil, sadece belli bazı illerin (örneğin Şanlıurfa) ekonomik, toplumsal sorunlarını çözdüğü, ancak GAP tüm illeri kapsayacak şekilde tamamlandığı taktirde gelecekte Güneydoğu'nun sorunlarını kısmen ya da tamamen çözebileceği vurgulanmıştır. Daha da

önemlisi bir taraftan terör sorununun "GAP'ı aşan bir sorun" olduğunu ifade ederek bu konuda karamsar düşünenler olduğu gibi, diğer taraftan da Şanlıurfa örnek verilerek "GAP tamamlandığında terör sorununun büyük ölçüde çözüleceği" şeklinde iyimser düşünenler de bulunmaktadır. Hatta bu, "GAP'tan terörün kaybedip, Türkiye'nin kazanacağı" şeklinde vurgulanmıştır.

B.D.G.İ'de illerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve gençlere göre *"GAP'ın Güneydoğu'nun sorunlarını ne ölçüde çözeceği?"* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ için böyle bir ilişki söz konusu değildir.

Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de GAP'ın Güneydoğu'nun "kimi sorunlarını çözeceğine" inananlar en yüksek oranda olmakla birlikte iller arasında, "tümüyle çözeceğini" düşünenlerin oranı İ.D.G.İ'de; "kimi sorunlarını çözeceğini" düşünenlerin oranı B.D.G.İ'de; "sorunları çözmeyeceğini" düşünenlerin oranı ise Ü.D.G.İ'de daha yüksektir. Daha da önemlisi "sorunları çözmeyeceğini" düşünenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır (Bkz. EK Tablo-59).

Hane reisi, kadın ve genç kategorilerinde de yine en yüksek oranları her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde "kimi sorunları çözeceğini" ifade edenler oluşturmaktadır. Ancak, GAP'ın Güneydoğu'nun "kimi sorunlarını çözeceğini" düşünen gençlerin oranı hane reisi ve kadınlara göre daha yüksektir. Hane reislerinde ise, "tümüyle çözeceğine" inananların oranı, her üç gelişmişlik düzeyinde kadın ve gençlere göre daha yüksektir. Son olarak, "sorunları çözmeyeceğini" düşünenlerden B.D.G.İ'de hane reislerinin oranı, kadın ve gençlere göre; İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'de ise kadınların oranı, hane reisi ve gençlere göre daha yüksektir (Bkz. EK Tablo-59).

İllerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak bakıldığında ise, GAP'ın Güneydoğu'nun sorunlarını "tümüyle çözeceğine" ya da "çözmeyeceğine" inananların oranı, hane reislerinden gençlere doğru gidildikçe düşmektedir. "Kimi sorunları çözeceğine" inananlarda ise gençlerin oranı (%77.8), hane reisi (%74.3) ve kadınlardan (%71) daha yüksektir. Ayrıca kadınlarda, bu konuda "fikri olmadığını" belirtenlerin oranının (%9.8), hane reisi (%4.3) ve gençlere (%5.3) göre daha yüksek olması da anlamlıdır.

GAP'ın, "sihirli bir değnek" gibi Güneydoğu'nun bütün sorunlarını çözemeyeceğine, ancak kimi sorunlarını çözebileceğine ağırlıklı olarak inanılmakla birlikte, hane reislerine göre *"GAP'ın amacına ulaşması için*

yapılması gerekenler" sırası ile şu şekilde belirtilmektedir: "tarım teknolojisi geliştirilmelidir" (%98.1), eşit oranlarda (%97.5) olmak üzere "tarım desteklenmelidir", "alt yapı eksiklikleri giderilmelidir", "eğitime yeterince önem verilmeli ve eğitim yatırımları artırılmalıdır", "tarım teknikleri bilgisi verilmelidir" (%97.4), "halkın GAP'a katılımı sağlanmalıdır" (%95.5), "tarım dışında istihdam yaratılmalıdır" (%94.4), "güvenlik ve huzur sağlanmalıdır" (%91.6), "topraksızlar topraklandırılmalıdır" (%89.3), şiddet içeren töreler değiştirilmelidir" (%88.5), "STK'lar desteklenmelidir" (%85.7), "nüfus artışı kontrol altına alınmalıdır" (%83.9).

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reislerine göre GAP'ın amacına ulaşması için (tarımın desteklenmesi hariç) yapılması gerekenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. İller arasında İ.D.G.İ'de GAP'ın amacına ulaşması için "topraksızların topraklandırılması" (%90.8), "tarımın desteklenmesi" (%97.9), "tarım teknolojisinin geliştirilmesi" (%98.6), "tarım teknikleri bilgisinin verilmesi" (%98.6), "tarım dışında istihdam yaratılması" (%95.8), "alt yapı eksikliklerinin giderilmesi" (%98.9), "eğitime yeterince önem verilmesi ve eğitim yatırımlarının artırılması" (%98.6), "şiddet içeren törelerin değiştirilmesi" (%91.1) gerektiğini düşünen hane reislerinin oranı, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre kısmen daha yüksektir. Söz konusu oranların en düşük olduğu iller ise Ü.D.G.İ'dir. "Güvenlik ve huzurun sağlanması", "nüfus artışının kontrol altına alınması", "STK'ların desteklenmesi", "halkın GAP'a katılımının sağlanması" gerektiğini belirtenlerin oranı ise, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe düşmekte ve en düşük oranlara Ü.D.G.İ'de; en yüksek oranlara da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla GAP'ın amacına ulaşması için hem ekonomik, hem toplumsal hem de teknolojik yatırımlara daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilir. Bunlardan daha da önemlisi, halkın bilgilendirilme yoluyla GAP'a daha fazla katılımının sağlanmasının gerektiğidir. Derinlemesine mülakatlar ve odak grup çalışmalarında da halkın projeye katılım düzeyinin çok düşük olduğu, bilgilendirilmelerinin yetersiz olduğu sık sık dile getirilmiştir. Ayrıca STK'ların da projede yeterince etkin olmadığı, STK'larla işbirliği yapılarak projede etkinliklerinin artırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Daha da önemlisi GAP'ın amacına ulaşmadığı, gerçekleşme düzeyinin %70, %50 ve hatta %15'lerde kaldığı; enerji projelerinde tamamlanma oranının, sulama ve sosyal projelere göre çok daha yüksek olduğu; GAP'ın amacına ulaşıp bölgeyi kalkındırabilmesi için de bir an önce tamamlanması gerektiği

vurgulanmıştır. GAP'ta planlanana karşılık gerçekleşen arasında çok büyük fark olduğu, bunun da daha çok yanlış politikalardan, başka bir deyişle GAP'ın bir devlet politikası değil de hükümet politikası olarak seçim yatırımına dönüştürülmesinden, mali kaynak yetersizliğinden ve kurumlar arası koordinasyon, işbirliği eksikliğinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Ayrıca yatırımların GAP illeri arasında dengeli bir şekilde yapılmamasının, GAP'tan kazanan-kaybeden arasındaki dengenin daha da bozulmasına neden olduğu ve bu durumun projenin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir.

Halkın projeye katılımının ve bilgilendirilme düzeyinin düşük olmasının beraberinde telafisi mümkün olmayan olumsuz sonuçlara yol açtığı ifade edilirken bunun en somut örneği olarak da Harran topraklarının çoraklaşması verilmiştir. Bu çerçevede projenin sosyal, ekonomik, kültürel etkilerinin yanı sıra çevresel etkilerine de dikkat çekilerek, Adıyaman ve Şanlıurfa'da iklim değişikliğine; yine Şanlıurfa ve Diyarbakır'da sıtma hastalığının artmasına; Gaziantep ve Adıyaman'da (Zeugma ve Samsat kastedilerek) tarihi ve kültürel değerlerin su altında kalmasına; Şanlıurfa'da tuzlanma/çoraklaşma gibi çevresel tahribatlara da yol açtığı düşünülmektedir.

GAP yatırımları aynı zamanda bölge insanına özellikle de kadınlara yeni beceriler kazandırmak, gelir getirici iş imkânlarının alt yapısını hazırlamak bakımından önemlidir. Bu amaçla gerçekleştirilen kurslar önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bireylerin kurslara katılım oranının oldukça düşük olduğu EK Tablo 60'dan hareketle söylenebilir. Şöyle ki, ~1/5 oranında herhangi bir kursa katılımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve gençlerin "yaklaşık10-15 yıl içinde her hangi bir kursa katılma" durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranları yaklaşık 10-15 yıl içinde kursa "katılmayanlar" oluşturmakla birlikte, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe her hangi bir kursa "katılmadığını" belirtenlerin oranı da artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ'de; en düşük orana da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Tersinden okunacak olunursa, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kursa "katıldığını" belirtenlerin oranının da düştüğü söylenebilir (Bkz. EK Tablo-60). Dolayısıyla, B.D.G.İ'de her hangi bir kursa katılma oranını, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksektir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki, illerde de, hane reislerinden gençlere doğru gidildikçe kursa "katılma" oranları artmaktadır. Başka bir deyişle, kursa katılmanın gençlerde en fazla, hane reislerinde ise en az olduğu görülmektedir.

Katılınan kurslar ise hane reislerinde daha çok ekonomik ve tarımsal temelli kurslardır. Örneğin elektrik, emlakçilik, kamera, kantincilik, oto tamir, şoförlük, arıcılık, hayvancılık, tarımsal ilaç kullanma gibi. Kadınların katıldıklarını belirttikleri kurslar arasında ise, el sanatları (biçki-dikiş-nakış/halıcılık), okuma-yazma, Kur'an kursu, ana-çocuk sağlığı vb. kurslar yer almaktadır. Gençlerin katıldığı kurslara ise yine kızlar için el sanatları, erkekler için teknik beceri (araç işletme, torna, bilgisayar vb), okuma-yazma, fotoğrafçılık, İngilizce dil kursu vb. örnek olarak verilebilir.

Düşük oranlarda da olsa, katıldığı belirtilen kurslarda edinilen bilgilerin genel olarak uygulanıp uygulanmadığına, "kursların kim tarafından ve nerede?" düzenlendiğine bakılacak olunursa şunlar söylenebilir:

İller genelinde, "fotoğrafçılık (%100), "Kur'an" (%91.3), "teknik beceri" (%89.2), "yabancı dil" (%88.9), "hizmet içi eğitim" (%87.9), "el sanatları" (%86.5), "ilk yardım" (%77.8), "okuma-yazma" (%68.5) kurslarının kendilerine "yararlı olduğu", başka bir deyişle söz konusu kurslardan edinilen bilgilerin "uygulandığı" katılanlar tarafından en yüksek oranda ifade edilmiştir. Kurslardan, "el sanatları" (%87.7), "teknik beceri" (%66.5), "fotoğrafçılık" (%50 özel kuruluşlar), "ilk yardım" (%55.6), "hizmet içi eğitim" (%65.6), "okuma-yazma" (%89.1), "Kur'an" (%40) kurslarının ağırlıklı olarak ilgili bakanlıkların kuruluşları (Milli eğitim Bakanlığı, Halk eğitim Merkezi, Tarım Bakanlığı vb." tarafından düzenlendiği anlaşılmaktadır. Sadece, "yabancı dil" kurslarında özel kuruluş ve örgütlerin ağırlığı (%48.1) diğerlerine göre biraz daha fazladır. Dolayısıyla söz konusu kursların, ağırlıklı olarak Halk Eğitim merkezleri ve Milli Eğitim ile Tarım Bakanlığı tarafından organize edilmiş olduğu; GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin ise bu konudaki etkinliğinin %3'lerin altında kaldığı söylenebilir. Şöyle ki, düzenlenmesinde GAP'ın katkısı olduğu belirtilen kurslardan en yüksek oranı %3.1 ile "hizmet içi eğitimi" kursları oluştururken; en düşük oranı da (%1 ile Kur'an Kursu hariç) %1.5 ile "el sanatları" kursları oluşturmaktadır.

Düzenlendiği belirtilen ve katılınan kurslardan, "fotoğrafçılık" (%100), "Kur'an" (%95.3), "el sanatları" (%93.6), "okuma-yazma" (%90.9), "teknik beceri" (%86.1), "yabancı dil" (%85.2), "ilk yardım" (%77.8) ve

"hizmet içi eğitim" (%71) kursları en yüksek oranda katılımcıların yaşadığı yerde düzenlenmiştir.

Kurslara katılım düzeyi %18.4 ile oldukça düşük (Bkz. EK Tablo-60) olmakla birlikte, hanelerin yeni kurslar düzenlenmesi konusundaki isteklerinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. İller genelinde bugün için şu anda yaşanılan mahallede/köyde açılması istenilen kurslar ve istenme oranları şu şekilde sıralanabilir: "Okuma-yazma" (%96.7), "Kur'an" (%95), "el sanatları (biçki-dikiş-nakış ve halıcılık vb.)" (%93), "ilk yardım" (%92.1), "teknik beceri (araç işletme, torna, bilgisayar vb.)" (%89.1), "yabancı dil" (%83.7), "tarımsal eğitim (toprak, su, arıcılık vb.)" (%79.8) ve "fotoğrafçılık" (%63.4) kursu. Bunların dışında açılması istenilen "başka kurslar" arasında ise, "aşçılık", "okuldaki derslerle ilgili ve üniversiteye hazırlık", "müzik", "sosyal aktivite", "iletişim", "spor", "sağlık", "ana dil" vb. kurs isteklerine düşük oranlarda da olsa rastlanmıştır.

İllerin gelişmişlik düzeyi ile hane reisi, kadın ve gençler tarafından açılması istenilen kurslar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($P<0.05$) bulunmaktadır. "El sanatları", "okuma-yazma", "Kur'an" kurslarının açılmasını isteyenlerin oranı, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmakta ve en yüksek orana Ü.D.G.İ'de; en düşük oranlara da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kursların açılması, en fazla Ü.D.G.İ'de; kısmen en az B.D.G.İ'de istenmektedir. Buna karşılık "teknik beceri", "fotoğrafçılık", "ilk yardım", "yabancı dil" kurslarının açılmasını isteyenlerin oranı ise illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe azalmakta ve en düşük oranlara Ü.D.G.İ'de; en yüksek oranlara da B.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Başka bir deyişle söz konusu kursların açılmasının en fazla B.D.G.İ'de; en az da Ü.D.G.İ'de istendiği söylenebilir. "Tarımsal eğitim (toprak, su, arıcılık vb.)" kursunun açılması ise en fazla (%83.8) İ.D.G.İ'de; kısmen en az (%74.7) da Ü.D.G.D'de istenmektedir.

Açılması istenilen kurslar, illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaştığı gibi, hane reisi, kadın ve genç kategorilerine göre de farklılık göstermektedir. Buna göre, "el sanatları" (%94.9) ve "Kur'an" (%95.3) kursları kadınlar tarafından; "teknik beceri" (%92.7), "tarımsal eğitim" (%88.6) kursları hane reisleri tarafından; "okuma-yazma" (%97.3), "ilk yardım" (%94.4), "yabancı dil" (%89.1) ve "fotoğrafçılık" (%71.5) kursları ise gençler tarafından en çok açılması istenilen kurslar olarak belirtilmiştir.

6. 2. Kamu Kurum ve Kuruluş Yetkililerine Göre GAP ve Değişme Eğilimi

Kamu kurum ve kuruluş yetkililerinden GAP ile ilgili elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılmadan önce, örnekleme ilişkin bazı genel bilgilerin verilmesi yararlı olacaktır.

Kamu kurum ve kuruluş yetkililerine posta yoluyla ulaştırılan yaklaşık 300 soru formunun 136'sı cevaplanarak geri gönderilmiştir. Dolayısıyla cevaplanma oranı %45.3'tür. Soru formu dokuz GAP ili ile birlikte Ankara ve İstanbul'da ikamet eden ya da ilgili kurumlarda görev yapan kişilere de gönderilmiştir.

Soru formunun en fazla cevaplandığı iller ise sırasıyla Şanlıurfa, Adıyaman ve Diyarbakır'dır. Tüm il merkezlerinden ve her ilin en az iki ilçesinden de soru formu cevaplanarak ulaştırılmıştır. Soru formunun gönderildiği ve cevaplanarak geri gönderildiği kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilgili STK'ların dağılımı ise EK Tablo-61'de verilmiştir.

Soru formlarını cevaplayanların meslek dağılımlarına bakıldığında, ağırlıklı olarak (%30) "ziraat mühendisi ve teknikeri" oldukları, bunların dışındakilerin de ilgili kurumların "başkanları" ya da "müdür vekilleri" olduğu görülmüştür. Mesleki deneyim açısından ise, emekli olanların yanı sıra ilgili kurumda en az bir yıl, en fazla da 34 yıl görev yapan bulunmaktadır.

GAP ile doğrudan ilgili olan söz konusu kurum ve kuruluş yetkililerinden, halkın GAP'a katılımı, GAP'ı nasıl algıladıkları, GAP'ın saptanan hedeflerine ulaşma düzeyi, GAP'ın geleceğini nasıl gördükleri ve bundan sonraki süreç için önerilerinin neler olduğu vb. konularda veriler derlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu verilerin analizi de *"Katılım ve Bilgilendirme"*, *"Eşgüdüm"*, *"GAP'ın Bugünkü Durumu ve Geleceği"* başlıkları altında yapılmıştır.

6. 2. 1. Katılım ve Bilgilendirme

Kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin, GAP'ın yürütülmesinde bölge halkının katılım düzeyini yeterli görmedikleri söylenebilir. Şöyle ki, en yüksek oranı (%52) halkın "pek fazla ilgili olmadığını" belirtenler oluşturmaktadır. "İlgili ve çok ilgili olduğunu" düşünenlerin oranı %30, "çok ilgisiz olduğunu" düşünenlerin oranı da %11'dir. Ayrıca, sadece halkın değil GAP'ın da "halka karşı ilgisiz olduğunu" belirtenler olmuştur. GAP'ın uygulamasından sorumlu birimlerin, "halkın projeye katılımını"

sağlamasının yararlı olduğuna inananların oranı ise %72'dir. Şu anda GAP'a katılımın sağlanmasında izlenen yolun "yetersiz" olduğunu belirtenlerin oranı %85.5'tir. Katılım konusunda yetersizliğin olduğunu düşünenlerin bu konudaki önerileri kısaca şöyle sıralanabilir:

- Her konuda demonstrasyonlar yapılmalı. Örnek projeler oluşturulmalı. Örnekler verilerek anlatılmalı ya da anlatım uygulamalı olmalı. Bu amaçla da pilot çalışmalar yapılabilir ya da öncü çiftçiler oluşturulabilir, modeller sunulabilir.
- Sürekli bilgilendirme toplantıları yapılmalı. Köy köy ya da muhtarlar düzeyinde olabileceği gibi ekipler kurularak her yörenin veya köyün önder çiftçisine bu konuda eğitim verilebilir.
- ÇATOM vb. yerler çoğaltılmalı.
- Tarım ve sanayide teşvikler arttırılmalı.
- GAP'ta bilgilendirme birimi oluşturulmalı
- Köy okullarında GAP'la ilgili bilgi verilmeli.
- Halkın GAP'a niçin katılması gerektiği yöre halkının dili ile anlatılmalı. Halk izleyici konumdan çıkarılmalı. Projenin asıl sahibinin onlar olduğu kavratılmalı.
- Görsel ve yazılı basında GAP'a ilişkin bilgiler verilmeli. Sürekli yayım olmalı.
- Kurumlar arası koordinasyon ve bilgilendirme olmalı.
- GAP hakkında bilgi verecek ajanslar kurulmalı.
- GAP'ın bürokratik yapısı aşılmalı.
- STK'lar ile iş birliği yapılmalı
- Örgütlenme (kooperatif) yaygınlaştırılmalı ve halka sorumluluk verilmeli.

Bölge halkının GAP'a ilişkin görüş ve önerilerini almada kısmen en etkin yolun "özel sohbetler" (%44.6) olduğu düşünülmekle birlikte, "bire bir görüşme", "demonstrasyon (göstererek yaptırma)", "köy gezileri", "kümelenme veya mahalle-köy toplantıları yapma", "yazılı-görsel medyayı

kullanma", "ÇATOM gibi merkezleri çoğaltma ya da STK araçlarını geliştirme" yolları da düşünülmektedir.

Yaşanılan çeşitli sorunların ilgili birimlere hangi yollarla ve nasıl aktarıldığı da önemli bir veridir. Buna göre bölge halkının, sorunlarını ya da taleplerini ilgili kurumlara "doğrudan" aktardığını belirtenlerin oranı %77.8 ile en yüksektir. Sorunları/talepleri aktarma yolları arasında ise ilk sırada (%47.8) "bizzat kendisi başvuru yaparak" aktaranlar yer almaktadır. İkinci sırada ise (%22) "muhtarlar aracılığıyla", üçüncü sırada ise (%19) "dilekçe ile başvurarak" aktaranlar bulunmaktadır. Sorun aktarmada olduğu gibi, düşüncenin aktarılmasında da benzer yolların izlendiği söylenebilir. Şöyle ki, "doğrudan düşündüğünü kendisinin söylediğini" belirtenlerin oranı (%42) en yüksektir. Bunu daha sonra "başkalarına söylettiğini" (%22.1) belirtenler izlemektedir. Düşük oranlarda da olsa, bölge halkının kendini ifade edemediğini, düşüncesini söylemediğini ve dil sorunu olduğunu belirtenler de bulunmaktadır.

Kamu kurum ve kuruluşlara başvuru gerekçeleri arasında ise ilk sırada "işsizlik ve geçim sıkıntısı" (%49.6), ikinci sırada "ekonomik yatırımlar ve teşvik" (%25.2) ve üçüncü sırada da "kredi" (% 16.4) konularının yer aldığı belirtilmiştir. Bunlara ek olarak "tarım ve hayvancılıkla" ilgili konularda da kurumlara başvurulduğu ifade edilmiştir. "İşsizlik ve geçim sıkıntısı" için en fazla başvuruda bulunulan kurumların ise valilik ve belediyeler olduğu anlaşılmaktadır.

Bölge halkının GAP'a katılımının yeterli düzeyde olmadığı düşünüldüğü gibi, bundan daha da yüksek oranda bilgilendirilme düzeyinin de düşük olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki, bölge insanının GAP konusunda yeterince "bilgilendirilmediğini" belirtenlerin oranı %81.8 ile en yüksek orandadır. Ayrıca zamanında bilgilendirilmedikleri (%81.7) de düşünülmektedir. Bu nedenle de bir alt yapı oluşturulmadan projenin uygulanmaya başladığı dile getirilmiştir. Bilgilendirilmenin vb. eksik olduğu konular ise şu şekilde sıralanmıştır:

- GAP'ın vizyonu ve misyonu
- Sulu tarım ve sulama teknikleri
- Ürün deseni ve ürün çeşitliliği
- Hayvancılık
- Kültürel mirasın korunması

- Çevreyi koruma bilinci
- Proje bitirildiğinde ortaya çıkacak olan verim artışı
- GAP'la ilgili her türlü yayın faaliyetleri ve bunların halka ulaşması
- Sosyal katılımı arttırmaya yönelik çalışmalar
- Pazarlama (gerek sulu tarımdan elde edilen ürünlerin gerekse ÇATOM'larda kadınlar tarafından üretilen ürünlerin) vb. hem eksik kalan hem de yeterince bilgilendirilmenin yapılmadığı konular olarak ifade edilmiştir.

6. 2. 2. Eşgüdüm

GAP'la ilgili eşgüdüm eksikliği olduğunu düşünenlerin oranı (%71.6) oldukça yüksektir. Daha da önemlisi eşgüdüm eksikliğinin proje açısından olumsuz sonuçları olduğu ve önemli sorunlara yol açtığı ifade edilmiştir. Belirtilen sorunlardan bazıları şu şekilde dile getirilmiştir:

- Projenin amacına ulaşmasını engellemektedir. Başarısızlığa sürüklemektedir.
- Halkın GAP'a güvenini zedelemektedir.
- Çiftçinin bilinçlendirilememesine yol açmakta ve bu durum da Harran'da olduğu gibi toprağın çoraklaştırılmasına neden olmaktadır.
- Çiftçi GAP hakkında bilgilendirilmeyince projeye soğuk bakmaya başlamaktadır.
- Sulama yatırımlarının yavaşlamasına neden olmaktadır.
- GAP'ın durgunmuş imajının oluşmasına neden olmaktadır.
- Bölge insanının kayıtsız kalmasına yol açmaktadır.
- Zaman kaybına ve israfa neden olmaktadır.

GAP'ta eşgüdüm eksikliği olduğunu düşünenler, bunun nereden kaynaklandığını ise ağırlıklı olarak şu şekilde sıralamışlardır:

- GAP ile ilgili kurumlar arasında diyalog ya da koordinasyonun bulunmayışından,

- Bölge halkının konuyla ilgili yeterince bilgilendirilememesinden ve halkın GAP'a hazırlıklı olmayışından,
- Alt yapı yetersizliğinden,
- Bürokratik yapılanmadan,
- Geniş ve kapsamlı bir proje olmasının getirdiği kurumlar arası yetki karmaşasından,
- GAP İdaresinin yetersizliğinden,
- Ödenek yetersizliğinden,
- Profesyonel çalışmamaktan,
- Tarafların farklı çalışma anlayışı ve kuruluş yasalarındaki uygulama yöntemlerindeki farklılıklardan,
- Teşkilatlanmanın yetersiz oluşundan ve belirli illere daha çok ilgi göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Projedeki eşgüdüm eksikliğinin nedenlerinin yanı sıra bunun nasıl giderileceği, eşgüdüm sağlanması için neler yapılabileceği vb. konularda çözüm önerilerinde de bulunulmuştur. Bunlar:

- Akılcı projeler yürütülmeli,
- Öncelikle ilgili kurum personeline gerekli eğitim verilmeli,
- Alan Yönetimi kurulmalı ve ilgili tüm kurumlarla, STK'larla koordinasyon sağlanmalı,
- Alınan kararlar en alt makama kadar iletilmeli. Halkla birebir görüşmeler yapılmalı ve bu konuda medya etkin olarak kullanılmalı,
- Ayrı bir bakanlık kurulmalı,
- Tüm illerde temsilcilikler oluşturulmalı. Tüm birimlerin toplandığı bir çatı örgütlenmesi olmalı. Buna uygun yasal düzenlemeler yapılıp yetki karmaşaları düzeltilmeli şeklinde ifade edilmiştir.

GAP'ta sadece eşgüdüm eksikliğinin değil, yerel yöneticiler ile halk arasındaki mevcut ilişkilerin de "çok zayıf" olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun, GAP'ın yerel yöneticiler tarafından kavranma ve sahiplenme

sorununu da beraberinde getirdiğine, yerel yöneticiler ile halk arasındaki ilişkilerin sağlıklı olmasının proje açısından olumlu sonuçlar doğuracağına inanılmaktadır. Ayrıca projenin sürdürülebilirliği açısından da yerel ilişkilerin önemi sık sık vurgulanmaktadır. Bununla birlikte yerel yöneticilerin de yetersiz olduğunu belirtenler olmuştur.

6. 2. 3. GAP'ın Bugünkü Durumu ve Geleceği

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın ve GAP Bölge Müdürlüğü'nün projedeki rolünün çok önemli olduğuna vurgu yapılmakla birlikte, İdarenin gerek mali açıdan ve gerekse personelin niceliği ve niteliği açısından yetersiz bırakıldığını dile getirenlerin oranı oldukça yüksektir. İdarenin en temel sorunu olarak da "halkla iletişim kopukluğunun" olması görülmektedir. Projenin lider konumda olduğu ancak bunu gerçekleştirebilecek yeterli donanıma sahip olmadığı, bunun için koordinasyon yetkilerinin genişletilmesi ve eleman sıkıntısının giderilmesi gerektiği düşünülmektedir.

GAP'ın başlangıçta saptanan teknik, ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşma düzeyi düşük olarak görülmekte ve daha da önemlisi teknik hedeften sosyal hedefe doğru gidildikçe hedefe ulaşma oranları daha da düşmektedir. Şöyle ki, projenin teknik hedefine "orta düzeyde" ulaştığını belirtenler en yüksek (%50.7) orandadır. Bunu daha sonra hedefe ulaşma düzeyinin "zayıf" (%26.1) olduğunu belirtenler izlemektedir. "İyi" olduğunu düşünenlerin oranı (%23.1) ise en düşüktür. Ekonomik hedefe ulaşma düzeyi ise, teknik hedefe ulaşma düzeyine göre daha da düşmektedir. Ekonomik hedefe "orta düzeyde" ulaştığını belirtenlerin oranı %46.3 iken, "zayıf" olduğunu belirtenlerin oranı da %38.1 ile oldukça artmıştır. "İyi" olduğunu belirtenlerin oranı (%15.7) ise, teknik hedefe göre daha da düşmüştür. Sosyal hedefe ulaşma düzeyinde ise en yüksek (%48.5) oranı, "zayıf" olduğunu belirtenler oluştururken, en düşük (%15.7) oranı yine "iyi" olduğunu belirtenler oluşturmaktadır. Sosyal hedefe ulaşma düzeyinin "orta" olduğunu belirtenlerin oranı ise %35.8'dir. Dolayısıyla genel bir sıralama yapılacak olunursa GAP'ta en fazla "teknik hedeflere" ulaşıldığı söylenebilir. Bunu daha sonra "ekonomik hedefler" izlemektedir. Sosyal hedefler ise son sırada gelmektedir.

Kamu kurum ve kuruluş yetkililerince, GAP'ın teknik, ekonomik ve sosyal hedeflerine bir an önce ulaşması için önerilenler ise:

- Bilgi ve destek mekanizmalarının yaygınlaştırılması,

- İstihdama dayalı politikaların uygulanması,
- Tarımsal yatırımların batıya ulaştırılmasında yol-demiryolu hatlarının düzenlenmesi ve yeni hatların yapılması,
- Çiftçi için demonstrasyon çalışmalarının yapılması,
- Ürün çeşidinin desteklenmesi ve tarımsal üretimin her alanında yönlendirmenin yapılması ve planlanması,
- Pazarlama sorununun çözümüne yönelik projelerin hayata geçirilmesi
- Tarım reformunun gerçekleştirilmesi,
- Halkın katılımının sağlanması,
- Kurumlar arası koordinasyonun sağlanması,
- Şeffaf olunması,
- Projelerin yürütülmesinde kontrol mekanizmalarının yaygınlaştırılması gibi konularda yoğunlaşmaktadır.

Burada ve daha önceki sıralanan önerilerde dikkat çeken, başka bir devişle ortak payda "katılım" ve "bilgilendirme"dir. Buraya kadar yapılan hemen hemen her öneri ve sorun tespitinde her ikisi de öncelikle yer almaktadır.

Kuşkusuz, kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin tamamına yakını GAP'ın Bölge açısından çok önemli ve zorunlu bir proje olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak mevcut durumun beklentilerini karşılamadığını, projede bazı aksayan yönlerin olduğunu dile getirenler çoğunluktadır. Özellikle, daha hızlı ve yaygın eğitim-yayım çalışmalarının yapılması; tarımda sulama kanallarının inşası; sosyal alandaki faaliyetlerin yaygınlaştırılması gerektiği bu açıdan önemli saptamalardır. Bir değişikliğe gidilmesi gerektiği yönünde beklenti vardır ve bu yöndeki beklenti projeye duyulan umudu da arttırmaktadır. Bundan dolayı çoğunluk projenin geleceğine umutla bakmaktadır. Dolayısıyla projenin şu andaki haliyle değil, aksayan yönleri giderildiğinde geleceğine umutla bakıldığı söylenebilir. Bu nedenle de GAP'ın bundan sonraki süreci için bazı önerilerde bulunulmuştur:

- Proje hızlandırılmalı ve bir an önce bitirilmelidir. Özellikle de sulama alanındaki yatırımlara ağırlık verilmeli. Bu konuda bilgilendirilme de yapılmalı,
- AB'nin desteklediği projeler model olarak alınmalı,
- Eğitim çalışmaları yaygınlaştırılmalı (teknik ve diğer konularda) ve medya etkin bir şekilde kullanılmalı. Düzenli seminerler verilmeli. Köy köy dolaşılmalı ve özellikle de yüz yüze temas kurulmalı. Demonstrasyonlar yapılmalı,
- Kurumların yasal dayanakları belirginleştirilmeli ve tek çatı altında koordinasyonu sağlayacak şekilde düzenlemeler yapılmalı,
- Alternatif finansman kaynakları bulunmalı,
- Tüm illerde temsilcilikler oluşturulmalı,
- Ziraat mühendisleri öncülük etmeli,
- Tarıma dayalı sanayiye önem verilmeli,
- Siyasetten arındırılmalı,
- Sosyal alt yapı çalışmaları yaygınlaştırılmalı vb. öneriler sıralanmıştır.

Yukarıda sıralanan bu öneriler aslında üç grupta toplanabilir: 1) Katılım 2) Bilgilendirme 3) Eşgüdüm (koordinasyon)

İlgili kurum yetkilileri ve özellikle GAP kapsamında yapılan görevle ilgili olarak halk ile alanda bire bir ilişki içinde olanlar, bu süreçte karşılaştıkları en önemli sorunun sulama konusunda olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle ziraat mühendisleri tarafından söz konusu sorun çok sık dile getirilerek halkın bu konuda bilinçsizliği ve daha da önemlisi direnç göstermesi üzerinde durulmuştur. Bürokratik engeller ise hemen hemen her kurum yetkilisi tarafından dile getirilmiştir. Farklı olarak belediyelerde, göçle birlikte kentleşmenin getirdiği sorunlar görev açısından karşılaşılan güçlükler olarak ifade edilmiştir. Bölgenin feodal yapısı ve toplumun yeniliklere kapalı olması da vurgulanan önemli bir noktadır. Ayrıca, GAP konusunda yeterli bilgi sahibi olamadıklarından dolayı yanlış bilgi aktarımına neden olduklarını söyleyenler de olmuştur.

Bütün aksayan yönlerine rağmen, GAP'ın bölgede bir değişme eğilimi yarattığı düşünülmektedir. Ancak, projenin tamamlanmasıyla bu etkilerin

zamanla görüleceğini dile getirenler de bulunmaktadır. Bununla birlikte, kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin tamamına yakını "sosyal ve kültürel değişme ile GAP arasında" çok yakın bir ilişki olduğunu belirtmiştir. GAP'ın sağladığı tarımsal ve ekonomik getirinin sosyal ve kültürel hayatı da etkilediğini düşünmektedirler. Özellikle ÇATOM'lar, GAP-Sosyal ve kültürel değişme arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak için sıkça verilen örnektir. Buna ek olarak, GAP ile Bölge güvenliği (gasp, kaçakçılık, çocuk suçluluğu, terör vb.) arasında bir ilişki olduğunu düşünenler çoğunluktadır. Çok az yetkili, bu konuların GAP'tan bağımsız var olduğunu dile getirmiştir. Özellikle, ekonomik refah yükseldikçe (işsizlik azaldıkça) güvenlik sorununun da ortadan kalkacağı düşüncesi oldukça yaygındır. Buradan hareketle GAP'ın Bölge'ye olan yararlarının neler olduğu ya da neleri değiştirdiği düşünüldüğüne bakıldığında daha çok sulu tarımın getirileri ön plana çıkmaktadır. Buna göre:

- Sulamaya açılan araziler açısından elde edilen ürün deseni ve bunun getirdiği ekonomik hareketlilik (istihdam ve işsizliğin azalması gibi), Bölgenin bir yatırım merkezi haline gelmesi,
- Kadın ve gençlere dolaylı etkisi,
- Turizmin gelişmesi,
- Tüketim alışkanlıklarının değiştirmesi
- Kalkınmayı sağlaması vb. GAP'ın hem yararları hem de etkileri olarak görülmektedir.

GAP'ın Bölge'ye yararlarının yanı sıra, dolaylı olarak bazı zararlarının da olduğunu belirtenler olmuştur. Şöyle ki, plansızlıktan, programsızlıktan dolayı kaynak israfına ve zaman kaybına yol açtığını belirtenler olmuştur. Zararları konusunda en fazla vurgulanan ise, bilinçsiz sulama sonrasında toprakta meydana gelen tuzlanma/çoraklaşma sorunudur. Zamanında bitirilmemesinin getirdiği umutsuzluk, güven bunalımı ve belli illere daha fazla ağırlık verilmesi ise GAP'ın bir diğer zararı olarak belirtilmiştir. Bunların yanı sıra çevreye verdiği zararlara da dikkat çekilerek, doğa tahribatı (erozyon) ve tarihi mirasın korunamaması, özellikle barajların çevresinde ağaçlandırmanın yapılmamış olması hem eksiklik hem zarar olarak vurgulanmıştır.

GAP'ın bölge halkının ekonomik açıdan beklentisini tamamıyla karşılayamadığı, ancak kısmen karşıladığı, bunun da iller arasında dengeli bir şekilde dağılmadığı düşünülmektedir. Şöyle ki, belirli illerde ya da sulamaya geçilen yerlerde daha fazla karşılayabildiğine yönelik görüşler sıklıkla dile getirilmiştir. Buna örnek olarak da Şanlıurfa ili verilmiştir. Şanlıurfa dışındaki diğer GAP illeri içinse, halkın ekonomik beklentilerinin ya "hiç" ya da "çok az" karşılanabildiği ifade edilmiştir. Sosyal açıdan beklentileri karşılama düzeyi ise tamamen ekonomiye bağlanmakta olup genellikle sınırlı ve yetersiz bulunmaktadır. Daha da önemlisi ekonomik beklentiyi karşılama düzeyinde olduğu gibi, sosyal beklentinin karşılanmasının da illere göre farklılık olduğu, örneğin, Mardin ve Şırnak illerinde hiçbir beklentinin karşılanmadığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte GAP ile birlikte eğitim, sağlık hizmetlerinin arttığını, kadının statüsünün, giyim kuşamın vb. değiştiğini ve bu anlamdaki beklentilerinin karşılandığını belirtenler de olmuştur. Özellikle ÇATOM'ların olduğu yerde hem sosyal etkinin hem de sosyal beklentinin karşılanma düzeyinin yükseldiği dile getirilmiştir. Sosyal aktivitelerde ise bir kıpırdanmanın olduğu, ancak bunun yeterli olmadığı belirtilmişti. Siyasi beklentileri karşılama düzeyine gelince, ilgili soru ağırlıklı olarak cevaplanmamış ve boş bırakılmıştır. Soruyu cevaplayanların büyük bir kısmı "karşılayamamıştır" şeklinde düşüncelerini yansıtırken, bir kısmı da "siyasilerin GAP'ı siyasi yatırım haline getirdiğini", "GAP ile birlikte Bölge halkının devlete olan güveninin arttığını, "GAP'ın ağa ve şeyhlerin etkisini azalttığını, ancak tam olarak feodal yapıyı dönüştüremediğini" vb. vurgulamıştır. Dolayısıyla GAP'ın Bölge halkının ekonomik, sosyal ve siyasal beklentilerini kısmen karşılayabildiği ya da karşılama düzeyinin yeterli olmadığı; bu açıdan dokuz GAP ili arasında dengesizliklerin bulunduğu söylenebilir. Nitekim GAP kapsamına giren dokuz il arasında dengesizliğin söz konusu olduğunun kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin çoğunluğu tarafından düşünülmesi ve bunun da Şanlıurfa lehinde yoğunlaştığının vurgulanması yapılan yorumu destekler niteliktedir. Ayrıca gerek dokuz ilin kırsal ve kentsel alanlarında hanelerden edinilen verilerden gerekse de derinlemesine mülakat ve odak grup çalışmalarından elde edilen verilerden hareketle de benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Doğrudan GAP'tan "kimin kazanıp kimin kaybettiği?" sorulduğunda ise, kazananlar arasında yine Şanlıurfa yer almakla birlikte, bunun yanı sıra "Bölge halkı", "Türkiye", "devlet", "toprağı olan/ağa/çiftçi" en yüksek

oranda kazananlar olarak ifade edilmiştir. Kaybedenler açısından ise en yüksek oranı "kaybeden olmadığını" belirtenler oluşturmakla birlikte, başta "Adıyaman", "az toprağı olanlar ile topraksızlar", "terör", "bölge halkı", "devlet" en yüksek oranlar ile kaybedenler arasında sıralanmıştır.

Güncel bir konu olan "GAP'ın görevlerinin gelecekte Kalkınma Ajansları'na devredilmesine" ilişkin olarak kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin üç farklı düşünceye sahip oldukları söylenebilir. Şöyle ki, bir kısmı Kalkınma Ajansları'na Bölge açısından olumlu yaklaşırken, bir kısmı tam tersine olumsuz yaklaşmakta, bir kısmı da ya bu konuda bilgisinin olmadığını ya da bir şeyin değişmeyeceğini düşünmektedir. Ancak, Bölge için kalkınma ajanslarına olumlu yaklaşanlar bazı şartlar da ileri sürmektedirler. Örneğin, "alt yapı iyi hazırlanırsa olabilir", "amacına uygunluğu garanti edilirse olabilir", "çok iyi değerlendirilmeli. Kalkınma ajanslarında mutlaka bölge dışından uzmanlar yer almalıdır", "doğru yapılandırılmış bir kalkınma ajansı faydalı olabilir", "daha iyi olur ancak denetim yapılmalı", "daha donanımlı olacaksa devredilmeli", "eğer her ilde faaliyet gösterir ve bünyesinde gerekli donanıma sahip elemanlar olursa başarılı olabilir", ""devlete göbeğinden bağlı bölge kalkınma ajansının hiçbir şeyi değiştiremeyeceği" vb. şeklinde belirtilmiştir. Kalkınma ajansları ile de bir şeyin değişmeyeceğini düşünenler ise bunu "bugüne kadar bir şey yapılmadı, kime devredilirse devredilsin bir şey değişmez" ya da "aynı tarz olacaksa önemsiz" ifadeleriyle temellendirmektedirler. Son olarak kalkınma ajanslarına olumsuz yaklaşanlar ise gerekçe olarak "başarılı olmaları için yeterli alt yapının olmadığını ve GAP İdaresinin görevine devam etmesi gerektiğini", "bu Bölge'de kalkınmanın ancak devlet eliyle gerçekleşebileceğini", "GAP'ın devlet projesi olarak kalması gerektiğini", "yerleşmiş bir sistemi dağıtmanın sıkıntılara yol açabileceğini" vb. ileri sürülmüştür.

Dolayısıyla kalkınma ajanslarına olumlu bakanlar olmakla birlikte, GAP'ın yapılanması sırasında yapılan yanlışların burada da tekrarlanmaması ve dokuz ile de yayılmasının gerekliliği önemle vurgulanmaktadır. Olumsuz bakanlar ise, mevcut durumdaki GAP İdaresi'nin gerekli şekilde donatılması ve yetkilendirmesi halinde daha işlevsel olacağını zira deneyim sahibi olduğu, aksi taktirde kalkınma ajanslarına geçişin bir zaman kaybına yol açacağını ifade etmişlerdir. Burada önemle belirtilmesi gereken nokta, genel kanın her ne şekilde olursa olsun söz konusu eksikliklerin giderilerek ya da dikkate alınarak GAP İdaresi'nin yeniden yapılandırılması ve projenin bir an

önce hızlı bir şekilde tamamlanmasıdır. Ayrıca, kalkınma ajanslarına ilişkin olarak da ortak bir aklın oluşmadığı, bu konuda bölgenin yapısal özelliklerinden kaynaklı bazı tereddütlerin yaşandığı söylenebilir. Özellikle bu açıdan en somut örnek, çok ideal bir model olan Sulama Birlikleri'dir ki, onların yürütülmesinde de önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. Nitekim çiftçilerle yapılan derinlemesine mülakat ve odak grup çalışmalarında, suyun sulama birlikleri tarafından değil de DSİ tarafından dağıtılması istenmiştir.

Kamu kurum ve kuruluş yetkililerinin GAP'a ilişkin değerlendirmelerinden hareketle GAP'ın bölgenin kalkınması için zorunlu bir proje olduğu; ancak şu andaki uygulandığı şekliyle iller arasında bir eşitsizlik yarattığı, sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri olan "katılım" ve bilgilendirme" boyutlarının yetersiz kaldığı ve bu anlamda projenin yeniden yapılandırılması ve hızla tamamlanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

7. Mahalle ve Köylerin Muhtarlara Göre Genel Görünümü

7.1. Mahalle Muhtarları

Çalışma kapsamında toplam 49 mahalle muhtarı ile görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan mahalle muhtarlarının il bazındaki dağılımı Tablo 48'de görülmektedir. Buna göre en fazla 10 mahalle ile Gaziantep ili, en az ise 3'er mahalle ile Siirt ve Şırnak illeri temsil edilmiştir.

Tablo 48: Mahallelerin İllere Göre Dağılımı

İller	Sayı	%
Gaziantep	10	20,4
Kilis	7	14,3
Diyarbakır	7	14,3
Adıyaman	5	10,2
Şanlıurfa	6	12,2
Batman	4	8,2
Mardin	4	8,2
Siirt	3	6,1
Şırnak	3	6,1
Toplam	**49**	**100,0**

Mahallelerin bağlı bulunduğu ilçelerin ve mahallelerin gelişmişlik itibariyle statüleri ise statüleri arasında çok fazla kopma yok ise de mahallelerin yaklaşık %39'u 'üst' sosyo-ekonomik grupta yer almaktadır.

Mahallelerin %26,5'i 'orta' ve %34,7'si de 'alt' sosyo-ekonomik statüde bulunmaktadır.

Mahallede ikamet etmekte olan hane sayılarına bakıldığında ise en fazla hane sayısı 101 – 500 arası (%30,1) ve 1001 – 5000 (%34,1) arası ortalamaya sahiptir. Dolayısıyla 50 hanelik küçük mahallelerin yanısıra bir ilçe nüfusuna sahip mahallelerinde bulunduğu görülmektedir.

Mahalle muhtarlarının cevapları doğrultusunda yaşayanların yaklaşık %88'inin göç etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla araştırma kapsamındaki mahallerde nüfusun büyük bir kısmı son 10-15 yıl içinde dışarıya doğru hareket halindedir.

Göç edenlerin ise ağırlıklı olarak İstanbul-Ankara-İzmir-Adana-Mersin gibi büyük şehirlere, diğer bir deyişle bölge dışına; bölge içinde ise daha çok Gaziantep ve Kilis'e göç etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Göç etme nedenleri arasında ise ağırlıklı olarak (%71.4) ekonomik nedenler yani işsizlik ve geçim sıkıntısı gelmektedir.

Söz konusu mahallelerden göç edenler kadar, yine son 10-15 yıl içinde mahalleye göçle gelip yerleşen nüfus da ciddi boyutlardadır. Şöyle ki, neredeyse mahalleden göç edenlerin oranına yakın miktarda (%85.7) mahalleye yeni yerleşenlerin olduğu görülmektedir.

Mahallenin aldığı göç ise ağırlıklı olarak çevre köylerdendir. Göç edenlerin de yine en yüksek oranda (%44.9) ekonomik nedenlerle ilgili mahallelere yerleştikleri anlaşılmaktadır. Ancak köyden mahalleye gelenler'in %12,2'sinin güvenlik nedeniyle göç ettiğinin de altı çizilmelidir.

Mahallelerin dış dünya ile iletişimi bakımından önemli bir yeri olan televizyon kullanımı konusunda geçmiş ve bugün arasında ciddi bir değişim göze çarpmaktadır. Nitekim bugün için televizyon sahibi olanların oranı 2 kattan fazla artarak %85,7'ye ulaşmıştır. Eskiden çalışma kapsamındaki mahallelerin %57.1'inde televizyon bulunmazken, bugün bu oran %10.2'ye düşmüştür.

Mahallelerin etnik dağılımını göstermesi açısından kullanılan dil tercihlerine bakıldığında, birinci sırada "Türkçe (%87.8)"; ikinci sırada "Kürtçe (%34.7)" ve "Arapça (%24.5)"; üçüncü sırada ise sadece "Kürtçe (%32.7)" konuşulduğu görülmektedir.

Kültürel yapıdaki değişimi göstermesi itibariyle evliliklerde başlık parası alma/verme geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre bugün için başlık parası geleneği yarı yarıya azalmış olmakla birlikte hala %36,7 gibi yüksek denilebilecek bir oranda bu geleneğin devam ettiği görülmektedir.

Başlık parası gibi, evlilik türü de önemli bir kültürel dönüşüm göstergesi olarak değerlendirilebilir. Berdel türü evlilik geleneğinde de belli bir azalma (%16.3) eğilimi görülmekle birlikte, bu gelenekteki azalma eğilimi başlık geleneğindeki kadar güçlü değildir.

Mahalle muhtarları, mahalleleriyle ilgili bir sorun karşısında birinci olarak belediye başkanına müracaat edeceklerini bildirmişlerdir. Eğer sonuç alamazlar ise ikinci sırada kaymakama başvuracaklarını ifade etmişlerdir. İkinci ve üçüncü sırada ise vali yer almaktadır. Ancak farklı olarak ikinci ve üçüncü öncelikler sıralamasında komutan (askeri amir) %4,1 ve %10,2'lik oranlarla yer almaktadır. Hatta komutan üçüncü öncelik sıralamasında belediye başkanı ve kaymakamdan daha çok tercih edilen bir makam olarak görülmektedir. Ayrıca, üçüncü sıralamada siyasi partiler de %10,2 ile başvurulacaklar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki, muhtarlar mahalleleriyle ilgili bir sıkıntı yaşadıklarında öncelikli olarak belediye başkanı ve kaymakamı yani mahallenin bağlı bulunduğu ilk kademe amirlerini çözüm makamı olarak değerlendirmektedirler. Ancak bu makamlardan yana bir çözüm üretilememişse bir üst merci olarak valiye ve aynı zamanda mahalle ile bir ilgisi olmamasına rağmen askeri amirleri, daha da olmaz ise siyasi bağlantıları devreye soktuklarını belirtmişlerdir. Özellikle askeri makamların siyasi makamlardan önce ifade ediliyor olması bölgenin özel durumunu belirtmesi açısından önemlidir.

Bugün için mahallelerin yaklaşık %41'inde ise her hangi bir sağlık kuruluşu yoktur. Mahallelerden sadece %45'inde bir sağlık ocağı ve %10,2'sinde ise hastane vardır.

Mahallelerde kültürel ve ekonomik dönüşümü göstermesi itibariyle ısınmak amacıyla kullanılan malzemelere bakıldığında, tezek ve odun kullanımının büyük ölçüde azaldığı ve kömürün bugün için en yüksek oranda (%59.2) kullanılan yakıt aracı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hem hayvancılığın azaldığını, hem de ekonomik olarak kömür tüketiminin arttığını göstermektedir.

Mahalle muhtarlarının verdiği bilgilere göre, eskiden mahallelinin temel geçim kaynakları "tarım (%36.7)", "hayvancılık/besicilik (%14.3)" ve "ticaret (%4.3)" iken, bu gün ise "tarım (%30.6)", "gündelik/mevsimlik tarım işçiliği (%14.8)" ve "memuriyet ile işçilik (%12.2)"tir.

Bugün için mahallelerinde kooperatif olduğunu belirten muhtarların oranı %14.3'tür ki, bu oran eskiye nazaran %6 daha düşüktür. Geçmişte

tarım kredi kooperatifleri %6.1 oranında varlığını sürdürürken, bugün için bu oran %2 düzeyindedir.

Eskiye (%73.5) göre bugün (%65.3), oransal olarak az da olsa belli bir düşüş yaşanmasına rağmen, mahalle ile ilgili son sözü, muhtarlar kendilerinin söylediğini belirtmişlerdir. Ancak bugüne (%6.1) göre geçmişte (%10.2) aşiret reislerinin daha fazla etkili olduğu; tersine belediye başkanlarının ise geçmişe (%8.2) nazaran bugün (%16.3) güçlü oldukları anlaşılmaktadır.

Mahallelerin sahip olduğu alt ve üst yapı olanaklarına bakıldığında, geçmişten bugüne yaşadıkları gelişim süreci daha somut biçimde saptanabilir. Örneğin eğitim kuruluşları itibariyle lise ve meslek liselerinin sayılarının iki kat arttığı görülmektedir. Benzer bir durum sağlık hizmetleri alanında da yaşanmıştır. Özellikle maddi durumu iyi olan aileler için özel doktor olanaklarının yaklaşık 4 kat artarak %22.4'e ulaştığı Tablo 49'dan anlaşılmaktadır. Bunun dışında, içme suyu ve mahalle yollarının yaklaşık %90'ları aştığı, kanalizasyon sisteminin ise yine 2 kat artarak %80'lere ulaştığı görülmektedir.

Tablo 49: Mahallelerin Geçmişte ve Bugün Sahip Olduğu Alt ve Üst Yapı Olanakları

	Eski		Yeni	
	Sayı	%	Sayı	%
Lise	14	28,6	26	53,1
Meslek lisesi	6	12,2	10	20,4
Hastane	2	4,1	4	8,2
Özel doktor	3	6,1	11	22,4
Ziraat icin sulama sistemi	-	-	-	-
İcme suyu	33	67,3	45	91,8
Yol	38	77,6	44	89,8
Kanalizasyon	22	44,9	38	77,6
Park	9	18,4	24	49,0
İlköğretim okulu	36	73,5	43	87,8
Aşevi	-	-	2	4,1
Toplam	**49**	**100,0**	**49**	**100,0**

Mahallelerde en fazla düzenlenen kurs, el sanatları, okuma-yazma ve kuran kurslarıdır. Özellikle GAP Bölgesi'nde olduğu halde tarımsal eğitim kurslarının %6.1'de kalması üzerinde durulması gereken bir konudur. Kursların %61.2'si Halkeğitim Merkezleri ve Tarım Bakanlığı tarafından

düzenlenirken, sadece %4,1'GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından düzenlenmiştir (Tablo 50).

Tablo 50: Mahallelerde Son 10-15 Yıl İçinde Düzenlenen Kurslar

	Sayı	%
El sanatlari (bicki-dikis/halicik vb.) Kursu	26	53,1
Teknik beceri (arac isletme, torna, bilgisayar vb.) Kursu	7	14,3
Tarimsal egitim (toprak-su, aricilik vb.) Kursu	3	6,1
Hizmet ici egitim kursu	1	2,0
Okuma-yazma kursu	23	46,9
Fotografcilik kursu	2	4,1
İlk yardim kursu	2	4,1
Yabanci dil kursu	3	6,1
Ana-cocuk sagligi kursu	6	12,2
Kuran kursu	22	44,9
Toplam	**49**	**100,0**

Muhtarların yaklaşık 1/3'ü son 10-15 yıl içinde çevrede ve mahallerinde yeni iş olanaklarının oluştuğunu düşünmektedir. Ancak büyük çoğunluğu GAP yatırımlarının yeni iş olanakları yaratamadığı görüşünde birleşmektedirler.

Oluştuğu belirtilen iş olanakları arasında, inşaat sektörü küçük bir farkla da olsa diğerlerinden fazladır. Diğer iş olanakları arasında ise işçi statüsünde (belediye, çırçır fabrikası, iplik fabrikaları, küçük atölyeler vb.) çalışma koşullarının ortaya çıkışı, esnaflık olanaklarının doğuşu, memuriyet, marketler vb. yer almaktadır. İş olanakları dışında, mahallenin son 10-15 yıl içinde maddi durumunun olumlu yönde değiştiğini düşünen muhtarların oranı ise %65.3'tür. Kötü yönde değişim olduğunu ve hiçbir değişiklik olmadığını düşünenlerin oranı ise %16.3'tür.

Muhtarlara göre bölgede en gelişmiş il Gaziantep'tir. Gaziantep'i, Diyarbakır ve Batman illeri izlemektedir. Bu illerin gelişmiş olma nedenlerine bakıldığında ise muhtarların %64.5'i gelişmeyi sanayileşme ile ilişkilendirmektedirler. Bunun dışında %8'i gelişmişliği, büyükşehir statüsüne dayandırmakta, %6.1'i nüfusun yoğunluğu ile ilişkilendirmektedir. Bunun dışında söz konusu illerin gelişmişliğini, düşük oranlarda da olsa,

başbakanın memleketi olması, üniversitenin varlığı, ağalık sisteminin olmayışı ve siyasetçilerin etkin çalışması ile açıklayanlar bulunmaktadır.

Muhtarların yarısı GAP'ı bilmekle birlikte, %46.9'u GAP'ın ne olduğundan haberdar bile değildirler. Mahalle düzeyinde de olsa, yönetici konumunda olan söz konusu muhtarların GAP'ı bilmemesi, projenin etkinliği ve yaşama dönüklüğü açısından üzerinde durulması gereken bir konudur.

GAP'ı bildiğini belirtenler ise GAP'ı büyük ölçüde (%30,6) bir sulama projesi (%30.6), kalkınma projesi (%16.2), enerji üretim projesi (%8.2) ve baraj (%6.1) olarak tanımlanmaktadır.

Muhtarların %36,7'si GAP'ın mahallelerine bir faydası olmadığını belirtmişlerdir. GAP'ın faydası olarak sıralananlar arasında ise elektrik, sulama, tarımsal gelişim vb. bulunmaktadır.

Muhtarların yaklaşık %41'i ise GAP'ın mahallelerine herhangi bir zararı olmadığını belirtmişlerdir. Somut olarak bir zarardan bahsedenlerin sıraladıkları zararlar arasında ise, çoraklaşma, verimli tarım arazilerinin sular altında kalması, kamulaştırma bedellerinin düşük oluşu vb. bulunmaktadır.

GAP'ın yararları ve zararları çerçevesinde bu yatırımlardan kimlerin en çok kazançlı çıktığı konusunda muhtarların verdikleri cevaplara bakıldığında, Şanlıurfa ili ve toprağı olanların ilk iki sırada yer aldıkları görülmektedir. Şanlıurfa ili dışında Gaziantep ve Adıyaman illeri de kazananlar arasında belirtilmiştir.

GAP yatırımlarından dolayı kaybeden ya da mağdur olanlar arasında ise en fazla ifade edilen toprağı olmayan ailelerdir. Bunun dışında Adıyaman'ın ilçelerinden Gerger ve Samsat ile Kilis'in Musabeyli ilçelerinin de kaybeden taraf arasında anıldığı görülmektedir.

Muhtarların yarıdan fazlası, mahallelerinin durumunun son 10-15 yıl öncesine göre iyiye gittiğini belirtmişlerdir. Genel olarak mahallenin durumunun iyiye ya da kötüye gittiğine dair oranlara bakıldığında ise muhtarların %63.2'sinin gelişmelerin olumlu yönde, %24.5'inin ise olumsuz yönde olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır.

Mahallelerde insanlar arası ilişkilerde en fazla (%46.9) değişimin yaşandığı alan, "komşulararası dayanışma"dır. Bunu daha sonra %36.7 ile eşit oranlarda olmak üzere aile içi dayanışma, akrabalar arası ilişkiler ve aile içi rol ve ilişkiler alanı izlemektedir. Hemen hiçbir değişimin yaşanmadığı (%42.9) ifade edilen alan ise aile içi çatışma alanıdır.

Mahallelerde giyim-kuşam alışkanlıkları de en yüksek oranda (%85.7) değişenler arasındadır. Bunu sahip olunan araç-gereç türündeki değişim (%75.5), beslenme ve tüketim alışkanlıkları (%69.4) ile konut kalitesi (%63.3) izlemektedir.

Mahallelerin birinci öncelik sıralamasında yer alan sorunlarının başında içme suyu, işsizlik ve yol sorunları gelmektedir. Bu üç sorun genel olarak bütün öncelik sıralamalarında en çok anılan sorunlardandır (Tablo 51). Ancak bunun dışında kanalizasyon ve sağlık kuruluşlarının azlığı ya da yokluğu da bir başka önemli sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ikinci ve üçüncü öncelik sıralamalarında güvenlik kaygısının belirtilmesi de bölge açısından önemli bir veridir. Kısacası mahallelerin öncelikli sorunları arasında alt yapı hizmetlerinin yetersizliği gelmektedir.

Tablo 51: Mahallelerin En Önemli Üç Sorununun Ne Olduğu

Sorunlar	1. Öncelik		2. Öncelik		3. Öncelik	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yol	11	22,4	7	14,3	3	6,1
Su	13	26,5	6	12,2	3	6,1
Elektrik	1	2,0	3	6,1	1	2,0
Kanalizasyon	4	8,2	5	10,2	4	8,2
Okul	1	2,0	4	8,2	3	6,1
Sağlık	4	8,2	4	8,2	10	20,4
İşsizlik	12	24,5	8	16,3	10	20,4
Baska	1	2,0	3	6,1	6	12,2
Güvenlik	-	-	4	8,2	2	4,1
Topraksızlık	-	-	2	4,1	1	2,0
Mahalle içi anlaşmazlık	-	-			1	2,0
Bilinmiyor	2	4,1	3	6,1	5	10,2
Toplam	**49**	**100,0**	**49**	**100,0**	**49**	**100,0**

7.2. Köy Muhtarları

Çalışma kapsamında toplam 17 köy muhtarı ile görüşülmüştür. Şırnak hariç diğer tüm illerden ikişer köy örneklem kapsamında yer almıştır.

Örneklem kapsamında yer alan köylerin sadece bir tanesinde hane sayısı 550 iken, 100 ve daha az hane sayısı olan köy sayısı 7 ve 101-350 arası haneye sahip olan köy sayısı ise 4'tür.

Köylerin geçmişten bugüne alt yapı açısından yaşadığı değişimi gözlemlemek açısından Tablo 52 ve Tablo 53 önemli veriler sunmaktadır.

Tablo 52: Köylerin Eskiden ve Bugün Yollarının Nasıl Olduğu

Yolun Durumu	Eski		Yeni	
	Sayı	%	Sayı	%
Patika	2	11,8	1	5,9
Ham yol	6	35,3	2	11,8
Stabilize	6	35,3	2	11,8
Asfalt	3	17,6	12	70,6
Toplam	**17**	**100,0**	**17**	**100,0**

Buna göre, köylerin büyük bir çoğunluğu (12 köy) asfalt yola sahip olmuştur. Yolu patika olan köy sayısı 1 ve ham yol olan ise 2 köydür. Ayrıca bugün için içme suyu, şebeke suyu ile evin içinde olan köylerin oranı yaklaşık %65'e ulaşmıştır.

Tablo 53: Köylerde Eskiden ve Bugün İçme Suyunun Nasıl Sağlandığı

İçme Suyunu Sağlama Yolları	Eski		Yeni	
	Sayı	%	Sayı	%
Evin içinde musluk	1	5,9	11	64,7
Köy çeşmesi	7	41,2	2	11,8
Adi kuyu	7	41,2	-	-
Pompalı kuyu(tulumba dahil)	1	5,9	2	11,8
Başka	1	5,9	2	11,8
Toplam	**17**	**100,0**	**17**	**100,0**

Eskiden ve bugün köyde bulunan üretim ve tüketime ilişkin tesislerlerden doğrama atelyesi, demir atelyesi ve un değirmeni gibi üretime ve üretim desteğine yönelik tesislerin bugün için ya hiç bulunmamakta ya da son derece az bulunmaktadır. Ancak tüketime yönelik bakkal bugün (%47.1), neredeyse köylerin yarısında bulunmaktadır.

Etnik yapıya ilişkin veriler sunması açısından konuşulan dillerin dağılımına bakıldığında, örneklem kapsamında yer alan köy halkının ağırlıklı olarak Türkçe (%64.7) ve Kürtçe (%70.6) konuştukları, bunun yanısıra az da olsa Arapça (%11.8) ve Zazaca (%11.8) konuşulan köyler de bulunmaktadır.

Görüşülen 17 köyden 9'unda (%52.9) halkın çoğunluğu Hanefi iken, 8 köyde (%47.1) ise halkın çoğunluğu şafidir.

Eskiden köylerin yaklaşık %90'ında başlık parası alma/verme geleneği varken, bugün bu oran %35'lere kadar gerilemiştir. Ancak geçmişte köylerde, mahallelere nazaran daha fazla başlık geleneğinin varolduğu anlaşılmaktadır.

Berdel türü evlilik, başlık parası geleneğine göre biraz daha fazla canlılığını korumaktadır. Hatta mahallelerde %38'lerde iken, bu oran köylerde eskiden %76.5 oranında, bu gün ise %47.1 oranında devam etmektedir.

Mahallelerde son 10-15 yıl içinde göç edenlerin oranı %85'lerde iken, köylerde ise bu oran %95'lere yakındır. Göç edenlerin çoğunlukla bölge dışına büyükşehirlere ve az da olsa Batman, Gaziantep, Şanlıurfa gibi bölge içi gelişmiş şehirlere göç ettikleri anlaşılmaktadır.

Köyden dışarıya göç etme nedenleri arasında ekonomik sıkıntılar yani geçim sıkıntısı ve işsizlik yaklaşık %89 ile ilk sırada yer almaktadır. Bu oran mahallelerde %71 düzeyindedir. Köylerde, göç nedenleri arasında ikinci sırada %5.9 ile "kan davasından kaçmak" yer almaktadır.

Köylerin geçmişle bugün arasında geçirdiği değişim sürecini görebilmek açısından Tablo 54'e bakıldığında en önemli değişim ulaşımda hayvanlarla ya da at arabası ve traktör yerine, bugün dolmuş ve daha da önemlisi özel araçların kullanılıyor oluşudur. Bu durum hem alt yapıdaki gelişmenin hem de ekonomik anlamda göreceli gelişmenin bir göstergesi olarak okunabileceği gibi ulaşım araçlarındaki bu gelişme çevre ve dış dünya ile ekonomik ve toplumsal anlamda iletişim kanallarının daha da gelişmesini beraberinde getirmektedir.

Tablo 54: Köylerde Eskiden ve Bugün İl/İlçe ve Diğer Köylerle Ulaşımda En Çok Kullanılan Araçlar

Araçlar	Sayı	%	Sayı	%
Hayvanlarla	1	5,9	-	-
At arabasıyla	1	5,9	-	-
Traktörle	1	5,9	-	-
Dolmuşla	13	76,5	11	64,7
Özel araçla	-	-	4	23,5
Başka	1	5,9	2	11,8
Toplam	**17**	**100,0**	**17**	**100,0**

İletişimin yaygınlaşmasında ulaşım olanakları kadar telefon ve televizyon sahipliği ve köylere gazetenin ulaşması da önemlidir. Buna göre eskiye nazaran her evde telefon bulunmayan köylerin oranı %17'lere kadar, her evde televizyon bulunmayan köylerin oranı da %12'lere kadar gerilemiştir. Ekonomik alanda alt ve üst sosyo-ekonomik yaşantıların gözler önüne serilmesi ve göçü tetiklemesi bakımından televizyon önemli bir iletişim aracıdır. Daha da önemlisi kültürel yapıda geleneksel yaşantının, tutum ve davranışların, bireyler arası ilişkilerin değişiminde de televizyonun itici bir güç olması bağlamında, televizyonu olmayan köy oranının azalması önemli bir göstergedir. Diğer yandan geçmişte köylerin yaklaşık %90'ına gazete hiç gelmez iken, bugün bu oran hala çok yüksek olmakla birlikte %76.5'e gerilemiştir. En azından haftada birkaç gün de olsa gazete giren köy oranı yaklaşık %22'lere ulaşmıştır (Tablo 55).

Tablo 55: Köylerde Eskiden ve Bugün Telefon, TV ve Gazete Bulunma Durumu

Bulunma Durumu		Eski		Yeni	
		Sayı	%	Sayı	%
Telefon	Evet	11	64,7	14	82,4
	Hayır	6	35,3	3	17,6
TV	Bilinmiyor	1	5,9	-	-
	Evet	5	29,4	15	88,2
	Hayır	11	64,7	2	11,8
Gazete	Hiç gelmez	15	88,2	13	76,5
	Haftada 2-3 defa	2	11,8	2	11,8
	Her gün	-	-	1	5,9
	Haftada 1 gün	-	-	1	5,9

Köy muhtarları köyle ilgili bir sorun karşısında çözüm üretmek için öncelikle kaymakam ve belediye başkanına durumu aktarmaktadırlar. Bu durum, mahalle muhtarlarının tavrıyla benzerlik arz etmektedir. İkinci öncelikler arasında ise mahalle muhtarlarından farklı olarak köy muhtarları siyasi parti ve yöre milletvekillerine başvuracaklarını belirtmişlerdir. Bu durum, köy muhtarlarının siyasi anlamda mahalle muhtarlarına nazaran daha politik bir tavır içerisinde olduklarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Askeri amirler ise yine mahalle muhtarlarından farklı olarak birinci ve ikinci öncelikli sıralamada yer almaktadır ki, bu da askeri amirlerin köylerde köy

muhtarlarıyla güvenlik çerçevesinde daha yakın temas halinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Köylerde sağlık kuruluşu olarak sağlık ocakları eskiye (%29.4) oranla bugün (%47.1) yaklaşık iki kat arttığı söylenebilir.

Isınmak amacıyla kullanılan malzemelere bakıldığında, mahallelerden farklı olarak hem geçmişte (%58.8) hem de bugün (%41.2) için hala tezeğin önemli bir yakacak malzemesi olduğu görülmektedir. Hem ekonomik gerekçeler hem de hayvan yetiştiriciliği, köy ve mahalleleri birbirinden bu anlamda farklılaştırmaktadır. Tezek ile birlikte odun da eskiden de (%41.2) bugün de (%41.2) önemli bir yakacak malzemesi iken, kömür bugün köylerde (%17.6) mahallelere göre çok daha az kullanılmakta, elektirik sobası ise hiç kullanılmamaktadır. Buna ek olarak köylerde eskiden kömür kullanan aile bulunmamaktadır.

Mahallelerle karşılaştırıldığında köylerde eski geçim kaynakları arasında tarım (%47.1) ve hayvancılık/besicilik (%41.2) yine ilk iki sırada olmakla birlikte, mahallelerden yaklaşık 2 kat daha fazla belirtilen geçim kaynaklarıyla geçim sağlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca memuriyet ya da kamu görevliliğinin köylerde bulunmadığına da dikkat çekilmelidir.

Bugün için ise köylerde tarım, bir geçim kaynağı olarak yaklaşık %60'lar seviyesinde olup, bu oran mahallede yaşayanlara göre 2 kat daha fazladır. Benzer bir durum hayvancılık (%23.5) için de geçerlidir. Bunun dışında kalan geçim kaynakları ise gündelik mevsimlik tarım işçiliği %5.9), işçilik (%5.9)'dir. Dolayısıyla mahallelerden farklı olarak, tarım ve hayvancılığın köy halkının iki temel geçim kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Köylerde yaşayan ve temel geçim kaynaklarından ilki tarım olan köylülerin toprak sahipliği konusundaki durumları oldukça ilginç bir sonuç çıkarmaktadır. Şöyle ki, köy muhtarları tarafından yaklaşık olarak eskiden %82.4 bugün ise %88.2, topraksız aile bulunduğu ifade edilmiştir. Bu durumda toprağı olmadığı halde tarımla uğraşan insanların, genelde icar ve yarıcılık usulüyle tarımsal üretim yaptıkları düşünülebilir.

Topraksız ailelerin %80'lerin üzerinde olmasına karşın, köylerde gerek geçmişte (%47.1) gerekse bugün (%47.1) için çok büyük toprak sahipleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu verinin ailelerin topraksız olmalarıyla da bağlantılı şekilde düşünülmesi gerekmektedir. Zira toprağı olmayan ailelerin tarımsal üretimi, büyük topraklara sahip ailelerin topraklarında gerçekleştirdiği yorumu da böylece desteklenmiş olmaktadır.

Hem eskiden (%41.2) hem de bugün (%41.2) ailelerin yaklaşık yarısının sahip olduğu toprak büyüklüğü 25 dönümden azdır. Bu durumda tarımsal üretimin, genelde aile içi gıda ihtiyacını karşılamak üzere yapıldığı söylenebilir. Zira yine ölçeğin küçük olması itibariyle 26-50 dönüm arası toprağa sahip olanlar da birlikte değerlendirildiğinde ailelerin yaklaşık %60'ı 50 dönüm ve daha küçük topraklara sahiptir.

Toprak mülkiyetinde ise son 10-15 yıl içerisinde yaşanan değişimlere bakıldığında, ailelerin yaklaşık %65'inin topraklarının şahsa ait tapulu mülkiyet arazisi olduğu görülmektedir. Yine yaklaşık %6'sı da hisseli (müşterek) tapulu arazilere sahiptirler. Ve toprak mülkiyetinde yaşanan bu değişimin, muhtarların verdiği bilgiler doğrultusunda herhangi soruna yol açmadığı anlaşılmaktadır.

GAP yatırımlarının önemli ölçüde sulu tarıma geçilmesi yönünde destek sağlayacak olmasına karşın, köy muhtarlarının verdiği bilgiler doğrultusunda değerlendirilecek olunursa, sulu tarım yapma oranı son derece düşüktür (Tablo 56). Toprakların yarısı, hala kuru tarım usulüyle ekilip biçilmektedir.

Tablo 56: Köylerde Eskiden ve Bugün tarımsal Üretimin Nasıl Yapıldığı

Tarımsal Üretimin Nasil Yapıldığı	Eski		Bugün	
	Sayı	%	Sayı	%
Sulu tarım	2	11,8	4	23,5
Kuru tarım	11	64,7	8	47,1
Hem sulu hem kuru tarım	3	17,6	4	23,5
Bilinmiyor	1	5,9	1	5,9
Toplam	**17**	**100,0**	**17**	**100,0**

Geçmişte sulu tarım yapanların genelde kuyu ve yer altı suyu kullandığı, bugün ise sulamada kullanılan suyun sadece %17.6'sının (3 köy) baraj suyu olduğu, bunun dışında dört köyde kuyu suyu ve iki köyde de yer altı suyu kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla görece çok küçük de olsa artış kaydeden sulu tarım, bölgede yapılan barajlarla doğrudan bağlantılı olmaktan uzaktır.

Kullanılan tarımsal üretim girdilerinden özellikle traktör ve patosun daha yaygın (%82.4) biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak biçerdöver kullanımının (%29.4) büyük ölçüde olmadığı da anlaşılmaktadır ki, bunun da

hem tarımsal ölçeğin küçük olmasından hem de pamuk, tütün gibi biçer döver kullanımını gerektirmeyen ürünlerin ekilmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca sulama suyunun kullanımında yaklaşık %12'lik bir azalış da dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, GAP yatırımlarıyla birlikte büyük ölçüde kullanılıyor olması gerektiği halde, %30'luk artışa rağmen %12'lik gerileme, yatırımların bölgede eş düzeyde etki yaratmadığını göstermesi açısından anlamlıdır. Kimyasal gübre (%64.7) ve zirai mücadele ilaçlarının (%64.7) kullanımındaki yüksek artış da, organik tarımın çok çok geride kaldığını göstermektedir.

Özellikle traktörün köyde sahip olan ailelerden alınarak kullanıldığı görülmektedir. Biçerdöver ve patos ise ağırlıklı olarak kiralanmaktadır. Gübre, ziraat tohumu ve zirai ilaçların ise dışarıdan alındığı anlaşılmaktadır (Tablo 57). Tarımsal üretim girdilerine sahip olamayış ve kiralama yoluna gidilmesi, ayrıca kooperatif örgütlenmeleriyle bunların kullanımına ilişkin maliyetlerin düşürülmeyişi ise tarımsal üretimi olumsuz etkileyen etkenlerdendir. Nitekim sadece tek bir köyde tarım kredi kooperatifi olduğu saptanmıştır, diğer köylerde kooperatif tipi üretici örgütlenmeleri görülmemektedir.

Tablo 57: Köylerde Tarımsal Üretim Girdilerinin Nereden Temin Edildiği

Temin Etme Yolları	Eski			Bugün		
	Köyde Var	Kiralama/ satın alma/ devlet veriyor	Bilinmiyo	Köyde Var	Kiralama/ satın alma/ devlet veriyor	Bilinmiyor
Traktör kullanımı	64,7	29,4	5,9	52,9	23,5	23,5
Biçer-döver kullanımı	17,6	52,9	23,5	23,5	52,9	17,6
Kimyasal gübre kullanımı	23,5	58,8	17,6	23,5	70,6	5,9
Ziraat tohumu kullanımı	23,5	47,1	29,4	17,6	58,8	23,5
Sulama suyu kullanımı	35,3	-	52,9	35,3	5,9	47,1
Zirai mücadele ilacı kullanımı	17,6	47,1	35,3	23,5	47,1	29,4
Patos kullanımı	35,3	35,3	29,4	23,5	47,1	23,5

Eskiden en fazla yetiştirilen ürünler arasında ilk sırada (%76.5) buğday yer almaktadır. İkinci ve üçüncü öncelikler arasında ise yem bitkileri (%47.1-%29.4) ve baklagiller (%23.5-%29.4) yer almaktadır.

Bugün için ise, sulu tarım yapılamadığı için sulu tarımla birlikte belki de en fazla yetiştirilmesi gereken pamuk üretimi (%17.6) son derece sınırlıdır. Bunun dışında kuru tarım ürünü olan buğday (%64.7) yine en fazla yetiştirilen üründür.

Yetiştirilen ürünler ise hem eskiden hem de bugün için daha önce de ağırlıklı olarak (yaklaşık %60) aile içi tüketim amacıyla değerlendirilmektedir. Bunun dışında az miktarda köydeki zengin ailelere satma, tüccara ve kooperatife satma eğilimi gözlenmektedir.

Köy muhtarlarının değerlendirmelerine göre kendi köyleri, diğer köylerle kıyaslandığında ekonomik olarak durumları orta düzeydedir (%52.9). Köyün bağlı olduğu ilçe ile kıyaslandığında köyüne "fakir" ve "çok fakir" diyenlerin oranı azalmakta ve orta diyenlerin oranı da %6 artmaktadır. Ancak köylerini tüm Türkiye geneliyle kıyasladıklarında ise köylerinin durumunu orta halli görenlerin oranı yarı yarıya azalmakta ve çok fakir diyenlerin oranı yaklaşık %30'a, fakir diyenlerin oranı da %35,3'e yükselmektedir. Dolayısıyla kendi çevrelerine göre muhtarlar, köylerinin durumlarını orta halli görmekle birlikte, Türkiye ile kıyasladıklarında hem kendi köylerini hem de kendi yaşam bölgelerini görece daha fakir görmektedirler.

Köyle ilgili geçmişte ve bugün son sözü söyleyen kişilerin diğer bir deyişle otorite olarak kabul edilen kişilerin hem eskiden (%41.2) hem de bugün(%52.9) muhtar olduğu görülmektedir. Geçmişle bugün arasında bu konuda en önemli farklılık, ağa ve aşiret reislerinin bugün için hiç belirtilmemiş olmasıdır.

Köylerde son 10-15 yıl içinde düzenlenen kurslar arasında el sanatları, okuma-yazma, kuran ve tarımsal eğitim dışında herhangi bir kurs programı uygulanmamıştır (Tablo 58). Kurslar tıpkı mahallelerde olduğu gibi Halkeğitim Merkezleri ya da Tarım Bakanlığı tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 58: Köyde Son 10-15 Yıl İçinde Düzenlenen Kurslar

Kurslar	Sayı	%
El sanatlari (bicki-dikis/halicik vb.) Kursu	7	41,2
Tarimsal egitim (toprak-su, aricilik vb.) Kursu	3	17,6
Okuma-yazma kursu	8	47,1
Kuran kursu	7	41,2
Toplam	**49**	**100,0**

Köy halkı alış-veriş amacıyla ağırlıklı olarak (%52.9) il merkezine gitmektedir. Pazar kurulan köy sayısı ise (%111.8) oldukça sınırlıdır.

Köylerde geçmişte büyük çoğunlukla lise varken, günümüzde lise düzeyinde okullar bulunmamakta ancak ilköğretim okulları 17 köyden 16'sında bulunmaktadır. Ayrıca büyük çoğunluğunda içme suyu şebekesi ve il-ilçe bağlantılı yolları bulunmaktadır. Kanalizasyon şebekesi de köylerin 1/3'ünde tamamlanmıştır (Tablo 59).

Tablo 59: Eskiden ve Bugün İçin Köylerdeki Altyapı Olanakları

Alt Yapı Olanakları	Eski		Bugün	
	Sayı	%	Sayı	%
Lise	15	88,2	-	-
Ziraat icin sulama sistemi	-	-	1	5,9
İcme suyu	5	29,4	11	64,7
Yol (köy-ilçe-il arası)	7	41,2	11	64,7
köy içi asfalt	-	-	1	5,9
Kanalizasyon	2	11,8	6	35,3
Köy odası	6	35,3	3	17,6
İlkögretim okulu	-	-	16	94,1
Toplam	**17**	**100,0**	**17**	**100,0**

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde köyde veya çevrede yeni iş olanakları oluştuğunu söyleyen muhtar sayısı sadece üç kişidir. İş ile kastedilen şey ise taksicilik yapmak, kendi işinde çalışmak ve kendi tarlasında çalışmaktan ibarettir. Bunun ötesinde GAP yatırımlarının yeni iş olanakları ve alanları yarattığını söylemek olanaklı değildir.

Yeni iş olanakları yaratılamamış olsa bile, muhtarların yarıdan fazlası (%52.9) eskiye göre bugün köylünün maddi durumunda olumlu yönde değişiklik olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum aslında göreceli olarak genel anlamda yaşam olanaklarının iyileşmesi ve genel anlamda gelişme süreciyle ilgili olduğu düşünülebilir.

Genel olarak köyün durumunu değerlendiren muhtarlara göre toplamda yaklaşık %60'ı durumun iyiye gittiğini belirtmektedirler. Yaklaşık %18'i de olumsuz bir gelişme yaşandığını ifade etmektedir.

Köy muhtarlarına göre bölgede en gelişmiş il Gaziantep'tir (%70.6). Bunu daha sonra Diyarbakır ve Batman illeri izlemektedir. Özellikle Gaziantep'in gelişme nedeni olarak muhtarların yarıdan fazlası sanayileşmeyi gösterirken, Batman ili de petrol ile ilişkilendirilmektedir.

Muhtarların %41,2'si GAP'ın ne olduğunu bilmemektedir. GAP'ın ne olduğunu bildiğini belirtenlerden %23.5'i sulama projesi, %11.8'i enerji üretim projesi, yine %11.8'i bölgesel entegre kalkındırma projesi şeklinde GAP'ı ifade etmişlerdir.

Muhtarlar, GAP'ın en büyük yararı konusunda net bir görüş bildirmemişlerdir. En önemli görüş (%35.3'ü) herhangi bir yararı olmadığı konusunda ortaya çıkmaktadır. Benzer bir durum GAP'ın zararları konusunda da görülmektedir. Şöyle ki, muhtarların %52.9'u projeden herhangi bir zarar görmediklerini belirtmişlerdir, ancak bunun dışında başka cevap da alınamamıştır.

GAP yatırımlarından en fazla kazanan, alınan cevaplar doğrultusunda Şanlıurfa(%17.6)'dır. Bunu daha sonra Gaziantep (%5.9) izlemektedir.

GAP'tan kaybedenlerin dağılımına bakıldığında, eşit oranlarda (%5.9) olmak üzere Adıyaman, fakir köylü, kendi köyleri ve topraksızları kaybedenler olarak sıralanmaktadırlar. Ancak genel olarak GAP ile ilgili sorularda köy muhtarlarının konu ile pek ilgileri ve bilgileri olmadığı anlaşılmaktadır.

Mahalle muhtarlarının verdiği cevaplardan farklı olarak köylerde insanlar arası ilişkilerde çok güçlü bir değişim görülmemektedir. En fazla değişim komşular arası dayanışma (%41.2) örüntülerinde ortaya çıkmıştır. Bunu daha sonra aile içi rol ve ilişkiler (%35.3) izlemektedir.

Kültürel alanda çok fazla değişim görülmese de, sahip olunan araç gereçlerde değişim ve giyim kuşam alışkanlıklarıdaki değişimin %50'nin üzerinde olduğu Tablo 60'tan hareketle söylenebilir.

Tablo 60: Köylerde Alışkanlıkların Değişimi

	Çok	Az	Hiç
Konut kalitesi	35,3	41,2	17,6
Arac-gerec sahipliği	52,9	29,4	11,8
Beslenme/tüketim alışkanlıkları	35,3	47,1	11,8
Giyim kuşam alışkanlıkları	52,9	41,2	-
Kültür ve eğlence	23,5	41,2	29,4
Kaç-göç (kadın-erkek ilişkisinde)	23,5	29,4	41,2

Köylerin en önemli sorunları arasında içme suyu, işsizlik ve yol gelmektedir. Bunun dışında güvenlik, topraksızlık ve kanalizasyon ile okul talebi diğer önemli sorunlar arasında sıralanmaktadır (Tablo 61).

Tablo 61: Köylerin En Önemli Üç Sorununun Ne Olduğu

Sorunlar	1. Öncelik		2. Öncelik		3. Öncelik	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yol	2	11,8	3	17,6	2	11,8
Su	6	35,3	1	5,9	-	-
Sağlık	1	5,9	3	17,6	-	-
Topraksızlık	1	5,9	-	-	-	-
İşsizlik	5	29,4	-	-	6	35,3
Elektrik	-	-	3	17,6	2	11,8
Güvenlik	-	-	-	-	2	11,8
Topraksızlık	-	-	-	-	2	11,8
Kanalizasyon	-	-	-	-	1	5,9
Okul	-	-	4	23,5	-	-
Başka	1	5,9	2	11,8	1	5,9
Bilinmiyor	1	5,9	1	5,9	1	5,9
Toplam	**17**	**100,0**	**17**	**100,0**	**17**	**100,0**

III. BÖLÜM: SONUÇ

Sonuç Bölümü'nde öncelikle projenin konusu ve amacı doğrultusunda nicel ve nitel veri toplama teknikleri ile derlenen ve analizi yapılan verilerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Sistematik olması açısından da verilerin analizinde olduğu gibi *"sosyo-demografik özellikler"*, *"nüfus hareketleri"*, *"sosyo-ekonomik yapı ve sınıflar"*, *"sosyo-kültürel yapı"*, *"sosyal ve psikolojik yapı"*, *"GAP ve Değişme"* başlıkları izlenmiştir. Bu bölümde hem GAP'ın hem de yapılan araştırmanın temel amacı yeniden belirtilerek bu kapsamda ulaşılan sonuçlara karşılaştırmalı olarak yer verilmiştir. Karşılaştırmaya dayanan değerlendirmelerden hareketle GAP'ın bundan sonraki süreci için bazı çıkarım ve önerilerde bulunularak Sonuç Bölümü yazılmıştır.

1. Sosyo-Demografik Özellikler

Bölge'de eğitim düzeyi eskiye oranla yükselmekle birlikte, okullaşma oranı hala oldukça düşüktür ve söz konusu oran eğitim kademelerine göre ilkokuldan üniversiteye gittikçe daha da düşmektedir. Şöyle ki, Bölge'de okullaşma oranı 4,9'dur ve en yüksek oranı da "hiç okula gitmeyenler" oluşturmaktadır. Örneklem kapsamında görüşülen kişilerin ¼'ünden daha fazlasının "hiç okula gitmemiş olması" bu yorumu destekler niteliktedir.

Eğitim görme ya da okullaşma oranları dokuz GAP ilinin gelişmişlik düzeyine göre farklılaştığı gibi cinsiyete göre de farklılaşmakta ve bu konudaki eşitsizlik devam etmektedir. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe eğitim görenlerin oranı da artmaktadır. Dolayısıyla bu açıdan en dezavantajlı olan ve eğitim yatırımlarında öncelik verilmesi gereken iller, Mardin, Siirt, Şırnak illerini kapsayan Ü.D.G.İ'dir.

Kadınların da, erkelere göre yarıdan fazlası hala eğitim olanaklarından yararlanamamaktadır. Gençlerde ise ortalama eğitim yılı hane reisi ve kadınlara göre daha yüksek olmakla birlikte üniversiteye gidildikçe de bu oran düşmektedir. Bölge'nin dinamik nüfusunu oluşturan gençlerden üniversite mezunu olanların oranının çok düşük olması, Bölge'nin gelişme dinamikleri açısından potansiyel bir eksiklik ve kayıptır. Bu nedenle, sadece üniversite ya da Ü.D.G.İ için değil, eğitimin her kademesini ve tüm Bölge'yi kapsayan, toplumsal yapı özelliklerini dikkate alan uygulamaya dönük eğitim politikalarının ivedilikle geliştirilip, hayata geçirilmesinin bir

zorunluluk olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu GAP'ın Bölge'de amacına ulaşabilmesinin de bir ön koşulu olarak görülmektedir.

Bölge'de 15 yıl önce yapılan gerek GAP Bölgesi'nde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda gerekse GAP *Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması*'nda eğitime ilişkin elde edilen veriler bugün ile karşılaştırıldığında, başta Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri olmak üzere Bölge'de eskiye göre bugün okullaşmada kısmı bir iyileşmenin olduğu; ancak bunun yeterli düzeyde olmadığı, eskiden olduğu gibi bugün de cinsiyetler arası ve iller arası eşitsizliğin kısmen devam ettiği somut olarak bir kez daha görülmektedir. Şöyle ki, *GAP Bölgesi'nde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması*'nda hane reislerinden herhangi bir okul bitirmeyenlerin oranı %39.7 iken, 2007 yılında verilerin toplandığı bu projede ise "hiç okula gitmemiş" hane reislerinin oranı %27 ile yaklaşık 15 yıl öncesine göre %10.9 düşmüştür. Eşlerde ise bu oran 15 yıl öncesinde % 79.4 iken bugün %17.6'lık düşüşle %61.8'e inmiştir. Yine 15 yıl öncesinde hane reislerinin %43.1'i ilkokul, %5.6'sı ortaokul, %5.2'si lise, %6.5'i de üniversite/yüksek okul mezunuyken, bugün ise hane reislerinin %41.5'i ilkokul, %11'i ortaokul, %13.1'i lise ve %5.8'I de üniversite%yüksek okul mezunudur (Karşılaştırma için Bkz. Sencer, 1992:366). Dolayısıyla hane reislerinde bugün, ilkokul ve üniversite/yüksek mezunu olanların oranı eskiye göre kısmen düşerken, ortaokul ve lise mezunu olanların oranı da artmıştır. Buna karşılık, Toplumsal Değişme Araştırmasında eşlerden ilkokul bitirenlerin oranı %13.4'de kalırken, orta öğrenimlilerin oranı %4.6'ya, yüksek öğrenimlilerse %2.6'ya kadar düşmektedir (Sencer vd. 1992:367). Bugün ise kadınlardan ilkokulu bitirenlerin oranı %25.2'ye, ortaokulu bitirenlerin oranı %4.3'e, liseyi bitirenlerin oranı %6'ya yükselirken, üniversite/yüksek okul bitirenlerin oranı, eskiye göre %1 düşerek, %1.6'ya gerilemiştir. Gerek 1992 yılında gerekse bugün yapılan çalışmada hem kadınların eğitim oranlarının hane reislerine göre düşük olduğu hem de illere göre söz konusu oranların değiştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Eskiden de bugün de, oransal olarak değişmekle birlikte eğitim oranlarının en yüksek olduğu il, B.D.G.İ kapsamında yer alan Gaziantep olurken, en düşük oranda olduğu iller de yine Ü.D.G.İ kapsamında yer alan başta Şırnak ve Mardin illeridir. Ancak eskiye göre bugün eğitim açısından anlamlı fark B.D.G.İ kapsamında yer alan Diyarbakır ilinde yaşanmıştır. Şöyle ki Toplumsal Değişme Araştırmasında (Sencer vd. 1992:366) herhangi bir örgün öğretim kurumunu bitirmeyenlerin oranca en yüksek düzeyde olduğu iller Diyarbakır ve

Şanlıurfa, en düşük oranda kaldığı il ise Adıyaman'dır. Buna karşılık bugün, Diyarbakır okullaşma oranlarının en yüksek olduğu B.D.G.İ, Şanlıurfa ise İ.D.G.İ kapsamında bulunmaktadır ve en düşük oranlara sadece Ü.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Bununla birlikte her iki kentte de son yıllarda yaşanan göçten dolayı nüfus artışının da bu noktada etkisi olduğu düşünülmektedir.

GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması verilerine göre (Akşit vd. 1993) de Bölge içinde okuryazarlık oranının en yüksek olduğu il Gaziantep'tir. Daha sonra da Adıyaman gelmektedir. Diğer iller ise Bölge ortalamasının altında kalmaktadır. Kadınlar arasındaki okur-yazarlık oranı erkeklerden oldukça düşüktür. Şırnak ise okur-yazarlık oranının ve ilkokul mezunlarının en düşük düzeyde kaldığı ildir.

Genel olarak Bölge'de feodal ilişkiler eskiye oranla zayıflamakla birlikte aşiret yapısı özellikle belirli bölge illerinde devam etmektedir. Ulaşım ve iletişim olanaklarında yaşanan gelişmeler sonucu kent yaşamı ile etkileşime girilmesinin aşiretin eski öneminin eski öneminin kısmen yitmesine neden olmuştur (Gökçe, 2007:281). Ancak, eğitim verilerinde olduğu gibi aşiret verileri de illerin gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. Şöyle ki, iller arasında aşiret üyeliğinin en fazla olduğu iller İ.D.G.İ'dir. Başka bir deyişle diğer GAP illerine göre aşiret ilişkilerinin en yoğun olarak yaşandığı iller Adıyaman, Şanlıurfa ve Batman illeridir. Bunu daha sonra Ü.D.G.İ izlemektedir. Aşiret üyeliğinin en düşük olduğu iller ise B.D.G.İ'dir. Ayrıca gençlerin ebeveynlerine, başka bir deyişle hane reisi ve kadınlara göre aşiret olgusunu kabullenme düzeyleri daha düşüktür. Bu da beraberinde gelecekte Bölge'de aşiret olgusunun bugünkü önemini biraz daha yitirebileceği sonucunu getirmektedir. Kuşkusuz bunda da GAP ve bu kapsamda sosyo-ekonomik yatırımların tüm Bölge illerini kapsayacak şekilde artırılmasının payı çok önemli olacaktır. Nitekim kadınlarda eğitim oranları en düşük iken, aşirete bağlılık oranları en yüksektir. Bu da aşiret yapısının çözülmesinde diğer sosyo-ekonomik olgularla birlikte eğitimin de çok önemli olduğunu gösteren bir ilişkidir.

Bölge'de feodal ilişkilerin eskiye göre bugün kısmen önemini yitirdiği yorumunu, *GAP Bölgesi'nde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması* verileri de desteklemektedir. On beş yıl önce yapılan bu araştırmaya göre (Sencer vd. 1992:143): "Bölge'deki yaygın toplumsal örgütlenme ve bağlılık biçimi aşiret ilişkilerine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, köylerin önemli bir kesimi için toplumsal bağlılık aşiret bağıyla özdeşleşmiştir" şeklinde belirtildikten sonra, "köylerin %61,8'i bir ya da birkaç aşirete bağlı hane

halklarından oluşmaktadır. Kır bağlamında aşiret bağı, özellikle Mardin, Adıyaman ve Şanlıurfa için geçerlidir" denilmiştir.

Sencer (19993b: 335) tarafından GAP Bölge İdaresi adına yürütülen bir araştırmaya göre ise, Bölge'den alınan örneklemin %43.3'ünde aşiret örgütlenmesi ile bir ilişki tespit edilmiştir. Bu oran kırsal alanlardan alınan örneklemde %57.2, kentsel örneklemde ise %33.3 olarak tespit edilmiştir.

Bugün yapılan bu çalışmada ise aşireti olduğunu belirtenlerin oranı kırsal birimlerde %34.4, kentsel birimlerde de %28.7'dir. İller arasında ise, gerek kırsal kesimde gerekse kentsel birimlerde aşiretin olduğunu belirtenlerin oranı İ.D.G.İ'de en yüksek; B.D.G.İ'de ise en düşüktür.

Bölge geneline, en yüksek oranı "Kürtçe" konuşanlar oluşturmaktadır. Bunu daha sonra sırası ile "Türkçe" konuşanlar, "Arapça" konuşanlar ve "Zazaca" konuşanlar izlemektedir. Dolayısıyla bölgede Zazalar da dahil olmak üzere dört farklı etnik yapının var olduğu gözlenmiştir. Ancak Zaza ve Kürt etnisitesinin toplam oranı %56,4 olup, bu oran GAP illerindeki etnik yapının ağırlıklı olarak Kürt kökenli yurttaşlardan oluştuğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Ancak görüşülen kişilerin yaklaşık ¾'ü Türkçe'yi okuyup yazabildiğini de belirtmişlerdir. Buna karşılık yaklaşık ¼'ü Türkçe'yi hiç bilmemektedir. Bu da azımsanamayacak bir orandır. Nüfus Hareketleri Araştırmasının (1994) köy örnekleminde yer alan hane reislerinin %73'ü de Kürtçenin ana dilleri olduğunu belirtmekle birlikte, %93'ünün Türkçeyi de bildikleri belirtilmiştir. GAP kapsamında kalan kentlerde ise bütün hane reislerinin Türkçe konuştukları saptanmıştır. Aynı araştırmada kadınlar arasında Türkçe bilme oranının ise erkekler kadar yüksek olmadığı da vurgulanmıştır. *Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması*'nda ise Kürtçenin ana dil olarak konuşulduğu köy oranı, evren genelinde %70.6'dır. Buna karşılık yaklaşık 1/5'inde ana dil Türkçe iken, %8,8'inde de Arapçadır. Kürtçe konuşan köyler, Gaziantep dışındaki diğer illerde çoğunluktadır (Sencer vd. 1992:153). Bugün yapılan bu çalışmada ise örneklemde Kürtçe konuştuğunu belirtenlerin oranı %50.9, Türkçe konuşanların oranı %34.2, Arapça %9.4 ve Zazaca da %5.5'tir.

İllerin gelişmişlik düzeyleri ile Türkçe okur-yazarlık oranları arasında anlamlı bir ilişki vardır. İllerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe Türkçe okur-yazarlık oranı da artmaktadır. Örneğin Türkçe okur-yazar olanların oranının en yüksek olduğu iller B.D.G.İ iken Türkçe okur-yazar olmayanların oranının en yüksek olduğu iller Ü.D.G.İ'dir. Kadınlarda ise Türkçe okur-yazar olmayanların oranı hane reisi ve gençlere göre çok daha yüksektir.

Dolayısıyla gerek Nüfus Hareketleri gerekse Toplumsal Değişme araştırma sonuçlarıyla –örneklem farklılıklarına rağmen- bu araştırma bulgularının kısmen benzer sonuçlara ulaştığı anlaşılmaktadır.

Büyük çoğunluğu Müslüman olduğunu ifade eden Bölge'de, mezhepler arasında "Hanefi" Mezhebinden olanlar ağırlıktadır. Bunun dışında ise daha düşük oranlarda olmak üzere sırasıyla "Şafi", "Alevi" ve "Caferi" Mezhebinden olanlar bulunmaktadır. Hanefi Mezhebinden olanlar B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de ağırlıkta iken, Şafi Mezhebinden olanlar Ü.D.G.İ'de ağırlıktadır. Alevi Mezhebinden olanlar ise, diğer illere göre İ.D.G.İ'de çoğunluktadır ki, zaten Ü.D.G.İ'de örneklem kapsamında yer alanlardan Alevi olduğunu belirten olmamıştır. Yine Caferi Mezhebinden olanlar da sadece İ.D.G.İ örnekleminde bulunmaktadır.

Hane büyüklüğü açısından dokuz GAP ilinde ortalama hane büyüklüğünün 7,3'tür. İller arasında ortalama hane büyüklüğü İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'de bir birine eşit ve en yüksektir. Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre (Akşit vd.1993:118) ise, ortalama hane halkı büyüklüğü 7.5'tir. Dolayısıyla yaklaşık 15 yıllık süreçte küçük de (0.2) olsa, iller genelinde hane halkı büyüklüğünün azaldığı söylenebilir. Ancak, şu andaki B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de ortalama hane büyüklüğünün 7.5 ile 15 yıl önceki ortalama hane büyüklüğüne eşit olması da vurgulanması gereken bir noktadır.

2. Nüfus Hareketleri

Örneklem kapsamında yer alan toplam nüfusun "doğduğu yer ile yaşadığı yer arasındaki farka" dokuz GAP ilinin genel toplamı açısından bakıldığında, ailelerin en yüksek oranda (%82,6) doğdukları yerde yaşadıkları görülmüştür. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2005-2006 yıllarında yapılan nüfus araştırmasında da Türkiye genelinde kırsal alanda doğdukları yerde yaşayanların oranı %72,4'tür. Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda ise bulunduğu yerin yerlisi olanlar kırsal alanda %82'dir (Sencer vd. 1992:380).

İllerin gelişmişlik düzeyine göre "doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların" oranı değişmektedir. Şöyle ki, illerin gelişmişlik düzeyi arttıkça "doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların" oranı yükselmekte, gelişmişlik düzeyi düştükçe de "doğduğu yerde yaşayanların" oranı yükselmektedir. Örneğin B.D.G.İ'de "doğduğu yerden farklı yerde yaşayanların" oranı, Ü.D.G.İ'e göre yaklaşık yedi kat daha yüksektir. Bunda, B.D.G.İ kapsamında yer alan Gaziantep ve Kilis'in sanayi kenti statüleri

gereği iş, eğitim vb. açılardan bölgenin çekim merkezi olmaları etkili olmaktadır. Diyarbakır'ın ise bu iki kente göre daha özel bir konumu vardır. Diyarbakır güvenlik nedeniyle çevre illerden ve köylerden çok fazla göç alan bir kenttir. Nitekim gerek derinlemesine mülakatlarda gerekse odak grup çalışmalarında da bu noktaya vurgu yapılmış ve Diyarbakır'ın göç alması GAP'tan bağımsız olarak ve genellikle teröre bağlanmıştır. Ancak Şanlıurfa'daki nüfus hareketliliğinin nedeni ise doğrudan GAP ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle Şanlıurfa'da GAP ile birlikte köyden kent merkezine göçlerin arttığı hatta Şanlıurfa'nın bütün ilçelerinin göç almaya başladığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Bölge'de, farklı nedenlerle de olsa üç çekim merkezi olan il bulunmaktadır. Bunlar: Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeridir. Sonuç olarak da nüfusun ağırlıklı olarak bölge içindeki bu üç gelişmiş ile doğru hareketliliği söz konusudur. İllerin gelişmişlik düzeyine göre de, B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de en yüksek oranı "bölge içinden başka bir ilçeden" gelenlerin oluşturması bu yorumu destekler niteliktedir. 1993 *Nüfus Hareketleri Araştırması*'ndan elde edilen veriler de bu sonuçları kısmen destekler niteliktedir. Şöyle ki, 1993 Nüfus Hareketleri Araştırması'na göre (Kocaman ve Beyazıt 1993) "GAP bölgesine 1975-80 arasında gelenlerin yaklaşık 1/3'ü yine Bölge illerinden gelmektedir. Bu oran 1980-85 arasında biraz düşmüş ve diğer iller, metropoller ve Çukurova'dan gelenler artmıştır. Bölge illeri mevcut imkân ve seçenekleriyle göç edenlerin %30'u için bir çekim merkezi olma durumundadır. Yakın iller de hesaba katılırsa Bölge'ye göçlerin %48,1'inin GAP Bölgesi ve yakın illerden olduğu görülmektedir. Bölge dışına göç ise başlıca İstanbul, İzmir ve Ankara gibi batı metropolleri ile kırsal dönüşümün tarihsel olarak daha önce gerçekleştiği Çukurova yönündedir (Akşit, 1993:3)". Yine 1993 *Nüfus Hareketleri Araştırması'na* göre (Akşit vd. 1993:158), "bir kere göç ettiğini söyleyenlerin oranı %70,6'dır ve bunlar çoğunlukla köyden kente göçenlerdir. Yoksul mahalleleri dolduran göçmen nüfusun da ağırlıklı olarak köy kökenli nüfus olduğu belirtilmiştir. Örneğin Siverek ilçesindeki yeni mahallelerin tamamının ve Diyarbakır'ın yeni mahallelerinin ise %85,3'ünün bu tür ailelerden oluştuğu" tespit edilmiştir Bu veriler de yine öncelikle bölge içinde köyden-ilçeye, köyden-ile, ilçeden-ilçeye, ilçeden-ile, ilden-ile şeklinde bir nüfus hareketliliği olduğu yorumunu destekler niteliktedir. Bu açıdan da 15 yıl öncesi ile bugün arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı, sürecin ve göçün yönünün benzer şekilde ancak kısmen daha da hızlanarak devam ettiği söylenebilir.

Bölge'de var olan "bölge içi" nüfus hareketliliğinin temel nedeni ise ekonomik nedenlerdir. Bunun dışındaki diğer nedenler ise sırasıyla ailevi nedenler, güvenlik nedenleri ve bireysel nedenlerdir. Daha da önemlisi Ü.D.G.İ'den İ.D.G.İ ve B.D.G.İ'e doğru "ekonomik nedenli" bir nüfus hareketi olduğu görülmektedir. Önceki araştırmalarda da göçe kararlı olanlar Ü.D.G.İ'de daha fazla ve gelişmişlik düzeyi yükseldikçe kararlılık daha düşük bir orana dönüşmektedir (Sencer vd. 1992:399). Böylece yerleşim birimlerinin gelişmişlik düzeyi ile göçe eğilimli olan nüfus arasında gerek yaklaşık 15-20 yıl öncesi gerekse bugün için doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır.

Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda ise (Sencer vd. 1992:386-387) doğduğu yerde oturmayan köy hane reislerinden %37.2'si toprak yetersizliği, %29.1'iyse geçim sıkıntısı nedeniyle bulunduğu yerden ayrılmıştır, iş değiştirme ve yeni bir iş bulma gibi nedenler de eklendiğinde, ekonomik etkenler ya da baskılarla yer değiştirmek zorunda kalanların oranca yaklaşık üçte ikilik (% 65.4'lük) bir büyüklüğe ulaştığı saptanmıştır. Geri kalan üçte birlik kesim, geçimsizlik-kan davası, evlenme ve çeşitli nedenlerin yanı sıra, ailesine bağımlı olduğu için yer değiştirmiştir.

Kentte yaşayan hane halkı reislerine gelince, bu kesimce yer değiştirme nedenlerinin sıra düzeni ve oransal ağırlığı değişmektedir. Doğum yeri başka olan kent hane reisleri arasında yer değiştirme nedeni olarak geçim sıkıntısı %40.0'la öncelik almaktadır. Yine aynı araştırmada eşlerin doğdukları yerden ayrılış nedenleri, hane reislerinden farklı olarak bulunmuştur. Gerçekten doğduğu yer başka olan eşlerden köyde yaşayanlar içinde en yüksek oranda yer değiştirme gerekçesi evlenmedir. Daha sonra bunu toprak yetersizliği ve geçim sıkıntısı izlemektedir.

Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'ndan farklı olarak bugün yapılan bu araştırmada, gerek hane reisleri gerek kadınlar ve gençler açısından en önemli neden değişmemekte ve iller genelinde yer değiştirme nedeni olarak ekonomik nedenler ilk sırada gelmektedir. Bununla birlikte bu oran hane reislerinde en yüksek (%55.9) kadınlarda ise en düşük (%39.1)'tür. Her üç kategoride de daha sonra ikinci sırada ailevi nedenler gelmektedir. Ancak, Ü.D.G.İ'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerden farklı olarak gençlerde ekonomik nedeni ifade edenlerin oranı hane reislerine ve kadınlara göre çok daha yüksektir. Yine kırsal ve kentsel yerleşim birimleri açısından en önemli göç etme nedeni farklılaşmayarak ilk sırada yer almaktadır. Bununla birlikte ekonomik nedenli yer değiştirme oranı

kentsel yerleşim birimlerinde (%45.9), kırsal yerleşim birimlerine (%31.1) göre %14.8 daha yüksektir. Aslında burada dikkat çeken ve altı çizilmesi gereken nokta, oransal olarak değişse bile en önemli göç etme nedeninin, 15 yıl içinde de değişmemesi ve bugün için de aynı olmasıdır. Buna rağmen iller genelinde ilerleyen yıllarda yaşadıkları yerden başka bir yere göç etmeyi düşündüğünü belirtenlerin oranı çok düşüktür. En yüksek oranı (%84.1) hiç göç etmeyi düşünmeyenler oluşturmaktadır.

Benzer sonuçlara *Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'nda* da ulaşılmıştır. Şöyle ki, 15 yıl önce yapılan söz konusu çalışmada göç etmeyi düşünmeyen %75 civarında kararlı bir nüfusun olduğu tespit edilmiştir (Sencer vd. 1992:398). *Nüfus Hareketleri Araştırması'na* göre (Sencer vd. 1992:398) ise, başka bir yere göç etmek istemediğini söyleyen hane reisleri çoğunluğu oluşturmaktadır.

Ancak, bugün yapılan çalışmada iller açısından *Toplumsal Değişme Eğilimi Araştırması'na göre* kısmen farklı sonuca ulaşılmıştır. Şöyle ki, bugün için ilk fırsatta göç etmek isteyenlerin oranı gelişmiş illerde, az gelişmiş illere göre daha yüksek bulunmuştur. *Toplumsal Değişme Eğilimi Araştırması'nda* ise bulunduğu yerden göçmeye kararlı olanların en yüksek orana vardığı il Adıyaman, en düşük olduğu illerse Mardin ve Gaziantep olarak bulunmuştur (Sencer vd. 1992:399).

Dolayısıyla bugün için GAP Bölgesi'nin az gelişmiş illerinde (Mardin, Siirt, Şırnak) yaşayan ailelerin ilerleyen yıllarda yaşadıkları yerden bir başka yere göç etmeyi düşünmediklerini söylemek olanaklıdır. Ancak, söz konusu ailelerin yaşadıkları illerde iş, eğitim, sağlık vb. olanaklar yeterli olduğu taktirde, başka bir deyişle sosyo-ekonomik, kültürel beklentileri karşılandığı sürece memleketlerinden ayrılmak istemediklerinin de vurgulanması gerekmektedir. Çünkü iller genelinde düşük oranda da olsa gençlerden göç etmeyi düşünenlerin oranı hane reisi ve kadınlara göre daha yüksektir. En önemlisi de bu oranın gençlerde Ü.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre çok daha yüksek olmasıdır.

Beklenenden farklı olarak gelişmiş illerde göç eğiliminin, az gelişmiş illere göre daha yüksek oranda olmasında da, diğer nedenlerle birlikte gelişmiş illerin nimetlerinden yararlanan/yararlanamayan ailelerin hem kendileri hem de çocukları için iş, eğitim, sağlık vb. koşullarının, şu anda yaşadıkları yerlerden daha fazla ve iyi olduğu büyük şehirlerde yaşama istekleri kısmen de olsa etkili olmaktadır.

Düşük oranda da olsa göç etmeyi düşünenlerin göç etme nedenleri arasında ilk sırada ekonomik nedenler bulunmaktadır. Bunu sırası ile eğitim, çevresel, bireysel ve ailevi nedenler izlemektedir. Neden olarak güvenlik/terör ise son sıralarda yer almaktadır. Burada önemle vurgulanması gereken nokta, gençler için göç etmeyi düşünme nedeni olarak eğitimin, oransal olarak hane reisleri ve kadınlara göre çok daha yüksek olmasıdır.

Dolayısıyla düşünsel olarak söz konusu illerde ekonomi, eğitim ve bireysel nedenlerin, bölgeye özgü güvenlik sorunlarından daha fazla "itici" göç nedeni olduğu yorumu yapılabilir. Buradan hareketle ve ara bir sonuç olarak, GAP'ın iki önemli alanda, başka bir deyişle hem ekonomik yatırımlar yoluyla istihdam yaratma alanında, hem de eğitim olanaklarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için eğitim alanında bölge çapında yeni ve daha kapsamlı eylem planlarını kısa sürede uygulamaya geçirmesinin bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Özellikle, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi diğerlerine göre, göreceli olarak daha üst düzeyde olan illerde bile ekonomi ve eğitim etkenlerinin göç etme düşüncesini temellendirmesi, öncelikle bu iki alanda yapılacak olan yatırımların dokuz ili de kapsayacak şekilde planlanması açısından yol gösterici niteliktedir.

3. Sosyo-Ekonomik Yapı ve Sınıflar

Bölge illerinde görüşülenlerden sadece 1/3'ü aktif olarak gelir getiren bir işte çalışmaktadır. Toplumsal Değişme araştırmasında ise kırda %2.6 ve kentte ise % 9.3'e varan açık işsizlerin bulunduğu saptanmıştır (Sencer vd. 1992:418). Şu anda gelir getiren her hangi bir işte çalışmayanların oranı Ü.D.G.İ'de en yüksektir. Dolayısıyla çalışanlar, başka bir deyişle istihdam edilenlerin B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de ağırlıkta olduğu, istihdam dışı nüfusun ise Ü.D.G.İ'de yoğunlaştığı görülmektedir.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre çalışmayanların dağılımı farklılaştığı gibi hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından da farklılık göstermektedir. Aktif olarak gelir getiren bir işte çalışma durumu açısından hane reisleri birinci sırada, gençler ikinci sırada kadınlar da üçüncü ve son sırada yer almaktadır. Gerek illerin gelişmişlik düzeyine göre gerekse bundan bağımsız olarak çalışmayan kadın oranı hane reisi ve gençlerle karşılaştırıldığında çok daha yüksektir. Öyle ki, çalışan kadınlar hane reislerinin yaklaşık 1/10'una eşittir. Başka bir anlatımla 10 çalışan hane reisine bir çalışan kadın karşılık gelmektedir. Daha da önemlisi illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe çalışmayan kadın oranı da yükselmekte ve en

yüksek orana Ü.D.G.İ'de ulaşılmaktadır. Bununla birlikte hane reisi ve çalışan kadının ağırlıkta olduğu iller İ.D.G.İ, gençlerde de, İ.D.G.İ'e göre çok düşük bir (%0.4'lük) farkla, B.D.G.İ'dir.

Kadınların, çalışmama nedeni olarak ilk sırada ev hanımı olmalarını gerekçe göstermeleri ise bölgedeki "kadın" ve "cinsiyete dayalı rol" algısını yansıtması açısından önemlidir. Hane reislerinin çalışmama nedeni ise ağırlıklı olarak "işsizlik ya da uygun iş bulamama" iken, gençlerde ilk sırada "öğrencilik", ikinci sırada da "işsizlik ya da uygun iş bulamama" ağırlıktadır. Özellikle gençlerde Ü.D.G.İ'de "işsizlik ya da uygun iş bulamadığı" için çalışmadığını belirten gençlerin oranının diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksek olması, önemle vurgulanması gereken bir noktadır.

İstihdam içinde yer alanların, başka bir deyişle gelir getiren bir işte çalışanlarda en yüksek oranı "kendi işinin sahibi[8]" olanlar oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar izlemektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre de kendi işinin sahibi olanların oranı, bir birine eşit oranda olmak üzere, B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de en yüksektir. Ücretle/maaşla ve tam zamanlı çalışanların oranı ise Ü.D.G.İ'de en yüksektir. Her ne kadar B.D.G.İ kategorisinde yer alan Gaziantep ve Kilis İlleri sanayicilerin, dolayısıyla kendi işini yapanların ağırlıkta olduğu iller olsa da, anlaşılacağı üzere, "kendi işinin sahibi" olanların oranı B.D.G.İ ile İ.D.G.İ'de bir birine eşittir. Bunda, GAP sonrası özellikle Şanlıurfa'da tarım (çırçır fabrikası, yem fabrikası, tarımsal girdi satış yerleri vb.) ve inşaat sektörü ile ilgili iş yeri açanların, çiftçilikle uğraşanların sayısının artması etkili olmaktadır. Ayrıca, bilindiği üzere Kilis ve Gaziantep illeri teşvik kapsamından çıkarıldığı ve daha önce teşvik kapsamında olmayan Adıyaman ili teşvik kapsamına alındığı için, söz konusu illerdeki bazı bireysel yatırımların Adıyaman iline kaydırılması da bu oranın yükselmesinde etkili olmaktadır. Nitekim alan araştırması sürecinde Gaziantep ilinde yapılan mülakatlarda, Gaziantep'in en büyük firmalarından olan SANKO'nun bile teşvikten yararlanabilmek amacıyla bazı yatırımlarını Adıyaman'a ve Kahramanmaraş'a yaptığı öğrenilmiştir.

Çalışan hane reisi, kadın ve genç kategorilerinin yaptıkları işler, hem söz konusu kategorilerin kendi aralarında hem de illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmaktadır. Şöyle ki, yapılan iş açısından hane reisi, kadın ve

---

[8]Çiftçilikle/tarımla uğraşanlarda "kendi işinin sahibi olanlar" kategorisine dahil edilerek değerlendirilmiştir.

genç karşılaştırıldığında, B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de oransal olarak hane reisi, kadın ve kısmen de gençlerde birinci sırada "kendi işinin sahibi olanlar" almaktadır. Ancak Ü.D.G.İ'de her üç kategoride de ilk sırada "ücretle/maaşla ve tam zamanlı" çalışanlar bulunmaktadır. Kadınlarda, hem diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ilden hem de hane reisi ve gençlerden farklı olarak, Ü.D.G.İ'de "kendi işinin sahibi olanlar" ile "ücretle/maaşla ve yarı zamanlı" çalışan yoktur. Buradan hareketle öncelikle, genel olarak tüm bölgede özel olarak ise Ü.D.G.İ'de, kadınlara yönelik yeni istihdam alanları/olanakları yaratılmasının bir zorunluluk olduğu açıktır.

Nüfus Hareketleri Araştırması verilerine göre (Akşit vd. 1993:44) ise, hane reislerinin büyük çoğunluğu (%74.2) kendilerini çiftçi olarak tanımlamaları, bugün ile karşılaştırıldığında oldukça anlamlıdır. Nitekim Bölge'de bugün için ücretle/maaşla ve tam zamanlı çalışanlar genellikle memurluk (öğretmen, defterdarlık, doktor, imam vb.) yapmaktadırlar. Ücretle/maaşla ve yarı zamanlı çalışanlar işçilik, kendi işinin sahibi olanlar ise esnaflık ve kendi toprağında çiftçilik yapmaktadırlar.

Çalışma yaşamının içinde yer alanların ¾'ünden biraz fazlası sosyal güvenlik kapsamındadır. Bu da, düşük oranda da olsa çalışanların sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri, emeklilik geliri sağlayarak en azından geleceklerini kısmen de olsa güvence altına alabilmeleri vb. açısından önemlidir. Bununla birlikte, iller genelinde bağlı bulunulan Sosyal Güvenlik Kuruluşları sıralamasında en yüksek oran "Yeşil Kart" sahipliğidir. Bunu daha sonra sırasıyla SSK ve eşit oranlarda olmak üzere Emekli Sandığı ile Bağ-Kur izlemektedir. Özel sigorta yaptıranlar ise çok düşüktür. Ayrıca Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'a bağlı olanların oranı, illerin gelişmişlik düzeyi artıkça artarken, Yeşil Kart'a sahip olanların oranı da düşmektedir. Dolayısıyla Yeşil Kart sahipliği en fazla Ü.D.G.İ'de görülmektedir ve bu da doğrudan yine söz konusu illerin sosyo-ekonomik düzeyinin düşüklüğünü yansıtan bir göstergedir.

Genel olarak çalışma yaşamı içerisinde yer alanların sendikal bir etkinlik içerisinde olma ya da en azından bir sendikaya üye olması, hem ekonomik hem siyasal hem de kültürel anlamda ve daha da önemlisi "sosyal katılım" boyutuyla çok önemlidir. Ancak Bölge'de, çalışanların sendikaya üyelik oranı çok düşük düzeydedir. Her 10 çalışandan sadece bir (1) çalışan sendika üyesidir. İllerin gelişmişlik düzeyi düştükçe sendikaya üye olanların oranı da düşmektedir.

İnsanları yaşadığı yere bağlayan en önemli etmenlerden biri de, özellikle ekonomik açıdan memnuniyet düzeyidir. Ancak Bölge'de şu andaki ekonomik durumdan memnuniyet düzeyi kısmen düşüktür. Nitekim en yüksek oranı, şu anki ekonomik durumundan "biraz memnun olanlar" oluşturmaktadır. Bununla birlikte memnuniyet derecesi illere göre önemli ölçüde değişmektedir. GAP yatırımlarının daha ağırlıkta olduğu İ.D.G.İ'de ekonomik durumundan "tamamıyla memnun" ve "biraz memnun" olanların oranı en yüksektir. Buna karşılık ekonomik durumundan "hiç memnun" olmayanların en yüksek oranda olduğu iller Ü.D.G.İ'dir. Kuşkusuz ekonomik açıdan, İ.D.G.İ'de, B.D.G.İ'e göre daha yüksek oranda bir memnuniyet düzeyinin olmasında, GAP ile birlikte İ.D.G.İ kapsamında yer alan Şanlıurfa'da sulu tarıma geçişin gelir artışında somut bir etkisi olmuştur (Güler Parlak 2007:191-192). Ancak aynı durumu, İ.D.G.İ kapsamında yer alan Adıyaman (Güler Parlak 2006:100) ve Batman İlleri için düşünmek zordur. Çünkü sulama projeleri söz konusu iki ilde de tam anlamıyla henüz hayata geçirilmemiştir. Nitekim alan araştırması sürecinde yapılan mülakatlar sırasında, bu sorun sık sık dile getirilmiştir. Bununla birlikte, özellikle muhtarlardan edinilen verilerden hareketle, muhtarlar GAP'tan bağımsız olarak Batman ilini de rafineri bulunması nedeniyle Bölge'de gelişmiş iller kategorisine dahil etmişlerdir.

Ancak, her ne kadar şu andaki ekonomik durumdan memnuniyet düşük olsa da, şimdi ile yaklaşık 10-15 yıl öncesi ekonomik durumlarını karşılaştırdıklarında, ekonomik durumlarında eskiye oranla bir iyileşme olduğunu ifade etmektedirler. Şöyle ki, bugün için ekonomik durumda eskiye oranla yaklaşık %50'lik bir iyileşme görülmektedir ki, bu da azımsanmayacak bir orandır. Fakat burada da yine en önemli sorun, söz konusu iyileşmeden illerin aynı ölçüde pay alamamasıdır. Şöyle ki, illerin gelişmişlik düzeyine göre, ekonomik durumda eskiye göre bugün en fazla iyileşme İ.D.G.İ'de görülmektedir. Özellikle Ü.D.G.İ'de "değişmediğini" belirtenlerin oranı, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre oldukça yüksektir.

Kazanılan para, başka bir deyişle aile içi gelir ise öncelikle yaşamak için temel olan gıda tüketimine gitmektedir. Daha sonra ise giyim, elektrik, su vb. zorunlu harcamalar gelmektedir.

Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması'na göre (Sencer vd. 1992:505) de hanelerin yaklaşık üçte ikisinin toplam giderleri içinde beslenme giderlerinin payı (%40-%75) oldukça yüksektir. Ancak bugünden

farklı olarak 15 yıl öncesinde gider kalemleri içinde oransal payıyla barınma (konut) giderleri önemli bir yer tutmaktadır. Bugün için ise kira (konut) gideri %2.5 ile harcama kalemleri arasında en son sıradadır. Daha da önemlisi eskiye oranla bugün harcama kalemleri, dolayısıyla ihtiyaçlar daha da çeşitlenmiştir.

Tasarruf eğilimi ise, zorunlu olarak çok düşük düzeydedir. Çünkü iller genelinde en yüksek oranı, gelirlerinin harcamalarına ancak karşılık geldiğini, başka bir deyişle paraları artmadığı için hiç tasarruf yapamadığını belirtenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte, düşük oranda da olsa tasarruf yapabildiğini belirtenler ise ağırlıklı olarak paralarını altın vb. ziynet eşyası alarak değerlendirmektedir. Düşük oranda da olsa tasarruf yapabilenlerin oranı B.D.G.İ'de en yüksek, Ü.D.G.İ'de ise en düşüktür. Hatta Ü.D.G.İ'de yaşayanların gelirleri harcamalarına ancak yettiği için (%97,8) hemen hemen hiç tasarruf yapamadıkları söylenebilir.

Nüfus Harekeleri Araştırması'nın verilerine göre (Akşit vd. 1993:46) de tasarruf yapabilen hanelerin sayısı son derece azdır (329 hane). Bu durum, "kırsal hanelerin ancak gündelik geçimliklerini sağlayabildikleri ve bu nedenle yatırıma yönelemedikleri" biçiminde yorumlanmıştır. Ancak bugünden farklı olarak 15 yıl öncesinde, Türkiye'de en yaygın tasarruf biçimi olarak bilinen ziynet eşyasına (altın) yatırım yapanlar oranı %2,5 iken bugün bu oran daha da düşmüş ve %1.5 olmuştur.

GAP Bölgesi'ndeki illerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, "iş olanaklarının", "düzenli bir gelir ve güvenceli bir işe sahip olanların", "işsizlerin", "ikinci işte çalışmakta olanların", "ev dışında çalışan kadınların", "araba, ev sahibi olanların" ve "dükkân, ev gibi kira geliri olanların" sayılarında, yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre artış olup olmadığı, Bölge'nin ekonomik yapısının değişme eğilimini ve bu konuda iller arasındaki farklılıkları yansıtması açısından çok önemlidir. Buna göre, işsizlik ve ikinci bir işte çalışmakta olanlar hariç, diğer sıralanan alanlarda yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre oransal olarak bir artış olmuş, ancak bu iller arasında dengeli bir şekilde dağılmamıştır. İşsizlik ise kısmen azalmıştır, ancak onun da azalma oranı illerin gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. İkinci bir işte çalışanların oranı ise eskiye göre pek fazla değişmemiştir. Artış olduğu belirtilen alanlarda illere göre bir sıralama yapılacak olunursa GAP ile birlikte iş olanaklarının, düzenli bir gelire ve güvenceli bir işe sahip olanların sayısının en fazla arttığı iller arasında ilk sırada İ.D.G.İ, ikinci sırada B.D.G.İ ve üçüncü sırada da Ü.D.G.İ gelmektedir. Başka bir deyişle iş

olanaklarının artışı, düzenli bir gelir ve güvenceli işe sahip olanların sayılarının yükselmesi açısından GAP'tan en az etkilenen iller Ü.D.G.İ, en fazla etkilenen iller de İ.D.G.İ'dir. İşsizliğin de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki ile göre en fazla azaldığı iller İ.D.G.İ'dir. Bununla birlikte, bölge genelinde işsizlikteki artışı da azımsanamayacak bir orandadır. Bu nedenle Bölge'de GAP kapsamında işsizliği önleyici yatırım politikalarına ağırlık verilmesi gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Ev dışında çalışan kadın sayısında en fazla artışın B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'de olduğu anlaşılmaktadır. Bunda, İ.D.G.İ açısından sulu tarıma geçişle birlikte (yine Şanlıurfa'da) kadınların tarımsal iş gücü olarak (pamuk toplama vb.) daha aktif bir şekilde ev dışında çalışmaları etkili olmaktadır. B.D.G.İ açısından da, ev dışında çalışma konusunda kadın üzerindeki toplumsal baskı Ü.D.G.İ'e göre giderek daha azalmaktadır.

Bölgede istihdam, gelir artışı açısından gelişmeler ya da maddi iyileşmenin somut göstergeleri olarak araba, ev ve kira geliri sahibi olanların sayısında da eskiye oranla bir artış söz konusudur. Ancak yine en yüksek oransal artışlar İ.D.G.İ'de görülmektedir ki, bu aynı zamanda GAP'ın belli kalkınma odakları yarattığı ve tüm bölgenin projeden aynı ölçüde yararlanamadığı yorumunu da yine destekler niteliktedir.

Örneklem kapsamında yer alan illerde hanelerin taşınır-taşınmaz mallara sahiplik durumu ile hangi ulaşım ve iletişim araçlarına sahip oldukları ve daha da önemlisi bunların sayıları hem ekonomik anlamda hem de tüketim kültürü açısından önemli bir göstergedir. Bu açıdan da Bölge'de bir değişim eğiliminin olduğu söylenebilir. Şöyle ki eskiye göre bugün, ev sahibi, kredi kartı, renkli televizyon, klima, cep telefonu, özel araba olanların oranı artmıştır.

Her ne kadar maddi açıdan iyileşmenin bir göstergesi olarak araba, ev sahibi olanların sayısı iller genelinde, 15-25 yıl öncesine göre artmışsa da ve daha önemlisi hanelerden ekonomik durumlarından "hiç memnun olmayanların" oranının Bölge genelinde ~%35 olsa da, ailelerin şu anda yaşamlarında en önemli gördükleri şeyin ise paradan ziyade, sırasıyla sağlık, aile huzuru ve güvenirliği olan bir iştir. Bölgeye özgü güvenlik/terör ise önem sıralamasında yine en son sırada yer almaktadır. Güvenlik sorununun ise son sırada kalması terörün artık bireylerin gündelik hayatlarında önemli bir sıkıntı olarak görülmediği şeklinde yorumlanabilir. Bunda, Bölge'de çok uzun zamandır terörün devam etmesi ve dolayısıyla günlük yaşamın bir

parçası haline gelerek söz konusu soruna alışılarak duyarlılığın azalmış olması da etkilidir.

Yaklaşık 15-20 yıl öncesi ile bugün karşılaştırıldığında geçim biçimi açısından, iller genelinde *eski* ve *yeni* geçim kaynakları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Şöyle ki eskiden de bugün de en yüksek oranları, geçimlerini "tarım dışı" alanlardan sağlayanlar, en düşük oranları da geçimlerini "hem tarımdan hem de tarım dışından" sağlayanlar oluşturmaktadır Bununla birlikte iller genelinde *eski* ile *yeni* arasında fark, geçim sağlama yolu olarak ikinci sırada yer alan "tarımda" görülmektedir. Şöyle ki, GAP ile birlikte tam tersi olması beklenirken, *bugün* "tarımdan" geçimini sağlayanların oranı *eskiye*, başka bir deyişle yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre düşmüştür.

İllerin gelişmişlik düzeyine göre de, eski ve yeni bağlamında geçim kaynağı sıralaması değişmemiş, sadece oranları değişmiştir. Dolayısıyla bir boyutuyla da tarımsal kalkınma projesi olan GAP'ın tarımsal üretim yapan hanelerin oransal olarak artışında etkisi olmamış, ancak tarım dışı alanlarda entegre bir proje olarak Bölgeye bir hareketlilik getirmiştir. Bunda, GAP'ın önceliği sulama projelerinden çok, enerji projelerine ağırlık vermesinin etkili olduğu düşünülebilir. Ancak burada, GAP'tan bağımsız olarak Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının da bu sonuçta etkili olduğunun göz önünde bulundurulması bir zorunluluktur.

Toprak sahipliği açısından da eski ve yeni karşılaştırıldığında, toprak mülkiyeti konusunda anlamlı bir değişme gözlenmemiştir. Hatta eskiye göre bugün topraksızların oranı %1 artmıştır. Bu artışta da GAP kapsamında planlanan barajlar nedeniyle ekilebilir nitelikte olan büyük miktarlarda toprakların baraj göl aynası altında kalması etkili olmuştur (Gökçe vd. 2006; Güler Parlak 2006 ve 2007). İller genelinde *eskiden* ve *bugün* toprağının olmadığını belirtenler en yüksek orandadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de *eskiden* ve *bugün* en yüksek oranları topraksızlar oluşturmakta ve eski ile bugün için en yüksek ve en düşük oran sıralamasında bir değişim olmamıştır. *Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması*'nın verileri de bu yorumu destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmaya göre (Sencer vd. 1992:385) hane reislerinin % 26.2'sinin kendisine ya da ailesine ait toprağı işlemekte, % 6.2'si ise yarıcılık-kiracılıkla tuttuğu toprakta tarımla uğraşmaktadır. Aynı çalışmada bu verilerden hareketle, işlediği toprağı olmayanlar ile hiç toprağı bulunmayanların %41.6 oranına ulaşmasının, toprak yetersizliği nedeniyle köyden kente göçte birincil rol oynadığı

sonucuna ulaşılmıştır. Bölge'de eskiden beri var olan dengesiz toprak dağılımının, halen devam ettiğinin de hemen altı çizilmelidir. Örneğin, eskiden bir uçta bir dönüm, öteki uçta en fazla 2000 dönüm sulu toprağa sahip olan haneler bulunurken, bugün de bir uçta hiç sulu toprağı olmayanlar, diğer uçta da en fazla 500 dönüm sulu toprağa sahip olanlar bulunmaktadır. Benzer durum kuru toprağa sahip olanlar için de söz konusudur. Her ne kadar eskiye göre bugün, en fazla olan toprak miktarı dört kat azalmışsa da, yine dağılımın dengesiz olduğu görülmektedir.

Tarımsal üretim yapan hane reislerinin yaklaşık 10-15 yıl önce ve bugün en çok ürettikleri birinci ürün buğdaydır. Bununla birlikte üretilen ürün açısından *eski* ile *bugün* arasında en önemli değişim de yine buğday üretiminde olmuştur. Şöyle ki, eskiden ve bugün için üretilen birinci ürünler arasında en fazla buğday üretilmekle birlikte, buğday üretimi bugün *eskiye* göre düşmüş, bunun yerine pamuk üretimi, özellikle İ.D.G.İ'de artmıştır. Eskiye göre bugün, başta pamuk olmak üzere, yem bitkileri, sebze üretimi artmış, tütün üretimi ise düşmüştür. Söz konusu ürünlerin üretiminin artışında GAP ile birlikte sulu tarım yapılabilmesi etkili olmuştur. Tütün üretiminin azalmasında ise, daha çok Bölge'de tütüne kota konulmasının etkisi olmuştur (Güler Parlak 2006).

Her üç gelişmiş düzeyindeki ilde de eskiden ve bugün en çok üretilen ürünler arasında en yüksek oranı "buğday" üretimi almakla birlikte, B.D.G.İ'de *eskiye göre bugün*, buğday üretimi, pamuk üretimi, düşmüş; baklagiller üretimi, yem bitkileri üretimi, sebze üretimi, bağcılık, Antep fıstığı üretimi de artmıştır. İ.D.G.İ'de ise *eskiye göre bugün*, buğday üretimi, tütün üretimi, baklagiller üretimi düşerken; pamuk üretimi, sebze ile Antep fıstığı üretimi de artmıştır. Ü.D.G.İ'de ise *eskiye göre bugün* üretilen ürünlerde, diğer illere göre oransal olarak en az değişim, Ü.D.G.İ'de olmuştur. Şöyle ki, Ü.D.G.İ'de eskiye göre bugün buğday üretimi çok az artarken, tütün, baklagiller sebze, meyve üretimi ve bağcılık üretim oranları hiç değişmemiş, yem bitkileri üretimi de yarı yarıya düşmüştür.

Dolayısıyla iller genelinde eskiye göre bugün ürün deseninin değişme eğilimi olduğu söylenebilir. *Nüfus Hareketleri Araştırması* verilerine göre (Akşit vd. 1993:55) de 1993 yılı itibariyle tarımla uğraşanların en fazla yetiştirdikleri ürünlerin buğday, arpa ve mercimek olması bu değişim eğilimini destekler niteliktedir. Ancak illerin gelişmişlik düzeyi açısından bakıldığında, GAP'ın özellikle sulama boyutuyla en fazla İ.D.G.İ'de ürün deseninde değişme eğilimi yarattığı yorumu yapılabilir. Dolayısıyla GAP'la

birlikte en fazla toprak kaybına uğrayan iller İ.D.G.İ olmakla birlikte, GAP'tan sulama boyutuyla en fazla yararlanan illerin de yine İ.D.G.İ (daha çok Şanlıurfa'nın) olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ü.D.G.İ'e ise bu açıdan hemen hemen kayda değer bir etkisinin olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim İ.D.G.İ'de ve özellikle de Şanlıurfa'da sulu tarımla birlikte, buğday, pamuk ve mısır üretim miktarının da bugün ile yaklaşık 10-15 yıl öncesi karşılaştırıldığında, somut olarak diğer illere göre artması bu yorumu destekler niteliktedir.

Ancak, ürün çeşitliliği kadar, yılda kaç ürün alındığı da önemlidir. İller toplamında eskiden ve bugün için en yüksek oranları yılda tek ürün alanlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte, eskiye göre bugün yılda iki ürün alanlar yaklaşık dört kat artmakla birlikte yine de düşük düzeydedir. *Eskiden ve bugün*, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de en yüksek oranda yılda tek ürün alınmaktadır. Bunun yanı sıra eskiye göre bugün, İ.D.G.İ'de yılda iki ürün alanların oranındaki artış, B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'e göre çok daha yüksektir.

Üretilen ürünlerin değerlendirilme biçimi açısından *eski ile yeni* arasında çok belirgin bir farklılaşma bulunmamaktadır. Çünkü *eskiden* ve *bugün* en yüksek oranları, ürününü "kendi tüketimi için kullananlar" oluşturmaktadır. Bunu daha sonra "tüccara satanlar" izlemektedir. 1993 yılı verilerine göre (Akşit 1993:55) de yetiştirilen buğdayın yaklaşık %45'i, arpanın yaklaşık %33'ü, mercimeğin %11,55'i ve pamuğun da yaklaşık %5'si satılmaması, yani hane içi tüketim için kullanılması bu yorumu destekler nitelikte verilerdir. Satışının en fazla olduğu ürünler ise tütün, pamuk ve mercimektir.

Bugün için de genel olarak değerlendirildiğinde, hane reislerinin birinci olarak, ürettikleri ürünleri öncelikle kendi tüketimleri için kullandıkları, tüketimlerinden arta kalanı da eskiden tüccara ve Devlete, bugün için ise yine tüccara ve eskiden farklı olarak da, Devlet yerine fabrikaya satmaktadır. Ayrıca, kooperatiflerin, ürünün değerlendirilmesi sürecinde pasif bir konumda oldukları anlaşılmakta ve ürünün pazarlanmasından, üreticinin bilgilendirilmesine kadar birçok konuda etkin olması gereken kooperatif örgütlenmelerinin aktif hale getirilmesi için gerekli yönlendirmelerin yapılmasının da gerekli olduğu burada vurgulanmalıdır.

Üretilen ürünler değerlendirilirken ise, karşılaşılan en önemli güçlükler *hem eskiden hem de bugün* için sırasıyla "pazarlama", "tüccarın

parayı zamanında vermemesi" ve "ürünün ucuza gitmesi"dir. Bununla birlikte "hiç bir güçlükle karşılaşmadığını" belirtenlerin de en yüksek oranda olduğunun belirtilmesi yararlı olacaktır.

Bölge'de tarımsal üretim genellikle işgücü istihdamından çok, aile içi etkinliklerle gerçekleştirilmektedir. Bütün aile birlikte tarımsal üretime katılmaktadır. İller genelinde tarımsal üretim ağırlıklı olarak *eskiden* de *bugün* de en yüksek oranda hane halkı üyelerince gerçekleştirilmektedir. Daha sonra bunu oransal olarak sırasıyla hem *eskiden* hem de *bugün* için "kendisi tek başına yapanlar", "hem işçi tutup hem de kendileri çalışanlar" ve "işçi" tutanlar izlemektedir.

Hane reislerinin, tarımsal üretimde karşılaştıkları *en önemli* sorun olarak en yüksek oranda "sulamayı" ifade etmeleri ise oldukça anlamlıdır. Diğer sorunlar arasında ise sırasıyla "topraksızlık", "toprak yetersizliği", "gübreleme-ilaçlama", "bilgi eksikliği" ve "tarımsal araç-gereç eksikliği bulunmaktadır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de, tarımda yaşanan sorunlar açısından en yüksek oranı "sulama" sorunu oluşturmakla birlikte, iller arasında "sulama" sorununun en fazla yaşandığı iller B.D.G.İ; en az yaşandığı İller ise İ.D.G.İ'dir. Ancak, İ.D.G.İ'deki çiftçiler, diğer illere göre sulama sorununu daha az yaşasalar da, "topraksızlık, "toprak yetersizliği", "bilgi eksikliği" ve "gübreleme-ilaçlama" vb. sorunları diğer illere göre daha fazla yaşamaktadırlar.

Tarımda karşılaşılan sorunların çözüm yollarından biri, konunun uzmanları tarafından üreticilere, tarımsal üretimle ilgili olarak bilgi verilmesi ve yol gösterilmesidir. GAP gibi kapsamlı ve bir boyutu da tarımsal kalkınma olan projelerde bu daha hayati bir öneme sahiptir. Özellikle sulu tarım öncesi ve sonrası çiftçinin sulama, ürün deseni, gübreleme vb. konularda bilgilendirilmesi, hem toprağın daha verimli ve çoraklaşmasına meydan vermeden kullanılmasını sağlayacak hem de üreticilerin projeye katılımını sağlayarak, projeyi benimsemesinde/sahiplenmesinde de etkili olacaktır. Buna göre, iller genelinde en yüksek oranı kendisine "bilgi verilmediğini" belirten çiftçiler oluşturmaktadır. Düşük oranlarda da olsa tarımla ilgili kendilerine bilgi verildiğin belirtenlerin oranı, İ.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksektir.

Bölge'de yaklaşık 10-15 yıl içinde toprak büyüklüğü değişmemiştir. Bununla birlikte, özellikle İ.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla olmak üzere tarımsal verim, sulama olanakları, gübreleme, tarım için tohumlama, hayvancılık için tohumlama, pazarlama olanakları ve

hepsinden çok daha yüksek oranda tarımda makineleşme artmıştır. Bununla birlikte yine en yüksek oranda İ.D.G.İ'de olmak üzere tarımda çoraklaşma/tuzlanma da artmıştır. Ancak, yaklaşık son 10-15 yıl içinde tarımda yaşanan ve daha önce ve şimdi sıralanan değişikliklerde etken olarak, en yüksek oranda "devletin tarım politikalarını"; en düşük oranda da "sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki çalışmaları görülmektedir. Bölge'de yürütülen GAP'ı ise tarımdaki değişikliklerin kaynağı olarak görenler yaklaşık ¼ oranındadır. Bununla birlikte illerin gelişmişlik düzeyine göre bu değişmektedir. Şöyle ki, B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'de tarımdaki değişmelerin kaynağı olarak en yüksek oranda "devletin tarım politikaları" görülürken, İ.D.G.İ'de "Bölge'de yürütülen GAP" görülmektedir.

Bölge'de kredi kullanma alışkanlığının çok az ve kredi kullananların da B.D.G.İ'de görece ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ayrıca daha çok üretim değil tüketim amaçlı (konut, ihtiyaç, araba kredisi gibi) kullanılan kredilerin oranlarının yüksek olduğu, başka bir deyişle üretime değil tüketime yönelik kredi kullanma alışkanlığının yaygın olduğu görülmektedir. Kredi kullanma alışkanlığının eskiye göre bugün fazla değişmediği, sadece kredilerin çeşitlendiği de söylenebilir. Şöyle ki, 1993 yılı verilerine göre hanelerden ürün girdileri için borç ya da kredi kullananların oranı %30 civarındadır. Bugün ise tarımsal kredi kullananların oranı 18.4'e düşmüştür. Bununla birlikte bugün için en yüksek oranı ihtiyaç kredisi kullananlar oluşturmaktadır.

İller genelinde tarımsal kredi kullananlar *eskiden* de *bugün* de, tarımsal krediyi en yüksek oranda "Ziraat Bankası'ndan" almaktadırlar. Tarımsal kredi açısından eski ile bugün arasındaki en önemli fark, *eskiye* göre *bugün* tarımsal krediyi "kooperatiften" alanların oranının %4.2 düşmesi ve buna karşılık eskiden hiç olmayan "tefecinin" bugün kredi sağlayan bir aracı olarak kooperatifin yerini almaya başlamasıdır. Bu duruma yol açan faktörlerin başında ülke çapında yaygınlaşan kayıt dışı ekonomi ve büyük ölçüde kaçakçılık temelli biriken sermayenin (kara paranın) yatırıma dönüşme isteği gelmektedir.

Tarımsal kredinin kullanım alanları arasında ise gerek eski ile bugün, gerekse illere göre anlamlı bir fark bulunmamakta ve tarımsal kredini öncelikle tarımsal araç-gereç almak, başka bir deyişle tarımsal girdi için, daha sonra da çiftçiler tarafından borç ödemek için kullanılmaktadır..

4. Sosyo-Kültürel Yapı

Bölge'de ailelerin çok çocuğa sahip olma eğilimi devam etmektedir. Şöyle ki, iller genelinde en yüksek oranı "beş ve daha fazla çocuğu olanlar" oluşturmaktadır. Ayrıca, illerin gelişmişlik düzeyine göre hem hane başına düşen ortalama çocuk sayısı hem de bir hanenin sahip olduğu çocuk sayısının en fazla olduğu iller İ.D.G.İ; en az olduğu iller de B.D.G.İ'dir. Hatırlanacağı üzere İ.D.G.İ, aynı zamanda aşireti olanların da diğer illere göre daha yüksek oranda olduğu illerdir. Başka bir deyişle, illere göre en düşük ve en yüksek çocuk sayısı ortalaması ile benzer şekilde, aşireti olanların en yüksek oranda olduğu iller İ.D.G.İ; en düşük oranda olduğu İller de B.D.G.İ'dir. Dolayısıyla İ.D.G.İ'deki çocuk sayısının fazlalığının, sosyo-kültürel daha birçok etkenle ilişkilendirilebileceği gibi, aşiret olgusu ile de bağlantısı bulunmaktadır. Nitekim ortalama çocuk sayılarında olduğu gibi, aşirete sahip olanlarda da İ.D.G.İ'den sonra oransal olarak ikinci sırada Ü.D.G.İ'rin, üçüncü sırada ise B.D.G.İ'in gelmesi de ayrıca bu yorumu desteklemektedir. Ayrıca, hanelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı çok yüksek olduğu halde, bugünkü koşullarda istenilen çocuk sayısı azdır. Bu konuda en yüksek oranı "dört çocuk isteyenler" oluşturmaktadır. Bölge'de, erkek çocuğun kız çocuğa göre daha istenir, tercih edilir olma eğilimi de devam etmektedir. Nitekim örneklem kapsamında yer alan hane reisleri en yüksek oranda "tek eşli" olmakla birlikte, iller genelinde bir erkeğin bir kadınla evlenmesinin temel nedeni olarak en yüksek oranda "çocuğunun olmamasının" ya da "erkek çocuğunun olmamasının" görülmesi de hem çok çocuğa hem de erkek çocuğa sahip olma isteğinin devam ettiğini destekler nitelikte bir veridir.

Yine aile/evlilik yapısı bağlamında evlilik yaş ortalamaları iller genelinde hane reislerinin evlilik yaş ortalaması 21.4, kadınlarda ise bu oran 17.7'dir. Buna karşılık ailelerin iller genelinde kız çocuklar için en uygun gördükleri evlilik yaş ortalaması 20.7, erkek çocukları için ise 23.4'tür. Dolayısıyla, erkek çocuklar için en uygun görülen evlilik yaş ortalaması, kız çocuklarına göre daha yüksektir. Bunda daha çok, kız çocuklarından farklı olarak, erkek çocuklar için askerlik yapıp geldikten sonra evliliğin uygun görülmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca kız çocuklarda en küçük evlilik yaşı olarak 10 yaşı uygun görenler bulunsa da, erkeklerde 15 yaşın altını evlilik için uygun gören bulunmamaktadır. Gençlere gelince, hane reisi

ve kadın kategorilerinden farklı olarak, kız çocukların daha büyük yaşlarda evlenmesini uygun görmektedir.

Evlenme biçimi, hane reisi ve kadınlarda ağırlıklı olarak görücü usulüyledir. Ancak, kadınlarda, hem görücü usulüyle evlilik hem de berdel türü evlilik, hane reislerine göre kısmen daha fazla ifade edilmiştir. Yine "kendisi anlaşarak" evlenenlerin, diğer illere göre B.D.G.İ'de; "görücü usulüyle" evliliğin İ.D.G.İ'de; "berdel türü" evliliğin de Ü.D.G.İ'de ağırlıkta olduğunu söylemek olanaklıdır. Hane reisleri ve kadınlar, geleneksel evlenme biçimleri ile evlenmiş olsalar da kendi çocuklarının "anlaşarak" evlenmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Benzer düşünceye gençler de sahiptir.

Bölge'de hane reislerinin evliliğinde "hem resmi hem de imam nikâhı" bir arada yaygındır. Sadece "imam nikâhı" veya sadece "resmi nikâh" ile evlilik fazla yaygın olmamakla birlikte, diğer illere göre "imam nikâhının" İ.D.G.İ'de; "resmi nikâhın" da B.D.G.İ'de daha fazla yaygın olduğu görülmektedir. Hane reisi ve kadınlar evlendirecekleri çocukları için de en yüksek oranda "hem resmi hem de imam nikâhını" bir arada istemektedirler. Gençlerin de, hane reisi ve kadınlar gibi evliliklerde ilk tercihleri "hem resmi hem de imam nikâhı"dır. Ancak, gençlerden "imam nikâhı" yaptırmadan sadece "resmi nikâh" ile evliliği tercih edenlerin hane reisi ve kadınlara göre daha yüksek oranda olması, bu açıdan anne-babalarından farklılaştıklarını göstermektedir.

Hane reisleri ve kadınlar, evlenirken başlık parası alınıp-verilmediğini en yüksek oranda ifade etmekle birlikte, illerin gelişmişlik düzeyine göre bu oran farklılaşmaktadır. Şöyle ki, İ.D.G.İ'deki hane reisi ve kadınlar B.D.G.İ'e göre; B.D.G.İ'deki hane reisleri ve kadınlar da Ü.D.G.İ'e göre evlenirken/evlendirilirken daha yüksek oranda başlık parası alıp-vermektedirler. Bununla birlikte, gerek hane reisi gerekse kadınlar bugün için çocuklarını evlendirirken başlık parası alıp-vermek istemeyeceklerini en yüksek oranda ifade etmişlerdir.

Genel olarak, hane reisi ve kadınlar tarafından başlık parası geleneğinin evlendikleri yıllarda Bölge'de kısmen de olsa hüküm sürdüğü ancak, zaman içinde giderek başlık parası geleneğinin ağırlığını yitirdiği; özellikle kadınlarda başlık parası geleneğinin yerini "süt parası ya da analık hakkı" gibi bir uygulamaya bıraktığı dile getirmişlerdir. Gençler arasında ise hane reisi ve kadınlara göre başlık parası geleneğinin terk edilmesine yönelik tutumların oranı daha yüksek düzeydedir. Çok düşük oranlarda da olsa

Bölge'de varlığını devam ettiren başlık geleneğinin ise, hem hane reisi hem kadın hem de gençler açısından, diğer illere göre İ.D.G.İ'de gerek tutum gerekse de davranış olarak daha fazla bir varlık alanı bulduğu görülmektedir.

Aile içi ilişkiler açısından, Bölge'de ailede son sözü erkeğin söylediği geleneksel erkek egemen aile yapısı yaygındır ve illerin gelişmişlik düzeyine göre bu açıdan çok az bir farklılık bulunmaktadır. Bununla birlikte iller arasında, B.D.G.İ'de, İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'e göre ailede erkek egemenliği daha sınırlıdır. Ancak bu, B.D.G.İ'de aile yapısının çekirdek aileye doğru evrildiği anlamına gelmemektedir. Çünkü B.D.G.İ'de de hem ortalama hane büyüklüğü oldukça yüksektir ve de evde ağırlıklı olarak son sözü söyleyen yine erkektir. Diğer bir ifade ile ataerkilliği üreten şartlarda fazla bir değişme söz konusu değildir.

Anlaşılacağı üzere hem illerin gelişmişlik düzeyine göre hem de hane reisi, kadın ve genç kategorilerine göre kadının en önemli görevinin ne olduğu algısı fazla değişmemektedir. Dolayısıyla kadının aile içindeki en önemli üç görevinin "evin işlerini yapmak", "çocuklarına bakmak", "aile içi uyumu ve huzuru sağlamak" olarak ifade edilmesi, daha da önemlisi kadının da kendi görevlerini en yüksek oranda bu şekilde belirtmesi geleneksel cinsiyetçi rol dağılımına uygun bir algılamanın yaygın olduğu sonucuna ulaşılmasını olanaklı kılmaktadır.

Kadınlar da, erkeklerle birlikte tütünde, pamukta vb. çalışmakla birlikte, aile içinde kadın-erkek arasındaki görev dağılımının gerek kadınların kendileri tarafından gerekse hane reisleri tarafından "ev içi-ev dışı olarak" ya da "ev içi işler-ev dışı işler" olarak belirlenmesi ve sıralanması da geleneksel kadın-erkek rol ayrımının devam ettiğini göstermektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, kadın ve erkeğin en önemli görevine ilişkin sıralama değişmemekle birlikte, illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kadının görev alanının "ev içi"; erkeğin ise "ev dışı" olduğunu belirtenlerin oranı artmaktadır. Dolayısıyla kadından farklı olarak, bölgede erkeğin ailedeki rolü ekonomik ve daha çok kamusal alana yönelik olarak tanımlanmaktadır.

Bölge'de miras paylaşımı konusunda, kısmen kız-erkek çocuğu ayrımı devam etmekte ve bu ayırım da diğer illere göre İ.D.G.İ'de daha fazla görülmektedir. Tarımcı toplumlarda toprağın bölünmemesi için en büyük erkek çocuk lehine gerçekleşen uygulamaların giderek ortadan kalkmasında topraksızlık kadar, çocukların okuyarak meslek sahibi olması ve topraktan kopması oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ancak İ.D.G.İ'de görece daha geniş sulu tarım arazilerinin bulunması, bu yöre insanının mirasın

bölünmemesi adına kız çocuklarının haklarını feda eden geleneksel ancak bir rasyoneli de bulunan tutumlara sahip olmayı sürdürdüklerini düşündürmektedir. Çünkü toprağın bölünmesi aynı zamanda verimliliğin de düşmesidir. Kadın erkek arasındaki eşitsizliklerin yeniden üretilmesine yol açan miras konusunun başlangıç noktası ne olursa olsun, daha sonraki gelişimler, ataerkil ideolojinin kadınlar tarafından da bir ölçüde de olsa desteklenmesi nedeniyle sürdürülebildiğini göstermektedir. Görüşülen kadınlardan ¼'ünden daha azının doğrudan kendi adına ve kendi üzerine tapulu malının/mülkünün bulunuyor olması da bu yorumu destekler niteliktedir.

Bölge'de, kadına yönelik şiddet/dayak konusunda düşünsel olarak genel eğilimi şiddet/dayak karşıtı bir yönde olmakla birlikte, İ.D.G.İ'de, şiddet/dayak taraftarı bir eğilim gösterenlerin, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca hane reisleri, kadın ve gençlere göre daha fazla şiddet/dayak taraftarı bir eğilim içindedirler.

Gençlerin, anne-babaları ile kendi aralarında, oransal olarak sırasıyla "eğlence tarzı", "kılık, kıyafet", "para harcaması", "arkadaş seçimi", "meslek seçimi", "ev döşemesi", "okul tercihi", "eş seçimi ve evlenme tarzı", konularında kısmen farklılık gözlenmektedir. Bununla birlikte, B.D.G.İ'de gençler ile ebeveynleri arasında sıralanan konular açısından kuşaklar arası farklılığın, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre kısmen daha az olduğu söylenebilir.

Gençlerin anne-babaları ile kısmen benzer olduklarını belirtikleri konular ise daha çok kültürel ve dolayısıyla manevi değerler alanıyla ilgili konulardır. Gençlerin ana-babaları aralarında kısmen farklılık olmadığı, başka bir deyişle benzerliğin daha fazla olduğu konuların başında "dini" konular gelmektedir. Bunu daha sonra sırasıyla "aşirete bağlılık", "geleneklere bağlılık", "siyasi" konular, "akrabalık ilişkileri", "yemek ve mutfak düzeni" konuları izlemektedir.

İller genelinde kız çocuklarının okula gönderilmeme nedeni olarak ilk sırada en yüksek oranla "ailenin okutacak ekonomik gücünün olmaması" gösterilmiştir. İkinci sırada sırasıyla "kızların okumasının gereksiz olması" ve üçüncü sırada da "kızın-erkeğin birlikte okuması", yer almaktadır. Bu da Bölge'de kız çocuklarının okula gönderilmesinde coğrafi/fiziksel koşullardan çok ekonomik nedenlerin ve sonra da kültürel nedenlerin etkili olduğu gibi bir sonuca ulaştırmaktadır. Ancak, öğrenimine devam

etmemiş/okuldan ayrılmış gençlerin okuldan ayrılma nedeni olarak iller genelinde en yüksek oranda "ailelerinin izin vermemesini" göstermeleri, aslında sorunun ekonomik olmaktan çok kültürel nedenli olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat Bölge açısından okula devam konusunda "aile izninden" kızların daha fazla etkilendiği, "ekonomik durumun uygun olmamasından" da erkeklerin daha fazla etkilendiğini söylemek verilerden hareketle daha doğru bir yorum olacaktır.

Kadınlar Bölge'de eğitim açısından dezavantajlı gurubu oluşturmakla birlikte, en azından ilkokulu bitirmiş olsalar yaşantılarında birçok şeyin değişebileceğinin bilincindedirler. Şöyle ki, kadınların eğitim aldıkları taktirde, ekonomik, sağlık, annelik bilinci, eşler arası ilişki, vatandaşlık bilinci ve mutlu bir birey olmalarının, eğitim almamışlara göre olumlu anlamda çok farklı olacağı düşüncesini en yüksek oranda ifade etmişlerdir.

Bölgede son 10-15 yıl içinde "konut kalitesi", "araç-gereç sahipliği", "giyim kuşam alışkanlıkları", "beslenme/tüketim alışkanlıkları" gibi daha çok maddi öğelerle ilişkilendirilebilecek alanlardaki değişim, "aile içi çatışma", "komşular arası ilişkiler", "aile içi dayanışma, "aile içi rol ve ilişkiler", "komşular arası dayanışma", "akrabalar arası ilişkiler" vb. ilişkiler alanına göre çok daha fazla olmuştur.

Bölge'de feodal yapının, eskiye göre bugün kısmen çözülme eğiliminde olduğu açıktır. Örneğin güçlü algısı her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de, *eskiye* göre *bugün* değişmiştir ve bu açıdan en fazla değişim İ.D.G.İ'de olmuştur. Şöyle ki, İ.D.G.İ'de gücün simgesi olarak "ağa" ya da "aşiret reisi" olmanın yerini bugün "çok paraya sahip olmak" ya da "devletin gücü veya devlet görevlisi olmak" almıştır. Bununla birlikte, *eskiye* göre çok düşük oranlarda da olsa *bugün*, "ağa" ve "aşiret reisinin" güçlü olduğunu belirten hane reislerinin oranı İ.D.G.İ'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre biraz daha yüksektir. Dolayısıyla İ.D.G.İ'de, B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'e göre toprak ağaları ve aşiret reisleri kısmen de olsa daha fazla etkilidir.

Güçlünün kime denildiğine dair sıralamada aşiret reisleri ile şeyh ve ağaların eski önem ve ağırlıklarını yitirdiklerini destekleyen bir diğer veri ise bölgede *bugün* için "seçimlerde en fazla kime danışıldığı"dır. İller genelinde hane reisi ve kadınlarda en yüksek oranları seçimlerde "herkesin kendisinin karar verdiğini" belirtenler oluşturmaktadır. Ancak, kadınlarda bu oran hane reislerine göre daha düşüktür. Ağa, aşiret reisi ya da şeyhlere danışıldığını belirtenler ise oransal olarak daha düşüktür. Dolayısıyla, seçimlerde şeyh ve

ağalar ile aşiret büyüklerinin siyasi etkileri giderek azalmış; ağırlıklı olarak herkes kendi kararını vermeye başlamıştır. İkinci önemli bir siyasi etki faktörü ise aile büyükleridir. Ancak, kadınlarda hane reislerinden farklı olarak, seçimlerde kendi kararını kendisi verenler oransal olarak daha düşük; buna karşılık eşine danışarak karar verenler çok daha yüksektir.

5. Sosyal ve Psikolojik Yapı

Bölge'de hanelerin en önemli sorunu işsizlik ve geçim sıkıntısından kaynaklı sorunlardır. Her üç gelişmişlik düzeyindeki ilde de en önemli sorun parasızlık olmakla birlikte, iller arasında bu Ü.D.G.İ'de, B.D.G.İ ve İ.D.G.İ'e göre daha yoğun olarak yaşanmaktadır. Ayrıca, bundan 15 yıl öncesine yani 1993 yılı verilerine bakıldığında da en başta gelen sorunun işsizlik (% 28.9) olduğu görülmektedir (Akşit vd. 1993:172). Benzer şekilde *Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması*'nda da evren genelinde işsizlik ve topraksızlık yarıya yakın bir oranla (%42.7'yle) en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Sencer vd. 1992:553).

Bireylerin yaşadıkları çevre ve bölgenin dışında, diğer coğrafi mekânların (ülke ve dünya çerçevesinde) ne kadar farkında olduklarını göstermesi açısından kendilerini en çok nereye ait hissettikleri önemli bir göstergedir. İller genelinde en yüksek oranı kendilerini "yaşadığı köy ya da şehrin" bir parçası olarak görenler oluşturmaktadır. Bunu daha sonra ikinci sırada "Türkiye'ye", üçüncü sırada ise "yaşadığı bölgeye" ait hissedenler izlemektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise, Ü.D.G.İ'de yaşayanlar, öncelikle İ.D.G.İ'e, daha sonra da B.D.G.İ'e göre aidiyetlerini daha fazla yaşadıkları coğrafi mekan ile sınırlandırarak belirtmektedirler. Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, oransal olarak değişmekle birlikte kendilerini ait hissettikleri yer sıralaması her üç kategori için de aynıdır. Şöyle ki, hane reisi, kadın ve gençler oransal olarak ilk sırada kendilerini "yaşadıkları köy ya da şehre", ikinci sırada "Türkiye'ye", üçüncü sırada da "yaşadıkları bölgeye" ait hissettiklerini belirtmişlerdir. Ancak, kadınlarda "yaşadığı köy ya da şehre", gençlerde "yaşadığı bölgeye", hane reislerinde ise "Türkiye'ye" ait hissettiğini belirtenlerin oranı daha yüksektir.

Gençler, kendilerini en fazla yaşadıkları bölgeye ait hissetmekle birlikte, bölgelerinin 10 yıl sonraki geleceğinden çok da fazla umutlu değiller. Şöyle ki, gençlere 10 yıl sonrası için ülke, bölge ve yaşanılan yerleşim yeri açısından düşündüklerinde en fazla olumlu beklentileri ülke düzeyinde; en az olumlu beklentileri de GAP düzeyinde olmuştur. Bununla

birlikte "çok daha iyi bir GAP beklediğini" belirten gençlerin oranı, İ.D.G.İ'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yüksektir. Benzer durum Türkiye, GAP ve yaşadıkları köy/kentin geleceğinin bugünkünden çok daha iyi olacağına düşünenler için de söz konusudur. Özellikle yaşanılan yer açısından, GAP kapsamında uygulanan projelerin İ.D.G.İ'de daha ağırlıkta olmasının, gelirde ve tarımsal verimde artışa yol açmasının gençlerin gelecekten umut/beklenti düzeyinin yükselmesinde etkili olduğu düşünülebilir.

GAP Bölgesi'nde yaşayan gençlerin yarısından fazlası kendisini, diğer bölgelerde yaşayan gençlerle eşit hissetmemektedir. İllerin gelişmişlik düzeyine göre ise gençlerin "eşit hissetme" derecelerinin değişmektedir. Buna göre B.D.G.İ'de yaşayan gençlerin daha çok "orta derecede eşit", Ü.D.G.İ'de yaşayan gençlerin "biraz eşit" hissettikleri; İ.D.G.İ'de yaşayan gençlerin de "eşit hissetmedikleri"; kızların ise erkeklere göre eşitlik olmadığını daha fazla düşündükleri görülmektedir. Gençler, kendilerinin diğer bölgelerde yaşayan gençlerle eşit olduklarına çok fazla inanmamakla birlikte yine de yaşamlarından memnuniyet derecesi yüksektir. İllerin gelişmişlik düzeyine ve cinsiyete göre ise memnuniyet derecesi kısmen değişmektedir. B.D.G.İ'de yaşayan gençler, İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'de yaşayan gençlere göre hayatlarından çok daha fazla memnun olup, erkekler de kızlara göre hayatlarından kısmen de olsa daha fazla memnundur.

Bölge gençlerinin kendilerini çok fazla özgür hissetmedikleri, kısmen özgür hissettikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu da illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Şöyle ki, B.D.G.İ'de yaşayan gençler kendilerini İ.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'deki gençlere göre daha özgür hissetmektedirler. Cinsiyet açısından ise Bölge'de erkekler genç kızlara göre kendilerini daha fazla özgür hissetmektedirler.

GAP Bölgesi'nde yaşayan gençler, kendilerini kısmen özgür hissetmelerine, başka bir deyişe çok fazla özgür hissetmemelerine rağmen, yarısından fazlasının gelişmiş bir yabancı ülke yerine yine Türkiye'de çalışmayı/yaşamayı tercih edeceğini belirtmesi oldukça anlamlıdır. Gençler ayrıca, en yüksek oranda Türkiye'nin AB'ye mutlaka girmesi gerektiğini düşünmektedirler. İller arasında ise Türkiye'nin AB'ye üye olması konusuna olumlu bakan gençlerin oranı İ.D.G.İ'de yaşayan gençlerde, B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'de yaşayan gençlere göre çok daha yüksektir.

Siyasi katılım açısından iller genelinde, örgütlü bir yaşam içinde bulunanların oranının son derece düşük olduğu görülmektedir. Öyle ki, her

hangi bir derneğe, kooperatife ve ya siyasi partiye üye olmayanlar, üye olanların ~28 katına eşittir. Bununla birlikte, örgütlü yaşamın bir parçası olmanın çok düşük düzeyde de olsa B.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha yaygın olduğu; daha da önemlisi B.D.G.İ'de üye olanlar, söz konusu organizasyonlarda aktif olarak yer almaktadır. Ü.D.G.İ'de ise, sadece siyasi parti üyeliği daha önemsenmektedir.

Bireylerin sağlık konusundaki bilinçlenme düzeyi (aile planlaması, sağlık sorunlarında nereye başvurulduğu, cinsel hastalıklarla ilgili bilgi düzeyi vb.) de sosyal-psikolojik yapıyı yansıtması açısından önemlidir. Buna göre iller genelinde en yüksek oranda aile planlanması uygulaması desteklenmektedir. Ancak, İ.D.G.İ'de yaşayan kadınlarda aile planlanması uygulanması gerektiğini düşünenlerin oranı B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'e göre daha düşüktür.

Bölge'de aile içinde her hangi bir sağlık sorunu yaşandığında, eskiden de bugün de, öncelikle resmi sağlık kuruluşları, başka bir deyişle "tıbbi bakım" en yüksek oranda tercih edilmektedir. Ancak, halk sağlığı açısından önemli olan ve bireylerin üreme sağlığı konusundaki bilinç düzeyini, farkındalıklarını gösteren kimi hastalıklar (frengi, bel soğukluğu, HIV/AIDS vb.) hakkındaki bilgi düzeyi bölgede düşüktür. Örneğin ölümcül bir hastalık olduğu için halkın en fazla bilgi sahibi olması gereken AIDS hastalığının adının bile Bölge'de görüşülen kişilerin yarıdan fazlası (%54.8) tarafından "hiç duyulmamış" olması, bulaşma yollarının yeterince bilinmemesi bu yorumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte cinsel hastalıklar konusunda bilinç ve farkındalık düzeyi B.D.G.İ'de, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre kısmen daha yüksektir. Ancak, genel olarak kadınların cinsel hastalıklar konusunda bilinç ve bilgi düzeyleri, gençlere ve hane reislerine göre çok daha düşüktür.

İller genelinde kadınların ortalama hamilelik sayısı 6.7 ile oldukça yüksektir ve illerin gelişmişlik düzeyine göre ortalama hamilelik sayısı ise 7.4 ile İ.D.G.İ'de en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Ayrıca ortalama canlı doğum-ölü doğum ve toplam doğum ortalamaları da İ.D.G.İ'de daha yüksektir. Başka bir deyişle İ.D.G.İ'de doğurganlık eğilimi daha fazladır. Dolayısıyla üreme sağlığıyla ilgili yatırımlara ve bu kapsamda eğitim çalışmalarına İ.D.G.İ'de daha fazla ağırlık verilmesi bir zorunluluktur. İller genelinde de kadınların yarıya yakını doğum kontrol yöntemi uygulamamakla birlikte, iller arasında doğum kontrolü uygulamayan kadınların oranının İ.D.G.İ'de diğer illere göre çok daha yüksek olması da

bu alandaki yatırımlar konusunda söz konusu illerin önceliğini tekrar ortaya koymaktadır.

Doğum kontrol yöntemi uygulamayan kadınların uygulamama nedenleri arasında ilk sırada "hamile kalma durumlarının olmaması" gelmektedir. Bunu daha sonra sırası ile "bu konuda bilgisiz olduğu", "sağlığa uygun olmadığı", "dinen uygun olmadığı" ve "pahalı olduğu" için doğum kontrolünü uygulamadığını belirtenler izlemektedir. Doğum kontrol yöntemi hakkında "bilgisiz olduğu için", "geleneklere ve dine uygun olmadığı için" uygulamadığını belirten kadınların en yüksek oranda olduğu iller de yine İ.D.G.İ'dir. İller genelinde kadınlar, hamilelik sürecinde doktora gittiklerini en yüksek oranda ifade etmekle birlikte, hamilelik yaşayan kadınlardan doktor kontrolünden geçmeksizin bu süreci tamamlayanların da azımsanmayacak bir orandadır. Hamilelik sürecinde doktora gitmeyen kadınların oranının en yüksek olduğu iller ise İ.D.G.İ'rdir. Hamilelik sürecinde doktora hiç gitmediğini belirten kadınlar, gitmeme nedeni olarak iller genelinde ilk sırada "ekonomik nedenleri" göstermişlerdir. Bunu daha sonra "bilgisizlik/cehalet", "alt yapı yetersizliği", "kültürel/geleneksel" nedenlerle doktora gitmediğini belirtenler izlemektedir. Doktora gitmeme nedenleri arasında en yüksek oranı B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'de "ekonomik nedenler" oluştururken, İ.D.G.İ'de "cehalet/bilgisizlik" gibi nedenler oluşturmaktadır.

Kadınlar, hastaneye gitmeleri gerektiğinde ağırlıklı olarak eşleri ile birlikte gitmektedirler ve daha da önemlisi yalnız gittiğini belirten kadınların oranı çok düşüktür. Ayrıca, hastaneye gittiklerinde doktorun erkek ya da kadın olmasının "kendileri için fark etmeyeceğini" ifade etseler de, bu oransal olarak illere göre değişmektedir. Şöyle ki söz konusu oran Ü.D.G.İ'de en yüksek; İ.D.G.İ'de ise en düşüktür. Buna karşılık İ.D.G.İ'de, "erkek doktora görünmek istemeyeceğini" belirten kadınların oranı, diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre çok daha yüksektir.

6. GAP ve Değişme

Yaklaşık son 10-15 yıl içinde, Türkiye genelinde olduğu gibi Bölge genelinde de en önemli değişim ulaşım ve iletişim olanaklarındaki artışta yaşanmıştır. Genel olarak, sanayi yatırımlarında, tarımsal yatırımlarda ve sulama olanaklarında da bir artış olduğu hane reisleri tarafından ifade edilmekle birlikte, söz konusu artış oranları illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Şöyle ki, ekonomik alanda en fazla iyileşmenin,

diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre, İ.D.G.İ'de olduğu ve bu açıdan en dezavantajlı illerin ise Ü.D.G.İ olduğu görülmektedir. Toplumsal alanda ise iyileşme "eğitim" ve "sağlık" hizmetleri alanında yaşanmıştır. Buna "güvenlik ve huzurdaki" artış da eklenebilir. Ancak "köyden kentlere" ve "bölge dışına" göçler kısmen devam etmektedir. Ekonomik alanda olduğu gibi, toplumsal alanda yaşanan iyileşmeler de iller arasında dengeli dağılmamaktadır. Çünkü eğitim, sağlık, güvenlik ve huzurda artış yine en fazla İ.D.G.İ'de, en az da Ü.D.G.İ'de görülmektedir. İlginç bir veri de İ.D.G.İ'de "köyden kentlere" göç artarken, Ü.D.G.İ'de "bölge dışına" göçlerin artmasıdır. Dolayısıyla, İ.D.G.İ'in her açıdan bir çekim merkezi konumunda olduğu ifade edilebilir.

Kültürel alanda ise, aslında geleneksel yapının sadece kısmi olarak değişme tohumlarını barındırdığı, henüz çözülme sürecinin çok yavaş olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü gelenek ve göreneklerin etkisinin azalma eğilimi göstermek yerine genellikle devam ediyor olması, yine aile içi ve çevreyle çatışmanın fazla değişmemiş olması vb. bu yorumu destekler niteliktedir.

Yaklaşık 10-15 yıl öncesine göre bugün, ekonomik, toplumsal, kültürel alanda olduğu gibi kadın ve üreme sağlığı açısından da iyileşmenin olduğu söylenebilir. Ancak, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanındaki iyileşmeler de illerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermekte, başka bir deyişle aynı oranda olmamaktadır. Şöyle ki, eskiye göre bugün "erken yaşta evliliklerde, bebek ölümlerinde ölü doğumlarda ve sık gebeliklerde, Ü.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla bir iyileşme varken, hastane doğumlarında, doktor kontrolünde hamileliklerde, cinsel konulara ilişkin bilgi sahipliğinde ise B.D.G.İ'de diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illere göre daha fazla bir iyileşme vardır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, İ.D.G.İ'in kadın ve üreme sağlığına ilişkin konularda son sırada yer almasıdır. Oysaki, ekonomik alanda olduğu gibi, toplumsal alanda (eğitim, sağlık vb.) da değişme eğiliminin en fazla olduğu iller İ.D.G.İ'dir. Ancak bu Bölge'de değişme eğiliminin, kadın ve üreme sağlığına geleneksel yapının etkisiyle kısmi olarak yansıdığı görülmektedir. Kürtaj yaptıran kadınların artış oranının, doğum kontrol yöntemi uygulayan kadınların diğer illere göre İ.D.G.İ'de çok daha düşük olması bu yorumu destekler niteliktedir.

Uzun yıllardır devam ede gelen ve bölgenin ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda kaderini değiştirmesi beklenen GAP'ın amacı, işleyişi vb.

konularda hanelerin bilgi ve haberdar olma düzeyleri çok düşüktür. Şöyle ki, iller genelinde görüşülen kişilerin yarıdan fazlası GAP'ın ne olduğunu "bilmemektedir ve bu oran Ü.D.G.İ'de en yüksek düzeye ulaşmaktadır. GAP'ı bildiğini belirtenlerin oranı ise İ.D.G.İ'de, B.D.G.İ ve Ü.D.G.İ'e göre kısmen daha yüksektir. Aslında GAP'ı bildiğini belirtenler de, GAP'ın amacını ağırlıklı olarak "sulama" olarak ya da "GAP sulama projesidir" şeklinde algıladıkları görülmektedir.

Hane reisi, kadın ve genç kategorileri açısından ise, her üç gelişmişlik düzeyindeki illerde de GAP hakkında en fazla bilgi sahibi olanlar hane reisleri; en az bilgi sahibi olanlar da kadınlardır.

GAP'ın katkısının tüm bölgeye eşit ve adilane bir biçimde dağılmadığı görüşü en yüksek oranda paylaşılmaktadır. GAP'ın Bölgeyi kalkındırdı/modernleştirdi görüşünde olanlar ise azımsanmayacak bir orandadır. Ancak en önemli eksiklik olarak, GAP ile birlikte işsizliğe bir çözüm üretilememiş olması ifade edilmektedir. Bununla birlikte hane reislerinin yarıdan biraz fazlası GAP'ın yoksul köylüyü kalkındırdığını ve gelir düzeyini yükselttiğini de düşünmektedir. Dolayısıyla sulamayla ilişkilendirilerek hane reislerinin de GAP'ı öncelikle bir sulama projesi olarak gördükleri hatırlanacak olunursa, hane reisleri tarafından GAP'ın en büyük katkısının "tarımsal üretim artışı" olarak görüldüğü söylenebilir. Ayrıca hane reisleri, GAP'ın mülkiyet ve gelir dağılımını kısmen daha da bozduğunu söylerken, gelenek ve göreneklerin GAP ile birlikte kısmen bozulduğunu düşünenler de bulunmaktadır.

Gençler ise, GAP'ın bölgeye etkilerine ilişkin değerlendirmelerinde 10 yıl gibi yakın bir gelecek için olmasa da, daha uzun vadede hem GAP'ın hem de GAP ile birlikte bölgelerinin geleceğinden fazlasıyla umutludurlar. Gençler, GAP ile birlikte ulaşım olanaklarının gelişeceğini, tarımsal ürünlerin çeşitleneceğini, sulanabilen toprak miktarının artacağını, bölgenin kalkınacağını, sağlık ve eğitim hizmetlerinin/olanaklarının artacağını, kadınlara iş olanağı sağlanacağını ve kızların okula katılımının artacağını düşünmektedirler. İ.D.G.İ'de yaşayan gençlerin diğer iki gelişmişlik düzeyindeki illerde yaşayan gençlere göre GAP'tan beklentilerinin ve GAP'ın gelecekte ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda bazı şeyleri değiştireceğine olan inançlarının çok daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak GAP, Güneydoğu'nun tüm sorunları için bir çözüm olarak görülmemektedir. GAP'ın bölgenin "kimi sorunlarını (ekonomik vb.) çözeceği" en yüksek oranda düşünülmektedir. Bununla birlikte, birlikte iller arasında, "tümüyle

çözeceğini" düşünenlerin oranı İ.D.G.İ'de; "kimi sorunlarını çözeceğini" düşünenlerin oranı B.D.G.İ'de; "sorunları çözmeyeceğini" düşünenlerin oranı ise Ü.D.G.İ'de daha yüksektir. Bölge'de yaygın olarak, GAP'ın "sorunları çözmeyeceğini" düşünenlerin oranı illerin gelişmişlik düzeyi düştükçe artmaktadır.

GAP aynı zamanda bölge insanına, özellikle de kadınlara ve gençlere yeni beceriler kazandırmak amacını taşıyan bir projedir. Bu amaçla da çeşitli kursların düzenlenmesi oldukça önemlidir. Ancak, iller genelinde kurslara katılım oranının oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramının uluslararası kuruluşlarda kalkınma konularının gündemine girmesiyle birlikte her ülke, özel koşullarından hareketle, kendi sürdürülebilir kalkınma ölçütlerini belirlemek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin bu alandaki gereksinimlerini belirlemek amacıyla 1995 yılı Mart ayında GAP İdaresi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile birlikte Şanlıurfa'da bir seminer gerçekleştirmiştir. Bu seminerde, gerek seminerin sonuçlarına gerekse GAP Mastır Planı'nın amaç ve öngörülerine dayanılarak, GAP'ta kalkınma süreci için "sürdürülebilirlik" bağlamında aşağıdaki hedefler benimsenmiştir (GAP BKİ-UNDP 1995:29-30):

- Bölge'de ekonomik koşulları mümkün olan en ileri düzeyde geliştirecek şekilde yatırımların artırılması,
- Sağlık ve eğitim hizmetlerinin ülke düzeyine ulaşacak biçimde geliştirilmesi,
- Yeni istihdam olanaklarının yaratılması,
- Kentlerde yaşam kalitesi ile kentsel ve toplumsal altyapının, daha sağlıklı kentsel çevreler yaratılmasına olanak tanıyacak biçimde iyileştirilmesi,
- Kırsal altyapının sulamada optimal gelişmeye olanak tanıyacak biçimde tamamlanması,
- Bölge içi ve bölgeler arası ulaşabilirliğin artırılması,
- Mevcut ve yeni kurulacak sanayilerin altyapı gereksinimlerinin karşılanması,

- Suyun, toprağın, havanın ve bunlarla ilişkili eko-sistemlerin öncelikli olarak korunması,
- Karar alma ve proje uygulanmasında halk katılımının geliştirilmesi.

Buraya kadar dokuz başlık altında yapılan değerlendirmelerden, GAP Master Planı ve bu çalışmanın amacından hareketle öncelikle, GAP'ın Bölgede sosyo-ekonomik göstergelerde kısmi bir iyileştirme yarattığı, ancak bunun dokuz GAP ili arasında dengeli bir şekilde dağılmadığı söylenebilir. Daha da önemlisi GAP yatırımlarında iller arasında paralellik olmadığı gibi yatırım alanları arasında da bir paralellik bulunmamaktadır. Örneğin, ekonomik yatırımlar İ.D.G.İ'de diğer illere göre ağırlıklı olmakla birlikte, yatırımların sosyal boyutu İ.D.G.İ'de eksik kalmıştır. Nitekim İ.D.G.İ'de tarımda verim ve gelir artışı sağlanmış ancak, doğurganlık oranı düşmemiş, kız çocuklarının okula katılım oranı ise çok artmamıştır. Başka bir deyişle kısmen eğitim vb. sosyal yatırımlarla değiştirilebilecek geleneksel yapıya özgü zihniyet ya da kültürel kodlar varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca projenin teknik hedefine ulaşma düzeyi, ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşma düzeyine göre çok yüksektir. Hatta sıralamada sosyal hedefe ulaşma düzeyi son sırada yer almaktadır.

GAP, bölgesel eşitsizliği gidermek amacını taşıyan bir proje olmakla birlikte, bölge içinde iller arasında yatırımların dengeli dağılmaması nedeniyle iller arasında dengesiz bir gelişmeye yol açmıştır. İ.D.G.İ ve bu kapsamda başta Şanlıurfa olmak üzere GAP ile birlikte çok daha fazla gelişirken, özellikle Ü.D.G.İ bunun çok gerisinde kalmıştır.

Sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri olan katılım ve bilgilendirme boyutu projede yeterince etkin kılınamamıştır. Aradan çok uzun yıllar geçmesine rağmen, Bölge'de GAP'ın ve amacının ne olduğunu bilmeyenlerin yüksek oranda olması bunun en somut göstergesidir. Ya da GAP'ın Mardin için ÇATOM, Harran için ise sulama anlamına gelmesi, bir yandan projenin tüm bileşenleri ile Bölge'de uygulamaya geçirilememesinden, diğer taraftan da halk tarafından projenin bütünsel olarak değil de tekbir boyutu ön plana çıkarılarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra bilinçsiz sulamadan dolayı toprakların tuzlanması/çoraklaşması da bilgilendirme boyutunun eksikliğinin çevreye olan bir yansımasıdır.

Bölge'nin kalkınması için GAP kaçınılmaz ve zorunlu bir projedir. Daha da önemlisi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ancak devlet eliyle

kalkındırılabileceği görüşü yaygındır. Bu nedenle de projenin tüm bileşenleri ile ve tüm bölgeyi kapsayacak şekilde hızla bitirilmesi, gerekli olan mali kaynak desteğinin aktarılması gerekmektedir. Alt yapı hazırlanmadan Kalkınma Ajanslarının devreye sokulmamasına da özen gösterilmelidir.

Ayrıca, gelişmekte olan ve azgelişmiş olan bölgelerde hızlı kalkınma çabaları içinde belirli bir süre devletin yatırımlarının devam etmesi gerekmektedir. Şu anda halk tarafından her şeyin devletten beklenmesi ise sürdürülebilirliğin önünde en büyük engeldir. Bu nedenle uzun dönemde bireylerin sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirecek şekilde eğitilmesi, donatılması gerekmektedir. Başka bir deyişle süreç içerisinde eğitim yoluyla yapının karşısında güçlü bireyin inşası gerçekleştirilmelidir. Bu da zaten güçlü toplumun inşası olacaktır. Bu nedenle de projenin bölge halkı tarafından benimsenebilmesi ve sahip çıkılabilmesi için katılım ve bilgilendirme boyutuna çok daha fazla ağırlık verilmelidir. Bugüne kadar izlenen yoldan daha farklı katılım ve bilgilendirme yolları denenmeli ve etkin hale getirilmelidir. Bölgeye özgü koşullar nedeniyle başlangıçta yukarıdan aşağıya doğru kalkınma anlayışı ile yola çıkılan bu projede, ancak "güçlü bireyin inşası " ile söz konusu projenin doğrultusu "aşağıdan yukarıya doğru kalkınma yaklaşımına" dönüştürülebilir.

GAP'taki merkezi yapının, daha yerinden yönetim ağırlıklı bir yapıya dönüştürülmesi ve devletin eşgüdümü ve teknik desteği ile bir süre daha hizmet vermeyi sürdürmesi bölge açısından şu aşamada oldukça önemlidir.

Bölge'de büyük toprak sahipliği, başka bir deyişle toprakların dengesiz dağılımı söz konusu olduğundan, özellikle tarımla geçimini sağlayan ve topraksız olan ailelere işledikleri kamuya ait toprağın mülkiyetinin verilmesi de verimliliği artıracaktır. Özel mülkiyet duygusunu geliştirecek toprak reformunun yapılması bölge için bir zorunluluktur. Bunun için de tapu kadastro işlemlerinin hızlandırılması, toprakların sınıflandırılması sürecinin tamamlanmış olması gerekmektedir.

Kamu kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon ve işbirliği arttırılmalı, görev alanları ile görev tanımları çok iyi yapılmalı. Ayrıca STK'ların projeye katılımları sağlanmalıdır.

ÇATOM'ların sayısı ve faaliyetleri arttırılmalı ve ÇATOM'larda sadece kadınlara ve gençlere yönelik değil, erkeklere yönelik eğitim çalışmaları da düzenlenmeli.

Son söz olarak, dünyadaki iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve küreselleşmenin etkileri tüm Türkiye'de olduğu gibi Bölge'de de

yansımalarını bulmuştur. Dolayısıyla Bölge'de yaşanan tüm gelişmeleri GAP'a bağlamak mümkün değildir. Ancak, güdümlü bir kalkınma modeli olarak GAP'ın, istenilen düzeyde olmasa da etkilerini göz ardı etmek de mümkün değildir. Aslında ekonomik kalkınma temelli bir proje olarak GAP'ın, gerek sürdürülebilirliğini sağlayacak olan insani öğenin güçlendirilmesi gerekse demokratikleştirilmesi, eşitsizliklerin giderilmesi için uluslar arası sosyal amaçlı projelerin bütünleştirilerek mevcut politikanın sürdürülmesinde yarar vardır. Bu anlamda da GAP önemli misyon üstlenmiş bulunmaktadır.

Sosyolojik olarak yapı-birey etkileşim içindedir. Bunlardan birinin katılımındaki yetersizlik, kalkınmanın sürdürülebilirliğinin başlıca tehdididir. Bölge'de daha çok sosyo-ekonomik yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı, birey boyutunun ihmal edildiği, GAP'ın tüm boyutlarıyla bilinememesinden somut olarak anlaşılmaktadır. Oysaki sürdürülebilir kalkınmanın en temel ilkeleri olan katılımcılık, eşitlik, adillik ve insan kaynaklarının gelişimi vb. ilkeleri benimseyen uygulamalara geçilmesi için mastır planda sözü geçen hedeflere yönelik faaliyetleri hızlandırmakta büyük yarar vardır.

KAYNAKÇA

AKŞİT, Bahattin vd. 1993 — **GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması**, Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Ankara Sanayi Odası 1994 — "GAP Envanteri: Yolun Üçte Birindeyiz", **ASOMEDYA**, Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayını, s.27-42.

AŞIK, Danyal 1988 — "Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Yatırım ve Teşvik Politika ve Uygulamaları", **GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu Kitabı** (Der. Ali İhsan Bağış), Ankara: Türkiye Zirai Donatım Kurumu Yayını.

BM Kalkınma Programı 2001 — **İnsani Gelişme Raporu**, Ankara: Birleşmiş Milletler Türkiye Temsilciliği.

BÜYÜKTAŞ, Abbas 2007 — "Türkiye'de Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Planlama", **Ekodiyar**, **Ekodiyar,** Sayı:10, Yıl:2, s. 43-53.

Cumhuriyet Gazetesi 2004 — "Halk GAP'ı Bilmiyor", s.1,8.

Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası 2007 — "Bölge Sorunları Cumhurbaşkanına İletildi", Ekodiyar, Sayı:10, Yıl:2, s. 6-7.

DOĞANAY, Filiz 1993 — "Ulusal Planlama İçinde Yeniden Yerleşim Politikaları", (Yayınlanmamıştır).

GAP BKİB 1994 — **GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması**, Ankara: ODTÜ Sosyoloji Bölümü.

GAP BKİB 1998 — **Birecik Barajından Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi**, Ankara: Afşaroğlu Matbaası.

GAP BKİB 2002 — **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı Ana Rapor**, Cilt:2, Ankara.

GAP BKİB 2002 — **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı Uygulama Programı**, Cilt:3, Ankara.

GAP BKİB 2002 — **Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı Yönetici Özeti**, Cilt:1, Ankara.

GAP BKİB 2004 — **GAP Son Durum Raporu**, Ankara.

GAP BKİB 1993 — **GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışma**, Ankara: ODTÜ Sosyoloji Bölümü.

GAP BKİB 1995 — **Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal Eylem Planı**, Ankara.

GAP BKİB-UNDP 1995 — **Sürdürülebilir Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi Semineri Raporu**, Cilt:1, Ankara: GAP BKİB Yayını.

GAP BKİB 2009 — <http://www.gap.gov.tr>, (13.09.2009).

GÖKÇE, Birsen 1997 — "Güneydoğu Anadolu Sorunu", **Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı-1 Bildiri Kitabı**, Cilt:1, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Yayını.

GÖKÇE, Birsen ve PARLAK, İsmet 2005 — **Öncesi ve Sonrasıyla Keban Barajı: 30 Yıl Sonra Ağın ve Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

GÖKÇE, Birsen vd. 2006 — **Suyun Öteki Yüzü: GAP Bölgesi Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması (Haziran 1994)**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

GÖKÇE, Birsen 2007 — **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.

GÖKÇE, Birsen 2008 — "Birecik Barajı Yöresi Sürdürülebilir Kalkınma Deneyimi", **Ruşen Keleş'e Armağan: Yerellik ve Politika**, (Der. Ayşegül Mengi), Ankara: İmge Yayınları, s.141-163.

GÖKÇE, Birsen 2008 — "Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımlar İçin Planlama ve Uygulama Projesi", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research**, Sayı:2, Cit:11, s. 183-201.

GÜLER PARLAK, Zuhal 2006 — **Suya Batan Güneş: Samsat**, Ankara: Turhan Kitabevi.

GÜLER PARLAK, Zuhal 2007 — **Yaşamın Suyla Dansı: Barajlar ve Sürdürülebilir Kalkınma**, Ankara: Turhan Kitabevi.

HÜNEE 2006 — **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**, Ankara.

LEWIS, Bernard 1993 — **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (Çev. Metin Kıratlı), 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Milli Eğitim Bakanlığı 1993 — **İstatistikler**, Ankara: MEB Yayınları.

ÖKTEN, Şevket 2006 — "GAP Bölgesi'ninSosyo-Kültürel ve Yapısal Özelliklerinin Aile Yepısına Etkileri", **Aile ve Toplum**, Yıl:8, Cilt:3, Sayı:9, s.23-34.

ÖZAKINCI, Cengiz 2009 — "Etnik Köken Sorunu", **Bütün Dünya**, s.31-41.

ÖZASLAN, Metin
2005
"Güneydoğu Anadolu Projesi ve Sosyo-Ekonomik Gelişme", **TMMOB GAP ve Sanayi Kongresi**, Ankara.

Radikal Gazetesi
2007
"Urfa'da Moda: Altın Telefon".

RICHARDSON, Matthew
1995
Güneydoğu Anadolu'nun Sürdürülebilir Kalkınma Potansiyeli, Ankara: TES-AR Yayınları, Ankara.

SALTIK, Ahmet vd.
1994
GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

SENCER, Muzaffer
1991
"Türkiye'de Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci", **Amme İdaresi Dergisi**, XXIV, Sayı 4, s.25-53.

SENCER, Muzaffer vd.
1993
GAP Bölgesi'nde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.

T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı
2009
"Bölgesel Eşitsizlik, Yerel Kalkınma ve Rekabet Edebilir Kentler Komisyonu Raporu-8", **Kentleşme Şurası 2009**, Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.

Türkiye İstatistik Kurumu
2003
2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara.

USİAD
2008
GAP Raporu: GAP'ta Ne Oldu! Bölgede Ekonomik, Stratejik ve Siyasal Gelişmeler, (Ed. Dursun Yıldız) Ankara: Ulusal Sanayici ve İş Adamları Derneği Yayını.

YALVAÇ, Mehmet
1999
GAP: Adıyaman İlinde Su Altında Kalan Yörelerde Sosyolojik Bir Araştırma, Malatya: Nizam Matbaası.

BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI'NCA GAP'IN SOSYAL BOYUTU ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALAR VE YAYINLAR

ODTÜ Sosyoloji Bölümü 1993	**GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışma**, (Proje Yürütücüsü: Prof. Dr. Bahattin Akşit), Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası 1993	**GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması**, (Proje Yürütücüsü: Prof. Dr. Muzaffer Sencer), Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
ODTÜ Sosyoloji Bölümü 1994	**GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması**, (Proje Yürütücüsü: Prof. Dr. Bahattin Akşit), Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
Sosyoloji Derneği 1994	**GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması**, (Proje Yürütücüsü: Prof. Dr. Birsen Gökçe), Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
Türkiye Kalkınma Vakfı 1994	**GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Araştırması**, (Proje Yürütücüsü: Doç. Dr. Ahmet Saltık), Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
GAP İdaresi ve UNDP 1995	**Sürdürülebilir Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi Semineri Raporu**, Şanlıurfa: 27-29 Mart.

KONU İLE İLGİLİ DİĞER KAYNAKLAR

AKBULUT, İlhan 1997 — **Güneydoğu Anadolu**, İstanbul: Cem Ofset.

AKGÜNDÜZ, Ahmed 1994 — **Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları**, İstanbul: Osmanlı Araştırma Vakfı.

AKSOY, Mustafa 1996 — **Kültür Sosyolojisi Açısından Doğu Anadolu: Metodoloji, Kültür, Sosyoloji**, İstanbul: Tarih ve İslam Araştırma Vakfı.

BAĞIŞ, Ali İhsan (Der.), 1988 — **Güneydoğu Anadolu Projesi 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu**, Türkiye Zirai Donatım Kurumu Yayını, Ankara,

BAĞIŞ, Ali İhsan (Ed.) 2002 — **GAP: 2. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu (1998)**, Ankara: H.Ü. Hidropolitik ve Stratejik Araştırma Merkezi Yayını.

BAYKAM, Bedri 1996 — "Güneydoğu Raporu" **Strateji Dergisi** s.87 Ankara.

BEŞİKÇİ, İsmail 1969 — **Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)**, Ankara: Doğan Yayınevi.

BEŞİKÇİ, İsmail 1970 — **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, İstanbul: E Yayınları.

BİLGİLİ, Ahmet (Ed.) 1997 — **Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu**, Van: Van Valiliği ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Devlet Planlama Teşkilatı 1979 — **Doğu ve Güneydoğu Anadolu İlleri Gezi Raporu**, Ankara: DPT.

Devlet Planlama Teşkilatı 1988 — **Sınır Aşan Sular, Fırat-Dicle Havzası ve Güneydoğu Anadolu Projesi**, Ankara: DPT.

Devlet Planlama Teşkilatı 1990 — **Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Master Plan Nihai Raporu**, Ankara: DPT.

EVRENSEL, Hakan 1997 — **Güneydoğu'dan Öyküler II**, 5. Baskı, Ankara: Ümit Yayınları.

FAZLIOĞLU, Aygül 2008 — "GAP Bölgesi'nde Kadın İstihdamının Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,** Cilt:11,Sayı:1, s. 72-94, Ankara.

FAZLIOĞLU, Aygül 2008 — "Social Dimension in Regional Development: GAP Experience of Turkey's Southeastern Anatolia", **Regional Planning and Sustainable Development Conference**, Suriye.

GAP BKİB 1991 — **Şanlıurfa Gecekondu Yerleşimlerinde İyileştirme, Yasallaştırma ve Altyapı Projesi**, Ankara:Güneydoğu Anadolu Proje Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

GAP BKİB 1991 — **Ekonomik Kalkınma Ajansı (EKA) İçin Model Etüdü**, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

GAP BKİB 1992 — **GAP Tarımsal pazarlama ve Ürün Deseni Araştırması**, Ankara: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

GAP BKİB 1993 — **GAP ve Sanayi Sempozyumu**, Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

GAP BKİB 1994 — **GAP 1993 Durum Raporu**, Ankara: GAP Yayınları.

GAP BKİB 1995 — **GAP Sosyal Eylem Planı**, Ankara: GAP Yayınları.

GAP BKİB 1996 — **GAP'IN Türkiye ve Dünya Tarımı İçindeki Yeri ve Önemi**, Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

GAP BKİB 2001 — **GAP Bölgesi Kırsal Kalkınmasında Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modelleri,** Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

GAP BKİB 2002 — **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Alt Bölge Gelişme Planı,** Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

GAP BKİB 2002 — **GAP Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Sanayi İşletmelerinde Üst Düzey Yöneticilerin Profilleri,** Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

Genç İş Adamları Derneği 1989 — **Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): Gerçekler, Sorunlar, Beklentiler,** İstanbul: Genç İşadamları Derneği.

GÖKÇE, Birsen 1996 — "Güneydoğu Anadolu Sorunu", **Strateji Dergisi**, Ankara.

KIŞLALI, Mehmet Ali 1996 — **Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma**, Ankara: Ümit Yayınları.

KOÇAK, Servet 1997 — **Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri,** Ankara: KOSGEP.

KOÇAS, M. Said
1990
Kürtlerin Kökeni ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği, İstanbul: Kastas Yayınları.

Milli Eğitim Bakanlığı
1991
GAP Bölgesel Eğitim İstihdam ve İşgücü Planlaması Araştırması, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.

ODABAŞI, Yılmaz
1994
Güneydoğu'da Gazeteci Olmak, İstanbul: Kaynak Yayınları.

OTYAM, Fikret
1982
Ha Bu Diyar: Doğu'dan Gezi Notları, İstanbul: Adam Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin
1986
Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Önal, Ayşe
1994
Kan Görmeyi Sevmem: Yaşanmış Güneydoğu Öyküleri, İstanbul: Altın Kitaplar.

ÖZDAĞ, Ümit
1995
Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Batı'ya Göç Edenlerde Kültürel Yapı ve Kültürel Kimlik Sorunu, Ankara: Türkar Yayınları.

ÖZER, Ahmet
1998
Modernleşme ve Güneydoğu, Ankara: İmge Yayınları.

SARAÇOĞLU, Hüseyin
1989
Doğu Anadolu Bölgesi, İstanbul: MEB Yayınları.

SÖNMEZ, Mustafa
1992
Doğu Anadolu'nun Hikayesi: Ekonomik ve Sosyal Tarih, Ankara: Arkadaş Yayınları.

ŞEKER, Murat
1987
Güneydoğu Anadolu Projesi: Sosyal ve Ekonomik Sorunlar, Ankara: V Yayını.

ŞELLİ, Ferhat ve FAZLIOĞLU Aygül 2006 "Social Parameters of Woman Labour in GAP Region", **Second International Conference on Women's Studies,** Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

TEKİNEL, Osman 1990 **Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Üniversiteler İşbirliği Toplantısı,** Adana: Çukurova Üniversitesi Yayını.

TİSK 1994 **Güneydoğu Sorunu İle İlgili Görüşler**, Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını.

TOBB 1993 **Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Tarımsal Boyutu, Çözüm Gerektiren Öncelikli Sorunlar**, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

TÜRKDOĞAN, Orhan 1998 **Güneydoğu Kimliği,** İstanbul: Alfa Yayınları.

Türkiye Ticaret Odaları 1967 **Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri**, Ankara: Türkiye Ticaret Odaları.

EKLER:

EK-I: İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

EK-II: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMPOZYUMU, 25 NİSAN 1988 TARİHLİ OTURUM TARTIŞMASI

EK-III: TABLOLAR

EK-IV: GAP BÖLGESİ HİDROELEKTRİK SANTRALLERİ HARİTASI

EK-V: GAP BÖLGESİ SU KAYNAKLARI PROJELERİ HARİTASI

EK-VI: GAP BÖLGESİ NÜFUS DAĞILIMI (1985) HARİTASI

EK-VII: GAP BÖLGESİ NÜFUS DAĞILIMI (2000) HARİTASI

EK-I: İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

SIRA	İL		ENDEKS	SIRA	İL		ENDEKS
1.	İSTANBUL		4,879015	39.	AMASYA		-0,193947
2.	ANKARA		3,324472	40.	KARAMAN		-0,225250
3.	İZMİR		2,707983	42.	AFYON		-0,228109
4.	KOCAELİ		1,745641	42.	NİĞDE		-0,280378
5.	BURSA		1,561681	43.	KASTAMONU		-0,331970
6.	ESKİŞEHİR		1,010243	44.	ÇORUM		-0,338263
7.	ANTALYA		0,979019	45.	GİRESUN		-0,342129
8.	TEKİRDAĞ		0,912105	46.	ARTVİN		-0,361540
9.	ADANA		0,825002	47.	ERZİNCAN	D	-0,369077
10.	İÇEL		0,692054	48.	SİVAS		-0,408015
11.	MUĞLA		0,625896	49.	AKSARAY		-0,449240
12.	AYDIN		0,572214	50.	K.MARAŞ		-0,450686
13.	BALIKESİR		0,566499	51.	BARTIN		-0,472164
14.	KIRKLARELİ		0,554468	52.	TOKAT		-0,481332
15.	KAYSERİ		0,530593	53.	ÇANKIRI		-0,506919
16.	DENİZLİ		0,501473	54.	SİNOP		-0,512526
17.	BİLECİK		0,474944	55.	ORDU		-0,535689
18.	EDİRNE		0,408019	56.	ERZURUM	D	-0,550649
19.	ZONGULDAK		0,362269	57.	DİYARBAKIR	GD	-0,614462
20.	ÇANAKKALE		0,351583	58.	YOZGAT		-0,639394
21.	ISPARTA		0,337425	59.	ŞANLIURFA	GD	-0,657586
22.	MANİSA		0,308470	60.	TUNCELİ	D	-0,694920
23.	UŞAK		0,249609	61.	ADIYAMAN	GD	-0,752853
24.	KONYA		0,220072	62.	KARS	D	-0,754675
25.	GAZİANTEP	GD	0,199953	63.	GÜMÜŞHANE	D	-0,783385
26.	HATAY		0,189559	64.	BAYBURT		-0,798578
27.	SAKARYA		0,154779	65.	BATMAN	GD	-0,869404
28.	BOLU		0,147192	66.	MARDİN	GD	-0,916083
29.	BURDUR		0,144998	67.	VAN	D	-0,955459
30.	KIRIKKALE		0,141061	68.	SİİRT	GD	-0,970848
31.	KÜTAHYA		0,093397	69.	IĞDIR	D	-0,980015
32.	NEVŞEHİR		0,006389	70.	HAKKARİ	D	-1,053626
33.	ELAZIĞ	D	0,024586	71.	BİTLİS	D	-1,056951
34.	TRABZON		-0,034803	72.	ARDAHAN	D	-1,057505
35.	SAMSUN		-0,042239	73.	BİNGÖL	D	-1,060746
36.	KIRŞEHİR		-0,116527	74.	AĞRI	D	-1,134534
37.	RİZE		-0,122267	75.	ŞIRNAK	GD	-1,224524
38.	MALATYA		-0,179552	76.	MUŞ	D	-1,244671

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)

D : Doğu Anadolu Bölgesi'ne giren iller.

GD : Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne giren iller.

EK-II: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMPOZYUMU, 25 NİSAN 1988 TARİHLİ OTURUM TARTIŞMASI

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Birsen GÖKÇE

"GAP ile Türkiye'de bir kalkınma modeli yaratılmaktadır. Bu model hem bölgenin hem de Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir rol oynayacaktır. Güneydoğu Anadolu'nun kalkınması kadar, Türkiye'nin kalkınması açısından da GAP'ın önemi büyüktür. GAP'ın hem yöreye hem de makro düzeyde ülkenin ekonomik ve sosyal hayatına mutlaka olumlu etkileri olacaktır; sosyal seviyemizi yükseltecek, iş alanları açacak, daha uygarca yaşamamıza, 21. yüzyılı daha uygarca karşılamamıza yardımcı olacaktır. Ancak, bu projeler demetinde, sosyo-ekonomik durum değişmesiyle ilgili önlemlerin alınmasını öngören bir projenin yokluğu, beni bir toplum bilimci olarak endişeye sevk etti. Mevcut planda fiziksel koşullarla ilgili projelere ilişkin çeşitli konular ele alındığı halde; yeni koşullar çerçevesinde çeşitli ürünler elde edecek, elektriği ve yeni girdileri kullanacak, gelir artışına ayak uyduracak, gelir artışı nedeniyle yükselen hayat seviyesinden payını alabilecek, yörenin değişmesine paralel olarak ortaya çıkan yeni iş, güç birimlerini gerçekleştirebilecek bilgi ve beceri birikimine sahip olması gereken insan faktörü üzerinde hiç durulmamıştır.

Yörede yaşayanlar, geleneksel tarıma dayalı, kırsal toplum yapısından çağdaş toplum yapısına geçişte zorunlu bir takım tampon mekanizmaları yaşamak durumunda kalacaklardır. Bu projelerle, en azından insanın doğayı kendi amaçları doğrultusunda değiştirebileceği kanıtlanmış olacaktır.

Topraklandırma, kooperatifleşme olayı gerçekleştirilecek, geliştirilecek.

Ekonomik ilişkilerde güçlenme yaşam biçimini değiştirecek ve bu durum yalnız yöredeki değil aynı zamanda yakın çevredeki yaşantıyı etkileyerek ekonomik ve toplumsal yapının değişmesine yol açacaktır. Seminer boyunca edinilen izlenim ülkemizin bu değişimleri yaratacak yeterli, gerekli duygusal ve teknik birikime sahip olduğudur. Ancak değişen koşullara uyum sağlayacak insanların nasıl yetiştirileceği, toplumsal yapıyı, insanlar arası ilişkiler bütününü nasıl etkileyeceği üzerinde durulmadığı görülmektedir. Barajların, santralların, lojmanların yapımı, sulu tarıma geçişte verimi arttırmak, yetiştirilen ürünün pazarlamasını yapmak, sanayide

işlenmesini sağlamak, iskan hizmetleri, toprak-kredi dağıtımı ve benzeri çeşitli konular üzerinde çalışmalar yapılıyor. Bütün bunları ne kadar kapsamlı yaparsak yapalım, bunlardan yararlanacak yöre halkı yetiştirilmediği takdirde başarıya ulaşma şansının riskli olacağını bir toplum bilimci olarak vurgulamak zorundayım. Projede insan unsuru ihmal edilmiştir.

Yöre nüfusunun % 50'ye yakın bir kısmının on beş yaşının altında olduğu saptanmıştır. Yani yirmi yıl sonra bu yöreyi ellerine teslim edeceğimiz kuşak şimdi yetişme durumunda. Bu entegre projeye 20-30 yıllık bir perspektiften bakıldığına göre, mutlak surette bugün doğan bebeklerimizi, büyümekte olan çocuklarımızı yeni bir anlayış içinde ve belirli bir plan çerçevesinde yetiştirmek, eğitmek zorundayız...yöreye özgün eğitim planlamasına bu günden başlamalıyız ki 20 yıl sonra bu kuşak, barajın nimetlerinden yararlanabilecek niteliklere sahip olabilsin.

Yöreye özgün sağlık planlaması için de aynı görüş geçerli. % 80'i aşan okuma-yazma oranındaki düşüklük, bebek ölümlerindeki sayısal fazlalık endişe yaratacak boyutlardadır.

Eğitim uzun vadeli bir süreçtir. İnsanlarımızı yapısal değişikliklere alıştırmak, yönlendirmek için derhal harekete geçmek gerekir...Bunu yapamadığımız ölçüde sağlıksız, sahte şehirleşme ve gecekondulaşma önlenemeyecektir. Toprak dağıtımının, kırsal kesim gelişmesinin rasyonel bir şekilde gerçekleşmesini istiyorsak kişinin yetiştirilmesine, eğitilmesine özen göstermeliyiz.

Bence bu konuda eksiklik, GAP'ı bir bütün olarak yürütecek, denetleyecek bir eşgüdüm ya da bir başka deyişle koordinasyon komitesinin olmayışında toplanmaktadır. Planlanan projelerle birlikte eğitim, şehirleşme, iskan gibi sosyal meseleleri de içine alacak, planlayacak geniş bir planlama ünitesine gerek vardır. GAP'la ilgili bütün konuları bünyesinde toplayacak, birbirleriyle entegre programlar geliştirip uygulattıracak ve denetleyecek bir icracı kurum oluşturulmalıdır.

Sonuç olarak, bugün için kısaca barajların sahibi var ama GAP'ın sahibi yok, sahipsiz yapılan yanlışlıkların sorumluluğunu da ileride kimse yüklenmeyecek ve bu olayın faturası da bize, topluma, Türk milletine ödettirilecektir. (Gökçe, 1988: 626-627)"

EK-III: TABLOLAR

Tablo 62: İllerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Eğitim Durumu

EĞİTİM	S/%	I. Derecede Gelişmiş iller				II.Derecede Gelişmiş İller				III. Derecede Gelişmiş İller				TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3653)*
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				Adıyaman, Şanlıurfa, Batman				Mardin, Siirt, Şırnak				
		Hanereisi	Kadın	Genç	TOP.	Hanereisi	Kadın	Genç	TOP.	Hanereisi	Kadın	Genç	TOP.	
Hiç okula gitmeyenler	S	121	291	50	462	124	318	45	487	86	187	44	317	1266
	%	23.8	59.5	9.7	30.6	28.0	60.5	12.8	36.9	31.4	68.5	16.1	38.6	34,7
İlkokul mezunu	S	211	136	137	484	200	135	103	438	98	53	87	238	1160
	%	41.5	27.8	26.7	32.0	45.1	25.7	29.3	33.2	35.8	19.4	31.8	29.0	31,8
Ortaokul mezunu	S	69	16	181	266	40	27	93	160	26	13	77	116	542
	%	13.6	3.3	35.3	17.6	9.0	5.1	26.4	12.1	9.5	4.8	28.1	14.1	14,8
Lise mezunu	S	61	28	127	216	53	32	99	184	46	17	57	120	520
	%	12.0	5.7	24.8	14.3	12.0	6.1	28.1	13.9	16.8	6.2	20.8	14.6	14,2
Üniv./yük okul mez.	S	38	12	18	68	24	8	12	44	9	1	9	19	131
	%	7.47	2.45	3.51	4.50	5.42	1.52	3.41	3.33	3.28	0.37	3.28	2.31	3,6
Diğer	S	9	6	0	15	2	6	0	8	9	2	0	11	34
	%	1.8	1.2	0.0	1.0	0.5	1.1	0.0	0.6	3.3	0.7	0.0	1.3	0,9
TOPLAM	**S**	**509**	**489**	**513**	**1511**	**443**	**526**	**352**	**1321**	**274**	**273**	**274**	**821**	**3653**
	%	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P<0.05** ***37 Bilinmiyor**

EK Tablo-2

Tablo 63: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ortalama Hane Halkı Profili

İllerin Gelişmişlik Düzeyi	Ort./Sayı/ Std.sapma	Hanedeki Toplam Kişi	Hanedeki Erkek	Hanedeki Kadın	Sürekli Hanede Bulunan Kişi	Geçici Olarak Hane Dışında Bulunan Kişi	Hanede Bulunan Emekli	Hanede Bulunan İşçi	Hanede Bulunan Memur	12-24 Yaş Arası İşsiz	25-65 Yaş Arası İşsiz	Toplam İşsiz Sayısı
I. Derecede Gelişmiş İller	Ortalama	6,9	3,5	3,4	6,6	2,2	0,3	0,8	0,2	1,5	1,1	2,7
	Sayı	513	512	513	506	107	513	512	513	506	506	513
	Std.sapma	3,2	1,8	2,0	3,1	2,0	0,5	1,1	0,5	1,8	1,5	2,9
II. Derecede Gelişmiş İller	Ortalama	7,5	3,8	3,6	7,2	0,5	0,2	0,6	0,1	1,0	0,6	1,6
	Sayı	443	442	442	442	363	442	442	442	442	442	442
	Std.sapma	3,1	1,9	1,8	3,1	1,4	0,4	0,9	0,4	1,4	1,1	2,0
III. Derecede Gelişmiş İller	Ortalama	7,5	3,8	3,8	7,5	0,0	0,2	0,4	0,2	1,1	0,4	1,4
	Sayı	274	274	274	274	274	274	274	274	274	274	274
	Std.sapma	3,8	2,4	2,0	3,7	0,2	0,4	0,7	0,5	1,3	0,6	1,5
TOPLAM	**Ortalama**	**7,3**	**3,6**	**3,6**	**7,0**	**0,6**	**0,2**	**0,7**	**0,2**	**1,2**	**0,7**	**2**
	Sayı	**1230**	**1228**	**1229**	**1222**	**744**	**1229**	**1228**	**1229**	**1222**	**1222**	**1229**
	Std.sapma	**3,3**	**2,0**	**1,9**	**3,3**	**1,4**	**0,5**	**1,0**	**0,5**	**1,6**	**1,2**	**2,4**

EK Tablo-3

Tablo 64: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Devam Edilen Okullar ve Çocuk Sayıları

		İlköğretim				*Düz Lise*				*Meslek Lisesi*				*Üniversite/Yüksek Okul*			
Okula Dev. Ed.Çoc.Sayısı	***S/%***	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP.*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP.*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP.*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP.*
1	S	121	113	53	287	110	101	65	276	38	4	1	43	49	33	18	100
	%	43,2	40,1	31,4	39,3	77,5	77,1	81,3	78,2	92,7	50,0	50,0	84,3	77,8	73,3	75,0	75,8
2	S	92	82	46	220	27	25	12	64	3	4	0	7	10	9	4	23
	%	32,9	29,1	27,2	30,1	19,0	19,1	15,0	18,1	7,3	50,0	0,0	13,7	15,9	20,0	16,7	17,4
3	S	39	59	31	129	5	5	2	12	-	-	1	1	1	3	-	4
	%	13,9	20,9	18,3	17,6	3,5	3,8	2,5	3,4	-	-	50,0	2,0	1,6	6,7	-	3,0
4	S	20	20	26	66	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
	%	7,1	7,1	15,4	9,0	-	-	-	-	-	-	-	-	1,6	-	4,2	1,5
5 +	S	8	8	13	29	-	-	1	1	-	-	-	-	2	-	1	3
	%	2,9	2,9	7,7	4,0	-	-	1,3	0,3	-	-	-	-	3,2	-	4,2	2,3
TOP.	S	**280**	**282**	**169**	**731**	**142**	**131**	**80**	**353**	**41**	**8**	**2**	**51**	**63**	**45**	**24**	**132**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				P>0.05				P<0.05				P>0.05			

EK Tablo-4

Tablo 65: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Doğum Yeri ve Yaşanılan Yerin Dağılımı

Doğum Yeri	Sayı/%	I. Derecede Gelişmiş iller				II.Derecede Gelişmiş İller				III. Derecede Gelişmiş İller				TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3689)*
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				Adıyaman, Şanlıurfa, Batman				Mardin, Siirt, Şırnak				
		Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	
Doğduğu Yerde Yaşayanlar	S	366	322	424	1112	379	444	322	1145	268	252	269	789	3046
	%	71,3	62,8	82,7	72,3	85,6	83,5	91,2	86,2	97,8	92	98,2	96	82,6
Doğduğu Yerden Farklı Yerde Yaşayanlar	S	147	191	89	427	64	88	31	183	6	22	5	33	643
	%	28,7	37,2	17,3	27,7	14,4	16,5	8,8	13,8	2,2	8,0	1,8	4,0	17,4
TOPLAM	**S**	**513**	**513**	**513**	**1539**	**443**	**532**	**353**	**1328**	**274**	**274**	**274**	**822**	**3689**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**				**P<0.05**				*** 1 Bilinmiyor**

EK Tablo-5

Tablo 66: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Nüfus Hareketliliğinin Nedenleri

		I. Derecede Gelişmiş iller				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP.* (N=613)
	Sayı/ %	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
Nedenler		*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Ekonomik Nedenler	S	86	64	40	190	46	45	16	107	2	6	2	10	307
	%	59,7	37,4	46,5	47,4	73,0	50,0	55,2	58,8	33,3	31,6	40,0	33,3	50,1
Ailevi Nedenler	S	13	39	13	65	6	15	6	27	-	1	-	1	93
	%	9,0	22,8	15,1	16,2	9,5	16,7	20,7	14,8	-	5,3	-	3,3	15,2
Bireysel Nedenler	S	4	5	6	15	1	5	-	6	1	1	-	2	23
	%	2,8	2,9	7,0	3,7	1,6	5,6	-	3,3	16,7	5,3	-	6,7	3,8
Doğal Afetler/Çevresel Nedenler	S	1	1	2	4	-	1	2	3	-	-	-	-	7
	%	0,7	0,6	2,3	1,0	-	1,1	6,9	1,6	-	-	-	-	1,1
Güvenlik Nedenleri	S	12	7	2	21	4	1	1	6	-	-	-	-	27
	%	8,3	4,1	2,3	5,2	6,3	1,1	3,4	3,3	-	-	-	-	4,4
Kan Davasından Kaçmak	S	1	2	2	5	-	-	-	-	-	-	-	-	5

	%	0,7	1,2	2,3	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-	0,8
Akrabalarımın Varlığı	S	2	1	2	5	-	-	-	-	-	-	1	1	6
	%	1,4	0,6	2,3	1,2	-	-	-	-	-	-	20,0	3,3	1,0
Ailemin Diğer Üyelerinin Varlığı	S	-	3	2	5	-	-	-	-	-	-	1	1	1
	%	-	1,8	2,3	1,2	-	-	-	-	-	-	20,0	3,3	0,2
Hemşerilerin Varlığı	S	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	6
	%	-	-	-	-	-	1,1	-	0,5	-	-	-	-	1,0
Köye Geri Dönüş	S	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	3
	%	-	-	-	-	-	1,1	-	0,5	-	-	-	-	0,5
Sağlık Nedenleri	S	1	1	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	20
	%	0,7	0,6	1,2	0,7	-	-	-	-	-	-	-	-	3,3
Eğitim Nedenleri	S	6	6	7	19	-	1	-	1	-	-	-	-	1
	%	4,2	3,5	8,1	4,7	-	1,1	-	0,5	-	-	-	-	0,2
Başka	S	18	42	9	69	6	20	4	30	3	11	1	15	114
	%	12,5	24,6	10,5	17,2	9,5	22,2	13,8	16,5	50,0	57,9	20,0	50,0	18,6
TOPLAM	S	**144**	**171**	**86**	**401**	**63**	**90**	**29**	**182**	**6**	**19**	**5**	**30**	**613**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P>0.05**				**P>0.05**				

EK Tablo-6

Tablo 67: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Önümüzdeki Yıllarda Göç Etmeyi Düşünme Durumu

Önümüzdeki Yıllarda Göç Etmeyi Düşünme Durumu	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3664)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*H.reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Hiç Düşünmüyorum	S	444	426	350	1220	382	475	255	1112	261	254	234	749	3081
	%	86,9	84,5	68,4	79,9	86,6	89,6	72,9	84,2	96,0	92,7	86,7	91,8	84,1
Kararsızım	S	27	30	42	99	19	22	21	62	2	11	13	26	187
	%	5,3	6,0	8,2	6,5	4,3	4,2	6,0	4,7	0,7	4,0	4,8	3,2	5,1
İlk Fırsatta Göç Etmeyi İstiyorum	S	40	48	120	208	40	33	74	147	9	9	23	41	396
	%	7,8	9,5	23,4	13,6	9,1	6,2	21,1	11,1	3,3	3,3	8,5	5,0	10,8
TOPLAM	**S**	**511**	**504**	**512**	**1527**	**441**	**530**	**350**	**1321**	**272**	**274**	**270**	**816**	**3664**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 **P<0,05** **P<0,05** ***26 Bilinmiyor**

EK Tablo-7

Tablo 68: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Göç Etmeyi Düşünenlerin Göç Etme Nedenleri[9]

Göç Etmeyi Düşünme Nedenleri	*S/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=517)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Ekonomik Nedenler	S	43	33	49	125	37	31	32	100	5	12	9	26	251
	%	67,2	49,3	35,3	46,3	72,5	66,0	35,6	53,2	50,0	60,0	31,0	44,1	48,5
Ailevi Nedenler	S	5	5	9	19	3	4	7	14	-	1	1	2	35
	%	7,8	7,5	6,5	7,0	5,9	8,5	7,8	7,4	-	5,0	3,4	3,4	6,8
Bireysel Nedenler	S	2	1	10	13	4	4	8	16	1	2	9	12	41
	%	3,1	1,5	7,2	4,8	7,8	8,5	8,9	8,5	10,0	10,0	31,0	20,3	7,9
Çevresel Nedenler	S	4	8	15	27	3	2	14	19	-	-	-	-	46
	%	6,3	11,9	10,8	10,0	5,9	4,3	15,6	10,1	-	-	-	-	8,9
Güvenlik Nedenleri	S	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	%	-	1,5	-	0,4	-	-	-	-	-	-	-	-	0,2
Akrabalarımın Varlığı	S	1	2	-	3	1	1	-	2	-	-	1	1	6
	%	1,6	3,0	-	1,1	2,0	2,1	-	1,1	-	-	3,4	1,7	1,2

[9] Bu soru göç etmeyi "hiç düşünmüyorum" şeklinde yanıt verenlere sorulmamıştır.

Ailemin Diğer Üyelerinin Varlığı	S	2	2	-	4	-	1	-	1	-	-	-	-	5
	%	3,1	3,0	-	1,5	-	2,1	-	0,5	-	-	-	-	1,0
Köye Geri Dönüş	S	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3
	%	1,6	1,5	-	0,7	-	-	-	-	-	-	-	-	0,6
Sağlık Nedenleri	S	-	1	-	1	-	1	1	2	-	-	-	-	76
	%	-	1,5	-	0,4	-	2,1	1,1	1,1	-	-	-	-	14,7
Eğitim Nedenleri	S	1	6	31	38	3	2	25	30	-	-	8	8	2
	%	1,6	9,0	22,3	14,1	5,9	4,3	27,8	16,0	-	-	27,6	13,6	0,4
Başka	S	5	7	25	37	-	1	3	4	4	5	1	10	51
	%	7,8	10,4	18,0	13,7	-	2,1	3,3	2,1	40,0	25,0	3,4	16,9	9,9
TOPLAM	S	**64**	**67**	**139**	**270**	**51**	**47**	**90**	**188**	**10**	**20**	**29**	**59**	**517**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 **P<0.05** **P<0.05** ***65 Bilinmiyor**

EK Tablo-8

Tablo 69: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Bir İşte Çalışma Durumu

Çalışma Durumu	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3675)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Çalışıyor	S	310	33	81	424	297	36	54	387	135	7	27	169	980
	%	60,8	6,5	15,8	27,7	67,0	6,8	15,4	29,2	49,8	2,6	9,9	20,7	26,7
Çalışmıyor	S	200	477	432	1109	146	495	297	938	136	267	245	648	2695
	%	39,2	93,5	84,2	72,3	33,0	93,2	84,6	70,8	50,2	97,4	90,1	79,3	73,3
TOPLAM	**S**	**510**	**510**	**513**	**1533**	**443**	**531**	**351**	**1325**	**271**	**274**	**272**	**817**	**3675**
	%	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
		P<0,05				**P<0,05**				**P<0,05**				***15 Bilinmiyor**

EK Tablo-9

Tablo 70: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdeki Çalışanların Yaptıkları İşler

Yapılan İş	Sayı/ %	*I. Derecede Gelişmiş İller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=947)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Ücretle/Maaşla ve Tam Zaman Çalışıyorum	S	103	7	22	132	83	5	16	104	74	5	13	92	328
	%	33,8	28,0	28,9	32,5	29,1	14,3	30,2	27,9	55,6	71,4	46,4	54,8	34,6
Ücretle/Maaşla ve Yarı Zaman Çalışıyorum	S	7	2	5	14	3	-	3	6	1	-	2	3	23
	%	2,3	8,0	6,6	3,4	1,1	-	5,7	1,6	0,8	-	7,1	1,8	2,4
Kendi İşimin Sahibiyim	S	169	13	28	210	152	17	24	193	50	-	9	59	462
	%	55,4	52,0	36,8	51,7	53,3	48,6	45,3	51,7	37,6	-	32,1	35,1	48,8
Başka	S	26	3	21	50	47	13	10	70	8	2	4	14	134
	%	8,5	12,0	27,6	12,3	16,5	37,1	18,9	18,8	6,0	28,6	14,3	8,3	14,1
TOPLAM	**S**	**305**	**25**	**76**	**406**	**285**	**35**	**53**	**373**	**133**	**7**	**28**	**168**	**947**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P<0.05** ***33 Bilinmiyor**

EK Tablo-10

Tablo 71: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Sosyal Güvenlik Durumu

Sosyal Güvelik	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3680)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Var	S	403	395	362	1160	359	410	254	1023	238	242	210	690	2873
	%	79,0	77,1	70,8	75,7	81,0	77,1	72,2	77,1	87,2	88,3	76,9	84,1	78,1
Yok	S	107	116	146	369	84	121	97	302	35	32	63	130	801
	%	21,0	22,7	28,6	24,1	19,0	22,7	27,6	22,8	12,8	11,7	23,1	15,9	21,8
Bilmiyor	S	-	1	3	4	0	1	1	2	-	-	-	-	6
	%	-	0,2	0,6	0,3	0	0,2	0,3	0,2	-	-	-	-	0,2
TOPLAM	**S**	**510**	**512**	**511**	**1533**	**443**	**532**	**352**	**1327**	**273**	**274**	**273**	**820**	**3680**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<.0.05** **P<0.05** ***10 Bilinmiyor**

EK Tablo-11

Tablo 72: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdekilerin Bağlı Oldukları Sosyal Güvenlik Kuruluşları

Sosyal Güvelik Kuruluşunun Adı	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*				*II.Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=2880)**
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Emekli Sandığı	S	78	67	60	205	59	59	34	152	32	28	23	83	440
	%	19,4	17,0	16,4	17,6	16,4	14,4	13,3	14,8	13,5	11,6	11,0	12,0	15,3
SSK	S	135	139	127	401	109	116	87	312	48	50	39	137	850
	%	33,5	35,2	34,7	34,5	30,3	28,2	34,0	30,4	20,3	20,7	18,6	19,9	29,5
Bağ-Kur	S	74	60	62	196	63	64	36	163	28	31	24	83	442
	%	18,4	15,2	16,9	16,8	17,5	15,6	14,1	15,9	11,8	12,8	11,4	12,0	15,3
Özel Sigorta	S	1	1	1	3	5	6	2	13	2	3	2	7	23
	%	0,2	0,3	0,3	0,3	1,4	1,5	0,8	1,3	0,8	1,2	1,0	1,0	0,8
Yeşil Kart	S	115	128	116	359	123	166	97	386	126	130	121	377	1122
	%	28,5	32,4	31,7	30,8	34,2	40,4	37,9	37,6	53,2	53,7	57,6	54,7	39,0
Başka	S	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-	1	2	3
	%	-	-	-	-	0,3	-	-	0,1	0,4	-	0,5	0,3	0,1
TOPLAM	S	**403**	**395**	**366**	**1164**	**360**	**411**	**256**	**1027**	**237**	**242**	**210**	**689**	**2880**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P>0,05				**P>0,05**				**P>0,05 *Birden Fazla Seçenek İşaretlenmiştir.**				

EK Tablo-12

Tablo 73: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Sendika Üyeliği

Sendika Üyeliği	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=953)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Evet	S	47	6	3	56	22	2	1	25	4	1	1	6	87
	%	15,5	23,1	3,9	13,8	7,4	5,7	1,9	6,5	3,1	14,3	3,7	3,7	9,1
Hayır	S	256	20	74	350	275	33	52	360	124	6	26	156	866
	%	84,5	76,9	96,1	86,2	92,6	94,3	98,1	93,5	96,9	85,7	96,3	96,3	90,9
TOPLAM	S	**303**	**26**	**77**	**406**	**297**	**35**	**53**	**385**	**128**	**7**	**27**	**162**	**953**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P>.,05** **P>0.05** ***27 Bilinmiyor**

EK Tablo-13

Tablo 74: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdekilerin Şu Anki Ekonomik Durumlarından Memnuniyet Dereceleri

Ekonomik Durumdan Memnuniyet Düzeyi	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3678)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Tamamıyla Memnun	S	62	74	137	273	85	112	87	284	13	48	26	87	644
	%	12,2	14,4	26,7	17,8	19,2	21,1	24,6	21,4	4,8	17,6	9,5	10,7	17,5
Biraz memnun	S	218	247	248	713	205	274	164	643	140	117	131	388	1744
	%	42,8	48,1	48,3	46,4	46,3	51,6	46,5	48,5	51,9	42,9	48,0	47,5	47,4
Hiç Memnun değil	S	228	192	124	544	153	144	102	399	117	108	115	340	1283
	%	44,8	37,4	24,2	35,4	34,5	27,1	28,9	30,1	43,3	39,6	42,1	41,7	34,9
Bilmiyor	S	1	0	4	5	0	1	0	1	0	0	1	1	7
	%	0,2	0,0	0,8	0,3	0	0,2	0,0	0,1	0	0	0,4	0,1	0,2
TOPLAM	S	**509**	**513**	**513**	**1535**	**443**	**531**	**353**	**1327**	**270**	**273**	**273**	**816**	**3678**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,**	**100,0**

P<0,05 **P>0,05** **P<0,05** ***12 Bilinmiyor**

EK Tablo-14

Tablo 75: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdeki Hane Reislerinin Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesine Göre Ekonomik Durumlarını Nasıl Değerlendirdikleri

Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesine Göre Ekonomik Durum	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II.Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1226)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Daha iyi	S	119	151	35	305
	%	23,3	34,1	12,8	24,9
İyi	S	108	100	98	306
	%	21,2	22,6	35,9	25,0
Değişmedi	S	124	96	94	314
	%	24,3	21,7	34,4	25,6
Daha kötü	S	159	96	46	301
	%	31,2	21,7	16,8	24,6
TOPLAM	**S**	**510**	**443**	**273**	**1226**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 ***4 Bilinmiyor**

EK Tablo-15

Tablo 76: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemdekilerin Büyük alış-Veriş Merkezlerine Gitme Sıklığı[10]

		Hane Reisi				*Kadın*			
Büyük Alış-Veriş Merkezine Gitme Sıklığı	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*HANE REİSİ GENEL TOP. (N=1225)**	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*KADIN GENEL TOP. (N=1222)**
Hiçbir zaman	S	253	248	158	659	233	259	201	693
	%	49,6	56,0	58,1	53,8	45,5	59,1	73,9	56,7
Ara sıra	S	220	169	100	489	213	155	59	427
	%	43,1	38,1	36,8	39,9	41,6	35,4	21,7	34,9
Her zaman	S	37	26	14	77	66	24	12	102
	%	7,3	5,9	5,1	6,3	12,9	5,5	4,4	8,3
TOPLAM	S	**510**	**443**	**272**	**1225**	**512**	**438**	**272**	**1222**
	%	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

P>0.05 *** 5 Bilinmiyor** **P<0.05** ***8 Bilinmiyor**

[10] Bu soru genç kategorisine sorulmamıştır.

EK Tablo-16

Tablo 77: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ile Karşılaştırıldığında İş Olanakları, Düzenli Gelir ve Güvenceli[11] İşe Sahip Olmada Artış Durumu

		İş Olanakları				*Düzenli Gelire Sahip Olanlar*				*Güvenceli İşe Sahip Olanlar*			
Derecesi	*S/%*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*İLLER GEN. TOP. (N=1226)**	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*İLLER GEN. TOP. (N=1225)**	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*İLLER GEN. TOP. (N=1221)**
Arttı	S	164	276	64	504	191	275	46	512	186	270	56	512
	%	32,1	62,3	23,5	41,1	37,5	62,1	16,9	41,8	36,6	61,1	20,7	41,9
Aynı	S	141	93	145	379	164	120	182	466	154	115	175	444
	%	27,6	21,0	53,3	30,9	32,2	27,1	66,9	38,0	30,3	26,0	64,6	36,4
Azaldı	S	203	74	63	340	150	45	44	239	165	53	40	258
	%	39,7	16,7	23,2	27,7	29,4	10,2	16,2	19,5	32,5	12,0	14,8	21,1
Bilmiyor	S	3	0	0	3	5	3	-	8	3	4	-	7
	%	0,6	0,0	0,0	0,2	1,0	0,7	-	0,7	0,6	0,9	-	0,6
TOPLAM	**S**	**511**	**443**	**272**	**1226**	**510**	**443**	**272**	**1225**	**508**	**442**	**271**	**1221**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 *** 4 Bilinmiyor** **P<0.05** *** 5 Bilinmiyor** **P<0.05** *** 9 Bilinmiyor**

[11] **Tablo 77, 78 ve 79**'deki veriler, ilgili sorunun sadece hane reislerine sorulmasıyla elde edilmiştir.

EK Tablo-17

Tablo 78: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ile Karşılaştırıldığında İşsizlerin, İkinci İşte Çalışmakta Olanların, Çalışan Kadınların Artış Durumu

		İşsizler				*İkinci İşte Çalışmakta Olanlar*				*Ev Dışında Çalışan Kadınlar*			
Derecesi	*S/%*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP. (N=1226)**	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP. (N=1211)**	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP. (N=1216)**
Arttı	S	386	272	230	888	217	192	24	433	316	269	82	667
	%	75,5	61,4	84,6	72,4	43,0	44,0	8,9	35,8	62,5	61,4	30,1	54,9
Aynı	S	72	75	36	183	176	185	216	577	113	125	177	415
	%	14,1	16,9	13,2	14,9	34,9	42,4	80,0	47,6	22,3	28,5	65,1	34,1
Azaldı	S	52	95	6	153	99	55	30	184	49	26	13	88
	%	10,2	21,4	2,2	12,5	19,6	12,6	11,1	15,2	9,7	5,9	4,8	7,2
Bilmiyor	S	1	1	0	2	13	4	-	17	28	18	-	46
	%	0,2	0,2	,0	0,2	2,6	0,9	-	1,4	5,5	4,1	-	3,8
TOPLAM	S	**511**	**443**	**272**	**1226**	**505**	**436**	**270**	**1211**	**506**	**438**	**272**	**1216**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 *** 4 Bilinmiyor P<0.05** *** 19 Bilinmiyor P<0.05** *** 14 Bilinmiyor**

EK Tablo-18

Tablo 79: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Yaklaşık 10-15 Yıl Öncesi ile Karşılaştırıldığında Araba, Ev Sahibi ve Kira Geliri Olanlarda Artış Durumu

		Araba Sahibi Olanlar				*Ev Sahibi Olanlar*				*Kira Geliri Olanlar*			
Derecesi	*S/%*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP. (N=1223)**	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP. (N=1218)**	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*TOP. (N=1218)**
Arttı	S	405	380	103	888	377	378	113	868	327	314	65	706
	%	79,4	86,0	38,0	72,6	74,7	85,5	41,7	71,3	64,5	71,5	23,9	58,0
Aynı	S	66	53	130	249	81	55	121	257	131	109	172	412
	%	12,9	12,0	48,0	20,4	16,0	12,4	44,6	21,1	25,8	24,8	63,2	33,8
Azaldı	S	37	8	38	83	45	9	37	91	42	14	35	91
	%	7,3	1,8	14,0	6,8	8,9	2,0	13,7	7,5	8,3	3,2	12,9	7,5
Bilmiyor	S	2	1	-	3	2	-	-	2	7	2	-	9
	%	0,4	0,2	-	0,2	0,4	-	-	0,2	1,4	0,5	-	0,7
TOPLAM	S	**510**	**442**	**271**	**1223**	**505**	**442**	**271**	**1218**	**507**	**439**	**272**	**1218**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 * 4 Bilinmiyor P<0.05 * 12 Bilinmiyor P<0.05 * 12 Bilinmiyor

EK Tablo-19

Tablo 80: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Sahip Olunan Taşınır-Taşınmaz Mallar[12]

		Ev Sahipliği				*Kredi Kartı Sahipliği*				*Klima Sahipliği*			
Sahip Olma Durumu	*S/%*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*İLLER GEN. TOP. (N=1227)*	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*İLLER GEN. TOP. (N=1227)**	*I. Der. Gelişmiş İller*	*II. Der. Gelişmiş İller*	*III. Der. Gelişmiş İller*	*İLLER GEN. TOP. (N=1227)**
Sahip	S	428	366	219	1013	169	106	37	312	57	88	64	209
	%	83,8	82,8	79,9	82,6	33,1	24,0	13,5	25,4	11,2	19,9	23,4	17,0
Sahip Değil	S	83	76	55	214	342	336	237	915	454	354	210	1018
	%	16,2	17,2	20,1	17,4	66,9	76,0	86,5	74,6	88,8	80,1	76,6	83,0
TOPLAM	S	**511**	**442**	**274**	**1227**	**511**	**442**	**274**	**1227**	**511**	**442**	**274**	**1227**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P>0,05 *** 3 Bilinmiyor** **P<0,05** *** 3 Bilinmiyor** **P<0,05** *** 3 Bilinmiyor**

[12] **Tablo 80, 81 ve 82**'daki veriler, ilgili sorunun sadece hane reislerine sorulmasıyla elde edilmiştir.

EK Tablo-20

Tablo 81: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Taşıma Araçlarına Sahip Olma Durumu

Sahip Olma Durumu	S/%	Özel Araç Sahipliği				Ticari Araç Sahipliği				Traktör Sahipliği				Motosiklet Sahipliği			
		I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1227)*	I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1227)*	I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1227)*	I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1227)*
Aracı var	S	128	116	19	263	27	11	1	39	26	57	3	86	39	31	-	70
	%	25,0	26,2	6,9	21,4	5,3	2,5	0,4	3,2	5,1	12,9	1,1	7,0	7,6	7,0	-	5,7
Aracı yok	S	383	326	255	964	484	431	273	1188	485	385	271	1141	472	411	274	1157
	%	75,0	73,8	93,1	78,6	94,7	97,5	99,6	96,8	94,9	87,1	98,9	93,0	92,4	93,0	100,0	94,3
TOPLAM	**S**	**511**	**442**	**274**	**1227**	**511**	**442**	**274**	**1227**	**511**	**442**	**274**	**1227**	**511**	**442**	**274**	**1227**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05		*** 3 Bilinmiyor**		**P<0.05**		*** 3 Bilinmiyor**		**P<0.05**		*** 3 Bilinmiyor**		**P<0.05**		*** 3 Bilinmiyor**	

EK Tablo-21

Tablo 82: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre İletişim Teknolojilerine Sahibi Olma Durumu

		Cep Teflonu				Bilgisayar				İnternet Bağlantısı				Renkli TV			
		I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1227)*	I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1225)*	I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1227)*	I. Der. Gel. İller	II. Der. Gel. İller	III. Der. Gel. İller	İLLER GENEL TOP. (N=1227)*.
Sahip Olma Durumu	S/%	G. Antep Kilis, D.bakır	A.yaman Ş.Urfa, Batman	Mardin, Siirt, Şırnak		G. Antep, Kilis, D.bakır	A.yaman Ş.Urfa, Batman	Mardin, Siirt, Şırnak		G. Antep, Kilis, D.bakır	A.yaman Ş.Urfa, Batman	Mardin, Siirt, Şırnak		G. Antep, Kilis, D.bakır	A.yaman Ş.Urfa, Batman	Mardin, Siirt, Şırnak	
Sahip olanlar	S	397	360	248	1005	110	56	25	191	66	23	14	103	499	430	271	1200
	%	77,7	81,4	90,5	81,9	21,6	12,7	9,1	15,6	12,9	5,2	5,1	8,4	97,7	97,3	98,9	97,8
Sahip olmayanlar	S	114	82	26	222	399	386	249	1034	445	419	260	1124	12	12	3	27
	%	22,3	18,6	9,5	18,1	78,4	87,3	90,9	84,4	87,1	94,8	94,9	91,6	2,3	2,7	1,1	2,2
TOPLAM	S	511	442	274	1227	509	442	274	1225	511	442	274	1227	511	442	274	1227
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

P<0,05 *3 Bilinmiyor P<0.05 *5 Bilinmiyor P<0,05 *3 Bilinmiyor P>0.05 *3 Bilinmiyor

EK Tablo-22

Tablo 83: İllerin Gelişmiş Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün En Çok Ürettikleri Birinci Ürün

		Eski En Çok Üretilen 1. Ürün				*Yeni En Çok Üretilen 1. Ürün*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER*	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER*
Ürün Adı	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*GENEL TOP. (N=357)*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*GEN. TOP. (N=348)*
Buğday	S	95	142	35	272	81	90	36	207
	%	67,4	81,6	83,3	76,2	58,7	53,6	85,7	59,5
Tütün	S	-	15	1	16	-	5	1	6
	%	-	8,6	2,4	4,5	-	3,0	2,4	1,7
Pamuk	S	5	7	-	12	4	60	-	64
	%	3,5	4,0	-	3,4	2,9	35,7	-	18,4
Pancar	S	1	-	-	1	-	-	-	-
	%	0,7	-	-	0,3	-	-	-	-
Baklagiller	S	1	5	1	7	2	2	1	5
	%	0,7	2,9	2,4	2,0	1,4	1,2	2,4	1,4
Yem Bitkileri	S	12	-	2	14	12	3	1	16
	%	8,5	-	4,8	3,9	8,7	1,8	2,4	4,6
Mısır	S	-	-	-	-	-	2	-	2
	%	-	-	-	-	-	1,2	-	0,6
Sebze	S	4	2	1	7	12	2	1	15
	%	2,8	1,1	2,4	2,0	8,7	1,2	2,4	4,3

Bağ	S	4	-	1	5	7	2	1	10
	%	2,8	-	2,4	1,4	5,1	1,2	2,4	2,9
Antep Fıstığı	S	16	2	-	18	18	2	-	20
	%	11,3	1,1	-	5,0	13,0	1,2	-	5,7
Meyve	S	1	1	1	3	-	-	1	1
	%	0,7	0,6	2,4	0,8	-	-	2,4	0,3
Başka	S	2	-	-	2	2	-	-	2
	%	1,4%	-	-	0,6	1,4	-	-	0,6
TOPLAM	**S**	**141**	**174**	**42**	**357**	**138**	**168**	**42**	**348**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 **P<0,05**

EK Tablo-23

Tablo 84: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün İkinci Olarak En Çok Ürettikleri Ürün

		Eski En Çok Üretilen 2. Ürün				*Yeni En Çok Üretilen 2. Ürün*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=335)*	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=317)*
Ürün Adı	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Buğday	S	24	18	1	43	24	42	-	66
	%	18,0	11,0	2,6	12,8	18,6	28,0	-	20,8
Tütün	S	3	10	2	15	3	4	2	9
	%	2,3	6,1	5,3	4,5	2,3	2,7	5,3	2,8
Pamuk	S	2	16	-	18	6	23	1	30
	%	1,5	9,8	-	5,4	4,7	15,3	2,6	9,5
Baklagiller	S	22	12	4	38	24	9	4	37
	%	16,5	7,3	10,5	11,3	18,6	6,0	10,5	11,7
Yem Bitkileri (arpa,yonca,yulaf,fiğ,korunga)	S	56	87	27	170	39	37	27	103
	%	42,1	53,0	71,1	50,7	30,2	24,7	71,1	32,5
Mısır	S	1	10	1	12	1	16	1	18
	%	0,8	6,1	2,6	3,6	0,8	10,7	2,6	5,7
Pirinç	S	1	-	-	1	-	-	-	-
	%	0,8	-	-	0,3		-	-	-
Sebze	S	4	4	1	9	6	8	1	15

	%	3,0	2,4	2,6	2,7	4,7	5,3	2,6	4,7
Bağ	S	5	2	-	7	5	2	-	7
	%	3,8	1,2	-	2,1	3,9	1,3	-	2,2
Antep Fıstığı	S	2	-	-	2	3	1	-	4
	%	1,5	-	-	0,6	2,3	0,7	-	1,3
Meyve	S	-	4	2	6	-	7	2	9
	%	-	2,4	5,3	1,8	-	4,7	5,3	2,8
Başka	S	13	1	-	14	18	1	-	19
	%	9,8	0,6	-	4,2	14,0	0,7	-	6,0
TOPLAM	**S**	**133**	**164**	**38**	**335**	**129**	**150**	**38**	**317**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**			

EK Tablo-24

Tablo 85: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Eskiden ve Bugün Üçüncü Olarak En Çok Ürettikleri Ürünün Dağılımı

		Eski En Çok Üretilen 3. Ürün				*Yeni En Çok Üretilen 3. Ürün*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=213)*	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=198)*
Ürün Adı	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Buğday	S	4	1	2	7	4	8	1	13
	%	3,8	1,1	9,1	3,3	4,3	9,6	4,8	6,6
Tütün	S	1	1	2	4	1	2	2	5
	%	1,0	1,1	9,1	1,9	1,1	2,4	9,5	2,5
Pamuk	S	2	6	2	10	2	3	1	6
	%	1,9	6,9	9,1	4,7	2,1	3,6	4,8	3,0
Pancar	S	-	1	-	1	-	1	-	1
	%	-	1,1	-	0,5	-	1,2	-	0,5
Baklagiller	S	39	42	9	90	30	14	8	52
	%	37,5	48,3	40,9	42,3	31,9	16,9	38,1	26,3
Yem Bitkileri (arpa,yonca,yulaf,fiğ,korunga)	S	31	20	3	54	33	22	4	59
	%	29,8	23,0	13,6	25,4	35,1	26,5	19,0	29,8

Mısır	S	1	9	1	11	-	25	1	26
	%	1,0	10,3	4,5	5,2	-	30,1	4,8	13,1
Yağlı Tohumlar (keten, kenevir vb.)	S	-	-	-	-	1	-	-	1
	%	-	-	-	-	1,1	-	-	0,5
Sebze	S	10	3	2	15	12	4	2	18
	%	9,6	3,4	9,1	7,0	12,8	4,8	9,5	9,1
Bağ	S	6	3	-	9	5	3	-	8
	%	5,8	3,4	-	4,2	5,3	3,6	-	4,0
Antep Fıstığı	S	4	1	1	6	2	1	1	4
	%	3,8	1,1	4,5	2,8	2,1	1,2	4,8	2,0
Meyve	S	1	-	-	1	1	-	1	2
	%	1,0	-	-	0,5	1,1	-	4,8	1,0
Başka	S	5	-	-	5	3	-	-	3
	%	4,8	-	-	2,3	3,2	-	-	1,5
TOPLAM	S	**104**	**87**	**22**	**213**	**94**	**83**	**21**	**198**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0,05				**P<0,05**			

EK Tablo-25

Tablo 86: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünleri Eskiden ve Bugün 1. Değerlendirme Biçimleri

		Eskiden Ürünü 1. Değerlendirilme Biçimi				*Bugün Ürün 2. Değerlendirilme Biçimi*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II.Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN.TOP. (N=357)*	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=347)*
Değerlendirme Biçimi	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Kendi Tüketimi İçin	S	66	71	33	170	62	69	33	164
	%	47,1	40,6	78,6	47,6	45,3	41,1	78,6	47,3
Tüccara Satıyor	S	57	69	2	128	60	54	1	115
	%	40,7	39,4	4,8	35,9	43,8	32,1	2,4	33,1
Kooperatife Satıyor	S	1	4	1	6	3	4	2	9
	%	0,7	2,3	2,4	1,7	2,2	2,4	4,8	2,6
Devlete Satıyor (TMO, TEKEL)	S	11	15	2	28	7	4	2	13
	%	7,9	8,6	4,8	7,8	5,1	2,4	4,8	3,7
Fabrikaya Satıyor	S	4	2	1	7	3	26	1	30
	%	2,9	1,1	2,4	2,0	2,2	15,5	2,4	8,6
Hem Tüccara Hem Devlete Satıyor	S	-	10	3	13	-	5	3	8
	%	-	5,7	7,1	3,6	-	3,0	7,1	2,3
Başka	S	1	4	-	5	2	6	-	8
	%	0,7	2,3	-	1,4	1,5	3,6	-	2,3
TOPLAM	**S**	**140**	**175**	**42**	**357**	**137**	**168**	**42**	**347**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05			**P<0.05**				

EK Tablo-26

Tablo 87: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünü Eskiden ve Bugün 2. Değerlendirme Biçimleri

Değerlendirme Biçimi	Sayı/ %	Eskiden Ürünü 2. Değerlendirilme Biçimi				Bugün Ürün 2. Değerlendirilme Biçimi			
		I. Derecede Gelişmiş iller	II. Derecede Gelişmiş iller	III. Derecede Gelişmiş iller	TÜM İLLER GENEL TOP. (N=205)	I. Derecede Gelişmiş iller	II. Derecede Gelişmiş iller	III. Derecede Gelişmiş iller	TÜM İLLER GEN. TOP. (N=203)
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	Adıyaman, Şanlıurfa, Batman	Mardin, Siirt, Şırnak		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	Adıyaman, Şanlıurfa, Batman	Mardin, Siirt, Şırnak	
Kendi Tüketimi İçin	S	26	20	5	51	26	12	5	43
	%	28,0	23,0	20,0	24,9	28,0	14,1	20,0	21,2
Tüccara Satıyor	S	41	32	15	88	41	39	15	95
	%	44,1	36,8	60,0	42,9	44,1	45,9	60,0	46,8
Kooperatife Satıyor	S	9	3	2	14	6	1	1	8
	%	9,7	3,4	8,0	6,8	6,5	1,2	4,0	3,9
Devlete Satıyor (TMO, TEKEL)	S	9	7	1	17	12	5	2	19
	%	9,7	8,0	4,0	8,3	12,9	5,9	8,0	9,4
Fabrikaya Satıyor	S	5	16	1	22	4	24	1	29
	%	5,4	18,4	4,0	10,7	4,3	28,2	4,0	14,3
Hem Tüccara Hem Devlete Satıyor	S	1	4	1	6	1	-	1	2
	%	1,1	4,6	4,0	2,9	1,1	-	4,0	1,0
Başka	S	2	5	-	7	3	4	-	7
	%	2,2	5,7	-	3,4	3,2	4,7	-	3,4
TOPLAM	**S**	**93**	**87**	**25**	**205**	**93**	**85**	**25**	**203**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P>0.05				P<0.05			

EK Tablo-27

Tablo 88: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünü Eskiden ve Bugün 3. Değerlendirme Biçimleri

		Eskiden Ürünü 3. Değerlendirilme Biçimi				*Bugün Ürünü 3. Değerlendirilme Biçimi*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER*	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER*
Değerlendirme Biçimi	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*GENEL TOP. (N=89)*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*GEN. TOP. (N=87)*
Kendi Tüketimi İçin	S	13	8	4	25	12	6	4	22
	%	22,4	42,1	33,3	28,1	22,2	28,6	33,3	25,3
Tüccara Satıyor	S	3	3	3	9	3	2	3	8
	%	5,2	15,8	25,0	10,1	5,6	9,5	25,0	9,2
Kooperatife Satıyor	S	2	-	-	2	1	-	-	1
	%	3,4	-	-	2,2	1,9	-	-	1,1
Devlete Satıyor (TMO, TEKEL)	S	12	1	2	15	11	3	2	16
	%	20,7	5,3	16,7	16,9	20,4	14,3	16,7	18,4
Fabrikaya Satıyor	S	16	4	1	21	17	4	1	22
	%	27,6	21,1	8,3	23,6	31,5	19,0	8,3	25,3
Hem Tüccara Hem Devlete Satıyor	S	8	1	2	11	7	3	2	12
	%	13,8	5,3	16,7	12,4	13,0	14,3	16,7	13,8
Başka	S	4	2	-	6	3	3	-	6
	%	6,9	10,5	-	6,7	5,6	14,3	.	6,9
TOPLAM	**S**	**58**	**19**	**12**	**89**	**54**	**21**	**12**	**87**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P>0.05				**P>0.05**			

EK Tablo-28

Tablo 89: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Eskiden ve Bugün Hane Reislerinin Ürettikleri Ürünü Satarken Karşılaştıkları Güçlüklerin Dağılımı

		Eski				*Yeni*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*		*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	
Karşılaşılan Güçlükler	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=338)*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=331)*
Hiçbir Güçlükle Karşılaşmıyor	S	53	84	18	155	56	76	18	150
	%	41,1	49,4	46,2	45,9	44,4	45,8	46,2	45,3
Pazarlama Sorunu	S	33	34	5	72	29	42	6	77
	%	25,6	20,0	12,8	21,3	23,0	25,3	15,4	23,3
Saklama/Depolama Sorunu	S	4	3	3	10	3	3	2	8
	%	3,1	1,8	7,7	3,0	2,4	1,8	5,1	2,4
Tüccarın Parayı Zamanında Vermemesi Ve Dolandırması	S	10	14	-	24	8	15	-	23
	%	7,8	8,2	-	7,1	6,3	9,0	-	6,9
Devletin Parayı Zamanında Vermemesi	S	5	5	-	10	4	2	-	6
	%	3,9	2,9	-	3,0	3,2	1,2	-	1,8
Ucuza Gitmesi	S	9	6	3	18	12	5	4	21
	%	7,0	3,5	7,7	5,3	9,5	3,0	10,3	6,3
Başka	S	15	24	10	49	14	23	9	46
	%	11,6	14,1	25,6	14,5	11,1	13,9	23,1	13,9
TOPLAM	**S**	**129**	**170**	**39**	**338**	**126**	**166**	**39**	**331**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P>0.05				**P>0.05**			

EK Tablo-29

Tablo 90: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Eskiden ve Bugün Hane Reislerine Tarımsal İşlerde En Çok Kimin Yardımcı Olduğu

		Eski				*Bugün*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=348)*	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=331)*
Yardımcı Olanlar	*S/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Kendi Tek Başına Yapıyor	S	18	33	12	63	20	31	12	63
	%	12,9	19,0	29,3	17,8	14,6	18,2	29,3	18,1
Bütün Aile Birlikte Çalışıyor	S	100	113	12	225	87	90	10	187
	%	71,9	64,9	29,3	63,6	63,5	52,9	24,4	53,7
Erkek Çocuklar	S	1	-	2	3	1	1	2	4
	%	0,7	-	4,9	0,8	0,7	0,6	4,9	1,1
İşçi Tutuyor	S	7	6	2	15	11	9	2	22
	%	5,0	3,4	4,9	4,2	8,0	5,3	4,9	6,3
Hem İşçi Tutuyor Hem de Ailecek Çalışıyorlar	S	7	13	9	29	11	23	9	43
	%	5,0	7,5	22,0	8,2	8,0	13,5	22,0	12,4
Ortakçıya-Yarıcıya-İcara-Kürekçiye (%30'a) Veriyor	S	3	6	3	12	3	12	4	19
	%	2,2	3,4	7,3	3,4	2,2	7,1	9,8	5,5
Başka	S	3	3	1	7	4	4	2	10
	%	2,2	1,7	2,4	2,0	2,9	2,4	4,9	2,9
TOPLAM	**S**	**139**	**174**	**41**	**354**	**137**	**170**	**41**	**348**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**			

EK Tablo-30

Tablo 91: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisi, Kadın ve Gençlere Göre Erkeğin Birden Fazla Kadınla Evlenmesinin Temel Nedeni

		I. Derecede Gelişmiş iller				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP.*
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
Nedenler	*Sayı/%*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	(N=3598) *
Çocuğunun Olmaması	S	139	129	106	374	148	187	117	452	169	98	105	372	1198
	%	28,7	25,5	20,7	24,9	34,8	35,4	33,4	34,7	66,0	36,6	38,9	46,9	33,3
Erkek Çocuğun Olmaması	S	33	42	29	104	26	77	39	142	23	78	64	165	411
	%	6,8	8,3	5,7	6,9	6,1	14,6	11,1	10,9	9,0	29,1	23,7	20,8	11,4
Eşinin Yaşlanması	S	3	2	3	8	2	5	3	10	-	2	4	6	24
	%	0,6	0,4	0,6	0,5	0,5	0,9	0,9	0,8	-	0,7	1,5	0,8	0,7
Eşinin Hastalanması	S	20	12	6	38	11	5	2	18	3	3	1	7	63
	%	4,1	2,4	1,2	2,5	2,6	0,9	0,6	1,4	1,2	1,1	0,4	0,9	1,8
İş Gücüne İhtiyacı Olması	S	10	3	14	27	9	6	2	17	4	2	5	11	55
	%	2,1	0,6	2,7	1,8	2,1	1,1	0,6	1,3	1,6	0,7	1,9	1,4	1,5
Evli Erkek Kardeşin Ölmesi(Levirat)	S	1	1	-	2	1	2	2	5	1	-	-	1	8
	%	0,2	0,2	-	0,1	0,2	0,4	0,6	0,4	0,4	-	-	0,1	0,2

Sonradan Zengin Olması	S	37	24	20	81	60	50	37	147	21	29	21	71	299
	%	7,6	4,8	3,9	5,4	14,1	9,5	10,6	11,3	8,2	10,8	7,8	8,9	8,3
Ahlaksızlık	S	17	20	21	58	5	21	5	31	-	2	-	2	91
	%	3,5	4,0	4,1	3,9	1,2	4,0	1,4	2,4	-	0,7	-	0,3	2,5
Cahillik	S	67	43	53	163	35	11	19	65	17	23	39	79	307
	%	13,8	8,5	10,4	10,9	8,2	2,1	5,4	5,0	6,6	8,6	14,4	9,9	8,5
Eşler Arası Anlaşmazlık	S	73	138	126	337	42	64	60	166	-	7	3	10	513
	%	15,1	27,3	24,6	22,5	9,9	12,1	17,1	12,7	-	2,6	1,1	1,3	14,3
Gelenek	S	15	3	11	29	11	4	7	22	-	-	1	1	52
	%	3,1	0,6	2,1	1,9	2,6	0,8	2,0	1,7	-	-	0,4	0,1	1,4
Zevk İçin	S	43	84	81	208	48	85	42	175	7	13	16	36	419
	%	8,9	16,6	15,8	13,9	11,3	16,1	12,0	13,4	2,7	4,9	5,9	4,5	11,6
Çok Çocuğu Sahip Olmak İstediği İçin	S	1	-	2	3	8	4	1	13	-	-	1	1	17
	%	0,2%	-	0,4	0,2	1,9	0,8	0,3	1,0	-	-	0,4	0,1	0,5
Başka	S	25	4	40	69	19	7	14	40	11	11	10	32	141
	%	5,2	0,8	7,8	4,6	4,5	1,3	4,0	3,1	4,3	4,1	3,7	4,0	3,9
TOPLAM	**S**	**484**	**505**	**512**	**1501**	**425**	**528**	**350**	**1303**	**256**	**268**	**270**	**794**	**3598**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P<0.05** ***92 Bilinmiyor**

EK Tablo-31

Tablo 92: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Hane Reisi ve Kadınların Evlenme Biçimleri

		Hane Reisi				*Kadın*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1212)**	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1228)**
Evlenme Biçimi	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Kendim Anlaşarak	S	129	93	53	275	110	73	57	240
	%	25,6	21,2	19,6	22,7	21,5	16,5	20,8	19,5
Görücü Usulüyle	S	340	317	195	852	376	337	179	892
	%	67,6	72,4	72,0	70,3	73,4	76,2	65,3	72,6
Berdel	S	16	18	19	53	14	22	32	68
	%	3,2	4,1	7,0	4,4	2,7	5,0	11,7	5,5
Beşik Kertmesi	S	8	7	-	15	6	6	-	12
	%	1,6	1,6	-	1,2	1,2	1,4	-	1,0
Kaçarak	S	9	3	4	16	6	4	6	16
	%	1,8	0,7	1,5	1,3	1,2	0,9	2,2	1,3
Başka	S	1	-	-	1	-	-	-	-
	%	0,2	-	-	0,1	-	-	-	-
TOPLAM	**S**	**503**	**438**	**271**	**1212**	**512**	**442**	**274**	**1228**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***18 Bilinmiyor** **P<0.05** *** 2 Bilinmiyor**

EK Tablo-32

Tablo 93: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisi ile Kadınların Çocukları İçin Uygun Gördükleri Evlenme Biçimlerinin Dağılımı

		Hane Reisi				*Kadın*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1228)**	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1226)**
Evlenme Biçimi	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Kendisi Anlaşarak	S	380	299	268	947	405	331	250	986
	%	74,2	67,5	98,2	77,1	79,1	75,2	91,2	80,4
Görücü Usulüyle	S	131	144	5	280	104	107	23	234
	%	25,6	32,5	1,8	22,8	20,3	24,3	8,4	19,1
Berdel	S	1	-	-	1	3	2	1	6
	%	0,2	-	-	0,1	0,6	0,5	0,4	0,5
TOPLAM	**S**	**512**	**443**	**273**	**1228**	**512**	**440**	**274**	**1226**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***2 Bilinmiyor** **P<0.05** *** 4 Bilinmiyor**

EK Tablo-33

Tablo 94: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisleri ile Kadınların Evlenirken Başlık Parası Alıp-Verme Durumu

Başlık Parası Alıp-Verme Durumu	*Sayı/%*	*Hane Reisi*				*Kadın*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1212)**	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller r*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1226)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Evet	S	191	210	76	477	197	212	82	491
	%	37,9	48,1	28,0	39,4	38,4	48,2	30,0	40,0
Hayır	S	313	226	195	734	313	221	183	717
	%	62,1	51,7	72,0	60,6	61,0	50,2	67,0	58,5
Başka	S	-	1	-	1	-	-	-	-
	%	-	0,2	-	0,1	-	-	-	-
Bilmiyorum	S	-	-	-	-	3	7	8	18
	%	-	-	-	-	0,6	1,6	2,9	1,5
TOPLAM	**S**	**504**	**437**	**271**	**1212**	**513**	**440**	**273**	**1226**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***18 Bilinmiyor** **P<0.05** ***4 Bilinmiyor**

EK Tablo-34

Tablo 95: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisleri ile Kadınların Çocuklarını Evlendirirken Başlık Parası Alıp Almadıkları

		Hane Reisi				*Kadın*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1212)**	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1225)**
Başlık Parası Alınıp Alınmadığı	*Sayı/%*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Evet	S	34	82	18	134	35	83	17	135
	%	6,7	18,8	6,6	11,1	6,8	18,8	6,3	11,0
Hayır	S	469	346	252	1067	16	21	6	43
	%	93,1	79,2	93,0	88,0	3,1	4,8	2,2	3,5
Süt Parası ya da "Analık Hakkı"[13] Alıp Veriyoruz	S	1	9	1	11	462	337	248	1047
	%	0,2	2,1	0,4	0,9	90,1	76,4	91,5	85,5
TOPLAM	**S**	**504**	**437**	**271**	**1212**	**513**	**441**	**271**	**1225**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***18 Bilinmiyor** **P<0.05** ***5 Bilinmiyor**

[13]**Süt Parası/Analık Hakkı:** Süt parası veya analık hakkında, başlık geleneğinden farklı olarak, gönüllülük esastır. Damadın babası ekonomik gücüne göre, kızın annesine süt parası vermektedir. Kimi zaman bu süt parası başlık parasına dahil edilerek verilmekte, kimi zaman da başlık hiç verilmeyip sadece süt parası verilmektedir. Süt parası miktar olarak 300-400 YTL arasında değişebilmektedir. Alan araştırması sürecinde görüşülen aileler aldıkları süt parasını yine kızlarına çeyiz almak için kullandıklarını ve dinen de süt parası alıp vermenin uygun olduğunu belirtmişlerdir.

EK Tablo-35

Tablo 96: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisi ile Kadınlara Göre Evde En Çok Kimin Sözünün Geçtiği

		Hane Reisi				*Kadın*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1230)*	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1228)**
Evde Sözü Geçenler	*Sayı / %*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Benim	S	381	382	254	1017	42	27	14	83
	%	74,3	86,2	92,7	82,7	8,2	6,1	5,1	6,8
Eşimin	S	37	17	2	56	314	315	208	837
	%	7,2	3,8	0,7	4,6	61,2	71,3	76,2	68,2
Benim ve Eşimin	S	-	1	1	2	9	9	2	20
	%	-	0,2	0,4	0,2	1,8	2,0	0,7	1,6
Kayınvalidemin/Annemin	S	4	-	-	4	12	10	8	30
	%	0,8	-	-	0,3	2,3	2,3	2,9	2,4
Kayınpederimin/Babamın	S	6	2	3	11	30	16	17	63
	%	1,2	0,5	1,1	0,9	5,8	3,6	6,2	5,1
Çocukların	S	5	2	-	7	4	2	1	7
	%	1,0	0,5	-	0,6	0,8	0,5	0,4	0,6
Herkesin Görüşü Alınır	S	80	39	14	133	100	63	23	186
	%	15,6	8,8	5,1	10,8	19,5	14,3	8,4	15,1
Başka	S	-	-	-	-	2	-	-	2
	%	-	-	-	-	0,4	-	-	0,2
TOPLAM	S	**513**	**443**	**274**	**1230**	**513**	**442**	**273**	**1228**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** *** 2 Bilinmiyor**

EK Tablo-36

Tablo 97: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisi, Kadın ve Gençlere Göre Kadının Aile İçindeki En Önemli Görevi

		I. Derecede Gelişmiş İller				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3661)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
Kadının Görevleri	*Sayı/ %*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Evin İşlerini Yapmak	S	356	273	234	863	356	344	200	900	218	175	179	572	2335
	%	69,4	53,3	45,6	56,1	82,8	65,4	57,3	69,0	79,9	64,1	65,8	69,9	63,8
Aile Bütçesine Katkıda Bulunmak	S	8	13	12	33	-	2	9	11	9	9	22	40	84
	%	1,6	2,5	2,3	2,1	-	0,4	2,6	0,8	3,3	3,3	8,1	4,9	2,3
Ailenin Güvenliğini Sağlamak	S	-	6	9	15	-	-	-	-	-	1	-	1	16
	%	-	1,2	1,8	1,0	-	-	-	-	-	0,4	-	0,1	0,4
Çocuklarına Bakmak	S	49	88	84	221	33	97	52	182	28	40	29	97	500
	%	9,6	17,2	16,4	14,4	7,7	18,4	14,9	13,9	10,3	14,7	10,7	11,9	13,7
Ailenin Namusunu Korumak	S	1	13	13	27	3	5	3	11	-	2	1	3	41
	%	0,2	2,5	2,5	1,8	0,7	1,0	0,9	0,8	-	0,7	0,4	0,4	1,1
Aile İçi Uyumu ve Huzuru Sağlamak	S	81	99	120	300	32	73	76	181	18	46	38	102	583
	%	15,8	19,3	23,4	19,5	7,4	13,9	21,8	13,9	6,6	16,8	14,0	12,5	15,9
Başka	S	18	20	41	79	6	5	9	20	-	-	3	3	102
	%	3,5	3,9	8,0	5,1	1,4	1,0	2,6	1,5	-	-	1,1	0,4	2,8
TOPLAM	**S**	**513**	**512**	**513**	**1538**	**430**	**526**	**349**	**1305**	**273**	**273**	**272**	**818**	**3661**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**				**P<0.05**				***29 Bilinmiyor**

EK Tablo-37

Tablo 98: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisi, kadın ve Gençlere Göre Erkeğin Aile İçindeki En Önemli Görevi

Erkeğin Görevleri	*Sayı /%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*				*II.Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3660)**
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Evin İşlerini Yapmak	S	2	7	2	11	-	1	3	4	1	1	2	4	19
	%	0,4	1,4	0,4	0,7	-	0,2	0,9	0,3	0,4	0,4	0,7	0,5	0,5
Aile Bütçesine Katkıda Bulunmak	S	423	412	367	1202	397	467	291	1155	261	249	247	757	3114
	%	82,5	80,5	71,5	78,2	92,5	88,8	83,4	88,6	95,6	91,2	90,8	92,5	85,1
Ailenin Güvenliğini Sağlamak	S	10	10	29	49	6	2	6	14	2	2	1	5	68
	%	1,9	2,0	5,7	3,2	1,4	,4	1,7	1,1	0,7	0,7	0,4	0,6	1,9
Çocuklarına Bakmak	S	10	14	16	40	1	6	2	9	-	2	-	2	51
	%	1,9	2,7	3,1	2,6	0,2	1,1	0,6	0,7	-	0,7	-	0,2	1,4
Ailenin Namusunu Korumak	S	13	12	12	37	2	7	3	12	-	-	3	3	52
	%	2,5	2,3	2,3	2,4	0,5	1,3	0,9	0,9	-	-	1,1	0,4	1,4
Aile İçi Uyumu ve Huzuru Sağlamak	S	45	45	51	141	20	38	37	95	9	19	19	47	283
	%	8,8%	8,8%	9,9%	9,2	4,7	7,2	10,6	7,3	3,3	7,0	7,0	5,7	7,7
Başka	S	10	12	36	58	3	5	7	15	-	-	-	-	73
	%	1,9	2,3	7,0	3,8	0,7	1,0	2,0	1,2	-	-	-	-	2,0
TOPLAM	S	**513**	**512**	**513**	**1538**	**429**	**526**	**349**	**1304**	**273**	**273**	**272**	**818**	**3660**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**				**P>0.05**				***30 Bilinmiyor**

EK Tablo-38

Tablo 99: İllerin Gelişmişlik Düzeyleri ve Hane Reisi ve Kadınlara Göre, Kız Çocukların Mirastan Pay Almalarına İlişkin Değerlendirmeleri

Kız Çocuklarının Mirastan Pay Alma Durumu	*Sayı / %*	*Hane Reisi*				*Kadın*			
		I. Derecede Gelişmiş İller	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1229)**	*I. Derecede Gelişmiş İller*	*II. Derecede Gelişmiş İller*	*III. Derecede Gelişmiş İller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1220)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Kızlar 1, Erkekler 2 Almalı	S	62	61	32	155	65	43	31	139
	%	12,1	13,8	11,7	12,6	12,7	9,8	11,6	11,4
Kız ve Erkek Eşit Almalı	S	408	300	207	915	395	313	190	898
	%	79,5	67,9	75,5	74,5	77,1	71,0	71,2	73,6
Kızlar Hiç Almamalı	S	40	79	34	153	42	78	44	164
	%	7,8	17,9	12,4	12,4	8,2	17,7	16,5	13,4
Başka	S	3	2	1	6	10	7	2	19
	%	0,6	0,5	0,4	0,5	2,0	1,6	0,7	1,6
TOPLAM	S	**513**	**442**	**274**	**1229**	**512**	**441**	**267**	**1220**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***1 Bilinmiyor** **P<0.05** ***10 Bilinmiyor**

EK Tablo-39

Tablo 100: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Erkeğin Eşini Dövmesine/Şiddet Uygulamasına İlişkin Görüşler

Katılma Derecesi	*Sayı /%*	*I. Derecede Gelişmiş İller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3683)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hane Reisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Tamamen Karşıyım	S	426	453	463	1342	311	475	330	1116	217	265	253	735	3193
	%	83,0	88,3	90,6	87,3	70,2	89,1	93,5	84,0	79,8	97,4	92,7	90,0	86,7
Kararsız	S	15	12	13	40	21	11	9	41	39	5	17	61	142
	%	2,9	2,3	2,5	2,6	4,7	2,1	2,5	3,1	14,3	1,8	6,2	7,5	3,9
Bir Erkek Karısını Dövebilir	S	72	48	35	155	111	47	14	172	16	2	3	21	348
	%	14,0	9,4	6,8	10,1	25,1	8,8	4,0	12,9	5,9	0,7	1,1	2,6	9,4
TOPLAM	S	**513**	**513**	**511**	**1537**	**443**	**533**	**353**	**1329**	**272**	**272**	**273**	**817**	**3683**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P<0.05** ***7 Bilinmiyor**

EK Tablo-40

Tablo 101: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kız Çocuklarının Okula Gönderilmeme Nedenleri

Nedenler	Sayı/ %	I. Derecede Gelişmiş İller Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				II.Derecede Gelişmiş İller Adıyaman, Şanlıurfa, Batman				III. Derecede Gelişmiş İller Mardin, Siirt, Şırnak				TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3670)*
		Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	
Kızların Okuması Gereksiz Olduğu İçin	S	55	74	90	219	55	80	69	204	103	42	81	226	649
	%	10,8	14,5	17,5	14,3	12,5	15,0	19,6	15,4	38,0	15,5	30,1	27,9	17,7
Kız-Erkek Birlikte Okuduğu İçin	S	68	86	73	227	83	86	55	224	31	36	35	102	553
	%	13,3	16,8	14,2	14,8	18,9	16,2	15,6	16,9	11,4	13,3	13,0	12,6	15,1
Günah Olduğu İçin	S	29	44	42	115	21	20	13	54	4	12	5	21	190
	%	5,7	8,6	8,2	7,5	4,8	3,8	3,7	4,1	1,5	4,4	1,9	2,6	5,2
Evde-Tarlada İş Olduğunu İçin	S	24	32	33	89	24	59	32	115	10	37	25	72	276
	%	4,7	6,3	6,4	5,8	5,5	11,1	9,1	8,7	3,7	13,7	9,3	8,9	7,5
Adet Olmadığı İçin	S	38	28	39	105	43	53	44	140	4	5	6	15	260
	%	7,4	5,5	7,6	6,8	9,8	10,0	12,5	10,6	1,5	1,8	2,2	1,8	7,1
Ailenin Okutacak Gücü Olmadığı İçin	S	107	70	69	246	110	92	58	260	102	105	93	300	806
	%	20,9	13,7	13,5	16,0	25,0	17,3	16,5	19,6	37,6	38,7	34,6	37,0	22,0
Okul Uzak Olduğu İçin	S	7	13	9	29	12	18	1	31	-	9	2	11	71

	%	1,4	2,5	1,8	1,9	2,7	3,4	0,3	2,3	-	3,3	0,7	1,4	1,9
Okumadan Bir Yarar Umulmadığı İçin	S	8	16	28	52	2	16	19	37	7	6	5	18	107
	%	1,6	3,1	5,5	3,4	0,5	3,0	5,4	2,8	2,6	2,2	1,9	2,2	2,9
Cahil Oldukları İçin	S	103	82	57	242	61	57	36	154	9	15	12	36	432
	%	20,2	16,0	11,1	15,8	13,9	10,7	10,2	11,6	3,3	5,5	4,5	4,4	11,8
Ortam/Çevre Kötü ve Güvensiz Olduğu İçin	S	20	43	26	89	8	16	8	32	1	-	-	1	122
	%	3,9	8,4	5,1	5,8	1,8	3,0	2,3	2,4	0,4	-	-	0,1	3,3
Başka	S	52	23	47	122	21	35	17	73	-	4	5	9	204
	%	10,2	4,5	9,2	7,9	4,8	6,6	4,8	5,5	-	1,5	1,9	1,1	5,6
TOPLAM	S	**511**	**511**	**513**	**1535**	**440**	**532**	**352**	**1324**	**271**	**271**	**269**	**811**	**3670**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P<0.05** ***20 Bilinmiyor**

EK Tablo-41

Tablo 102: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Öğrenimlerine Devam Edemeyen Gençlerin Okuldan Ayrılma Nedenleri

		I. Derecede Gelişmiş İller			*II.Derecede Gelişmiş İller*			*III. Derecede Gelişmiş İller*			*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=340)*
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır			*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*			*Mardin, Siirt, Şırnak*			
Nedenler	*Sayı/%*	*Kız*	*Erkek*	*TOP.*	*Kız*	*Erkek*	*TOP.*	*Kız*	*Erkek*	*TOP.*	
Ailem İzin Vermedi	S	46	2	48	52	2	54	5	1	6	108
	%	43,4	4,8	32,4	52,5	3,3	33,8	26,3	7,7	18,8	31,8
Ekonomik Durumu Uygun Değil	S	14	14	28	15	26	41	2	4	6	75
	%	13,2	33,3	18,9	15,2	42,6	25,6	10,5	30,8	18,8	22,1
Sağlık Nedenleriyle	S	3	1	4	-	-	-	1	-	1	5
	%	2,8	2,4	2,7	-	-	-	5,3	-	3,1	1,5
Okumayı Sevmiyor	S	20	19	39	20	23	43	4	6	10	92
	%	18,9	45,2	26,4	20,2	37,7	26,9	21,1	46,2	31,3	27,1
Nişanlandım	S	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
	%	0,9	-	0,7	-	-	-	-	-	-	0,3
Yaşadığım Yerde Okul Yoktu	S	4	1	5	4	2	6	1	-	1	12
	%	3,8	2,4	3,4	4,0	3,3	3,8	5,3	-	3,1	3,5

Aile Sorumluluğunu Üstlenmek Zorunda Kaldım	S	3	1	4	5	5	10	6	1	7	21
	%	2,8	2,4	2,7	5,1	8,2	6,3	31,6	7,7	21,9	6,2
Başka	S	7	1	8	2	3	5	-	1	1	14
	%	6,6	2,4	5,4	2,0	4,9	3,1	-	7,7	3,1	4,1
Bilmiyorum	S	8	3	11	1	-	1	-	-	-	12
	%	7,5	7,1	7,4	1,0	-	0,6	-	-	-	3,5
TOPLAM	**S**	**106**	**42**	**148**	**99**	**61**	**160**	**19**	**13**	**32**	**340**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05			**P<0.05**			**P>0.05**			

EK Tablo-42

Tablo 103: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Fala, Büyüye, Cine-Periye ve Yatırlara-Türbelere İnanç Durumu

		Fal				*Büyü*				*Cin ve Peri*				*Yatır ve Türbe*			
nanma Durumu	*Ş/ %*	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3683) **	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3677)**	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3681)**	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3673)**
Evet	S	144	75	26	245	311	173	66	550	533	384	134	1051	906	834	714	2454
	%	9,4	5,6	3,2	6,7	20,2	13,1	8,1	15,0	34,7	28,9	16,4	28,6	59,0	63,0	87,7	66,8
Hayır	S	1339	1226	787	3352	1164	1113	739	3016	931	900	660	2491	557	436	91	1084
	%	87,1	92,3	96,3	91,0	75,7	84,1	90,7	82,0	60,5	67,8	80,9	67,7	36,3	32,9	11,2	29,5
Kararsız	S	55	27	4	86	63	38	10	111	74	43	22	139	72	54	9	135
	%	3,6	2,0	0,5	2,3	4,1	2,9	1,2	3,0	4,8	3,2	2,7	3,8	4,7	4,1	1,1	3,7
TOP.	S	**1538**	**1328**	**817**	**3683**	**1538**	**1324**	**815**	**3677**	**1538**	**1327**	**816**	**3681**	**1535**	**1324**	**814**	**3673**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 *7 Bilinmiyor P<0.05 *13 Bilinmiyor P<0.05 *9 Bilinmiyor P<0.05 *17 Bilinmiyor

EK Tablo-43

Tablo 104: İllerin Gelişmişlik Düzeyine ve Hane Reislerine Göre Eskiden ve Bugün Güçlünün Kime Dendiği

		Eski				*Bugün*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1225)**	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1226)**
Güçlünün Kime Dendiği	*Sayı/ %*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Aşiret Reisine	S	82	79	55	216	15	22	5	42
	%	16,1	17,9	20,1	17,6	2,9	5,0	1,8	3,4
Toprak Ağasına	S	100	136	32	268	15	23	1	39
	%	19,6	30,8	11,7	21,9	2,9	5,2	0,4	3,2
Toprak Sahibi Olana	S	18	31	14	63	2	4	-	6
	%	3,5	7,0	5,1	5,1	0,4	0,9	-	0,5
Şeyhe	S	3	3	8	14	-	1	4	5
	%	0,6	0,7	2,9	1,1	-	0,2	1,5	0,4
Büyüklere/Yaşlılara	S	9	9	9	27	3	1	-	4
	%	1,8	2,0	3,3	2,2	0,6	0,2	-	0,3
Muhtara	S	4	1	1	6	12	2	-	14
	%	0,8	0,2	0,4	0,5	2,4	0,5	-	1,1
Eğitimli Olana	S	1	3	11	15	13	12	9	34
	%	0,2	0,7	4,0	1,2	2,5	2,7	3,3	2,8
Çok Parası Olana	S	175	77	71	323	271	169	146	586
	%	34,3	17,5	25,9	26,4	53,1	38,2	53,3	47,8
Çalışkan Olana	S	2	1	5	8	1	5	3	9

	%	0,4	0,2	1,8	0,7	0,2	1,1	1,1	0,7
Devlete/Devlet Görevlilerine (Asker, Memur vb.)	S	47	62	20	129	62	111	44	217
	%	9,2	14,1	7,3	10,5	12,2	25,1	16,1	17,7
Valiye	S	13	6	-	19	19	7	1	27
	%	2,5	1,4	-	1,6	3,7	1,6	0,4	2,2
Kaymakama	S	5	-	-	5	5	-	1	6
	%	1,0	-	-	0,4	1,0	-	0,4	0,5
Belediye Başkanına	S	4	2	-	6	5	-	-	5
	%	0,8	0,5	-	0,5	1,0	-	-	0,4
Politikacılara	S	7	-	-	7	17	11	15	43
	%	1,4	-	-	0,6	3,3	2,5	5,5	3,5
Nüfusu Kalabalık, Erkek Çocuğu Çok Olana	S	5	4	2	11	3	1	-	4
	%	1,0	0,9	0,7	0,9	0,6	0,2	-	0,3
Güçlü Yok, Herkes Eşit	S	25	13	-	38	51	54	-	105
	%	4,9	2,9	-	3,1	10,0	12,2	-	8,6
Bilmiyorum	S	7	8	46	61	5	11	45	61
	%	1,4	1,8	16,8	5,0	1,0	2,5	16,4	5,0
Başka	S	3	6	-	9	11	8	-	19
	%	0,6	1,4	-	0,7	2,2	1,8	-	1,5
TOPLAM	**S**	**510**	**441**	**274**	**1225**	**510**	**442**	**274**	**1226**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***5 Bilinmiyor P<0.05** ***4 Bilinmiyor**

EK Tablo-44

Tablo 105: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisi ile Kadınlara Göre Seçimlerde En Çok Kime Danışıldığı

Danışılan Kişiler	Sayı/ %	Hane Reisi				Kadın			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1211)**	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1224)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Aşiret Büyüklerine	S	22	33	7	62	16	15	8	39
	%	4,3	7,5	2,7	5,1	3,1	3,4	2,9	3,2
Aile Büyüklerine	S	171	127	51	349	107	113	99	319
	%	33,8	28,8	19,3	28,8	20,9	25,6	36,4	26,1
Şeyhe-Ağaya	S	1	1	1	3	1	1	-	2
	%	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,2	-	0,2
Parti İleri Gelenlerine	S	9	9	4	22	3	1	-	4
	%	1,8	2,0	1,5	1,8	0,6	0,2	-	0,3
Eşe	S	10	4	3	17	163	133	31	327
	%	2,0	0,9	1,1	1,4	31,9	30,2	11,4	26,7
Herkes Kendi Kararını Verir	S	283	263	198	744	213	173	134	520
	%	55,9	59,6	75,0	61,4	41,7	39,2	49,3	42,5
Muhtara	S	6	-	-	6	7	3	-	10

	%	1,2	-	-	0,5	1,4	0,7	-	0,8
Bilmiyorum	S	-	2	-	2	-	-	-	-
	%	-	0,5	-	0,2	-	-	-	-
Başka	S	4	2	-	6	1	2	-	3
	%	0,8	0,5	-	0,5	0,2	0,5	-	0,2
TOPLAM	S	**506**	**441**	**264**	**1211**	**511**	**441**	**272**	**1224**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***19 Bilinmiyor** **P<0.05** ***6 Bilinmiyor**

EK Tablo-45

Tablo 106: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre En Çok Nereye Ait Hissedildiği

Ait Hissedilen Yerler	Sayı/ %	I. Derecede Gelişmiş iller: Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				II.Derecede Gelişmiş İller: Adıyaman, Şanlıurfa, Batman				III. Derecede Gelişmiş İller: Mardin, Siirt, Şırnak				TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3685)*
		Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	Hane Reisi	Kadın	Genç	TOP.	
Yaşadığım Köy veya Şehre	S	243	305	219	767	147	347	154	648	179	193	118	490	1905
	%	47,6	59,5	42,7	49,9	33,2	65,2	43,6	48,8	65,3	70,4	43,4	59,8	51,7
Yaşadığım Bölgeye	S	74	75	101	250	98	44	53	195	76	51	102	229	674
	%	14,5	14,6	19,7	16,3	22,1	8,3	15,0	14,7	27,7	18,6	37,5	27,9	18,3
Türkiye'ye	S	166	105	155	426	185	107	122	414	12	19	39	70	910
	%	32,5	20,5	30,2	27,7	41,8	20,1	34,6	31,2	4,4	6,9	14,3	8,5	24,7
Avrupa'ya	S	6	2	10	18	5	2	-	7	1	2	2	5	30
	%	1,2	0,4	1,9	1,2	1,1	0,4	-	0,5	0,4	0,7	0,7	0,6	0,8
Tüm Dünyaya	S	18	20	24	62	6	11	13	30	6	7	11	24	116
	%	3,5	3,9	4,7	4,0	1,4	2,1	3,7	2,3	2,2	2,6	4,0	2,9	3,1
Başka	S	4	6	4	14	2	21	11	34	-	2	-	2	50
	%	0,8	1,2	0,8	0,9	0,5	3,9	3,1	2,6	-	0,7	-	0,2	1,4
TOPLAM	S	**511**	**513**	**513**	**1537**	**443**	**532**	**353**	**1328**	**274**	**274**	**272**	**820**	**3685**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 P<0.05 P<0.05 *5 Bilinmiyor

EK Tablo-46

Tablo 107: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ulusal ve Yerel Kanalların İzlenme Sıklığı

		TRT GAP				*TRT'nin Diğer Kanalları*				*Diğer Ulusal Kanallar*				*Diğer Yerel Kanallar*			
İzlenme Sıklığı	*S/ %*	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3597)**	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3615)**	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3604)**	*I. Der. Geliş. İller*	*II. Der. Geliş. İller*	*III. Der. Geliş. İller*	*İLLER GENEL TOP. (N=3512)**
Her Zaman -Daima	S	71	76	35	182	179	135	43	357	762	635	270	1667	261	193	8	462
	%	4,8	5,8	4,3	5,1	12,0	10,3	5,3	9,9	51,8	48,3	33,0	46,3	18,4	15,0	1,0	13,2
Ara Sıra	S	581	680	453	1714	801	828	593	2222	555	533	492	1580	568	401	98	1067
	%	39,6	51,8	55,7	47,7	53,9	63,1	72,7	61,5	37,7	40,5	60,2	43,8	40,0	31,3	12,1	30,4
Hiçbir Zaman	S	817	558	326	1701	506	350	180	1036	155	147	55	357	591	689	703	1983
	%	55,6	42,5	40,0	47,3	34,1	26,7	22,1	28,7	10,5	11,2	6,7	9,9	41,6	53,7	86,9	56,5
TOP.	S	**1469**	**1314**	**814**	**3597**	**1486**	**1313**	**816**	**3615**	**1472**	**1315**	**817**	**3604**	**1420**	**1283**	**809**	**3512**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0 %**	**100,0 %**	**100,0 %**	**100,0%**

P<0.05 *93 Bilinmiyor P<0.05 *75 Bilinmiyor P<0.05 *86 Bilinmiyor P<0.05 *178 Bilinmiyor

EK Tablo-47

Tablo 108: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Herhangi Bir Derneğe, Kooperatife veya Siyasi Partiye Üyelik Durumu

		I. Derecede Gelişmiş iller				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3670)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
Üyelik durumu	*Sayı %*	*HaneReisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Evet	S	75	10	9	94	23	4	5	32	2	1	-	3	129
	%	14,7	2,0	1,8	6,2	5,2	0,8	1,4	2,4	0,7	0,4	-	0,4	3,5
Hayır	S	435	500	498	1433	419	521	345	1285	272	272	273	817	3535
	%	85,1	98,0	98,2	93,8	94,6	99,2	97,7	97,3	99,3	99,3	100,0	99,5	96,3
Cevap Vermek İstemedi	S	1	-	-	1	1	-	3	4	-	1	-	1	6
	%	0,2	-	-	0,1	0,2	-	0,8	0,3	-	0,4	-	0,1	0,2
TOPLAM	**S**	**511**	**510**	**507**	**1528**	**443**	**525**	**353**	**1321**	**274**	**274**	**273**	**821**	**3670**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0%**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P>0.05** ***20 Bilinmiyor**

EK Tablo-48

Tablo 109: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Kadınların Kadınlar Hakkındaki Değerlendirmeleri

		Kadın Muhtar Köy/Mahalle Yönetebilir				*Kadın Başbakan Ülkeyi Yönetebilir*				*Kadın Kocasına İtaat Etmelidir*			
Katılma Durunu	*S/ %*	*I. Der. Gelişm. İller*	*II. Der. Gelişm. İller*	*III. Der. Gelişm. İller*	*İL. GEN. TOP. (N=1228)**	*I. Der. Gelişm. İller*	*II. Der. Gelişm. İller*	*III. Der. Gelişm. İller*	*İL. GEN. TOP. (N=1229)**	*I. Der. Gelişm. İller*	*II. Der. Gelişm. İller*	*III. Der. Gelişm. İller*	*İL. GEN. TOP. (N=1228)**
Katılıyorum	S	369	253	202	824	384	245	169	798	326	344	198	868
	%	72,1	57,2	73,7	67,1	74,9	55,4	61,7	64,9	63,5	78,0	72,3	70,7
Kararsızım	S	44	48	41	133	39	61	62	162	59	30	50	139
	%	8,6	10,9	15,0	10,8	7,6	13,8	22,6	13,2	11,5	6,8	18,2	11,3
Katılmıyorum	S	99	141	31	271	90	136	43	269	128	67	26	221
	%	19,3	31,9	11,3	22,1	17,5	30,8	15,7	21,9	25,0	15,2	9,5	18,0
TOPLAM	S	**512**	**442**	**274**	**1228**	**513**	**442**	**274**	**1229**	**513**	**441**	**274**	**1228**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 *2 Bilinmiyor P<0.05 *1 Bilinmiyor P<0.05 *2 Bilinmiyor

EK Tablo-49

Tablo 110: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Gençlerin "Kadınların da Çalışıp Aile Bütçesine Katkı Yapmalıdır" Görüşüne Katılma Derecesi

		I. Derecede Gelişmiş iller			*II.Derecede Gelişmiş İller*			*III. Derecede Gelişmiş İller*			
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır			*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*			*Mardin, Sürt, Şırnak*			*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1229) **
Katılma Derecesi	*Sayı %*	*Kız*	*Erkek*	*TOP.*	*Kız*	*Erkek*	*TOP.*	*Kız*	*Erkek*	*TOP.*	
Tamamen Katılıyorum	S	261	107	368	179	119	298	86	68	154	821
	%	84,2	53,0	71,9	74,6	58,6	67,3	60,1	52,3	56,4	66,8
Büyük Ölçüde Katılıyorum	S	24	18	42	42	28	70	45	38	83	195
	%	7,7	8,9	8,2	17,5	13,8	15,8	31,5	29,2	30,4	15,9
Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	S	6	16	22	9	9	18	8	14	22	62
	%	1,9	7,9	4,3	3,8	4,4	4,1	5,6	10,8	8,1	5,0
Pek Katılmıyorum	S	4	10	14	6	20	26	3	4	7	47
	%	1,3	5,0	2,7	2,5	9,9	5,9	2,1	3,1	2,6	3,8
Hiç Katılmıyorum	S	15	51	66	4	27	31	1	6	7	104
	%	4,8	25,2	12,9	1,7	13,3	7,0	0,7	4,6	2,6	8,5
TOPLAM	**S**	**310**	**202**	**512**	**240**	**203**	**443**	**143**	**130**	**273**	**1229**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05			**P<0.05**			**P>0.05**			***1 Bilinmiyor**

EK Tablo-50

Tablo 111: İllerin Gelişmişlik Düzeyi ve Hane Reisi ile Kadınlara Göre Aile Planlamasının Uygulanması Konusundaki Düşünceler

		Hane Reisi				*Kadın*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1227)**	*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1225)**
Düşünceler	*Sayı %*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*		*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	
Evet	S	428	376	228	1032	481	389	254	1124
	%	83,8	84,9	83,5	84,1	94,1	88,2	93,0	91,8
Karasızım	S	34	22	38	94	11	16	9	36
	%	6,7	5,0	13,9	7,7	2,2	3,6	3,3	2,9
Hayır	S	49	45	7	101	19	36	10	65
	%	9,6	10,2	2,6	8,2	3,7	8,2	3,7	5,3
TOPLAM	S	**511**	**443**	**273**	**1227**	**511**	**441**	**273**	**1225**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 ***3 Bilinmiyor** **P<0.05** ***5 Bilinmiyor**

EK Tablo-51

Tablo 112: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ailede Bir Sağlık Sorunu Olduğunda Kime /Nereye Başvurulduğunun Dağılımı

		Eski				*Yeni*			
		I. Derecede Gelişmiş iller	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*		*I. Derecede Gelişmiş iller*	*II. Derecede Gelişmiş iller*	*III. Derecede Gelişmiş iller*	
Nereye Başvurulduğu	*Sayı %*	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GENEL TOP. (N=1221)**	*Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*	*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*	*Mardin, Siirt, Şırnak*	*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1221)**
Tıbbi Bakım (Devlet Hastanesi/Poliklinik, Sağlık Ocağı)	S	438	394	244	1076	477	431	270	1178
	%	85,9	89,3	90,4	88,1	93,5	97,7	100,0	96,5
Geleneksel Bakım (Hacı-Hoca, Ziyaret, Türbe)	S	26	27	19	72	3	2	-	5
	%	5,1	6,1	7,0	5,9	0,6	0,5	-	0,4
Her İkisi de	S	46	20	7	73	30	8	-	38
	%	9,0	4,5	2,6	6,0	5,9	1,8	-	3,1
TOPLAM	**S**	**510**	**441**	**270**	**1221**	**510**	**441**	**270**	**1221**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0,05 ***9 Bilinmiyor** **P<0,05** ***9 Bilinmiyor**

EK Tablo-52

Tablo 113: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre AIDS Hastalığının Nereden/Kimden Duyulduğu

		I. Derecede Gelişmiş İller				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1659)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
Duyulma Yolları	*Sayı/%*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
TV	S	287	266	280	833	215	143	157	515	25	20	27	72	1420
	%	89,4	91,4	75,9	84,9	94,3	88,8	80,1	88,0	96,2	87,0	61,4	77,4	85,6
Radyo	S	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
	%	0,3	0,3	-	0,2	-	-	-	-	-	-	-		,1
Arkadaş/Akraba/Komşu	S	21	16	21	58	4	8	4	16	-	-	1	1	75
	%	6,5	5,5	5,7	5,9	1,8	5,0	2,0	2,7	-	-	2,3	1,1	4,5
Gazete	S	3	1	4	8	-	3	1	4	-	1	-	1	13
	%	0,9	0,3	1,1	0,8	-	1,9	0,5	0,7	-	4,3	-	1,1	0,8
Broşürler	S	-	-	-	-	1	2	1	4	-	-	-	-	4
	%	-	-	-	-	0,4	1,2	0,5	0,7					0,2
Doktor/Hemşire	S	5	2	4	11	5	1	2	8	-	-	-	-	19
	%	1,6	0,7	1,1	1,1	2,2	0,6	1,0	1,4	-	-	-	-	1,1
Okulda	S	1	1	57	59	1	2	28	31	-	1	15	16	106
	%	0,3	0,3	15,4	6,0	0,4	1,2	14,3	5,3	-	4,3	34,1	17,2	6,4
İşyerinde	S	1	-	-	1	1	1	-	2	-	-	-	-	3

	%	0,3	-	-	0,1	0,4	0,6	-	0,3	-	-	-	-	0,2
Mahellemde/Köyümde Uygulanan Program/Projelerden	S	1	1	-	2	1	-	-	1	1	1	-	2	5
	%	0,3	0,3	-	0,2	0,4	-	-	0,2	3,8	4,3	-	2,2	0,3
Başka	S	1	3	3	7	-	1	3	4	-	-	1	1	12
	%	0,3	1,0	0,8	0,7	-	0,6	1,5	0,7	-	-	2,3	1,1	0,7
TOPLAM	S	**321**	**291**	**369**	**981**	**228**	**161**	**196**	**585**	**26**	**23**	**44**	**93**	**1659**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.0** **P<0.05** ***Birden Fazla Seçenek İşaretlenmiştir**

EK Tablo-53

Tablo 114: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre AIDS Olma Riski Konusunda Ne Düşünüldüğü

Risk Derecesi	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş İller* *Gaziantep, Kilis, Diyarbakır*				*II.Derecede Gelişmiş İller* *Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*III. Derecede Gelişmiş İller* *Mardin, Siirt, Şırnak*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1656)*
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Hiç Risk Görmüyorum	S	258	202	258	718	174	121	148	443	22	18	39	79	1240
	%	80,4	69,4	69,7	73,1	76,3	76,6	75,5	76,1	84,6	81,8	88,6	85,9	74,9
Az	S	33	27	45	105	36	14	17	67	4	2	3	9	181
	%	10,3	9,3	12,2	10,7	15,8	8,9	8,7	11,5	15,4	9,1	6,8	9,8	10,9
Orta	S	9	5	14	28	6	2	9	17	-	2	-	2	47
	%	2,8	1,7	3,8	2,9	2,6	1,3	4,6	2,9	-	9,1	-	2,2	2,8
Yüksek	S	3	2	7	12	5	-	4	9	-	-	-	-	21
	%	0,9	0,7	1,9	1,2	2,2	-	2,0	1,5	-	-	-	-	1,3
HIV'liyim	S	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	%	-	0,3	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1
Bilmiyorum	S	18	54	46	118	7	21	18	46	-	-	2	2	166
	%	5,6	18,6	12,4	12,0	3,1	13,3	9,2	7,9	-	-	4,5	2,2	10,0
TOPLAM	**S**	**321**	**291**	**370**	**982**	**228**	**158**	**196**	**582**	**26**	**22**	**44**	**92**	**1656**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**				**P>0.05**				

EK Tablo-54

Tablo 115: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Aile Üyelerinden Biri AIDS Hastası Olduğunda Ona Bakılıp Bakılmayacağı

Bakma Durumu	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1648)*
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Evet Bakarım	S	310	260	330	900	225	140	178	543	26	20	40	86	1529
	%	96,9	90,6	89,2	92,1	98,7	90,3	90,4	93,6	100,0	95,2	90,9	94,5	92,8
Kararsızım	S	3	13	26	42	3	6	11	20	-	1	3	4	66
	%	0,9	4,5	7,0	4,3	1,3	3,9	5,6	3,4	-	4,8	6,8	4,4	4,0
Hayır Bakmam	S	7	14	14	35	-	9	8	17	-	-	1	1	53
	%	2,2	4,9	3,8	3,6	-	5,8	4,1	2,9	-	-	2,3	1,1	3,2
TOPLAM	**S**	**320**	**287**	**370**	**977**	**228**	**155**	**197**	**580**	**26**	**21**	**44**	**91**	**1648**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**				**P>0.05**				

EK Tablo-55

Tablo 116: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre HIV'li Olduğu Bilinen Bir Esnaftan Yiyecek Satın Alınıp Alınmayacağı

Alış-Veriş Yapılma Durumu	*Sayı/%*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1659)*
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hanereisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hanereisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Evet Alırım	S	82	76	97	255	62	46	48	156	16	11	17	44	455
	%	25,5	25,9	26,1	25,9	27,2	29,1	24,4	26,8	64,0	50,0	39,5	48,9	27,4
Kararsızım	S	39	31	51	121	24	20	31	75	6	5	10	21	217
	%	12,1	10,6	13,7	12,3	10,5	12,7	15,7	12,9	24,0	22,7	23,3	23,3	13,1
Hayır Almam	S	201	186	223	610	142	92	118	352	3	6	16	25	987
	%	62,4	63,5	60,1	61,9	62,3	58,2	59,9	60,4	12,0	27,3	37,2	27,8	59,5
TOPLAM	**S**	**322**	**293**	**371**	**986**	**228**	**158**	**197**	**583**	**25**	**22**	**43**	**90**	**1659**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P>0.05				**P>0.05**				**P>0.05**				

EK Tablo-56

Tablo 117: Hane Reislerine Göre Yaşanılan Bölgede/Kentte Son 10-15 Yıl İçinde Yaşanılan Değişimler

Değişenler	Say ı/%	I. Derecede Gelişmiş İller				II.Derecede Gelişmiş İller				III. Derecede Gelişmiş İller				TÜM İLLER GENEL TOPLAMI			
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				Adıyaman, Şanlıurfa, Batman				Mardin, Siirt, Şırnak							
		Arttı	Aynı	Azaldı	Bilmiyor.	Arttı	Aynı	Azaldı	Bilmiyor	Arttı	Aynı	Azaldı	Bilmiyor.	Arttı	Aynı	Azaldı	Bilmiyor.
EKONOMİK																	
Sanayi Yatırımları	S	243	149	81	29	299	114	23	6	25	228	17	-	567	491	121	35
	%	48,4	29,7	16,1	5,8	67,6	25,8	5,2	1,4	9,3	84,4	6,3	-	46,7	40,4	10,0	2,9
Tarımsal Yatırımlar	S	247	171	71	18	312	103	26	1	44	207	19	-	603	481	116	19
	%	48,7	33,7	14,0	3,6	70,6	23,3	5,9	0,2	16,3	76,7	7,0	-	49,5	39,5	9,5	1,6
Sulama Olanakları	S	286	137	69	13	330	91	21	-	47	193	30	-	663	421	120	13
	%	56,6	27,1	13,7	2,6	74,7	20,6	4,8	-	17,4	71,5	11,1	-	54,5	34,6	9,9	1,1
Ulaşım Olanakları	S	442	54	5	7	395	37	8	-	202	53	15	-	1039	144	28	7
	%	87,0	10,6	1,0	1,4	89,8	8,4	1,8	-	74,8	19,6	5,6	-	85,3	11,8	2,3	0,6
İletişim/Haberleşme Olanakları	S	468	34	1	7	415	24	2	-	231	29	10	-	1114	87	13	7
	%	91,8	6,7	0,2	1,4	94,1	5,4	0,5	-	85,6	10,7	3,7	-	91,2	7,1	1,1	0,6
TOPLUMSAL																	
Eğitim Olanakları	S	438	51	11	10	414	26	1	-	232	28	9	-	1084	105	21	10
	%	85,9	10,0	2,2	2,0	93,9	5,9	0,2	-	86,2	10,4	3,3	-	88,9	8,6	1,7	0,8
Sağlık Hizmetleri	S	425	52	13	10	410	27	1	2	228	31	11	-	1063	110	25	12
	%	85,0	10,4	2,6	2,0	93,2	6,1	0,2	0,5	84,4	11,5	4,1	-	87,9	9,1	2,1	1,0

STK'ların Sayısı ve Faaliyetleri	S	301	137	18	46	287	100	9	41	49	194	26	-	637	431	53	87
	%	60,0	27,3	3,6	9,2	65,7	22,9	2,1	9,4	18,2	72,1	9,7	-	52,7	35,7	4,4	7,2
Kentten Köye Dönüşler	S	128	163	187	26	75	132	212	19	29	118	123	-	232	413	522	45
	%	25,4	32,3	37,1	5,2	17,1	30,1	48,4	4,3	10,7	43,7	45,6	-	19,1	34,1	43,1	3,7
Bölge Dışına Göçler	S	282	168	43	11	182	165	90	1	199	60	10	-	663	393	143	12
	%	56,0	33,3	8,5	2,2	41,6	37,7	20,5	0,2	74,0	22,3	3,7	-	54,7	32,5	11,8	1,0
Köyden Kentlere Göçler	S	354	101	39	7	357	58	24	1	197	51	22	-	908	210	85	8
	%	70,7	20,2	7,8	1,4	81,1	13,2	5,5	0,2	73,0	18,9	8,1	-	75,0	17,3	7,0	0,7
Güvenlik ve Huzur	S	255	122	124	7	316	92	31	-	79	164	25	-	650	378	180	7
	%	50,2	24,0	24,4	1,4	72,0	21,0	7,1	-	29,5	61,2	9,3	-	53,5	31,1	14,8	0,6
KÜLTÜREL																	
Gelenek ve Törelerin Etkisi	S	96	178	207	20	146	118	155	16	9	154	106	-	251	450	468	36
	%	19,2	35,5	41,3	4,0	33,6	27,1	35,6	3,7	3,3	57,2	39,4	-	20,8	37,3	38,8	3,0
Yardımlaşma ve Dayanışma	S	192	166	139	8	242	132	66	-	47	165	57	-	481	463	262	8
	%	38,0	32,9	27,5	1,6	55,0	30,0	15,0	-	17,5	61,3	21,2	-	39,6	38,1	21,6	0,7
Aile İçi ve Çevreyle Çatışma	S	86	227	138	8	123	136	145	1	23	174	69	-	232	537	352	9
	%	18,7	49,5	30,1	1,7	30,4	33,6	35,8	0,2	8,6	65,4	25,9	-	20,5	47,5	31,2	0,8
		P<0.05							**P<0.05**				**P<0.05**				

EK Tablo-57

Tablo 118: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre GAP'ın Bilinip Bilinmediği

		I. Derecede Gelişmiş İller				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER*
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
Bilme Durumu	*Sayı/ %*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*GEN. TOP. (N=3682)**
Evet	S	324	163	263	750	282	175	194	651	39	18	54	111	1512
	%	63,4	31,9	51,3	48,9	63,7	33,0	55,0	49,1	14,3	6,6	19,7	13,5	41,1
Hayır	S	187	348	250	785	161	355	159	675	234	256	220	710	2170
	%	36,6	68,1	48,7	51,1	36,3	67,0	45,0	50,9	85,7	93,4	80,3	86,5	58,9
TOPLAM	**S**	**511**	**511**	**513**	**1535**	**443**	**530**	**353**	**1326**	**273**	**274**	**274**	**821**	**3682**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**				**P<0.05**				***8 Bilinmiyor**

EK Tablo-58

Tablo 119: İllerin Gelişmişlik Düzeyine göre GAP'ın Ne Olduğu?

Ne Olduğu	*Sayı %*	*I. Derecede Gelişmiş İller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3682)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hane Reisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Enerji Üretim Projesi	S	69	23	49	141	18	18	30	66	6	8	11	25	232
	%	21,4	14,6	18,7	19,0	6,4	11,7	15,5	10,5	15,4	44,4	20,4	22,5	15,6
Sulama Projesi	S	175	84	124	383	197	110	116	423	16	4	20	40	846
	%	54,2	53,5	47,3	51,6	69,6	71,4	59,8	67,0	41,0	22,2	37,0	36,0	57,0
Bölgesel Entegre Kalkınma (Eğitim,Sağlık,Ekonomi) Projesi	S	71	20	45	136	66	18	43	127	17	6	23	46	309
	%	22,0	12,7	17,2	18,3	23,3	11,7	22,2	20,1	43,6	33,3	42,6	41,4	20,8
Başka	S	8	30	44	82	2	8	5	15	-	-	-	-	97
	%	2,5	19,1	16,8	11,1	0,7	5,2	2,6	2,4	-	-	-	-	6,5
TOPLAM	S	**323**	**157**	**262**	**742**	**283**	**154**	**194**	**631**	**39**	**18**	**54**	**111**	**1484**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P<0.05**				**P>0.05**				***28 Bilinmiyor**

EK Tablo-59

Tablo 120: GAP'ın Güneydoğu'nun Sorunlarını Ne Ölçüde Çözeceği?

Ne Ölçüde Çözeceği	*Sayı %*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=1484)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hane Reisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Tümüyle Çözer	S	35	13	26	74	43	22	26	91	4	1	1	6	171
	%	10,8	8,3	9,9	10,0	15,1	14,4	13,4	14,4	10,5	5,6	1,9	5,5	11,5
Kimi Sorunlarını Çözer	S	250	112	209	571	206	109	143	458	24	12	45	81	1110
	%	77,2	71,3	79,8	76,9	72,5	71,2	73,7	72,6	63,2	66,7	83,3	73,6	74,8
Sorunları Çözmez	S	25	9	9	43	22	13	16	51	9	5	8	22	116
	%	7,7	5,7	3,4	5,8	7,7	8,5	8,2	8,1	23,7	27,8	14,8	20,0	7,8
Fikrim Yok	S	14	23	18	55	13	9	9	31	1	-	-	1	87
	%	4,3	14,6	6,9	7,4	4,6	5,9	4,6	4,9	2,6	-	-	0,9	5,9
TOPLAM	**S**	**324**	**157**	**262**	**743**	**284**	**153**	**194**	**631**	**38**	**18**	**54**	**110**	**1484**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
		P<0.05				**P>0.05**				**P>0.05**				***28 Bilinmiyor**

EK Tablo-60

Tablo 121: İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Örneklemin Yaklaşık 10-15 Yıl İçinde Herhangi Bir Kursa Katılıp Katılmadığı

Katılma Durumu	*Sayı/ %*	*I. Derecede Gelişmiş iller*				*II.Derecede Gelişmiş İller*				*III. Derecede Gelişmiş İller*				*TÜM İLLER GEN. TOP. (N=3679)**
		Gaziantep, Kilis, Diyarbakır				*Adıyaman, Şanlıurfa, Batman*				*Mardin, Siirt, Şırnak*				
		Hane Reisi	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	*Hane Reisi*	*Kadın*	*Genç*	*TOP.*	
Evet	S	77	88	191	356	50	78	115	243	10	32	37	79	678
	%	15,0	17,2	37,2	23,2	11,3	14,7	32,8	18,3	3,7	11,7	13,8	9,7	18,4
Hayır	S	435	424	322	1181	393	454	236	1083	263	242	232	737	3001
	%	85,0	82,8	62,8	76,8	88,7	85,3	67,2	81,7	96,3	88,3	86,2	90,3	81,6
TOPLAM	**S**	**512**	**512**	**513**	**1537**	**443**	**532**	**351**	**1326**	**273**	**274**	**269**	**816**	**3679**
	%	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

P<0.05 **P<0.05** **P<0.05** ***11 Bilinmiyor**

EK Tablo-61

Tablo 122: Soru Formunu Cevaplayanların Bağlı Oldukları Kurum ve Kuruluşların Dağılımı

Kurumun Adı	Alınan Cevap Sayısı
İlçe Tarım Müdürlüğü	37
Valilik	11
Belediye	10
Tarım İl Müdürlüğü	9
Kaymakamlık	8
GAP Bölge Kalkınma İdaresi	7
DSİ	7
ÇATOM	6
Tarım – Kredi Kooperatifi	5
Sanayi ve İşadamları Derneği	4
Ziraat Odası	3
Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği	3
Üniversite	3
Ticaret ve Sanayi Odası	4
Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı	3
KOSGEB	2
DPT	1
Uluslararası Kalkınma Kurumu	1
Gençlik Merkezi	1
TEMA	1
GAP GİDEM	1
GAP Gazeteciler Birliği Cemiyeti	1
Adıyaman Petrolcüler Derneği	1
Bereket Sulama Birliği	1
Bilinmiyor	6
TOPLAM	**136**

Kaynak: <http://www.gap.gov.tr>, (13.09.2009).

Kaynak: <http://www.gap.gov.tr>, (13.09.2009).

EK-VI

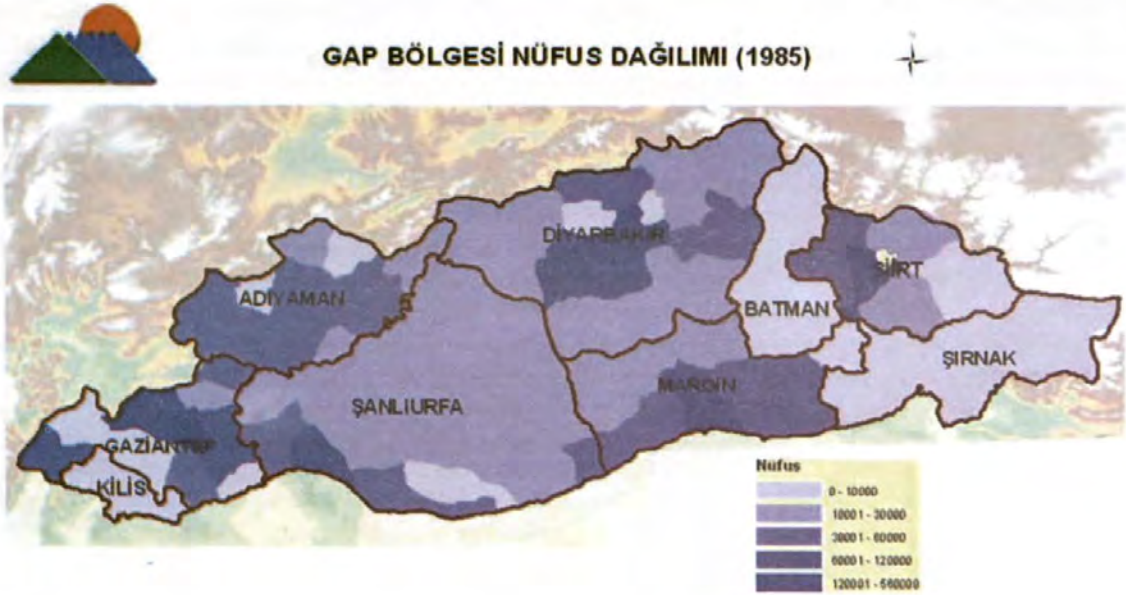

Kaynak: <http://www.gap.gov.tr>, (13.09.2009).

EK-VII

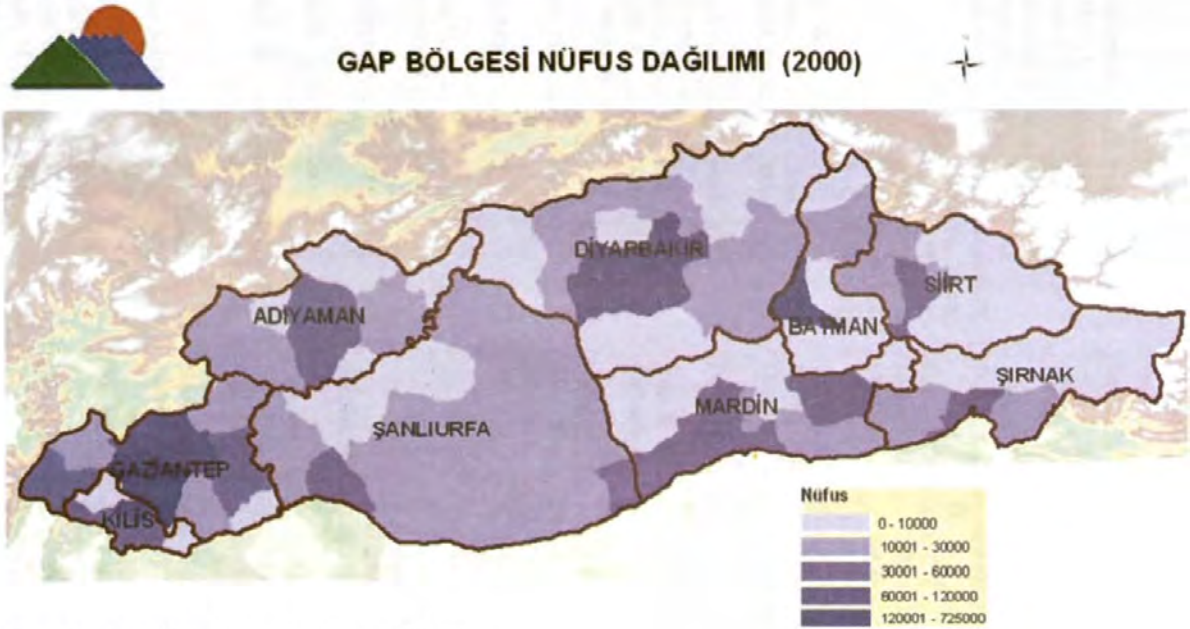

Kaynak: <http://www.gap.gov.tr>, (13.09.2009).

A
Abdülhamit xxxii
Akbulut, İ. xxxiv
Akbulut, Y. xxxii
Akgündüz, A. 330
Aksoy, M. 330
Akşit. B. 27, 35, 36, 46, 49, 52, 61, 78, 79, 88, 89, 108, 109, 110, 126, 139, 200, 204, 288, 290, 291, 296, 298, 302, 311, 328
Aşık, D. 1
Atalay, S. xxxii
Atatürk, M.K. xxxi

B
Bağış, A.İ. .....xxviii, 321
Baykam, B. 330
Beşikçi, İ. 330
Bilgili, A. 330
Büyüktaş, A. xlii

Ç
Çetin, H. xxxii

D
Doğanay, F. 1

E
Erez, Y. xxxii
Evrensel, H. 331

F
Fazlıoğlu, A. 331, 337

İ
İnan, K. xxxii

G
Gökçe, B. .....xxix, xl, 1, 2, 3, 45, 96, 103, 288, 300, 328, 343 vi, xi, 323, 324, 333, 342
Güler Parlak, Z.....55, 70, 96, 103, 109, 297, 300, 301

K
Kışlalı, M.A. 333
Koçak, S. 334
Koças, M.S. 335
Keleş, R. xxviii

L
Lewis, B. 3

M
Melen, F. xxxii

O
Odabaşı, Y. 335
Otyam, F. 335

Ö
Ögel, B. 335
Ökten, Ş. 325
Önal, A. 335
Özakıncı, C. .....xxxii, 45
Özaşlan, M. 326
Özdağ, Ü. 335
Özer, A. 335

P
Parlak, İ. 323, 324

R
Rıza, S. xxxv
Richardson, M. 1, 3

S
Saltık, A. 35, 328
Saraçoğlu, H. 335
Sencer, M. 2, 27, 28, 35, 37, 42, 43, 46, 50, 51, 52, 53, 58, 73, 78, 95, 96, 108, 126, 201, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 298, 301, 311, 328
Sönmez, M. 335

Ş
Şeker, M. 336
Şelli, F. 337
Şeyh Sait xxxiv

T
Tekinel, O. 337
Türkdoğan, O. 337

W
Wilson xxxiv

Y
Yalvaç, M. 327

ISBN: 978-975-98503-2-6